

Cumhuriyetin Yüzüncü Yılında Sosyal Bilimler: Süreklilik ve Dönüşüm Sempozyumu Bildiri Kitabı

Editör
Dr. Bilal GÜZEL

Editör Yardımcıları
Arş. Gör. Mustafa GENÇLER
Arş. Gör. Onuralp ŞAHAN
Arş. Gör. Zeynep SAFİ

Cumhuriyetin Yüzüncü Yılında Sosyal Bilimler:
Süreklilik ve Dönüşüm Sempozyumu
Bildiri Kitabı

Editör

Dr. Bilal GÜZEL

Editör Yardımcıları

Arş. Gör. Mustafa GENÇLER

Arş. Gör. Onuralp ŞAHAN

Arş. Gör. Zeynep SAFİ

ASBÜ Yayınları - 9

Bildiri Kitabı

Ankara, Şubat 2024

ISBN:

ASBÜ Yayınları

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi

Hükümet Meydanı No: 2 06050 Ulus/Altındağ/Ankara

bilgi@edu.asbu.tr

Tel : +90 312 596 44 44-45

Fax : +90 312 311 86 00

PTT kep: Asbü@hs01.kep.tr

Yayınevi Sertikası: 48453

Kapak, Sayfa Tasarımı, Baskı ve Cilt

Grafiker®

Grafik-Ofset Matbaacılık Reklamcılık
Sanayi ve Ticaret Ltd. Şti.

Oğuzlar Mahallesi

1396. Cadde No: 6/A

06520 Balgat-ANKARA

Tel : +90 312. 284 16 39

Fax : +90 312. 284 37 27

E-mail : grafiker@grafiker.com.tr

Web : grafiker.com.tr

Matbaa, Satış, Yayınevi, Sertifika No: 46683

"Kültür ve Turizm Bakanlığı'nun desteği ile hazırlanan bu projenin içeriği "Kültür ve Turizm Bakanlığı'nun görüşlerini yansıtmamakta olup, içerik ile ilgili tek sorumluluk makalelerin yazarlarına aittir.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	3
SUNUŞ	7
SEMPOZYUM AÇIŞ KONUŞMALAR	13
Prof. Dr. Erol ÖZVAR.....	13
Prof. Dr. Musa Kazım ARICAN	19
Prof. Dr. Hüseyin KARAMAN	23
Prof. Dr. Münire Kevser BAŞ.....	25
TÜRKİYE’DE YABANCI DİL ÖĞRETİMİNE TARİHSEL BİR BAKIŞ	29
<i>Abdülvahit ÇAKIR</i>	
DİL BİLİMİ VE DİL ÖĞRETİMİ	37
<i>Cemal ÇAKIR</i>	
ÜLKEMİZDE YABANCI DİL EĞTİMİNİN GELECEĞİ	43
<i>İsmail ÇAKIR</i>	
İLAHİYAT FAKÜLTESİ MÜFREDATLARINDA SOSYAL BİLİMLER	55
<i>Fatih İPEK</i>	
ÖRGÜTSEL DAVRANIŞ ALANINA İLİŞKİN TÜRKİYE’DE YAZILMIŞ DOKTORA TEZLERİNİN BİBLİYOMETRİK ANALİZ YÖNTEMİ İLE İNCELENMESİ (2000-2022)	77
<i>Çeşminaz ŞAFAK KUMBASAR</i>	
<i>Füsun ÇINAR ALTINTAŞ</i>	
CUMHURİYET DÖNEMİNDE FELSEFE VE BATI DÜŞÜNCESİNİN ETKİSİ	93
Aliye ÇINAR	
DEĞİŞME SORUNU VE “BİZ” (ya da SÜREKLİLİK)	117
<i>Mehmet Fatih ELMAS</i>	
CUMHURİYET DÖNEMİNDE TÜRKİYE’DE FELSEFENİN GELİŞİM SÜRECİ	131
<i>Nur Yeliz GÜLCAN</i>	

EPİSTEMİK KESİNLİKTE ÖZNELERARASI İŞLEYİŞE: CUMHURİYET TÜRKİYESİ'NDE SÜREKLİLİK VE DÖNÜŞÜM ARASINDA BİR SOSYAL BİLİM OLARAK FELSEFE.....	143
<i>Emrullah KILIÇ</i>	
TÜRKİYE'DE SOSYAL BİLİMLER METODOLOJİSİNİN GELİŞİMİNDE İKİ KURUCU SOSYOLOG: "ZİYA GÖKALP VE PRENS SABAHATTİN"	161
<i>Fatih BAŞ</i>	
TÜRKİYE'DE SOSYOLOJİDE SOSYAL ARAŞTIRMA: UYGULAMA VE ÖĞRETİM BOYUTLARINDA SÜREKLİLİKLER VE DÖNÜŞÜMLER.....	177
<i>Sutay YAVUZ</i> <i>Doğucan BAYRAM</i>	
CUMHURİYETİN 100. YILINDA TÜRKİYE'DE GÖÇ VE GÖÇ ÇALIŞMALARININ DÜNÜ, BUGÜNÜ VE GELECEĞİ	205
<i>Şebnem KÖŞER AKÇAPAR</i>	
4 ————— TARİHÇİLİĞİMİZİN TARİHİNE GENEL BİR BAKIŞ (1923-2023).....	221
<i>Ahmet ÖZCAN</i>	
4 ————— ESKİ YAKINDOĞU TARİHİ ÇALIŞMALARINDA YENİ(LİKÇİ) YAKLAŞIMLAR: YÖNTEMLER, KONULAR, EĞİLİMLER VE GELECEK ÖNGÖRÜLERİ	243
<i>Gökhan KAĞNICI</i>	
TARİH EZELİ BİR TEKERRÜR MÜDÜR?.....	261
<i>İlgın Yağmur EKER</i>	
ATATÜRK DÖNEMİNDEN YÜZÜNCÜ YILA TÜRK EDEBİYATININ GELİŞİMİ.....	275
<i>S. Dilek YALÇIN ÇELİK</i>	
MEŞRUTİYET'İN VE CUMHURİYET'İN İKİ PROMETESİ	291
<i>Dinçer APAYADIN</i>	
EDEBİYAT SOSYOLOJİSİ ÇALIŞMALARINDA YAKLAŞIM DEĞİŞİMLERİ.....	301
<i>Olgun GÜNDÜZ</i>	
19. YÜZYILDAN GÜNÜMÜZE TÜRKİYE'DE MUKAYESELİ EDEBİYAT ÇALIŞMALARI.....	313
<i>Murat CANKARA</i>	

BİR ÖYKÜ MOTİFİNİN DÖNÜŞÜMÜ: “YÜKSEK ÖKÇELER” VE “İSKARPİNLER”	325
<i>Merve AKBAŞ</i>	
“ROMANTİKLER NEDEN ÖNEMLİDİR?”: BEŞİR FUAD’DAN HALİT ZİYA’YA, HALİT ZİYA’DAN GEÇ ROMANTİKLERE BİR ROMANTİZM CEVELANI	333
<i>Esra Nur AKBULAK</i>	
TANIMA, KARŞILAŞTIRMA VE KONUMLANDIRMA: TANZİMAT EDEBİYATINDA ROMAN TARTIŞMALARI	341
<i>Kaan KURT</i>	
TÜRKİYE’DE ULUSLARARASI İLİŞKİLER EĞİTİMİ: ARAŞTIRMA VE YÖNTEM DERSLERİ ÜZERİNDEN BİR İNCELEME	351
<i>Hakan AYDIN</i>	
SON DÖNEM TÜRK YAPIMI TARİHİ TV DİZİLERİNİN MİSYONU ÜZERİNE (MEDYA, KÜLTÜR VE KÜLTÜRLER ARASI İLETİŞİM ÜZERİNE BİR İNCELEME).....	397
<i>Ayşegül DOĞRUCAN</i>	
SOSYAL BİLİMLERİN YENİDEN ŞEKİLLENMESİNDE YAPAY ZEKÂ VE CHATGPT: FIRSATLAR VE ZORLUKLAR	399
<i>Ali POLAT</i>	
<i>Ömer Faruk TEKDOĞAN</i>	
CUMHURİYETİN 100. YILINDA SOSYAL BİLİMLER: SÜREKLİLİK VE DÖNÜŞÜM SEMPOZYUMU BİLDİRİLERİNİN “UYGULAMALI SOSYAL BİLİM ÇALIŞMALARI” EKSENİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ.....	423
<i>Zehra Sema DEMİR</i>	
CUMHURİYETİN 100. YILINDA SOSYAL BİLİMLER: SÜREKLİLİK VE DÖNÜŞÜM SEMPOZYUMU Sempozyum Programı 19-20-21 Ekim 2023	431

SUNUŞ

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuyla birlikte ülkemizin her alanında olduğu gibi sosyal bilimler alanında da kayda değer gelişmeler ve değişimler meydana gelmiştir. Köklü geçmişten gelen birikim türlü açılardan değerlendirilmiştir. Bunun yanı sıra çağın gereklerine uygun yeni disiplinler de ortaya çıkmıştır. Bu süreçte geleneksel ve modern yöntemler bir arada kullanılmış, geçmişle geleceği buluşturan yenilikçi uygulamalar sergilenmiştir. Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi olarak Cumhuriyetin 100. yılında sosyal bilimlerin asırlık serüveninde yaşanan değişimleri ele almak amacıyla 19-21 Ekim 2023 tarihleri arasında "*Cumhuriyetin 100. Yılında Sosyal Bilimler: Süreklilik ve Dönüşüm*" başlıklı bir ulusal sempozyum yapılmıştır. Sempozyum bilim kurulu, bu bilgi şöleninde bildiri sunmak için yapılan başvuruları değerlendirmiş ve bağlama uygun olanları kabul etmiştir. Bu sempozyumda eğitim, felsefe, sosyoloji, tarih, Türk dili ve edebiyatı, uluslararası ilişkiler, yeni medya başta olmak üzere sosyal bilimlerin pek çok alanında süreç içinde yaşanan değişim ve dönüşüm ele alınmıştır. Böylelikle bu alandaki farklı disiplinlerin dünden bugüne geldiği nokta ele alınmış, sosyal bilimlerin konusu/malzemesi, araştırma soruları ve yöntemlerinde kat edilen aşama bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirilmiştir.

Bu kitapta sempozyum açış konuşmaları, bildiriler ve değerlendirme metni yer almaktadır. Bildirilerin yayımlanmasıyla sosyal bilimlerin çeşitli alanlarında gerçekleşen değişim ve süregelen yaklaşımlara dair yapılan tespitler bir arada yer almaktadır. Bildiri kitabının sosyal bilimler alanına faydalı olmasını temenni ederiz.

Bu sempozyumu hazırlık sürecinden itibaren destekleyen ASBÜ Rektörü Sayın Prof. Dr. Musa Kazım ARICAN'a ve Rektör Yardımcısı/SBBF Dekanı Sayın Prof. Dr. Münire Kevser BAŞ'a şükranlarımızı sunarız. Bu etkinliğin gerçekleştirilmesi için değerli katkılarda bulunan

sempozyum düzenleme kuruluna, bilim kuruluna, yürütme kuruluna, ASBÜ idari personeline ve bildirilerinin basılı kitap olarak yayımlanmasını sağlayan Kültür ve Turizm Bakanlığı Telif Hakları Genel Müdürlüğüne teşekkür ederiz.

Dr. Bilal GÜZEL

Cumhuriyetin Yüzüncü Yılında Sosyal Bilimler: Süreklilik ve Dönüşüm Sempozyumu

Düzenleyen Kurum

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi

Düzenleme Kurulu

Prof. Dr. Abdullah Şevki DUYMAZ (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)

Prof. Dr. Ali Osman KURT (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)

Prof. Dr. Asım YAPICI (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)

Prof. Dr. Bülent KENT (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)

Prof. Dr. Enver ARPA (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)

Prof. Dr. Hakan TÜRKÇAPAR (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)

Prof. Dr. İsmail ÇAKIR (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)

Prof. Dr. Mehmet Akif KİREÇCİ (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)

Prof. Dr. Mehmet Emin BİLGE (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)

Prof. Dr. Mehmet Hilmi DEMİR (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)

Prof. Dr. Selçuk COŞKUN (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)

Bilim Kurulu

Prof. Dr. Abdullah UÇMAN (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi)

Prof. Dr. Ahmet ÖZCAN (Milli Savunma Üniversitesi)

Prof. Dr. Ahmet Sinan TÜRKYILMAZ (Hacettepe Üniversitesi)

Prof. Dr. Ahmet ŞİMŞEK (İstanbul Üniversitesi)

Prof. Dr. Alev ÇINAR (İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi)

Prof. Dr. Ali AVCU (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)

Prof. Dr. Ayşe DEMİR (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

Prof. Dr. Ayşe Nur SAKTANBER (Orta Doğu Teknik Üniversitesi)

- Prof. Dr. Ayşe YILDIZ (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. Bahar GÜNEŞ (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)
Prof. Dr. Bilal ÇAKICI (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)
Prof. Dr. Erdal YERDELEN (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)
Prof. Dr. Hüseyin SARIOĞLU (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)
Prof. Dr. İlhami SIĞIRCI (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)
Prof. Dr. Julie Ann AYDINLI (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)
Prof. Dr. Kenan OLGUN (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Prof. Dr. Kurtuluş KAYALI (Emekli Öğretim Üyesi)
Prof. Dr. Mazhar BAĞLI (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet Emin BİLGE (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet SAMSAKÇI (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Muhittin ATAMAN (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa ÇEVİK (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa DURMUŞ (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Oğuzhan DURMUŞ (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)
Prof. Dr. Onur Ender ASLAN (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)
Prof. Dr. Ömer DEMİR (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)
Prof. Dr. Ramazan YELKEN (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Prof. Dr. Sıddıka Dilek YALÇIN ÇELİK (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Sutay YAVUZ (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)
Prof. Dr. Tuba Işınsu İSEN DURMUŞ (TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi)
Prof. Dr. Turan KARATAŞ (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)
Doç. Dr. Halid ÜVEYSİ (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)
Doç. Dr. Koray ÜSTÜN (Hacettepe Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehmet Ali KARAMAN (Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi)
Doç. Dr. Mustafa ÇOLAK (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)
Doç. Dr. Sayim TÜRKMAN (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Doç. Dr. Selim Ferruh ADALI (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)
Doç. Dr. Sırrı Hakan KIRIMLI (İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Nurullah SAT (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)

Yürütme Kurulu

Prof. Dr. Münire Kevser BAŞ (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)
Doç. Dr. Murat BAYAR (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)
Doç. Dr. Selim TEZCAN (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)
Doç. Dr. Murat BOYSAN (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Bilal GÜZEL (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Zehra YAŞIN (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Emine SÖKMEN ADALI (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)

Sekretarya

Arş. Gör. Mustafa GENÇLER
Arş. Gör. Onuralp ŞAHAN
Arş. Gör. Zeynep SAFİ

SEMPOZYUM AÇIŞ KONUŞMALARI

Prof. Dr. Erol ÖZVAR*

Çok kıymetli hazirun, sevgili öğrenciler; hepinizi önce saygıyla, sevgiyle selamlarım. Aranızda online olarak da olsa bulunmaktan dolayı memnuniyetimi ifade ederim. Bugün aslında yüz yüze sizlerle olalım istedim, fakat karantinamın son 1-2 günü olduğu için bu şekilde toplantıya katılmanın uygun olacağını düşündüm.

Cumhuriyet'in 100. yılında Sosyal Bilimler Süreklilik ve Dönüşüm Sempozyumunun başarılı geçmesini temenni ediyorum.

Bu sempozyumun tertip edilmesinde emeği geçen bütün arkadaşlarımızı, öğrencilerimizi, mesai arkadaşlarımı canı gönülden kutluyorum. Böyle güzel bir toplantıyı organize ettikleri, buna riyaset ettikleri için Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesinin kıymetli Rektörünü ve yardımcılarını kutluyorum.

Bugün Sayın Cumhurbaşkanımızın kararı ile ülkemizde milli yas ilan edildi. İsrail'in Filistin halkına yönelik insanlık dışı menfur saldırıları devam ediyor. Bu canice saldırıları şiddetle kınıyoruz. Bir an önce bu saldırıların durmasını diliyoruz. Saldırıları sebebiyle hayatını kaybeden tüm Filistinli kardeşlerimize Allah'tan rahmet diliyorum, yaralılara acil şifalar diliyorum. Filistin halkının acılarını ülke olarak paylaşıyoruz. İnşallah en kısa zamanda bu insanlık dramı ve yaşanan vahşet bir an önce son bulur. Böylesine ağır insani bir durumun gölgesinde başlayan sempozyumun inşallah güzel neticeler vermesini temenni ediyorum. Seçilen konu dolayısıyla da hepinizi ayrı ayrı tebrik ediyorum.

* Yükseköğretim Kurumu Başkanı.

Cumhuriyet'in 100. yılında Türkiye'de sosyal bilimlerin envanterini çıkarma amacını hedefleyen, böyle bir amaca hizmet eden bu toplantının inşallah güzel neticelerinin olacağına canı gönülden inanıyorum.

Açılış konuşmamı sempozyumun yoğunluğunu da düşünerek kısa tutacağım. Bu önemli konuda inşallah yüz yüze de bir araya geliriz. Sosyal bilimlerin mazisi ile dünyadaki sosyal bilimlerin mazisi bir zamandaşlık gösterir. Sosyal bilimlerin geçmişi, yani Türkiye veya 19. yüzyılda Osmanlı coğrafyasında sosyal bilimlerin ortaya çıkışı büyük ölçüde aslında dünyadaki sosyal bilimlerin ortaya çıkışıyla paralellik göstermektedir. Bu topraklara sosyal bilimlerin intikali aslında büyük ölçüde Avrupa'daki çalışmalarla eş zamanlı olarak birlikte başlamış ve yürümüştür diyebiliriz.

Sosyal bilimlerin geçmişi ve ortaya çıkışını burada tartışacak değilim, çünkü zaten hazırım bunları iyi bilirler, belki bazı hususları işaret etmekte de fayda var. Biliyorsunuz, Rektör Bey Musa Kazım Hoca Farabi'den bahsetti, Farabi'nin ilimler tasnifi, ilimler sınıflaması. Belki de oradan ifade etmek, dile getirmek lazım, 19. yüzyılda çok önemli gelişmelerden bir tanesi, bilginin yayılmasıydı. Daha önceki asırlarla mukayese edildiğinde, ilmin yayılması, halka intikali pek görünen bir şey değildi. 19. yüzyıl bilginin, araştırmanın tam anlamıyla popülerleştiği dönemdir. Belki de modern bilimler popüler bilimlerdir diye çok aşırı genelleştirmeye gidersek, çok yanıltıcı olmayabilir diye düşünüyorum. Hele bu sosyal bilimler açısından ifade edilecek olursa, bu daha da uygun bir yargı olur kanaatini taşıyıyorum.

19. yüzyıl bilginin yayıldığı, bilginin popüler hâle geldiği ve geniş kitlelere intikal ettiği bir dönem. Sosyal bilimlerin diğer bilimler gibi ortaya çıkışıyla bu süreç arasında bir bağlantı var. Vurgulanacak en önemli kurumlar yükseköğretim kurumlarıdır. 19. yüzyılda üniversitelerin ortaya çıkışıyla sosyal bilimlerin tasnifi büyük ölçüde önceki asırlarla mukayese edildiğinde değişmeye başlıyor. Felsefeden kopuşla üniversitelerin ortaya çıkışı sosyal bilimlerin doğuşu arasında da bir münasebet var. 19. yüzyılda modern üniversitelerin ortaya çıkması, ilim tasnifinde ortaya çıkan yeni arayışlar sosyal bilimlerini de büyük ölçüde doğuruyor. İktisat, sosyoloji başta olmak üzere diğer sosyal bilimler ortaya çıkıyor. Bunların ortaya çıkması, bunları çalışan araştır-

macıların veya bir grup araştırmacının belli müesseseler veya çatılar altında bulunmasıyla mümkün oluyor, işte üniversiteler bunu sağlıyor. Üniversiteler bu bilimlerin ortaya çıkışını hızlandıran, bu bilimlerin halka, geniş yığınlara, ulaştıran bir görev icra ediyor.

Osmanlı coğrafyasına baktığımızda da yaklaşık olarak benzer gelişmelerin 15-20 senelik bir farkla yaşadığını veya tecrübe ettiğini görüyoruz. Dolayısıyla Avrupa'daki gelişmelerle bizim coğrafyamızdaki gelişmeler arasında da ilgi çekici benzerliklerin olduğunu söylemek mümkündür. Tabii, bizde ilk çalışmalar büyük ölçüde tercümelemlerle başlıyor. Tercüme enteresan bir konu, biz hala sosyal bilimlerde tercüme konusunda ısrar eden ülkelerden bir tanesiyiz. Hiç şüphesiz önemli bir şey, ama sürekli tercüme etmek de başka bir konu, aslında o da ayrıca bir toplantıda tartışılabilirse çok kıymetli olabilir. Sosyal bilimlerin bize intikalinde bu tercümelemlerin önemli payı var. Bu noktada bilhassa Fransa'da yapılan çalışmaların bizim topraklara intikali, tercümesi bilhassa gayrimüslim azınlıkların dil beceriyle başladığını da söylemek mümkün.

İlk tecrübelerle bakıldığında üst düzey bir çabanın olduğunu görüyoruz. Aslında bu tercümelemlerle beraber sosyal bilimlere yönelik veya lügat çalışmalarının da başlamış olması, Osmanlı aydınlarının veya münevverlerinin konuyu ne ölçüde ne kadar ciddi bir şekilde ele aldıklarını gösteren bir başka gelişme olarak vurgulamak lazımdır diye düşünüyorum. Tercüme destekli bu eserler Türkiye'de sosyal bilimlerin temelini atan unsurlar olmuştur. Osmanlı döneminde yurt dışına doktora yapmak için gönderilen araştırmacıların ülkeye döndükten sonra hazırladıkları çalışmaların sosyal bilimler alanında Türkiye'deki Cumhuriyet Dönemi'nin ilk eserlerini meydana getirdiğini söylemek de mümkün.

Türkiye'de sosyal bilimlerin gelişmesine en fazla katkısı üniversiteler vermiştir. Yani üniversiteler vasıtasıyla Türkiye'deki sosyal bilimler eserlerinin ortaya çıktığını söylemek mümkün. Çünkü üniversiteler yeni bir sosyal zümrenin inşasında Cumhuriyet Dönemi'nde çok önemli rol oynamıştır. Türkiye'deki sosyal bilimler alanında sosyal bilimlerin kurucuları hakkında da kısaca konuşmak lazım. Türkiye'de sosyal bilimlerin Ziya Gökalp, Fuat Köprülü ve 20. yüzyılın ortalarından itibaren Ömer Lütfi Barkan tarafından inşa edildiğini söylemek yanlış

olmayacaktır. İsmi saymadığım ama sosyal bilimlerin inşasında rol almış pek çok isim vardır.

Barkan üzerine biraz durmak istiyorum. Barkan, 20.yüzyılın ortalarından itibaren Türkiye'deki modern sosyal bilimlerin gelişiminde büyük rol oynamış bir tarihçidir. Aslına bakarsanız sosyal bilimlerin uğraşı alanlarının tarih olduğunu söylemek Türkiye için abartılı gözlem olmayabilir. Şu unutulmamalıdır: Sosyal bilimlerle tarih arasında ilgi çekici bir münasebet vardır. Barkan, bizlere tarih üzerinde Türkiye'deki sosyal bilim araştırmalarının nasıl yapılacağını gösterir. Barkan'a sadece tarihçi olarak bakmamalıyız o aynı zamanda Türkiye'deki sosyal bilimlerin ihtişamına katkı sağlamış bir araştırmacıdır.

Kendimi hâlâ okumaya devam eden bir öğrenci olarak görüyorum. Okumaya devam ettiğim hususlarda bazı şeyleri sizlerle paylaşmak isterim.

Türkiye'de sosyal bilimlerin temel meselelerinden biri Barkan'ı da işaret ederek ifade edeyim. Sosyal bilimcilerin, sosyal bilimler alanında yaptığı çalışmalarla güncel kalabilme hususudur. Burada güncellikten kastım çağdaşlık değildir. Kastım şudur: Yapılan çalışmaların konusu, içeriği ve netice itibarıyla mevcut bilimsel literatüre ve toplumsal ihtiyaçlara karşılık gelebilecek nitelikte olmayı kastediyorum. Bilim insanı merak etmeli bu çok önemlidir fakat bu merakın yaşadığı muhite, bu muhitin sorularına karşılık gelmesi de önemlidir. Sosyal bilimci, araştırma konusu olarak neyi seçerse seçsin seçtiği konunun mutlaka mevcut literatürle bağlantısının olması lazım. Mevcut tartışmalarla ilgisi olmadan mevcut tartışmalara herhangi bir katkı sağlamayan olumlu, olumsuz bir veri sunamayan bir çalışma ilgisiz bir çalışmadır, güncel olmayan bir çalışmadır değerli arkadaşlar.

“Çalışmanın literatürüne ne katıyor?” sorusuna ciddi cevap vermesi lazım. Tabii sorunun ilgili olabilmesi için de literatürün çok yakından izlenmesi, ilim insanlarının yaptığı çalışmalarını itibarıyla takip edebilmesini, o tartışmalara bir şey katabilmesi lazım.

Ben makale okurken en çok dikkat ettiğim şeylerden bir tanesi de bir makalenin ortaya koyduğu bir problem veya sorduğu soruların mevcut her an yapmakta olduğumuz tartışmalarla ne kadar irtibatının olup

olmadığına bakıyorum ve pek çok çalışmanın bu tartışmaların aslında dışında kaldığı, araştırmacının ilk görüşte şahsi merakın tatmin ötesine geçmediğini görüyoruz. Bu tür çalışmaların sosyal bilimlere bir şey katması mümkün değil, bahsedilecek sorunların yeniliği, eskiliği bence önemi yok, önemli olan yapılmakta olan tartışmalara ne getirebildiğidir. Bunu, Türkiye'deki daha önce yüksek lisans, doktora veya diğer çalışmalarda, bağımsız makale veya proje çalışmalarında en çok dikkat edilmesi gereken konuların başında gelen bir mesele olarak görmeliyiz değerli arkadaşlar. Bu sebeple öğrencilerimize, genç araştırmacılarımıza, bu konuyu ciddi bir şekilde bizim iyi anlatabilmemiz, aktarabilmemiz gerekiyor. Mevcut literatürde bir angajman olmayan sorular, geçmiş veya ilgisiz sorulardır. O sebeple bu konu da bence Türkiye'de sosyal bilimlerin geleceği doğrudan etkilenen meselelerin başında gelmektedir.

Bununla birlikte ikinci önemli konu, yani yarışın dışında kalmama, yarışta bir yer edinebilmek, sosyal bilim çalışmaları içinde devam etmekte olan, yani rekabet içinde kalan ikinci bir ön şartı da belki yaptığımız çalışmaların insana ve topluma değmesi gerekiyor, dokunması gerekiyor. Entelektüel, saf entelektüel merak tatminiyle bu çalışmaları yaptı ama sosyal bilimler biraz pragmatik bir alandır, mutlaka topluma, insana dokunan literatür olması gerekiyor. Daha somut olarak ifade etmem gerekirse; bugün Türkiye'nin içinde bulunduğu sosyal, ekonomik, siyasi ve kültürel meselelerine dokunabilmesi, onu açıklayabilmesi veya bir problemi çözme yolu göstermesi lazım. Bu bakımdan belki sosyal bilim çalışmalarında gördüğümüz önemli zafiyetlerden bir tanesi de politika yapımına yönelik olarak herhangi bir teklif veya teklifler barındırıyor olmamasıdır. Doğrusu, genç arkadaşlarımıza makalede, kitapta, tezde ortaya konulan çalışmaların mutlaka mevcut genel veya özel, spesifik bir probleme, meseleye dokunan bir tarafının olması gerektiğini anlatmamız veya bu çalışmaları bu tür alana yöneltmemiz gerektiğine inanırım. Mevcut güncel sorunlara dokunmayan, ona işaret etmeyen, ona çözüm getirmeyen çalışmaların ben atıl kaldığına inanıyorum.

Bu bakımdan sosyal bilimlerin Türkiye'de artık daha fazla uygulamalı bir hâl alması gerektiğine inanıyorum, yani artık sosyal bilimler, uygulamalı sosyal bilimlere yönelmesi gerektiği inancını taşıyorum. Hatta bunu biraz ekstra bir örnek vereceğim, edebiyat çalışmalarında bunu

düşünebilmemiz gerekiyor değerli arkadaşlarım. Yani sosyal bilimler, sadece anlamakla kalmaz, sosyal bilimler aynı zamanda açıklar, açıklamakla kalmaz, herhangi bir soruna, açıkladığı soruna yönelik çözüm önerisi de getirir. Dolayısıyla anlamayı, açıklamayı, nihai herhangi bir soruna çözüm getirebilmeyi sosyal bilimlerde artık daha önemli bir gündem maddesi olarak tartışmamız gerektiğine inanıyorum.

Sosyal bilimler, güncel sorunları ne kadar ele alsın da sosyal bilimlere biz daha fazla kendi meselelerimizi sadece anlamaya ve açıklamaya değil, onların çözümüne yönelik şekilde kullanmaya başlarsak bizim üretkenliğimizin ben daha fazla artacağına inanıyorum. Türkiye'nin kendine mahsus bir sosyal bilim üslubu olacaksa, bu üslup ancak uygulamaya yönelik çalışmaların artmasıyla olacaktır. Uygulamaya güvenmeyen sosyal bilim araştırmalarının ülkemize mahsus bir sosyal bilim inşa edilmesine katkı sağlayacağına inancım oldukça zayıf. Bu vesileyle inşallah bugün bu sempozyumda inanıyorum ki bu meseleler, bu toplantıda ortaya koyduğum birkaç husus, mutlaka tartışılacaktır. Nitekim oturum başlıklarına ve sunulacak tebliğ başlıklarına baktığımda, bunları okuduğumda doğrusu bunları görüyorum.

18

Dolayısıyla ben konuşmamı şöyle tamamlamak isterim: Türkiye'de sosyal bilimler konusunda bir asır boyunca önemli bir birikim ortaya çıkmıştır, bu birikimin ortaya çıkmasında üniversitelerde yapılan tezlerin, akademik çalışmaların fevkalade önemli bir yeri olmuştur. Uluslararası sosyal bilimlerle mutlaka temasımız kurulmuştur, fakat Türkiye'de sosyal bilimlerin küresel sosyal bilim çalışmalarına daha fazla katkı sağlayabilmesi için uygulama ağırlıklı çalışmalar her alanda olmak üzere, tarih, iktisat, edebiyat, sosyoloji, sosyal psikoloji, antropoloji, ne geliyorsa sosyal bilimler adına, hangi tür alanlarda çalışmalar yapılıyorsa, bu alanlarda artık daha fazla uygulamaya yönelik çalışmaların öne çıkması gerektiği kanaatlerimi bugünkü toplantıda sizlerle paylaşmak istiyorum.

Sabırla beni dinlediğiniz için hepinize ayrı ayrı teşekkür ediyorum, toplantının hayırlara vesile olmasını diliyorum. Sempozyumun tertip edilmesinde emeği geçen bütün arkadaşlarımıza, mesai arkadaşlarıma ayrı ayrı teşekkür ediyorum.

Saygıyla, sevgiyle selamlıyorum.

Ve Kudüs şehri. Gökte yapıp yere indirilen şehir.

Tanrı şehri ve bütün insanlığın şehri.

Altında bir krater saklayan şehir.

Kalbime bir ağırlık gibi çöküyor şimdi.

Ne diyor ne diyor Kudüs bana şimdi

Hani Şam'dan bir şamdan getirecektin

Dikecektin Süleyman Peygamber'in kabrine

Ruhları aydınlatan bir lâmba

İfriti döndürecek insana:

Söndürecek canavarın gözlerini

İfriti döndürecek insana...

Çok değerli YÖK Başkanım, YÖK Üyem, rektör yardımcılarım, dekanlarım, meslektaşlarım, sevgili gençler öncelikle hepimizi hürmetle muhabbetle selamlıyorum. Bugün Sayın Cumhurbaşkanımızın kararıyla üç gün milli yas ilan edildi. Tabii, böylesi bir acı günde Türkiye Cumhuriyetimizin 100. yılına tanıklık ettiğimiz bugünlerde sosyal bilimler sempozyumu icra etmeye çalışıyoruz ama bir taraftan Üstat Sezai Karakoç'un dediği gibi ve Sezai Karakoç adını verdiğimiz bu salonda Kudüs'ü en iyi şekilde anlatan Sezai Karakoç üstadın ifadesiyle yüreğimiz buruk bir şekilde aslında bu programı icra ediyoruz. Dün Sayın YÖK Başkanımızın öncülüğünde Yüksek Öğretim Kurulumuz çok önemli bir bildiriye kaleme aldı ve tüm üniversitelerimizin katkısıyla bu telin edildi. Biz bir an önce zulmün durmasını istiyoruz. Merhametin, vicdanın devreye girmesini istiyoruz. İnşallah Filistin'de iki devletli bir toplumun hayata geçmesini diliyoruz. Türkiye

---

* Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Rektörü.

Cumhuriyeti Devletimizin zaten girişimi bu yönde. Sayın Cumhurbaşkanımızın öncülüğünde bu girişimler yapılıyor. İnşallah bir an önce sulh hâkim olur diye temenni ediyoruz.

Öncelikle Türkiye Cumhuriyetimizin 100. yılına tanıklık ediyor olmamız gerçekten çok büyük bir şereftir. Özellikle üniversitemiz cumhuriyetimizin kurulduğu mekânlarda bulunuyor. İçinde bulunduğumuz şu mekân Türkiye Cumhuriyetimizin ilk başvekâlet binası, ilk başbakanlık binası, milli mücadelenin yapıldığı mekânlar buralar. Aslında buralar tarihi, kültürel mekânlar... Maneviyatla tarihle iç içe mekânlar... Dolayısıyla cumhuriyetimizin 100. yılını en iyi konuşacağımız aslında zeminlerden, mekânlardan bir tanesi üniversitemizin bulunduğu bu mekânlardır. Ne yazık ki bu yıl acılarla başladı. Aslında Türkiye Cumhuriyetimizin 100. yılını daha güçlü bir şekilde kutlamak, anmak, anlamak çabalarımız vardı. 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş merkezli 12 ilimizi çok büyük bir şekilde etkileyen deprem dolayısıyla ancak normalleşmeye başlıyoruz ama normalleşmeye başlarken bir taraftan başka acılar, dünyanın farklı bölgelerindeki acılar gündeme geliyor ama hayat devam ediyor. Bir taraftan bu çalışmalarını da bilimsel çalışmalarını da yapmamız gerekiyor. Tabii, cumhuriyetimizin 100. yılı çok önemli bir eşik. Sayın Cumhurbaşkanımızın ifadesiyle aslında Türkiye yüzyılı olarak adlandırılan bir yüzyıl. Bundan sonrasında daha güçlü bir Türkiye, dünyaya öncülük eden -adaletiyle merhametiyle öncülük eden- bir Türkiye olacaktır. Bizim 1000 küsur yıllık devlet geleneğimizin aslında devamı olan Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. yılında oluşan müktesebatı tüm yönleriyle ele almak bilimsel anlamda, akademik anlamda ele almak bunun bir muhasebesini yapmak bir analizini yapmak gerçekten çok kıymetli. Bugün "Cumhuriyetin 100. Yılında Sosyal Bilimler: Süreklilik ve Dönüşüm" sempozyumumuzu icra edeceğiz. Tabii, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültemiz öncülük etti. Siyasal Bilgiler Fakültemiz, Hukuk Fakültemiz, İlahiyat Fakültemiz, Yabancı Diller Fakültemiz, tüm fakültelerimiz destek oldu. Tüm hocalarımızın katkıları var. Dışarıdan konuklarımız var. Alanın uzmanı hocalarımız var. Tabii, bu anlamda 100 yıllık bu serencamda çok önemli gelişmeler kaydedildi. Bunların daha iyiye dönüştürülmesi için bir anlamda bize de burası bir zemin oluşturacak, bir temel oluşturacak. Buradaki tebliğler ve onlar sonunda inşallah daha iyi bir yöne doğru evrileceğiz, diye düşünüyorum. Tabii, bir selamlama

konusması yapacağız. Bugün çok değerli YÖK Başkanımız sağ olsunlar bu programa online olarak bir açılış konferansıya hitap edecekler. Kendileri ayrıca bir sosyal bilimci, iyi bir sosyal bilimci Saygıdeğer YÖK Başkanımız. Aslında başkanımıza da küçük bir sağlık nedeni dolayısıyla “geçmiş olsun” diyorum bu vesileyle. Yüz yüze olmasını biz diliyorduk. İnşallah öğrencilerimizle hocalarımızla burada da yine YÖK Başkanımızı ağırlamak isteriz. Ama ben bu vesileyle kısaca şunu ifade etmek isterim ki dünyada da bilim hızla değişiyor. Aslında tüm bu değişimlerde öncülüğü sosyal bilimler yapıyor ve yapmakta. Sosyal bilimler olmaksızın fen bilimlerinin de sağlık bilimlerinin de pek bir anlamı da olmayacaktır. Özellikle yakın zamanda yaşadığımız Covid-19’un toplumsal etkisi insana etkisi, siyasi, iktisadi, uluslararası alanlara etkileri sosyal bilimler açısından bu süreçlerin değerlendirilmesini zorunlu kılmakta. Robotik gelişmeler, yapay zekâ gelişmeleri, yazılım teknolojileri, topluma etkileri, insana etkileri dolayısıyla mutlaka sosyal bilimler perspektifinden ele alınması gereken hususlar. Aslında 19. yüzyıldaki mantıkçı pozitivist paradigmanın yeniden gözden geçirilmesi gerekiyor. Parçacı değil daha holistik bir bilim anlayışı inşa edilmesi gerekiyor. Bu yeni paradigmada, yeni bilim felsefesinde aslında sosyal bilimler tüm bilimleri kuşatan, tüm bilimlere öncülük eden bir rol –bence- üstlenmelidir. Ben bu noktada Farabi’nin “Bilimler Sınıflaması (İhsa’u’l-Ulum)” adlı eserinde dile getirdiği dil, mantık, talimi ilimler, metafizik ilimler ve medeni ilimler şeklinde sıraladığı ve aslında bilimi bir bütünlüklü yaklaşımla ele aldığı yaklaşımı bizim yeniden aslında bugüne güncellememiz gerektiği kanaatindeyim. Sosyal bilimleri de aslında bizim medeni bilim olarak sağlık ve fen bilimlerini de kuşatan, onlara da öncülük eden bir bilim anlayışına dönüştürmemiz gerekiyor. Aslında bunun adımları da atıldı, atılıyor. Ben yükseköğretimimizin öncülüğünde, Sayın YÖK Başkanımızın liderliğinde aslında bu adımları attığımızı düşünüyorum. Yeni bir bilim felsefesi yapmaya, yazmaya, dünyadaki yükseköğretimi yeniden şekillendirmeye matuf adımlar attığımızı düşünüyorum. Bunun son örneği yine üniversitemizde kurulan, Değerli YÖK Başkanımızın desteğiyle kurduğumuz ve beş üniversitenin ortaklığında; ODTÜ, Hacettepe, Bilkent ve Marmara Üniversitesi işbirliği, Cumhurbaşkanlığı Strateji Bütçe Başkanlığı ve YÖK Başkanlığımızın himayelerinde kurulan “Sosyal Araştırmalar ve Yenilik Enstitüsü”

aslında bunun bir adımı olduğunu düşünüyorum. Bu anlamda sosyal bilimlerle sağlık ve fen bilimleri aslında birlikte daha holistik daha bütüncül bir adım da atmış oluyor ve buna da ihtiyacımızın olduğunu düşünüyorum. Dünyadaki bu sıkıntılı gelişmelerin gerçekten çözümünün bilimin daha ahlaki daha vicdanlı daha insani ve daha merhametli olması yönünde de adımlar atmamız gerekiyor ve bu anlamda sosyal bilimler öncülüğünde yeni bir bilim felsefesi inşa etmemiz gerektiği kanaatindeyim. Bugünkü, aslında, cumhuriyetimizin 100. yılında sosyal bilimler sempozyumumuzun bunun bir adımı olmasını diliyorum. İnşallah bundan sonrasında belki daha iyi günlerde bu konuyu daha geniş katılımlarla, diğer üniversitelerimizin işbirliğiyle, kurmuş olduğumuz enstitüdeki üniversitelerimizin paydaşlığında aslında bu perspektifte sempozyumlar, çalıştaylar ve ortak akıl çabalarını ortaya koymamız gerektiğini düşünüyorum. Ben bu dilek ve temennilerle bu sempozyumun gerçekleşmesi için büyük emek sarf eden öncelikle Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Dekanımız ve Rektör Yardımcımız Prof. Dr. Münire Kevser Baş Hocamıza, Dr. Öğretim Üyesi Bilal Güzel Hocamıza, İsa Hocamıza ve ekipte bulunan tüm hocalarımıza, arkadaşlarımıza, genç arkadaşlarımıza, araştırma görevlisi arkadaşlarımıza, tabii davetimizi kırmayıp aramızda bulunan çok değerli bilim insanlarımıza, kıymetli fikirlerini bize sunacakları için şükranlarımı sunuyorum. Tabii, bu programa yine katkı veren, destek olan, cenazesini dolayısıyla katılamayan Mamak Belediye Başkanımıza -ki bugün ayrıca bir gala yemeği de verecek tüm konuklarımızı da oraya davet ediyoruz, değerli YÖK Başkanımızı ve YÖK Üyemiz de vakitleri uygun olursa davet ediyoruz- teşekkür ediyorum. Ben YÖK Üyemize bugün online olarak da aramızda bulunmaları dolayısıyla ve Saygıdeğer YÖK Başkanımıza açılış konferansıya bize hitap edecekleri için tekrar şükranlarımı sunuyorum. Başarılı, verimli bir sempozyum geçmesini diliyor ve hepinize saygılar, hürmetler sunuyorum.

Prof. Dr. Hüseyin KARAMAN*

Sayın başkanım, sayın rektörüm, çok değerli akademisyenler, kıymetli öğrenciler,

Öncelikle hepimizi saygıyla, sevgiyle, muhabbetle selamlıyorum. Ankara Sosyal Bilimler Üniversitemiz, adına yaraşır bir şekilde, sosyal bilimler alanındaki faaliyetlerini devam ettiriyor. Tabii ki, biraz önce rektör yardımcımız da ifade ettiler, Filistin'deki zulüm dolayısıyla, soykırma varan saldırılar dolayısıyla hepimizin içi kan ağlıyor. Bu anlamda Yükseköğretim Kurulu olarak, üniversiteler olarak elimizden geleni sayın başkanımızın liderliğinde yapıyoruz, yapmaya da devam etmeliyiz. Bu şiddeti bir kez daha kınıyoruz ve [bu şiddetin] bir an önce son bulmasını ben de her hocamız gibi arzu ediyorum. Umarım en yakın zamanda bu zulüm sona erer ve iki devletli bir çözüme Filistin kavuşmuş olur.

Sempozyumun hayırlara vesile olmasını temenni ediyorum. Akademisyen hocalarımıza teşekkür ediyorum. Herkese saygılarımı, selamlarımı ve sevgilerimi sunuyorum. Hayırlı günler diliyorum.

---

* Yükseköğretim Kurumu Yürütme Kurulu Üyesi.

Prof. Dr. Münire Kevser BAŞ*

Sayın YÖK başkanım,

Sayın rektörüm,

Çok değerli hocalarım,

Sevgili öğrencilerim,

Derin, köklü ve ihtişamlı bir tarihe sahip büyük milletimizin modern dönemdeki kıymetli bir devlet tecrübesi olarak Cumhuriyetimizin 100.yılımı idrak ediyoruz.

Cumhuriyetimizin ilan edildiği TBMM ilk meclis binasının yakınında, Hacı Bayram Veli dergahının yanı başında, aynı havuzun etrafında yer alan Julien sütunu ve bir Osmanlı çeşmesinin bulunduğu bir bahçede, Tarihî Ankara'nın Valilik binası, Cumhuriyetimizin başvekalet makamı derken Güvercinlik katındaki Fuat Sezgin Salonunun hemen karşısında Sezai Karakoç Salonundayız.

Herhangi bir izahata ihtiyaç duymadan sadece bu isimleri anmak bile geçmişten bugüne tarih içerisindeki hikayemize dair pek çok ipucu içerir. Bünyesinde taşıdığı zengin kadim unsurlara rengini veren kendisine özgü bir ritmi, kokusu ve dinamizmi ile çok önemli bir kültür ve medeniyet havzasını temsil eden unsurlarla bezeli bir sahadayız.

İnsanlığın büyük dönüşüm çağlarının izlerini taşıyan bu sahanın bir üniversite ile zenginleştirilmiş olması kültür hayatımız açısından son derece memnuniyet vericidir. Hem üniversitenin bulunduğu muhite katacağı maddi ve manevi değer unsurları hem de bir üniversitenin muhtaç olduğu kültür ve medeniyet ruhu ve atmosferinin burada buluşmuş olması dikkate alındığında üniversitemizin konumu son derece kıymetlidir.

* Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Rektör Yardımcısı, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Dekanı.

Bu konunun üniversitemize ayrı bir mesuliyet de yüklediğinin idra-kindeyiz. Yaptığımız bütün çalışmalarda bu mesuliyetin yerine getirilmesi gayreti içerisindeyiz. “Cumhuriyetimizin 100. Yılında Sosyal Bilimler: Süreklilik ve Dönüşüm” başlıklı sempozyumumuzu da bu minvalde bir etkinlik olarak düşündüğümüzü ifade etmek isterim.

Sempozyumun konu başlığını şekillendirirken Cumhuriyetimizin 100. yılında sosyal bilimlerin çalışma alanları ekseninde dönüşüm ve süreklilik temasına odaklanmamızın elbette anlamlı gerekçeleri söz konusudur. Şöyle ki, şüphesiz hayatın doğasındaki doğal dinamizm, değişim ve dönüşümü zorunlu kılar. Orta Asya’dan Avrupa’ya uzanan tarih içerisindeki varlığımız da şüphesiz pek çok değişim ve dönüşüm aşamasına tabi olmuştur. Yakın tarihimiz içerisinde addedilebilecek modernleşme hikayemiz de önemli bir dönüşüm merhalesidir.

Avrupa lokomotifine başlayan büyük hareketlilikler Osmanlı Türkiye’sini de kaçınılmaz olarak bir değişim ve dönüşüme tabi tuttu. Başlangıçta yalnızca ihtiyaç duyulan sahalarda reformist yaklaşımlarla yola çıkılrsa da zaman içerisinde eğitimden hukuka, sanattan siyasete, sosyo-kültürel tüm alanlara genişleyen bir dönüşüm söz konusu oldu. Bu değişim süreçlerinin çok rahatlıkla ilerlediğini söylemek kolay değildir. Tanzimat ile resmi bir hüviyet kazanan yenileşme/modernleşme çabaları Cumhuriyet ile yeni bir devletin rejiminin tercih edilmesi şeklinde devam etti.

Şüphesiz, değişimin ve neredeyse bir kavram haline gelen “yenilik”in bir cazibesi vardır; ancak kuvvetli bir geleneği, yerleşik normları, derin kültürel mirası olan milletler yeniliğin cazibesinden ne kadar etkilenirler de gizli bir toprak şuuruyla bünyelerindeki esas unsurları muhafaza etmek isterler. Bu bilinç, köklü milletlerin kolektif şuuru altında örtük bir değer olarak mevcuttur. Bu nedenledir ki, Osmanlı’dan bugüne yaşadığımız dönüşüm hamlelerinde belli bir sancıyı takip etmek mümkündür. Ki, pek çok mütefekkirimiz meseleyi medeniyet krizi olarak nitelemiştir.

Özellikle modernleşme süreci edebiyatımıza bakıldığında, yaşanan değişimin birey ve toplum üzerindeki etkisine hep birincil mesele olarak odaklanıldığı görülür. Bu nedenledir ki, modern edebiyat literatürümüzün söz konusu değişim ve dönüşüm süreçleri ile birlikte değerlendirilmek zorunluluğundan kaçınılamaz. Nitekim pek çok

edebiyat ve sanat eseri, sosyal, siyasi ve kültürel meseleler etrafında şekillenen bir nitelik arz ederler. Dahası bu süreçteki yazar-şairlerimiz her birini birer ideolog olarak nitelemek yanlış olmaz. Genel olarak baktığımızda Yahya Kemal ve imtidat kavramı; Necip Fazıl ve Büyük Doğu; Tanpınar ve medeniyet krizi, ikilik kavramı; Sezai Karakoç ve Diriliş düşüncesi; Kemal Tahir ve yerlilik kavramı, ilk akla gelenler olsa da her bir yazar ve şairimizin benzer kaygılarla kavram ürettikleri ve çözüm arayışı içinde oldukları açıktır. Elbette bu isimler sanatkar vasfı öncelenmesi gereken şahsiyetlerdir. Dolayısıyla metodolojileri sanatın yöntemidir, yani meseleyi formülasyona tabi tutarak daha ziyade bütüncü bir yaklaşımı esas alırlar. Bugün ise artık her biri belli bilimsel disipline konu olacak şekilde bu kavramlardan bir terminoloji oluşmuştur. Dolayısıyla meselenin daha çözümlü ve tahlil edici yaklaşımlarla ele alınması ayrı bir öneme sahiptir.

Tanpınar vurgulamak istediğimiz meseleyi özetler aslında.

“Dün doğmadık, en çetin realitemiz budur.”

Sağlam bir gelecek inşa etmek istiyorsak, mazi ile sağlıklı bir irtibat tesis etmekten başka çaremiz yoktur. Kaldı ki değişim ve dönüşüm hız kazanarak devam etmektedir. Dijitalleşme ile başlayan çağ, elbette başlı başına konuşulması gereken bir bahs-i diğerdir. Ancak modernleşme süreçlerimizi sağlıklı bir tahlile tabi tutmadan bugünü anlamlandırmamızın da geleceğe dair isabetli öngörü ve teklifler oluşturmamızın da mümkün olmadığı açıktır.

Modernleşme ile yaşanan süreç, evet, bir çözülme sürecidir. Ama elbette bir yandan da yeniden inşa sürecidir. Kartlar tekrar karılıp oyun yeniden kurulmaktadır. Oyunun kurucu unsurları arasında yer almanın yollarını bulmalıyız, hem de dar patikalarda avunmak değil majör alanda, anayolda yola koyulmalıyız, bunun için sahici bir çaba ve sağlam metodolojiye ihtiyacımız vardır. Bu anlamlı mesuliyet sosyal bilimlerin omuzundadır.

Fuat Sezgin, yeniden parlak bir medeniyet inşa edebilir miyiz, sorusuna son derece sade ve yalın bir cevap vermişti:

“Evet mümkündür. Ancak sorumlu bir aydına ihtiyacımız vardır, ilim ehlinin/bilim insanının, maddiyat, bencillik ve rehabet durumlarına karşı kendini feda etmesi gerekir. Öyle ki, sorumluluk sahibi bilim

insanı, derin ve geniş ilmî kalkınmayı hazırlamak için gerçek zaruri zühdden nasibini unutmamalıdır.”

Sezai Karakoç ise küreselleşmeye dikkat çeker ve insanlığın evrensel anlamda birlikte hareket etme sürecine girdiğini belirtir:

“Yeni dünyanın dışında kalmak, katılmamak çare değildir. Herkes maddî veya manevî gücüne göre pay sahibi olacaktır. Ancak kendi özünden ateş katanlar, bu yeni dünyada daha çok hisseye sahip olacaklardır.”

Bütün çabamız bu gücümüzü ortaya koymak ve insanlığın huzur, barış ve selametine sunmaktır.

Ülkemizin çeşitli üniversitelerine mensup kıymetli hocalarımızın katkılarıyla zenginleşen, yetkin bir bilimsel ortam soluyacağımıza inanıyor, tüm katılımcılara ayrıca teşekkürlerimi sunuyorum.

Yaklaşık altı aydan beri sempozyumun gerçekleştirilmesi için emek veren Dr. Bilal Güzel hocamızın şahsında tüm mesai arkadaşlarıma ve destekleri için sayın rektörümüze ve Mamak Belediye başkanımıza teşekkür ediyorum.

Ayrıca kıymetli konuşmalarıyla bizleri onurlandıran sayın YÖK başkanımıza şükranlarımızı sunuyorum.

TÜRKİYE’DE YABANCI DİL ÖĞRETİMİNE TARİHSEL BİR BAKIŞ

Abdülvahit ÇAKIR*

Öz

Yabancı dil öğretimi günümüz Türkiye’inde devletin ve vatandaşların öncelikleri arasında birinci sıralarda yer alır. Ancak yakın ve uzak tarihimizde baktığımızda çok farklı durumların olduğunu görürüz. Bu yazıda tarihimizin son yedi yüzyılına damga vuran Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyetinin yabancı dil ihtiyacı ve bu ihtiyacı karşılama yollarına baktığımızda bu konuda üç farklı dönem olduğu görülür. 1669 önce-sindeki uygulamalar, 1669 ile 1821 yılı arasındaki uygulamalar ve 1821’den günümüze kadar olan uygulamalar. Osmanlı Devletinin klasik dönemi sayılabilecek ilk dönemde devletin Batı ile münasebetlerinde ortaya çıkan tercüme işleri Müslümanlığı benimsemiş Türkçe de bilen Rum, İtalyan, Macar, Alman ve Leh asıllı tercümanlarla vasıtasıyla yapılıyordu. İkinci dönemde tercüme işleri büyük oranda Fenerli Rum ailelerin sorumluluğuna bırakılıyordu. Devletin bugünkü yabancı dille ilgili tutumu ise Türklerin yabancı dil öğretiminde bir milat olan 1821’de Tercüme Odasının kuruluşu ile başlar.

Anahtar Kelimeler: Yabancı dil öğretim tarihi, yabancı dil politikaları, yabancı dil öğretimi.

A HISTORICAL PERSPECTIVE ON THE TEACHING OF FOREIGN LANGUAGES IN TURKEY

Abstract

Foreign language teaching is among the issues that have high priority for the governments and people in today’s Türkiye. In

* Prof. Dr., Ufuk Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Yabancı Diller Fakültesi, İngilizce Öğretmenliği, E-posta: abdulvahit.cakir@ufuk.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-8563-6830>

our earlier and recent history we come across interesting policies and practices. If we have a look at the last seven centuries when the Ottoman Empire and Modern Türkiye played important roles in the international arena, we can see that there are basically three eras when Turks adopted quite different policies and practices to meet their foreign language needs with their relations with Western countries. The first is the era before 1669, the second is the era between 1669 and 1821 and the last is the era from 1821 till today. In the first era, which is approximately the classical Ottoman period, citizens of Greek, Italian, Hungarian and Polish origin who had converted to Islam and who had a good command of Turkish as well as European languages were employed to serve as translators in relations with the West. In the second era, the Phanariots, who were the members of prominent Greek families living in İstanbul, constituted the majority of the translators who served the government. As for the last era, it started with the establishment of Tercüme Odası in 1821, which was a historical turning point in the language policies adopted by the government.

Keywords: History of foreign language leaching, policies of foreign languages, foreign language teaching.

Giriş

Türkler tarih boyunca çeşitli coğrafyalarda birçok devlet kurmuşlar ve kaçınılmaz olarak farklı dilleri konuşan uluslarla ilişkiler kurmuşlardır. Yabancı dil konusu bütün ülkeler için önemli olabilir ancak Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti gibi büyük devletler için doğal olarak daha da önemlidir. Bu bildiride Türklerin aralıksız olarak peş peşe kurdukları bu iki devlette yabancı dil meselesi ele alınacaktır.

Osmanlı Devletinde devletin Batılı devletlerle münasebetlerinde gerekli olan tercümanlık işlerini 1669 yılına kadar Müslümanlığı kabul etmiş Avrupalılar yürüttüler. Devlet bu hizmetler için eleman yetiştirme gereği duymadı. Genellikle Rum, İtalyan, Macar, Alman ve Leh asıllı Müslümanlar tercüman olarak kullanıldılar. Panayotis Nikoussios'un (Panayot Efendi) başarılı hizmetlerinden sonra 1669 yılında Dîvân-ı Hümâyûn tercümanlığına getirilmesiyle devletin tercüme işlerinin esas olarak Fenerli Rumlara verilme süreci başlamış oldu. Panoyat Efendi'den sonra 1673 yılında bu göreve yine bir Fenerli Rum

olan İskerletzâde Aleksandır Mavrokordato getirilmiştir. Mavrokordato da özellikle 1699 yılında yapılan Karlofça Antlaşması sırasında ve sonrasında verdiği başarılı tercümanlık hizmeti ile bilinmektedir. Dîvân-ı Hümâyûn ve Donanma başta olmak devletin tüm tercüme işlerinde Fenerli Rumların görev almaları gelenek haline gelmiş ve 1821'e kadar devam etmiştir (Çiftçi 2010).

Türklerin Yabancı Dil Eğitimi Tarihinde Bir Milat: 1821

Yunan Ayaklanması 1821'de başladığında Rum tercümanların Bâb-ı Âlî'ye yanlış bilgi verdikleri hatta bazılarının bu ayaklanmayı destekledikleri anlaşıldığından devletin tercüme işlerinin artık Fenerli Rum ailelere bırakılamayacağına karar verildi. Devrin padişahı II. Mahmut'un emriyle daha güvenilir tercümanlar yetiştirmek amacıyla Tercüme Odası kuruldu. Bu bir milattır. Türk devleti ilk kez Batı dillerini bilen elemanlar yetiştirmek için bu tarihte harekete geçmiş ve ancak bu tarihten itibaren yabancı dil konusu devletin çözüm aradığı meseleler arasına girmiştir.

Tercüme Odasının kuruluşu sırasında öğretmen olarak yine iyi yabancı dil bilen garı Müslimlerden yararlanılmıştır. Tercüme Odası kısa sürede meyvelerini vermeye başlamış ve iyi yabancı dil bilen yöneticiler ve entelektüellerin yetişmesine katkıda bulunmuştur. Bu kurumun yetiştirdiği birçok ünlü isime örnek olarak Keçecizade Fuad Paşa, Ahmed Vefik Paşa ve Namık Kemal sayılabilir.

Tercüme Odasının kurulması ve yabancı dil öğretimine başlamasından sonraki dönemlerde devletin yabancı dil eğitimi konusunda ihtiyacı karşılamak için çok sayıda ciddi teşebbüsleri ve uygulamaları olmuştur.

Çözüm Arayışları

Tercüme Odasının kuruluşundan sonra yabancı dil öğretmek için atılan diğer belli başlı adımları kronolojik olarak şöyle sıralayabiliriz (Çakır, 2017):

Bir yabancı dilin konuşulduğu ülkede daha iyi öğrenileceği inancıyla ve Fransa'nın modern eğitiminden yararlanmak amacıyla 1859'da Paris'te **Mekteb-i Osmani** açıldı. Osmanlı Devletinden gönderilen bazı Ermeni ve Rum gibi azınlık mensuplarından ve Türklerden seçilen bir

grup öğrenci Paris'teki bu okula gönderildi. Türk ve Fransız yetkililerce hazırlanan bir müfredat takip edildi. Bütün dersler Fransız öğretmenler tarafından Fransızca olarak verildi. Belli bir mesafe alınmasına rağmen bu okul talebelerin kendi aralarında Türkçe konuştukları için beklenen düzeyde Fransızca öğrenemedikleri gerekçesiyle 1875'te kapatıldı (Ergin, 1977).

Devlet memurlarının dil öğrenmelerini sağlamak amacıyla 1864'te Osmanlı Devleti İstanbul'da **Lisan Mektebini** açtı. Bu okulda Fransızca ve sonraları Rumca ve Bulgarca öğretildi. Bu okulun ne zaman kapatıldığına dair bilgiye ulaşılamamıştır (Ergin, 1977).

Yabancı dil konusunda önemli bir girişim de 1867'de **Galatasaray Lisesinin** açılmasıdır. Bu okuldaki dersleri verecek öğretmenlerin tamamı Fransa'dan getirildi. Fransız lise müfredatı takip edilen okul İstanbul'da açılmış bir Fransız Lisesi statüsündeydi (Ergin, 1977). Lise daha önce Paris'te açılan Mekteb-i Osmani'den daha başarılı oldu ve günümüze kadar bazı değişikliklerle eğitimine devam etti.

1864'te açılan ve devam ettirilemeyen Lisan Mektebinden dokuz yıl sonra 1883'te Mülkiye Mektebi içerisinde Dış İşleri Bakanlığına bağlı bir **Lisan Mektebi** daha açıldı. Zamanla 500'den fazla öğrenci mevcuduna ulaşmıştır. Bu mektepte önceleri sadece Fransızca, sonraları Arapça ve Farsça öğretildi. Nispeten başarılı olan bu okulun sultana gönderilen bir şikâyet üzerine kapatıldığı söylenmektedir (Ergin, 1977).

On dokuzuncu yüzyılda devletin dil öğretimi çabalarının dışında ülkede yabancı dil öğretimini de içeren başka faaliyetler de vardı. Osmanlı topraklarında çok sayıda yabancı devletlerin veya ecnebi kuruluşların açtığı kolejler bulunuyordu. Bu okullar misyoner okulları niteliğindedeydi ve öğrencileri Osmanlı Devletinde bulunan azınlıkların çocuklarıydı. Bu okulların en ünlüsü olan Robert Koleji 1863'te açılmış ve bu okulun mezun ettiği gayri Müslüm öğrenciler Osmanlı Devletinin çözülme sürecinde Balkanlarda ortaya çıkan yeni devletlerin kurulmasında rol almış ve başbakanlık gibi üst düzey idarecilik yapmışlardır. Robert Kolejinden ilk Müslüman Türk öğrenci 1903 yılında mezun olmuştur (Davison, 1961'den aktaran Bear, 1985).

Okullarda bir yabancı dilin zorunlu ders olarak müfredatta yer alması Cumhuriyet kurulduktan sonra 1924'te gerçekleşmiştir. O yıllarda atılan bu adımın yabancı dile duyulan ihtiyacı karşılamak için değil kültürel ve zihinsel gelişimi desteklemek için atıldığı söylenebilir. Bilindiği gibi daha sonraki yıllarda özel sektör ve devlette daha çok dil bilen kişiye ihtiyaç duyulmuştur (Sebüktekin, 1981). 1924'te zorunlu yabancı dilin getirilmesiyle okullarda yabancı dil öğretmeni ihtiyacı had safhadaydı. Bu acil ihtiyacı karşılamak amacıyla "**Muallim muavinliği**" denilen bir uygulamaya başvuruldu. Lise ve dengi okul mezunlarından geçici olarak sınavla muallim muavini statüsünde yabancı dil öğretmeni istihdam ediliyordu (Altunya, 2006, s.790).

Devrin en ünlü uygulamacı dilbilimcilerinden olan Lawrence Faucett 1933'te Türkiye'ye gelerek bir buçuk yıl boyunca yabancı dil eğitimi danışmanlığı yapmıştır. Türk öğrenciler için yazdığı *The Oxford English Course* isimli kitap 1930'lu ve 40'lu yıllarda ortaokul ve liselerde kullanılmıştır.

Yabancı dil öğretmeni yetiştirmek amacıyla açılan ilk kurum 1938'de İstanbul Beyazıt'ta açılan **Yabancı Dil Mektebi**'dir. Okul iki yılda yabancı dil öğretmeni yetiştiriyordu. Bu okul II. Dünya Savaşı dolayısıyla 1943-44 öğretim yılında kapatılmıştır. Kapanışın ardından tüm öğrenciler Ankara'da bulunan Gazi Eğitim Enstitüsüne gönderilmiştir (Altunya, 2006, s.794).

Köy Enstitülerinin en başarılı mezunlarının kabul edildiği ve mezunları lise öğretmeni olan **Yüksek Öğretmen Okulunda** 1940 yılında **Yabancı Dil Bölümü** açıldı. Böylece ilk kez profesyonel yabancı dil öğretmenleri liselerde görev aldılar. Yüksek Öğretmen Okulları 1978 senesinde kapatıldı (Altunya, 2006, s.795, Gelişli, 2006, s.141). Profesyonel yabancı dil öğretmenleri yetiştirme işi eğitim enstitülerine daha sonra da onların devamı olan eğitim fakültelerine bırakıldı. **Gazi Eğitim Enstitüsünde** açılan ilk yabancı dil öğretmenliği bölümü 1941'de açılan **Fransızca Bölümü** oldu. Bu bölümü 1944'de **İngilizce**, 1947'de de **Almanca** bölümleri takip etti.

İngilizce öğretmeni yetiştirme ve İngilizce öğretimi konusunda Türkiye'nin yürüttüğü en önemli projelerden biri **Georgetown Projesi**dir. Milli Eğitim Bakanlığı ve Georgetown Üniversitesi İngilizce öğretmeni eğiticisi yetiştirecek bir proje hazırladı. Proje 1953'ten

1965'e kadar devam etti. Hedeflendiği gibi "İngilizce öğretmeni yetiştiren öğretmenler" yetiştirildi ve ders kitapları hazırlandı (Doran, 1969). Hazırlanan kitaplar maliyet ve başka pratik gerekçelerle Gatenby'nin o yıllarda okullarda takip edilmekte olan *A Direct Method English Course* serisinin yerini alamadı. Ancak hazırlanan *English for Turks* serisi Gazi Eğitim Enstitüsünde ve Devlet Lisan Okulunda uzun süre kullanıldı.

Maarif Bakanlığı (Milli Eğitim Bakanlığı) 1955-1956 öğretim yılında Eskişehir, İzmir (Bornova), İstanbul (Kadıköy), Konya, Samsun ve Diyarbakır'da **Maarif Bakanlığı Kolejlerini** açtı. Bu okullara kısaca **Maarif Koleji** dendi. Beş yıllık ilkokuldan sonra başlanılan ve yabancı dil hazırlık sınıfı ile birlikte yedi yıl olan bu ortaöğretim kurumlarında Fen ve Matematik dersleri İngilizce olarak veriliyordu. Bu okullar çok başarılı oldu. 1974'ten itibaren talep üzerine çok sayıda maarif koleji açıldı. Aynı yıl bu okulların adı "**Anadolu Lisesi**"ne çevrildi. Müteakip yıllarda sayılarının hızla artmasıyla bu okullar nitelikli olma özelliğini kaybetti ve hazırlık sınıflarının da kaldırılmasıyla diğer liselerden farksız hale geldi. Anadolu Lisesi olma özelliğini kaybettiği için bu liselere artık sadece "lise" denmesi gerekirken ilginç bir şekilde Anadolu Lisesi ismini muhafaza ettiler üstelik hiçbir zaman Anadolu lisesi olmamış olan diğer liselerin isimleri de Anadolu Lisesi oldu.

1956 yılında **Orta Doğu Yüksek Teknoloji Enstitüsü** adıyla Milli Eğitim Bakanlığına bağlı olarak kurulan Orta Doğu Teknik Üniversitesinde dersler başından beri hep İngilizce olarak verildi. Ancak 1961 yılına kadar İngilizce Hazırlık programı bulunmuyordu. Sadece yabancı dil bilen şanslı lise mezunları üniversiteye kabul ediliyordu. Üniversitenin başarılı olmasıyla üniversiteye girmek isteyen diğer öğrencilerin ve ailelerinin talebi doğrultusunda nihayet 1961'de İngilizce Hazırlık programı açılarak üniversiteye girişte fırsat eşitliği sağlanmış oldu.

Türkiye'de Kullanılan Yabancı Dil Öğretim Yöntemleri

Yabancı dil öğretim yöntemleri 1880'ler ile 1980'ler arasında ortaya çıkmış ve dönemlerini tamamlamıştır. Günümüzden "yöntemler sonrası dönem" (post methods era) diye bahsedilmektedir. Günümüzde teorik olarak herhangi bir yöntemi dayatanların, hatta tavsiye edenlerin sayısı azalmıştır. 1880'lerden önce dünyada yabancı dil öğretiminde bugün "**Klasik Yöntem**" diye de anılan "**Dilbilgisi-Çeviri Yöntemi**"

kullanılıyordu. O devirlerde başka bir yöntem olmadığı için de muhtemelen bu yöntemin adı da yoktu. Bu yönteme alternatif olan ilk yöntem ortaya çıkınca doğal olarak eskisine de yenisine de birer isim vermek gerekiyordu. Eskisine “Klasik Yöntem” veya “Dilbilgisi-Çeviri Yöntemi” denirken yenisine **Direkt Yöntem** dendi. Klasik Yöntemde hedef dilin grameri ve sözcükleri öğretiliyor ve hedef dilden edebi eserlerden çeviriler yapılıyordu. Dinleme ve konuşma becerilerine yer yoktu. 19. yüzyılın sonuna doğru artık konuşulmayan Latince ve Eski Yunancadan çok modern dillerin öğretimi söz konusu olunca konuşmanın ve dinlemenin önemi arttı ve Direkt Yöntem ortaya çıktı.

Direkt Yöntemin önemi, onun Klasik Yönteme ilk alternatif olması ve yüz yıl sürecek yöntemler dönemini başlatmasıdır. Türkler için üçüncü bir önemi daha bulunmaktadır. Bu yöntem Türkiye’de 1930’lardan 1980’lere kadar kullanılarak unutulmaz bir iz bırakmıştır. Direkt Yöntemin savunucularından ünlü uygulamalı dilbilimci **Lawrence Faucett** 1933-34 yıllarında Türkiye’ye davet üzerine gelmiş ve İngilizce öğretimi konusunda danışmanlık yapmıştır. Türkler için yazdığı *The Oxford English Course* kitabı 1930’lar ve 1940’larda Türkiye’deki okullarda ders kitabı olarak kullanılmıştır.

Direkt Yöntemin başka bir savunucusu olan ünlü uygulamalı dilbilimci **Edward Vivian Gatenby** de 1942 yılında danışman olarak Türkiye’ye gelmiş, 1944-1955 yılları arasında Gazi Eğitim Enstitüsü İngilizce Bölüm Başkanlığı (günümüzdeki adıyla Gazi Eğitim Fakültesi Yabancı Diller Eğitimi Bölümü İngiliz Dili Eğitimi Anabilim Dalı Başkanlığı) yapmıştır. Gatenby Türkiye’de en uzun ve en yaygın olarak kullanılan *A Direct Method English Course* serisini yazmıştır. Kitap 1960’lardan 1970’lere kadar tüm devlet ortaokul ve liselerinde tek ders kitabı olarak kullanılmış ve silinmesi zor izler bırakarak bir rekora imza atmıştır.

Böylece Türkiye’de birkaç okul hariç Milli Eğitim Bakanlığının tüm okullarında 1930’lardan 80’lere kadar Direkt Yöntem hâkim olmuştur. Gazi Eğitim Enstitüsünde 1960’larda ve 70’lerde **İşitsel-Dilsel Yöntem** (Audioligualism) kullanılmasına rağmen Milli Eğitim okullarında Direkt Yöntem kullanılmasından vaz geçilmemiştir. 1975 yılından sonra yavaş yavaş bugün de hala revaçta olan **İletişimsel Yaklaşım** benimsenmiştir. Dünyada 1880’lerden 1980’lere kadar Dilbilgisi-Çevi-

ri yönteminin yerini almak için ortaya çıkmış onlarca dil öğretim yöntemi olmasına rağmen Türkiye'deki okullarda bunlardan sadece Direkt Yöntem, İşitsel-Dilsel Yöntem (Audiolingualism) ve İletişimsel Dil Öğretimi kayda değer varlık gösterebilmiştir.

KAYNAKÇA

- Altunya, N. (2006). *Gazi Eğitim Enstitüsü*. G.Ü. İletişim Fakültesi Basımevi.
- Bear, J. M. (1985). "Historical Factors Influencing Attitudes toward Foreign Language Learning in Turkey", *Journal of Human Sciences*. Middle East Technical University.
- Çakır, A. (2017). "Türkiye'de YÖK Öncesi ve Sonrası Yabancı Dil Eğitimi", *Journal of Language Research (JLR)*, 1(1), 1-18.
- Çiftçi, C. (2010). "Bâb-ı Âlî'nin Avrupa'ya Çevrilmiş İki Gözü: Eflak ve Boğdan'da Fenerli Voyvodalar (1711-1821)", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 7, Sayı 26 (Yaz 2010), s. 27-48.
- Doran, R. E. (1969). A Review of English Language Teaching in Turkey (A Report Prepared for U.S.A.I.D. Education Division Ankara, Turkey) http://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PNABE803.pdf
- Ergin, O. (1977). *Türkiye Maarif Tarihi*. Eser Matbaası.
- Faucett, L. W. (1933). *The Oxford English Course*. Oxford University Press.
- Faucett, L.W. (1934). *The Oxford English Course*. Oxford University Press.
- Gatenby, E. V. (1954). *A Direct Method English Course*. Longmans.
- Gatenby, E. V. (1956). *A Direct Method English Course*. Longmans.
- Gelişli, Y. (2006). *Öğretmen Yetiştirmede Ankara Yüksek Öğretmen Okulu*. M.E.B. Yayınları.
- Sebüktekin, H. (1981). *Yüksek Öğretim Kurumlarımızda Yabancı Dil İzlemleri*. Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.

DİL BİLİMİ VE DİL ÖĞRETİMİ

Günümüzde Dil Bilimi

Cemal ÇAKIR*

Öz

Bu yazıda, dil bilimi ve dil öğretimi hakkında kısa bir değerlendirme yapılmaktadır. Dil biliminin günümüzde ulaştığı noktayı özetleyen girişten sonra, Türkiye Cumhuriyeti'nde dil bilimi alanında yaşanan gelişmeler aktarılmakta, dil bilimi ve dil öğretimi arasındaki bağlantı ele alınmakta ve dil bilimi alanında bugün ve gelecekte yapılabilecekler konusunda öneriler sıralanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dil bilimi, Türkiye Cumhuriyeti'nde dil bilimi, dil bilimi ve dil öğretimi, öneriler.

LINGUISTICS AND LANGUAGE TEACHING

Linguistics at Present

Abstract

In this article, a short review of linguistics and language teaching is made. After the introduction summarizing the point linguistics has reached today; the linguistics-related developments that have taken place in the Republic of Türkiye are reported, the relationship between linguistics and language teaching is discussed, and suggestions for what can be done in the field of linguistics today and in the future are enumerated.

Keywords: Linguistics, linguistics in the Republic of Turkey, linguistics and language teaching, suggestions.

* Prof. Dr. Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Yabancı Diller Eğitimi, İngiliz Dili Eğitimi, E-Posta: ccakir@gazi.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-9706-135X>.

Giriş

Dil bilimi geleneksel olarak iki alt kümede toplanır; birincisi temel dil bilimi, ikincisi ise uygulamalı dil bilimi veya alanlar arası dil bilimi olarak adlandırılır (Sarıçoban, 2014). Temel dil biliminin dalları şunlardır: sesletim bilgisi (*phonetics*), ses bilgisi (*phonology*), şekil bilgisi (*morphology*) ve cümle bilgisi (*syntax*). Bu dallar, dilin yapı birimleri olan sesleri, biçim birimlerini (*morphemes*), heceleri, ses dizilimlerini, öbekleri (*phrases*), cümlecikleri (*clauses*) ve cümleleri inceler. Anlam bilimi (*semantics*) ve edim bilimi (*pragmatics*) de dar anlamıyla anlam birimlerini ve edim birimlerini inceler. Anlam bilimi ve edim bilimi, temel dil bilimi ile uygulamalı dil bilimi arasında köprü görevi görür ve geniş anlamda uygulamalı dil bilimi dallarıdır. Uygulamalı dil biliminin dalları, sayıca temel dil biliminin dallarından daha fazladır ve uygulamalı dil bilimi alanlar arası bir özellik arz eder. Uygulamalı dil biliminin başlıca dalları; toplum dil bilimi (*sociolinguistics*), kültür dil bilimi (*cultural linguistics*), tarih dil bilimi (*historical/diachronic linguistics*), ruh dil bilimi (*psycholinguistics*), beyin dil bilimi (*neurolinguistics*), biliş dil bilimi (*cognitive linguistics*), bilişim dil bilimi (*computational linguistics*), adli dil bilimi (*forensic linguistics*) ve insan bilimi dil bilimidir (*anthropological linguistics*) (Fromkin, Rodman ve Hyams, 2013; Hill, 1969; Hudson, 2000; Mihalicek ve Wilson, 2011).

Günümüzde araştırmaların daha fazla odaklandığı dil bilimi dalları; bilişim dil bilimi, biliş dil bilimi, beyin dil bilimi, ruh dil bilimi ve edim bilimidir. Doğal dil işleme çalışmaları, makine çevirisi, kavramsal eğretileme kuramı, derlemler (*corpora*), incelik kuramı ve söz edimleri kuramı gibi konularda kapsamlı araştırmalar yürütülmektedir (Kövecses, 2010; Roever, 2009).

Türkiye Cumhuriyeti'nde Dil Bilimi

Türkiye'de dil bilimi ilgili ilk kitap, Şemsettin Sami tarafından 1887'de *Lisan* başlığıyla yayımlanmıştır. Yazar, 128 sayfalık kitabında “‘‘Dilbilim’’ terimini karşılamak üzere Fransızca *la science du langage* teriminden çevrildiğini sandığımız ‘‘ilmü’l-lisan’’ tamlamasını’’ kullanmıştır (Aksan 1987, s. 7). Kitabın işlediği konular arasında şunlar bulunmaktadır: dilin nitelikleri, dünya dillerinin tipleri, akraba diller, ses yansımaları. Dil bilimini diğer bilim dallarıyla karşılaştıran yazar, dil biliminin hızla

gelişmesini şöyle değerlendirmiştir: “İlmü’l-lisan ulum-i riyaziye ve hikmet ve kimya gibi her asırda birer hatve atarak ilerleyen fünundan olmayıp div hatvesiyle ilerlemekte ve zuhurundan beri yarım asır zarfında pek çok terakki etmiş ve günden güne de etmektedir... ilmü’l-beşer ile ilmü’l lisan tarih-i beşere bir devr-i cedit açmışlardır [Dilbilim matematik bilimleri, felsefe ve kimya gibi her yüzyılda birer adım atarak ilerleyen bilimlerden olmayıp dev adımlarıyla ilerlemekte, ortaya çıkışından beri, yarım yüzyıl içinde pek çok gelişmiş ve günden güne de gelişmektedir... İnsanbilimle dilbilim, insanlık tarihine yeni bir devir açmışlardır]” (Aksan, 1987, s. 8).

Türkiye Cumhuriyeti’nin ilanından sonra dil çalışmalarında önemli kurumsal hamleler gerçekleştirilmiştir. 12 Temmuz 1932’de daha sonra Türk Dil Kurumu adını alacak olan Türk Dili Tetkik Cemiyeti Atatürk’ün talimatıyla kurulmuştur. 22 Haziran 1935 tarihinde Ankara’da ise Dil-Tarih-Coğrafya Fakültesinin kuruluşunun hemen ertesi günü genel dil bilimi dersleri okutulmaya başlanmıştır. Türkiye’de yabancı dil öğretimi konusunun önem kazanmasıyla birlikte, Gazi Eğitim Enstitüsünde Georgetown İngiliz Dili Programı çerçevesinde Winfred P. Lehmann 1955-1956 döneminde dil bilimi dersleri vermiştir. 1955-1965 zaman diliminde ise, Gazi Eğitim Enstitüsünde dil bilimi derslerini Joe E. Pierce yürütmüştür. 1970’lerden sonra, Boğaziçi, ODTÜ ve Hacettepe Üniversitesinde dil bilimi ana bilim dalı açılmıştır (Aydın, 2013; Kocaman, 1990; <https://tdk.gov.tr>, 2023). Günümüzde Türkiye’de dokuz üniversitede dil bilimi bölümü bulunmaktadır, ancak bunlardan yedisi öğrenci kabul etmektedir. Yedi bölümün altısında lisans, yüksek lisans ve doktora programları sunulmakta olup, bir bölümde yalnızca lisans eğitimi yürütülmektedir (<https://www.dilbilimderneği.org>). Dil bilimi dersi; üniversitelerin yabancı dil eğitimi bölümlerinde zorunlu, liselerin sosyal bilimler ve Türkçe matematik bölümlerinde alan seçmeli ve liselerin yabancı dil bölümünde ise alan dersi olarak müfredatlarda yer almaktadır (Değer, 1998).

Şemsettin Sami’nin kitabının yayımlanışının yüzüncü yıl dönümü olan 1987 yılında 1. Dilbilim Sempozyumu Hacettepe Üniversitesinde düzenlenmiştir. 2022 yılında 35. Ulusal Dilbilim Kurultayı Konya Necmettin Erbakan Üniversitesinde gerçekleştirilmiştir. İlk kez 1982’de Amerika Birleşik Devletleri’nin Kaliforniya Üniversitesinde yapılan

Uluslararası Türk Dilbilim Kurultayının yirmi birincisine Almanya'nın Johannes Gutenberg Üniversitesi ev sahipliği yapmıştır. Uluslararası Türk Dilbilim Kurultayının onu Türkiye'deki üniversitelerde, diğerleri ise farklı ülkelerdeki üniversitelerde düzenlenmiştir: Amerika Birleşik Devletleri (1982), Hollanda (1986), Birleşik Krallık (1990, 1998), Almanya (1994, 2023), Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (2002), İsveç (2006), Macaristan (2010), Fransa (2014), Kazakistan (2018) (<https://www.dilbilimderneği.org>).

Dil Bilimi ve Dil Öğretimi

Tıp doktoru için biyoloji, istatistikçi için matematik ve mühendis için fizik ne kadar önemli ise, dil öğretmeni için de dil bilimi o kadar önemlidir (Çakır, 2022). Temel dil bilimi ve uygulamalı dil bilimi, dil öğretmeni için öncelikle bir üst dildir (*metalanguage*), yani dil hakkındaki dildir. Dil öğretmeni; öğretim malzemelerini seçerken, düzenlerken, uygularken, ve değerlendirirken dil bilimi ona rehberlik eder. Türkçenin Türkiye'de ve dünyada öğretiminde ve yabancı dillerin Türkiye'de öğretiminde dil bilimi büyük katkılar sağlar. Dil bilimi, özellikle yetişkin dil öğrencilerinin ana dillerini ve/veya yabancı dil(ler)i öğrenmesinde de büyük kolaylıklar sağlar.

Dil Bilimi Alanında Bugün ve Gelecekte Yapılabilecekler

Dil bilimi son yüz yılda hem ülkemizde hem de dünyada epeyce yol kat etmiştir ve günlük hayatı kolaylaştıran pek çok uygulamanın geliştirilmesine yardımcı olmuştur. Örneğin, bilgisayarlardaki yazılımlar bilişim dil bilimcilerinin çalışmaları sonucunda gerçekleştirilmiştir. Ülkemizde dil bilimi ve dil öğretimi konularında önümüzdeki zamanda yapılabilecekler şöyle sıralanabilir:

1. En temel iş olarak, dil bilimi terimlerinde birlik sağlanması gerekmektedir. Dil konusuyla ilgili bütün paydaşların katılımıyla ve belirli bir program çerçevesinde dil bilimi alanındaki (ve de diğer bilim dallarındaki) terimler konusunda ortak çalışma yapılmalıdır.
2. İçeriği geniş katılımla oluşturulmuş dil bilimi dersi üniversitelerin bütün lisans ve ön lisans programlarında zorunlu bir ders olarak sunulabilir. Dil, her meslek sahibinin temel aracı olduğu için dil

bilincine katkı sunabilecek bu ders iletişim niteliğini geliştirmeye yardımcı olabilir.

3. Türkçenin köken bilimi (*etymology*) çalışmaları bütün paydaşların katılımıyla ve büyük bir bütçeyle yapılmalıdır.
4. Merkezi ders malzemelerinin hazırlanma aşamalarında dil biliminin verilerinden yararlanılmalıdır.
5. Türkçenin öğretiminde biliş dil bilimi ve edim bilimi dallarındaki gelişmeler ışığında yenilikler hayata geçirilmelidir. Özellikle, edim bilimindeki toplum-edimsel (*sociopragmatic*) ve edim-dilsel (*pragmalinguistic*) yönler, malzeme hazırlanmasında ve uygulanmasında verimli sonuçlar elde edilmesini sağlayabilir.
6. Derlem/bütünce çalışmaları için daha kapsamlı çalışmalar yürütülebilir.

Yukarıda sıralananlar başta olmak üzere yapılacak çalışmalar sonucunda dil, özel ve/veya tüzel ortamlarda yurttaşların öğrenme, öğretme, iletişim kurma, sorun çözme, tartışma, okuma, yazma, dinleme, konuşma vb. eylemlerinde daha başarılı ve verimli olmaları için daha etkili bir araca dönüşebilir.

KAYNAKÇA

- Aksan, D. (1987). "Dilbilimin Türkoloji çalışmalarına ve Türkiye'ye sağlayacağı yararlar, katkılar.", *1. Dilbilim Sempozyumu. Dilbilimin Dünü, Bugünü, Yarını 18-19 Haziran 1987*, 7-10.
- Aydın, Ö. (2013). Türkiye'de dilbilimin 80 yıllık serüveni. *40. Yıl Yazıları (1972-2010)* Yay. I. Özyıldırım, N. Büyükkantarcıoğlu, E. Yarar, E. Alparslan içinde. Hacettepe Üniversitesi Yayınları, ss.25-41.
- Cem Değer, A. (1998). "Ortaöğretimdeki dilbilim dersleri konusunda öğretmen ve öğrenci görüşleri.", *Dilbilim Araştırmaları Dergisi*, 9, 70-84.
- Çakır, C. (2022). "Trainee English teachers' opinions about the topics of microlinguistics", *Eurasian Journal of Language Teaching and Linguistic Studies*, 2(2), 277-292.
- Fromkin, V., Rodman, R. & Hyams, N. (2013). *An introduction to language*. Wadsworth Cengage Learning.

<https://www.dilbilimdernegi.org>

<https://tdk.gov.tr>

Hill, A. A. (Ed.). (1969). *Linguistics*. Voice of America Forum Lectures.

Hudson, G. (2000). *Essential introductory linguistics*. Blackwell.

Kocaman, A. (1990). "Prof. Dr. Doğan Aksan ile ülkemizde dil ve dilbilim çalışmaları üzerine.", *Dilbilim Araştırmaları Dergisi*, 1, 1-3.

Kövecses, Z. (2010). *Metaphor: A practical introduction*. Oxford University Press.

Mihalicek, V. & Wilson, C. (Eds.). (2011). *Language files: materials for an introduction to language and linguistics*. 11th Edition. Columbus, Ohio: The Ohio State University Press.

Roever, C. (2009). Teaching and testing pragmatics (Chapter 29). *The Handbook of Language Teaching* (edited by Michael H. Long and Catherine J. Doughty). Wiley-Blackwell.

Sarıçoban, A. (Ed.). (2014). *Linguistics for language teaching studies*. Anı Yayıncılık.

ÜLKEMİZDE YABANCI DİL EĞİTİMİNİN GELECEĞİ

İsmail ÇAKIR*

Öz

Yabancı dil öğretimi her ülkede olduğu gibi ülkemizde de yıllardır farklı yöntem, teknik ve materyal kullanılarak öğretilmektedir. Dünyadaki yeni gelişmeler ışığında yeni öğretim programları hazırlanmakta, öğretmen ve eğitim programları buna göre düzenlenmektedir. Bütün bu çabalara rağmen yabancı dil öğretiminin istenilen düzeyde olmadığı ve ortaöğretimi bitiren öğrencilerin bile temel dil seviyesinin üzerine çıkamadıkları görülmektedir. İyi bir yabancı dil öğretiminin yeterli olamamasının birçok nedene bağlamak mümkündür. Ancak tüm derslerde olduğu gibi burada da öğretmen, öğrenci ve yöntem temel neden olarak ortaya çıkmaktadır. Hiçbir neden tek başına iyi bir dil öğrenememenin mazereti olamaz. Özellikle teknolojik gelişmelerin hızla eğitimde kullanıldığı ve öğrencilerin de bu uygulamaları hızla benimsediğini düşündüğümüzde yabancı dil öğretiminin çok daha verimli ve etkili olması kaçınılmazdır. Bu çalışmada yabancı dil öğretiminin üç unsuru olan öğretmen, öğrenci ve yöntem konuları üzerinde durulacak ve iyi bir yabancı dil öğretimi için neler yapılması gerektiği hakkında önerilerde bulunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Yabancı dil öğretimi, yöntem, motivasyon, müfredat, teknoloji.

* Prof. Dr., Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Yabancı Diller Fakültesi Dekanı, E-posta: ismail.cakir@asbu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-7497-3249>.

THE FUTURE OF FOREIGN LANGUAGE EDUCATION IN OUR COUNTRY

Abstract

Foreign language instruction, like in many countries, has been carried out in our country for years using various methods, techniques, and materials. In light of new developments worldwide, new teaching programs have been designed, and teacher and education programs are organized accordingly. Despite all these efforts, it is observed that foreign language instruction is not at the desired level, and even students who complete secondary education cannot go beyond basic language proficiency. There are many reasons for the inadequacy of good foreign language instruction, but as in all subjects, the teacher, student, and method emerge as the fundamental factors. No single reason can be an excuse for not being able to learn a language well. Especially, considering the rapid use of technological developments in education and the quick adoption of these applications by students, it seems that it is inevitable for foreign language instruction to become much more efficient and effective. This study will focus on the three elements of foreign language instruction: teacher, student, and method. Recommendations will be made on what should be done for effective foreign language instruction in our country.

Abstract: Foreign language instruction, method, motivation, curriculum, technology.

Giriş

Yabancı dil öğretimi ve öğrenimi ülkemiz açısından yıllardır tartışılan konulardan biridir. Eğitim sistemimizin önemli bir sorunu olan bu konu ne yazık ki ülkemizin yabancı dil öğretimi konusunda istenilen seviyede olmadığını göstermektedir. Yabancı dil öğretimi denince ilk akla gelen dil ve eğitim programlarında da en çok öğretilen ders İngilizcedir. Her öğrenci ilköğretim, ortaöğretim ve yükseköğretim eğitim programlarında yer alan İngilizceyi öğrenme tecrübesi yaşar. İngilizce sadece okullarda öğrencilere öğretilen bir dil olmanın dışında informal ortamlarda da pek çok kişi tarafından da en çok tercih edilen bir dil olma özelliğini sürdürmektedir. Dünyada ortak iletişim dili olarak kabul edilen İngilizce anadili İngilizce olanların sayısından

fazla anadili farklı olan kişiler tarafından konuşulmaktadır. İngilizce- nin Lingua Franca (ortak dil) olarak kullanıldığı günümüzde bu dili kullananların sayısının yaklaşık bir buçuk milyar kişi olduğu tahmin edilmektedir. Bu sayıda anadili İngilizce olarak kullananların oranı üçte birdir. Yani beş yüz milyon kişi İngilizceyi anadili olarak kullanmakta bir milyar kişi de yabancı dil veya ikinci dil olarak kullanmaktadır (Statistica, 2023).

Yaklaşık bir buçuk milyar kişinin İngilizce konuştuğu göz önünde bulundurulduğunda bu dilin öğretilmesi sürecinde birçok yöntem ve materyalin kullanıldığı anlaşılmaktadır. Tercih edilen yöntemler, farklı materyaller, teknikler, öğretim programları ve bu süreçte aktif olan öğretmenler bir yabancı dilin öğretilmesindeki başarının bileşenleri olarak kabul edilir. Başarılı bir dil öğretimi hiçbir zaman eleştiriye tabi tutulmazken, başarının mimarı olarak kabul edilen bu bileşenlerin sonuç vermemesi eleştiri konusu haline gelmektedir. Pek çok kişi ülkemizdeki yabancı dil öğretiminin istenilen düzeyde olmamasının nedenleri arasında da bu konuları ön plana çıkarmaktadır. İşte bu nedenle bu konular bu çalışmada ele alınıp daha iyi bir dil öğretiminin nasıl olması gerektiği üzerinde durulacaktır.

Ülkemizde Yabancı Dil Öğretimi Süreci

Ülkemizde yabancı dil öğretimi ordu ve eğitimde modernleşmenin ve reformların başladığı 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren açılan askeri okullarda başlamış devletin tercüme işlerinden sorumlu “*Tercüme Odası*”na bağlı olan ve dil öğretimi ile ilgili çalışmalardan sorumlu olan “*Lisan Odası*” aracılığıyla ile yapılmaktaydı (Çakır, 2007). Cumhuriyet döneminden itibaren de okullarda yabancı dil öğretimi etkisini yitirmemiş, Anadolu Liseleri, Fen Liseleri, Süper Liseler ve Özel Okulların açılmasıyla okul programlarında yabancı dil öğretimi daha fazla yer almıştır. Hazırlık eğitiminin verildiği dönemlerde yabancı dil öğretiminin çok daha verimli sonuçlar elde edildiği görülmüştür. 1997-1998 öğretim yılından itibaren ilköğretimde İngilizce zorunlu yabancı dil olarak 4. sınıftan, 2012-2013 öğretim yılında ilkokul 2. sınıftan itibaren okul programlarında yer almıştır. Neredeyse altı yaşından itibaren İngilizce eğitimi başlamakta üniversite eğitiminin sonuna kadar devam etmektedir. Ancak bu eğitimi başarıyla tamamlayanların hep-

sinden bir yabancı dili etkili kullanma başarısını görmek mümkün olamamaktadır.

Ülkemizde yabancı dil bilenlerin sayısının istenilen düzeyde olmamasının elbette birçok sebebi vardır. Bu sebeplerin başında ve en çok eleştiriye maruz kalınan konu yöntem sorunudur. Dil öğretimi konusunda hala geleneksel yöntemlerin kullanılmaya devam edildiği ve bu öğrenmenin de daha çok dilbilgisi temelli olduğu konusu tartışılmaktadır (Yaman, 2018). Burada başarısız dil öğretimi tecrübesini sadece öğretimini dilbilgisi öğretimine bağlamak doğru değildir. Öncelikle yabancı dil öğretiminde karşılaşılan sorunların neler olduğu üzerinde durup daha sonra ideal öğretimin nasıl şekillenmesi konusuna değinmekte fayda var.

Yabancı Dil Öğretiminde Karşılaşılan Sorunlar

Genel olarak İngilizcenin yabancı dil olarak öğretilmesi sürecinde bir takım zorluklardan bahsedebiliriz. İngilizcenin ülkemizde öğrenilmesini güç kılan başlıca etken bu dilin Türkiye’de yabancı dil olmasıdır. Kachru (1985) İngilizcenin bir dil olarak kullanılmasını üç farklı ortamda değerlendirmiştir. Bunu da bir çemberin içindeki ve dışındaki ülkeler diye sınıflandırmıştır. İç Çemberde (İngiltere, Amerika, Avustralya vb.) İngilizcenin ana dil olarak konuşulduğu ülkeler yer alırken Dış Çemberde (Hindistan, Güney Afrika Cumhuriyeti, Kenya, Pakistan vb.) yer alan ülkeler İngilizceyi ikinci dil olarak konuşmaktadır. Bu ülkeler genellikle İngilizceyi resmi dil ve eğitim dili olarak kullanılmaktadır. Çemberin sol halkası Genişleyen Çemberde ise İngilizce bu grubun dışında kalan ne anadil ne de resmi ve eğitim dili olarak kullanılmaktadır. Bu ülkeler İngilizceye yabancı dil olarak kullanılmaktadır. Yabancı dil olarak öğretilen ülkelerde resmi ve eğitim dilinin günlük hayatta yer almaması İngilizcenin öğretilmesini zorlaştırmaktadır.

Bunları genel sorunlar olarak kabul ederek temel sorunların ve çözüm yollarının neler olması üzerinde durmakta fayda var. Tüm branşlarda olduğu gibi yabancı dil öğretiminde de yer alan temel paydaşlardan bahsetmek sorunu anlamak açısından önemlidir. Bu nedenle bir yabancı dil öğretimi sürecinde üç temel bileşen olan öğretmen, yöntem ve öğrenciden bahsetmek konunun daha anlaşılır olmasına ve

yapılacak olan çözüm önerilerinin iyi ortaya konmasına katkı sunacaktır.

Yabancı Dil Öğreten Öğretmen

Türkiye’de görev yapan 1 milyon 201 bin 138 öğretmenin branşlarına göre dağılımına bakıldığında, 233 bin 695 ile sınıf öğretmenleri ilk sırada yer alıyor. Sınıf öğretmenlerini, 102 bin 463 ile İngilizce, 76 bin 797 ile okul öncesi ve 60 bin 661 ile Türkçe öğretmenleri izliyor (Anadolu Ajansı, 2022). Yükseköğretim Program Atlası (<https://yokatlas.yok.gov.tr/>) kayıtlarına göre ülkemizde toplam 82 İngilizce öğretmenliği bulunmakta ve bu bölümlerden mezun olan öğretmen adayları da öğretmen olmak için KPSS sınavından başarılı olduktan sonra atamaya hak kazanmaktadır. İngilizce öğretmenlerinin sadece İngilizce Öğretmenliği bölümlerinden mezun olan öğretmen adaylarından oluşmadığını unutmamak gerekir. İngiliz dili ile ilgili olan İngiliz Dili ve Edebiyatı, İngilizce Dilbilimi, Amerikan Dili ve Edebiyatı, İngilizce Mütercim ve Tercümanlık bölümlerinden mezun olup pedagojik formasyon sertifikası olanlar da potansiyel İngilizce öğretmeni adayı haline gelmektedir. Böylece her yıl binlerce adayın İngilizceyi öğretmeye aday olduklarını söyleyebiliriz. 2022 verilerine göre yüz binden fazla İngilizce öğretmeni MEB’e bağlı devlet okullarında görev yapmaktadır.

Ülkemizde yabancı dil öğretmeyi zorlaştıran temel sebepleri 2010 yılında Haznedar (2010) kalabalık sınıflar, yetersiz fiziki altyapılar, dil öğretiminde kullanılan yöntemler, teknikler, materyaller, uygulanan politikalar ve öğretmen yetiştirme uygulamalarının yetersizliği olarak sıralamıştır. Aynı sorunları 2023 yılı için düşündüğümüzde benzer zorluklarının devam ettiğini söylemek mümkündür. Bunların içinde en önemlisi öğretmenden kaynaklanan sorunlar olarak değerlendirilebilir. Dil öğretimi sürecinde en önemli bileşen öğretmendir. Öğretmenin meslek ve alan bilgisi yönünden donanımlı olması iyi bir dil öğretiminin en önemli şartlarından biridir. Özellikle teknolojik gelişmeler göz önünde bulundurulduğunda yeniliklere açık öğrenme konusunda istekli olan bir öğretmenin dil öğretimi konusunda da başarılı olması kaçınılmazdır.

İyi bir yabancı dil öğretmenin sadece hedef dili değil ana dilinin de etkin bir şekilde kullanıp kültürel ve yapısal özelliklerine hakim olması önemlidir (Paker, 2012).

Yabancı Dil Öğretiminde Kullanılan Yöntem

Bir yabancı dil nasıl öğretilmeli sorusuna tam olarak cevap verebilmek için dil öğretiminde kullanılan yöntem ve yaklaşımların neler olduğunu bilmek gerekir. Yabancı dil öğretimi süreci incelendiğinde genel olarak birçok yöntemin kullanıldığı bilinmektedir. Bu yöntemler literatürde ortaya çıkış zamanlarına göre aşağıdaki gibi sıralanmaktadır (Larsen-Freeman, & Anderson, 2013; Richards, & Rodgers, 2014):

- Dilbilgisi-Çeviri Yöntemi (Grammar-Translation Method)
- Direkt Yöntem/Dolaysız Yöntem (Direct Method)
- İşitsel-Görsel Yöntem (Audiovisual Method)
- Doğal Yöntem (Natural Method)
- İşitsel-Dilsel Yöntem (Audio-Lingual Method)
- Bilişsel Yöntem (Cognitive-Code Method)
- İletişimsel Yöntem (Communicative Method)
- Telkin Yöntemi (Suggestopedia)
- Danışmanlı(Grupla) Dil Öğretim Yöntemi (Community Language Learning)
- Sessizlik Yöntemi (The Silent Way)
- Tüm Fiziksel Tepki Yöntemi (Total Physical Response)
- Görev Temelli Yöntem (Task-Based Method)
- İçerik Merkezli Yöntem (Content-Based Method)
- İşbirliğine Dayalı Dil Öğrenme (Cooperative Language Learning)
- Tüm Dil Öğrenme (Whole Language Learning)
- Katılımcı Dil Öğrenme (Participatory Language Learning)
- Seçmeli Yöntem (Eclectic Method)
- İlkeli Seçmecilik (Principled Eclecticism)
- Yöntem Sonrası Dönem (Post Method Era)

Görüldüğü gibi yabancı dil öğretiminde kullanılan birçok yöntem bulunmakta her birinin amacı ihtiyaca göre belirlenen hedeflere ulaş-

mak ve bunun için dili etkili olarak öğretmektir. Bu yöntemlerin ortaya çıkış sebepleri kullanılan bir yöntemin yetersiz kalması nedeniyle yeni ve farklı bir yöntemin kullanımına duyulan ihtiyaç olmuştur. Bu yöntemlerden hiç biri tek başına bir dil öğretmek için yeterli kabul edilmemektedir. Bu nedenle 2000li yıllardan itibaren yeni bir yöntem üzerinde durulmamış Yöntem Sonrası Dönem (Kumaradivelu, 2006) olarak ifade edilen bir yaklaşım ortaya çıkmıştır. Bu yeni yaklaşımda belirlenen kriterlere göre farklı yöntem ve tekniklerin tercih edilebileceği görüşü esas kabul edilmiştir.

Yabancı dil öğretmenlerinin bu yöntemler hakkında yeterli bilgi ve tecrübeye sahip olması, her yöntemde bulunan tekniklerin bulunduğu ortama göre ve özellikle de öğrenci ihtiyacına göre belirlemesi önem arz etmektedir. Ülkemizde yaygın olarak kullanılan yöntemlerden birinin Dilbilgisi Çeviri Yöntemi olduğunu söylemek yanlış olmaz. Bir öğrencinin üniversite öğretimine kadar toplam bin saat İngilizce dersi görmüş olmasına rağmen dil kullanma becerisinin sadece dilbilgisi odaklı olduğu, iletişim yönünden pek de istenilen düzeyde olmadığı anlaşılmaktadır. Hâlbuki hazırlanan öğretim programlarının önceliğinin İletişimsel Yöntem olduğu düşünüldüğünde bu yöntemin öğretmen ve öğrenciler tarafından yeterince kavranmadığı ve genel olarak da bu yöntemin başarısının kanıtlanamadığı görülmektedir. İletişimsel Yöntem (Communicative Approach) Dilbilgisi Çeviri Yöntemine (Grammar Translation Method) göre daha çok öğretmen ve öğrenci etkileşiminin ön planda olduğu, günlük iletişimin hedef alındığı, öğrenci merkezli ve otantik materyal kullanım odaklı bir yöntemdir. Bu nedenle yabancı dil öğretimi öğretmen açısından daha fazla zaman ve çaba gerektirmektedir. Dil öğretimi açısından başarılı olamama nedenlerinden biri de elbette kullanılan yöntem sorunu diyebiliriz.

Milli Eğitim Bakanlığı 2018 yılında İngilizce öğretim programlarını güncelledi. 2-8 sınıflar ve 9-12 sınıflara yönelik iki ayrı İngilizce Dersi Öğretim Programlarının çok titizlikle hazırlandığı, ders içeriklerinin öğrenci yaş ve seviyesine göre düzenlendiği görülmektedir. İlköğretim ve Ortaokul (2-8.sınıflar) için hazırlanan İngilizce Dersi Öğretim Programının (MEB, 2018) felsefesi olarak şunlardan bahsedilmektedir. Kuramsal çerçeve bağlamında müfredat değerler eğitimi, ölçme ve değerlendirme, dil becerilerinin yaş gruplarına göre öğretimi, dil öğretimi görev ve etkinliklerinin güncellenmesini içermektedir. Bu bağ-

lamda hazırlanacak olan ders müfredatı ve içeriklerinin Avrupa Dilleri Ortak Çerçeve Programının (CEFR) esas alınması hedeflenmiştir. Ayrıca bu programda tek bir dil öğrenme yöntemine bağlı kalmadan eylem odaklı öğrenmeyi esas alan, öğrencilerin farklı öğrenme stillerini göz önünde bulunduran, dilin kullanılmasını etkin kılacak materyal ve tekniklerin kullanılması da hedeflenmektedir.

Böyle bir program her yönüyle başarılı bir adım olarak değerlendirilebilmektedir. Ancak yaklaşık 100 sayfalık bu öğretim programında önerilen etkinlik ve materyallerin yeterince kullanılması konusunda öğretmenlerin mesleki ve alan açısından yeterince donanımlı olması ve sınıf ortamlarının fiziki olarak da buna hazır olmasının zorunlu olduğu unutulmamalıdır.

Yabancı Dil Öğrenen Öğrenci

Öğretmenden sonra dil öğrenmenin en önemli bileşenlerinden biri de hiç şüphesiz öğrencidir. Öğretmenin kullanacağı yöntem ve yaklaşımların, dersin amacına yönelik seçeceği ders materyallerin ve etkinliklerin muhatabı öğrencidir. Bu yüzden öğretmen kadar öğrenci de bir yabancı dil öğrenme sürecinde önemli bir yer teşkil oluşturmaktadır. Öğrencinin öğrenmeye karşı motivasyonu, öğrenme ihtiyacı, yöntem ve materyale yatkınlığı, dil öğrenmeye yatkınlığı ve tutumu bir yabancı dilin etkili bir şekilde öğretilmesinde pay sahibidir. Dolayısıyla öğrencilerin bireysel farklılıkları, öğrenme stilleri ve duyuşsal durumları öğretmen açısından önemlidir. Bunların içinde belki de en önemlisi yabancı dil öğrenmeye duyulan ihtiyaçtır. Genel olarak bir yabancı dil bilmenin öneminin iyi anlaşılması öğrenmeyi daha kolaylaştıracaktır. Bu bağlamda da dil öğrenmeye duyulan ihtiyacın hissedilmesi veya hissettirilmesi en önemli motivasyon kaynağıdır.

Öte yandan, dil öğrenmeye ne kadar erken başlanırsa o kadar etkili ve verimli olacağı konusu tartışılmakta ve bu alanda yaygın olan görüş erken dil öğrenmeye başlamanın daha kalıcı olacağı yönündedir (Cahyati & Madya, 2019). Kritik Dönem Hipotezi olarak adlandırılan dönemde çocukların ana dili öğrendiklerinde ikinci dili de öğrenebilecekleri değerlendirilmektedir. Bu dönemin 2 yaşından 15 yaşına kadar uzayabildiğini ancak 2 ila 14 yaş arası öğrenmenin daha uygun olabileceği de tartışılmaktadır (Singleton, 2003). Ayrıca bilim insanları

insanın doğuştan dil öğrenme yeteneğine sahip olduğunu, özellikle çocukluk döneminde bunun hem biyolojik hem de sosyolojik olarak çocuğun lehinde geliştiğini savunmaktadır.

Öğrencilerin dil öğreniminde başarılı olmasında bir diğer önemli faktör de öğrenme ortamları diyebiliriz. Ülkemizde yabancı dil öğrenmenin formal olarak gerçekleştiği tek yer ise okuldur. Bu yüzden dil öğretiminde okulun sahip olduğu fiziki imkânlar öğrenme ve öğretme sürecini olumlu etkilemektedir. Kalabalık sınıflarda dil öğretimi hem yöntem seçimi, hem öğrenci ile etkileşim, hem de hedefe yönelik materyal seçimi açısından başarılı olamamaktadır. Bu yüzden dil öğretimi için ideal sayının 10-15 olduğu kabul edilmektedir. Ülkemizde artan okul sayısı ile orantılı olarak kalabalık sınıf sayısı her geçen gün azalsa da bu sayının dil öğretimi için daha da azaltılması gerekmektedir. Sınıflardaki öğrenci sayısının azaltılmasına paralel olarak da teknolojik altyapının güçlendirilmesi ülkemizdeki dil öğretimini daha da başarılı hale getirecektir.

Sonuç ve Öneriler

Türkiye’de yabancı dil öğretimi yıllardır hep çözülemeyen bir sorun olarak gündemdeki yerini korumaktadır. Bu çalışmada ülkemizde yabancı dil öğretiminin neden istenilen düzeyde olmadığı ve nasıl olması gerektiği üzerinde duruldu. Yabancı dil öğretimi sürecinde temel olarak öğretmen, öğrenci ve öğretim yöntemlerinden kaynaklanan sorunlar ön plana çıkmaktadır. Geleneksel ve çağdaş öğretim yöntemlerinin kullanımı öğrenmeyi olumlu ve olumsuz yönde etkilemektedir. Yabancı dil öğretiminde sadece geleneksel yöntemleri tercih etmenin iyi bir iletişim için yeterli olmadığı gerçeğini unutmamak gerekir. Yöntem belirleyen ve bunu sınıfta etkin olarak kullanacak olan öğretmen olduğu için yabancı dil öğretimi sürecinde ülkemizdeki öğretmenlerin sahip olması ve göz önünde bulundurması konuları özetlemek gerekir. Öncelikle iletişimin ön plana çıktığı ve teknolojinin her alanda kendini gösterdiği günümüzde yabancı dil öğretiminin de ve öğretmenlerin kullandıkları yöntem ve materyal belirlemede seçici ve yerinde karar vermeleri gerekmektedir. Mesleki ve alan yeterliklerinin öğrenci ve teknolojik ihtiyaçlar açısından yeniden değerlendirilip ders içerik ve planlamalarının buna göre yapılması faydalı olacaktır. Kullanılan yöntem ve materyalin niteliği ve öğrenciye ve müfredata

uygunluğunun öğretmenler tarafından iyi değerlendirilmesi kaçınılmazdır.

Diğer önemli bir konu da ölçme değerlendirme yöntemlerinin öğrencinin tüm akademik başarısı ve gelişimini ölçecek şekilde belirlenmesi ve bu konuda daha çok süreç odaklı değerlendirmenin tercih edilmesi önemlidir. Bu bağlamda öğretmenlerin mesleki ve alan yeterliliklerinin sürekli gelişime açık olması gerçeğini de unutmamak gerekir. Meslek öncesi verilen eğitim planlamaların günümüz yabancı dil öğretimi şartlarını göz önünde bulunduracak şekilde yapılması için yükseköğretim kurumlarının Milli Eğitim Bakanlığı ile koordineli çalışması dil öğretiminin başarısını artıracaktır. Bu işbirliği sadece meslek öncesi verilen eğitimle yeterli kalmayıp öğretmenlik mesleğinin ilk yıllarından itibaren dikkatli bir şekilde sürdürülmeli, yapılacak olan hizmet içi eğitimler, seminerler, konferanslar, çalıştay vb. mesleki gelişimi kapsayan faaliyetlerin her bölgede her yıl düzenli yapılmasında fayda vardır.

Sonuç olarak ülkemizde yabancı dil öğretiminin daha etkili ve verimli olabilmesi için yabancı dil öğretimi programlarının yeniden gözden geçirilip öğrenci ve ülke ihtiyaçlarına göre yeniden tasarlanması yabancı dil öğretiminin başarısını artıracaktır. Hazırlanan bu programın etkili bir şekilde uygulanması için yöneticiler bu süreci ciddi bir şekilde takip etmeli ve sorun çıkması durumunda ortaya çıkan sorunun derhal giderilmesine çalışmalıdır. Bir yabancı dil öğrenmeye karşı öğrenci motivasyonunun artırılması konusunda da öğretmen, okul ve velilerin birlikte hareket etmesi ve bu bağlamda teknolojiyi etkin kullanmalarına fırsat tanımak gerekmektedir. Özellikle teknolojik gelişmelerin dil öğretimine uyumu ve uygulanmasının öğrencinin dil öğrenmeye karşı motivasyonunu artıracaklarını da unutmamak gerekir. Kısaca belirtmek gerekirse, yeni yapılan ders programı güncellemeleeri, teknolojideki gelişmeler, öğretmen yeterlikleri, değişen öğrenci profili ve öğrenci ihtiyaçları yabancı dil öğretiminin eskisine göre daha farklı olması gerektiğini ortaya çıkarmaktadır.

KAYNAKÇA

- Anadolu Ajansı, (2022). Türkiye’de 19 milyonu aşkın öğrencinin eğitimi için 1 milyon 200 bin öğretmen görev yapıyor. t.ly/RbPmb.
- Cahyati, P., & Madya, S. (2019). Teaching English in primary schools: Benefits and challenges. In *3rd International Conference on Current Issues in Education (ICCIE 2018)* (pp. 395-400). Atlantis Press.
- Çakır, Ğ. (2007). “Osmanlı’dan Günümüze Yabancı Dil Öğretimi süreci.”, *Nüsha, Journal of Oriental Studies*, 24, 37-45
- Çelebi, M.D. (2006). “Türkiye’de Anadili Eğitimi ve Yabancı Dil Öğretimi.”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 21(2), 285-307.
- Haznedar, B. (2010). “Türkiye’de Yabancı Dil Eğitimi: Reformlar, Yönelimler ve Öğretmenlerimiz.”, *International Conference on New Trends in Education and Their Implications*.
- Kachru, B. B. (1985). Standards, codification and sociolinguistic realism: The English language in the outer circle. R. Quirk & H. Widdowson (Haz.), *English in the world: Teaching and learning the language and literatures* (s. 11–36). Cambridge University Press.
- Kumaravadivelu, B. (2006). TESOL methods: Changing tracks, challenging trends. *TESOL quarterly*, 40(1), 59-81.
- Larsen-Freeman, D. & Anderson, M. (2013). *Techniques and principles in language teaching 3rd edition-Oxford handbooks for language teachers*. Oxford University Press.
- MEB (2022) İngilizce Dersi Öğretim Programı, İlkokul ve Ortaokul (2-8) <https://mufredat.meb.gov.tr/ProgramDetay.aspx?PID=327>.
- Paker, T. (2012). “Türkiye’de Neden Yabancı Dil (İngilizce) Öğretmiyoruz ve Neden Öğrencilerimiz İletişim Kurabilecek Düzeyde İngilizce Öğrenmiyor?”, *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 32 (2), 89-94.
- Richards, J. C., & Rodgers, T. S. (2014). *Approaches and methods in language teaching*. Cambridge University Press.
- Singleton, D., (2003). *Age and the acquisition of English as a foreign language*. Cromwell Press.
- Statista (2023). The most spoken languages worldwide in 2023. [https://www.statista.com/statistics/266808/the-most-spoken-languages-worldwide/\(01.12.2023\)](https://www.statista.com/statistics/266808/the-most-spoken-languages-worldwide/(01.12.2023)).
- Yaman, İ. (2018). “Türkiye’de İngilizce Öğrenmek: Zorluklar ve Fırsatlar”, *RumeliDE Journal of Language and Literature Studies*, (11), 161-175.

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ MÜFREDATLARINDA SOSYAL BİLİMLER

Fatih İPEK*

Öz

Bu çalışma, fakülte yapısına kavuştuğundan bu yana İlahiyat fakültelerinin müfredatında İslam Bilimleri dışındaki sosyal bilimlere ait derslerin tarihi seyrini konu edinmektedir. Çalışmanın amacı, İlahiyat eğitiminde sosyal bilimlerin yeri ve önemini tartışmaktır. Bunun yanında, Türkiye’de felsefe, sosyoloji, psikoloji, tarih vb. sosyal bilimlerin gelişimine İlahiyat fakültelerinin ve İlahiyatçı akademisyenlerin katkıları da tartışılmaktadır. Doküman analizi yöntemi ile gerçekleştirilen çalışmada, Darulfunûn’dan günümüze İlahiyat fakültelerinin programındaki sosyal bilimlere ait derslerin tarihi seyri ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Bahsi geçen tarihi seyir takip edilerek hem İlahiyat eğitiminin niteliğinin artmasında müfredattaki sosyal bilimler derslerinin rolü hem de sosyal bilimlerin gelişiminde ve dönüşümünde İlahiyat fakültelerinin rolü ele alınmaktadır. Böylece Türkiye Cumhuriyeti’nde sosyal bilimlerin değişimi ve dönüşümü ile ilgili çalışmalara ilahiyat/din bilimleri perspektifinden katkı sunulması amaçlanmıştır. Çalışmanın bulgularına göre, kuruluşundan itibaren İlahiyat fakültelerinin müfredatında edebiyat, felsefe, tarih, sosyoloji ve psikoloji gibi dersler büyük ilgi görmüştür. Ancak bu derslerin müfredat içerisindeki yeri ve yoğunluğu sürekli tartışma konusu olmuştur. Bu bağlamda bahsi geçen derslerin müfredattaki yoğunluğu değişken bir seyir göstermiştir. Bu değişkenliğe sebep olan sosyopolitik tartışmaların bugün de devam ettiği görülmektedir. İlahiyat

* Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, E-posta: fatih.ipek@asbu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-8995-1846>.

eğitiminin niteliğinin müfredattaki diğer sosyal bilimlere ait derslerin varlığından olumlu bir biçimde etkilendiği görüşü hala gücünü korumaktadır. Ancak İlahiyat eğitiminde felsefe gibi bazı derslerin yoğunluğunun azaltılması ya da tamamen kaldırılması gerektiği görüşünü savunanlar da azımsanmayacak kadar fazladır. Bu iki grup arasında acil bir uzlaşma ihtiyacı bulunmakla birlikte, bu uzlaşmanın yakın zamanda gerçekleşmeyeceğini söylemek mümkündür. Bu anlamda, araştırmacıların bu uzlaşmayı sağlayacak, karşılıklı endişeleri giderecek çalışmalar yapması önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Din eğitimi, ilahiyat fakültesi, sosyal bilimler.

SOCIAL SCIENCES IN THE CURRICULUM OF FACULTY OF THEOLOGY

Abstract

This study deals with the historical process of the courses of social sciences other than Islamic sciences in the curriculum of theology faculties since their establishment. The aim of the study is to discuss the place and importance of social sciences in theological education. It reveals the contribution of the faculties of theology and theologians to the development of social sciences such as philosophy, sociology, psychology, history, etc. in Turkey. The study conducted with the document analysis method tries to reveal the historical process of social sciences courses in the curriculum of the faculties of theology from Darulfunûn to the present day. It discusses both the role of social sciences courses in increasing the quality of theological education and the role of the faculties of theology in the development and transformation of social sciences. It aims to contribute to the studies on the change and transformation of social sciences in the Republic of Turkey from the perspective of theological/religious sciences. As a result of the study, courses such as literature, philosophy, history, sociology and psychology have been of great interest in the curriculum of the faculties of theology since their establishment. However, the place and intensity of these courses in the curriculum has always been a controversial issue. The intensity of these courses in the curriculum has changed over time. The socio-political debates that caused this change are still ongoing today.

It's still widely believed that that the quality of theological education is positively influenced by other social sciences in the curriculum. However, some argue that some courses, such as philosophy, should be reduced or completely eliminated from theological education. Despite the urgent need for reconciliation between two groups, it is unlikely to happen any time soon. Consequently, it is recommended that researchers carry out studies that will provide this consensus and resolve mutual disagreement.

Keywords: Religious education, faculty of theology, social sciences.

Giriş

İlk ilahiyat fakültesi olan Darülfünûn Ulûm-i Âliye-i Dîniyye Şubesi'nin açılmasıyla (1900) başlayan ve günümüze kadar devam eden süreçte İlahiyat fakültelerinin programları tartışma konusu olagelmıştır. İslami ilimlere ait derslerin hangi oranda olması gerektiği, İslami ilimler dışındaki derslere yer verilip verilmemesi merkezinde cereyan eden tartışmalar devam etmektedir. Bu tartışmalar bir anlama sosyal bilimlere ait disiplinlerin İlahiyat eğitimindeki mevcudiyetinin sorgulanması anlamına da gelmektedir.

İlahiyat programlarında günümüze gelinceye kadar Tefsir, Tefsir Usulü, Tefsir Tarihi, Hadis, Hadis Usulü vb. İslami ilimlere ait dersler; Tarih, Coğrafya, Sosyoloji, Psikoloji, Felsefe, Felsefe Tarihi, Mantık vb. İslam bilimlerine doğrudan bağlı olmayan dersler ve Din Eğitimi, Dinler Tarihi, Din Psikoloji, Din Sosyolojisi, Din Felsefesi, İslam Felsefesi, İslam Felsefesi Tarihi, İslam Sanatları, İslam Sanatları Tarihi, Türk-İslam Edebiyatı, İslam Kurumlar Tarihi, İslam Bilim Tarihi, İslam Medeniyet Tarihi, Türk ve İslam Tezyini Sanatları Tarihi ve Paleografi gibi hem din bilimlerini ve İslam bilimlerinin hem de felsefe ve sosyal bilim derslerinin karması olan dersler yer almıştır. Bunun yanında her ne kadar bilimler arasındaki yeri tartışmalı olsa da eğitim bilimlerine ait derslerin de ilahiyat programlarında yer alan sosyal bilimler dersleri arasında saymak mümkündür.

İlahiyat fakültesi akademik yapılanmasında YÖK'ün kurulmasından (1981) yılından sonra genelde "Temel İslam Bilimleri", "İslam Tarihi ve Sanatları" ve "Felsefe ve Din Bilimleri" isimli bölümler bulunmaktadır.

Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü (FDB) İlahiyat Fakültesinin diğer sosyal bilim alanları ile doğrudan etkileşime en fazla açık bölümü denilebilir. Zira İlahiyat fakültelerinde din ve inanç olgusu dini ilimlerin yanı sıra sosyal bilimlerin ışığında anlaşılmaya çalışılmıştır. Bu bölümdeki dersler/disiplinler din olgusunu incelemek için sosyoloji, genel tarih, edebiyat, psikoloji, mantık, felsefe, felsefe tarihi vb. doğrudan sosyal bilim kategorisindeki disiplinlerin etrafında oluşmuştur. FDB bölümü dersleri *din bilimleri* diye de adlandırılan “*Din Eğitimi, Dinler Tarihi, Din Sosyolojisi, Din Psikolojisi, Din Felsefesi*” ile “*İslam Felsefesi, İslam Felsefesi Tarihi, İslam Ahlakı*” derslerinden oluşmaktadır. İslam Sanatları ve Tarihi Bölümü’ne ait disiplinler ise tarih ve edebiyat alanları ile sıkı ilişkileri olan disiplinlerdir. *İslam Sanatları, İslam Sanatları Tarihi, Türk-İslam Edebiyatı, İslam Kurumlar Tarihi, İslam Bilim Tarihi, İslam Medeniyet Tarihi, Türk ve İslam Tezisini Sanatları Tarihi ve Paleografi* dersleri ilahiyat müfredatında yer almış bahsi geçen bu disiplinlerden bazılarıdır. Kuşkusuz İlahiyat bilimlerine/din bilimlerine ve eğitim bilimlerine ait derslerin sosyal bilim sayılıp sayılmayacağı konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Ancak bu çalışmada Felsefe ve Din Bilimleri, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü ve eğitim bilimleri derslerinin sosyal bilim olarak kabul edilmesi gerektiği varsayımından hareket edilmiştir.

Problem, Amaç, Önem Ve Yöntem

Bu çalışmanın temel sorusu “İlahiyat fakültelerinin müfredatında İslam Bilimleri dışında kalan sosyal bilim derslerinin yeri nedir?” sorusudur. Bu soruyu cevaplamak için fakülte yapısına kavuştuğundan bu yana İlahiyat fakültelerinin müfredatında tefsir, hadis gibi İslam bilimleri dışındaki sosyal bilimlere ait derslerin tarihi seyri takip edilmiştir. Başka bir deyişle Tarih, sosyoloji, psikoloji, edebiyat, eğitim gibi alanlara ait derslerin ve bu alanlarla güçlü ilişkisi olan, bu alanların alt disiplinini sayılabilecek derslerin müfredattaki yeri araştırılmaya çalışılmıştır. İlahiyat eğitiminde sosyal bilimlerin yeri ve önemini tartışmayı amaçlayan bu çalışmada ayrıca Türkiye’de felsefe, sosyoloji, psikoloji, tarih vb. sosyal bilimlerin gelişimine İlahiyat fakültelerinin ve İlahiyatçı akademisyenlerin katkılarının tartışılması da amaçlanmıştır.

Alan yazında İlahiyat fakültelerinin müfredatı ile ilgili oldukça doyurucu çalışmalar yapılmıştır. Müfredat değişimleri güncelliğini koruyan

tartışmalara sahne olduğu için bu konuda çalışmalar da güncelliğini korumaktadır. Bilhassa Zengin (2009)'ın "Medreseden Darülfünûn'a Yüksek Din Öğretimi" ve Aydın (2005)'in "Cumhuriyet Döneminde Din Öğretmeni" çalışması İlahiyat fakültesindeki program değişikliklerini ele alan önemli çalışmalardır. Alan yazında ilahiyat fakülteleri müfredatında İslam bilimleri dışındaki sosyal bilimlerin yerini müfredatta İslam bilimlerinin ya da din bilimlerinin yeri tartışmaları bağlamında ve disiplin/ders bazında inceleyen çalışmalar bulunsa da İlahiyat fakülteleri programlarında sosyal bilimler dersleri başlığı altında müstakil olarak ele alan bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu çalışmada hem İlahiyat müfredatında sosyal bilimler derslerinin yeri ve rolü hem de sosyal bilimlerin gelişiminde ve dönüşümünde İlahiyat fakültelerinin rolü ele alınmaktadır. Böylece Türkiye Cumhuriyeti'nde sosyal bilimlerin gelişimi ile ilgili çalışmalara ilahiyat/din bilimleri perspektifinden katkı sunulması amaçlanmıştır.

Doküman analiziyöntemi ile gerçekleştirilen çalışmada, Darülfünûn'dan günümüze İlahiyat fakültelerinin programındaki sosyal bilimlere ait dersler incelenmiştir. Bu açıdan araştırma 1900-2023 yılları arasında kapsamaktadır. Araştırmanın verileri alanda yazılmış kitap, makale, tebliğ; fakülte albümleri, senato ve fakülte kurulu kararları; YÖK ve fakültelerin resmî web sitelerindeki verilerden elde edilmiştir. Bazı karşılaştırmalarda mektep-medrese etkileşimine dikkat çekmek için yer verilmiş olsa da yüksek din öğretiminin yapıldığı medrese yüksek İslam enstitüsü gibi kurumlar bu araştırmanın dışında tutulmuştur. Araştırmada Darülfünûn' un kapatılmasından sonraki dönemlerde Cumhuriyet döneminin ilk ilahiyat fakültesi ve uzun bir dönem tek ilahiyat fakültesi hasebiyle Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinin programı esas alınmıştır. YÖK'ün kuruluşunun ardında 1983-1984 yılında uygulamaya konulan programlarda benzerliğe işaret etmesi açısından sadece ilgili yıllardaki Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi programı da incelenmiştir. Araştırmanın diğer sınırlılıkları ise şöyledir: (1) İstatistiki verilerde programlardaki zorunlu dersler esas alınmış, seçmeli dersler sadece ders çeşitliliği hakkında bilgi verirken kullanılmıştır. (2) Programlardaki dil dersleri (hazırlık sınıfları dahil); İnkılap Tarihi ve Türk Dili gibi zorunlu ortak kültür dersleri istatistiki hesaplamalara dahil edilmemiştir. Bu kapsamda Osmanlı Türkçesi dersleri de araştırmaya dâhil edilmemiştir. Ancak başka bir disiplinle

birlikte okutulan Paleografi dersleri dâhil edilmiştir. (3) Araştırmada İlahiyat Lisans Programı müfredatı esas alınmış; İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği, Dünya Dinleri, Yaygın Din Eğitimi, Uluslararası İlahiyat gibi programların müfredatı araştırmaya yüzey-sel olarak dâhil edilmiştir. İlahiyat Lisans Tamamlama Programı araştırmaya dâhil edilmemiştir.

İlahiyat Fakültesi Programlarında Sosyal Bilimler Dersleri

İlk İlahiyat Fakültesi 1900 de eğitim-öğretime başladığında programında sadece Hadis, Tefsir, Fıkıh, Mezhepler Tarihi, Tarih-i Dini İslam gibi İslami ilimler vardı. Bu dersler arasında genel tarihin bir parçası olması hasebiyle sadece Tarih-i Dini İslam ve Tarih-i Edyan (Dinler Tarihi) derslerinin varlığı çalışmamızın konusu bağlamında değerlendirilebilir. Ancak 12 Ağustos 1900 de yayınlanan Darülfünûn Nizamnamesi 'ne göre Darülfünûn İlahiyata (Ulûm-i Âliye-i Dîniyye Şubesi) girmek için Sultani, İdadi, Darulmuallimin, Darüşşafaka gibi okullardan mezun olmayanların Arapça, Mantık, Kitabet, Tarih, Coğrafya ve Temel Matematik (Mebadi-i Ulumu Riyaziye) derslerinde yeterlilik imtihana girmesi gerekmektedir (Zengin, 2009, s. 40).

60

İkinci meşrutiyet ile birlikte yeniden açılan İlahiyat Fakültesinin (Darülfünûn-i Osmani Ulûm-ı Aliye-i Diniyye Şubesi) 1908 programının dersleri arasında "*Tarih-i Umumi, Kitabet-i Türkiye*" derslerinin okutulması dikkat çekmektedir. Ayrıca 1908-1909 (1324-1325) öğretim yılında bu fakülte için hazırlanan programda imtihan defterleri kayıtlarında 3. ve 4.Sınıfta *Usul-i Tedris (Öğretim Yöntemleri)* adıyla bir ders bulunmaktadır. Ancak 1910-1911 yılında bu ders yerine *Tarih-i Asr-ı Hazır (Yakınçağ Tarihi)* ve *Tarih-i Hikmet (Felsefe Tarihi)* derslerinin konulduğu görülmektedir. Bu derslerin haftalık kaç saat okutulduğu tespit edilemese de okutulduğu yıl sayısına göre *Tarih-i Umumi* ve *Usul-i Tedris* derslerinin müfredattaki yerinin 2 saatten, *Kitabet-i Türkiye* ve *İlm-i Hikmet (Felsefe)* dersinin 3 saatten, *Tarih-i Dini İslam* dersinin 4 saatten az olamayacağı açıktır. *Tarih-i Edyan (Dinler Tarihi)* dersi ise sadece son sınıfta okutulmaktadır. 1910-1911 müfredatında ise *Tarih-i Umumi* dersinin haftada 3 saate çıktığı ve bir saatte *Tarih-i Felsefe* dersinin eklendiği görülmektedir (krş. Zengin, 2009, s. 54-55).

Darülfünûn-i Osmani'deki 28 Mayıs 1328 (10 Haziran 1912) tarihli toplantıda Edebiyat Şubesi Muallimler Meclisi'nin Ulûm-ı Aliye-i

Diniye Şubesi'nin Kalam Bölümü için teklif ettiği programda dini ilimlerin yanı sıra sosyal bilim dersleri olarak; *Tarih-i Edyan* (2 saat), *Tarih-i Felsefe* (4 saat), *İlm-i Mantık* (2 saat), *İlmi Nefs (Psikoloji)* (4 saat), *İlm-i Ahlak* (2 saat)¹, *İlm-i Mâba'düt- Tabi'yye* (Metafizik) (3 saat), *Arap Felsefesi* (2 saat) derslerinin okutulması teklif edilmiştir. Aynı toplantıda Fıkıh Bölümü için teklif edilen programda ise *Muhtasar Felsefe* (3 saat) derslerinin bulunması dikkat çekmektedir. Her iki bölümün hazırlık sınıfında ise iki yıl müşterek olarak *Coğrafya (4saat)* ve *Tarih (4saat)* derslerinin okutulması planlanmıştır. Ayrıca Kalam şubesi için 3 saat, Fıkıh şubesi için 6 saat "*Tarih-i Din-i İslam*" dersi okutulması kararlaştırılmıştır. (Gencer ve Arslan, 2004, ss. 60-78; Zengin, 2009, s. 60-64) Bu taslak müfredatta, dil dersleri dışarıda bırakmak kaydıyla, sosyal bilimlere ait bu derslerin dini ilimlere ait derslere oranı Kalam Bölümü için yaklaşık 1/4, Fıkıh Bölümü için 1/6 civarındır. Hazırlık sınıfında bu iki dersin saati toplam ders saatinin tam olarak 1/3'üne denk gelmektedir. Hazırlık sınıfında sosyal bilimlere ait derslerin bulunması ve bu derslerin müfredatta önemli bir yekûn oluşturması oldukça dikkat çekici bir durumdur.

Her ne kadar uygulamaya konulması maddi güçlükler yüzünden gerçekleşmemiş olsa da bu taslak programların İslami İlimlerin yanında sosyal bilimlere de ağırlık veren programlar olarak tasarlanması önem arz etmektedir. Zira bu programın uygulanmasında herhangi bir sosyopolitik etki veya akademik bir tartışma söz konusu olmamış tamamen ödenek, derslik ve hoca temini gibi unsurlar etkili olmuştur (Dölen, 2010, s. 117). Bu bağlamda İlahiyat programlarında sosyal bilimlerde uzmanlaşmayı da gözetilen bir bölümleşmenin tasarlanması ve bu bölümde psikoloji ve felsefe derslerine oldukça geniş yer vermenin planlanması İlahiyat müfredatındaki sosyal bilimlerin yerini göstermesi açısından önemlidir. Ayrıca hem planlanma aşamasında hem de uygulama aşamasında (derslerin ortak yürütülmesi) Darülfünûn Edebiyat Fakültesi ile İlahiyat fakültesinin uyumlu bir koordinasyon sağlaması da dikkat çekmektedir.

Maddi gerekçelerle uygulanamayan bahsi geçen bu programlar yerine İsmail Hakkı Bey'in 19 ağustos 1328 (1 Eylül 1912) tarihli Edebiyat

¹ Bu ders İslam ahlakı dersinden bağımsızdır. Zira programda İlm-i ahlak-ı Şer'îye ve Tasavvuf adında bir ders bulunmaktadır.

Şubesi Muallimler Meclisi toplantısında teklif ettiği ve kabul görenek uygulama konulan müfredatın da sosyal bilimler dersleri açısından oldukça zengin olduğu görülmektedir (bk. Gencer ve Arslan, 2004, s. 101-102). Bu dersler: *Tarih-i Edyan* (2 saat), *Tarih-i Din-i İslam* (3 saat), *Felsefe* (9 saat), *Tarih-i Felsefe* (2 saat), *Arap Felsefesi* (2 saat) şeklindedir. Bu derslerin müfredattaki toplam derslere oranı ise 1/5 civarındadır. Bilhassa ikinci sınıftan sonra her yıl haftada 3 saat okutulan *Felsefe* dersleri dikkat çekmektedir. Bu müfredatın hazırlık sınıfı dersleri arasında ise *Coğrafya* (4 saat) ve *Tarih-i Umumi* (4 saat) ve *Tarih-i İslam ve Osmani* (2 saat) bulunmaktadır. İki yıl süren hazırlık sınıfında Türkçe, Fransızca ve Arapça dışındaki 32 saat dersin 10 saatinin sosyal bilimler dersi olması dikkat çekmektedir (yaklaşık 1/3).

İlahiyat eğitiminin Darülfünûn dışına çıkarılıp tekrar medreselere dönüldüğünde dahi (1914-1923) medrese programlarında Darülfünûn İlahiyat programlarının etkisiyle sosyal bilimlere ait derslerin mevcudiyetinin ağırlığı söz konusudur. Hatta bu medreselerin ihtisas kısmında bizzat “Felsefe Şubesi” ibaresi geçmekte ve yoğun bir biçimde felsefe, mantık, sosyoloji, psikoloji eğitimi görülmektedir. Bu yoğunluk fakülte yapısındaki Darülfünûn İlahiyatının programlarından daha fazladır. “Darü’l Hilafeti’l Aliye Medresesi Âli” kısmının 1914 yılındaki programında 4 saat *Felsefe* dersi; 1915 yılındaki programında 6 saat *Felsefe*, 2 saat *İlm-i Terbiye* dersi, 1916 yılındaki programında ise 6 saat *Mantık*, 3 saat *Felsefe-i Cedîde*, 3 saat *Edebiyat-ı Türkî*, 3 saat *İlmi İctima’ (Sosyoloji)* dersi görülmektedir. 1918 programında 7 saat *Mantık*, 3 saat *Felsefe-i Cedîde*, 6 saat *Edebiyat-ı Türkî*, 3 saat *İlmi İctima’* dersi yer almaktadır (Zengin, 2009, 81-83). 1916 yılı programında sosyal bilimler müfredat içindeki oranı 1/5, 1918 de 1/3 civarıdır. 1915 tarihinde İhtisas Medresesi’nde (Medresetü’l Mütessisîn) Kelam-Tasavvuf- Felsefe Şubesi’nde *İlmi Nefs* (4 saat), *Mantık-ı Cedid* (4 saat), *Felsefe-i Ülâ* (4 saat), *İlmi İctima’* (4 saat), *Felsefe-i Umûmiye Tarihi* (6 saat), *Felsefe-i İslâmiye Tarihi* (6 saat), *Tarih-i Edyan ve Mezahip (Dinler ve Mezhepler Tarihi)* (6 saat) okutulmaktadır. 1922 “İhtisas Medresesi Hikmet ve Kelam (Medrese-i Süleymâniye) Şubesi”nde de *Felsefe-i İslâmiye Tarihi* (6 saat), *Hikmet-i İlahiye* (6 saat), *Mantık* (6 saat), *Felsefe-i Umûmiye Tarihi* (6 saat), *İlmi Nefs ve Ahlak* (6 saat) dersleri programda yer almıştır (Zengin, 2009, s. 86-87).

Cumhuriyetle beraber yeniden kurulan İstanbul Darülfünûnu'nda "21 Nisan 1340 (1924) tarihli Talimatnameye" göre programa *Mâba'düttabiât* (Metafizik), *İçtimaiyyat* (Sosyoloji), *İçtimai Rûhiyat* (Sosyal Psikoloji), *Ahlak*, *İslam Felsefesi Tarihi*, *Felsefe Tarihi*, *Türk Tarih-i Dinisi*, *İslam Tarihi* dersleri eklenmiştir. 1925'te 2596 sayılı kararname ile *Mâba'düttabiât*, *Rûhiyat*, *İçtimai Rûhiyat*, *İslam Felsefesi Tarihi* dersleri kaldırılıp yerine *Felsefe-i Din*, *İslam Feylesofları*, *İslam Bediiyatı*, *Akvâm-ı İslamiye Etnografyası* dersleri getirilmiştir (Ergin, s. 1237-1340; Ayni, 1927, s. 60). Bu dersler 1925 ile 1931 arasındaki programlarda en az 2 sömestr okutulmuştur. Bahsi geçen programlarda *Felsefe Tarihi* 4 sömestr (haftada 2 saat)², *İçtimaiyyat* (haftada 2 saat) ve *Ahlak*³ 2 sömestr olarak yer almış ve Edebiyat Fakültesi ile ortak okutulmuştur. *Felsefe-i Din* dersi 4 sömestr (haftada 2saat), *İslam Feylosofları (İslam Felsefesi)* 2 sömestr⁴, *İslam Bediiyatı* 2 sömestr (haftada 1 saat)⁵, *Akvâm-ı İslamiye Etnografyası* 4 sömestr⁶, *Türk Tarih-i Dinisi* 2 sömestr (1930-1931 programında 4 sömestr)⁷, *İslam Tarihi* 4 sömestr (haftada 2 saat⁸) okutulmuştur (Zengin, 2009, s. 115-119). Buna göre bahsi geçen dersler 1925-1933 arasındaki programlarda yaklaşık 1/2 oranında yer kaplamaktadır. Ancak 1925 ile 1931 yılları arasında İlahiyat fakültesinden mezun olmak için 10'u zorunlu (Tefsir 6+ Hadis 4) 24 sömestr ders almış olmak şartı bulunmaktadır. Bu durumda bu dersler zorunlu ders olarak kabul edilememektedir. Fakat aynı zamanda teknik olarak bir öğrencinin tercihe bağlı olarak transkriptinin yarısında bu derslerin olmasının imkânı bulunmaktadır.

² 1926-1927 de haftada 3 saat olmuştur. (Zengin, 2009, s.119)

³ 1925-1926 programında haftada 2, 1930-1931 programında haftada 1 saat okutulmuştur.1931-1933 arasında ise İçtimaiyyat dersi içerisinde haftada iki saat okutulmuştur (Zengin, 2009, s. 119).

⁴ 1925-1926 programında haftada 2, 1930-1931 programında haftada 1 saat okutulmuştur. 1926 ile 1928 arasındaki programlarda Edebiyat fakültesinde İslam felsefesi dersi altında okutulmuştur. 1931-1933 arasında ise haftada iki saat okutulmuştur (Zengin, 2009, s. 119).

⁵ 1925-1926 ve 1931-1933 programlarında haftada 2 saat okutulmuştur (Zengin, 2009, s.119)

⁶ 1925-1926 ve 1926-1927 programlarında haftada 2 saat, 1927-1933 arasındaki programlarda haftada 1 saat okutulmuştur (Aydın, 2005, s. 74)

⁷ 1925-1926 ve 1926-1927 programlarında haftada 2 saat, 1927-1931 arasındaki programlarda haftada 1 saat, 1931-1933 arasındaki programda haftada 1 saat okutulmuştur (Aydın, 2005, s. 74; Zengin, 2009, s.119).

⁸ 1926-1927 programında haftada 1 saat okutulmuştur (Aydın, 2005, s. 74; Zengin, 2009, s. 119).

Cumhuriyetin ilk İlahiyatı olan Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (AÜİF)'nin 1949-1950 lisans programında *İslam Sanatları Tarihi* dersi haftada 6, *Mantık* 1°, *Sosyoloji ve Ahlak* 2, *Psikoloji ve Din Felsefesi* 2 saat yer bulabildiği görülmektedir (Tosun, 2019, s.90; Aydın, 2005, s. 125). Bu derslerin yaklaşık programda 1/3 oranında yer işgal ettiği söylenebilir.

1951-1952 AÜİF lisans programında ise *Terbiye ve Öğretim Usulleri* (1 saat), *Felsefe ve Mantık* (4 saat), *İslam Tarihi* (4 saat), *Türk- İslam Tezyini Sanatları Tarihi ve Paleografi* (2 saat), *Türk-İslam Edebiyatı* (3 saat), *Din Psikolojisi* (4 saat), *Din Sosyolojisi* (3 saat), *İslam Felsefesi ve Filozofları* (4 saat), *İslam Sanatları Tarihi* (4 saat) dersleri bulunmaktadır (Tosun, 2019, s. 90). Sonraki yıllarda hazırlık sınıflarında okutulacak lisan dersleri (Arapça) hariç tutulduğunda bu dersler mevcut programda yaklaşık 1/4 oranında bir yer kaplamaktadır.

1953-1954 AÜİF lisans programında ise *Terbiye ve Öğretim Usulleri* (1 saat), *Felsefe ve Mantık* (4 saat), *İslam Tarihi* (8 saat), *Türk ve İslam Tezyini Sanatları Tarihi ve Paleografi* (1 saat), *Türk-İslam Edebiyatı* (3 saat), *Din Psikolojisi* (3 saat), *İslam Tezyini Sanatları* (1 saat), *Din Sosyolojisi* (3 Saat), *İslam Felsefesi* (4 Saat), *İslam Sanatları Tarihi* (4 saat) dersleri bulunmaktadır (Aydın, 2005, s. 128). Arapça hariç tutulduğunda bu dersler mevcut programda yaklaşık 1/4 oranında bir yer kaplamaktadır.

AÜİF'de 1955-1956 yılında uygulamaya konulan programda 1953-1954 yılındaki bahsi geçen derslere çok yakın bir dağılım ve oran görülmektedir (bk. Aydın, 2005, s. 129). 1966-1967 yılı ders programında ise bu derslerin isimlerinde ve kredilerinde de bazı değişikliklere görülmektedir. *Pedagoji* (2 saat), *İslam Tarihi* (8 saat), *Klasik Türkçe Dini Metinler* (4 saat), *Mantık* (1 saat), *İlkçağ Felsefesi* (2 saat), *Yeni Zamanlar Felsefesi Tarihi* (1 saat), *Din Psikolojisi* (1 saat), *Din Sosyolojisi* (2 saat), *İslam Felsefesi ve Filozofları* (4 saat), *İslam Sanatları Tarihi* (3 saat), *Sistemik Felsefe* (1 saat) derslerini programdaki ağırlığı 1/3 oranına yakındır (Arapça hariç) (bk. Aydın, 2005, s. 131).

1972-1973 öğretim yılında uygulanmaya konulan programın Kelam ve İslam Felsefesi bölümü dersleri arasında sosyal bilimlerin ağırlığı

oldukça fazladır. *Pedagoji* (2 saat), *Türkçe Kompozisyon* (2 saat), *Devrim Tarihi* (2 saat), *İslam Tarihi* (4 saat), *Mantık* (2 saat), *Felsefe Tarihi* (2 saat), *Din Psikolojisi* (1 saat), *Din Sosyolojisi* (2 saat), *Din Felsefesi* (2 saat), *İslam Felsefesi* (3 saat), *Türk-İslam Edebiyatı* (5 saat), *Sanat Tarihi* (3 saat), *Sistemik Felsefe* (2 saat), *Kurumlar Tarihi* (2 saat), *Epigrafi* (1 saat) dersleri programda 1/2 oranına yakındır (Arapça hariç) (Tosun,2009, s. 92).

1983-1984 öğretim yılında yürürlüğe konulan programda da oldukça fazla mevzu bahis sosyal bilim derslerine rastlanılmaktadır. Ayrıca artık eğitim bilimlerine ait derslerin de programlarda oldukça fazla yer işgal ettiği görülmektedir. Bu yıllarda Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Programında bahsi geçen dersler şu şekildedir. *Türk-İslam Edebiyatı* (3saat), *Eğitim Bilimleri dersleri* (30 saat), *Din Eğitimi* (6 saat), *Din Felsefesi* (4 saat), *İslam Tarihi* (11 saat), *Mantık* (3 saat), *İlkçağ Felsefe Tarihi* (3 saat), *Yeniçağ Felsefesi Tarihi* (3 saat), *Din Psikolojisi* (4 saat), *Din Sosyolojisi* (4 saat), *İslam Felsefesi Tarihi* (5 saat), *Türk-İslam Sanatları Tarihi* (3 saat), *Sistemik Felsefe* (1 saat), *Kurumlar Tarihi* (3 saat). Bu derslerin diğer derslere oranı dersleri programda 1/3 oranına yakındır (Arapça hariç) (Aydın, 2005, s. 207). Bu yıllarda AÜİF programında ders isimleri ve kredilerinde çok küçük değişiklikler olmakla birlikte bu oran yine 1/3 civarındadır (krş. Tosun, 2019, s. 93).

1992-1993 yılında uygulamaya konulan AÜİF programda *Türk- İslam Edebiyatı* (2) *Eğitim Bilimleri dersleri* (17 saat), *Din Eğitimi* (4saat), *Din Felsefesi* (4 saat), *İslam Tarihi* (8 saat), *Mantık* (4 saat), *İlkçağ Felsefe Tarihi* (2 saat), *Yeniçağ Felsefesi Tarihi* (3 saat), *Din Psikolojisi* (4 saat), *Din Sosyolojisi* (4 saat), *İslam Felsefesi Tarihi* (4 saat), *Türk-İslam Sanatları Tarihi* (2 saat), *Sistemik Felsefe* (1 saat), *Kurumlar Tarihi* (2 saat) (Tosun, 2019, s. 94). Bu yıllardaki programlarda İslami bilimler dışındaki sosyal bilimler derslerinin programdaki yeri 1/3 oranına yakındır.

1998-1999 yılında uygulamaya konulan ve 2010 yılına kadar geçerli olan AÜİF programında *Psikolojiye Giriş* (2 saat), *Sosyolojiye giriş* (2 saat), *Türk- İslam Edebiyatı* (2 saat) *Eğitim Bilimleri dersleri* (17 Saat), *Din Eğitimi* (2 saat), *Din Felsefesi* (4 saat), *İslam Tarihi* (4 saat), *Mantık* (2 saat), *İlkçağ Felsefe Tarihi* (2 saat), *Yeniçağ Felsefesi Tarihi* (3 saat), *Din Psikolojisi* (2 saat), *Din Sosyolojisi* (4 Saat), *İslam Felsefesi Tarihi* (4

saat), *Türk-İslam Sanatları Tarihi* (2 saat), *İslam Medeniyet Tarihi* (2 saat) derslerinin programdaki yeri önceki 1/3 oranını (yaklaşık) korumaktadır (Tosun, 2019, s. 96).

2010 yılından itibaren uygulamaya konulan AÜİF programda *Türk-İslam Edebiyatı* (2 saat), *Din Eğitimi* (2 saat), *Din Felsefesi* (3 saat), *İslam Tarihi* (6 saat), *Mantık* (2 saat), *Felsefe Tarihi* (4 saat), *Din Psikolojisi* (2 saat), *Din Sosyolojisi* (4 saat), *İslam Felsefesi Tarihi* (4 saat), *Türk-İslam Sanatları Tarihi* (2 saat) *İslam Medeniyet Tarihi* (2 saat). Bu zorunlu derslerin diğer zorunlu derslere oranı 1/4 civarındadır. Ancak 1992 sonrasında başlayarak hâlihazırda devam eden programlarda seçmeli derslerde programlarda önemli yer tutmaktadır. 2010 yılındaki AÜİF programında öğrenciler 4 adet seçmeli ders almak zorundadır. Bu programdaki 2 kredilik seçmeli dersler arasında; *İslam Kurumları Tarihi*, *Sosyal İlimler Metodolojisi*, *Tarih Felsefesi*, *İslam'da Bilim Tarihi*, *Türk Düşünce Tarihi*, *İslam Sanatları ve Estetiği*, *Paleografi -Epigrafi*, *Halkla İlişkiler*, *Türk Cumhuriyetleri Tarihi*, *Çevre ve Din*, *İslâm*, *İnsan Hakları ve Demokrasi*, *Çağdaş Eğitim Akımları*, *Günümüz Felsefi Akımları*, *Tarihte Usul*, *Eleştirel Düşünme*, *Türk-İslam Devletleri Tarihi*, *İslami Kültür Coğrafyaları* dersleri dikkat çekmektedir (bk. Tosun, 2019, s. 100-103). Bu derslerin seçilme imkânı da göz önüne alındığında söz konusu 1/3 ten daha yüksek olma ihtimali (yaklaşık %40) bulunmaktadır.

2017'den günümüze gelen programlarda ise *Türk- İslam Edebiyatı* (2saat) *Din Eğitimi* (2saat), *Din Felsefesi* (4 saat), *İslam Tarihi* (6 saat), *Mantık* (2 saat), *Felsefe Tarihi* (4 saat), *Din Psikolojisi* (2 saat), *Din Sosyolojisi* (4 saat), *İslam Felsefesi Tarihi* (4 saat), *Türk-İslam Sanatları Tarihi* (2 saat), *İslam Medeniyet Tarihi* (2 saat) (bk. Tosun, 2019, s. 104). Bu programdaki mevzu bahis olan oranlar 2010 yılından itibaren uygulanan bir önceki programdaki oranlarla aynıdır.

1998-1999 de açılan İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak bölümünün programında ise zorunlu dersler: *Sosyal Bilimler Metodolojisi* (2 saat), *Din Eğitimi* (2 saat), *Din Felsefesi* (2 saat), *İslam Tarihi* (2 saat), *Felsefe Tarihi* (4 saat), *Din Psikolojisi* (2 saat), *Din Sosyolojisi* (2 saat), *Türk Tarihi ve Kültürü* (2 saat), *İslam Sanatları ve Estetiği* (2 saat), *Ahlak Felsefesi* (2 saat) dikkat çekmektedir. Öğretmenlik bölümü olması

hasebiyle uygulama ağırlıklı 36 kredilik pedagojik formasyon dersleri bulunan bu programda seçimlik dersler arasında ise 2 kredilik *Türk-İslam Edebiyatı, Mantık, Sosyal Psikoloji, Sosyal Değişme ve Din, Çevre ve Din, Türk Düşünce Tarihi, Bilgi Toplumu ve Din* gibi dersler söz konusudur. Bu programın en ilgi çekici yanı ise öğrencilerin 2'şer kredilik derslerden oluşan toplam 12 kredilik *Türkçe Yan Alanı ve Sosyal Bilgiler Yan Alanı* gruplardan birini seçmelerinin zorunlu olmasıdır. Türkçe Yan Alan Dersleri: *Türkiye Türkçesi, Yazılı Sözlü Anlatım, Osmanlı Türkçesi, Türk Edebiyatı, Çocuk Edebiyatı, Türkçe Öğretimi, Dil ve Kültür*. Sosyal Bilgiler Yan Alan Dersleri: *Siyasi Coğrafya, Sosyal Bilimlere Giriş, Osmanlı Tarihi, Uygarlık Tarihi, Sosyal Bilimler Alanı ve Öğretimi, Vatandaşlık Bilgisi*. Daha sonraki yıllarda bu programa zorunlu dersler arasına 2'şer kredilik *Sosyoloji, Psikoloji ve Antropoloji* dersi eklenmiştir. (Koştaş, 1999; krş Tosun, 2019, s. 121). Eğitim bilimleri dersleri dâhil edildiğinde bu programda 1/2 oranında İslam bilimleri dışında sosyal bilimlere yer verildiği söylenebilir.

Dünya Dinleri Lisan Programı'nda ise 2 kredilik *Felsefeye Giriş, Sosyolojiye Giriş, Psikolojiye Giriş, İlk Çağ Felsefe Tarihi, Mantık, Yeni Çağ Felsefesi Tarihi, İslam Felsefesi, Türk-İslam Devletler Tarihi, İslam Tarihi, Din Felsefesi, Din Psikolojisi, Din Sosyolojisi, Dinler Tarihine Giriş, Din Sanatları Tarihi, Dinler Arası Eğitim* bulunmaktadır. Bunun yanında dinler tarihi disiplinin al kolları olarak belli başlı dünya dinlerini tanımayaya yönelik derslerde sosyal bilim kategorisinde kabul edilmelidir. Söz konusu bu dersler toplamda 26 zorunlu ders kredisine denk gelmektedir. Bu durumda İslam bilimleri ve lisan dersleri dışındaki zorunlu sosyal bilim derslerinin ½ oranda müfredatta yer aldığı söylenebilir. Seçmeli Dersler Olarak: *Uygarlık Tarihi, Ahlak Felsefesi, Bilim Tarihi, Orta Çağ Düşünce Tarihi, Mitoloji, Tarih Felsefesi, Din Antropolojisi, Din Eğitim Tarihi, Dini Gruplar Sosyolojisi, Günümüz Felsefi Akımları* gibi dersler dikkat çekmektedir (Tosun, 2019, s. 122-124)

Yaygın Din Öğretimi ve Uygulamaları Lisan Programı müfredatında zorunlu dersler arasında; *İslam Tarihi 4, Sosyal Bilimlere Giriş, Felsefe Tarihi, Türk- İslam Sanatları ve Estetiği, Din Sosyolojisi, Dinler Tarihi, Türk-İslam Devletleri Tarihi, Mantık ve Eleştirel Düşünce, İslam Felsefesi, Türk İslam Edebiyatı, Sosyal Psikoloji, İslam Medeniyeti ve Kurumları*

Tarihi Din Eğitimi, İslam Eğitim Tarihi, Din Felsefesi 2 saat olarak yer almıştır. Çalışmamamızla ilgili olarak seçmeli dersler arasında ilgi çeken dersler: *Kişiler Arası İletişim, Osmanlı tarihi, İslam Kurumları Tarihi, Sosyal İlimler Metodolojisi, İnsan Kaynakları Yönetimi, İslam Sanatları ve Estetiği, İslam Bilim Tarihi, Türk Düşünce Tarihi, Örgütsel Davranış, Rehberlik Örgütü ve Personel Yönetimi, Ahlak Felsefesi, Toplumsal Değişim ve Halk Eğitimi, Türk Cumhuriyetlerinin Dini ve Kültürel Yapısı, , Günümüz Felsefi Akımları, Grupla Psikolojik Yardım* (Tosun, 2019, s. 134-137).

Bu çalışmayla ilgili olarak Uluslararası İlahiyat Lisans Programı'nda sayabileceğimiz zorunlu dersler: 2 kredilik *Felsefeye Giriş, Sosyolojiye Giriş, Psikolojiye Giriş, Mantık, Yeni Çağ Felsefesi Tarihi, İslam Felsefesi Tarihi, Türk-İslam Edebiyatı, İslam Medeniyeti Tarihi, Din Psikolojisi, , Türk-İslam Sanatları Tarihi, Din Eğitimi*, 3 kredilik *Din Sosyolojisi ve Din Felsefesi*, 4 kredilik *Felsefe Tarihi, , İslam Felsefesi Tarihi, Dinler Tarihi* ve 6 kredilik *İslam Tarihi* dersidir. Seçmeli Dersler olarak ise 2 kredilik *İslam Kurumları Tarihi, Sosyal İlimler Metodolojisi, İslam Sanatları ve Estetiği, İslam'da Bilim Tarihi, Türk Düşünce Tarihi, Din Felsefesinin Problemleri, Ahlak Felsefesi, Tarih Felsefesi, Türk Cumhuriyetleri Tarihi, İslam Eğitim Tarihi, Günümüz Felsefi Akımları, Çağdaş Eğitim Akımları, Paleografi-Epigrafi* gibi dersler dikkat çekmektedir (Tosun, 2019, s. 141-144).

Uluslararası Din Hizmetleri ve Eğitimi Lisans Programı'nın müfredatında ise zorunlu ders olarak 2 kredilik *Sosyolojiye Giriş, Psikolojiye Giriş, İlk Çağ Felsefe Tarihi, Mantık, Yeni Çağ Felsefesi, İslam Felsefesi Tarihi, Türk-İslam Edebiyatı, İslam Medeniyeti Tarihi, Din Psikolojisi, Din Sosyolojisi, Türk-İslam Sanatları Tarihi, Din Eğitimi* bulunmaktadır *Din Felsefesi, Dinler Tarihi 4, İslam Tarihi 6* krediliktir. Zorunlu derslerde dil dersleri hariç olmak üzere 1/3 oranında bahsi geçen sosyal bilim dersi görülmektedir. Seçmeli Dersler olarak 2 kredilik: *İslam Kurumları Tarihi, Sosyal İlimler Metodolojisi, İslam Sanatları ve Estetiği, Ahlak Felsefesi, İslam'da Bilim Tarihi, Türk Düşünce Tarihi, Tarih Felsefesi, İslam Eğitim Tarihi, Dini Gruplar Sosyolojisi, Günümüz Felsefi Akımları, Çağdaş Eğitim Akımları, Din Felsefesinin Problemleri Paleografi-Epigrafi* gibi dersler dikkat çekmektedir (Tosun,2019, s. 138-140)

Türkiye’de Sosyal Bilimlerin Gelişmesine İlahiyat Fakültelerinin Ve İlahiyatçıların Katkıları

İlahiyat fakültesi programlarında din ve inanç olgusunu felsefe, sosyoloji ve psikoloji gibi derslerin yardımıyla ele alma çabaları Emrullah Efendinin düzenlediği Darülfünûn İlahiyatından beri oldukça belirginleşmeye başlamıştır. Böylece felsefe ve diğer sosyal bilimlerdeki akımların ışığında İslam bilimleri yeniden ele alınmaya başlanmıştır. Bu süreçte bazı Darülfünûn İlahiyat hocalarının bireysel çaba ve başarıları göze çarpmaktadır. Bu hocalar hem İlahiyat fakültelerinde bahsi geçen sosyal bilimlerden faydalanma imkânının artmasına hem de bu disiplinlerin ülkemizde ilk filizlerinin büyüme imkânına katkı sunmuştur. Koştaş (1999)’ın anlatısından hareketle bu hocalardan bazılarının rolü şöyle özetlenebilir: *İzmirli İsmail Hakkı’nın telif ettiği ‘Menahic’ adlı eserde klasik mantık (İsagoci) aşılmaya, modern mantık bilimi verilerine daha geniş yer ayrılmaya başlanmıştır. Bu sayede Ali Sedat Beyle başlayan modern mantık ülkemizde bir hayli mesafe kat etmiştir. Kuşkusuz İzmirli İsmail Hakkı’nın Batı felsefesi ile Kelam ilmini karşılaştırmalı olarak ele alarak yazdığı ‘Yeni İlmi Kelam’ düşünce tarihimiz açısından oldukça önemli bir kazanım olmuştur. Benzer biçimde Hoca Tahsin Efendi de Sırrı Paşa ile başlayan modern psikoloji zihniyetinin gelişmesine önemli katkı sunmuştur. Hoca Tahsin’in Darülfünûn İlahiyat kapatıldığında Darü’l Hilafeti’l Aliye Medresesi’nde dahi Batı tarzında modern psikoloji okutması oldukça dikkat çekicidir. Bunun yanında Almanya’da öğrenim gören Şevket Efendinin de tercüme ettiği eserleri okutması sayesinde Osmanlı toplumunun Garp Psikolojisi ile aşinalığı artmıştır.*

Koştaş (2009)’ın dikkat çektiği isimlerin yanında Darülfünûn’un hocalarından ve edebiyatımızın önemli şahsiyetlerinden olan Ahmet Mithat’ın Dinler Tarihi ve Felsefe Tarihi derslerinin de bilim ve eğitim anlayışımızın modernleşmesi yolunda ciddi katkıları olduğunu zikretmemiz gerekmektedir. Zira Ahmet Mithat dinler tarihi derslerini Batıdaki çalışmaları takip etmek suretiyle mukayeseli olarak ele almış, hazırladığı kitapla özgün bir eğitim anlayışı sergileyen dinler tarihçisi olarak tarihte yerini almıştır (Alicı, s. 2009).

Darülfünûn İlahiyat hocalarının Osmanlı toplumunda modern bilimlerin okutulmasına, bilimsel zihniyetin dönüşümüne çaba sarf ettiği de

görülmektedir. Onların etkisinin orta öğretim ve medreseler üzerinde de görüldüğü, bir anlamda medreselere sosyal bilimlerin girişinin onların etkisiyle gerçekleştiği düşünülebilir. Bilhassa 1914-1924 arasında *Darü'l Hilafe* medreseleri yüksek din öğretimini üstlenince; yolu bir şekilde Darülfünûn İlahiyat'tan geçmiş hocaların bu medreselerde bir zihniyet ve yaklaşım dönüşümü sağlamaya giriştikleri, medrese eğitimin geleneksel çizgisinden alıp modern bilimlerin ve okulların çizgisine yaklaştırma çabasında oldukları görülmektedir. Nitekim daha sonra Darülfünûn İlahiyat'ta okumuş öğrencilerin de aynı misyonu üstlendiğine rastlanılmaktadır. Bu misyondaki öğrencilere örnek olarak Zengin (2009, s. 47) Kâmil Miras'ın ismini zikreder. Miras, İslam tarihi, mantık, fıkıh tarihi, kelam, kelam tarihi gibi birçok alanda ders vermiş, Modern sosyal bilimlere ve felsefe derslerini içeren medrese programlarının hazırlanışındaki komisyonlarda önemli roller üstlenmiştir (Yazıcı, 2002, s. 12-27). Özcan (2009)'ın bu bağlamda dikkat çektiği bir isim de 1927'de İstanbul Darülfünûn'dan mezun olan Musa Kazım Baykal isimli liselerde felsefe öğretmenliği yapan bir yazardır. Bu yazar hem görev yaptığı illerin tarihini, eserlerini tanıtan kitaplar hem de o dönemim ihtiyacı olan sosyoloji ve mantık ders kitapları yayımlamıştır. Baykal yayımladığı 25 kitap arasında *Felsefe ve Bilimler Tarihi* ve *Ahlak Felsefesi Tarihi* gibi kitaplarda bulunmaktadır

1924 yılında Cumhuriyet döneminde açılan İstanbul Darülfünûn'da da ülkemizde sosyal bilimlerin gelişmesine katkıda bulunan bilim adamlarını görmekteyiz. İslam Tarihi derslerini okutan Şemseddin Günaltay, dekan vekilliği ve Edebiyat hocalığı yapan Fuat Köprülü, daha önce Cambridge Üniversitesinde görev almış Halil Halid Bey Medeniyet Tarihi, Müsyö De Mezil (Dumezil), Dinler Tarihi Necmeddin Sadık Bey ve İsmail Hakkı Bey (Baltacıoğlu) sosyoloji okutmuştur. Daha sonra Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi dekan vekilliği yapan Mehmet Emin Bey (Erişirgil) felsefe tarihi hocalığı yapmıştır. Ahlak derslerini ise Mehmet İzzet Bey okutmuştur (Ayni 1927, s. 74; Zengin, s. 108-109; Koştaş s. 1999). Bu isimler daha sonra da ülkemizde başta sosyal bilimler olmak üzere eğitim sistemimizin gelişmesinde önemli görevler üstlenmiştir. Yurt dışından İlahiyat Fakültesi'nde dinler tarihi dersi okutması için getirilen Müsyö Dumezil edebiyat fakültesinde sosyoloji dersleri de vermiştir. Onun sosyoloji notları daha sonra yayımlanarak kaynak ders kitabı olarak okutulmuştur

(Vassaf 2009). Horozcu (2010) da Darülfünûn İlahiyat fakültesinde psikoloji çalışmalarını ele alan tebliğinde Türkiye’de bilimselleşmeye başladığı ilk dönemlerden beri İlahiyatlarda Psikoloji derslerini varlığına ve edebiyat fakültesi işbirliğinde de öne çıkan hocalardan olan Mustafa Şekip Tunç’un çalışmalarına dikkat çekmektedir. Edebiyat Fakültesi Psikoloji kürsüsü hocası olan Mustafa Şekip Tunç aynı zamanda İlahiyat Fakültesinde din felsefesi dersini okutmuştur. Onun ders notları olarak daha sonra “Felsefe-i Din” adıyla yayımlanmıştır.

Ülkemizde sosyal bilimler alanına katkı sağlayan önemli isimlerden biri de (Müderri) Mehmed İzzet Bey’dir. İstanbul Darülfünûn’da 1926-1933 arası Ahlak dersleri okutan Mehmed İzzet Bey Sosyoloji ve Din felsefesinin ülkemizdeki öncülerinden sayılabilir. Onun liseler ve öğretmen okulları için sosyoloji ders kitabı olarak hazırladığı *İçtimâiyat Dersleri* ve *Yeni İçtimâiyat Dersleri*, *İçtimâiyat* adıyla yayımlanan çalışmaları; “İçtimâiyat, Muasır *Hayat ve Büyük Adamlar*” isimli sosyolojik denemeleri ve kitap tanıtım yazıları Türkiye’de sosyolojinin gelişmesine hizmet etmiştir. Mehmed İzzet, felsefe alanına yaptığı katkılar ise Fransızca ve Almancadan yaptığı tercümele de açıkça görülmektedir: *Amelî Ahlâk Mebâhisi* (*Morale pratique* adlı eserinin çevirisi), *Nazarî Ahlâk* (Abel Rey’in *Morale théorique* isimli kitabının tercümesi), *İçtimâiyat Dersleri* (A. Hesse ve A. Glaise’nin *Notion de sociologie* adlı eserinin çevirisi), *Felsefe Tarihi I* (Karl Vorländer’in *Geschichte der Philosophie* isimli kitabının tercümesi), *Ahlâk Felsefesi*, *Pozitivizm* ve *Din Felsefesi* (Alman filozofu Höffding’den tercüme) (Değirmencioğlu,1987, s. 44-45).

1933’te İstanbul üniversitesi Edebiyat Fakültesinde “Türk Tefekkürü Tarihi” adında bir ders okutan Hilmi Ziya Ülken bu dersi 1942 de “Türk-İslam Felsefesi Tarihi” adıyla okutmuştur (Koştaş,1999). Daha sonra uzun yıllar İlahiyat Fakültesi dekanlığı yapan ve en tanınmış İlahiyatçılardan olan Ülken’in felsefe (felsefe tarihi, estetik, ahlak), eğitim (eğitim felsefesi), sosyoloji ve psikoloji alanlarında yaptığı çalışmalar oldukça önemli bir yer tutmuştur. Ülken Türk akademisinde çok yönlü bir yazar olarak yer almış, çalışmaları güncel baskılarını yapmaya devam etmektedir. onun sosyal bilimler alanına ait başlıca çalışmaları şunlardır: “Umumi İçtimaiyat (1931), Aşk Ahlakı (1931), Türk Tefekkürü Tarihi (1933-1934) İnsanî Vatanperverlik (1933), Türk Filozofları Antolojisi (1935), Türk Mistisizmini Tedkike Giriş

(1935), İctimai Doktrinler Tarihi (1940), Ziya Gökalp (1942), Dini Sosyoloji (1943), İslam Düşüncesi (1946), Ahlak (1946), Millet ve Tarih Şuuru (1948), Sosyolojinin Problemleri (1953), Veraset ve Cemiyet (1957), Tarihî Maddeciliğe Reddiye (1958), Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi, (1966) Eğitim Felsefesi (1968), İslam Felsefesi (1969) Varlık ve Oluş (1969)”

Sosyal bilimlerin gelişmesinde İlahiyat fakültelerinin ve İlahiyatçıların katkılarından söz ederken değinmemiz gereken bir hususta Kasım 1925’te “tarihi, içtimai, dinî, felsefi” alt başlığı ile yayım hayatına başlayan *Darülfünûn İlahiyat Fakültesi Mecmuası*’dır. Bu mecmuada “Mehmed Ali (Ayni), İzmirli İsmail Hakkı, Mehmed Şerefeddin (Yaltkaya), Yusuf Ziya (Yörükkan), Mehmed Emin (Erişirgil), Mehmed Şemseddin (Günaltay), Halil Nimetullah (Öztürk), Hilmi Ömer (Budda) başta olmak üzere Abdulkadir (İnan), Abdalbaki (Baykara), Halil Halid (Çerkeş Şeyhizade), İsmail Hakkı (Baltacıoğlu), Mustafa Şekip (Tunç), Necmeddin Sadık (Sadak)” gibi yazarların düzenli yazılar yazdığı bilinmektedir. Bilhassa felsefi içerikli makalelerin bu dergide önemli bir yekûn tuttuğu görülmektedir (Uslu, 2010). Bu mecmua diğer fakülte mecmualarıyla birlikte düzenli yayınlarına devam etmiş bilim çevrelerinde dikkat çekmiş ve takdir görmüştür (Ayni, 1927, s. 57).

Hem planlanma aşamasında hem de uygulama aşamasında (derslerin ortak yürütülmesi) Darülfünûn Edebiyat Fakültesi ile İlahiyat fakültesinin koordinasyon sağlaması sosyal bilimlerin gelişiminde İlahiyat fakültelerinin rolünü yansıtmaya açısından önem arz etmektedir. Öyle ki hocalardan bir kısmının kadrosu farklı bir fakültede olduğu halde derslerinin çoğunluğu farklı bir fakültede olabiliyordu (Arslan, 1995, s. 340-352). Bu durumda hocaların büyük kısmının hem ilahiyatçı hem de sosyolog, psikolog, Türkolog gibi unvanlarla tanınmasına neden olmuştur. Bu işbirliği Osmanlı dönemi Darülfünûn olduğu gibi Cumhuriyet döneminde de devam etmiştir. Darülfünunda İlahiyat ve Edebiyat fakülteleri ortak program geliştirme, birbirlerinden ders alma vb. konularda işbirliği yapılması dikkat çekmektedir. Ancak Ergin Darülfünûn’daki beş fakültenin ilmi ve mesleki olarak bağlı olamadığını söylemektedir. Bilhassa İlahiyat eğitimini medresenin rahleden kürsüye taşınmış hali olarak görür. Elbette onun kastı ilahiyatın üniversite dışına çıkarılması değildir, İlahiyatın Batı tarzı eğitime göre yeniden planlanmasıdır (Ergin, s. 1223-1235). Kuşkusuz Ergin’in bu

değerlendirmelerinde İlahiyat ve Edebiyat Fakültelerin sosyal bilimler paydası altına yürüttüğü işbirliğini göz ardı ettiği görülmektedir. Nitekim bu iki fakültenin sosyal bilimler disiplinlerine ait dersleri daha verimli yürütebilmek amacıyla Muallimler Meclisi toplantılarını birlikte yapması, birlikte program geliştirmesi, ortak dersler belirlemesi Ergin'in söz konusu "ilişki ve bağları yoktur" iddiasının tam tersi bir durumu yansıtmaktadır. Darülfünûn Edebiyat Fakültesi ile İlahiyat fakültesinin işbirliğinin benzerini AÜİF ile AÜDTCF arasında da görmek mümkündür. Ankara ilahiyatın ilk kuruluşunda Dil-Tarif ve Coğrafya Fakültesi hocalarının isimlerini görmek mümkündür (Aydın, 2005, s. 125). Ancak Güngör (1984) gibi İslami ilimlerle ilgisi olmayan hocaların İlahiyat fakültesinde ders verilmesini işbirliğinden ziyade eksiklik olarak görüp eleştiren yazarlarda olmuştur (Güngör,1984, ss. 209-210).

Sonuç

Üniversite bünyesinde yüksek din öğretimi yapıldığı günden beri ilahiyat fakültelerinin programlarında sosyal bilimlere ait disiplinler önemli yer tutmuştur. Öyle ki 1924 ilahiyat müfredatı için Baltacıoğlu İslam bilimlerin bile önüne geçen sosyal bilimler ağırlıklı müfredattan dolayı pişmanlığını: "Orayı sosyoloji fakültesi yaptık" özeleştirisıyla dile getirmiştir. Lisans dersleri dışarda tutulduğunda sosyal bilim ağırlıklı derslerin programlardaki yeri genelde %30-35 arasında olmuş, bazı dönemlerde %45-50 oranlarına yaklaşmıştır. İlahiyat programlarında sosyal bilimlere önem verilmesi üç ana saikle açıklanabilir. Bunlardan ilki ilahiyat mezunlarının genel kültür seviyesinin yüksek olmasının arzu edilmesidir. İkincisi toplumsal ihtiyaç ve beklentilerle uyumlu olarak mesleki yeterliliklerin bu derslerin programlarda olmasını gerekli kılmasıdır. Öğretmenlik ve yaygın din hizmetleri gibi alanda istihdam edilecek mezunların bu alanlara yönelik sosyal bilimler derslerine duyduğu, ihtiyacın karşılanması için yapılan müfredat düzenlemeleri bu kapsamda düşünülebilir. Üçüncü ve en önemli saik ise din ve inanç olgusunun anlaşılmasında, açıklanmasında sosyal bilimlere düşen roldür.

Batıya nispete modern sosyoloji, psikoloji gibi bazı sosyal bilimlerin Türkiye girişinin geç olup olamadığı tartışılmaktadır. Ancak modern sosyoloji psikoloji ile tanışmamızdan sonra din sosyoloji din psikoloji-

si dinler tarihi gibi derslerin müfredatta yer almasının çok gecikmediği söylenebilir. Bunun yanında çok erken dönemlerden beri genel psikoloji ve sosyolojinin sosyal psikoloji gibi bir dersin İlahiyat gündeminde olması da oldukça önemlidir. Ayrıca ilk açılan İlahiyat fakültelelerinde sosyal bilimlere verilen önemin 1914 yılında reform yapılan medrese sistemini de etkilediği, sosyoloji, psikoloji ve felsefe alanıyla ilgili birçok dersin medrese müfredatına girdiği görülmektedir.

Kuşkusuz İlahiyat fakültelerinde sosyal bilimlerin gelişmesine etki eden unsurlardan biri de diğer fakültelerle girilen ilişkidir. Bilhassa Darülfünûn Edebiyat Fakültesi ile sıkı bir ilişki de olmak birçok bilim insanının hem ilahiyatçı hem de sosyolog-psikolog vb. unvanlarla tanınmasına neden olmuştur. Bu anlamda ülkemizde modern anlamda felsefe, mantık, sosyoloji, psikoloji vb. alanların gelişimine İlahiyat fakültesi ve ilahiyatçıların bizzat iştirak ettiği, önemli katkılar sunduğu söylenebilir. Söz konusu katkıları şahıs, disiplin ve eser bağlamında daha net açığa çıkaracak araştırmalara ihtiyaç duyulduğu görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Alıcı, M. (2010). "Dârülfünûn İlahiyat Fakültesi Târîh-i Edyân Dersi: Ahmed Midhat Efendi Örneği.", *Dârülfünûn İlahiyat Sempozyumu Tebliğleri (18-19 Kasım 2009)*,. Ada Ofset, 223-228.
- Arslan, A. (1995). *Darülfünûn'dan Üniversiteye*. Kitabevi Yayınları.
- Aydın, M. Ş. (2005) *Cumhuriyet Döneminde Din Eğitimi Öğretmeni*. Dem Yayınları.
- Ayni, M. A (1927). *Darülfünûn Tarihi*. Yeni Matbaa.
- <https://kutuphane.ttk.gov.tr/resource?itemId=258597&dkymId=54946>, (erişim:10.10.2023)
- Baltacıoğlu, İ.H. (1996). *Din ve Hayat* (Sadeleştiren Abdullah Özbek). Esra Yayınları.
- Dölen, E. (2010). "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Darülfünûn'da İlahiyat Öğretimi", *Darülfünun İlahiyat Sempozyumu Tebliğleri (18-19 Kasım 2009)*, Ada Ofset 105-123.
- Ergin. O.N. (1977). *Türk Maarif Tarihi*. Eser Matbaası

- Gencer, A. İ & Arslan, A. (2004). *İstanbul Dârülfünûnu Edebiyat Fakültesi Tarihçesi ve İlk Meclis Zabıtları*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Güngör, E. (1984) *İslam'ın Bugünkü Meseleleri*. Ötüken Neşriyat.
- Horozcu Ü. (2010). "Darülfünun İlahiyat Fakültesindeki Psikoloji Çalışmaları: Mustafa Şekip Tunç Örneği.", *Darülfünun İlahiyat Sempozyumu Tebliğleri (18-19 Kasım 2009)*, Ada Ofset, 399-405
- Koştaş, M. (1999). "Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi (Dünü, Bugünü)." *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 41, 141-184
- Değirmencioğlu, M. C. (1987). *Mehmet İzzet*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları
- Öcal, M. (2010). "Darülfünun İlahiyat Fakültesinin Öğretim Süresi Ders Programı ve Mezuniyet Belgesi Örnekleri", *Darülfünun İlahiyat Sempozyumu Tebliğleri (18-19 Kasım 2009)*, Ada Ofset, 183-205.
- Tosun. C. (2019). "Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde Akademik Yapılanma ve Öğretim Programları Gelişimi (1949-2019)." *Türkiye'nin İlahiyat Birikimi Ankara İlahiyat'ın 70 Yılı*, Ankara Üniversitesi Yayınları, 73-150
- Uslu, F. (2010). "Dârülfünun İlahiyat Fakültesi Dergisinde Yayımlanmış Olan Felsefe Yazıları", *Darülfünun İlahiyat Sempozyumu Tebliğleri (18-19 Kasım 2009)*, Ada Ofset, 517-524.
- Vassaf, G. (2009). *Dumezil'in Sosyoloji Dersi Notları Belkis Halim Vassaf'ın Defterinden*. Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Yazıcı, N. (2002). *Kamil Miras Hayatı ve Eserleri*. DİB Yayınları.
- Zengin, Z. S. (2009). *Medreseden Darülfünuna Türkiye'de Yüksek Din Eğitimi*. Karahan. Kitabevi.

ÖRGÜTSEL DAVRANIŞ ALANINA İLİŞKİN TÜRKİYE'DE YAZILMIŞ DOKTORA TEZLERİNİN BİBLİYOMETRİK ANALİZ YÖNTEMİ İLE İNCELENMESİ (2000-2022)

Çeşminaz ŞAFAK KUMBASAR*

Fusun ÇINAR ALTINTAŞ**

Öz

Örgütsel Davranış, bir sosyal bilim dalı olarak kabul edilen İşletme bilim dalı içerisinde yer alan yönetim ve organizasyon alanına ait dört temel alt alandan biri olarak, bireylerin, grupların ve yapıların örgüt içerisindeki davranışlara etkisini araştırmaya odaklanmaktadır. Mevcut çalışmada 2000-2022 yılları arasında örgütsel davranış alanında Türkiye'de yazılmış olan doktora tezlerindeki konu edinilme sayıları dikkate alınarak alt başlıkların çalışılma yoğunluğu açısından benzerlikleri ve farklılıklarının ortaya konması amaçlanmıştır. Bu kapsamda çalışmada bibliyometrik analiz yöntemi yardımıyla örgütsel davranış alanında üretilen bilginin gelişim seyrinin tespit edilmesi hedeflenmiştir. Verilere YÖK Tez Merkezi veri tabanı üzerinden ulaşılmış ve 85 doktora tezi analize dâhil edilmiştir. Analize dâhil edilecek olan çalışmaların seçim kriterleri, 2000-2022 yılları arasında savunulmuş olmaları, örgütsel davranış kapsamında çalışmalar olmaları, onaylanmış, izinli ve paylaşıma açık doktora tezleri olmaları olarak belirlenmiştir. Belirtilen kriterlere göre tespit edilen 92 tezin her birinin paylaşıma açık oldu-

* Doktora Öğrencisi, Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yönetim ve Organizasyon Anabilim Dalı, E-posta: 712220002@ogr.uludag.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-3757-4131>.

** Prof.Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Yönetim ve Organizasyon Anabilim Dalı, E-posta: fcinar@uludag.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-5664-8277>.

ğu görülmüş, yapılan inceleme sonucunda ulaşılan tezlerden 7'sinin diğer alt alanlar dâhilinde sınıflandırılabilceği görüldüğünden analiz dışı bırakılmasına karar verilmiştir. Analize dahil edilen tezlerinin başlıkları ve künyelerinde belirtilen araştırma konuları ele alındığında en fazla çalışmanın liderlik konusunda yapıldığı, bunu sırasıyla örgütsel bağlılık, örgütsel adalet, örgüt kültürü ve örgütsel vatandaşlık, olmak üzere diğer kavramların takip ettiğı görülmüştür. Tezlerde izlenen araştırma yöntemleri ile kullanılan veri toplama ve analiz yöntemleri incelendiğinde ise en fazla izlenen araştırma yönteminin nicel araştırma olduğu, bununla birlikte en fazla tercih edilen veri toplama tekniğinin ise anket olduğu görülmüştür. Sonuç olarak, gelecekte yapılacak olan çalışmalarda, çeşitli araştırma yöntemlerinin kullanılmasının örgütsel davranış alanına ilişkin geçerlik ve güvenilirliğı daha yüksek bilgi üretilmesine katkı sağlayabileceğı ifade edilebilir.

Anahtar Kelimeler: İşletme, örgütsel davranış, araştırma tasarımı.

EXAMINATION OF PHD THESES WRITTEN IN TURKEY IN THE FIELD OF ORGANISATIONAL BEHAVIOUR WITH BIBLIOMETRIC ANALYSIS METHOD (2000-2022)

Abstract

Organizational Behavior, as one of the four basic sub-fields of management and organization within the field of Business Administration, which is accepted as a social science branch, focuses on investigating the effects of individuals, groups and structures on behavior in the organization. In the current study, it is aimed to reveal the similarities and differences of the subtitles in terms of the intensity of study, taking into account the number of topics in the doctoral theses written in Turkey between the years 2000-2022. In this context, it is aimed to determine the development course of the knowledge produced in the field of organizational behavior with the help of bibliometric analysis method. The data were accessed through the YÖK Thesis Center database and 85 doctoral theses were included in the analysis. The selection criteria of the studies to be included in the analysis were determined as being defended between the years 2000-2022, being studies within the scope

of organizational behavior, and being approved, authorized and open to sharing doctoral theses. It was seen that each of the 92 theses determined according to the specified criteria were open to sharing, and 7 of the theses reached as a result of the examination were found to be classified within other sub-fields, so it was decided to exclude them from the analysis. Considering the research topics stated in the titles and identifiers of the theses included in the analysis, it was seen that the most studies were done on leadership, followed by other concepts such as organizational commitment, organizational justice, organizational culture and organizational citizenship. When the research methods followed in the theses and the data collection and analysis methods used were examined, it was seen that the most followed research method was quantitative research, while the most preferred data collection technique was questionnaire. As a result, it can be stated that the use of various research methods in future studies may contribute to the production of knowledge with higher validity and reliability in the field of organizational behavior.

Keywords: Business administration, organizational behavior, research design.

Giriş

1930'lu yıllardan itibaren Hawthorne araştırmaları ile milat kabul edilen Neo-Klasik Yönetim düşüncesi ile birlikte yönetimin davranışsal boyutunu incelemeye yönelik araştırmalara odaklanılmıştır. Söz konusu araştırmalarda insan unsurunun açıklanması paradigma değişimini de beraberinde getirmiştir. Bu araştırmaların geliştirdiği yeni tezler, klasik paradigmanın yerini almaktan ziyade kuramın temel kavram ve ilkelerine dayalı olması nedeniyle paradigma kaymasına yol açtığı söylenebilir (Çınar Altıntaş ve Kavurmacı, 2017). Neo- Klasik yaklaşım, her ne kadar temel ilke ve kavramlarını Klasik Kurama dayandırsa da insan unsuru diğer üretim faktörlerinde ayrı ele alması açısından farklılaşmıştır. Bu kapsamda 1930'lu yıllardan itibaren örgütsel davranış disiplininin gelişimine yönelik çalışmalara yönelimin artması ile birlikte işyerinde birey ve grup davranışlarını açıklamaya odaklanan iş tasarımı, iş tutumları, motivasyon, liderlik, grup dinamiği gibi örgütsel davranışın temel araştırma alanlarını oluşturan

konulara yoğunlaştığı görülmektedir. Örgütsel davranış disiplinin akademik alt yapısı, yönetim biliminin yanı sıra sosyoloji, psikoloji, sosyal psikoloji ve antropoloji bilim dalına dayanmaktadır. Dolayısıyla Yönetimin davranışsal boyutuyla ilgilenen örgütsel davranış, mikro düzeyde örgüt içindeki birey ve grup davranışlarına odaklanarak, örgütlerdeki insan davranışını anlama, tahmin etme ve kontrol etme olarak tanımlanmaktadır (Culnan, O'Reilly, & Chatman, 1990, akt. Çınar Altıntaş ve Kavurmacı, 2017). Türkiye’de de Örgütsel Psikoloji ve Sosyal Psikoloji alanında şekillenen örgütsel davranış disiplinine yönelik üretilen bilginin zaman içerisindeki temel yönelimleri, mevcut çalışmanın odak noktasını oluşturmaktadır. Bu odaktan hareketle 2000-2022 yılları arasında alanda yazılmış olan doktora tezleri bu çalışmanın kapsamını oluşturmaktadır. Dolayısıyla araştırmanın temel amacı Türkiye’de örgütsel davranış alanında yazılmış doktora tezlerindeki üretilen bilginin temel yönelimlerinin neler olduğu ve araştırmalara konu edilmesi açısından yıllar içerisinde nasıl bir dağılım gösterdiğinin belirlenmesidir.

1. Kavramsal Çerçeve

Yönetim ve Organizasyon alanında örgütlerde etkili yönetim biçimleri ile ilgili ilk çalışmaların Taylor ile başladığı kabul edilmektedir. Bu çalışmaların ortaya koyduğu yönetim modelleri ise örgütte verimliliği önceleyen mekanik bir yaklaşım çerçevesinde şekillenmekte ve klasik yönetim düşüncesi olarak nitelendirilmektedir. Ancak, klasik yönetim düşüncesinin öncelediği mekanik yaklaşım otoriter bir yönetim biçimini gerektirdiği için zamanla davranışçı yaklaşım tarafından eleştirilmiştir. Davranışçı yaklaşım, iş yerinde verimliliği artırmak, diğer bir deyişle çalışan performansını yükseltmek için insan unsuruna vurgu yapmış, daha demokratik çözüm önerileri sunmuştur. Süreç içerisinde yönetimde insan unsurunu merkezine alan davranışçı yaklaşımın örgüt verimliliğini sağlamada yetersiz kalmasıyla durumsal yönetim yaklaşımına doğru bir dönüşüm gerçekleşmiştir. Durumsal yönetim düşüncesi örgütlerin içinde bulunduğu çevre, örgütün yapısı, temel fonksiyonu, kullanılan teknoloji ve barındırdığı insan kaynağının niteliğine bağlı olarak örgütsel bağlama dayalı bir yönetim anlayışı çerçevesinde duruma uygun yönetim biçimlerini incelemiştir (Özcan & Barca, 2008). Etkin yönetim düşüncesinin başlangıcı kabul edilen

Taylor'un çalışmalarından bu yana örgütlerde insan unsurunun farklı perspektiflerden ele alındığı ifade edilebilir. Örgütlerin barındırdıkları insan kaynağının davranışlarını bireysel ve grup bağlamlarında çözümlmek ve anlamak örgütlerin optimum verimi elde etmeleri için kaçınılmaz olmuştur. İfade edilen bu çabalar yönetim ve organizasyon biliminde örgütsel davranış adı altında bir çalışma alanı olarak varlığını sürdürmektedir (Robbins & Judge, 2020).

1930'lerde Davranışçı Okul temelinde şekillenmeye başlayan yeni paradigma, iş yerinde çalışanların motive edilmesini ve grup dinamiğinin ön plana çıkarılmasını incelemiştir (Dikmen, 2011). Erdem (2009) örgütsel davranışı, kaynağı psikoloji, sosyoloji, antropoloji, örgüt teorisi, stratejik yönetim ve yönetim bilimini kaynak olarak kullanan ve edindiği kuramları kullanan disiplinler arası bir bilim dalı olarak ifade etmiştir. Örgütsel davranış, mikro düzeyde örgüt içindeki birey ve grup davranışlarına odaklanarak yönetimin davranışsal boyutuyla ilgilenmektedir (Culnan vd., 1990, akt. Çınar Altıntaş, 2017).

Örgütsel davranış alanındaki çalışmalarda psikolojik temelli mikro yaklaşım ve sosyoloji, politika bilimi ve iktisadi temellere dayanan makro yaklaşım olmak üzere ikili bir yapı izlendiğini söylemek mümkündür (Altıntaş ve Aytaç, 2017). Örgütsel davranış alan yazını incelendiğinde başlıca çalışmaların motivasyon, liderlik, iş tutumları, devamsızlık, iş devri, performans gibi mikro düzeyde konular ekseninde şekillendiği görülmektedir. İlgili alan yazın incelendikten sonra bu çalışma için, örgütsel psikoloji ve sosyal psikoloji teorileri ekseninde şekillenen örgütsel davranış alt başlıkları; örgüt kültürü, liderlik, motivasyon, kişi-örgüt uyumu, kişi-iş uyumu, iş değerleri, örgütsel karar verme, örgütsel politika, örgütsel çatışma, örgütsel bağlılık, örgütsel adalet, örgütsel vatandaşlık, örgütsel adanmışlık, iş doyumunu, iş stresi, iş-yaşam kalitesi ve pozitif örgütsel davranış olarak belirlenmiştir.

3. Yöntem

3. 1. Çalışmanın Amacı

Çalışmanın temel çıkış noktası, Türkiye de örgütsel davranış alanında 2000-2022 yılları arasında yazılmış olan doktora tezlerinin ağırlıklı olarak hangi konular üzerinde yoğunlaştığı, alana ilişkin temel başlıkların nasıl gruplandığı ve kullanılan araştırma yöntemlerinin tespit edilmesidir. Mevcut çalışmayla birlikte bu alanda yürütülen doktora

tezlerinin sistematik olarak incelenmesinin Türkiye bağlamında bir bilgi birikimini oluşturacağı ve bu alanda var olan boşluğu dolduracağı düşünülmektedir.

3.2. Çalışmanın Yöntemi

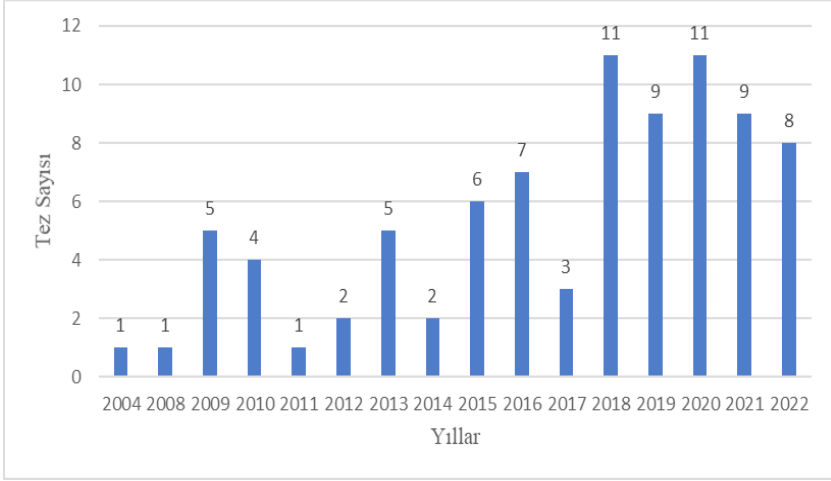
Mevcut çalışmada yukarıdaki açıklamalarda da değinildiği üzere Türkiye’de yazılmış olan doktora tezleri üzerinden örgütsel davranış alanının ilişkili olduğu alan ve alt alanları tespit edebilmek için bibliyometrik analiz gerçekleştirilmiştir. Bibliyometrik analiz, akademik yayınların bazı unsurlarının matematiksel yöntem ve istatistikler vasıtasıyla incelenmesi ile ilgilenmektedir (Çetinkaya ve Çetin, 2016). Bibliyometrik yöntem daha çok kavramlar arasında bağ kurma, açıklama, değerlendirme ve tahmin etme görevi üstlenmektedir (Borgman ve Furner, 2002). Bibliyometrik analiz ile bilimsel belgelerin ya da yayınların konuları, akademisyenler, yayın bilgileri gibi çeşitli özelliklerinin niceliksel olarak analiz edilmesidir. Bibliyometrik analizle sadece, anahtar kelime, işletme ya da örneklem büyüklüğü belirlenmesi değil aynı zamanda, bir bilim alanının da kavramsal yapısının bilimsel haritalama analiziyle ortaya çıkarılması olanaklıdır (Tabak, Barbak ve Öztürk, 2016).

3.3. Verilerin Toplanması

Mevcut çalışmada alana ilişkin yönelimlerin belirlenebilmesi için 2000-2022 yılları arasında YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanında yer alan sosyal bilimler alanında “örgütsel davranış” anahtar kelimesi ile taranan 92 doktora tezi olduğu tespit edilmiştir. Yapılan inceleme sonucunda ulaşılan 7 tezin Stratejik Yönetim ve Makro Örgüt Teorileri alanları ile ilgili olduğu görüldüğünden analiz dışı bırakılmasına karar verilerek 85 adet doktora tezi analize dâhil edilmiştir. Araştırmaya dâhil edilen çalışmaların seçiminde temel alınan kriterler ise tezlerin savunulduğu yıl, araştırmaya konu olan konu ya da kavram, araştırma metodu, kullanılan veri toplama ve analiz tekniği şeklindedir. Veriler, Excel programı kullanılarak değerlendirilmiştir.

4. Bulgular

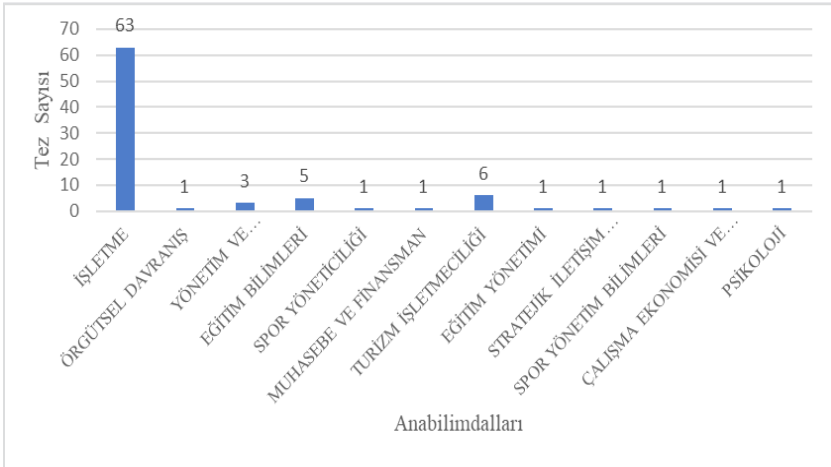
Örgütsel davranış alanına ilişkin yıllar içerisinde doktora tezi sayısı değişimi aşağıdaki grafikte görülmektedir.

Grafik 1. Yıllara Göre Tez Sayısı Değişimi

Grafik 1 de görüldüğü üzere doktora tezlerinin sayısının 2004 yılından itibaren dalgalı bir dağılım izlediği ancak, 2018 ve 2020 yıllarında en fazla doktora tezinin savunulduğu, sonrasında ise azalan bir seyir takip ettiği görülmektedir.

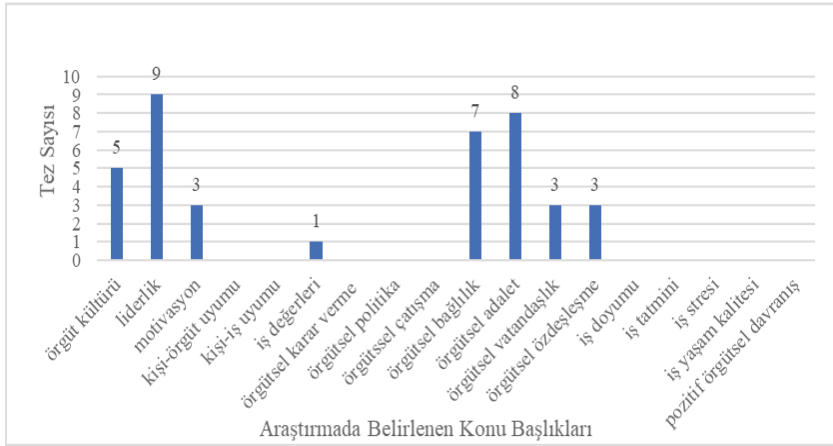
Örgütsel davranış alanına ilişkin doktora tezlerinin yazıldıkları bilim dallarına göre dağılımı aşağıdaki grafikte görülmektedir.

Grafik 2. Bilim Dallarına Göre Tez Sayısı Dağılımı

Grafik 2'deki verilere göre örgütsel davranış konularında yazılmış olan doktora tezlerinin yazıldıkları bilim dallarına göre dağılımı incelendiğinde en fazla doktora tezinin işletme anabilim dalında savunulduğu, bunu sırasıyla eğitim bilimleri, yönetim ve organizasyon, turizm işletmeciliği bilim dalları olmak üzere ilgili diğer alanların takip ettiği görülmektedir.

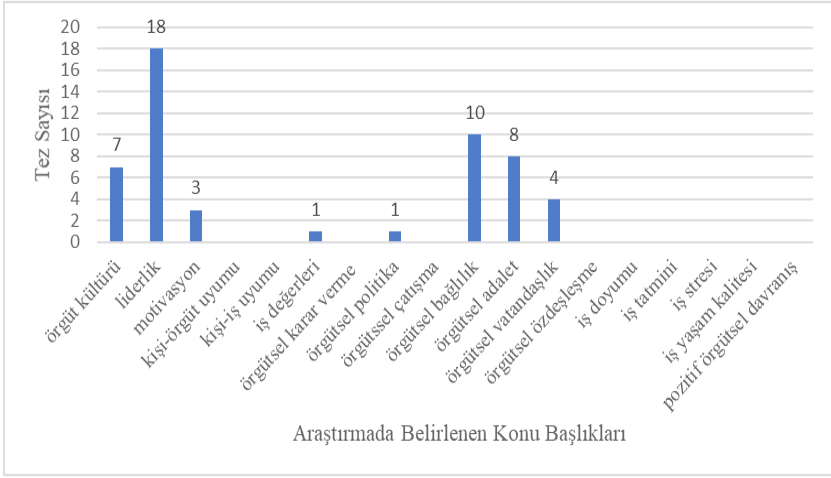
Örgütsel davranış alanına ilişkin doktora tezlerinin başlıklarında araştırma için belirlenmiş olan konu başlıklarının yer verilme sıklığı aşağıdaki grafikte görülmektedir.

Grafik 3. Araştırmada Belirlenen Konu Başlıklarının Tez Başlıklarında Yer Verilme Sıklığı

Grafik 3'teki verilere göre örgütsel davranış konularında yazılmış olan doktora tezlerinin başlıkları incelendiğinde en fazla doktora tezinin liderlik konusunda savunulduğu, bunu sırasıyla örgütsel adalet, örgütsel bağlılık, örgüt kültürü, motivasyon, örgütsel vatandaşlık, örgütsel özdeşleşme, iş değerleri olmak üzere diğer konuların takip ettiği görülmektedir.

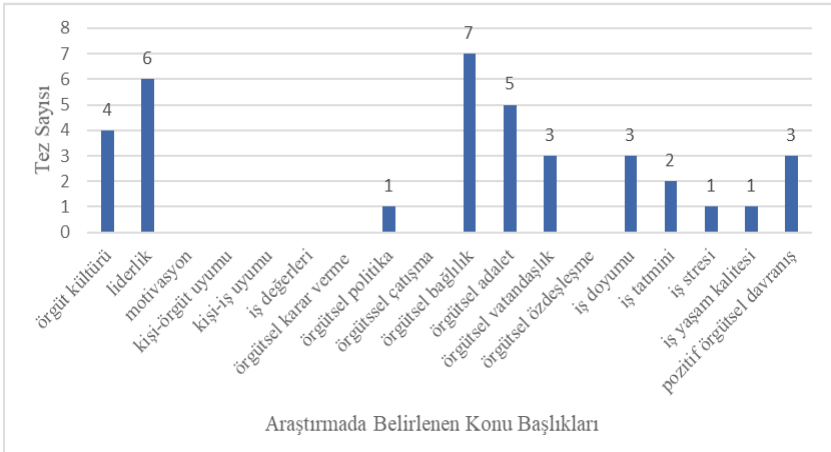
Örgütsel davranış alanına ilişkin doktora tezlerinin künyelerinde araştırma için belirlenen konu başlıklarının yer verilme sıklığı aşağıdaki grafikte görülmektedir.

Grafik 4. Doktora Tezlerinde İncelenen Temalar ve Kavramlara Göre Dağılım

Grafik 4'teki verilere göre örgütsel davranış konularında yazılmış olan doktora tezlerinin başlıklarına göre künyelerinde belirtilen temalar incelendiğinde en fazla doktora tezinin liderlik konusunda savunulduğu, bunu sırasıyla örgütsel bağlılık, örgütsel adalet, örgüt kültürü, örgütsel vatandaşlık, motivasyon, iş değerleri ve örgütsel politika olmak üzere diğer konuların takip ettiği görülmektedir.

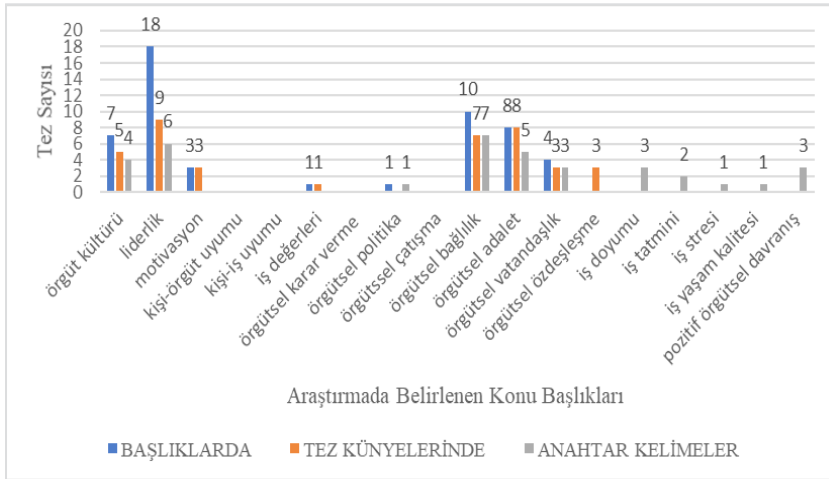
Örgütsel davranış alanına ilişkin doktora tezlerinde araştırma için belirlenen konu başlıklarının anahtar kelime olarak yer verilme sıklığı aşağıdaki grafikte görülmektedir.

Grafik 5. Tezlerde Yer Verilen Anahtar Kelimeler

Grafik 5'teki verilere göre örgütsel davranış konularında yazılmış olan doktora tezlerinin anahtar kelimeleri incelendiğinde en fazla yer verilen anahtar kelimenin örgütsel bağlılık olduğu, bunu sırasıyla liderlik, örgütsel adalet, örgüt kültürü, örgütsel vatandaşlık, iş doyumu, pozitif örgütsel davranış, iş tatmini, örgütsel politika, iş stresi ve iş yaşam kalitesi olmak üzere diğer kelimelerin takip ettiği görülmektedir.

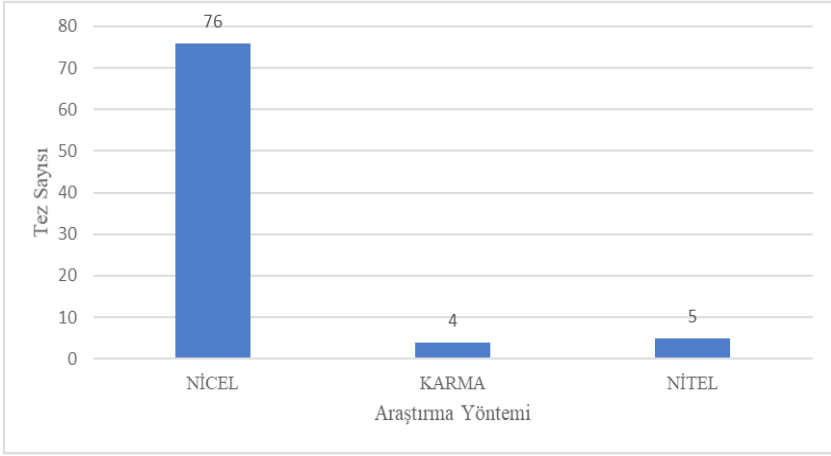
Örgütsel davranış alanına ilişkin doktora tezlerinde araştırma için belirlenen konu başlıklarının tez başlıklarında, tez künyelerinde ve bu tezlerde anahtar kelime olarak yer verilme sıklığı karşılaştırmalı olarak aşağıdaki grafikte görülmektedir.

Grafik 6. Araştırmada Belirlenen Konu Başlıklarının Tezlerde Yer Verilme Sıklığına İlişkin Karşılaştırmalı Veriler

Grafik 6'da örgütsel davranış konularında yazılmış olan doktora tezlerinin başlıkları, künyelerinde belirtilen konuları ve anahtar kelimeleri birlikte ele alındığında en fazla çalışmanın liderlik konusunda yapıldığı, bunu sırasıyla örgütsel bağlılık, örgütsel adalet, örgüt kültürü ve örgütsel vatandaşlık olmak üzere diğer konuların takip ettiği görülmektedir.

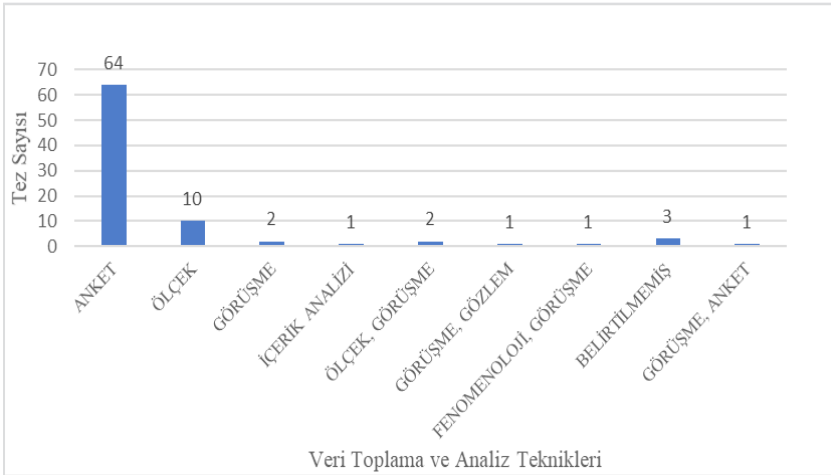
Aşağıdaki grafikte örgütsel davranış alanında yazılmış olan doktora tezlerinde izlenen araştırma yöntemlerine ilişkin veriler sunulmaktadır:

Grafik 7. Tezlerde Kullanılan Araştırma Yöntemleri

Grafik 7’de 2000-2022 yılları arasında Türkiye’de örgütsel davranış konularında yazılmış olan doktora tezlerinde izlenen araştırma yöntemi dağılım grafiği incelendiğinde en fazla tercih edilen yöntemin nicel araştırma biçimi olduğu, bunu sırasıyla nitel ve karma yöntemlerin takip ettiği görülmektedir.

Aşağıdaki grafikte örgütsel davranış alanında yazılmış olan doktora tezlerinde kullanılan veri toplama ve analiz tekniklerine ilişkin veriler sunulmaktadır:

Grafik 8. Tezlerde Kullanılan Veri Toplama ve Analiz Teknikleri

Grafik 8'de 2000-2022 yılları arasında Türkiye'de örgütsel davranış konularında yazılmış olan doktora tezlerinde kullanılan veri toplama ve analiz yöntemlerine ilişkin dağılım grafiği incelendiğinde en fazla tercih edilen veri toplama yönteminin anket olduğu bunu ölçek uygulama tekniğinin takip ettiği, nitel araştırmalarda kullanılan diğer veri toplama ve analiz tekniklerinin ise belirgin derecede daha az kullanılmış olduğu görülmektedir.

Sonuç

Örgütsel davranış alan yazınına ilişkin farklı görüşler öne sürülmektedir: Edwards (2001) tek bir teorik kavrama dayanmaktan ziyade içerisine yayılmış ve birbirleriyle ilişkili boyutlardan oluşan çok boyutlu yapıları örgütsel davranış alanını örnek vermiştir. Alanın karmaşık konuları ele alabilmesi ve bütüncül bir bakış açısı sağlamasını örgütsel davranış alanının çok boyutluluğu ile ilişkilendirmiştir. Davis ve Luthans (1980) örgütlerde insan davranışını açıklamak için çeşitli teorilerin öne sürüldüğünü ancak birçok teorik yaklaşımın analiz birimi açısından amacından saptığını ifade etmiştir.

Martin (2004) örgütsel davranış araştırmalarında görülen pozitivist ve eleştirel yaklaşımın örgütlere ilişkin gerçekçi olmayan bir resim ortaya koyduğunu ve araştırmaların karmaşık yapılar ile ilgilenmekten ziyade dar görüşlü tespitler sunduğunu ifade etmektedir. Alana ait çalışmalarda, davranışlar üzerinde açıklama gücü bulunan toplumsal bağlamın görmezden gelindiği, örgütlerde beliren problemlerin örgütsel yaşamın sosyal ve ekonomik şartları yerine örgüt içerisindeki bireye yüklendiği yönünde eleştiriler söz konusudur (Altıntaş ve Aytaç, 2017).

Araştırmada Türkiye'de örgütsel davranış alanında yazılmış olan doktora tezlerinin yıllara göre değişen bir dağılım sergilediği, bu araştırmaların en fazla 2018 ve 2020 yıllarında yoğunlukta olduğu, en fazla doktora araştırmasının İşletme anabilim dalında, liderlik, örgütsel bağlılık ve örgütsel adalet konuları başta olmak üzere en fazla nicel araştırma yöntemleri kullanılarak yürütüldüğü görülmüştür. Bu konuda yapılmış olan araştırmalar incelendiğinde; Akyol ve Akçay (2015), Duygulu ve Sezgin (2015), Dil Şahin ve Mısırdalı Yangil (2018), Yılmaz (2019), Mücevher, Demirgil, Çetinceli ve Özdemir (2020), Özgüleş

(2020) Yorulmaz , Büyük ve Akarsu (2022) örgütsel davranış alanında Türkiye’de yapılan çalışmalarda en fazla liderlik ve örgütsel bağlılık konularının işlendiğini ortaya koymuşlardır. Benzer biçimde Coşkun ve Tabak (2017) mikro düzeyli çalışmaların mevcut durumda ulusal yazındaki araştırmalar arasında dikkat çekici bir yoğunlukta olduğu, davranışları ‘örgütsel bağlamda’ ele alarak kavramsallaştıran araştırmaların ise çoğunluğu oluşturduğuna vurgu yapmışlardır. Bu sonuçlar araştırmanın bulgularını destekler niteliktedir. Bunun yanında Akyol ve Akçay (2015), Duygulu ve Sezgin (2015), Yıldırım Okutan ve Erdoğan (2017), Yılmaz (2019), Alımanoğlu ve Arıkan Saltık (2020), Mücevher ve vd. (2020) ve Bayrakçı (2022) Türkiye’de örgütsel davranış alanında yapılmış olan çalışmalarda en fazla nicel araştırma yöntemlerinin kullanıldığı sonucuna ulaşmışlardır. Bu kapsamda araştırmadan elde edilen bulgular yazında daha önce yapılmış çalışmalarını destekler niteliktedir.

Örgütsel davranış alanında yapılmış olan çalışmalar tek bir teorik kavrama dayanmaktan ziyade birbirleriyle ilişkili boyutlardan oluşan çok boyutlu bir çalışma alanı olarak ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmaların çeşitli anabilim dallarında yazılmış olması alanın çok boyutluluğunun bir diğer göstergesi olarak kabul edilebilir. Ancak, disiplinler arası ve ‘örgütlenme sürecinde gerçekleşen davranışa’ yönelik makro düzeyli çalışmaların Türkiye’de yürütülmekte olan örgütsel davranış çalışmaları arasında kendisine yeterli yer bulamadığı ifade edilebilir (Coşkun ve Tabak, 2017). Yapılmış olan çalışmalarda görülen pozitivist yaklaşımın örgütlere ilişkin gerçekçi olmayan bir resim ortaya koymuş olabileceği ve araştırmaların karmaşık yapılar ile ilgilenmekten ziyade dar görüşlü tespitler sunmuş olabileceği ifade edilebilir.

Örgütsel psikoloji ve sosyal psikoloji konularında yapılmış olan örgütsel davranış çalışmalarında analiz biriminin ağırlıklı olarak mikro düzeyde tutulmuş olduğu görülmektedir. Bu durum davranışlar üzerinde açıklama gücü bulunan toplumsal bağlamın görmezden gelinerek, örgütlerde beliren problemlerin örgütsel yaşamın sosyal ve ekonomik şartları yerine örgüt içerisindeki bireye odaklanılarak ele alındığı eleştirisini destekler niteliktedir.

Mevcut çalışma bir durum tespiti niteliğindedir ve araştırmadan elde edilen bulgular genel bir yapıyı göstermektedir. Çalışmada örgütsel

davranış alanında hazırlanan doktora tezlerinde alana ilişkin son 22 yıllık dönem içerisinde yapılan araştırmalarda hangi temel konu başlıkları üzerine yoğunlaşıldığı ve bu alandaki entelektüel yönelim ve dönüşümlerin tespit edilmesinin alana ilişkin gelecek çalışmalara yol gösterici olabileceği düşünülmektedir. Ancak, çalışmanın temel kısıtı, araştırmaya yalnızca Türkiye de yazılmış olan doktora tezlerinin dâhil edilmiş olmasıdır. Dolayısıyla sonraki çalışmalarda örgütsel davranış alanına ilişkin yapılacak olan çalışmaların kültürler arası bağlamda karşılaştırılmasının kuramsal açılım sağlayacağı düşünülmektedir. Diğer taraftan gelecekte yapılacak olan çalışmalarda toplumsal bağlamın göz ardı edilmediği bütünsel bir yaklaşım çerçevesinde şekillenen ve çeşitli veri toplama tekniklerinin kullanıldığı araştırmaların, örgütsel davranış alanına ilişkin geçerlik ve güvenilirliği daha yüksek bilgi üretilmesine katkı sağlayıcılığının da yüksek olacağı düşünülmektedir. Bu sayede konuya ilişkin yazının, yapılacak araştırmalarla genişletilmesi mümkün olabilecektir.

KAYNAKÇA

- Akyol, B., & Akçay, R. C. (2015). "Türkiye'deki Örgütsel Davranış Çalışmalarının Analizi", *Eğitimde Kuram ve Uygulama*, 11(1), 149-170.
- Alimanoğlu, Ç., & Arıkan Saltık, I. (2020). "Turizmde Örgütsel Davranış Çalışmaları: Adım Üniversiteleri'nde Tamamlanan Lisansüstü Tezler Üzerine Bibliyometrik Bir Araştırma (1995-2018)", *Aydın Adnan Menderes University Journal of Travel and Tourism Research*, 27-51.
- Bayrakçı, E. (2022). "Türkiye'de Örgütsel Davranış Alanında Yazılmış Lisansüstü Tezlerin İçerik Analizi", *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Dergisi*, 6(1), 146-164.
- Coşkun, H. E., & Tabak, A. (2017). "Örgütsel Davranış Çalıştığımızda Aslında Ne Çalışıyoruz? Türkiye'de Yapılan Lisansüstü Tezler Üzerinden Bir Değerlendirme", *İş ve İnsan Dergisi*, 4(2), 101-111.
- Culnan, M. J., O'Reilly, C. A., & Chatman, J. A. (1990). "Intellectual Structure of Research in Organizational Behavior, 1972-1984: A Cocitation Analysis", *Journal of the American Society for Information Science*, 41(6), 453.
- Çetinkaya Bozkurt, Ö., & Çetin, A. (2016). "Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi'nin Bibliyometrik Analizi", *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 2, 229-263.

- Çınar Altıntaş, F. (2017). "Örgütsel Davranış Yazınının Ele Aldığı Konular Açısından İncelenmesi: 1981-20115 Yıllarına İlişkin İçerik Analizi", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(33), 609-6017.
- Çınar Altıntaş, F., & Kavurmacı Aytaç, C. (2017). "Örgütsel Davranış Alanının Gelişim Çizgisini Belirlemeye Yönelik Çok Boyutlu Ölçekleme Çalışması (1965-2015)", *Balkan Journal of Social Sciences/ Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(13), 171-178.
- Davis, T. R., & Luthans, F. (1980). "A Social Learning Approach To Organizational Behavior", *Academy of Management*, 5(2), 281-290.
- Dil Şahin, M., & Mısırdalı Yangil, F. (2018). "Türkiye'De Örgütsel Davranış Yazınına Bir Bakış: 2012-2016 Yılları Arasında Yayımlanmış Üniversite Sosyal Bilimler Dergileri Üzerine İçerik Analizi", *İşletme Araştırmaları Dergisi*. doi:10.20491/isarder.2018.434
- Duygulu, E., & Sezgin, O. B. (2015). "Türkiye'de Örgütsel Davranış Yazını Doktora Tezlerine Yönelik Bir İnceleme", *İş ve İnsan Dergisi*, 2(1), 13-25. doi:10.18394/iid.84592
- Edwards, J. R. (2001). "Multidimensional Constructs in Organizational Behavior Research: An Integrative Analytical Framework", *Organizational Research Methods*, 4(2), 144-192.
- Erdem, F. (2009). "Örgütsel Davranış Araştırmalarında Niş Alanlar Nasıl Belirleniyor? Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Yazını Üzerine Kısa Bir Değerlendirme", *Eskisehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(1), 65-78.
- Martin, A. (2004). New Directions in Organizational Behavior? *Management Revue*, 410-419.
- Mücevher, M. H., Demirgil, Z., Çetinceli, K., & Özdemir, K. (2020). "Örgütsel Davranış Alanındaki Yönelimler: Örgütsel Davranış Kongrelerinde Sunulan Bildirilerin Bibliyometrik Analizi", *Kayseri Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), 24-36.
- Özcan, K., & Barca, M. (2008). *Sanayiden Bilgiye Toplum Ekonomi ve İşletmeler*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Özgüleş, B. (2020, Mart). "Spor Bilimlerinde Örgütsel Davranış Çalışmalarına Yönelik Bir İnceleme", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(69).
- Özkan, U. B. (2021). *Eğitim Bilimleri Araştırmaları İçin Doküman İnceleme Yöntemi* (4. b.). Pegem Akademi.

- Robbins, S. P., & Judge, T. A. (2020). *Örgütsel Davranışın Temelleri- Essentials of Organizational Behavior*(Çev. İ. Erdem Artan, & G. Eser). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Tabak, A., Barbak, A., & Öztürk, T. (2016). "Kamu Politikası Disiplininin Kavramsal Gelişimini Bibliyometri Kullanarak Anlamak Mümkün Mü?: 1980-2014 Döneminin Bilimsel Haritalama Analizi." *LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(2), 117-143. Nisan 11, 2023 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/pub/euljss/issue/26777/281449> adresinden alındı
- Yıldırım Okutan, E., & Erdoğan , H. (2017, Ekim). "Türkiye’de Son On Yıldaki Örgütsel Davranış Kongrelerindeki Yönelimler: Ulusal Yönetim Ve Organizasyon Kongresi Ve Örgütsel Davranış Kongresi Örneği", *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 5(4).
- Yılmaz , K. (2019). "Türkiye’de Eğitim Yönetimi Alanında Yapılan Örgütsel Davranış Makalelerindeki Yönelimler". *Türkiye Eğitim Dergisi*, 4(2), 81-103.
- Yorulmaz , M., Büyük, N., & Akarsu, U. B. (2022). "Denizcilik Alanında Örgütsel Davranış Konuları ile İlgili Yapılmış Ulusal Literatürdeki Çalışmaların Bibliyometrik Analizi", *Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Bilimleri Akademik Araştırmalar Dergisi*, 6(15), 23-51.

CUMHURİYET DÖNEMİNDE FELSEFE VE BATI DÜŞÜNÇESİNİN ETKİSİ

Aliye ÇINAR*

Öz

Cumhuriyet Türkiye'sinin hemen öncesi ve sonrasında özellikle Avrupa'da revaçta olan akımlar felsefe kulvarında etkisini farklı kanallarla göstermiştir. Bunlar arasında bilhassa materyalizm, pozitivizm ve Bergsonculuk sayılabilir. İstanbul Üniversitesi felsefe bölümü ve Ankara Üniversitesi dil tarih coğrafya fakültesinde felsefe eğitimi daha çok Nazi Almanya'sından kaçan felsefecilerin büyük oranda baskınlığı ile kendine yol ve kanal bulmaya çalıştığı başlangıçta. O kadar ki bu dönemlere tekabül eden Felsefe Arkivi de sözünü ettiğimiz eğilimlerin bir ürünü olarak yıllarca yayımlanmıştır. Reichenbach'ın Marksist ve yarı Yahudi olduğu gerekçesiyle, Berlin üniversitesinden atılması sonucunda, bu düşünür ülkemize iltica etmiştir. Prof. Hans Reichenbach'ın mantık ve düşünce tarihi, viyana çevresinin ülkemize tanıtılması ve pozitizmin hem anlaşılması hem de eleştiriye başlanmasında etkisi büyük olmuştur. Aynı bağlam içinde Ernst von Aster de ülkemizde felsefe eğitiminin kök salabilmesi için başlangıçta etkin olan isimlerdendi. Sonra farklı üniversitelerde yeni açılan felsefe bölümleri, ülkedeki ideolojik baskınlık, Yurt dışından envantere dahil olan hocaların eğitimi ve akademisyenlerin eğilimi ile yeni ekoller doğdu. Arda Denkeli'nin kendi çabasıyla analitik felsefenin kanal bulmaya çalıştığı bilinmektedir. Bilimcilik ve daha çok materyalist çevrelerce karşılık bulmuştur. Ülkemizde felsefe başlangıçtan beri onto-teolojiden kopuk olarak varlık göstermiştir. Bunda seküle-

* Prof. Dr. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, E-posta: aliyecinar@kmu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-8756-0841>.

rizmin etkisi olmakla birlikte, teolojinin de felsefeyi kendi bağlamından koparma isteği olmuştur. Özgün yatağında kültür ırmağını göremediğimiz için onto-teoloji ve onto-linguistik ve kültürel antropoloji ve felsefe bağlantısını da bir türlü kuramadık. Esasında felsefe bölümlerinde antropoloji ve kültürel antropoloji derslerinin olmaması bizim Varlığı, ontoloji merkezli değil de, epistemoloji odaklı anladığımızın en büyük kanıtı. İnsan ve kültür bağlantısında varlık sorunsalı felsefi düşünce için son derece önemli olmalıdır. Kısacası insan profilimizin eşgali özgün ve otantik bir tülü görüntülenemedi. İnsan profilimizin oluşabilmesi sürecinde garip bir şekilde, kültürel ultra-son sinyallerini sekülerimiz bloku her daim engelledi. D. Shayegan'ın tesbitiyle, "Aydınlanma'nın kazanımları, alt-bilincin (nefsul-emmâre) üst-bilince, yani huzura kavuşmuş ruha (nefsü'l mutmainne) uyguladığı bir siyasi sansürü" olarak nihai hedefine ulaşmış oluyordu. Tam da bu, yeni Cumhuriyet'in bağrından doğacak felsefenin bağlamını anlatıyordu. Bu esasında maddi olanın veya materyalizmin/sekülerizmin, ruhani olana galibiyeti anlamına geliyordu. Şimdilerde felsefe özgün kavram ve teori oluşturmak için sınırları zorlamaktadır. Çünkü dil konusunda oldukça iyi mesafe kat edilmiştir, dahası Batı'yı alılmama noktasında neredeyse bir doyuma ulaşan düşün dünyamız, kendi otantik felsefi geleneğini oluşturabilmenin imkanlarını yoklamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Cumhuriyet ve felsefe, felsefi gelenek, onto-teoloji sorunu ve felsefe.

PHILOSOPHY IN THE ERA OF THE TURKISH REPUBLIC AND THE INFLUENCE OF WESTERN THOUGHT

Abstract

Just before and after the Republic of Turkey, the currents that were especially popular in Europe emerged through different channels in the field of philosophy. Among these are materialism, positivism and Bergsonism in particular. Philosophy education at the Department of Philosophy at Istanbul University and the Faculty of Language History and Geography of Ankara University, with the predominance of philosophers fleeing Nazi Germany, started its own path and channel research. So much so that the Philosophy Archive corresponding to these periods

was also published as a product of our consumers. He carried out this reflective asylum as a result of Reichenbach being expelled from the University of Berlin for being a Marxist and half-Jewish. Hans Reichenbach had a great influence on the history of logic and thought, the use of the viennese environment, and both on and initiating criticism of positivism. In the same context, Ernst von Aster was one of the names who were active in the beginning for the philosophy education to take root. Then, with the newly opened philosophy departments in different universities, the ideological dominance in the country, the training of the professors included in the inventory from abroad, and the tendency of academics, new schools emerged. It is known that Arda Denkel tried to find a channel for analytical philosophy with his own efforts. Scientism and more materialist circles found a response. In our country, philosophy has existed from the very beginning as a detachment from onto-theology. Along with the influence of secularism in this, theology also had a desire to detach philosophy from its own context. Since we could not see the river of culture in its original bed, we could not establish the connection between onto-theology and onto-linguistics, and cultural anthropology and philosophy. In fact, the absence of anthropology and cultural anthropology courses in philosophy departments is the biggest proof of our understanding of its existence as epistemology-oriented, not ontology-centered. The problem of existence in the connection of human and culture should be extremely important for philosophical thought. In short, a unique and authentic veil of our human profile could not be displayed. Secular block of ultrasound signals always prevented. With the determination of D. Shayegan, the achievements of the Enlightenment had achieved its ultimate goal as “a political censorship of the subconscious (nafsul-ammare) applied to the superconscious, that is, the soul at peace (nafsul mutmainne)”. It was precisely this that described the context of the philosophy that would emerge from the bosom of the new Republic. This essentially meant the victory of the material or materialism/secularism over the spiritual. Nowadays, philosophy is pushing the boundaries to create original concepts and theories. Because a good distance has been made in language, moreover, our world of thought, which has almost reached the point of not accepting

the West, is probing the possibilities of creating its own authentic philosophical tradition.

Keyword: Republic and philosophy, philosophical tradition, problem of onto-theology and philosophy.

Giriş

Felsefe bölümleri travmatik başlamıştır. Çünkü dil ve düşüncenin en kavi bağı felsefede kurulacaksa, modern Türkiye bir dil devrimiyle de başlamıştı. Bu aynı zamanda toplumsal hafızanın da baskılanması anlamına geliyordu. Hem dil hem de toplumsal hafızanın örselenmişliğiyle başlayan felsefe serüvenimiz de doğal olarak travmatik bir sayfa açarak başlangıç yapmış olacaktı.

Öte yandan Osmanlı medreselerinde felsefeye ve dolayısıyla eleştirel düşünceye çok az yer verildiği bilinen bir durumdur. Bu esasında Osmanlı eğitim sisteminin kendi dokusundan kaynaklanmaktadır. Teokratik devlet yapısında medrese İslam dinine özgü bir kurumdu. Bu nedenle ilimler tasnifinde felsefe ve akli ilimler doğal olarak ikincil durumdaydı. Rasyonel veya entelektüel bilimler, kültürün ayrılmaz bir parçası olduğundan, onlar da medresede asli alanı besleyen alanlar olarak yerini almıştır. Dolayısıyla bu yapılanmada çok fazla özgün felsefeci, filozof ve düşünür çıkmamıştır. Özgün diyebileceğimiz bir düşünür portresi, neredeyse Kınalızade Ali Efendi ile sınırlı kalmıştır. O da doğal olarak düşünce biçimini sadece ahlak nazariyesi üzerinden ilerletebilmiştir. Dolayısıyla sistematik teori ve kavram düzeyinde bir felsefi bakiyeden bahsedemiyoruz. Batı ile temaslar arttıkça, bu bağlantılar doğal olarak ilk etkilerini eğitim sistemi üzerinden göstermiştir.

Tanzimat döneminde yapılan atılımlar ve ardından Meşrutiyet ile gerçekleştirilen yenilikler sonucundaki kısa vadeli pragmatik değişimler ve yenilikler ile Batı'daki anlamıyla hakiki fikri akımların kurulmasını, yeşermesini ve ürün vermesini beklemek gerçekçi olmazdı. Batı, yüzyıllar süren türlü sosyo-ekonomik, kültürel, coğrafi ve siyasi faktörlerin etkileşimleri sonucunda oluşan bir ortamda fikri, edebi, felsefi akımların doğup gelişmesine uygun şartlara sahip iken, Osmanlı, 12/13.yy.'dan (doğumundan) itibaren başlayan kültürel gerileyişlerin üzerinde yükselerek 18. yy. a kadar varan kendi içine kapanışının

mahkûmu oldu. Selçuklu ve Osmanlı döneminde düşüncenin/tefekkürün işlevini tasavvuf ve kelam/kısmen teolojiye tevdi edilmişti. Bunun için olmalı ki Ankara üniversitesi ilahiyat Fakültesinde 1954–1967 yılları arasında bulunan Alman A. Schimmel adeta bir antropolog gibi dışarıdan bir gözle İslam düşüncesini şiir, şuur ve şair üçgeninde Mevlana üzerinden anlattı. İslam düşüncesi bir bakıma mistisizm üzerinden işletildi. Din tarihi bilgisini mistik düşüncede derinleştiren Schimmel, henüz felsefeye ve düşünceye tam demir atamamış o dönemdeki Türkiye için adeta köprü işlevi görür. Bu kırılma ve geçiş dönemi için Schimmel önemli bir profildir. Adeta Türkiye hikâyesine benzer bir öyküyü kendi yaşamıyla gösterir. Zaten çoğu önemli aydın ülkelerin kırılma ve genişleme dönemiyle mutabık kalan bir öyküye sahiptir. Oryantalist A. Schimmel şu cümlesiyle, düşünce, sezgi ve tasavvuf algısını birleştirmiştir: “Tanrıda sebat edenler, taze kuvvete nail olurlar; Öyle ki kanatlanırlar kartal misali Koşarlar ve yorulmazlar da...” İlerleyen sayfalarda izah edileceği gibi, ülke kavramsal düşünceye geçebilmiş değildir. Fransız düşünür H. Duméry’e göre efsanelerin ve dinlerin üzerinde belirmeyen tek bir fikir gösterilemez. Felsefe, aşma iddiasında bulunduğu efsanevi ve dini dayanaklar olmadan ayakta kalmaz. Bu açıdan Greklerde din, her düşüncenin anası gibidir. Mesela yazara göre Platon’un diyaloglarında yer alan antropolojik ve kozmolojik tasvirlerin hemen hemen hepsi daha eski efsanelerde taslak halinde vardır. Platon onları bu gelenekten alır ve yeniden biçimlendirir. Öyle ki bu efsaneler Platon’da bile spontane toptancı özelliğini korur. Demek ki, imge ideayı taşır, dahası ideayı sembolde ‘harekete geçirir’; sembolü ideayla bir arada yaşatır (Çınar, 2010: 287). İşte Schimmel toptancı bir noktada düşünceye adeta omuz verir. Böylesi dini, mistik alegorik şiirsel düşünce üzerinden kavramsal düşünceye geçilebilirdi. Ancak bu mümkün olamamıştır ve peyder pey, biraz yerli biraz yabancı şeklinde eklektik bir düşünce ağı oluşmuştur. Öte yandan sözünü ettiğimiz geçişi bir Alman oryantalistin yapması oldukça doğaldır. Çünkü Niyazi Berkes’in de ifade ettiği gibi, II. Meşrutiyet’e girerken dahi Türk aydınları henüz daha Avrupa’daki belli başlı felsefi cereyanların tarihini bilmedikleri gibi, bilimlerin gelişmesinin düşünme üzerindeki etkilerini ve özellikle bunun toplum düşüncesindeki yansımalarını bilecek aşamaya gelmemiş bulunuyorlardı (Berkes, 1978: 374).

II. Abdülhamit devrinde yoğunlaşan yenileşme çabaları, yani Meşrutiyet'in toplum nezdinde derinleşmesi ve bir karşılık bulmaya başlaması Batılılaşma sürecinde önemli bir yola girildiğinin göstergesidir. Doğal olarak bu dönemin belirgin özelliği fikir akımlarının çokluğu-ğudur. Hilmi Ziya Ülken'e göre bu dönemdeki fikir adamlarının çoğu dergi yazarı olmaktan çıkmadılar. Dergilerde uzmanlığa doğru gidecek ve derinleşecekleri yerde orta seviyeye hitap eden edebi dergi olarak kaldılar (Ülken, 1979, s.481). Esasında bu da kaçınılmazdır, çünkü geçiş dönemlerinde düşünürler en fazla ansiklopedist düzeyinde olabilirler.¹ Doğal olarak bu dönem bir tür "maruz kalınan" dönemdir. Batı düşüncesine maruz kalma oldukça doğaldır. Dolayısıyla bu dönemdeki aydınlar veya düşünce adamları bir tür "imajinatif kimlikler" içinde varlık beyan etmeye yazgılıydılar. Dergi yazarı müktesabatı taşıyan profillerden tutalım da imajinatif fikir adamlarına varıncaya kadar sözünü ettiğimiz değişim serencamında en özgün isim olarak karşımıza Cemil Meriç çıkacaktır. İmajinatif kimlikli aydınların yerini kısmen özgün düşünür profillerine bırakmaya başladığı kesitte Meriç yazar, okutman ve sosyolog kimliğiyle varlık beyan eder. Zaten kendi düşünsel dünyasını en az beş katmanlı bir kırılmayla tasvir eder. Esasında bu katmanlı yapı dönemin sosyo-kültürel durumunu da yansıtır: Cemil Meriç'in arayışlarla geçen fikir hayatı kendi yaptığı bir tasnife göre şu dönemlere ayrılır: 1917-1925: Koyu Müslümanlık devri. 1925-1936: Şoven milliyetçilik devri (Meriç soyadından önce bir ara Şaman ve Yılmaz soyadlarını kullanır). 1936-1938: Sosyalistlik devri. 1938-1960: "Âraf" dediği kuluçka devri. 1960-1964: Hint devri. 1964'ten sonra ise sadece Osmanlıdır (Armağan, 2004,s.190). Böylece Cemil Meriç, aydın, düşünür olma ve özgünlük üzerine vurgu yaparken dönemin sorunsalını da dışa vurmuştur. Doğal olarak düşünsel arkeoloji olmadan kavram da üretilemez. Bu nedenle Cumhuriyet Türkiye'sinin hemen öncesi ve sonrasında özellikle Avrupa'da revaçta olan akımlara maruz kalınmıştır. Ancak bu maruz kalışlar kendi ontolojileri üzerinden bir alılmama ve dönüşümü gerçekleştirmemiştir. Yukarıda

¹ 18.yüzyılda ansiklopedistler burjuva devrimleri sırasında ortaya çıktılar. Otoriterliğe karşı çıktılar. Newton ve Locke'u baş tacı ettiler. Bilimcilik, akılcılık, deneycilik şiarları oldu. Hümanist, seküler, din dışı, modern bir yazma yöntemi uyguladılar. Mısır, Siyam, Çin gezilerinde bu insanların dindar olmayışlarına karşı erdemli olduklarını gördüler. Bütün insanlarda sağduyu düzeyinde saf bir iman olduğunu keşfettiler.

ifade ettiğimiz gibi Schimmel esasında mevcut ontolojiyi hem dışarıdan hem içerden bir okuyuşla dışa vurmuştu. Onun ifade ettiği eşkâl esasında mistik kanattan da olsa Varlık tasavvurunu ima ediyordu. Bu varlık tasavvuru, maruz kalınan akımları ve ekolleri yorumlayıp kendi dünyalarından kavramsallaştırabilirlerdi. İfade etmeye çalıştığımız bu maruz kalınan ekoller, bilhassa materyalizm, pozitivism ve Bergsonculuk olarak sıralanabilir.

Materyalizm, Pozitivism ve Bergsonculuk

Materyalizmin ve pozitivismın Türkiye'ye girişi bir dayatma değildi kuşkusuz. Ancak modernleşmenin global hikayesine eklemlenen Türkiye için bu bağlantı kaçınılmazdı. Dahası Batı dünyasına yüzünü isteyerek çevirmiş olan Türk düşünce dünyası için oldukça doğal bir geçişkenliktir. Zira 20. yy. başında Batı Avrupa, biyolojiden sosyolojiye, psikolojiden antropolojiye varıncaya kadar oldukça geniş ve etkin bir arenada pozitivismın etkisi altındaydı. Durkheim sosyoloji yoluyla, Freud psikoloji kanalıyla, Darwinciler biyolojik doğal eleme yasasıyla onto-teolojiyi sarsma eğilimdediler. Ülkemizde de mesela Beşir Fuat'ı öne çıkarabiliriz. Onun felsefi düşüncelerinin oluşumunda pozitivism yanında materyalizm, natüralizm, realizm gibi akımların da etkisi vardır. Beşir Fuat kendisine A. Comte ve H. Spencer'ı rehber edinmiştir. Beşir Fuat'a göre, tek hakikat vardır, o da tecrübedir. Tecrübe edilemeyen ve gözlemlenemeyen şey, hayalden başka bir şey değildir. Beşir Fuat'ın felsefe ile ilişkisi Yunan filozofları ile başlar. 1883 yılında Lewes'ten 'Filozof, Herakleitos, Sokrates ve Anaksagoras gibi küçük çeviriler yapar. Beşir Fuat, A. Comte'un görüşlerinden oldukça etkilenmiştir. Comte'un ve onun ardılları Littre, C. Bernard, S. Mill, H. Spencer'ın ve Lewes'in hemen hemen tüm eserlerini okumuştur. Pozitif bilimlerin üzerine kurulu bir felsefeyi kabul edip metafiziği tamamıyla reddeden Beşir Fuat'a göre metafizik ile uğraşmak insanı bilimden uzaklaştırır, çünkü metafizik bilim değildir (Akgün, 1988, ss.192-198).

Yine materyalist Rıza Tevfik'e göre eski ahlak anlayışı bitmiştir. Ahlak ne gökten inen kitaplarda, ne dinlerdedir. Affetme gibi insani özellikler boş, edebiyat ve sanat zararlı, vatan ve millet gibi kavramlar da tantanalı sözlerden başka bir şey değildir. Onun düşüncesinin olumlu tarafı, güçlü bir pozitivism ve materyalizm savunucusu olmasıdır. Materya-

lizmi daha çok Biyolojik materyalizmdir. Bir diğer isim olan Baha Tevfik için önemli olan şey, özgür iradede ziyade doğru yönlendirilecek ahlaki bir bakış açısıdır. İnsana ahlaki bir bakış açısı sağlayacak olan yegâne şey ise eğitimidir. Bazı kimseler onun bir felsefe üstadı olduğu söylerken, bazıları da bu sıfatı hak etmediğini, kendisine ait herhangi bir fikri olmadığını söyleyerek Rıza Tevfik'e cephe alır. Serbest düşünceli bir kişi olan Tevfik, Mason ve Bektaşî olması sebebiyle dinci kesim tarafından iyi karşılanmaz. Fakat doğu ve batı hakkındaki derin bilgileri nedeniyle çevresinin saygısını kazanmış bir aydındır. 20. yy. başında da Doğu ve Batıyı bilen düşünce meraklıları dikkat çekmiştir. Esasında şimdilerde de böyle. Çünkü güvercinin kanadının biri doğuda biri ise batıdadır.

Ancak pozitivist ve materyalist maruz kalışlardan taban en azından muhafazakâr kanat oldukça rahatsızdı. Bu bir gerilim hattıydı. İşte Bergsonculuğa ilgi bu tepki adına başlamıştı. Bergsonculuğun Türk fikir hayatına girişini, tıpkı pozitivism, materyalizm vb. diğer felsefe akımları gibi, bir yönüyle Osmanlı modernleşme sürecinin bir parçası, diğer yönüyle de materyalizm ve pozitivism yönünde gelişme gösteren felsefeleşme sürecine erken bir reaksiyon olarak görmek mümkündür. Tanzimat'tan beri süregelen Batılılaşma hareketleri ve bunun telif-tercüme boyutu, özellikle II. Meşrutiyet'in doğurduğu görece serbestlik ortamında en ileri seviyesine ulaşmış, bu süreçte Batının bütün felsefe akımları memleketimizde temsilciler bulmuştur. Bu bağlamda Türk fikir adamlarının erken fark ettiği, materyalist ve pozitivist felsefelere karşı alternatif bir sistem olarak gördükleri bir akımdır Bergsonculuk. Erken bir eleştiri ve sosyal problemlerin çözümü için bir ümit felsefesi olarak Türk fikir hayatına girmeye başlayan bu akım, 20. yüzyılın ilk çeyreğinden başlayarak üçüncü çeyreğine kadar başta felsefe olmak üzere sanat, edebiyat, ahlak ve toplumsal konularda her bakımdan etkili olmuştur. Bergson, dönemin neredeyse bütün felsefi görüşleriyle hesaplaşma içerisine girmiş, onların eleştirilerini yaparak kendi sistemini oluşturmuştur.

Cumhuriyet akademiasında Bergsonculuğun en iyi takipçilerinden biri kuşkusuz N. Topçu idi. Ancak Topçu'nun Fransa'da hazırladığı doktora tezi, tamamen Blondel'in etkisi altında yazılmıştır. Bu kitap, "İsyan Ahlakı" adıyla Türkçeye de çevrildi. Daha sonra doçentlik tezi olarak Bergson üzerine bir çalışma yaptı. Bergson'a yakınlığı kadar mesafesi

de bilinir. Özellikle doktora tezinde eleştirir Bergson'u, ama ona kayıtsız kalamaz. Ayrıca Türk düşüncesini ve seyrini takip etmek açısından da Bergson önemli bir isimdir. Topçu'nun tasavvuf düşüncesi içerisinde isyanın önemli bir yeri vardır. İsyân, ona göre, Allah'ın bizdeki hareketiydi. Bu, onun irade görüşüyle doğrudan ilişkili ve isyan sonunda imana götürüyordu. İşin doğrusu Bergsonculuğa ilgi biraz da tepki veya reaksiyon olarak başladı. Çünkü materyalizm ve pozitivistimin etki gücünü kırmak için yine Batı'da var olan ruhcu bir akıma ihtiyaç vardı. Öte yandan muhafazakârların içinde buldukları geri kalmışlık duygusu ve hareket edememe; düşünsel ve eylemsel tutukluğa muhalif olacak veya panzehir olarak etki edecek dinamik Bergsonculuk bir çare olarak düşünüldü.

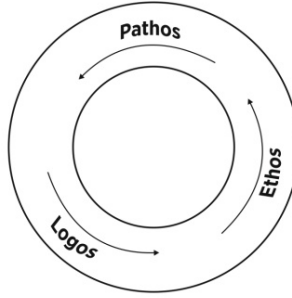
Nurettin Topçu Fransa'da bu konuyu çalışıp yurda döndüğünde, İstanbul üniversitesinde Şekip Tunç, Türk İslam düşüncesi bölümünde kadro raporunda olumsuz beyanatta bulunmuştur. İlginç bir şekilde ikisi de muhafazakâr trendi temsil etmesine ve materyalizm ve pozitivistime alternatif üretmek istemelerine karşın, Topçu doçent olarak lisede öğretmenlik yapmak durumunda kalmıştır. Aynı dönemde Hilmi Ziya Ülken'in yanında gönüllü çalışmış olsa da resmi kadroya geçemez. Şekip Tunç Bergsonculuğun ülkede egemen olduğunu söylese de gerçekte, parazit sınıfların emekçi sınıflar üzerindeki toplumsal hegemonyası, burjuva dekadans ve ahlaki çöküş, devletin egemen sınıfların baskı aracına dönüşmesi ve otoriterleşmesi gibi hayalî sosyalist, romantik ve Marxçı literatüre ait terimlerle çözümlenebilecek bir panorama dikkati çekiyor ve bu tablonun yorumlanmaya ihtiyacı vardı (Mollaer, 2017: 84). Şekip Tunç'un Nurettin Topçu hakkındaki olumsuz raporu daha ziyade onun tasavvuf düşüncesini Bergson üzerinden yayma veya koruma isteğine bağlı gibi görünmektedir. Zaten raporunda da Ali Birinci'nin kitabında yer verdiği raporda şunu ifade etmektedir: "Bunu arzu edişim Bergson'un üzerinde durulduğu nispette özüne iyice varılmak imkânı olduğu içindir" (Birinci, 2020: 76). Açıkça gerekçe olarak Bergsoncu Varlığa nüfuz edilmesindeki noksanlığı belirtiyor. Bu bakımdan Topçu, tasavvuf ve tarikatlarla ilgili dönemdeki ötelemelere yakın değildir. Topçu, Abdülbaki Gölpınarlı tarzında Şiiliğe doğru yönelen tasavvufu veya tarikat yapılanmasını onaylamazken, Anadolu sufiliğine daha yakındır (Birinci, 2020,s.84).

Diyebiliriz ki Nurettin Topçu, hem materyalizm ve pozitivizme panzehir olabilecek düşüncesiyle, hem de tasavvuf müktesebatını felsefi bir zemine oturtabilmek için Bergson çalışmış gibi görünmektedir. Topçu'nun Blondel üzerine çalışmaları da düşünülürse, bir kere Varlık ve düşünce özdeşliğinin İslam düşüncesine uygunsuzluğunu göstermek istiyor. Sonra bu uygunsuzluğa reçete olarak eylem ve hareketi koymak istemektedir. İsyan ahlakı, düşünce varlık özdeşliğine itirazın diğer adıydı. Aradaki boşluk eylemdi ve adı isyandı, Varlığa düşünceyle katılmaya isyan; eylem ve hareketle dahil olmaya onaydı. Bunun için olmalı ki Topçu, Bergson'un bilincin en basit ödevi olarak, evrendeki canlılar arasındaki hareketliliğin dengesini sağlamak ve idare etmek olduğu düşüncesini merkeze alır (Bergson, 1986, s.119-120). O, bu algıyı İslam düşüncesindeki zaman ve devingen yaratma olgusu üzerinden işletmek ister. Dolayısıyla pasif mistizme mesafelidir.

Ancak o dönemlerde de Bergsonluğun aslında aranan geçer akçe olmadığı yavaştan fark edilmeye başlanmıştır. Mesela Mehmet Emin ilerleyen zamanlarda Bergsonizm yerine Pragmatizmde karar kılmıştır. Mehmet Emin'e göre memleket her alanda bir atılım yapmak zorundadır. Bu atımları yaparken de neye dayandığımızı ifade etmemiz gerekir. O'na göre yapmış olduğumuz devrimler neticesinde yeni bir düzene geçmiş bulunuyoruz. O yüzden bu yeni düzenin de yeni ve evrensel değerleri amaç edinmesi, kendine faydalı olanı en kısa sürede ve en etkin biçimde gerçekleştirmesi gerekmektedir (Bayraktar, 1998,s.65-66).

Bütün bunlarla birlikte, Cumhuriyet döneminde felsefi düşünceye nüfuz edebilen en etkin ve vukufu, dahası Bat düşüncenin alımlanması neticesinde sökün edebilecek sorunları en iyi kavrayan profil belki de Elmalılı Hamdi Yazır gibi görünmektedir. O, Descartesci dualizm sorunsalını en iyi şekilde teşhis edebilmiş ve alternatif geliştirmek istemiştir. Esasında Elmalılı Hamdi Yazır adeta bir kültür teolojisi bağlamı içinde dil ile düşüncenin etkin bir şekilde üretilebileceğini çok açık olarak göstermiştir. *Dibace'*de o, vicdan analiziyle, (Ene'l-hak = Hak Benim) diyenlerin mantık karmaşasına işaret eder: Ona göre, vicdan ile vücudu karıştıranlar, Hak benim demiştir. Oysa vicdan vücuda giden bir yoldur. Bu karmaşayı yaşayanlar yolu, vasıl olunan olarak görmüşlerdir." (Yazır, 1978,s. XXVI). Yine Yazır, "Ey Rabb! Sen bizi böyle, bir taraftan vicdan, bir taraftan vücut adında iki olaylar zinciri

içinde yüzdürüyorsun. İçimde, dışımda, her an birer hal noktası olarak uçuşup duran olay parıltılarını fırlatıyor (hayret)..." (Yazır, 1978, s. XXIII.) Vicdan ve vecd arasında, bütün olaylar akışının onda bıraktığı hayreti vecd sayesinde ifade ediyor. Bu adeta bir var olma zinciri. Dolayısıyla Varlık düşünce özdeşiminden söz edilemez ve bir dualizm yoktur. Adeta Aristotelesçi Varlık döngüsünü yakalayan Elmalılı Hamdi Yazır Ethos (Vicdan), pathos (Vecd) ve logos (tefekkür/hayret) döngüsünü *Metalib ve Mezahib*'de vermektedir.

Varlık Döngüsü

Elmalılı Hamdi Yazır, düşünce sistemlerinin indirgemeci olmasına gösterdiği direnç, ufkunun açık ve yaratıcı olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Çünkü o, salt maneviyatçılığı savunmadığı gibi, salt maddeciliği de elinin tersiyle itmemektedir. Ona göre, dünya/madde ve mana/uhreviyat ikisi birlikte gerçekliği temsil ettiğinden ruh ve madde kendi yerlerinde önemlidir. Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır yaşadığı dönem (1878-1942), itibariyle oldukça ileri bir görüşle temelci bir sorunun üzerine gitmektedir. O, açıkça ruh ve beden ayrımı ve düalizmine itiraz etmektedir (Janet, 1978,s.XXIV). Elmalılı Hamdi Yazır'ın *Histoire de la Philosophie: Les Doctrines et Les Ecoles* adlı eseri *Metalib ve Mezahib* adıyla Türkçe'ye çevirmesi Batı düşüncesinin geniş yelpazesi üzerinde düşünmesine zemin hazırlamıştır. Öyle ki onun özgün düşünce ve derinlikli bir din felsefesi arayışında olduğunu, bu esere yazdığı girişten (dibace) anlamak mümkündür. *Metalib ve Mezahib* olarak çevirdiği eserlerde ileri sürülen konulara eleştirel yaklaşım sergileyen Elmalılı Hamdi Yazır, felsefe ve din arasında cereyan eden tartışmalara çözüm bulmaya çalışmıştır. Felsefe ve din arasında çatışma olduğunu ileri süren filozofların gerçeği kavrayamadıklarını belirtmiş; akıl ile iman bütünleştiği zaman gerçeğin kavranılıp doğrulanabi-

leceği fikrini savunmuştur. Özellikle Paul Janet'ın materyalizm üzerine yazdığı tahliller onun, Batı düşünce tutulmasının köklerini -özellikle medrese ve din eğitimi almış olması nedeniyle- daha çabuk kavramasına neden olmuştur.

Felsefe Bölümlerinin Açılması

Materyalizm, pozitivizm ve Bergsonculuk etkisini kuşkusuz toplumsal yaşamda da göstermişti. Bunun çıktılarını da sosyologlar ve antropologlar analiz etmiştir. Ancak sözünü ettiğimiz durumların kavramsal ve düşünsel iz düşümlerinin en rafine konuşulduğu mekânlar felsefe bölümleri olmuştur. Yukarıda temas ettiğimiz gibi, Osmanlı bakiyesi üzerinden yükselen yeni Türkiye'de yükseköğrenim düzeyinde felsefe eğitimi, Darülfünun/İstanbul Üniversitesi üniversitede başladı. Darülfünun Fransız Üniversite şablonuna mutabık kalınarak oluşturulmuştur. Felsefe ve Edebiyat Fakültesinde oluşan felsefe bölümleri daha çok dil, mantık ve retorik bilimler odaklı müfredatlar oluşturmuşlardır (İhsanoğlu, 2019, s.34-35).

Genç Osmanlı aydınları Avrupa'ya öğrenci veya memur olarak gönderildi. Onların dönüşüm geçiren toplumsal olaylar konusunda kafaları çok net değildi. Bir reform sürecinde olduklarını bilerek eğitildiler. Aralarında farklı entelektüel eğilimler vardı kuşkusuz, Auguste Comte pozitivizminin neredeyse başat bir etki gücü olduğu söylenebilir (İhsanoğlu, 2019,s.57). O kadar ki Comte'un üç hal yasası neredeyse bu kültürden neşet etmişçesine harfiyen uygulandı. Mitolojik ve dini dönem geride kalarak bilimsel bir aydınlanma döneminde doğmaya yazgılı felsefe, bir türlü de asıl kaynaklarıyla bağ kuramadı. Karl Marx'ın deyimiyle, felsefe bir tür din eleştirisiyse, felsefenin kavramlarının üzerinden yükseleceği eşkal dini ve mitolojik alan idi. Bir başka ifadeyle felsefe, aşma iddiasında bulunduğu dinin en genel şablonu üzerinden yükselir. Bizim kendi din eleştirimiz üzerinden yükselebilseydi, özgün bir felsefe oluşumu başlangıçta nüvelenebilecekti. Olumsuzla- yarak da olsa bu göbek bağı varlığı yadsınamaz. Ancak bizim kültürel serencamımızda bu göbek bağı esasında pek olmadan, var kılınmadan ilerlenmiştir Comte'a olan ilgiyi Alman materyalizmini takip etti. Bu iki ana akımı sosyal Darwinizm besledi denebilir

26 Şubat 1909'da Medaris-i İlmiye Nizamnâmesi ile medrese programlarına kimi pozitif bilim dersleri ilave edilmişti. 1914 yılında vâiz yetiştiren bir medresede ilk defa "felsefe" dersi konulmuştu (Ergün, 1982, s.87). Cumhuriyet ile birlikte lise müfredatlarına daha çok Fransız liselerinin imajına uygun felsefe dersleri yerleştirilmiştir. Böylelikle üniversitelerde felsefe bölümleri/kürsüleri başlangıçta İstanbul Dârülfünûn Edebiyat Fakültesi Felsefe Kürsüsünde başlar daha sonra farklı üniversiteler de benzer bölümler açılmaya devam eder (Kafadar, 1994,s.286).

1900'de üniversitenin (İstanbul üniversitesi) Edebiyat Şubesi'nde felsefe dersleri, psikoloji ve sosyoloji ile birlikte "Hikmet-Nazariye" adıyla okutulmaya başlanmıştır. Cumhuriyetin kurulması ve 1933 Üniversite Reformu ile Türkiye'nin ilk felsefe bölümü olmuştur. 1930'lardan sonra Almanya'dan gelen öğretim üyelerinin de katkısıyla, Türkiye'de felsefe çevreleri şekillenmeye başlamıştır. Sonra Anakara üniversitesi Dil Tarih Fakültesinde felsefe eğitimi başladı. Yukarıda ifade edildiği gibi, daha çok Nazi baskısından/Almanya'dan kaçan felsefecilerin büyük oranda etkinliği ile kendine yol ve kanal bulmaya çalıştı. O kadar ki bu dönemlere tekabül eden Felsefe Arkivi de (sürelî felsefe dergisi yayını) sözünü ettiğimiz eğilimlerin bir ürünü olarak yıllarca yayımlanmıştır. Reichenbach'ın Marksist ve yarı Yahudi olduğunu gerekçesiyle, Berlin üniversitesine suç duyurusunda bulunulur. Daha sonra Reichenbach ülkemize iltica etmiştir. Prof. Hans Reichenbach mantık ve düşünce tarihi, hem Viyana çevresinin ülkemize tanıtılması ve pozitivistimin hem de anlaşılmasında etkin olmuştur. Böylece Batı'ya giden felsefecilerimizden sonra ikinci koridor içerden dışarıya doğru açılmış oldu. Reichenbach, Ernest Mach'ın deneyciliği ile Bertrand Russell'in yeni mantığını birleştirmeye çalışıyor ve "lojistik" dediği bu birleşimi yeni (pozitif veya postmetafizik) felsefe olarak anlatıyordu. Aynı bağlam içinde Ernst von Aster de ülkemizde felsefe eğitiminin kök salabilmesi için başlangıçta etkin olan isimlerdendi.

Ancak Reichenbach'ın modern fiziğe ve yüksek matematiğe dayanan dersleri Edebiyat Fakültesi öğrencileri için anlaşılması güç konulardı. Bu nedenle, Reichenbach felsefe tarihi anlatmaya başladı. Ne var ki, bu dersler de tarihi metafizik ve teolojik çağdan "pozitif" çağa ilerleyen doğrusal bir süreç olarak anlayan klasik pozitivistimin tarihsel ilerleme şemasına uygun olarak gerçekleşti. Çünkü Reichenbach, felsefe tarihi-

ni “çağdaş bilime varan teknolojik bir süreç olarak” yorumladı. Buna karşılık, Topçu’yla aynı yıllarda Fransa’da bulunan Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, “Reichenbach sorunu”nu eleştirel bir bakışla ele aldı (Mollaer, 2017,s.99).

Buna göre, bu yeni pozitivizm felsefe öğretimine ayrı bir istikamet vermiş; idari ve pratik açıdan olumsuz bir rol oynamıştır. Bunun en önemli göstergeleri, “manevi bilimler” öğretiminin gerilemesi ve felsefe öğrencilerinin pozitif bilimler öğretimine zorunlu bırakılması ve en önemlisi estetik, ahlak ve metafizik öğretiminin zayıflaması, hatta bir dönem bu derslerin programdan çıkarılmasıdır. Dolayısıyla, “külli bir felsefe kültürüne her şeyden önce muhtaç olan” Türkiye’nin akademik felsefe tarihinde Reichenbach’ın pozitivizmi baskın bir model olarak uygulanmaya başladı. Nitekim, Türkiye’de felsefe bölümlerinde ahlak felsefesi dersleri, -“felsefeden çok sosyoloji niteliğini taşıyan” Mehmet İzzet ve Hilmi Ziya Ülken’in dersleri sayılmazsa 1960’tan sonra başlayabilmiştir. Esasında sosyoloji formatındaki felsefe dersleri, tarih felsefesi üzerinden varlık kabul ettirebilmiştir. Felsefe öğretimi, günümüzde dahi, Reinchenbach’ın çizgisini hatırlatan “pek az felsefe, bir miktar pozitivist bilim felsefesi, pek çok sembolik mantık” tarzında bir akademik eğilimden tamamen uzak sayılmaz (Mollaer, 2017,s.100).

1934 yılında Ünlü filozof Prof. Hans Reichenbach’ın asistanı ve mütercimi olarak İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü’nde göreve başlayan Nusret Hızır hümanist akımın ülkemizde tanınmasına katkı verdi. Erasmus ve Nietzsche gibi düşünürlerin yapıtlarını Türkçeye çevirdi. Sosyolojik ve felsefi bilgilere dayanarak ülke sorunlarını irdelemeyi temele alan idealist sosyal bilimler felsefesine bir bakıma öncülük etmiştir. Hatta Olasılık kavramını felsefe literatürüne dahil edecek kadar etkin ve özgün olma çabası sarf etmiştir.

Felsefe eğiliminin Cumhuriyet dönemindeki temsilcisi olan A. Necati Akder, daha sonra “Bir Aksiyon Problemi Olarak Felsefe” (1946) başlıklı incelemesinde felsefenin zamanımızda nasıl anlaşılması gerektiğini, bir taraftan skeptisizmden (kuşkuculuk) Sokrates bilgeliğine, pozitivizmden pragmatizm ve sosyolojizme, materyalizmden Marksizme, Viyana Çevresi felsefecilerinden Kant kriticizmine (eleştircilik) ve yeni-ontolojiye, realizmden rasyonalizme, idealizmden psikolojizme

kadar hemen bütün eski ve yeni felsefi görüşleri ele alarak, diğer taraftan da Anatole France, Tevfik Fikret, Mehmet Akif Ersoy gibi Batılı ve Doğulu edebiyatçıları, Tagor gibi Hintli bir düşünür ve Ziya Gökalp gibi Türk düşünürlerinin fikirlerini irdeleyerek geliştirdiği çözümlerle ortaya koymaya çalıştı.

Bilim tarihi ve bilim felsefesi eksikliğini Aydın Sayılı doldurtacaktır. Sayılı, Türkiye’de bilim tarihçiliğinin yerleşmesini sağlamış bilim insanıdır. Ordinaryüs Profesör Doktor unvanı taşır. 1942 yılında Harvard Üniversitesi’nde bilim tarihi alanında doktorasını tamamlamış olan Sayılı, dünyada bilim tarihi alanında bilinen ilk doktora derecesinin sahibidir. George Sarton’un yönettiği “İslam Dünyasında Bilim Kurumları” başlıklı tezi ile Harvard Üniversitesi’nden doktora derecesi aldı.

Cumhuriyet dönemi Türk Felsefenin kök salmasında etkin olan bir başka felsefeci ise Mübahat Türker Küyel’dir. O, Eskiçağ Felsefesi’ni dışlamayan ama insanlığın felsefe deneyiminin daha dengeli bir biçimde kavranabilmesi için Orta Çağ Felsefesi’nin ve özellikle İslâm Felsefesi’nin de hesaba katılması gerektiğini savunan akımın öncülüğünü yaptı. Platon ve Aristoteles’in yapıtlarının yanı sıra, Fârâbî ile İbn Sînâ gibi Müslüman filozofların eserlerinin de Türkçeye aktarılması gerektiği doğrultusunda bir bilincin oluşumuna önemli katkılarda bulunmuş oldu.

Farklı bir ekol olarak Ülkemizde Analitik felsefenin etkin olmasından, en azından varlık alanı bulma çabasından bahsetmemiz gerekir. Bu bağlamda Arda Denkel ilklerdendir. Denkel, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümünde lisans eğitimine başladı. Fakülte eğitim yıllarında Teo Grünberg, Hüseyin Batuhan ve Cemal Yıldırım gibi hocalardan ders aldı. Sonra Oxford Üniversitesi’nde Peter Strawson’un danışmanlığında dil felsefesi üzerine doktora yapmaya başladı. 1977’de Communication and Meaning başlıklı tezi ile doktora derecesini aldı ve Türkiye’ye döndü. Ülkemizde analitik felsefe daha çok bilim felsefesi üzerinden varlık göstermiştir. O da esasında pozitivizmin ve materyalizmin farklı bir mecradan devamı olarak görülebilir. Batı’da analitik felsefe daha ziyade Kıta Avrupa felsefesinin kavram kargaşasını veya kavram/teori enflasyonunu minimize etme ya da açığa çıkarma işini götürürken, bizde daha çok katı pozitivizm işlevini sözde dil ve düşünce üzerinden ilerletmektedir.

Son Çeyrek Asırda Felsefe Bölümleri

Son çeyrek asırda önemli bir felsefi müktesebata ulaşan felsefe dünyamız, farklı ekollerden birbirini tamamlayan tezlerin de üretilmesiyle belirli bir noktaya ulaşmış görünmektedir. Dolayısıyla bu sınırdan sonra beklenen özgün düşünür ortaya çıkarıp çıkaramayacağımız sorundur. Bu bağlamda felsefe formasyonunun yanında antropoloji eğitimi de almış olan Ş. Teoman Duralı özgünlük yönüyle dikkat çeken bir düşünürümüzdür. O, biyoloji, bilim, felsefe ve ontoloji bağlamında önemli hesaplaşmalara ve eleştirilere girişirken, özellikle Darwinizm ve katı pozitivismi hedef almış görünmektedir. T. Duralı'ya göre, canlı evrime tabi bir varlıktır. Canlının maddi var oluşunu tertipleyip temin eden fizik-kimya işleyişleri 'metabolizma'dır. Bunu canlı, ebeveyninden 'kalıtım' yoluyla devralır. Tür içi yahut türler arası kalıtım devir teslim işlemlerinin düzgün yahut arızalı işleyişi evrimdir (Duralı, 2006: 46). ...bizler bugün bir hücrenin nelerden meydana geldiğini biliriz ancak nasıl oluştuğunu bilmiyoruz (Duralı, 2006,s.62). Esasında T. Duralı bu çıkarsam ile beden ve ruh etkileşim ve bütünlüğüne geçmek istiyor. Descartescı dualizme alternatif olarak, can veya nefsi beden ve ruh arasındaki zorunlu bağlantı alanı olarak görüyor. Descartes ile başlayan bu sorun, Duralı'nın ifadesi ile fizik ile metafizik arasında bağlantı noktalarından biri olan canlılık bağlamında 'can' dışlanmıştır. 'Can' yalnızca insanın mental yönü değil, aynı zamanda nefis sahibi olma durumudur (Duralı, 1996, s. 96, 80).

Canlı olaylar ile süreçleri konu alan dallı budaklı biyoloji bili mine — daha doğrusu, bilimlerine— ilişkin 'salt deney alanını aşan' sorunları, bu bilimin felsefesi ele alır. Adından da anlaşılacağı üzere biyoloji felsefesi, yalnızca bir çeşit (teorik) doğa bilimi olmayıp aynı zamanda felsefenin de koludur. Böylece o, araştırma yöntemleri ile çalışma üsluplarından kimisini felsefeden, kimisini de canlılar, dolayısıyla, deneysel doğa bilimlerinden devşirir. Şu hâlde bu konuyla uğraşacak kimse, ilkin canlılar bilimi adıyla özetlenen öbeğin çatısı altında bulunan tek tek bilimlerin temel işleyişlerini, araştırma yöntemlerini yakından tanımak; felsefenin, özellikle de bir bütün olarak bunun tarihî gelişimi ile mantık denilen kolunu esaslı surette —meslekten— bilmek zorundadır (Duralı, 1981).

İfade etmeliyiz ki sözünü ettiğimiz pozitivizm ve materyalizm akımlarına ve baskın gücüne karşıt olarak hatta bu gücün debisini azaltmak için felsefe bölümlerinde Türk İslam düşüncesi ABD açılmış ve sanki İslam felsefesinden ziyade İslam savunuculuğu yaparcasına karşıt bir cenah oluşturulmuştur. Tam da bu bağlamda bilim tarihi, bilim felsefesi öncülüğünde oluşabilecek pozitivizm gücünü azaltmak amacıyla felsefe bölümlerine eklenmişti.

Teoman Duralı, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde öğrenciyken Nermi Uygur'un teklifiyle 1975 yılında mezun olduğu bölümde asistan olarak göreve başladı. 1977 yılında biyoloji felsefesi hakkındaki teziyle felsefe doktoru unvanı aldı. 1978 yılında burs kazanarak Paris'te biyoteknoloji seminerlerine katıldı. Teoman Duralı hem özgün felsefe kanalları açma konusunda etkin olmuştur, hem de bizdeki "imajifinatif filozof" profiline bir direnç göstermiştir. Son çeyrek asırda özgün felsefe üretmenin imkânı zorlanmıştır kuşkusuz. Gerek tarihselcilik ve hermenotik, gerek dil ve anlam gerekse de politik filozoflar üzerinden negatif ontoloji arayışları ya da Varlığın belirleyicilik özelliğini dışlayan hümanistik ateizm yollarıyla geleneksel müktesebat ile temas kurarak ya da geleneğin bakiyesini paranteze alarak, otantik düşüncenin sınırları zorlanmaya çalışılmıştır. Ancak bu hikâyenin oluşum ve dönüşüm hikâyeleri bizde olmadığı için, dönüştürüp yeniden güncelleme konusunda yeterli olunamamıştır. Yine özellikle Türk İslam düşüncesi veya onto-teoloji üzerinden felsefe yapan ekoller, Molla Sadra gibi özgün düşünürlerden beslenerek (Varlık/mahiyet ayrımı) mistik geleneği mitolojik örgü olarak algılayıp özgün düşünce üretebilmemin imkânlarını zorlamaktadırlar. Aynı şekilde İbn Arabî'ye dair ilgi de benzer nedenlere dayanır. Onun dini, mitolojik (hayal alemi) ve teorik yapısı üzerinden bir felsefe üretmeyi, adeta toplumsal hafıza zorlamaktadır. Bu çabalar esasında alımlama veya nakletme yoluyla felsefe yapabilme miadımızın dolduğunu göstermektedir.

Böylece Ankara Dil Tarih Felsefe ve İstanbul Üniversitesi Felsefe bölümlerinde başlayan felsefe serüveni, zaman içerisinde ekolleşmeyi beraberinde getirdi. Gazi Üniversitesi, Ege Üniversitesi, Boğaziçi ve ODTÜ felsefe bölümleri kendi içlerinde de farklı ekollerden hocaların yetişmesiyle, felsefede bir tarz ve ekol oluşmaya başladı. Ancak ne olursa olsun, bütün detaylandırmalarla birlikte başlangıçtaki felsefi

maya ve otantik olamama sorunu oldukça etkin olmuştur. Daha sonra dünyadaki baskın akım ve ekoller ülkemiz felsefi arenasını da oldukça belirgin bir şekilde etkilemiştir. Mesela toplumsal cinsiyet çalışmaları için ülkemizde kadın ve cinsiyet odaklı çokça sorun var ve zemin buna müsait iken asıl etki alanı feminizm dalgası ve düşün dünyası temasıyla ülkemizde de karşılığını bulmuştur. J. Butler'ın. Irigaray'inin etkisi bunlar arasında sayılabilir.

Türkiye Felsefe Eğitimi ve Varlık: Onto-Teoloji ve Hümanistik Ateizm

Dünyanın her yerinde eğitim sistemleri ideolojileri devam ettirmek için vardır. Bu modern devletlerin ve okulların meknuz kaderidir. Ancak gelişmiş ülkelerde ideolojiler düşünce sistemine hizmet ederken, bizde durum bunun tam tersidir. Bizde oluşmakta olan bodur düşünceler ideolojilere hizmet ettiği için, bir türlü kendine biçilmiş kısa boy çizgilerini aşamazlar. Bu durum her iki ideoloji için de geçerlidir. Düşünür, mevcut duruma bir kılıf bulmak için manevra yapar, doğal olarak da düşüncelerin özgürlüğünden söz edilemez. Bunun içindir ki kullanılan dil bile bu ideolojik örgüyü desteklemek için seçilir. Hal böyle olunca düşünce özgürlüğü ve yaratıcı fikirler bir türlü neşv ü neva bulamaz bu topraklarda. Bulanlar da ya kuytu köşelerde kendine korunaklı bir alan açar ya da ilgiye ve endemik bir tür olarak korunmaya ihtiyacı vardır.

Ülkemizde ironik bir biçimde Marksist düşünceye temayül özgürlük adına olagelmıştır. Ancak bu daha ziyade sosyolojik bir alımlamanın felsefe dünyasına intikaliyle gerçekleşmiştir. Ülkemizde Batılılaşma ve modernleşmenin pratik sonuçlarını inceleyen sosyolojik bakış açıları sınıf ve Marksizmi modernleşme projelerinden biri olarak okuyunca, bunun salt teorik kavramsallaşması felsefe disiplininin envanterine dâhil olmuştur. Aslında ülkede taban ve tavan arasındaki gerilim, bazen Marksizm, bazen Darwinizm, bazen Yaradancılık/teizm, bazen materyalizm gibi problematikler ülkedeki toplumsal gerilimin bir geri bildirim olarak incelenmiştir. Esasında tam da bu konuyla ilgili olarak diyebiliriz ki disiplinler arası etkileşim de yok denebilir. Toplumsal olay ve olgulardan bir düşünce örüntüsü doğmaz ve dolayısıyla bu düşünceler vagonuna koçluk yapacak felsefeden daha üst düzey bir teori üretmesi hem beklenmez hem de tefekkürün sınırları zorlanmaz.

Heidegger dijital ve teknik çağda düşünürler de adeta ebediyen tatile çıkmış gibi görünmektedir demişti, biz buna ilaveten özgün ve otantik düşünce üretme koridoruna neredeyse pek giremedik.

Yazının girişinde felsefenin mitoloji ve din eşkâli üzerinden eleştirerek yeni içerikler üretmesiyle oluştuğunu yazmıştık. Batı düşüncesinde de mitoloji, din dahası kilise ve onun düşünme biçiminde felsefede son derece önemli olmuştur. Platon için bile Attika diliyle konuşan Musa denilmiştir. Yine teslis düşüncesi sadece kiliseye ait değil, bu üçlü hiyerarşi Platon düşüncesinde bile vardı. Ülkemizdeki bu bağlamı otantik dokusundan kopararak almamızın en büyük nedeni dine mesafeli oluşumuzdu. Sekülerleşme baskısı din ile ilgili her şeye mesafe anlamına geliyordu. Bunun için örneğin Descartes'ı ve Heidegger kendi otantik dokusunda göremedik veya yorumlayamadık. Descartes iyi bir Cizvit eğitimi almış Yeniçağ düşünürüydü; Heidegger ise kilisenin bütün kodlarını bilen bir ateistti. Ancak ontolojisini, onto-teoloji üzerinden anlatmıştı. Biz teolojiyi makaslayarak, ontolojiyi anlayamadık. Bu nedenle felsefemiz her daim eksik bir hikâyeye eklenerek, cılız bir fideyle melezlenme ortamına dâhil oldu. Marx felsefe bir tür din eleştirisi derken, dinin adeta bir boksöre kum torbası işlevi gördüğünü atladık, dini bir afyon olarak ilan edip köküne kezzap suyu dökebilmenin yollarını aradık. Özgün yatağında kültür ırmağını göremediğimiz için onto-teoloji ve onto-linguistik ve kültürel antropoloji ve felsefe bağlantısını da bir türlü kuramadık. Esasında felsefe bölümlerinde antropoloji ve kültürel antropoloji derslerinin olmaması bizim Varlığı, ontoloji merkezli değil de, epistemoloji odaklı anladığımızın en büyük kanıtı. İnsan ve kültür bağlantısında varlık sorunsalı felsefi düşünce için son derece önemli olmalıdır. Kısacası insan profilimizin eşkali özgün ve otantik bir tülü görüntülenemedi. Ultrason sinyallerini sekülerimiz bloku her daim engelledi.

D. Shayegan'ın tesbitiyle, "Aydınlanma'nın kazanımları, alt-bilincin (nefsul-emmâre) üst-bilince, yani huzura kavuşmuş ruha (nefsü'l mutmainne) uyguladığı bir siyasi sansür" (Shayegan: 2013: 64) olarak nihai hedefine ulaşmış oluyordu. Tam da bu, yeni Cumhuriyet'in bağrından doğacak felsefenin bağlamını anlatıyordu. Bu maddi olanın veya materyalizmin/sekülerizmin, ruhani olana galibiyeti anlamına geliyordu. Sonuç olarak ütopya alanı, farklı olan diğer yanı hem manipüle ediyordu hem de kendine çekiyordu. Modernleşmenin temel yapı

taşı olan “aynılık” arz-ı endam ederken, “farklılık” mecburen firar etmek zorunda kalmıştı. “Dünyada negatif yoktur artık; başka deyişle Öteki, Aynının lehine tamamen tasfiye edilmiştir.” (Shayegan, 2013,s.34). Shayegan’ın İran için yaptığı hatta yeni dünya düzenini özetleyen bu ibaresi yeni Cumhuriyet dönemi için de fazlasıyla geçerlidir. Öteki olanın iptal edildiği bir ortam felsefe kavramlarını ve teorilerini hem kodlayacak, hem alımlayacak hem de kendisi üretecekti.

Bu sekülerizm sığılığı nedeniyle, ülkemizde İslam felsefesi bile haklıyla verilememiştir. Çünkü ibarenin başındaki İslam kelimesi doğrudan bir bariyeri zorlamıştır. Oysa İslam felsefesi, Orta Çağ düşüncesinin bir parçasıdır. A. Thomas’ı anlamak için İbn Rüşd uğrağını bile sekülerizm perhizinden dolayı daima ötelemek zorunda kaldık. Diğer taraftan muhafazakâr trend de İslam felsefesi sanki İslam dinin bir felsefesi gibi yüceltince söz konusu bariyer daha da güçlü kılındı. Oysa İslam felsefesi İslam coğrafyasında yapılan Grek düşüncesinin yeniden bir yorumdan başka bir şey değildir.

Esasında gerek İslam düşüncesini ihya etme çabasında olanlar istese de dini paranteze alan özgürlükçü düşünceler ülkemizde modernleşmeyi Descartes üzerinden okumaktadır. Özellikle Mısır kaynaklı modernist ihyacılar modernleşmeyi Descartesçı ruh ve beden dilemi ile izah etmektedirler. Bu esasında Platoncu idealizmin madde ve manayı ikiye ayırmasındaki duruma döner. İslam düşünürlerinin çoğu da Platon’a bu ikili dünyadan dolayı yakın olmuşlardı. Hâl böyle olunca ülkemiz akademiyasında onto-teoloji çıkışlar Descartesçı düalizm üzerinden veya bu dilemi aşma çabası üzerinden yükselmektedir.

Sözünü ettiğimiz onto-teoloji konusu, ülkemiz felsefe dogmatizminin nirengi noktasını temsil etmektedir. Ülkemizde ‘onto-teoloji’ye mesafe konulunca onun, insanın nihai temeli ve anlamını sorunsalını ülkemizde ateist hümanizm üstlenmiştir. Varlığı değilleyerek var olma ve var oluşu da hümanizm üzerinden işletme refleksidir. Dolayısıyla Cumhuriyet ile dolaşıma dâhil olan felsefede varlık “negatif ontoloji” üzerinden ilerlemiştir. Olumsuzlanarak var edilen Varlık da İslam düşüncesi endeksli Varlık değillenerek bir tür negatif ontoloji teşekkül ettirilmiştir. Ancak biz burada negatif ontolojiyi Heidegger’in kullandığı anlamda dilin yetersizliği veya Varlık’ı dinamik kılmak için değil, kültürel zemindeki varlığı olumsuzlayarak inşa edilen ontolojiyi ifade etmek

için kullandık.” Esasında kültürün totali bir Varlık olarak düşünülürse belki de bir kültür ontolojisi zorlamaktadır sınırları. Hatta bilim felsefesi üzerinden felsefe üretenler tam da Heidegger gibi düşünüyorlar. Bu yüzden onlara göre, Varlık’ın ne olduğu üzerine konuşmak imkânsızdır. ‘Varlık üzerine yalnızca negatif’ konuşabiliriz, yani ‘negatif tanımlama’ yapabiliriz. Dolayısıyla çoğu zaman Tanrı’ya en yakın olanlar, onto-teolojiye uzak olanlardır diyebiliriz. Buradan düşünelim, P. Ricoeurcu bakışla hümanistik teizmin içinde gizli bir onto-teoloji vardır. Dolayısıyla ülkemizde Kita felsefesinden beslenen felsefeciler Descartesci kesinlik ve varlık düşüncesinden uzak iken, analitik çalışanlar ise Descartesci kesinlik üzerinden ilerlemektedirler. Kısacası bizde felsefe ya ateistik hümanizm üzerinden ya da onto-teoloji üzerinden yükselmiştir. Negatif ontoloji alan açmak istemiş hep ancak ilk ikisinden birine rücu etmeye mecbur kalmış.

Esasında bu karışık (mix) ontolojiyi zorlayan bir başka etmen de ülkemizdeki felsefe formasyonun teşekkül ediş biçimidir. Mesela formasyon eğitimini mühendislik eğitiminde yapan bir felsefeci Varlığı mekanizm odaklı ve mekanik dünyanın toplamı olarak görürken, teolojik baskınlığı sürdürmeye istekli olan felsefeci, Varlığı din üzerinden algılamaktadır. Markist ve sosyalist eğimlerdeki Varlık teşekkülü de kuşkusuz hümanistik ateizmin varlık algısına yakın durmaktadır. Doğrusu “kültür ontolojisi” üzerinden bir Varlık ikamesi bugün ülkemiz akademiyasına fazlasıyla ufuk verecek ve vizyon kazandıracaktır. Belki de Şerif Mardin ülke topografyasından bir tür kültür teolojisini ima ediyordu. Zira ona göre, “Türkiye’yi anlamak ve algılamak açısından din çok önemli bir sosyolojik olgu. Ama bunu kavramak istemeyenlere izah etmeniz mümkün değil. Benim yaptığım çalışmayı, ‘Dincileri koruyan bir tavır sergiliyor’ diye eleştirenler oldu. Akademi dünyasında bile bilimsel bir çalışma böyle algılanıyorsa şaşırmanın gereği yok. Benim işim toplumu belirleyen olguların arkasındaki dünyayı incelemek. Din de bu olguların en önemlisi. Doğal olarak aynı şey tarikat ve cemaatler için de geçerli. Türkiye’de Nakşibendiliği bilmeyen Türkiye’den bir şey anlayamaz.” Mardin, Cumhuriyet ideolojisini merkez olarak okurken, zorla çevreye/perifere itilen muhafazakârlığın baskın ve belirleyiciliğini çoktan biliyordu. Mardin, Weberyan bir perspektiften, dinin Türkiye’de üstyapısal bir kurum olmanın ötesinde temel bir şekillendirici güç olduğunu vurgular(Mardin, 1997, s.30).

Hatta onun sosyolojik bir olgu olarak tarikat veya cemaat vurgusu, bizim yukarıda ima ettiğimiz düşün dünyamızın Varlık algısı esasında mistik, dinsel ve mitsel bir örgü üzerinden yükselebilir dediğimiz düşünceyi de beslemektedir.

Ülkemizde felsefe ontolojik bakımdan üç spektrum üzerinden işletilmeye çalışılmıştır. Onto-teoloji, negatif ontoloji ve humanistik ateizm üzerinden ilerlemiştir. Ancak Descartesçı düalitenin egemenliği veya açtığı gedik bizim akademik felsefi formasyonumuzda tam olarak kapatılabilmiş ve alternatif üretilmiş değildir. Mesela Analitik kanattaki felsefeciler bir bakıma Descartesçi Varlık tasavvuruna geri dönmektedir. Örneğin onlar, Bilgi argümanı (Mary'nin odası veya süper bilim insanı Mary olarak da bilinir), olarak bilinen ve Frank Jackson tarafından "Epifenomenal Qualia" (1982) problemi olarak tartışılan konuda, Varlık düalisttir veya indirgeyerek bilince geri dönüşmektedir. Bilinç de kuşkusuz dışarıdan, duyardan beslenen bir bilinçtir. Salt fiziksel bir dünya mı, ruhsallığın etki gücü nerede veya ne zaman başlar dilemi özellikle analitik çevrede etkin iken, basbayağı Descartesçı düalizm devam etmektedir. Esasında Anglo-Sakson (Ada felsefesi) düşünce, eylem ve ahlak felsefesinin kavramlarının açık kılınması ile meşgul iken, Marksizm ise bunları değiştirmeyi hedefler. Marksizm esas olarak batı metafiziği ile Alman idealizmi karşısında kendini bir çatışma alanında bulur ve eylemin önemine dikkat çeker. Marksizmin yabancılaşma teorisi de kimi Türk akademisyasına oldukça yakın gelir. Çünkü gerçek anlamda bir yabancılaşma ve kendi varlıklarından uzaklaşma var olagelmıştır. Oysa Batıda Marksizm geleneksel ve Alman idealizminin salt düşünce odaklı ilerlemesine bir reaksiyon olarak eylemi öne çıkararak etki alanı buldu; bizde ise sınıfsal farklılığı güçlendirmek için yer edindi.

İşte asıl sorunda burada kök salmaktadır. Peki, bu argümantasyonun bizdeki yansıması ve epistemolojik ya da ontolojik karşılı nedir? Bu soruyu derinlemesine analiz edebilmek Türk düşüncesinde Varlık nedir sorusunu kendi kültür, düşünce ve toplumsal örüntü bağlamında anlayabilmek anlamına gelecektir. Aksi halde Oğuz Atay'ın *Tutunamayan*'lar romanındaki cümleleri felsefeci söylemeye yazgılı görünmektedir: "Kafam cam kırıklarıyla dolu doktor. Bu nedenle benim her hareketinde düşüncelerim acıyor."

Doğrusu bu düşüncelerin acı çekmesini veya sağaltılmasını imgelerle en iyi şairler örer ve filozof bu imgeleri sembolleştirerek kavrama dönüştürür. Tıpkı felsefi merakın şiirle başlaması gibi, büyük filozofların da düşünsel boşluklarını yine filozoflar besler. Heidegger'in Höldern'den ve Rilke düşüncesinden beslenmesi gibi, biz de 100 yıllık düşünsel deneyimi öncü şair olarak İsmet Özel sentez ve eklektik bir mecrada imgelere yüklese de, onu kavramsal boyuta dönüştürecek kavram ve teori üretecek filozof çok belirgin olarak ortaya çıkmış gibi görünmemektedir. Bugün en çok yokluğu fark edilen bu profildir.

KAYNAKÇA

- Akgün, M. (2005). *Materyalizmin Türkiye'ye Girişi ve İlk Etkileri*. KTB Yayınları.
- Armağan, M. (2004). "Cemil Meriç", *TDV İslam Ansiklopedisi*. C.29, TDV Yayınları.190-191.
- Bayraktar, L. (1998). "Bergsonculuğun Türkiye'ye Girişi ve İlk Temsilcileri", *Felsefe Dünyası Dergisi*. 28/s. 62-72.
- Bergson, H. (1986). *Düşünce ve Devingen*. (çev. Miraç Katırcıoğlu). M.E.B. Yayınları, 2.baskı.
- Berkes, N. (1978). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. Doğu-Batı Yayınları.
- Birinci, A. (2020). *Bir İnsanla Karşılaşmak, Nurettin Topçu'nun Sohbetlerinden Kalanlar*. Dergâh Yayınları.
- Çınar, A. (2010). *Mitolojiden Kuramlara Felsefeye Giriş*. Emin Yayınları.
- Duralı, Ş. T. (1981). "Biyoloji Felsefesine Giriş Denemesi", *Felsefe Arkivi*. 22-23. 161-184.
- Duralı, Ş. T. (1996). *Çağdaş İngiliz-Yahudi Medeniyeti; Yeniçağ Avrupa Medeniyetinden Çağdaş İngiliz-Yahudi Medeniyetine*. İz Yayıncılık.
- Duralı, Ş. T. (2006). *Sorun Nedir?*. Dergah Yayınları.
- Ergün, M. (1982). "II. Meşrutiyet Döneminde Medreselerin Durumu ve Islah Çalışmaları", *DTCD Dergisi*. c.30-1-2 / s. 59-89.
- İhsanoğlu, E. (2019). *The House of Sciences The First Modern University in the Muslim World*. Oxford University Press.
- Janet, P. & Séailles, G.(1978) . *Metâlib ve Mezâhib*. (Orijinal Metin: Histoire de la Philosophie, Les Problèmes et Les Écoles, 1886) (çev. Elmalılı Hamdi Yazır). Eser Neşriyat ve Dağıtım.

- Kafadar, O. (1994). "Felsefe Öğretiminin Türk Eğitim Sistemine Giriş ve Tarihi Gelişimi", *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*. c.27-1/ s. 279-288.
- Mardin, Ş. (1997). *Din ve İdeoloji*. İletişim Yayınları.
- Mollaer, F. (2017). "Nurettin Topçu'nun Entelektüel Dünyası". (ed. Mustafa Kara). *Yıldırım'ın Huzurunda: Nurettin Topçu*. Yıldırım Belediyesi Kültür Yayınları, s. 73-129.
- Shayegan, D. (2013). *Melez Bilinç* (çev. Haldun, Bayrı). Metis Yayınları.
- Ülken, H. Z. (1979). *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*. Ülken Yayınları, 2. Baskı.
- Yazır, E. H. (1978). "Sesleniş (Hutbe)", *Metâlib ve Mezâhib*, (çev. Elmalılı Hamdi Yazır) (mlf. Paul Janet & Gabriel Séailles). Eser Neşriyat ve Dağıtım.

DEĞİŞME SORUNU VE “BİZ” (ya da SÜREKLİLİK)

Mehmet Fatih ELMAS*

Öz

Bu bildiri 100. yılında Türkiye Cumhuriyeti’nde felsefe alanında neyin ya da nelerin sürekliliğini koruduğu ve dönüştüğü üzerinedir. Bildiride genel olarak şu sorular etrafında bir düşünme gerçekleştirilecektir: Süreklilik nedir? Değişim-Dönüşüm nedir? 100. yılında Türkiye’de felsefe alanında değişen-dönüşen ve değişmeyen/aynılığını koruyan şeyler nelerdir? 100 yılın sonunda, kutuplaşan, aynı zamanda birbirini canlı tutan odakların ötesinde yeni bir ufuk yaratılabilir mi? Şüphesiz ki 100 yıl milletlerin tarihlerinde pek uzun sayılmaz. Bu bakımdan, yalnızca bu aralıkta sabitlenerek neyin ya da nelerin aslen sürekliliğini koruduğunu ve dönüştüğünü saptamak güçtür. Gelgelelim, Türkiye’de “Cumhuriyet” bir yönüyle başlangıç, fakat bir başka yönüyle de (18. Yüzyılın son çeyreğinde başlayan bir sürecin) sonucu olarak okunabildiğinden, felsefe alanında dönüşen ve süreklilik arz eden hususların tespiti -en azından-Tanzimat’tan Cumhuriyete ve sonrasında Cumhuriyet’ten günümüze doğru bir okumayı gerekli kılar. Bu okumadan hareketle, bu bildiride 100. yılında Türkiye’de felsefenin tekamülünün gerek kurumsal olarak gerekse ferdi çalışmalar açısından başarılı bir seviyeye ulaştığına dikkat çekilecek ve bu seviyeden günümüz aydınları/okur-yazarları için uygun bağlantısallıklar geliştirerek -birlik olunamasa dahi en azından- uyum içerisinde birbirlerini bütünlenecek bir bilgi ağı veya orkestrasyonu kurmanın süreklilik sağlayabilmek açısından elzem olduğuna işaret edilecektir. Bu yönüyle bildiri -akademik camiada cere-

* Doç. Dr., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, E-posta: mfatihelmas@kmu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-9728-2635>.

yan eden ideolojik çatışmaların entelektüel çatışmalara dönü-
şebileceği umuduyla- 2023 yılı Türkiye'sinde ideolojik kulele-
rinden çıkmak istemeyen kutuplara karşı bir kabuktan/kaleden
çıkma çağrısı ve oluşturulabilecek/oluşturulması muhtemel
olan yeni ufka davettir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, felsefe, değişim, süreklilik.

THE ISSUE OF CHANGE AND “US” (OR CONTINUOUSNESS)

Abstract

This paper is about what or what has been preserved continuity and transformed in the field of philosophy in the 100th year of the Republic of Türkiye. The paper will generally contemplate the following questions: What is continuity? What is change-transformation? What are the changing-transforming and unchanging/preserving-the sameness things in the field of philosophy in Türkiye in its 100th year? At the end of 100 years, can a new sight be created beyond groups that polarize but also keeping each other alive? Undoubtedly, 100 years is not very long in the history of nations. In this respect, it is difficult to determine what or what is essentially preserved continuity and transformed by focusing only on this period range. However, since the “Republic” in Türkiye can be conceived as a beginning in one aspect, but as a result (a process that started in the last quarter of the 18th century) in another aspect, the determination of the transforming and continuing issues in the field of philosophy requires a conception –at least- from the Tanzimat Reform Era to the Republic and then from the Republic to the present. Based on this conception, in this paper, it will be pointed out that the evolution process of philosophy in Türkiye in its 100th year has reached a successful level both institutionally and in terms of individual studies, and according to this level, that it is essential to establish an knowledge network/sight orchestration that will complement each other in order to ensure continuity by organizing appropriate connections for today’s intellectuals/literates– even if not united, at least- in harmony. In this respect, with the hope that ideological conflicts in the academic community may turn into intellectual conflicts, the paper is a call to come out of a shell against groups that do not want to come out of their ideological

shells, and an invitation to a new sight that can be created in Türkiye in 2023.

Keywords: Türkiye, philosophy, change, continuity.

Giriş

Son birkaç yüzyıldan beri Batı Dünyası'nın tüm kültürleri etkilemekte olduğu ve bu kültürlerin şu ya da bu şekilde çağdaşlaşma serüveni içinde oldukları vaktâdır. En azından denebilir ki hiçbir Doğu toplumu sıklıkla eleştiri nesnesi kıldığı Batılılaşmadan kendini sıyıramamıştır. Tarih boyunca tecrübe edilmiştir ki çeşitli yönlerden üstünlüğü elde eden devletler, edemeyenleri değiştirmeye zorlamıştır. Zorlayan ve zorlananlar tarihidir bu. Zorlanan kesim, "biz" merkezinden çevreye itilmiş, bir biçimde "biz" in dışında kalmış olanlardır. Şüphesiz, değişme ya da değiştirilme sorunu toplumlar için yaşamsaldır. Bu yazının konusu değişme sorunu karşısında "biz" im durumumuzun ne olduğu üzerinedir.

Türkiye'de sosyal bilimler, özelde ise felsefe üzerine 'dönüşüm ve süreklilik' tematiği altında esaslı bir düşünme şüphesiz evvelâ mensubu olunan kültür havzasının düşünce alanındaki tekamülünü, geçirdiği istihâleleri, yaşanan teorik ve pratik tecrübeleri *aşağı yukarı bir bütünlük* altında kuşatabilmeyi gerektirir. Bu nedenle, Cumhuriyet döneminde herhangi bir meseleyi kavramanın en esaslı yolu Cumhuriyet-öncesi dönemlere bakmaktır.

Bilindiği gibi, İmparatorluk olmasaydı, Türkiye Cumhuriyet'i kurulamazdı. Önce gelenin sonrakinin varlığını sürdürme nedeni olup olmadığı konusu açık-seçik olmasa da, en azından varlık-nedeni olduğu seçiktir. Tartışmasız denebilir ki Cumhuriyet insanının bu bağlamda bir reddi miras yapma hakkı yoktur. Geçmişle diyalog halinde olmak durumundayız. Geçmişle irtibat meselesi, bizi gelenek kavramına sevk eder. Gelenek kendinde pek çok imkân ihtiva eder. Geleneğin kurucu rolü vardır. Her şeyden önce "biz" i kurar. Peki nasıl oluyor da sürekli olarak değiştirmekte olan bir şeye varlık bağlanabiliyor?

Felsefî anlamıyla "biz" her bir insanın sırf insan olması bakımından mensup olduğu bir bütüne karşılık gelir. "Biz" denilen, rastgele bir araya gelen bir "ben"ler yığını olmaktan çok daha fazla bir şeye, her biri bir "ben" olarak birbirinden farklı mizaca ve tecrübeye sahip

insanların birbiriyle etkileşmesiyle oluşan bir müşterek unsura işaret eder. Bu bağlamda, “biz” bir ilişkiler şebekesinin adıdır; organize olmuş, ortaklaşabilmiş müşterek bir akıl ya da iradedir. Bir şeyin varlığından söz etmek esasen o şeyin *ergon*undan söz etmeyi gerektirir (Çitil, 2017, s. 195-198). *Ergon* bir şeyin neye yaradığı ya da ne için iyi olduğu sorusuna verilen yanıttır. Bu durumda bir bireylik olması bakımından “biz”in kuruluşundaki *ergon*un ne olduğunu, fakat öncesinde de “ben”in *ergon*unun ne olduğunu tayin etmek gerekir.

Ben’i ben yapan, bütünlük kurmamı ve kendimi bu bütünlüğün bir parçası olarak idrak etmemi sağlayan şey şüphesiz akletme faaliyetim, aklımdır ve ben bu akli kullanma arzumla tüm diğer ben’lerin de aklını kullanmasını arzularım (Çitil, 2017, ss. 195-198). Aristoteles’e göre teorik faaliyet ya da akletme faaliyeti insan yaşamının en yüksek ereğidir, ancak bu teorik faaliyet her bir insan tekinin gerçekleştirebileceği bir iş olmasa da (Elmas, 2022, s. 252), içlerinden birinin bunu gerçekleştirebiliyor olması kooperatif bir ben’ler topluluğunu varsayar. Öyleyse, insan evvelâ kendisi için *iyi olanı* ve aynı zamanda kendisi gibi olanların da kendileri olmalarını arzulayan bir canlı olarak “biz”i kurar. Burada etik düzlemde kurulan “biz”in varlığını sürdürmesi için ise politik düzleme geçme zarûreti vardır (Çitil, 2017, s. 200). Kurulan politik birlikte kendisine benzeyenlerle var kalmak için çaba gösteren “biz” aynı zamanda kendisine benzemeyenlerden de kendisini ayırt etmek ve onları kendine benzetmek için çaba harcar. Fakat “biz” dediğimiz de politik kurulumu bakımından belli bir süreklilik taşıyor olsa da, tarih boyunca ahlakî kurulumu itibariyle belirli dönüşümlere maruz kalır. Ahlakî söylemin çağın doğabilimi ve diğer bilimlerle uyumluluğu dikkate alınarak sürekli olarak dönüşüme uğratılması çabaları göstermektir ki etik düzlemde kurulan “biz” kavramının anlam çevreninde değişme meydana gelmektedir. İşte bu bağlamda artık yeniden sorabiliriz: İmparatorluk’tan Cumhuriyet rejimine geçildiğinde yeniden kurgulanmak istenen şeyler nelerdi? Neleri kendimizle birlikte getirdik ve neleri geride bıraktık?

İmparatorluğun Karlofça mağlubiyeti, kendi epistemolojik çerçevelerine dair sarsılmaz inancı sarsmış ve askeri alandaki başarısızlığın¹

¹ 1699’dan 1918’e kadar askeri alanda girilen her çatışmada kazanan neredeyse hep Batılı güçler olmuştur.

esas nedeninin bu yeni dünyayı anlamakta yetersiz kalan epistemik evrenden kaynaklandığı fark edilmiştir (Demir, 2018, s. 263-264). En nihayetinde, Osmanlı-Rus Savaşı ve akabinde imzalanan antlaşma, Osmanlı'nın kayıtsızlığına son vermiş, reform çabalarını motive etmiştir (Davison, 2016, s. 47; Ortaylı, 2019,s.44).

18. asrın ilk yarısında oluşan bu düşünsel iklim içinde Osmanlı aydınları, Nizâm-ı Âlemciler ile Yeni Düzciler anlamında Nizâm-ı Cedîdciler olarak ikiye bölündüler. Eski Düzen'i savunan kesim, eski değerlere dönmeyi ve 16. asırdan önceki geleneksel bilim ve felsefe anlayışıyla kurtulunabileceğini; Yeni Düzen'i savunanlar ise 16. asırdan sonra Avrupa'da gelişen yeni bilim ve felsefe ışığında yol alınabileceğini düşündüler. 18. yüzyılın özellikle ikinci yarısından itibaren Yeni Bilim ve bu bilimle koştur halde olan Yeni Felsefe'nin Osmanlı-Türk Düşüncesi üzerindeki belirleyici gücü artmıştır (Demir, 2018, ss. 288-289).

18. yüzyılın ilk çeyreğinden 20. yüzyılın başlarına kadar yaklaşık iki yüzyıl süresince Osmanlı devlet sisteminin yaslandığı ilkeler aşamalı olarak aşınmıştı. Eski Anlayıştan Yeni Anlayışa geçişin sancılarını çekenlerden biri de Kethüdâzâde Mehmed Ârif Efendi'dir. Bir gün Kethüdâzâde'ye "Efendim, Tıbhâne Mektebi'nde Allah'ı inkâr ediyorlar imiş; bu olan şeyleri, bütün tabîat yapar, her şey tabîatla olur diyorlar imiş." demişler. O da şöyle karşılık vermiş: "Ey, öyle ise onlar Allah'ın adını tabîat komuşlar; çare yok, bir Allah'a muhtâcız" (Binbaşı Hoca Emîn Efendi'den akt., Demir, 2018, ss. 418).

Tanzimat'a kadar *genel olarak* İslâm Düşünce Dünyası ekseninde Selçuklu'dan tevarüs edilen kelâm ve tasavvufla sentetik bir birlik içerisinde yürütülen bir faaliyet olarak felsefenin yönü esas itibarıyla Tanzimat'la birlikte Batı Düşünce Dünyası'na çevrilmiştir. Doğrusu 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda kökten bir değişim planı yoktur, fakat modernleşme dalgası bir biçimde her alana yayılmıştır (Ortaylı, 2019, s. 46).

Tüm şer'î çeşnisine rağmen Tanzimat Fermanı sayesinde Batılı anlamda hukukun bazı temel ilkeleri ilk kez bir İslâm toplumuna tatbik edilmiş, fakat bunun sonucunda ikili bir yapı hâsıl olmuştur. Bu nedenle, 19. yüzyılın aydınları ve bürokratları reformları aynı anda hem Batıcı hem de İslâmcı bir ikilem içerisinde yürütmeye çalışmışlardır (Ortaylı,

2019, s.189). Böylece, Tanzimat ile birlikte iki ayrı gerçeklik küresine, dünya görüşüne sahip bilgi(nler) topluluğu ortaya çıkmıştır. Biri, evvelden beri medreselerde yetişen âlimler grubundan oluşmaktaydı, diğeri ise daha ziyade mektepli bürokratlardan oluşan bir topluluktu.

II. Meşrutiyet döneminde bu ikiliğin sancularına son verilmek istendiyse de, sancı dindirilememiştir, ta ki Tevhîd-i Tedrîsât uygulamasıyla medrese ve tekkeler kapatılarak bir süredir kenarda tutulan alimlerin etki gücü tümenden ellerinden alınana kadar. Bununla, Batı düşünce dünyasının ve Batı düşünce dünyasını izleyen felsefenin önünün *dolayısıyla* açıldığı da bir gerçektir.

Tanzimat'tan beri felsefeye karşı bir ilgi oluşmuş olmasına karşın, kurumsal olarak hiçbir yerde felsefe tahsil edilmiyordu. Genel olarak "men tefelsefe fekad tezendaka" (kim felsefe yaparsa zındıklık yapar) anlayışı hakimdir (Vural, 2018, s. 214). Felsefe ülkemizde özellikle II. Meşrutiyet sonrası dönemde kurumlaşmaya, akademik bir hüviyet kazanmaya başlamıştır.

Batı felsefesi Türkiye'ye esasen on dokuzuncu asırda girmiş ve yayılmıştır. Henüz 1923'e gelinmeden içinde ağırlıklı olarak Fransız Felsefesinin, özellikle pozitivistimin yer aldığı böyle bir *birikim* elde edilmiştir.

Batı'nın yeni bilimi ve yeni felsefesini aktarmaya çalışan, bu temelde kendi toplumunun sorunlarını çözmeye çalışan Osmanlı düşünürleri, geleneksel dünya görüşüne sıkı sıkıya bağlı eski düzenin çağdaş taraftarlarının tepkilerine maruz kalmışlardır. Aktarılan düşünceler haklı olarak eski düşünce birikimiyle dolaşıma sokulup test edilmek istenmiştir (Demir, 2018, s. 584). Bu çatışmanın düğümlendiği yer esasen klasikleşen Tanrı ile Evren arasındaki ilişkide esas gücün hangisine bahşedilmesi gerektiği meselesi olarak belirlenebilir. Türkiye'de felsefe için güncelliğini yitirmemiş olan bu sorunun araştırmacıyı getirdiği kavşakta Tanrı, evren ve insan münasebetini çağın bilimi ve teknolojisini hesaba katarak yeniden gözden geçirmek gerekir. Bu konuyla yeterince meşgul olunamadığı için hâlâ her türden ufucuk mesele önünde sonunda gelip bu kavşakta düğümlenmektedir.

Esaslı bir biçimde 18. asırdan beri modernleşme kaygısını iliklerine/kılcal damarlarına kadar hissetmiş ve bu yönde ıslahatlar tertip etmiş

olan İmparatorluk, yeni karşılaşmalarla bir Cumhuriyet'e "dönüşmüştür". Yeni ilkeler, kavramlar, görüşler ışığında yeniden varlıkta kalma çabası sergileyen Cumhuriyet'te bu kez İslâmlıkla değil, fakat daha ziyade Batılılık üzerinden bir dönüşüm gerçekleşmiştir.

Cumhuriyet kadrolarının köktenci tavırlarını körükleyen arka planda da iki dünya arasında bocalayan ve bu nedenle radikal kararlar alamayan Osmanlı aydınlarının modernleşme tutumu vardır (Ortaylı, 2019: 34). İnalçık, bu yönüyle, Cumhuriyet'in ve Atatürkçülüğün Türk tarihinin mantıksal ve vazgeçilmez bir sonucu olduğunu ve tam da bu nedenle tarihin akışını tersine çevirecek hamlelerden uzak durmak gerektiğini salık verir. (İnalçık, 2017, s. 81).

Aydınlatma Dönemi'nin pozitivist felsefesine bağlı biri olarak Mustafa Kemal, pozitif bilim anlayışının Türk halkı için kılavuz olması gerektiğini düşünüyordu. Zor bir işti şüphesiz, çünkü İslâmiyet diğer dinlere göre insanın eylemsellik alanıyla ilgili çok daha hükmediciydi. Fakat Atatürk'ün radikal devrimci/ihtilalci modernleşme arzusunu meşru kılmanın yegâne yolu, milli egemenlik ilkesiydi (İnalçık, 2017, s.61). Cumhuriyet dönemini Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinden ayıran en temel nokta, İslâmlık ile temellenen Osmanlı politik birliğinin yerine ulus-egemenliğinin ve bağımsızlığının geçmesidir (Berkes, 2012, s.522).

Rejimin ve hukukun değiştirilmesi büyük hadiselerdir, fakat konu kültüre geldiğinde karşılaşılan direnç daha yeğinliklidir. İnsan yaşamını, yerleşik kültürünü, geleneğini kanunlarla yeniden düzenlemek sanıldığı kadar kolay gerçekleşebilir değildir. Bugünün Türkiye'sinde Atatürkçüler ile gelenekçilerin en sert şekilde çatışması boşuna değildir.

Türkiye'de ulus-devlet, laik eğitim sistemi, demokrasi sair uygulamalar birbirinden bağımsız gelişmeler göstermiştir. Aslında modernizasyon kürenin hemen her yerine yayılmıştır, fakat tek bir müşterek medeniyet meydana gelmemiştir. Özellikle İslam dünyasında halk ve dahi formasyonunu Batı dünyasından almış olan pek çok entelektüel kendi geleneksel değerlerine dönmeyi tercih etmiştir (İnalçık, 2017, s.77).

2023 yılı Türkiye'nin Cumhuriyeti'nin yüzüncü yılı, fakat felsefenin esasen doksanıncı yılına tekâbül eder. Çünkü felsefe ve diğer pek çok

alandaki olduğu gibi 1933 yılı düşünce dünyamızda esas dönüm noktası kabul edilir.

Felsefe alanında Batı Dünyası'nın ürünleriyle 19. asrın ikinci yarısından itibaren tohumlanmış ve 20. asrın ilk çeyreğinde yeterince çimlenmiş ve bahçenin durumunu iyileştirmek üzere hassas yöntemler kullanılarak yeşertilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda, yurtdışından pek çok bahçevan ve aşı getirilmiş ve yine yurtdışında yetiştirilmek üzere aday-bahçevanlar gönderilmiştir. Bu modelleme felsefe bölümünü geleneksel olandan ayrı ve ona karşı, bilimsel düzlemde mantıkçı pozitivist akımın etkisi altında dönüşüme uğratmıştır (Çotuksöken, 2001, s. 4). Metafizik ve İslâm Felsefesi dersleri tümüyle karteksten silinmiş ve yeni plana gelenekle ilişkisinde Türk Filozofları dersi eklenmiştir. Ancak yine bir Batılı (Ernst von Aster) sayesinde ki İslâm Felsefesi dersi yeniden müfredata girmiş ve kürsüsü ancak 70'li yılların başında kurulabilmiştir. Bu dönemlere damgasını vuran düşünce akımları bilindiği gibi bir yandan pozitivizm, materyalizm, naturalizm, marksizm, diğer yandan Bergsonizm gibi akımlardır.

1940'tan 1966'ya kadar Hasan Âli Yücel öncülüğünde kurulan tercüme bürosunda yaklaşık bin küsur eser basılıyor ve bunun yaklaşık yüzde 10-15'i Nusret Hızır öncülüğünde yayınlanan felsefe eserleridir (Vural, 2018, s.67). Pek çok felsefe sözcüğüne/terimine yeni karşılık aranmıştır. Tercüme faaliyeti nasıl gerçekleştirilecekti?: Öz Türkçe mi, yoksa Arapça menşeli Türkçe mi kullanılacaktı?

1928'de de Latin Alfabesi kabul edilmiştir. fakat 29 Aralık 1927'de İsmail Fenni Ertuğrul tarafından kaleme alınmış olan *Lügatçe'î Felsefe'*yi anlamıyoruz. Bu gerçekten de Osmanlı'dan kendini ayırması bakımından Cumhuriyet'imiz açısından esaslı bir değişime işaret eder. Eski felsefe dili geride bırakılmış, buna karşılık kısa süre içerisinde yeni felsefe dili de yeterince işlenememiş, böylece iki dönem arasında sentaktik ve semantik olarak uçurum meydana gelmiştir. Denebilirse, şu ya da bu şekilde çatılmış bir felsefi dil, Cumhuriyet sonrası yeniden başlangıç seviyesine çekilmiştir. 1942'de başlatılan öztürkçecilik hareketi sonrası, 30'lu yıllara kadar kullanılan pek çok (içtimaiyat, rûhiyat ve bedîyat gibi) terim artık kullanılmamaya başlanmıştır. Bu konuda en iyi örnek, Vehbi Eralp'in 1938'de Alfred Weber'den yaptığı *Felsefe Tarihi* tercümesini (1949 ve 1964'te) hâlihazırda iki kez sadeleştirm-

şken, 80'li yıllarda kendisine yöneltilen "...oluş, varolmak, sağduyu, iç olgu, vb., Türkçe deyimlerin yanında inkâr, külli, müspet, kemmi, cüz'î, illi, hakiki, mahiyet, imsak, mündemiç, âlemşumul vb., gibi yabancı sözcükler de kullanıyorsunuz. Çeviriyi bugün yapsaydınız, bu yabancı sözcükleri yine kullanır mıydınız?" sorusunu "Samimi olmak gerek: Weber çevirisi bugün basılsa bu sözcükleri kullanmazdım; birçok değişiklikler yapardım bu çeviride.." şeklinde karşılamaştır (Kaynar-dağ, 1986, s.72).

Türkiye'de günümüzde sadece edebiyat fakültesi felsefecilerinin değil, fakat İlahiyat fakültesi felsefecilerinin de bir meseleyi geriye dönük takip etme imkânı kısıtlıdır. Bu "biz"im problemimizden biridir. Bu hem kendi öz mirasımızla, gerçeklik küremizle irtibat kuramadığımızın resmidir. "Biz"im tüm bu sorunlarımızı, ideolojik ve diğer angajmanlardan kurtararak tartışabileceğimiz bir zemin yaratmamız elzemdir. Bir felsefe geleneği inşâ etmenin en esaslı yolu müşterek bir zemin ve dildir. Problemlerimizi öteleleyerek değil, müzakere ederek çözebiliriz. Dün ve bugün ihtiyacımız olan en esaslı mesele budur.

Yine tarihsel duraklarla devam edecek olursak, 1950-1980 arasında ciddi bir felsefe literatürü oluşmuştur. Bu dönemde düşünce iklimi muhafazakâr, liberal, sosyalist ve Marksist olmak üzere birkaç siyasi çevrenin etkisi altındadır. Felsefe alanında özellikle existensiyalizm akımı ve İslâm felsefesine yönelik çalışmalara rastlanır. 90'lı yıllara gelindiğinde metafizik kanatta Nietzsche ve Heidegger gibi isimlerin, bilim felsefesinde ise Thomas Kuhn'ların etkisi hakimdir.

1980'den günümüze kadar geçen zaman zarfında kültür dünyamızdaki en ciddi dönüşüm, şüphesiz, oluşumlarını modernliğe borçlu, çağdaşlığı reddetmeyen, çoğunluğu Batılı üniversite eğitimi almış olan (d'Iribarne, 2017, s.78) muhafazakâr liberallerin yaptığı ataklardır. 21. asır bu kadroların yetiştirdiği aydınların belirleyiciliğinde açıldı. Görünen o ki geçen zaman zarfında birçok şey gibi din ve dinsel hassasiyet yok olmamış, fakat yeni formlar altında dönüşmüştür. Günümüzde belli çevrelerde din ve sekülerlik meselesi radikal bir biçimde işlense de, genel olarak bu iki alan arasında demir perde olmadığı da açığa çıkmıştır.

Yüzyıllık süreçte felsefe kurumsal olarak yerleşti. Ülkemizde yüzyıla damgasını vurmuş belli başlı filozoflar üzerinde uzlaşmasak da, iyi

yetişmiş çok sayıda felsefecimizden söz edebiliyoruz ki bu da bu insanlarımızı yetiştiren belli müesseselerin varlığını gösterir. Önemli klasikler dilimize tercüme edildi, felsefe tarihi, ansiklopedi ve sözlük çalışmaları başarıyla yayınlandı. Çeşitli dillerden tercüme yapabilecek mütercimler yetişti. Filozoflar üzerine müstakil araştırma eserler verildi. Hatta son yıllarda bu filozoflardan bazıları adına çevreler, dernekler kuruldu. Ülkemizde yaklaşık son elli yıl içerisinde Türkiye’de felsefe eğitimi bağlamında çeşitli toplantılar yapıldı ve kapsamlı çalışmalar ortaya konuldu. Buna göre ilk, orta ve yüksek öğretimde felsefenin durumu tartışılarak, neler yapılması gerektiği hususu tekrar tekrar gözden geçirildi. Yine, çeşitli felsefe kurum ve derneklerinin Türkiye’de Felsefe temasına ağırlık verdiği, bu konuda çeşitli dergi ve kitabevlerinde çalışmaların yayınlandığı ve Üniversitelerin felsefe bölümlerinin ders planlarına aynı başlıkla ders olarak eklendiği hepimizin malumudur. Tüm bunlar önemli ilerlemeler kaydettiğimizi gösterir.

Günümüzde 208 yüksek öğretim kurumu ve yaklaşık 70 felsefe bölümü bulunmaktadır. İlk felsefe mezunlarının 1920’lerde verildiğini dikkate alacak olursak, yüzyıldır kurumsallaşan, kurum olarak varlık gösteren felsefe bölümleri için *genel olarak* denebilir ki bugüne kadar Türkiye’de felsefenin bir süreç olarak gelişiminden (daha) ziyade ürünler olmaları bakımından yayılımına hizmet edilmiştir.

Cumhuriyet’in ilk yıllarında anlaşılır bir biçimde Batı düşüncesini öğrenme-taklit-hayranlık-özenti aşamasında olan “biz”lerin geldiğimiz aşamada neden hâlâ yeterince üretmiyor olduğumuzu ve neden hâlâ Batı’da olduğu gibi “filozof” yetiştiremediğimizi düşünmekten kendimizi alamıyoruz. Açıkçası, bu konu üzerinde düşünmeyi esaslı bir biçimde de yapmaya cesaret edemiyoruz gibi görünüyor. Çünkü bu türden bir araştırma kendi kendimizle esaslı bir hesaplaşmayı, ideolojik kaygılarla meselelerimizin üstünü örtmemeyi zorunlu kılıyor ki bu esasta bir düşünmeyle uyum ve birlik kazanılabilecek iken, tersine, uyumsuzluk ve ayrılık tohumları filizleniyor.

Tüm bunlarla denebilir ki Cumhuriyet dönemi, miras aldığı sorunlar ve teklifler ekseninde uyguladığı ilkelerle “biz”e uzun yıllarca çilesini de çekeceğimiz bir miras bırakmıştır. Cumhuriyet pek çok şey başarmıştır; güçlü bir ordu kurmuş, insanını eğitmiş, sanayisini kurmuş,

nizâmı sağlamıştır. Fakat tüm reformlara rağmen edebiyat, tarih, hukuk, felsefe alanında iç hesaplaşmasını tümüyle gerçekleştirebilen, yüksek medeniyete katkı sunabilen güçlü bir entelektüel kesimin varlığından söz etmek güçtür. Bunu sağlayabilecek güçlü bir düşünce ve kültür iklimi oluşturulamamıştır.

Devraldığımız miras düşünce tarihimizi gelgitli kılmıştır; mürşidi belirleme hususu tıpkı iki cami arasında kalmış bir beynamazın durumu gibidir. Bir süre boyunca bu iki ayrı gerçeklik küresinden biriyle devam ediyoruz, sonra bir şeylerin yolunda gitmediğini idrâk edip, diğerine yaslanma ihtiyacı duyuyoruz ve sair.

Cumhuriyetimizin 100. yılında sağcı-solcu, seküler-dindar sair tüm kanattan okur-yazarların tarihsel ve toplumsal alanlardaki bilinç ya da hafıza kaybını gidererek, içinde soluk aldıkları ve başka da görünürde alternatif olmayan Cumhuriyet rejimi altında fikri ve hissi bir uyum yaratmaları "biz" in hayrınadır.

Şu sorular üzerine düşünmemiz gerekiyor: Günümüzde dünya sahnesinde uzun zamandan beridir birçok alanda üstünlüğü elde etmiş olan Batılı "biz" kurgusu içerisinde Türkiye Cumhuriyeti'ni kuşatan "biz" nerede durmaktadır; içinde mi, yoksa dışında mı? Her şeyden önce biz kendimizi bir "biz" olarak küre ölçeğinde konumlandırabiliyor muyuz? Bu soruyla yeterince meşgul olabildik mi?

Bizim "biz"imiz –birçok fraksiyonu olmakla birlikte- esasen iki kanattan işlerlik göstermektedir. Özellikle felsefe alanında ülkemizde hâlâ merkezde duranlar da var, aksine çevrede kalan veya kalmayı tercih edenler de var. 100. yılında bu iki kanadın felsefi bilme faaliyetini motive etmesi beklense de, aralarındaki ilişki çoğu kez ideolojik çatışmalarla şekillenmektedir. Bir ülkede çeşitli fikirlere sahip insanların ya da grupların olması felsefi düşünmenin oluşması açısından olumlu bir durumdur. "Biz"de bu insanlardan ya da gruplardan ziyadesiyle bulunmasına rağmen, felsefi düşünmenin seyrine olumlu katkısının olmaması nedendir? Felsefenin en çok da kriz ortamında yapıldığı bir gerçek iken, ziyadesiyle krizler dönemi geçirmiş olan bizlerde yapılamaması nedendir? Bu bağlamda, bağlı buldukları ideolojilerin (İslâmcılık ve Atatürkçülüğün) kör dövüşü, istikrarsızlığımızın temel nedeni olarak görülmelidir (İnalçık, 2017, s. 223).

Türkiye’de felsefe camiasının politize kişiliklerini, politik özneleşme çabalarını aşan bir pozisyon yaratarak, tüm aşağılık ve üstünlük komplekslerinin ötesinde bir “biz” bilincine katkı sağlamaları beklenmektedir. Bu iki kesimin ideolojik çatışmayı entelektüel çatışmaya dönüştürmesi halinde Türkiye’de felsefe faaliyeti küre ölçeğine daha kısa zamanda ve daha fazla yayılabilecektir.

Öyleyse, ülkemizde geliştirilebilir olan “biz” tahayyülünün ihtiva etmesi gereken bazı hususlar vardır. “Biz” kurgusu, kültürümüzün tüm alanlarıyla entelektüel olarak münasebet kurmayı gerektirmektedir. Her şeyden önce “biz” kurgusunun günümüz felsefe, din, bilim ve sanatının birbirinden koparılmaksızın kullandığı dil ve ilkeler ile uyumlu olacak şekilde (Batı dünyasında Aydınlanma Dönemi sonrası önemini kaybeden) metafizik bir sistem içinde bütünleştirilerek dönüştürülmesi gereklidir. Ancak bu yazının konusu olması bakımından özellikle felsefenin bu üç alanla münasebetinde bir oran ve dengenin gözetilmesi gerekir. Çünkü tecrübe edilmiştir ki felsefeyi tümüyle bilime ya da tümüyle dine yaklaştırıp, bilimsel ya da dinsel bir optik ile tüm meseleleri hesaba çekmek ve ilgi alanlarını sınırlamak iyi sonuçlar doğurmamıştır. Bilindiği gibi, Cumhuriyet Dönemi pozitivist akımın bilimci optiği altında felsefeye çekilen sınır, olumlu bir geribildirim vermemiştir. İnsan felsefe, bilim, sanat ve din gibi temel alanları birbirine indirgmeden ya da birini yok saymadan da tümünü kendi kişiliğinde bütünleyebilir. “Biz” tahayyülümüzde metafizik bir sistem olmadan ilerlenemeyeceği gibi, bir başına metafiziksel bir inanç ağıyla da bir düşünce ufku geliştirilemeyeceğinin farkına varmamız gerekir. Bu alanlarda seçkinleşmiş özgün teorisyenlere ihtiyaç vardır. Ancak bu şekilde bir bilgi orkestrasyonu kurabilir ve insanın iç ve dış yanını tatmin edebilen bir iklim yaratılabilir.

Biz modernler yaşamımızda eleştiri olmadan nefes dahi alamayan insanlara dönüştük; eleştirinin yaşamımızda hayatî bir yeri olduğuna inanıyoruz. Çünkü yeni olanın, modern olanın eleştirmekle elde edilebileceğine iknâyız. Daha iyi bir yaşam sürmek amacıyla eleştireliliğimizi arttırdığımız ölçüde kendimizi geleneksel olandan ayırıyor ve yerleşik olanları eleştirdikçe modernlik kazanıyoruz! (Serin, 2023, s. 185). Günümüzde en sık rastladığımız haliyle, insanların herhangi bir duruma ya da görüşe yönelik eğilim ve tutkularına bağlı geliştirilen bir eleştiri salt bir itirazdan ibarettir, yaslandığı gerekçeler itibariyle pek

cılızdır. Pozitif bilimler alanında olduğundan çok daha fazla genel olarak sosyal bilimlerde, özelde ise felsefe alanında -yine genel olarak- 21. yüzyıl Türkiye'sinde birbirimizin görüşlerine köklü bir biçimde karşı çıkmak için yeterli nedenden yoksunuz. Bu nedenle eleştiriler, geliştirmek/iyileştirmek/yapmak yerine çoğu kez yok etmeye/bertaraf etmeye/yıkıma yönelik gerçekleşmek durumunda kalmaktadır. Bu tarz eleştirilerden tümünden uzak durulması da şüphesiz salık verilebilir bir ilke konumuna yükseltilemez, ancak ünlü Amsterdamlı Yahudinin mührüne naksettiği uyarıyı sıklıkla birbirimize hatırlatabiliriz: ihtiyatlı ol! (*caute!*). "Biz"im eleştirel düşünme ya da felsefede eleştiri için evvelâ ihtiyatlı düşünmeye ihtiyacımız var. Felsefi eleştirinin, çıkarlara, tutku ve eğilimlere ya da herhangi bir politik-ideolojik çatışmaya kurban edilmesi yerine, hakikatin açığa çıkarılması yönünde daha ziyade yapıcı bir şekilde yapılması Türkiye'de felsefenin hayrına olacaktır. Gerçekleştirilecek bu tarz kritikler hem teorik hem de pratik bilgelik alanında gelişimimize olumlu yönde katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Berkes, N. (2012). *Türkiye'de Çağdaşlaşma* (Yay. Haz. A. Kuyaş). 18. Baskı. YKY.
- Çitil, A. A. (2017). "Ahlâkî Üstünlük ve Biz", Ö. Türker (Ed.), *Ahlâk ve Müeyyide* içinde, s. 191-221, İlem Kitaplığı.
- Çotuksöken, B. (2001), *Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Öğretim ve Araştırma Alanı Olarak Felsefe. Seçilmiş Metinlerle*. Türkiye Felsefe Kurumu.
- d'Iribarne, P. (2017). *Demokrasi Karşısında İslâm* (çev. A. Arslan). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Davison, R. H. (2016). *Osmanlı-Türk Tarihi: 1774-1923 Batı Etkisi* (çev. M. Morali). Alfa Basım Yayım Dağıtım.
- Demir, R. (2018). *Philosophia Ottomanica: Osmanlı Felsefesi*. Lotus Yayınevi, Birleştirilmiş Yeni Baskı.
- Elmas, M. F. & Günenç, S. (2022). "Aristoteles'te İyi İle Adalet Arasındaki İlişki Üzerine Bir İnceleme", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 9, S. 60. 237-253.
- İnalçık, H. (2017). *Atatürk ve Demokratik Türkiye*. Kırmızı Yayınları.
- Kaynaradağ, A (1986). *Felsefecilerle Söyleşiler*. Elif Yayınları.

Ortaylı, İ. (2019). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. Kronik Kitap.

Serin, İ. (2023). "Felsefede Eleştirinin Temellendirilmesi Üzerine", *Kilikya Felsefe Dergisi*, S. 2, 185-192 .

Vural, M. (2018). *Tanzimat'tan Günümüze Türkiye'de Felsefe*. Elis Yayınları.

CUMHURİYET DÖNEMİ'NDE TÜRKİYE'DE FELSEFENİN GELİŞİM SÜRECİ

Nur Yeliz GÜLCAN*

Öz

Felsefe, bir ülkenin düşünce dünyasının temel taşıdır. Bu çalışmanın amacı, Cumhuriyetin 100. yılında Türkiye'de felsefenin tarihsel gelişim sürecinin incelenmesi ve geldiği noktanın ele alınmasıdır. Çalışmada Cumhuriyet döneminde felsefe konusunda ne yapıldı sorusuna yanıt bulunmaya çalışılmıştır. Bunu yaparken Cumhuriyet dönemi felsefecilerinin görüşlerini tek tek yansıtmak yerine daha genel bir çerçeve üzerinden felsefenin geldiği nokta değerlendirilmiştir. Çalışmada literatür taraması yöntem olarak kullanılmış ve betimsel analiz yapılmıştır. Türkiye'de felsefenin tarihine baktığımızda Batılı anlamda felsefeyi Tanzimat dönemine kadar götürmek mümkün olsa da, İslam felsefesi bağlamında felsefenin geçmişi daha gerilere dayanmaktadır. Tanzimat'la birlikte Osmanlı'da her alanda yenileşme hareketleri başlamıştır. Bu yenileşme felsefede de kendini göstermiş ve ülkemizde Batılı anlamda felsefe ilk olarak bu dönemde kendini ortaya çıkmıştır. Bunun sonucunda da çeşitli felsefi akımlar artık Osmanlı'da da bilinir hale gelmiştir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında pozitivist bilim felsefesine ağırlık verilerek felsefe bilime yakınlığına ve böylelikle felsefeye meşruiyet kazandırılmaya çalışılmıştır. 1927'de *Felsefe ve İctimaiyat Cemiyeti* Hilmi Ziya Ülken tarafından kurulmuş, daha sonra 1931'de *Türk Felsefe Cemiyeti* kurulmuştur. 1941 yılında ise felsefe terimlerinin Türkçe karşılıklarını oluşturmak için bir

* Doç. Dr. Girne Amerikan Üniversitesi, E-posta: nuryeliz@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-3578-1594>.

komisyon oluşturulmuştur. Hasan Ali Yücel'in Milli Eğitim Bakanlığı döneminde *Felsefe ve Gramer Terimleri Sözlüğü* hazırlanmıştır. Cumhuriyet döneminde felsefe daha çok akademik kurumlarda toplanmıştır. 1933 üniversite reformundan sonra, önce İstanbul Üniversitesi'nde ardından Ankara Üniversitesi'nde felsefe bölümleri kurulmaya başlanmış ve bu süreç devam etmiştir. Sonuç olarak, Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze kadar olan süreçte Türkiye'de felsefe özellikle akademik anlamda gelişme kaydetmesine rağmen, Batı felsefe düşüncesinin doğrudan aktarılmasından dolayı Türkiye'de hala bir felsefe geleneği oluşmamıştır.

Anahtar Kelimeler: Tanzimat, Cumhuriyet, felsefe.

THE DEVELOPMENT PROCESS OF PHILOSOPHY IN TURKEY DURING THE REPUBLICAN PERIOD

Abstract

Philosophy is the cornerstone of a country's world of thought. The aim of this study is to examine the historical development process of philosophy in Turkey and to address the point it has reached in the 100th year of the Republic. In the study, it was tried to find an answer to the question of what was done about philosophy in the Republican period. While doing this, instead of reflecting the views of the philosophers of the Republican era one by one, the point of philosophy has been evaluated over a more general framework. In the study, literature review was used as a method and descriptive analysis was made. When we look at the history of philosophy in Turkey, although it is possible to take philosophy back to the Tanzimat period in the Western sense, the history of philosophy in the context of Islamic philosophy goes back even further. In the first years of the Republic, emphasis was placed on the positivist philosophy of science, and philosophy was tried to be brought closer to science. During the Republic period, in 1927 *Felsefe ve İctimaiyat Cemiyeti* and then in 1931 the *Turkish Philosophy Society* was established. After the 1933 university reform, philosophy departments were established first at Istanbul University and then at Ankara University, and this process continued. Although philosophy in Turkey has made progress, especially academically, from the establishment of the Republic to the

present, there has still not been a tradition of philosophy in Turkey.

Keywords: Tanzimat period, Turkish Republic, philosophy.

Giriş

Felsefe, bir ülkenin düşünce dünyasının belkemiğini oluşturmaktadır. Kelime anlamı olarak felsefe bilgelik sevgisi anlamına gelen Yunanca *philo* ve *sophia* sözcüklerinden türemiştir. Felsefenin ne olduğuna dair üzerinde uzlaşım varılmış bir tanım yoktur; düşünme, soru sorma, fikir üretme etkinliği olarak tanımlanmaktadır. Felsefe insan etkinliğidir, dolayısıyla insanı etkileyen faktörler felsefi düşüncüyü de etkilemektedir. Bu çalışmanın amacı, Cumhuriyetin 100. yılında Türkiye’de felsefenin tarihsel gelişim sürecinin incelenmesi ve geldiği noktanın ele alınmasıdır. Bu bağlamda Osmanlı’daki Batılılaşma faaliyetleri, daha sonra Cumhuriyet’le birlikte meydana gelen devrimler insanı nasıl etkilediyse, felsefe faaliyetlerini de aynı şekilde etkilemiş ve değiştirmiştir. “Cumhuriyet Dönemi düşüncesinin felsefi temelleri, Tanzimat’la başlayıp Meşrutiyet’le daha geniş bir etki alanına ulaşan akımların etkisinde gelişmiştir” (Bayraktar, 2016, s. 9). Türkiye’de değişimin en yoğun yaşandığı Osmanlı’dan Cumhuriyet’e geçiş dönemidir. Türkiye’de felsefenin tarihsel gelişim sürecini anlamak için bu dönemi ele almak gerekmektedir. “Cumhuriyet döneminde felsefe, Türkiye’de Osmanlıdan kalan bir ön felsefe üstüne geldi. Ön felsefe, kavramlara bulaşmamış yaşama dünyası ile felsefe dışı düşüncelerin oluşturduğu bir kültür alanıydı” (İnam, 2006, s. 3). Zaten Cumhuriyetin ilk dönem felsefecileri aynı zamanda Osmanlı’nın son dönem felsefecileri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle Cumhuriyet döneminde felsefenin geldiği noktayı anlamak için Osmanlı dönemine bakmak gerekmektedir. Bu nedenle çalışmada Osmanlı’da modernleşmenin başlangıcı olan Tanzimat döneminden itibaren felsefenin gelişimi hakkında bilgi verilecektir.

Türkiye’de felsefenin tarihine baktığımızda Batılı anlamda felsefeyi Tanzimat dönemine kadar götürmek mümkün olsa da, İslam felsefesi bağlamında felsefenin geçmişi daha gerilere dayanmaktadır. Osmanlı’da medreseler önemli eğitim merkezleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bazı medreselerde, özellikle bir yükseköğretim kurumu niteliğinde olan sahn seviyesindeki medreselerde, müsbet bilimler

içerisinde felsefe derslerinin de okutulduğu bilinmektedir. Ancak sonraları medreselerde felsefe dersleri kaldırılmıştır.

Zaman içerisinde teknik ve askeri açıdan geri kalmaya başlayan Osmanlı yenileşme (modernleşme, Batılılaşma) hareketlerine yönelmiştir. 1839 Tanzimat Fermanı ile birlikte Osmanlı'da Batılılaşma ve yenileşme hareketleri hız kazanmıştır. Her ne kadar Tanzimat fermarıyla özellikle askeri alanda yeniliklerin yapılması öngörülse de yenileşme hareketleri başta eğitim olmak üzere birçok alanda düzenlemeleri de beraberinde getirmiştir.

Tanzimat döneminde eğitim alanında yenileşmelere gidilmesi üç nedene bağlanmaktadır. Bunlar:

- 1- Tarihi gelişim süreci içinde, ülkede yenilikler gerekli bir ihtiyaç olduğu ve halkın eğitilmesi "Devlet ve hükümetin önemli bir görevi" olarak görüldüğü için (1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi),
- 2- Osmanlı yönetimine ve Türklere karşı düşmanca davranan Avrupa kamuoyunu kazanmak umuduyla,
- 3- Avrupa devletlerinin baskıları nedeniyle (Akyüz, 2005, s.145).

134

Bu düzenlemelerde Fransa'nın etkisi baskın olarak görülmektedir. Birçok kanun Fransa'dan alınmıştır. "1869'da çıkarılan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi Fransa'nın Duruy Kanunundan (1867) etkilenecek hazırlanmıştır" (Kurnaz, 1991,s.4). Aslında Osmanlı'daki bu batılılaşma süreci Batıya olan hayranlık değil, ihtiyaçtan kaynaklanmıştır. Bu dönemdeki Avrupa ile olan ilişkiler Türk düşünce hayatını da etkilemiştir ve Türk aydını Batı düşünce tarzını benimsemeye başlamıştır. Düşünce dünyasındaki bu değişime paralel olarak felsefede de yenileşme ya da Batılılaşma kendini göstermiş ve ülkemizde Batılı anlamda felsefe ilk olarak bu dönemde ortaya çıkmıştır. Batılı anlamda felsefe "felsefeyi ilk defa keşfimiz olmamakla birlikte, yeni sorun alanlarını, yeni metodlarını, yeni söylem tarzlarını ve işlevlerini fark etmemiz bakımından bir "başlangıç" ve modernlik formasyonu doğrudan ilintili yeni düşünce biçimlerine ilişkin naif deneyimlerimiz açısından da "teceddüd" hareketinin en önemli gelişimlerinden biri olmuştur"(Utku ve Kaya, 2011, s.11).

Osmanlı'nın Batı ile olan etkileşimleri Batı'daki felsefi fikir akımlarının da Osmanlı'ya girmesine sebep olmuştur. Başta pozitivizm olmak

üzere birçok felsefi akım ülkemizde de bilinir hale gelmeye başlamıştır. Ülkemizde Batı felsefesinin tanınmasında ve yaygınlaşmasında eğitim görmeleri için yurt dışına gönderilen öğrenciler, yapılan tercüme faaliyetleri, dergicilik faaliyetleri, Darülfünun'un kurulması, Almanya'dan gelen felsefe hocaları önemli etkenler olarak sayılabilir.

Darülfünun

Osmanlı'da felsefe ve eğitim açısından Darülfünun bir kırılma noktası olarak görülebilir. Tanzimat döneminde özellikle ilk ve ortaöğretimde çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. Yükseköğretime ilişkin olarak da bir Darülfünun kurulması kararlaştırılmıştır, ancak bu konuda istenen başarı elde edilememiştir. Darülfünun zaman içerisinde 4 kez kurulmuş bir kurumdur. İlk Darülfünun kurma düşüncesi 1846 yılında oluşmuş, ancak 1862'de derslar başlamış ve 1865'te de kapanmıştır. Bu "Darülfünun'a rüşdiyeleri bitiren öğrencilerin alınması düşünüldüğü için, bu kesinlikle bir yükseköğretim kurumu olamayacaktı" (Akyüz, 2005, s. 155).

Darülfünun, 1870'de ikinci kez "Darülfünun-ı Osmani" adıyla açılmıştır. Bu Darülfünun'da Hikmet (felsefe) ve Edebiyat şubesi de açılmış olmasına karşın, bu şubede felsefe eğitimi verilmemiştir. Zaten 1871'de hoca ve öğrenci sayılarının yetersiz olmasından dolayı bu Darülfünun da kapanmıştır. Darülfünun 1878'de üçüncü kez, "Darülfünun-i Sultani" adıyla öğretime başlamıştır. İlk kez bu Darülfünun'un edebiyat şubesinde hikmet (felsefe) dersi yer almıştır. Ancak bu Darülfünun da 1882'de kapanmıştır (Öktem, 1999).

Darülfünun son olarak II. Abdülhamit zamanında 1900'de "Darülfünun-ı Şahane" adıyla tekrar açılmıştır. Burada Tuba Ağacı Nazariyesi ile de bilinen Emrullah Efendi felsefe derslerini vermiştir. Bu Darülfünun Avrupa'dan örnek alınarak açılmıştır ve bugünkü İstanbul Üniversitesi'nin temelini oluşturmuştur. Felsefe de verilen dersler arasında yerini almıştır (Öktem, 1999, s. 159-163). Batılı anlamda ilk felsefe dersinin verilmesi 1912 tarihine denk gelmektedir. Darülfünun 1913'ten itibaren İstanbul Darülfünunu olarak anılmaya başlanmış, mütareke döneminde yeniden Darülfünun-ı Osmani adına dönülmüş ve 1922'de TBMM Hükümeti döneminde tekrar İstanbul Darülfünunu

olmuş ve bu ad Darülfünunun ilga edildiği 1933 yılına kadar değişmemiştir” (Dölen, 2008, s. 4).

1919’da Darülfünun-ı Osmanlı Nizamnamesi çıkarılmış, bu nizamname ile birlikte fakülteler ve şubeleri belirlenmiştir. “Edebiyat fakültesi daha önce olduğu gibi edebiyat, felsefe, tarih ve coğrafya şubelerine ayrılmıştır. Felsefe şubesindeki dersler de şu şekilde belirlenmiştir: Metafizik, güzel sanatlar, felsefe tarihi, mantık, içtimaiyat, İslam felsefesi tarihi, ahlak, ruhiyat ve terbiye” (Öktem, 1999, s.168-169). Emrullah Efendi, Ahmet Mithat, Ziya Gökalp, Mehmet Ali Ayni, Rıza Tevfik 1933 reformuna kadar olan süreçte Darülfünun’da felsefe dersi veren hocalardan bazılarıdır.

Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte her alanda olduğu gibi eğitim alanında da yenilikler yapılmış, 1933 üniversite reformu bu alandaki en önemli ve etkili reform olmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarında da Darülfünun eğitime devam etmiştir. Ancak bir yükseköğretim kurumu olarak Darülfünun’un yetersiz kaldığı görülmüştür. “1930’lu yıllar yeni kurulan Cumhuriyet’in yeni bir kimlik inşa etme sürecinin yaşandığı, bu doğrultuda arayışların ve çalışmaların olduğu bir dönemdir”(Vural, 2011, s.529).Ancak bu süreçte Darülfünun beklentileri karşılayamamıştır. Bunun üzerine 1933 yılında Darülfünun yeniden düzenlenerek İstanbul Üniversitesi adını almış ve hocaları da değiştirilmiştir.

“Darülfünun’un lağvedilerek, İstanbul Üniversitesi’nin kurulmasında aşağıdaki hususlar önemli etken olmuştur. 1. Türk Devriminin yerleşmesinde yeterince rol oynamaması, reformlara karşı çıkması ya da direnmesi, 2. Denetleme organının olmaması, 3. Bilimsel çalışmanın yapılmaması, 4. Toplumdan kopuk çalışıyor olması” (Baskan, 2001, s. 25). 1933 reformundan sonra hocaların büyük çoğunluğu Almanya’dan gelmiştir. Bu hocalardan biri de Hans Reinchbach’dır. Reinchbach ile birlikte felsefe bölümünde pozitivistin temelleri de atılmıştır. Ancak Reichenbach’ın derslerinin anlaşılabilmesi için yeterli fizik ve matematik bilgisine sahip olunması gerektiği, bu nedenle derslerinin anlaşılmasının çok zor olduğu dile getirilmiştir. Darülfünun öğrencileri de bu kapasiteye sahip olmadıkları için Reinbach’ın felsefe dersleri verimli olamamış ve istenen başarıyı sağlayamamıştır. “Türkiye’de felsefe için tam bir dönüm noktası olan bu reformun yarattığı ortamda verimli çalışmalar yapan Hilmi Ziya ülken ve Mustafa Şekip Tunç, yine

bu ortamda yetişen ilk felsefeciler olarak Macit Gökberk, Halil Vehbi, Eralp, Nusret Hızır ve Takiyettin Mengüşoğlu geleceğe bir pencere açmışlardır” (Seller, 2014). Ülkemizde din ve felsefe arasında bir gerilim süregelmiş, bu gerilimi azaltmak ve felsefeye meşruiyet kazandırmak için Cumhuriyetin ilk yıllarında pozitivist bilim felsefesine ağırlık verilmiştir.

Tercüme ve Dergicilik Faaliyetleri

Türkiye’de felsefi düşüncede Fransa ve Almanya’nın etkisi daha fazla olmuştur. Bu bağlamda da Batılı felsefeyi aktarmak için tercüme yapılmaya başlanmış ve bu düşüncelerin yayılması için de ilmi dergicilik faaliyetlerine girişilmiştir. Ancak Türkçe’ye çevirilen ilk eserin ne olduğu konusu net olamamakla beraber bu konuda bazı fikirler öne çıkmaktadır. Fénelon’un eseri Türkçeye Cricor Chumarian tarafından “Evvel Zaman İçinde Azamü’ş-şan Olan Filozofların İmrar Etmiş Oldukları Ömürlerinin İcmalidir” başlığıyla çevrilmiştir. Bu eser Batı felsefesi tarzında yayınlanmış olan ilk eser olma özelliğini taşımaktadır. Türkçe yayınlanmış ilk felsefe kitabıdır. (Mermutlu, 2000). Bir diğer görüşe göre de İtalyan Gallupi’nin “*Miftahul Fünun*’u tercümesi yapılan ilk eserdir. Bu eseri kimin çevirdiği bilinmemekle beraber, Batı felsefesinin kapılarını açmıştır. Batı felsefesinden çeviri yapan ilk Türk, Münif Mehmed Paşa (1830/1910) olmuştur. Ziya Paşa Rousseau’nun *Emile* adlı eserini tercüme etmiştir. Bir diğer önemli çeviri İbrahim Ethem Mesut’un Descartes’in *Yöntem Üzerine Konuşma* isimli eserinin çevirisidir (Yalçın, 2021, s.13). Tanzimatla birlikte başlayan tercüme faaliyetleri, Cumhuriyet’in ilk yıllarından itibaren de yapılmaya devam etmiştir. “Ülken’e göre tercüme ile beslenmeyen dünyaya kapalı bir kültürün salt kendi imkanlarıyla gelişmesi mümkün değildir. Zira kültürler arası etkileşimi sağlayan en önemli araç tercümedir” (Vural, 2011, s. 525). Bu bağlamda kendisi Aristoteles’in *Metafizik*, Spinoza’nın *Etica* adlı eserlerini tercüme etmiştir.

Ancak tercüme faaliyetlerinin sistemli bir şekilde yapılması Hasan Ali Yücel’in Milli Eğitim Bakanlığı’na atanmasına kadar söz konusu olmamıştır.” İlmi terminoloji noktasında devlet eliyle yapılan ilk çalışma 1913 yılında Emrullah Efendi’nin gayretleriyle İstılahat-ı İlmiyye Encümeninin kurulmasıdır. Bu kurum Türk diline yabancı dillerden geçmiş olan ilmi istılahatın Türkçe-deki karşılıklarını bulmak amacıyla-

la kurulmuştur” (Yalçın, 2021, s.18). 1931’de Türk Felsefe Cemiyeti kurulmuştur. 1941 yılında felsefe terimlerinin Türkçe karşılıklarını oluşturmak için bir komisyon oluşturulmuştur. Hasan Ali Yücel’in Milli Eğitim Bakanlığı döneminde *Felsefe ve Gramer Terimleri Sözlüğü* hazırlanmıştır. Osmanlı’da Türkçe felsefe dili olamamıştır. Bilim ve felsefe dili olarak Arapça karşımıza çıkmaktadır. Düşünce dilinin Arapça olması, halkın felsefe yapmasının olanağını engellemiştir. Bu nedenle felsefe alanında kendi felsefe dilimizi de oluşturma ihtiyacı doğmuştur. Cumhuriyet döneminde Ziya Gökalp Türkçenin bir sosyal bilim dili, bir felsefe dili, bir medeniyet dili olmasını hazırlayan kurucu düşünürlerden biridir (Bayraktar, 2021, s.174).

Batı kaynaklı felsefenin tanınırlığını sağlamada çevirilerden sonra gelen bir diğer önemli faaliyet dergicilik faaliyetidir. Osmanlı’dan Cumhuriyet’e kadar birçok felsefe dergisi yayınlanmış ancak bu dergilerin yayın hayatı fazla sürmemiştir. Bu dergilerden biri Münif Paşa tarafından çıkarılan Mecnua-i Fünun’dur. Bu dergide felsefe ile ilgili yazılara yer verilmiştir. Daha sonra Ahmet Mithat Efendi tarafından çıkarılan Dağarcık isimli bir dergi çıkarılmıştır.

138

II. Meşrutiyet sonrasında felsefe dergisi olarak üç dergi karşımıza çıkmaktadır, bunlar: M. Zekeriya (Sertel)’in 1911 yılında çıkardığı, *Yeni Felsefe Mecmuası*, diğeri Bohor Israel tarafından yayınlanan *Ceride-i Felsefiye* ve Baha Tevfik’in yayınladığı *Felsefe Mecmuası* dergileridir. Felsefe Mecmuası Türk fikir dünyasında eksikliği hissedilen felsefe, fen ve pozitif bilim alanındaki boşluğu doldurmak amacıyla 1910 yılında Baha Tevfik’in girişimleriyle kurulan Teceddüd-i İlmi ve Felsefi Kütüphanesinin (...) bir yayın organıdır” (Koç, 2019, s. 815-816).

Cumhuriyet döneminde ise *Dergah*, *Yeni Fikir*, *Felsefe ve İctimaiyat*, *Felsefe Yıllığı*, *Felsefe Arkivi* gibi dergiler karşımıza çıkmaktadır. “Hilmi Ziya Ülken, “1927’de Felsefe ve İctimaiyat Cemiyeti’ni kurup, bu derneğin *Felsefe ve İctimaiyat Mecmuası*’nı yayınlamaya başladı. Felsefe ve İctimaiyat Cemiyeti, Türk tefekkür tarihi açısından büyük önemi haiz olan Türk Felsefe Cemiyeti’nin kurulmasına zemin hazırlamıştır” (Vural, 2011, s.521-522). Bu dergilerden *Felsefe Arkivi* de İstanbul Üniversitesi tarafından 1945 yılında yayınlanmaya başlamış, 1990’lara kadar ulaşmayı başarabilmiştir.

Sonuç

Felsefe, kültürel aktarımın bir ifadesi olarak özellikle Türk düşüncesinin Avrupalılaşması ve yeni bir medeniyete giriş için bir araç olarak değerlendirildiği için, felsefi gelişme de Batılılaşma süreciyle bağlantılı bir dönüşüm olarak karşımıza çıkmaktadır. Cumhuriyet döneminin düşünce yapısına baktığımızda Osmanlı'nın düşünce yapısını miras olarak aldığını görmekteyiz. Osmanlı'dan aktarılan düşünce sistemi üzerine yeni bir sistem kurulmaya çalışılmıştır. Yeni düşünce yapısının, değerlerin ve toplumsal yapının oluşmasında felsefi arka plan önemli yer tutmaktadır. Bir yandan Nazizm'den kaçan Alman düşünürler diğer yandan çoğunlukla yurt dışında eğitim almış yeni nesil Cumhuriyetçi düşünürler Türkiye'de felsefenin şekillenmesinde belirleyici rol oynamıştır.

Batılı anlamda felsefenin ülkemize girişi Tanzimat sonrasında olmuş ve II. Meşrutiyet sonrası felsefe için daha verimli olmuştur. Tanzimat döneminde özellikle Fransız aydınlanmasının etkisiyle aydınlanma filozoflarının tercümelerine ağırlık verilmiştir. Tercüme faaliyetleri Cumhuriyet döneminde de devam etmiştir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında pozitivist bilim felsefesine ağırlık verilerek felsefe bilime yaklaştırılmaya ve böylelikle felsefeye meşruiyet kazandırılmaya çalışılmıştır. Batı felsefesinin tanıtılması ve yaygınlaştırılmasında dergicilik faaliyetleri de önemli bir yer tutmaktadır. "Batı felsefesinin Türkiye'ye girmesine vasıta olan süreli yayınlardan en dikkat çeken olan Felsefe Mecmuası, 1913 yılında Baha Tevfik tarafından çıkarılmıştır" (Barış & Saliya, 2015, s. 249). Cumhuriyet döneminde de çeşitli felsefe dergileri yayınlanmış ve günümüzde de bu sayı artarak devam etmektedir.

Darülfünun'un kurulması da felsefenin gelişimi açısından önemli bir yer teşkil etmektedir. Artık felsefe akademide kendine yerini almaya başlamıştır. Cumhuriyetle birlikte de bu dönüşüm sürmüştür. Cumhuriyet döneminde Atatürk'ün özellikle eğitim alanında yapmış olduğu reformlar tarihsel arka planı belirlemiştir. 1933 üniversite reformu da dönüm noktası olarak kabul edilebilir. 1927'de Felsefe ve İctimaiyat Cemiyeti Hilmi Ziya Ülken tarafından kurulmuş, daha sonra 1931'de Türk Felsefe Cemiyeti kurulmuştur. Cumhuriyet döneminde felsefe daha çok akademik kurumlarda toplanmıştır. "Felsefeden daha çok antropolog, tarihçi ve sosyologlara ihtiyaç duyulan Cumhuriyet'in ilk

döneminde felsefe, daha çok akademik çevrelerde sınırlı şekilde yer bulmuştur. Felsefenin kendine yer bulabildiği bu kurumların ilki İstanbul Üniversitesi'dir". (Vural, 2011, s.530). 1933 üniversite reformundan sonra, önce İstanbul Üniversitesi'nde ardından Ankara Üniversitesi'nde felsefe bölümleri kurulmaya başlanmış ve bu süreç devam etmiştir. Şu anda da Türkiye'de YÖK'ün verilerine göre 67 üniversitede felsefe bölümü bulunmaktadır.

Sonuç olarak, Cumhuriyetin ilanından günümüze kadar geçen 100 yıllık süre içerisinde Türkiye'de felsefenin gelişim sürecine baktığımızda akademik anlamda üniversitelerde felsefe bölümlerinin sayılarının arttığını, buna bağlı olarak doktoralı felsefeci sayısının önemli ölçüde gelişme kaydettiğini ve felsefe alanında çeviriler dışında da yayınlar yapıldığını görmekteyiz. Ancak tüm bu olumlu gelişmelere rağmen ülkemizde Batı felsefe düşüncesinin doğrudan aktarılmasından dolayı henüz bir felsefe geleneğinin oluştuğunu maalesef söyleyemeyiz.

KAYNAKÇA

- Akyüz, Y. (2005). *Türk Eğitim Tarihi*. Pegem Yayıncılık.
- Arslan, T.H. (2014). *Cumhuriyet Döneminde Felsefe Eğitim (1923-1938)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yeditepe Üniversitesi.
- Barış, T. & Saliya, D.A. (2015). "Osmanlı Fikir Hayatında Felsefi Bir Çaba: Felsefe Mecmuası", *U.Ü.Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 18, S. 29, 249-262.
- Baskan, G.A. (2001). "Türkiye'de Yükseköğretimin Gelişimi", *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21 (1), 21-32. Retrieved from: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/gefad/issue/6769/91090>
- Bayraktar, L. (2016). *Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Felsefe*. Aktif Düşünce Yayınları.
- Bayraktar, L. (2021). Felsefe Dili Olarak Türkçe ve Türk Felsefesi, *TRT Akademi*, Yunus Emre ve Türkçe, 168-177.
- Bekiryazıcı, E. (2003). "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Osmanlı'da Felsefe Üzerine Bir Değerlendirme", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 19, 247-276.

- Dölen, E. (2008). "II. Meşrutiyet Döneminde Darülfünun", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 10, 1- 46.
- İnam, A. (2006). "Cumhuriyet Döneminde Türkiye'deki Felsefenin Serüveni", *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Merkezi*, 1-7.
- Kurnaz, Ş. (1991). *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923)*. T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı.
- Koç, E. (2019). "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Felsefe ve Fikir Dergileri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 12, S. 62.
- Mermutlu, B. (2000). "Türkçe'de Yayınlanmış İlk Felsefe Eseri", *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 2,41-52.
- Öktem, Ü. (1999). "Darülfünun'da Felsefe", *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, issue 10, 159-174. https://doi.org/10.1501/OTAM_0000000427
- Seller, Y. (2014). "Cumhuriyet Dönemi'nde Türkiye'de Felsefi Bakışlar", *Mürekkephaber*.<https://www.murekkephaber.com/yazarlar/yusufseller/cumhuriyet-doneminde-turkiyede-felsefi-bakislar/65/>
- Utku, A.& Kaya, C. (2011). "Türkiye'de Modern Felsefe Tarihi Yazımının Serencamı: Geç-Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir Literatür Değerlendirmesi", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 9, S. 17, 11-48.
- Vural, M. (2011). "Hilmi Ziya Ülken ve Türkiye'de Felsefe Çalışmalarına Katkıları", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 9, S.17, 521-537.
- Yalçın, Ş. (2021). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Geçiş Devrinde Felsefe Görüşü (Halil Nimetullah Öztürk [1880-1957] Örneği)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Necmettin Erbakan Üniversitesi.

EPİSTEMİK KESİNLİKTE ÖZNELERARASI İŞLEYİŞ: CUMHURİYET TÜRKİYESİ'NDE SÜREKLİLİK VE DÖNÜŞÜM ARASINDA BİR SOSYAL BİLİM OLARAK FELSEFE

Emrullah KILIÇ*

Öz

Türkiye’de Cumhuriyetin başlangıçtan itibaren rasyonaliteye bağlı hakimiyet anlayışı, beraberinde siyaseti, toplumu, ahlaki nesnel ve ölçülebilir yoldan kurarak “bilimsel toplum” yaratmanın çabasında olmuştur. Söz konusu durum sosyal bilimlere ve felsefe yapma biçimini de etkilemiştir. Her ne kadar din ile siyaset arasında cereyan etse de aslında modern ile geleneksel olanın hesaplaşmasını içeren tartışmalar, felsefi geleneğin oluşumunu da doğrudan etkilemiştir. Türkiye’de 100 yıllık süreçte bir sosyal bilim olarak felsefe geleneğinin oluş(a)mamasında siyasi angajmanlar, üniversite reformları ve askerî müdahaleler de etkili olmuş, bu durum yabancı geleneklere bağlı kalmaya yol açtığı gibi çoğu felsefecimizin yaşamdan ve kendi toplumsal sorunlarımızdan uzak felsefe yapmayı da beraberinde getirmiştir. Ayrıca İslam düşünce geleneği içinde yapılan ve verili olana dayalı “ilim” anlayışı çerçevesinde oluşturulan çalışmalar hukuktan uluslararası ilişkilere kadar felsefeyi de içine alacak biçimde sosyal bilimler alanında çağın şartlarına uygun düşüncelerin üretilmesinde çeşitli güçlükler neden olmuştur. Cumhuriyet dönemi felsefe yapma biçimini etkileyen söz konusu hususları ifade ettikten sonra günümüzde felsefenin en temelde

* Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü Öğretim Üyesi, E-posta:emrullah.kilic@hbv.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-0221-0944>.

tarihsel derinliği, kültürü, mekânı ve zamanın tınısını hesaba katan öznelarası bir arayışla inşa edilmesi gerektiğini düşünüyoruz. Felsefe, mantığın kategorilerine bağlı epistemik kesinlikler ve evrensellik yerine Varlığın kategorilerine bağlı daima hep bir olma ve bitme (keven ve fesad) sürecini seslendiren bir arayışı temsil etmelidir. Bu tebliğ, bugün sosyal bilimlerin içinde konumlanan felsefenin özne-nesne dikotomisine dayalı bir ontolojik konumlandırma yerine hem bilim hem de diğer alanlarla karşılıklı işleyiş ve diyaloga bağlı olarak ne söyleyebileceğini ortaya koymayı amaçlar.

Anahtar Kelimeler: Yöntem, modernlik, gelenek, kültür, kesinlik, işleyiş.

FROM EPISTEMIC CERTAINTY TO INTERSUBJECTIVE FUNCTIONING: PHILOSOPHY AS A SOCIAL SCIENCE BETWEEN CONTINUITY AND TRANSFORMATION IN REPUBLICAN TURKEY

Abstract

Since the beginning of the Republic in Turkey, the understanding of sovereignty based on rationality has been in an effort to create a “scientific society” by establishing politics, society and morality in a scientific and objective way. This situation also affected the social sciences and the way of doing philosophy. Although the debates took place between religion and politics, they were in fact a showdown between the modern and the traditional, and directly affected the formation of the philosophical tradition. Political engagements, university reforms and military interventions have also been influential in the (in)formation of the tradition of philosophy as a social science in Turkey in the last 100 years, which has led to adherence to foreign traditions, as well as most of our philosophers philosophizing away from life and our own social problems. In addition, the studies conducted within the framework of the understanding of “science” based on the given within the Islamic tradition of thought caused various difficulties in the production of ideas appropriate to the conditions of the age in the field of social sciences, including philosophy, from law to international relations. After expressing the aforementioned issues affecting the way of doing philosophy

in the Republican period, we think that philosophy today should be constructed with an intersubjective search that takes into account the historical depth, culture, space and timbre of time. Instead of epistemic certainties and universality based on the categories of logic, philosophy should represent a quest that voices the process of always becoming and ending (keven and fesad) based on the categories of Being. This paper aims to reveal what philosophy, which is positioned within the social sciences today, can say based on mutual functioning and dialog with both science and other fields instead of an ontological positioning based on the subject-object dichotomy.

Keywords: Method, modernity, tradition, culture, certainty, functioning.

Giriş

Felsefe, 19. yüzyıl ve sonrasında itibaren daha belirgin biçimde hayatın akışını etkilemeye başlamıştır. Şüphesiz bu durum, modernleşme süreçleri ile de doğrudan alakalıdır. Modernleşmeye başlayan Batı toplumlarının, felsefeyle kurdukları yeni ilişkiyi, kurumları başta olmak üzere, değer sistemlerini, zihniyetlerini ve evren tasavvurlarını dönüştürerek geliştirdikleri süreçlerden ayrı düşünmemek gerekir. Bu doğrultuda modern medeniyeti oluşturan güçler arasında yer alan felsefe tasavvurlarının yeniden inşasında ve kurumsal altyapısının oluşmasında son derece etkili olmuştur. Söz konusu dönemde doğa bilimlerinin kurumsallaşması ve bilginin kesinliği ile güvenilirlik şartlarının tartışılması, Hıristiyan evren tasavvuruna yönelik eleştirilerin artması, yeni değerlerin ortaya çıkması, sömürgecilik aracılığıyla dünyanın geneli hakkında bilgilerin artması ve zenginleşme, sanayi devrimiyle üretimin artması ve makineleşmenin giderek hızlanması, felsefede yeni değerlerin benimsenip geliştirilmesi, bilimsel keşiflerin etkileri, insanı ve onun kültürel dünyasını çok büyük oranlarda dönüştürmüştür (Bıçak, 2013:15,50).

Yukarıda ifade edilen zihniyet dönüşümü, haliyle felsefe yapma biçimlerindeki dönüşümü de beraberinde getirmiştir. Yeni durumla geleceksel dönemin dayandığı bilgi, toplum ve metafizik teorilerini eleştiriye tabi tutup bunlardan bir kısmını devre dışı bırakırken bir kısmını da kendine özgü biçimde yeniden inşa edilmiştir. Söz konusu durum

özellikle Batı felsefesinin de genel karakterini yansıtan evrenselci felsefe yapma biçiminin yapı sökümüne uğratılması ve yerine ulus devletlerin ortaya çıkışına da uygun biçimde kültürel unsurların dahil edildiği felsefe yapma biçimleriyle sonuçlanmıştır.

Batı felsefesindeki söz konusu görünümün ardından çalışmamız genel olarak modernlik ve gelenek kıskacında sıkışan Cumhuriyet Türkiye'si felsefesinin seyrine odaklanmaktadır. Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren Türkiye'de felsefenin, dönemin sosyal bilim çerçevesiyle örtüşen siyasetin yörüngesinde yeni kurulan devletin beklentilerini tahkim etme yönünde yapıldığı ortadadır. Her ne kadar çok partili demokrasi dönemiyle birlikte sağlanan genişleme dolaylı olarak kültürel olguları ve özellikle felsefi geleneği oluşturmada çok katmanlı bir kavrayışa neden olmuş olsa da bu bağlamda süreklilik sağlanamadığı için beklenen felsefi birikim de yeterince üretilmemiştir. Söz konusu durumun sonucu olarak felsefenin kendi varlığına bağlı olarak kültür çevresine yeterince yerleşmediğini ve bu nedenle felsefi düşünce bağlamında günümüzde bazı karamsarlıklara yol açtığını da söyleyebiliriz.

Süreklilik, Değişim ve Batı Felsefesinin Genel Görünümü

Felsefe tarihinin ana aksının, evrenselci/tümelci felsefenin hâkimiyetinde ilerlediğini ifade edebiliriz. Nitekim, Platon'dan Aristoteles'e, İslam ve Batı Orta çağlarının filozoflarına, Yeniçağın başlarında Descartes'tan, Spinoza'dan, Leibniz'e, Aydınlanma çağının hemen tüm filozoflarına ve 19. yüzyılın ortalarına ve günümüze kadar, çok sayıda filozofun benimsediği felsefe, evrenselci felsefe yapma biçimidir. Sözü edilen anlamda felsefe yapanlar daha çok genelin ve tümelin bilgisinin peşindedirler. Bu durum geleneksel dönemim felsefeye yüklediği anlamla da alakalıdır. Çünkü söz konusu dönemde felsefenin görevi, evrene, onun bütününe yayılan onun kaplamında yer alanlar için eksiksiz geçerli olan şeye, herkesin doğruluğunu kabul etmek zorunda kalacağı şeye ulaşmaktır. Dolayısıyla felsefe de rasyonel bir düşünme faaliyetidir. Bu durum geleneksel dönemin hakikat anlayışının da yansıması olarak okunabilir (Özlem,1999, s.56-57).

Hâkim evrenselci felsefe tarzının, Platon ve Aristoteles'ten Aydınlanma'ya kadar teoloji ve metafizik olduğu görülebilir. Metafizik, algılanan dünyanın ilkelerini veren, düşünsel yoldan elde edilebilecek veya zaten var olduğuna inanılan ideler ilkelerin alanı olarak görüldüğün-

den felsefeyle metafizik, büyük ölçüde örtüşmüştür. Evrenselin peşinde bir düşünme çabası olarak felsefe, metafizik olarak yapılagelmiş ve bu doğrultuda ahlaki/sosyal yaşam için gerekli olan pratik ilkeler de yine ancak metafizik içerisinde aranmıştır. Söz konusu evrenselci felsefe yapma biçiminde teoloji, metafiziğin tamamlayıcısı olarak var olmuştur. Çünkü metafiziğin nihai objesi Tanrı'dır. Buradan hareketle Descartes'a kadar olan felsefe Tanrı merkezli bir karaktere sahiptir. Diğer bir deyişle Tanrı her şeyin öznesidir. Tanrı-Özne'yi merkeze alan bir evrenselci felsefe tarzı ise yaklaşık iki bin yılı aşkın bir süre en başat felsefe tarzı olarak hâkimiyetini sürdürmüştür. Yeniçağ felsefesinde Descartes'la birlikte, Tanrının merkezi rolü kaybolmuş; her şeyin merkezine insan yerleşmiştir. İnsan -özne merkezli bu yeni felsefe ile temel disiplin, artık insanın bilme imkanlarını duyuşsal deneyim alanı ile sınırlayan ve onun bilme yetisini bu sınırlar içerisinde soruşturan epistemoloji olmuştur. Yeni durumla akıl tek ölçüt kılınmış insanın bizzat kendi varoluşu kadar dış dünyayı ve hatta Tanrı'yı bile aynı şekilde bilme imkanları içerisinde kanıtlamaya gidilmiştir. Metafizik yerine epistemoloji ile inşa olan insan-özne ile insan kendi varoluşunun kesinliğini yine kendi düşünme yetisinden çıkarsamıştır. Fakat aklın, insanın kendi varoluşu dahil kanıtlanmasında tek yetkili merci olması, evrensel yasaları çıkarmada deneyimden destek almasına engel olmamış ve bu durum nihai anlamda bilim yoluyla elde edilecek evrensel ilke ve yasalar doğrultusunda, ahlaki ve sosyal yaşamda gitgide akılcı bir düzenin güdümüne girmesine neden olmuştur (Özlem, 1999, s.60-63). Epistemik kesinliklere dayalı felsefenin genel (evrensel) bir hakikat (doğruluk) arayışı olarak anlaşılması da tarihsel ve tikel olanın yeterince önemsenmemesine yol açtığı da unutulmamalıdır.

18. yüzyılın ortalarından itibaren ise hakikatin sadece, rasyonel olarak, metafizikten, teolojiden, kozmolojiden ve (Yeniçağ ile) nihayet doğa bilimlerinden elde edilebileceği düşüncesi felsefenin temelini oluşturmaya başlamıştır. Söz konusu dönüşümü iyi anlayabilmek için 18. yüzyıl felsefesindeki temel dönüm noktasının teorik kaygılar yerine pratik kaygılardan oluşan bir inşa felsefesinin olduğu ifade edebiliriz. Yeni durumla rasyonalite anlayış da yeni bir felsefi antropolojive yeni bir düşünce, duygu ve eylem senteziyle birleşmiştir (Haakonssen, 2006, s.49-55). Özellikle Newton'un bilimsel alanda ortaya koyduğu

yeni buluşlarla birlikte dünyanın bundan böyle insanın mutluluğu için tasarlandığı görüşü hâkim olmaya başlamıştır. Bakışların Tanrı'dan insana çevrilmesine yol açan söz konusu bu yeni süreçle birlikte değerler alanı dahil hemen hemen tüm alanlar metafiziksel ilkeler yerine öznenin kendi tasarrufları doğrultusunda inşa edilmeye başlanmıştır.

Doğa bilimlerinde meydana gelen büyük gelişmeler ve bu bilimlerin teknik buluşlar yoluyla toplumsal yaşama sağladığı katkılar insanın motivasyonunu ve kendine olan özgüvenini artırmıştır. Bu süreç nihayetinde özellikle 18. yüzyıldan itibaren Avrupa toplumlarına bir *ilerleme* (*Fortschritt, Progressus*) inancının yerleşmesine neden olmuştur. Aydınlanmacı bir anlayışa sahip insan, doğa kadar toplumun da tam bir ilerleme içerisinde olduğuna ikna olmuştur. Söz konusu durum Avrupa'da o sırada yaşanan uluslaşma süreci ile de doğrudan alakalıdır. Özlem'e göre Orta çağın dinsel bir dünya devleti ülküsü şeması altında sorun olmayan ulusal farklılıklar Aydınlanma ile yeniden üretilmiş nihayetinde Avrupa toplumları, kendilerini tarih, dil ve kültür açısından farklı uluslar olarak görmeye başlamışlardır (Özlem, 2010, s.41-42). Yeni durumla "sosyal bilimler", Yeniçağın özne-nesne ayrımını esas alan epistemolojisine dayalı olarak teşekkül etmiş ve insan kendisini "özne" olarak ilan etmesiyle nihayetlenmiştir (Özlem, 2010, s.115). Farklı görünümleri olsa da yeni bir felsefe ve buna bağlı yeni insan anlayışıyla artık insanın, tarihsel/kültürel varoluşa sahip olduğu, dolayısıyla ancak kendi tarihi/kültürü içerisinde geliştirmiş olduğu düşünsellik ve dilsellik alanları içinde özne olarak varoluşunu anlamlandırıp dünyayı kurabileceği kabul edilmiştir (Özlem, 2010, s.63). Bu bağlamda özellikle sosyal bilimler alanı toplumların dünya tarihi içindeki, özellikle ileriye doğru yönelmesini sağlayan felsefi disiplin olarak açığa çıkarak inşa olmuştur. Söz konusu durum, genellikle 19. yüzyılda kuruldukları kabul edilen sosyoloji, antropoloji, tarihçilik, hukuk, iktisat gibi araştırma alanlarının, doğa bilimi türünden bir bilim olup olmadıkları tartışmaları, bunların nesnelere ilişkin kültürel unsurlar olması nedeniyle kültür bilimleri adı altında toplanmaya başlanmasının sonucu olarak okunabilir (Bıçak, 2022, s. 209).

Yukarıda ifade edilen yeni durumla birlikte sosyal bilimler, özellikle tarih felsefesinin de desteği ile insana dair yeni açıklama modelleri geliştirilmeye başlanmış ve bu doğrultuda "sosyal bilimler" in içerisinde-

de politik-ideolojik amaçlar barındıran pozitivist ve tümelci bir epistemolojiyle yönlendirilmiştir (Özlem 1999, s.101). Bu bağlamda felsefede -özellikle tarih felsefesi çerçevesinde- öne çıkan sorun tarih metafiziği olurken, 20. yüzyılda ise küreselliğin hakimiyeti ile bir bütün olarak "Tarihin anlamı nedir?" sorusu etrafında şekillenmiştir. İkinci olarak, tarihin sunduğu bilgilerin güvenilirliğini sorgulayan analitik tarih felsefesi çerçevesinde, 20. yüzyıl itibarıyla, bilim felsefesi tarzında tarih felsefesi yapma ağırlık kazanmıştır. Yine söz konusu süreçte bağımsız bilim olarak ortaya çıkan sosyoloji, antropoloji, tarihçilik, hukuk, iktisat gibi araştırma alanlarının doğa bilimi türünden bilim olup olmadıkları tartışmaları beraberinde nesnelere ilişkin kültürel unsurlar olmasına bağlı olarak kültür bilimleri adı altında toplanmaya başlanmıştır. 20. yüzyılda kültür bilimlerinin güçlenmesi sosyal bilimlerde pozitivist bilim anlayışının gücünü ve hakimiyetini kırmış (Bıçak, 2022, s.198-208) ve beraberinde farklılığa ve işlevselliğe dayalı yeni bir felsefe yapmanın yolunu açmıştır.

Gelenek ve Modernlik Kıskaçında Cumhuriyet Türkiye'sinde Felsefe

Batı'nın sosyal bilimler bağlamında tümelci/ evrenselci ve pozitivist uğraklardan kültürel ve yerel olana doğru felsefi kavrayışa bağlı zihniyet dönüşümünü yine kendi modernleşme süreçleri içerisinde kendi dinamikleri çerçevesinde gerçekleştirmiştir. Sosyal bilimler meselesinde Türkiye'de süreç ilk dönemlerinden itibaren büyük ölçüde doğa bilimleri çerçevesinde ve yine pozitivist çerçevede ele alınmıştır. Kayalı'yı söz konusu durumu üç sebebe dayandırır. Birincisi; sosyal bilimlerde benimsenen pozitivist anlayışın iki bilim grubunu birlikte düşünmeye olan meylidir. İkincisi; siyasete yönelik ilgi ve bu bağlamda sorunlara hemen pratik çözümler bulma önceliğidir. Üçüncüsü ise; Türklerin gerçekçi nedeniyle somut olana yönelik ilgileridir (Kayalı, 2021, s.57).

Yukarıda sözü edilen durum, Osmanlı'dan başlayarak modernliğin daha çok "science" kavramıyla bağlantılı olarak görülmesini ve bu bağlamda teknik bilimlere öncelik verilmesini, nihayetinde Batı dışı toplumların söz konusu süreci daha somut teknolojik süreçlerle özdeşleştirilmesiyle de ilintili görünmektedir. Halbuki modernlik, Batı'da, tarihsel süreç boyunca yaşanan bir dizi toplumsal ve zihniyet değişiminin bir sonucudur. Modernlik bu bağlamda böyle bir perspektifin ve zihniyet dönüşümünün ismidir ve sosyal bilimlerde farklı disiplinle-

riyle bu perspektifi üretmektedir. Örneğin, Batı'da bilimsel gelişmelerle başlayan süreç ile Tanrı merkezli evren tasarımı insan merkezli bir evren tasarımına geçişle anlamlandırılır. Bu dönüşüme benzer biçimde bir dönüşüm sosyal bilimlerin diğer alanlarında kendisini göstermiş ve bununla birlikte yeni durumlara uygun biçimde kurumsal dönüşümlerde sağlanmıştır. Bunun en önemli nedenlerinden biri de şüphesiz modernliğin Batı dünyasından farkı olarak tam anlamıyla gelenek karşıtlığı olarak algılanmasıdır. Zaten bu nedenle de Cumhuriyet döneminin ilk ideolojisinin pozitivizm olduğu söylenebilir. Çünkü söz konusu dönemde pozitivizm gelenekten kopmanın ilk aracı olarak görülmüştür. Ülkede gelenekten kopmanın ön şartı olan pozitivist bilim ideolojisi de bütün entelektüel akımların kaynağında bulunarak onları yapılandırmıştır (Arslan, 1991, s.XIV). Bu yapılandırma felsefe bağlamında özellikle Cumhuriyet dönemi boyunca felsefe bölümleri de dahil olmak üzere, eğitim-öğretim mantığının teşekkülünü modern-gelenek dikotomisinde özetlenebilecek kategorik ayrımlarla oluşturulmuş ve bu bağlamda İslam düşüncesi de dahil olmak üzere genel anlamda geleneği dışlayan bir paradigmanın hakimiyeti söz konusu olmuştur.

Hatırlanacağı üzere geleneksel dönemin karakterini teşkil eden ve insanlık tarihinin büyük kısmına hâkim olan bilgelik temelli evren tasavvurları, modern dönemin aksine köken efsaneleri ile inançlar üzerinden kurulmuştur. Dolayısıyla bilimsel gelişmelere de paralel olarak modernleşme sürecinde yapılan eleştiriler, araştırmalar, temellendirmeler, kurumlaştırmalar, yeni iktisadi ve hukuki anlayışlar ve eğitim sistemleri gibi hususlar toplumlarda yeni zihniyetlerin oluşmasına vesile olduğu için evren tasavvurunun bilgelik temelli yapısını çok büyük oranda değişime uğratmıştır. Haliyle iktisattan hukuka, yönetimden eğitim sistemine kadar pek çok alanda temel değer sistemlerinde meydana gelen yapısal dönüşümler toplumların yaşam şartlarını kolaylaştırmıştır. Kolaylaşan bu yaşam şartlarının ve insanlığa sunduğu yeni imkanların arkasındaki felsefi düşünce tarzının modern medeniyetin biçimlendirilmesindeki etkisi anlaşılmadan söz konusu medeniyetin yapısını kavramak zor olduğu gibi onun imkanlarından yararlanmakta pek mümkün gözükmemektedir. Bıçak'a göre bu Batı-dışı toplumlar, toplumsal ihtiyaçları karşılamayıp sorunlarını çözemediklerinden ve Modern Batı'nın sömürgeci baskıları altında kurumla-

rını, değer sistemlerini, zihniyetlerini, kimliklerini ve evren tasavvurlarını dönüştüremediklerinden 19. yüzyılın sonlarından itibaren Batılıların yörüngesinde sömürülmüşler ve nihai anlamda da çökmüşlerdir. Felsefecilerin/düşünürler ait oldukları toplumun sorunlarına dair açıklama gücü yüksek düşünceler üretememeleri hem modern değerlerle kurumların felsefi ve bilimsel eleştirilerini yapamamalarını hem de kendi toplumsal şartlarına göre kuramsal tasavvurlar geliştirememelerine engel teşkil etmektedir. Türkiye' de iki yüz yıldır konuşulan ağır toplumsal sorunların üstesinden gelinmesi, ihtiyaçların nitelikli bir şekilde karşılanması için, temel değer sistemleriyle kurumların felsefi temelde sorgulanması, araştırılması, eleştirilmesi, yeniden kurgulanması ve temellendirilmesi gerekmektedir (Bıçak, 2022, ss.15-17).

Bütün bu hususlardan hareketle Bıçak'a göre Türkiye'de sosyal bilimlerin ve özelden de felsefenin sorun çözme yöntemi olarak neden kullanılmadığı hususunda karşılaşılan resmin iki ana boyutu bulunmaktadır:

İslam medeniyetinin düşünce geleneğini sürdürmeye çalışan kişiler, modern medeniyetin ürettiği ve dünyayı büyük ölçüde biçimlendiren sorunlar hakkında kuramsal temellendirme kaygısı gütmedikleri gibi toplumsal sorunlar hakkında kuramsal düşünceler de üretmemişlerdir. Öte yandan modern felsefe çerçevesinde kimliklerini oluşturanlar, filozofların hakikatleri bildiklerini, filozofları okudukça hakikatin öğrenileceği sanısıyla felsefeyle uğraşmakta ve geliştirmek istedikleri düşüncelerde derinleşmemektedir. Felsefeciler, felsefe yapmanın ne demek olduğu, felsefenin hangi sorunlar bağlamında geliştiği, hangi amaçlar için nasıl kullanılacağı konularında alt yapı oluşturacak araştırmalar yayınlamamışlardır. Bir kesim, İslam medeniyeti geleneğini hayali olarak sürdürmek için içlerine kapanıp toplumsal sorunları derinlikli ve geniş çerçeveli tartışmaktan uzak durmaktadır. Diğer kesim, felsefeci kimliğine sahip olduklarından her şeyi bildikleri sanısıyla Batılı düşünürlerin düşüncelerini tanıtarak araştırma alanının problemlerini temellendirdikleri ve toplumsal sorunlar hakkında çözüm modelleri geliştirdikleri duygusunu yaşamaktadırlar. Felsefeci, felsefede yerine getirmesi gereken sorumlulukların felsefe kimliğinde içkin bir sihirle yerine getirildiği sanısını yaşayıp kendisiyle ilgili sorunları araştırmamaktadır. Her iki kesim de geçmiş filozofların

peşinde giden doktora öğrencisi seviyesinde çırak kalmayı erdem kabul ettikleri izlenimini vermektedir(Bıçak, 2022, ss.18-19).

Meselenin ilk boyutu bağlamından bakıldığında her ne kadar sonuçları itibariyle tartışmaya açık olsa da Batı'nın kendi paradigması içerisinde yapmış olduğu değişim ve dönüşüm bizde çağın şartlarına uygun biçimde iktisat, hukuk, yönetim, güvenlik, öğretim, uluslararası ilişkiler ve toplum alanlarında düşüncelerle üretilmemiştir. Bunun önemli bir boyutunu şüphesiz geleneksel anlamda tevarüs eden düşünce tarzı oluşturur. Bıçak'a göre din kavramında içkin olan medeniyet unsurları ayrılmadığından inancın sınırları da belirlenmemiş ve söz konusu durum düşünce tarzında bulanıklıklara neden olmuş ve nihayetinde istenilmeyen düşman olan Batı'yı sessiz sedasız taklide devam etmeye neden olmuştur. Özellikle ilim teriminin, bilgi ve inanç anlamlarının yanısıra bunlar üzerine yapılan çalışmaları da kapsamı meselelerin bu çerçevede yorumunun devamını beraberinde getirmiştir. Bu durum "bilgelik temelli düşünme"nin sonucu olarak okunabilir. "Verili ve kutsal olanla ilişkili olan ilimi" olan ilim kavramı, daha çok deney, gözlem ve matematiksel formülasyon ile ifade edilmiş ve bu bağlamda doğa araştırmaları alanını ifade etmek için kullanılan bilim kavramı çerçevesinde anlayış sağlanamamıştır. Bıçak, ulemanın İslam'ın inanç ve medeniyet yanlarının ayrı değerlendirilmesini kavrayamamasının, medeniyet unsurlarının tartışılmasını ve geliştirilmesini engellediğini ileri sürer. Bu doğrultuda çağın şartlarına uygun biçimde iktisat, hukuk, yönetim, güvenlik, öğretim, uluslararası ilişkiler ve toplum alanlarında düşünceler üretilmemiştir (Bıçak, 2022, ss.530-531).

Bıçak'ın tespitinin ikinci boyutu olarak da Aydınlanma düşüncesinde nihai noktaya taşınan hümanizm, rasyonalizm, bilimselcilik, ilerlemeci tarih anlayışı, birey, özgürlük, eşitlik ve modern ulus devlet nosyonunun mütemmim cüzü olarak görülebilecek milliyetçilik gibi yaklaşım ve ideallerin yanı sıra yine Batı düşüncesinde meydana gelen eleştirel düşüncenin istikametini belirleyen modern-gelenek, bilim-din, felsefe-mit/hurafe gibi dikotomik ayrımlar da, bilhassa Cumhuriyet'in kuruluş ve gelişim süreci boyunca, meşruiyetlerini devletin resmi pratikleri yoluyla tahkim eden karakterleriyle Türk felsefesinin içeriğinin belirlenmesine etki etmiştir. Zira evveliyatı olmakla birlikte, Cumhuriyetin kuruluşuna paralel bir biçimde sükün eden ve meşruiyet kaza-

nan sanatçı ve aydın tipolojisine bakıldığında ön plana çıkan husus, onların, eleştiri ve ürünlerini, söz konusu Batılı ideallerin mutlak bir Arşimet noktası kılınmak suretiyle ortaya koymalarıdır. Kanaatimizce Türk modernleşmesine özgü içsel gerilimin temelinde de bu husus bulunmaktadır.

19. yüzyıldan itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nda başlayan modernleşme ve batılılaşma hareketleri, Batı'da meydana gelen bilimsel, teknolojik, siyasi ve sosyal alanlardaki gelişmelerin etkisiyle oluşan kaygılarla başlamıştır. 19. yüzyılda modern Batılı felsefeyle söz konusu karşılaşma, yeni sorun alanları, metotları, söylemleri ve onların işlevlerini fark etmemiz bakımından bir "başlangıç" olmuştur. Fakat zaman içerisinde bu başlangıç özgün bir modeli üretmemiş nihayetinde Osmanlı aydınlarının Batılı pratikleri zaman zaman zorunluluk olarak telakki etmesiyle belirginleşmiştir. Sözü edilen tutumun sonucu olarak Tanzimat sonrası dönemde de Türk düşüncesini temelde özgün bir inşa olmaktan çok aktarmacı biçimde gelişerek kurumsallaşan "felsefe tarihçiliği" ne evrilmiştir. Özellikle bu "evrilme sürecin başlangıç evrelerinin belirgin karakteristiği *gecikmişlik*, *hayatilik* ve *ivedilik* olunca, felsefe geleneğimizin için sonucun, elbette başlangıçta, intikal edilmek istenen yeni dünya ve değerlerin köklerinden habersiz, geri-beslemeden yoksun bir yönelim çerçevesinde naif, tepkisel, yüzeysel, duygusal, pragmatik bir aktarım ve eleştiri etkinliği olması da kaçınılmaz" olmuştur (Utku ve Kaya, 2011, ss.11-12). Sözü edilen süreç daha sonra şüphesiz ulus devlet anlayışının idealini destekleyen bir yapıyla Türkiye'de büyük oranda aydınlanmacı bir felsefe anlayışının hâkimiyetini de beraberinde getirmiştir. Tanzimatla birlikte söz konusu idealin gereği örgün eğitim kurumlarının dışına da genişletilen felsefeyle birlikte Encümen-i Daniş (1851), Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye (1861-1867) vb. kurum ve kuruluşlar kültür ve düşünce hayatında etkili olmaya başlamıştır. Sürece paralel biçimde eğitim almak ve Batı kültür ve medeniyetini öğrenmek için Batı'ya gönderilen öğrencilerle birlikte romantizm, yeni pozitivizm, yeni realizm, tarihsel materyalizm, sezgicilik, evrimcilik, materyalizm, fenomenoloji, egzistansiyalizm gibi felsefi akımlar tanınmaya başlamıştır. Bu doğrultuda "Fransa'dan dönenler Dekartçılık, Bergsonculuk, Yeni Thomascılık yoluyla Aristoculuk ile egzistansiyalizmi; Almanya'dan dönenler romantizm, felsefi antropoloji, yeni ontoloji ve fenomenolojiyi; İngiltere'den dönenler

yeni realizm ve yeni pozitivismi; ABD'den dönenlerin bir kısmı ise Marksizmi ve pragmatizmi ülkeye getirmişlerdir." Fakat söz konusu akımlardan hiçbirisi, tıpkı Aydınlanma düşüncesinde olduğu gibi, Türklerin gerek fikri ve gerekse siyasal hayatının belirlenmesinde pozitivist, natüralist ve materyalist düşünceler kadar etkili olmamıştır (Vural, 2018, ss.29-30). Çünkü özellikle 1900'lü yılların başlarında etkisini gösteren felsefe toplumsal sorunların çözümünü bilim ve felsefenin uygulanıp kurumların dönüşümüne paralel olarak değerlerin de yeniden kurgulanmasında aramışlardır (Bıçak, 2022, s. 421).

Osmanlı'nın son dönemi ve Cumhuriyet'e geçiş dönemi ise kurumların dönüştürüldüğü, siyasal yapının değiştiği ve toplumun yeniden yapılandırıldığı bir döneme karşılık gelir (Bıçak, 2022, s.422). Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinde siyasal, toplumsal ve kültürel alanda gerçekleştirilen dönüşümler büyük oranda yeni bir kimlik arayışı çerçevesinde Batı'da oluşan fikir hareketleriyle etiketlenmiştir. Örneğin bu sürecin ilk durağını siyaset oluştururken temel referans Rousseau'dur. Yeni rejimin omurgasını oluşturacak "ulusal egemenlik" ve "ulusal irade" gibi kavramlar Rousseau'nun *Toplum Sözleşmesi*'nden esinlenerek oluşturulmuştur. Emile Durkheim ise "sınıfsız toplum" ve "kaynaşmış kitle" temaları Büyük Millet Meclisi tarafından çevrilen *Toplumsal İş Bölümü* ile belirleyicidir. Harf Devrimi'yle başlayan 30'lü yıllar ise kültür devriminin olduğu ve Türkiye'nin farklı bir aydınlanmaya yöneldiği yıllardır. Söz konusu yıllar tarihin yerini arkeoloji, sosyolojinin yerini antropoloji, Osmanlıcanın yerini Türkçe'nin aldığı yıllardır (Toprak, 2019, s.XVIII- XIX).

Osmanlı'nın son döneminden başlamak üzere Cumhuriyet'e geçerken antropoloji ve sosyoloji gibi sosyal bilimlerin toplumun yeniden inşası yeni bir referans noktası olmuştur. Gökberk'e göre sosyolojinin referans noktası olması Türkiye'de felsefenin gelişmesini engelleyen unsurlardan biri olmuştur. Türk düşünce dünyasına sosyolojinin hâkim olması olgucu ve pozitivist düşünce tarzını da beraberinde getirmiştir. Oysa Gökberk'e göre olgucu düşünce felsefeye dost değildir (Gökberk, 1997, ss.53-54).

Cumhuriyet dönemi Türk felsefesi içerisinde yer alan felsefecileri genel olarak birkaç kuşak olarak incelemek mümkündür. Cumhuriyet

dönemi ilk felsefeciler kuşağı ise çoğunlukla Batı felsefesinin tanınip aktarılması çabasında olmuşlardır. Ayrıca ilk kuşak felsefecilerimizin birçoğunun ki Mazhar Şevket İpşiroğlu, Takiyettin Mengüşoğlu, Bedia Akarsu, Nermi Uygur gibi isimler bunlar arasındadır, Almanya'dan gelen felsefecilerin asistanlarıdır. Sözü edilen bu durum Alman felsefesinin Türkiye'deki tanınırlığının artmasına ve bu bağlamda Türk felsefesi üzerindeki belirgin etkisine neden olmuştur (Vural, 2019, ss. 80-82). İkinci kuşak Türk felsefecilerse, Cumhuriyetin kuruluşu ile Üniversite Reformu arasındaki dönemde karşılık gelen dönemde eğitimlerini Türkiye'de tamamlayanlardır. Söz konusu bu kuşağın önemli bir özelliği ise birinci kuşak felsefecilerin öğrencileri olmalarıdır. Doktoralarını da Türkiye'de tamamlayan Bedia Akarsu, Nermi Uygur, Nihat Keklik, Teo Grünberg ve Necati Öner gibi ikinci kuşak felsefecilerin en belirgin özelliği ise ilk kuşak felsefeciler gibi Batı felsefesini olduğu gibi aktarmaktan ziyade felsefenin fikir dünyası içerisinde kendi yerinin belirlenmesine dikkat çekmeleri ve özgün felsefi yaklaşımlar konusunda arayış içerisinde olmalarıdır (Vural, 2019, s. 87).

Ülken'e göre ise Batı felsefesinin Türk felsefesine tesiri bağlamında Üniversite Reformunu ve buna bağlı yeni felsefe akımlarının direk biçimde Türk felsefesine aktarılması sürecini bir başlangıç yeri olarak tanımlamak mümkündür. Çünkü söz konusu süreç, yeni nesillerin yeni fikir akımlarını Türk felsefesine taşımalarını sağladığı gibi Hitler Almanya'sından kaçan bilim insanlarının İstanbul Üniversitesi'nde görev almaları sayesinde fikir akımlarının Türkiye'ye girmesine vesile olmuştur. (Ülken, 1992, s.464). 1933'te Üniversite Reformunu yapan Türkiye'ye yaşanan olaylar nedeniyle en çok Alman bilim insanlarının gelmesi ve gelenler içerinden felsefe alanında en çok Hans Reichenbach'ın etkili olmasının metafiziği reddeden Reichenbach'ın tutumuyla da uyumlu olduğu söylenebilir. Fakat Reichenbach'ın felsefe tarzını eleştiren Direk'e göre ise aslında Reichenbach'ın Türkiye'ye gelmesi şaşırtıcı bir şans olmuştur. Çünkü ona göre Reichenbach'ın yaptığı felsefe bizim Batılı kimliğimizi oluşturmaya kavramsal olarak derin bir katkı yapamayacak kadar dar bakış açılı olduğundan felsefeyle ilişkimizin temel problemlerini ortaya koymakta başarısız kalmıştır." (Direk, 2001, s. 70) .

Vural'a göre ise Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren devlet projesi haline gelen felsefe çerçevesinde bir Alman geleneği oluşmaya başla-

mış fakat felsefe daha çok ideolojik bakış açısıyla ele alındığından söz konusu durum hem felsefenin pozitivist ve bilimci bir zihniyette sınırlandırılmasına neden olmuş hem de felsefenin tabana yayılmasını engellemiştir. Ayrıca bu dönemde metinlerin genellikle kritik edilmeden alınması felsefede Batı literatürünün hâkim olmasına neden olmuştur (Vural, 2018, ss.145-146).

Felsefi alanda gerekli mesafenin alınamamasına neden olarak Cumhuriyetin ilk yıllarından tıpkı günümüzde olduğu gibi felsefe ve felsefecilere karşı olumsuz bakış açılarını da zikretmek gerekmektedir. Dönemin felsefe öğrencisi Mehmet İzzet ile Yusuf Akçura arasında (1922) yaşanan ve Akçura'nın felsefe öğrencisi İzzet'e: "Bize felsefeci lazım değil, demirci lazım..." şeklindeki ifadesi söz konusu bakış açısının en bariz örneğidir (Vural, 2018, ss. 50-51).

Yukarıda ifade edildiği şekliyle Osmanlı'nın 19. yüzyıldaki bürokratik rasyonalizasyon ve reform çabalarına kadar geri götürülebilecek bir süreçle geriden kavrayarak anlaşılabilir felsefe serüvenimiz Cumhuriyetle birlikte dönemin bazı politikaları doğrultusunda pozitivist-bilimsel değerlerin etkisiyle gelişmiş metafizik ve dini olanı marjinalleştirme yoluna girmiştir. Fakat İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki çok partili demokrasi dönemi ile de birlikte İslami söylemin bazı veçhelerini laik devlet çerçevesi içerisine yeniden sokulmasıyla Türk siyasetine İslami içeriğinin sokulmasıyla belirli bir genişletme sağlamıştır. Söz konusu durum, kamusal hayata dair tartışmaları hem seküler hem de dini yönleri açısından müşterek olarak ifade edilmesine yol açtığı gibi dolaylı olarak kültürel olguları ve özellikle felsefi geleneği oluşturmada çok katmanlı bir kavrayışa neden olmuştur (Davison, 2001, s. 22). Fakat Gürsoy'a göre Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinde felsefesinin kültürel hayatımızın ve kavrayışımızın bütünlüğü içerisinde söz gelimi bilim ya da sanat gibi yetkin bir yere ve saygınlığa geldiğini söylemek zor görünmektedir (Gürsoy, 2006:14). Uygur ise Türk felsefesinin, Türkçe felsefe olması gerektiğine vurgu yapar. Ancak nu bağlamda felsefe Türkiye için bir varlık, Türk kültürü için bir etkinlik ve yaygınlık kazanabilir. Aynı zamanda Türk felsefesinin de kendini diğer tüm felsefelere "açık" tutması, onlarla etkileşime girmesi gerekir. Türk felsefesinin başarı olanaklarını artırmak öncelikle felsefeyi yüceltmek ve önemini artırmakla mümkün olur. Bu doğrultuda "Türk Felsefesi" ni

“değerli” kılan ölçekler ya da standartlar belirginleştirilmelidir (Uygur, 2019, ss. 79-82).

Türkiye’de felsefi geleneğinin; Cumhuriyet döneminde oluşan sorunlarla, Cumhuriyetin amaçları ile modern siyasette geleneksel olanın yeri hakkındaki önyargılarımızla, çoğu kez kışkırtılan ve birbirini etkileyen problemlerle ve engelleyici metodolojik bağılıklarla şekillendiğini ifaden eden Türer’e göre, bakışımızı öncelikle felsefi geleneğimizin hangi şartlarda ve nasıl oluştuğuna çevirmemiz gerekmektedir. Bunun için öncelikli yapılması gereken ise modernlik ve geleneği anlamada mutabakat oluşturabileceğimiz bir zeminin teminidir. Ayrıca geleneksel olanı topyekûn değiştirmek yerine toplumların tarihsel deneyimlerine uygun modeller geliştirmek ve farklı kültürlerin hüküm sürdüğü ülkelere uygun düşecek kültür ağırlıklı anlayışlar ikame etmek gerekmektedir. Bu bağlamda pek çok düşünür felsefe sosyal bilimler araştırmasında özne-nesne dikotomisine bölünmüş bir ontolojik konumlandırma yerine, karşılıklı işleyiş ve diyaloga dayalı bir yöntemi önermektedir. Bu durum, araları kesin çizgilerle ayrılmış düşünme düşünce yapılarının karşısında yer aldığı gibi felsefede bilişsel iddiaların temelini oluşturduğu varsayılan sistemli bir epistemolojiye karşı bir duruşu da ifade eder. Neticede bahsedilen bu husus, bilginin artık açıklanıp temsil edilen bir şey olmadığı, onun bir eylem olarak görüldüğü ve dolayısıyla artık “bilgi”den değil “bilme”den bahsedileceği anlamına gelir. Sabit bir durumdan ziyade bağlam içerisinde gerçekleşen bilme ise nesnellikler yerine dinamik ilişki ve durumları içine alıp kucaklayan bir “deneyim” de mümkün olabilir (Türer, 2012, ss. 115-126).

Türk felsefesinin “çok kültürlü bir felsefe kavrayışı içinde” temelleneceği hususunda Zeynep Direk’in ifadeleri de dikkat çekicidir: “Bir kez bu proje olumlandıktan sonra Türk felsefesini bir kültür felsefesi olarak yeniden inşa etme görevini üstlenmek gerekir. Bunun için hem farklılığı ve başkılığı dışlayan felsefe anlayışını sorgulamak hem de yeni okuma stratejileri hayal etmek, icat etmek gerekecektir.” (Direk, 2003, s. 21). Bu doğrultuda evrensellik veya zorunluluk olarak oluşturulmuş yapılardan ziyade yaşamı, deneyimi ve işlevsellikleri öne çıkararak oluşumlara yönelinmelidir. Söz konusu felsefe yapmanın bir metafiziğe olan gerekliliği de ortadan kaldırmayacağını hatırlatmak gerek-

mektedir. Özellikle sosyal bilimlerin kendisine bir temel oluşturmada felsefeden yararlanacağı zemin onun eleştirel ve her şeyin mümkün oluşuna yönelik yaklaşım olduğu unutulmamalıdır. Devamlı bir soruşturma etkinliği olan felsefenin taşıyacağı eleştirel yeterliliğin sosyal bilimlerde asıl gerçekliği gösteren faktörlerden biri olduğu ve bu doğrultuda toplumdaki işleyişi belirleyen anlam alanına katkısı gözden irak tutulmamalıdır. (Türer, 2022, <https://doi.org/10.55709/TSBSBildirilerDergisi.2.74>)

Sonuç

Ülkemizde felsefenin günümüzdeki durumunu hem Batı felsefesinin güzergahını hem de bizdeki geçmişini araştırmadan değerlendirmek mümkün görünmemektedir. Türkiye’de iki yüz yıldır konuşulan ağır toplumsal sorunların üstesinden gelinmesi, toplumsal ihtiyaçların nitelikli bir şekilde karşılanması, sorun çözme becerilerinin yükselmesi, toplumun yaşama şartlarının iyileşmesi ve toplumsal varoluşun sürekliliğinin sağlanması için, temel değer sistemleri ile kurumların felsefi temelde sorgulanması, araştırılması, eleştirilmesi, yeniden kurulanması ve temellendirilmesi başta gelen gereklilikler arasındadır.

158

Türkiye’de genelde sosyal bilimler özelde de felsefenin ideolojik bakış gibi felsefeyi fakirleştirici zihniyetlerden mümkün olduğunca uzak tutulması, buna mukabil kültürün içinden hareketle, kesinlikler yerine işleyişe önem veren bir ufukla yapılması gerekmektedir. Oldukça radikal değişim ve dönüşümler geçirdiğimiz bu dönemde insanın yönünü ve yolunu bulmada, kendisi olma imkânlarını gerçekleştirmede önemli bir imkân olarak var olan felsefenin metodik dayatmalar yerine kültürün imkanlarında yeni bir bilgelikle üretilmesi büyük önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

Arslan, H. (1992). *Epistemik Cemaat: Bir Bilim Sosyolojisi Denemesi*. Paradigma Yayınevi.

Bıçak, A. (2013). “Tarih Düşüncesi”, *Cogito: Tarihyazıcılığı*, S.73 Bahar, ss.36-60.

Bıçak, A. (2022). *Türkiye’de Felsefenin Gerçekliği ve Eleştirisi*. Dergâh Yayınları.

- Davison, A. (2001). *Türkiye'de Sekülerizm ve Modernlik* (çev. Tuncay Birkan). İletişim Yayınları.
- Direk, Z. (2001). "Türkiye'de Felsefenin Kuruluşu". *Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek (Sempozyum Bildirileri)* (Yay. haz. Tanıl Bora). Metis Yayınları.
- Direk, Z. (2003). "Başkada Aynı Kalmak: Türk Başkaldırısını Felsefi Olarak Düşünmenin Yolları Üstüne", *Toplum ve Bilim*, S. Güz 98. İletişim Yayınları.
- Haakonssen, K.(2006). *The Cambridge History of Eighteenth-Century Philosophy*. Cambridge University Press.
- Gökberk, M. (1997). *Kant ile Herder'in Tarih Anlayışları*. Yapı Kredi Yayınları.
- Gürsoy, K. (2006). *Bir Felsefe Geleneğimiz Var Mı?*. Etkileşim Yayınları.
- Kayalı, K. (2021). *Düşüncenin Coğrafyası*. Ketebe Yayınları.
- Özlem, D. (1999). *Siyaset, Bilim ve Tarih Bilinci*. İnkılap Yayınları.
- Özlem, D. (2010). *Tarih Felsefesi*. Notos Kitap.
- Utku, A. & Kaya, M. C. (2011). "Türkiye'de Modern Felsefe Tarihi Yazımının Serencamı: Geç-Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir Literatür Değerlendirmesi". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*. 9/17, ss.11-48.
- Ülken, H. Z. (1992). *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*. Ülken Yayınları.
- Vural, M. (2018). *Tanzimat'tan Günümüze Türkiye'de Felsefe*. Elis Yayınları.
- Toprak, Z. (2019). *Cumhuriyet ve Antropoloji*. Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Türer, C. (2012). "Türk Modernleşme Tecrübesi Bağlamında Türkiye'de Felsefe", *Türkiye'de Felsefenin Geleneği ve Geleceği*. (ed. Şafak Ural, Arzu İbişi Temelli, Filiz Didem Çoban Sarı, Nurten Öztanrıkulu Özel). İstanbul Üniversitesi Yayını, ss.115-126.
- Türer, C. (2022). "Sosyal Bilim Disiplini / Araştırma Programı Olarak Felsefe Günümüze Ne Söyler?", *TSBS Bildiriler Dergisi 2*, <https://doi.org/10.55709/TSBSBildirilerDergisi.2.74>.
- Uygur, N. (2019). *Türk Felsefesinin Boyutları*. Yapı Kredi Yayınları.

TÜRKİYE’DE SOSYAL BİLİMLER METODOLOJİSİNİN GELİŞİMİNDE İKİ KURUCU SOSYOLOG: “ZİYA GÖKALP VE PRENS SABAHATTİN”

Fatih BAŞ*

Öz

Bilim dünyasında sosyal bilimler çatısı altında çeşitli disiplinler yer almaktadır. Bu bağlamda sosyoloji, psikoloji, felsefe gibi disiplinler sosyal bilimler metodolojisini takip etmektedir. Batı’da sosyal bilimlere yönelik metodolojik gelişmeler 19. yüzyılda ön plana çıkmıştır. İlerlemeci ve gelişmeci bir çizgide ortaya çıkan pozitivist düşüncenin etkileri sosyal bilimler metodolojisinde de kendisini göstermiştir. Bu dönemde Comte, Durkheim, Weber, Le Play gibi isimler sosyal bilimler metodolojisine dair fikirler ortaya koymuştur. Bu fikirlerin Türkiye’de etkisini göstermesi ve sosyal bilimler metodolojisinde kullanılması ise 20. yüzyılın başlarına tekabül etmektedir. Bu dönemde sosyal bilimlerde öne çıkan isimler arasında Ziya Gökalp (1876-1924) ve Prens Sabahattin (1879-1948) önemli yer tutmaktadır. Ziya Gökalp ve Prens Sabahattin sosyolojide iki farklı ekolü takip etmişlerdir. Pozitivist anlayışın etkisinde kalan iki isimden Ziya Gökalp daha çok Durkheim ekolü ile ‘kollektif sosyoloji’ anlayışına yönelirken, Le Play etkisinde kalan Prens Sabahattin ise ‘bireyci sosyoloji’ anlayışına odaklanmıştır. Cumhuriyetle birlikte iki isim genel anlamda sosyal bilimler ve özelde sosyoloji metodolojisinde çok önemli yere sahip olmuştur. Gerek Ziya Gökalp gerekse Prens Sabahattin ortaya koydukları düşüncelerle sosyal bilimler metodolojisine yeni açılımlar kazandırmıştır. Bu doğrultuda çalışmanın amacı; Türk sosyolojisinin iki kuru-

* Arş. Gör. Dr., Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Din Sosyolojisi Bilim Dalı,
E-posta: fatihbas@aksaray.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-3159-6770>.

cusu Ziya Gökalp ve Prens Sabahattin'in görüşlerini ortaya koymak ve bu görüşlerin dünden bugüne Türkiye'de sosyal bilimler metodolojisine yaptığı katkıları analiz etmektir. Çalışmada metodolojik olarak 'tümevarım yöntemi' takip edilmektedir. Böylece parçadan bütüne Ziya Gökalp ve Prens Sabahattin'in görüşleri Türkiye'de sosyal bilimlerin gelişimini nasıl etkiledi sorusunun cevabı verilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal bilimler, Ziya Gökalp, Prens Sabahattin.

TWO FOUNDING SOCIOLOGISTS IN THE DEVELOPMENT OF SOCIAL SCIENCES METHODOLOGY IN TURKEY: ZIYA GOKALP AND PRINCE SABAHATTIN

Abstract

In the world of science, there are several disciplines under the umbrella of social sciences. In this context, disciplines such as sociology, psychology and philosophy follow the methodology of social sciences. Methodological developments in social sciences in the West came to the fore in the 19th century. The effects of positivist thought, which emerged in a progressive and developmental line, also showed itself in the methodology of social sciences. In this period, names such as Comte, Durkheim, Weber, Le Play, put forward ideas about the methodology of social sciences. The effects of these ideas in Turkey and their use in the methodology of social sciences correspond to the beginning of the 20th century. Ziya Gökalp (1876-1924) and Prens Sabahattin (1879-1948) have a significant place among the prominent names in social sciences in this period. Ziya Gökalp and Prens Sabahattin followed two different schools in Sociology. While Ziya Gökalp, who was under the influence of positivist approach, tended to the understanding of "collective sociology" with Durkheim school, Prens Sabahattin, who was under the influence of positivist approach, focused on the understanding of "individualistic sociology" with Le Play school. With the republic, these two names had a very important place in the methodology of social sciences in general and sociology in particular. Both Ziya Gökalp and Prens Sabahattin brought new perspectives to the methodology of social sciences with their ideas. In this direction, the aim of the study is to

reveal the views of Ziya Gökalp and Prens Sabahattin, the two founders of Turkish sociology, and to analyze the contributions of these views to the social sciences methodology in Turkey from past to present. Methodologically, the method of induction is followed in the study. Thus, the answer to the question of how Ziya Gökalp and Prens Sabahattin's views affected the development of social sciences in Turkey, from the part to the all is given.

Keywords: Social sciences, Ziya Gökalp, Prens Sabahattin.

Giriş

Dünyada modern bilimin gelişimi ile birlikte sosyal bilimler metodolojisi de bir yenilenme sürecine dahil olmuştur. Toplumların modern hayata sosyal, kültürel, siyasal, entelektüel entegrasyonu çerçevesinde sosyal bilimlerde ister istemez değişimler meydana gelmiştir. Bu süreçte dünyada sosyal bilimler alanında yaşanan değişimlerden Türkiye'deki sosyal bilim çalışmaları da nasibini almıştır (Bulut, 2005, ss.92-94). Sosyal bilimlerde ortaya çıkan yeni disiplinler ve modern düşüncenin ürettiği yeni yaklaşımlar dünyada adeta zaruri olarak sosyal bilimler felsefesinde birtakım değişimlerin önünü açmıştır. Bilhassa sosyal bilimler çatısı altındaki felsefe disiplininin kendi içerisinde birçok bağımsız disiplin üretmesi yeni bir perspektifi gerekli hale getirmiştir. Ayrıca modern hayata bütün toplumların eklenmesi ve modern çerçevede yeni bir dünya inşa edilmesi süreci de sosyal bilimlerde yenilenmeyi bir ihtiyaç haline getirmiştir. Batıda felsefenin yanında sosyoloji ve psikoloji gibi alanların gelişmesi, kendine yeni alt dallar açması ve bu alanlarda bilimsel üretkenliğin başlaması sosyal bilimler metodolojisinde yeni gelişmelere zemin hazırlamıştır. Öyle ki bu disiplinlerden beklenen ana gayelerden birisi batı egemenliğindeki yeni dünya düzenine toplumları adapte etmektir (Sezer, 1989, s.4). Batıda, 17. yüzyıldan itibaren Descartes ve Montesquieu gibi isimlerin öncülük ettiği insan aklına, bilime ve düşünsel üretime vurgu anlayışı artmış ve bu gelişmeler 19. yüzyılda modern sosyal bilim felsefesini meydana getirmiştir.

19. yüzyıldan itibaren pozitivist düşüncenin modern bilimin itici gücü olarak kabul edilmesiyle, sosyal bilimler metodolojisinde değişim daha belirgin olmuştur. Bu dönemde Comte, Durkheim, Sepencer,

Marx, Simmel, Weber, Le Play gibi pek çok isim sosyal bilimlere yeni yaklaşımlar getirmiş ve modern dünyanın dinamiklerini ortaya koymaya çalışmıştır. Böylece modern sosyal bilimler metodolojisinin inşa edilmesinde 19. yüzyıldaki filozof ve sosyologlar önemli bir rol oynamıştır. Comte'un pozitivist düşünceyi sistematik hale getirmekte gösterdiği çaba, Durkheim'ın kolektif sosyoloji anlayışını yerleştirerek toplumları anlama gayreti, Marx'ın altyapı ve üstyapı ilişkisine dayalı toplumsal işleyiş modeli, Weber'in modern dünyayı bürokrasi çerçevesinde örgütlenme modeli, Le Play'ın bireyci sosyoloji anlayışıyla tekil olaylara odaklanması, sosyal bilimler açısından yeni perspektifler ortaya koymuştur. Dünyada yaşanan bu gelişmelerin elbette Türkiye'ye sirayet eden bir yönü olmuştur. Türkiye'de modernleşme çalışmaları 18. yüzyılın sonlarında Osmanlı'da başlamış, 19. ve 20. yüzyılda esas etkisini göstermiştir. Osmanlı devletinin gerileme sürecine girdiği bu dönemde siyaset, ordu, hukuk, eğitim gibi alanlarda birçok reform yapılmıştır. Bilhassa Tanzimat Fermanıyla birlikte köklü reformlara hız verilmiştir (Mardin, 1991, ss.10-20). Bunun yanında devletin gerileme ve sonrasında dağılma süreçlerine girdiği dönemde toplumsal, kültürel ve dini çerçevede üç temel düşünce akımı ortaya çıkarılmıştır. Osmanlılık, Türkçülük ve İslamcılık düşüncesi etrafında yeni perspektifler çizilmek istenmiştir (Akçura, 2019, ss.63-87). Osmanlı'nın son dönemlerinde yaşayan ve modern Türkiye'nin kuruluş sürecinde ve sonrasında fikirsel olarak katkı sağlayan Ziya Gökalp, Prens Sabahattin, Fuat Köprülü, Fahri Fındıkoğlu, Hilmi Ziya Ülgen, Niyazi Berkes, Nurettin Topçu gibi isimler sosyal bilimler metodolojisinde yeni yaklaşımlara kapı aralamıştır. Bunun sonucunda Türkiye'de sosyoloji, felsefe, edebiyat, tarih, siyaset bilimi, kamu yönetimi gibi birçok disiplin batıda da üretilen yeni fikirlerle harmanlanarak sosyal bilimler metodolojisinin temelleri atılmıştır.

Yukarıdaki değerlendirmeler ışığında bu çalışma sosyal bilimler metodolojisinin gelişiminde özellikle Ziya Gökalp ve Prens Sabahattin'in başta sosyoloji disiplini olmak üzere çeşitli disiplinlerle sosyal bilimlere ne tür katkılar yaptıklarını analiz etmektedir. Bu bağlamda Gökalp ve Sabahattin'in hayatı, etkilendikleri batılı akımlar, benimsedikleri düşünceler ve Türkiye'de sosyal bilimler metodolojisine yaptıkları katkılar ele alınmaktadır. Gökalp sosyolojisi ve Sabahattin sosyolojisi ayrı ayrı incelenerek, ayrıştıkları noktalar ve bunun sosyal bilimlerde-

ki iz düşümleri ortaya konulmaktadır. Böylece Ziya Gökalp ve Prens Sabahattin'in görüşleri Türkiye'de sosyal bilimler metodolojisinin gelişimini nasıl etkiledi sorusunun cevabı verilmektedir.

Ziya Gökalp ve Prens Sabahattin'in Hayatı ve Eserleri

Türkçülük düşüncesinin ideologlarından olan Ziya Gökalp, 1876 yılında Diyarbakır'da doğdu. Eğitimini Diyarbakır ve İstanbul'da tamamladı. Sosyoloji, edebiyat ve siyaset gibi farklı alanlara ilgi duydu. Yazın hayatına öncelikle Diyarbakır merkezli yayın yapan 'Küçük Mecmuası' dergisinde başladı. Bunun yanında 'Türk Yurdu, Türk Sözü, İslam Mecmuası, İctimaiyat Mecmuası, Milli Tetebbular Mecmuası' gibi dergilerde yazılar yazdı. Modern Türkiye'nin kuruluş sürecinde fikirleriyle aktif rol oynadı. Özellikle kültürel ve toplumsal politikaların belirlenmesinde etkin görev aldı. Düşünce hayatında hars, medeniyet, milli vicdan, milli dil, Türkçülüğün tarihi gibi konulara yoğunlaşmıştır (Türkdoğan, 2000). "Türkleşmek, İslamlaşmak ve Muasırlaşmak, Türkçülüğün Esasları, Türk Töresi, Türk Medeniyet Tarihi, Kızıl Elma gibi önemli eserler ortaya koymuştur. 1924 yılında İstanbul'da vefat etmiştir (Gökalp, 2014, ss.7-8). Gökalp, Türk kültürünün ve İslam medeniyetinin gelişmesinde etkin bir şahsiyet olarak tanındı. Türkiye'de kültür, medeniyet, sosyoloji ve sosyal bilimlere dönük çalışmaları ile bilinir hale geldi. Türklüğün tarihi, kültürü, dili, ahlakı, kökeni, sanatı ve estetiği gibi konularda Türkçülük düşüncesi üzerine yaptığı kapsamlı analizlerle öne çıkmıştır (Gökalp, 2020, ss.9-47; 111-135; 137-148; 151-160).

Modern Türkiye'nin kuruluş sürecine fikri destek veren kişilerden birisi de Prens Sabahattin'dir. Kendisi Osmanlı hanedanlık ailesiyle olan akrabalık bağları sebebiyle 'prens' unvanı ile anıldı. 1879 yılında İstanbul'da doğan Prens Sabahattin, daha çok siyaset bilimi ve sosyoloji üzerine yoğunlaşmıştır. Gençlik yıllarında yolları Jön Türkler ile kesişmiş ve bu hareketin fikriyatında önemli simalar aralarında yer almıştır. Ayrıca adem-i merkezîyetçi düşüncenin önemli savunucularından birisi olmuştur. 1906 yılında "Terakki" isimli bir gazete çıkarmaya başlamış ve teşebbüsü şahsi fikrini toplumlara aşılama çabasıdır (Aytaç, 2018, ss.79-82). Fransa'da kaldığı yılların etkisiyle düşünsel hayatında ve sosyolojik perspektifinde 'Science Sociale' okulunun belirgin etkisi vardır. Prens Sabahattin daha çok siyaset

bilimci olarak tanınsa da onun çalışmaları esasen sosyolojide daha fazla dikkat çekmiştir. Etkisinde kaldığı Fransız okulu da zaten ağırlıklı olarak sosyolojik çalışmalarla tanınmıştır (Tanyol, 2014, ss.147-149). Osmanlı devletinin son yılları ile modern Türkiye'nin ilk adımlarının atıldığı dönemde kaleme aldığı "Türkiye Nasıl Kurtarılabilir?" adlı çalışmasıyla siyasi, iktisadi ve sosyal açıdan yeni bir devlet ve toplum tahayyülü oluşturmaya çalışmıştır (Sabahattin, 2021). Prens Sabahattin, 1948 yılında İsviçre'de vefat etmiştir.

Ziya Gökalp, Durkheim ve Kolektif Sosyoloji

Ziya Gökalp'in sosyolojiye dair görüşlerinde kolektif sosyoloji anlayışı önemli yer tutmaktadır. Türkiye'de sosyoloji disiplininin yerleşmesinde başat rol oynayan mütefekkirlerden olan Gökalp, Osmanlı devletinin ümmetçi yapısından Türkiye'deki millet yapısına geçişte sosyolojik bir perspektif çizmiştir. Bu bağlamda Türk devlet ve millet yapısına uygun yeni bir milli kültür ve toplum inşa etmeyi amaçlamıştır. Kendisi kültür, toplum ve millet olgusunun bir bütünlük halinde oluşabilmesi için milli bir sosyoloji oluşturmak gerektiğine inanmıştır (Günay, 1992, ss.38-19). Bunu yaparken model olarak benimsediği Durkheim'in kolektif sosyoloji anlayışını Türk toplumuna en iyi nasıl uyarlayabiliriz sorusu üzerine yoğunlaşmıştır. Batı sosyolojisinde metodolojik olarak 20. yüzyıl başlarında iki sosyolojik yol dikkat çekmiştir. Birisi olay ve olguları bir bütün olarak ele alan tümdengelimci kolektif sosyoloji, diğeri ise olay ve olguları tekil olarak ele alan tümevarımcı bireyci sosyolojidir. Kolektif sosyoloji toplumsal olay ve olguları bir bütün halinde anlama ve açıklama temeline dayanmaktadır. Bu çerçevede olay ve olgular arasında sebep-sonuç ilişkisi kurarak ve geçmişteki olaylarla bugünkü olayları bir bütün halinde ele alarak ilerlemektedir.

Durkheim'e göre modern dünyanın ruhunu anlamada geleneksel toplum ve modern toplum arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları iyi bilmek gerekir. Geleneksel toplumlar ortak ruh ve heyecan ile birbirine bağlanmakta ve ortak çıkarlarını korumaktadır. Böylece sınıfsal bir yapının oluşmasına izin verilmemekte ve toplum içerisine bireylerin birbirini ezebileceği ve birbirine ekonomik üstünlük sağlayabileceği bir alan bırakılmamaktadır. Bu kolektif anlayışın en iyi uygulandığı toplumlar 'mekanik dayanışma' ruhuna sahip toplumlardır (Durkheim,

im, 2020, ss.99-101). Kolektif anlayışın hakim olduğu toplumlarda dayanışma ruhu güçlü olduğu için ortak kültür ve yaşam pratikleri daha rahat oluşturulabilmektedir.

Durkheim'ın kolektif sosyolojisinde kolektif bilinç kavramı dikkat çekmektedir. Modern toplumun devamlılığı için kolektif bilinç veya kolektif ahlaki zaruri gören Durkheim için eğitilmiş, kültürlü ve nitelikli insanlardan müteşekkil olan modern toplumlarda kolektif bilinç olmaz ise bir devamlılık sağlanamaz. Kolektif bilinç zayıflamaya başlarsa ve bireysel bilinç güç kazanırsa modern toplumların ayakta kalması çok zorlaşır. Dolayısıyla organik dayanışma modeli (Durkheim, 2020, ss.143-145) ile örgütlenen modern toplumların en önemli besleyici dinamiği kolektif bilinç olmalıdır. Durkheim'e göre toplumdaki bireylerin her biri kolektif ahlaka uygun hareket etmeli ve bir bütün halinde ortak ilkeler oluşturulmalıdır. Bunun sonucunda da hem toplumsal olay ve olgular bir bütün halinde ele alınabilir hale gelmekte ve hem de egoist davranışlarla toplumsal yapının ve ahlakın bozulması engellenmektedir (Taş, 2020, s.448).

Durkheim'ın bu görüşleri Ziya Gökalp düşüncesinde oldukça etkili olmuştur. Gökalp, kolektif sosyoloji anlayışının temellerini iyi özümseyerek Osmanlı'nın son dönemleri ve modern Türkiye'nin kuruluş yıllarında bu yaklaşımı milli çerçevede toplumsal meselelere uygulamıştır. Türk toplumunun milli anlayışla kültür, değer, dil, ahlak, estetik gibi alanlarda ortak kurallar manzumesi oluşturma sürecine doğrudan katkı vermiştir. Bunu yaparken sosyoloji ilmini Türk milletinin kültürü, dili, değerleri ve ahlakının yeniden gelişmesi için önemli bir disiplin olarak görmüştür. Neticede Gökalp, Osmanlı toplum yapısının bozulma ve dağılma sürecini analiz etmiş, Türkiye'nin de benzer bir süreçle karşılaşmaması için kolektif bilinç, kültür ve ahlak çerçevesinde sosyolojik görüşlerini ortaya koymuştur. Bu çaba Gökalp'i Türkiye'de kolektif sosyolojinin temsilcisi haline getirmiş ve sosyolojik çizgisinin temeline bu anlayış yerleşmiştir.

Prens Sabahattin, Le Play ve Bireyci Sosyoloji

Bireyci sosyolojiyi savunan Prens Sabahattin'in görüşlerinin oluşmasında Fransız sosyolojisi önemli yere sahiptir. Bireyci sosyolojinin ağırlıklı olarak kabul gördüğü yer 'Science Sociale' okuludur. Bu okul

en önemli temsilcilerinden birisi de Le Play'dir. Bireyci sosyoloji anlayışına göre toplumsal yapının ve olaylarının anlaşılmasının temelinde bütüncül bir hareket tarzına gerek yoktur. Aksine bütünü kapsayan kolektif bir sosyolojinin yerine parçayı kapsayan bireyci sosyolojiye yoğunlaşmak gerekmektedir. Bu sebeple bireyci sosyolojinin daha çok tümevarımsal bir yöntem takip ettiği söylenebilir. Le Play'e göre küçük gruplar üzerinden yapılan analizler ile bütün hakkında genellemelere ulaşmak mümkündür. Kendisi toplumsal yapının karmaşıklığına dikkat çekerek, tekil olaylar üzerinden gitmenin daha kolay ve hızlı sonuçlar verebileceğini düşünmektedir. Bu düşüncesi doğrultusunda uygulamalı sosyoloji çalışmalarına ağırlık verilmesi gerektiğini öne sürmektedir (Aytaç, 2018, ss.86-89). Le Play ve okulunun bireyci sosyoloji yaklaşımı Prens Sabahattin tarafından karmaşık Osmanlı toplum yapısını çözümlmek için başvurulabilir bir yöntem olarak görülmüştür.

Prens Sabahattin'in toplum anlayışında adem-i merkezîyetçilik ve teşebbüsü şahsi düşüncesi yer almaktadır. Buna göre toplumun merkezi bir noktadan yönetilmesi yerine yerinden yönetilmesi gerekir. Çünkü merkezi yönetimler bireysel teşebbüsün, teşvik etmenin, cesur davranmanın önünde engel teşkil etmektedir. Merkezden ikame edilen her şeyin yerelde kullanılması toplumları merkeze bağımlı hale getirmektedir. Onun yerine her bölgenin kendi şartları doğrultusunda kendi arzularına göre hareket etmesi bölgesel kalkınmayı ve büyüme-yi beslemektedir. Bunun içinde adem-i merkezîyetçi yönetim anlayışı şart olarak görülmektedir. Prens Sabahattin'e göre Osmanlı devlet ve toplum yapısının bozulmasında merkezîyetçi yönetim anlayışı ve bununla bağlantılı olarak bireysel girişimciliğin köreltilmesi önemli rol oynamaktadır (Özyurt, 2012, ss.182-183). Toplumsal ve siyasal yapı ile ilgili tespitler yapan Sabahattin, bunları çözüme kavuşturmak için Le Play'in bireyci sosyoloji metodunu iyi bir yol olarak görmüştür.

Le Play, bireyci sosyolojinin uygulama alanı olarak toplumun en küçük birimi olarak gördüğü aile üzerine incelemeler yapmıştır. Ailenin kültürel, ekonomik, sosyal yapısının analiz edilmesi ile bütüncül olarak toplum yapısının anlaşılabilceğini düşünmüştür. Bireyci sosyolojinin Türkiye'de Prens Sabahattin tarafından alımlanma biçimi bireyi öne çıkarması açısından da önem arz etmektedir. Bilindiği üzere Türk devlet geleneğinde bireyi değil devleti merkeze alan bir anlayış hakimdir.

Ancak Sabahattin'in takip ettiği bireyci sosyoloji anlayışı bireyi öne çıkararak yaptığı tahlillerle Türkiye'de hem toplumsal hem siyasal perspektiften yeni bir yol denemektedir (Özavcı, 2011, s.232).

Ziya Gökalp'in Sosyal Bilimler Metodolojisine Katkıları

Türkiye'de Ziya Gökalp'i sosyal bilimler alanında Durkheim'e yaklaştıran şey 'dini' toplumsal meselelerin kaynağında önemli bir etken olarak görmesidir. Durkheim, sosyal olayların temelini dine dayandığını ve bütün sosyal hadiselerin zamanla dinden bağımsızlaşarak gerçekleştiğini düşünmektedir. Durkheim'e benzer şekilde Gökalp'te dinin sosyal hadiselerde önemli bir yer tuttuğu kanaatindedir. Ancak ona göre Osmanlı'nın ve Türkiye'nin içerisinden geçtiği durum dinden ziyade kültürle ilgili bir soruna işaret etmektedir. Neticede Gökalp, Osmanlı'nın yıkılışından sonra Türkiye Cumhuriyetinde tekrar toplumsal bütünleşmeyi nasıl ve hangi yollarla sağlayabiliriz sorusuna yoğunlaşmıştır. Bu sorunun cevabı için Türk kültürünün tarihsel sürecini anlamaya ve bu süreci günümüz şartları ile yeniden oluşturmaya çalışmıştır. Bunu yaparken de sosyal bilimler ve sosyoloji disiplinini etkin kullanmayı tercih etmiştir. Durkheim çalışmalarında kolektif sosyoloji ile toplumsal ahlak, düzen ve sınıf mücadelesi üzerine yoğunlaşırken, ondan etkilenen Gökalp Türk kültürünü ve toplumunu çağın şartlarında nasıl geliştirip, yüceltebiliriz sorusu üzerine odaklanmıştır. Gökalp, çalışmalarında daha çok tümdengelimsel yöntem kullanmıştır. Sosyal meseleleri genel olarak ele aldığı disipline 'mukayeseli içtimaiyat', her bir milleti ve kültürü incelediği disipline ise 'milli içtimaiyat' adını vermiştir (Günay, 1992, s.45). Onun sosyal bilimler metodolojisine yaptığı katkıların başında kültür ve medeniyet tasnifi gelmektedir. Gökalp, 'hars' olarak tanımladığı kültürü milli, 'uygarlık' olarak tanımladığı medeniyeti ise milletlerarası görmektedir. Bu sebeple her milletin kendine has değerleri ve kültürü olması gerektiğini öne sürmektedir (Gökalp, 2014, ss.31-37).

Gökalp'in Türkiye'de sosyal bilimler metodolojisine dahil ettiği önemli bir kavramda 'seçkinler teorisidir'. Seçkinler teorisi denilince batıda akla ilk gelen isim Vilfredo Pareto'dur. Gökalp, onun teorisini daha yerli ve milli bir çizgide yeniden sistematik hale getirmiştir. Buna göre toplumda yaşanan aksaklıkların kaynağı o toplumdaki seçkin kesimde meydana gelen çürümedir. Dolayısıyla toplumun yeniden ayağa kalka-

bilmesi toplumun seçkinlerinin yeniden kendi öz kültürüne dönmesi ile mümkün olabilir. Dahası seçkin kesim kendi kültürü ve toplumu ile kucaklaşırsa, yabancılaşmanın da önüne geçilebilir (Anar, 1996, ss.135-136). Gökalp'e göre bir toplumun millileşmesi evvela kültürünün millileşmesi ile başlamaktadır. Böylece yerli seçkinler zümresi tekrar oluşur, kültürel ve entelektüel yönü güçlü aydınlar milli bir kimlikle toplumda var olur. Bunun sonucunda da gelişen ve büyüyen bir millet ve devlet ortaya çıkar.

Ziya Gökalp'in sosyal bilimler alanında üzerinde durduğu bir diğer kavram ise 'toplumsal değişimdir'. Kendisi diğer pek çok konuda olduğu gibi toplumsal değişimi de kültür kavramıyla bağlantılı olarak ele almaktadır. Gökalp için değişimin esas anlamı gelişmek ve ilerlemektir. Öyle ki kendisi 'Türkleşmek, İslamlaşmak ve Muasırlaşmak' derken aslında Türk milletinin kültürel gücü, İslam ümmetinin dini gücü ve batının bilimsel ve teknik gücünden müteşekkil bir bütün olarak gelişmeyi ifade etmek istemiştir. Başka bir deyişle ideal olarak gördüğü bir kültürü, ümmeti ve medeniyeti tasavvur etmiştir. Modern Türkiye'de Türk kimliğinin bu zeminde yükselmesi gerektiğini vurgulamıştır. Dolayısıyla toplumsal değişme gerçeğini müsbet manada kullanan Gökalp, milli kültür ve dayanışma eksenli yeni bir toplum tahayyülü ile toplumsal değişimin yaşanabileceğini düşünmektedir (Yıldırım, 2013, ss.12-14). Toplumsal değişme sürecinin itici gücü olarak gördüğü kültürün milliliğine vurgu yaparken, bunun ancak milli bir dil ile mümkün olabileceğini savunmaktadır. Bundan dolayı dilin yabancı kökenli kelimelerden arındırılması ve arı Türkçenin kullanılması gerektiğini söylemektedir. Gökalp'e göre kültür birliği, dil birliği ve din birliği ulus olmanın temel şartlarıdır (Gürsoy & Çapcıoğlu, 2006, ss.96-97). Türk ulusu toplumsal değişme parametrelerini bu temelde gerçekleştirmelidir. Ona göre ancak bu minvalde hareket edildiğinde milli menfaatler doğrultusunda bir toplumsal değişme yaşanabilir.

Ziya Gökalp'i sosyal bilimler açısından analiz ederken onun 'epistemolojisine' de yer vermek gerekir. Daha önce ifade ettiğimiz üzere Gökalp, tıpkı Durkheim gibi sosyal olayların arka planında dini önemli bir etken olarak görmektedir. Bundan ötürü onun bilgi felsefesinde dinin ayrı bir yeri vardır. Toplumun adetleri, inançları, mefkuresi (ülküsü) gibi hususları dini temele dayandırmıştır. Dolayısıyla bunları incelerken din temelli bir epistemolojik süreç işletmiştir. Gökalp'e göre bilgi-

ye elde etmede yöntemsel olarak sadece monistik ve determinist bir yaklaşım takip edilemez. Çünkü bütün olay ve olgular aynı şartlarda değerlendirilemez. Gökalp, kendine has bir epistemoloji oluşturmak için toplum felsefesi ve sosyal metafizik konusu üzerine eğilmiş, sosyal olay ve olgulara dair bilgi üretimini bu çerçevede gerçekleştirmiştir (Anar, 1996, s.137). Anlaşıldığı kadarıyla onun epistemolojisinde pozitivist izleri olmakla birlikte bütüncül bir pozitivist hakimiyeti yoktur. Aksine toplumsal olay ve olgularla ilgili bilgi üretim sürecinde din ve metafiziği dikkate alarak, bazı noktalarda klasik pozitivist yaklaşımdan sıyrılmaktadır.

Prens Sabahattin'in Sosyal Bilimler Metodolojisine Katkıları

Türkiye'de sosyal bilimlerin gelişiminde bir diğer isim de Prens Sabahattin'dir. Kendisi Le Play'in bireyci sosyoloji yolundan giderek, sosyal bilimleri genel olarak 'ilm-i içtima' olarak tanımlamıştır (Ünal, 2008, s.131). Bu bağlamda Sabahattin sosyal bilim anlayışı ile sosyal olayların birbirleriyle ilişkiselliklerini ve bu süreci belirleyen kuralları ortaya çıkarmak istemiştir. Prens Sabahattin sosyal bilimlere başvurarak Türk toplumunun hem içerisinde bulunduğu durumu tahlil etmeye çalışmış, hem de nasıl bir gelecek tasavvuru oluşturulabilir sorusuna kafa yormuştur. Kendisi sosyal bilim ile sosyolojiyi birbirinden ayırmış, Ziya Gökalp'teki kadar iç içe geçirmemiştir. Prens Sabahattin, sosyal bilimleri adeta pragmatik bir anlayışla ele almış, Türkiye'nin içerisinden geçtiği karmaşık süreçte sosyal bilimlerin nasıl bir işleve sahip olabilir sorusu üzerine kafa yormuştur (Özyurt, 2012, ss.184-185). Kendisi Science Sociale okulunun savunduğu bireyci sosyolojiyi takip ettiği için sosyal bilimlerde de tekil olay ve olguları öncelemiş, bunu yaparken gözlem ve monografi gibi tekniklere ağırlık vermiştir. Sabahattin, Durkheim'ın takip ettiği kolektif yaklaşımın tek yönlü ve çok teorik olduğunu, onun yerine saha araştırmalarına dönük çok yönlü çalışmaların yapılması gerektiğini öne sürmektedir. Bu sebeple Türkiye'de sosyal bilimlerde 'uygulamalı çalışmalarda' öncü isimlerden birisi olarak kabul görmüştür. Çalışmalarında ise daha çok 'tümevarımsal yöntem' kullanmıştır.

Prens Sabahattin'in sosyal bilimlere yaptığı katkılardan biri de 'toplumsal sınıf' tasnifidir. Bu tasnifinin temelinde ekonomik, toplumsal, bilimsel kalkınmayı yerleştiren Sabahattin, bireyci sosyolojinin etki-

siyle kamucu ve bireyci olmak üzere iki tür sınıftan bahseder. Kamucu toplumlar 'Latin Amerika ülkeleri, Afrika, Asya ve Türkiye' gibi toplumlar iken, bireyci toplumlar ise İngiltere, Almanya, İskandinav ülkeleri (İsveç, Norveç, Finlandiya) ve ABD gibi toplumlardır. Bireyciler gelişen, büyüyen ve kalkınan güçlü ülkeleri; kamucular ise geri kalmış, az kalkınan ve zayıf kalan ülkeleri temsil etmektedir (Aytaç, 2018, s.92). Ona göre ülkelerin refah düzeyini artırması, gelişmesi ve ilerlemesi bireyci toplum modeli ile mümkün hale gelebilir. Çünkü bireyci toplumlarda bireysel teşebbüs, yaratıcılık, yetenek ve liyakat ön plandadır. Buna karşın kamucu toplumlarda bilgi, liyakat ve yetenekten ziyade sosyal ağlar ve çevre etkilidir. Dolayısıyla kamucu toplumlarda nepotizm fazla olduğu için gelişme ve ilerlemeden bahsetmek zordur. Prens Sabahattin, Türkiye'de toplumsal yapının değişmesi ve yeni bir sistemin inşa edilmesi için kamucu toplumdaki bireyci topluma mutlaka geçiş yapılması gerektiğini ileri sürmektedir.

Prens Sabahattin'in üzerinde durduğu konulardan birisi de toplumun cemaat tipi örgütlenme yerine cemiyet tipi örgütlenme şeklinde bir arada bulunmasıdır. Bu ikili tasnif sosyolojide daha çok Ferdinand Tönnies'te karşımıza çıkmaktadır. Ona göre geleneksel toplumlar ortak dayanışmanın güçlü olduğu cemaat tipi, modern toplumlar ise sistemli bir yapılanmanın ve bireyselliğin yoğun olduğu cemiyet tipi örgütlenmeye sahiptir. Bu tasnifi Türkiye'ye taşıyan isimlerin başında Prens Sabahattin gelmektedir. Cemaat tipi yapılanmanın kolektif anlayışı beslediğini ve kişisel girişimi zayıflattığını düşünen Sabahattin'e göre, teşebbüsü şahsiyi besleyecek olan şey cemiyet tipi yapılanma ve bireyci anlayıştır. Böylece cemiyet tipi örgütlenme ile bireysel teşebbüsler daha çok ön plana çıkabilir. Ayrıca toplumda liberal değerler, özgürlük, insan hakları ve adalet gibi sosyal kavramlar daha rahat yer bulabilir (Sabahattin, 2021, ss.21-24). Prens Sabahattin, toplumun merkezine daima bireyi koymuş ve analizlerini ona göre yapmıştır. Bireyi anlamadan toplumu ve devleti anlamının imkansızlığına işaret etmiştir. Ona göre devleti değil bireyi merkeze alan bir siyasal yönetim anlayışına ihtiyaç vardır. Bu anlayışta siyasal açıdan ancak adem-i merkezîyetçi yönetim ile hayata geçebilir (Özyurt, 2012, s.186). Kendisi sosyal değişim parametrelerini sıralayarak birey, aile ve toplum şeklinde üçlü bir tasnife gitmektedir. Önce bireyin kendisi, sonra aile kurumu ve en sonda toplumun bütünü değişim yaşamalı görüşünü savunmaktadır.

Sonuç

Türkiye'de sosyal bilimlerin gelişiminde gerek Ziya Gökalp gerekse Prens Sabahattin kendine özgü bir yol izlemeyi tercih etmiştir. Gökalp kolektif sosyoloji ile tümdengelmisel metot izleyerek Türk toplumunda millet ve kültür eksenli yeni bir sistem inşa etmeye çalışmıştır. Sabahattin ise bireyci sosyoloji dahilinde tümevarımsal metodu benimsemiş ve analizlerini bireysel tutum ve davranışlar doğrultusunda yapmıştır. Ziya Gökalp daha çok kültür, medeniyet, millet, ahlak gibi bütüncül kavramlara odaklanırken, Sabahattin daha çok bireysel girişim, yetenek, başarı, liyakat gibi ferdi hususlara yönelmiştir. Günümüzde sosyal bilimler alanında uygulamalı çalışmaların yapılmasında Prens Sabahattin'in çok büyük payı olduğu görülmektedir. Kendisi teorik çalışmaların yetersizliğine dikkat çekmiş, monografi tekniği başta olmak üzere çeşitli tekniklerle saha çalışmaları yapılmasını ısrarla vurgulamıştır. Dahası yönetsel manada adem-i merkezîyetçi bir yaklaşımı önererek, siyaset bilimi ve kamu yönetimi açısından federatif sisteme kapı aralamıştır. Buna karşın Gökalp çalışmalarında teorik yol izlemiş ve toplumun bütünlüğü açısından merkezi yönetim biçimi olan üniter sistemi önclemiştir.

Ziya Gökalp'in sosyal bilimlere sunduğu katkılar arasında seçkinler teorisi ve toplumsal değişme gerçeği de önemli bir yer tutmuştur. Ona göre her ikisinin özünde de kültür gerçeği vardır. Dolayısıyla Türkiye'de ikisi ile ilgili sosyal bilimler analizinde kültür eksenli meseleyi ele almak gerekmektedir. Diğer taraftan Prens Sabahattin de toplumsal değişme kavramı üzerinde durmuş ancak konuyu sınıfsal bağlamda incelemiştir. Ona göre Türkiye'de toplumsal değişmenin kökeninde kamucu toplumdaki bireyci topluma geçiş yatmaktadır. Böylece olumlu anlamda bir toplumsal değişme ve gelişmeden bahsedilebilir. Sosyal bilimler felsefesinin oluşmasında da rol oynayan iki isimden Gökalp, bilgi üretim sürecinde din ve metafiziği de dikkate alan bir yaklaşım sergilemiştir. Prens Sabahattin ise analizlerinde daha çok pozitivist yaklaşım çerçevesinde hareket etmektedir. Türkiye'de Ziya Gökalp, 'içtimaiyat' ekolünü, Prens Sabahattin ise 'ilm-i içtima' ekolünü sosyal bilimlerin hizmetine sunmuştur. Günümüzde toplum, millet, kültür, medeniyet, sosyal ve ekonomik kalkınma gibi konularda çalışan araştırmacılar her iki ekolden de istifade etmektedir. Bu açıdan Ziya Gökalp ve Prens Sabahattin'in Türkiye özelinde yaptıkları analizler,

sosyal bilimler alanında çalışanlar için önemli referans kaynağı olma özelliğini sürdürmektedir.

KAYNAKÇA

- Akçura, Y. (2019). *Üç Tarz-ı Siyaset*. Karbon Kitaplar Yayıncılık.
- Anar, S. (1996). "Ziya Gökalp", *TDV İslam Ansiklopedisi*. C.14., TDV Yayınları. 134-137.
- Aytaç, Ö. (2018). "Türk Sosyolojisinde Öncü Bir İsim: Prens Sabahattin", *İZÜ Sosyal Bilimler Dergisi*. 6/12.
- Berkes, N. (2002). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. Yapı Kredi Yayınları.
- Bulut, Y. (2005). "Türkiye'de Sosyoloji Sınıflamaları ve Ziya Gökalp", *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*. 3/10.
- Durkheim, E. (2020). *Toplumsal İş Bölümü*. (Çev.Özer Ozankaya). İzmir: Cem Yayınevi.
- Gökalp, Z. (2014). *Türkleşmek, İslamlaşmak ve Muasırlaşmak*. Ötüken Neşriyat.
- Gökalp, Z. (2020). *Türkçülüğün Esasları*. Panama Yayıncılık.
- Günay, Ü. (1992). "Ziya Gökalp Sosyolojisi", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. Kayseri.
- Gürsoy, Ş. & Çapcıoğlu, İ. (2006). "Bir Türk Düşünürü Olarak Ziya Gökalp: Hayatı, Kişiliği ve Düşünce Yapısı Üzerine Bir İnceleme", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 2.
- Mardin, Ş. (1991). *Türk Modernleşmesi*. İletişim Yayınları.
- Özavcı, H. O. (2011). "Prens Sabahaddin'in Fikri Kaynakları: Le Play ve Toplum Bilim", *Doğu-Batı Dergisi*. 41.
- Özyurt, C. (2012). "Bireyci Toplum Savunusu Olarak Prens Sabahattin Sosyolojisi", *Muhafazakar Düşünce Dergisi*. 8/32.
- Ünal, A.Z. (2008). "Türk Sosyoloji Tarihinde Metodolojik Yaklaşımlar", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*. 6/11.
- Sabahattin, P. (2021). *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir?*. BilgeSu Yayıncılık.
- Sezer, B. (1989). "Türk Sosyologları ve Eserleri I", *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*. 3/1.
- Tanyol, C. (2014). "İçtimai Monografi Hazırlıkları: Prens Sabahattin", *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*. 2.

- Taş, S. (2020). "Emile Durkheim'ın Sosyolojik Anlayışında Toplumsal İşbölümü, Sosyolojik Yöntemin Kuralları, Din, Anomi ve İntihar", *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*. 13/29.
- Türkdoğan, O. (2000). *Ziya Gökalp Sosyolojisinin Temel İlkeleri*. MÜİF Vakfı Yayınları.
- Yıldırım, A. (2012). "Ziya Gökalp'te Toplumsal Değişme: Kültür-Uygarlık Tezi", *MAKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 5/9.

TÜRKİYE'DE SOSYOLOJİDE SOSYAL ARAŞTIRMA: UYGULAMA VE ÖĞRETİM BOYUTLARINDA SÜREKLİLİKLER VE DÖNÜŞÜMLER

Sutay YAVUZ*
Doğucan BAYRAM**

Öz

Bu çalışma, sosyolojinin sosyal araştırma boyutunun Türkiye'deki hem ampirik çalışmalar hem de üniversite seviyesindeki öğretim boyutunun gelişimini ve güncel durumunu inceleyerek bu disiplinin gelecekteki yönünü anlamaya katkı sağlamayı amaçlamaktadır. İlk olarak, Türkiye'nin modernleşmesiyle yakından ilişkilendirilen sosyoloji öğretiminin, erken Cumhuriyet döneminden itibaren üniversitelerde nasıl yaygınlaştığına dair bir inceleme sunulacaktır. Eş zamanlı olarak Türkiye'de yürütülmüş sosyolojik sosyal araştırmaların tarihsel serüveni-ne dair bir izlek sunulacaktır. Ardından, sosyolojinin kurumsallaşmasına dair kabul gören bir dönemselleştirme yaklaşımı benimsenmiş ve devlet ve vakıf üniversitelerindeki son yıllardaki gelişmeler; Yükseköğretim Program Atlası (YÖK Atlas) web sitesinden elde edilen nicel verilerle ayrıntılı bir şekilde açıklığa kavuşturulacaktır. Sonrasında, sistemli bir örnekleme yöntemi kullanılarak seçilen Sosyoloji lisans ve yüksek lisans programlarının güncel müfredatları içerik analizi yöntemiyle incelenecektir. Bu sayede, dünya genelinde ve Türkiye'de önde gelen belirli konuların, yaklaşımların ve yöntemlerin incelenen müf-

* Prof. Dr., Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Sosyoloji Bölümü, E-posta: sutay.yavuz@asbu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-9321-0669>.

** Arş. Gör., Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Sosyoloji Bölümü, E-posta: dogucan.bayram@asbu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-3781-5946>.

redat kapsamında ne ölçüde ve nasıl yer aldığı ortaya konulacaktır. Ayrıca, bu bölümde sosyal araştırma yöntemlerinde dijital dönüşüm ve yapay zekâ gibi yenilikçi yaklaşımların müfredat içinde nasıl yer aldığını da ele alınacaktır. Sosyoloji öğretiminin tarihsel gelişimi ve bugünkü durumu incelendikten sonra, çalışmanın sonuç bölümünde, Türkiye'deki yüzyıllık gelişim süreci göz önüne alınarak özellikle sosyal araştırma boyutuyla sosyoloji öğretiminin geleceği hakkında değerlendirmeler sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sosyoloji öğretimi, sosyal araştırma, dijital dönüşüm.

THE SOCIAL RESEARCH IN SOCIOLOGY IN TURKIYE: CONTINUITIES AND TRANSFORMATIONS IN PRACTICE AND TEACHING DIMENSIONS

Abstract

This study aims to contribute to understanding the future direction of the discipline by examining the development and current status of the social research dimension of sociology in Turkey, both in terms of empirical studies and teaching at the university level. First, a review of how the teaching of sociology, which is closely associated with the modernization of Turkey, has become widespread in universities since the early Republican period will be presented. Meanwhile, the historical trajectory of sociological social research in Turkey will be traced. Then, an accepted periodization approach to the institutionalization of sociology will be adopted and recent developments in state and foundation universities will be elucidated in detail with quantitative data obtained from the Higher Education Program Atlas (YÖK Atlas) website. Afterwards, the current curricula of selected Sociology undergraduate and graduate programs will be examined through content analysis using a systematic sampling method. In this way, it will be revealed to what extent and how certain topics, approaches and methods that are prominent in the world and in Turkey are included in the analyzed curricula. In addition, this section will also address how innovative approaches such as digital transformation and artificial intelligence in social research methods are incorporated into

the curriculum. After examining the historical development and current state of sociology teaching, the concluding part of the study will present evaluations about the future of sociology teaching in Turkey, especially in the social research dimension, taking into account the century-long development process.

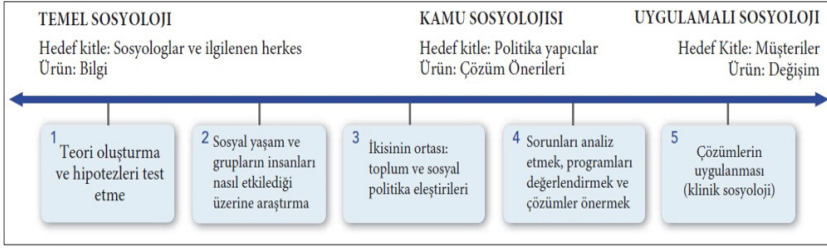
Keywords: Digital transformation, sociology instruction, social research.

Giriş

Çerçeve bir kavram olan sosyal araştırma, esas itibarıyla toplumsal farklı yönlerini incelemeye ve anlamaya çalışır. Ele aldığı toplumsal olguları ve insanların davranışlarını betimlemek, anlamak ve açıklamak amacı taşır. Bunu yaparken çeşitli disiplinlerin bilimsel söylem ve yöntemlerine dayanarak bilgi üretir. Sosyoloji, psikoloji, ekonomi, antropoloji ve politika bilimi gibi birçok farklı disiplin bu manada sosyal araştırma yürütür ve önemli çıktılar ortaya koyar.

Sosyolojik sosyal araştırmaya odaklandığımızda temelde; toplumun yapısını, kurumlarını, sosyal grupları ve bu yapı, kurum, gruplar ve bireyler arasındaki ilişkileri kendi bilimsel literatürü, kavram setleri ve yöntemleri içerisinde incelemeyi anlarız. İçeriğinde toplumsal sorunları ve eğilimleri anlama, toplumsal değişimleri izleme ve toplumu bütün olarak ele alma çabası bulunur. Kısaca toplumsal dinamiklerin ve yapıların izlenmesi ve analiz edilmesi odaklıdır.

Sosyolojik çalışmaların da kendi içeriğinde bir ideal tipleştirme ile üç biçimde sınıflandırılması mümkündür. Bunlardan ilki ele aldığı nesne olan "toplumsal" hakkında çeşitli genel geçer kuramsal açıklamalar oluşturma ve hipotezleri, inşa edilen kuramsal perspektifi vakalara uygulayarak test etme amacı güden temel sosyolojidir. İkincisi ise, politika yapıcılara çözüm önerileri sunma odaklı olarak gerçekleştirilen ve kimi zaman uygulanan çözümlerin eleştirel analizini de kapsayan kamu sosyolojisidir. Sonuncusu ise, hedeflenen değişim kapsamında çözümlerin uygulanmasıyla ve uygulanan çözümlerin etkililiği ile ilgilenen uygulamalı sosyolojidir (Şekil-1).

Şekil 1. Temel, Kamu ve Uygulamalı Sosyolojinin Karşılaştırılması

Kaynak: Çeviri (Henslin, 2017, s.21)

Sosyoloji disiplini içerisinde araştırmaların ağırlıklı olarak temel sosyoloji olarak adlandırılan tarafta olduğu görüşünün yaygın olduğu söylenebilir. Hatta çözüm önerileri sunan, çözümleri eleştirel bir perspektifle değerlendiren ve uygulayan yaklaşımlar sosyoloji disiplini içerisinde siyaset yapmakla, siyasetin aracı olmakla eleştirilir. Bununla birlikte sosyolojik tahayyülün yansımadığı çözümlerin faydasızlığı gibi sorunlar göz önüne alındığında sosyoloğun uygulamalı araştırma tarafında da yer almasının önemli olduğu söylenebilir. Sosyolojiyi salt bir entelektüel faaliyet olmanın ötesinde toplumsal fayda üreten bir araç olarak kullanmanın yolu da buradan geçmektedir.

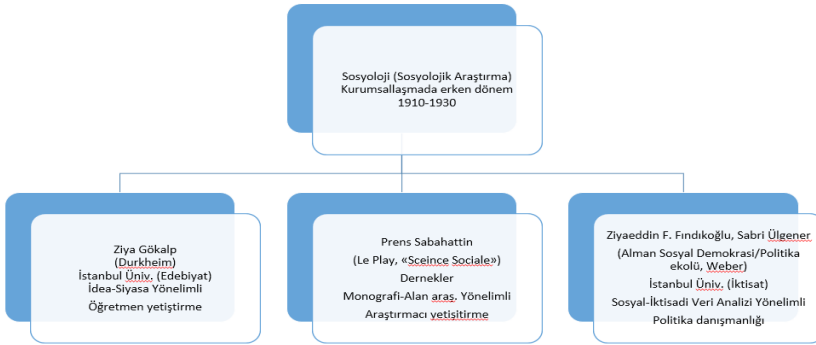
Türkiye’de Sosyolojinin Kurumsallaşması ve Sosyal Araştırma

Türkiye’de sosyolojinin kurumsallaşmasının ve gelişmesinin incelendiği yoğun bir literatür bulunmaktadır. Bu literatürün bir bölümü de söz konusu süreçte sosyal araştırma yapmanın yaygınlaşması ve kurumsallaşmasını ele almaktadır. Dolayısı ile çalışmaya sosyal araştırmaların geliştirilmesi ve uygulanmasında merkezi önemi olan üniversitelerde sosyoloji bölümlerinin kuruluşu ve yaygınlaşmasını inceleyerek başlamak anlamlı olacaktır. Türkiye’de sosyolojinin yüzyıllık gelişme seyrini Parin ve Demirci (2014) dört döneme ayırır. İlki 1914-1950 yıllarını kapsayan kuruluş dönemi, ikincisi 1950-1980 arasını kapsayan yerleşme dönemi, üçüncüsü 1980-2000 yılları arasını kapsayan kurumsallaşma dönemi ve sonuncusu 2000 ve sonrasını kapsayan yaygınlaşma dönemidir.

Bu izlek üzerinden gidildiğinde kuruluş döneminde Ziya Gökalp’in öncülüğünde sosyolojinin kurumsallaşması bugünkü adıyla İstanbul Üniversitesi’nde ders olarak verilmesi ve daha sonrasında kürsü ola-

arak kurulmasıyla başlar. İlerleyen yıllarda farklı ekollerle dallanıp budaklanacak olan sosyolojik araştırma pratiğinin kuruluş aşamasındaki ekollerinin bir tipleştirilmesi girişimi Şekil-2'de görülebilir. Bu dönemde Le Play'in "Science Sociale" sosyolojisinden etkilenen Prens Sabahattin'in sosyoloji ekolünden Mehmet Ali Şevki'nin "Memleketi Tanıma Yolu" (1931) broşürü ve "Kurna Köyü"¹ (1938) monografi çalışması sosyolojik sosyal araştırma örneği olarak önemlidir (Köse-mihal, 1968, ss. 10-11).

Arka planında toplumsal sorunlara çözüm üretme maksatlı siyasi bir araçsallığın hâkim olduğu kuruluş evresinin ardından 1950'li yıllarda dönemin politik atmosferinin de etkisiyle durgunluk dönemine giren sosyoloji ekolleri, sonrasında 60'lı yıllarla birlikte ampirik araştırmalara odaklanan uygulamalı sosyoloji alanında ağırlık kazanmaya başlar. (Köktürk, 2013, ss. 56-57). Bu araştırmaların yöntemsel kalitesine dair tartışmalar sosyoloji tarihçilerince sürdürülmektedir. Karadaş (2016) sosyolojik araştırma pratiğini başlangıcından 70'li yıllara değin incelediği çalışmasında Mübeccel Kıray, M. Ali Şevki, İbrahim Yasa gibi isimlerin dışındakilerde yöntemsel özenin eksik olduğunu vurgular. Bu eleştiri, ideoloji ve metodolojinin yoğun bir birliklilik içine girerek sosyal araştırmanın nasıl yapılacağı belirlendiği tespitine dayanmaktadır.

Şekil 2. Sosyolojinin Kurumsallaşmasında Erken Dönem Ekoller

Kaynak: (Çelebi, 2004; Köktürk, 2013) kullanılarak yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

¹ İstanbul (Pendik) ilinden iki veya üç saat uzaklıkta bir muhacir köyüdür (Köse-mihal, 1968, ss. 10).

80'li yıllara geldiğinde ülke genelinde hızla yeni sosyoloji bölümleri kurulmaya başlanır. Bu dönemde 25 yeni bölüm açılmasıyla toplam bölüm sayısı 27'ye çıkar. Bu dönem esas itibariyle sosyolojinin kurumsallaşmasında anlamlı ve güçlü adımların atıldığı bir dönem olarak görülebilir. 2000 sonrasında birlikte ise çok daha hızlı ve çok sayıda bölüm kurulmaya başlanarak sosyoloji Türkiye'nin her ilinde yaygınlaşması sağlanır (Parin & Demirci, 2015, ss. 376-377). Parin ve Demirci'nin 2014 yılına kadar izlediği sürecin, Cumhuriyetin 100.yılı olan 2023 yılında geldiği durum bu çalışmanın bulgularının sunulduğu başlıkta verilmektedir.

Türkiye'de sosyoloji disiplini kurumsallaşmaya başladığı ilk dönemde araştırma yöneliminin geri planda kaldığı ve sosyoloji çalışmalarının daha ziyade ğretmen ve vatandaş yetiştirme idealine yönelik nitelik taşıdığı söylenebilir. Nitekim bu dönemdeki sosyolojinin daha çok kuramsal düzeyde ele alınan siyaset, felsefe, eğitim ve ideoloji konularına odaklandığı sylenebilir² (Kongar, 1982, ss. 16).

Mehmet Ali şevki'nin 1930'lu yıllarda dernek ve akademik dergicilik çalışmaları, 1938- 1940 yılları arasında ise İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde ğretim görevlisi olarak verdiği dersler "monografi" alışmalarının yaygınlaşmasını sağlamıştır (Kösemihal, 1968, ss. 11). 40'ların ilk yarısı Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesinde genel anlamda sosyal bilimlerin ama özellikle sosyolojinin alan araştırması yapma anlamında atılım yaptığı bir dönemdir (Kaçmazoğlu, 2019, ss. 112-125; Kongar, 1982, ss. 18). Türk sosyoloji tarihi literatüründe "Ankara Ekolü" olarak da anılan (Kaçmazoğlu, 2016, ss. 153-157), eğitimlerini Amerika Birleşik Devletleri'nde almış bir grup sosyal bilimcinin³ saha araştırmalarına dayalı alışmaları Türkiye'de ilk defa bir "sosyal araç-

² Ziya Gökalp'in Diyarbakır çevresindeki aşiret topluluklarına ilişkin vakalara ve verilere dayalı incelemeleri vardır. Buna karşın Ziya Gökalp'in 1924 yılında erken yaşta vefatı sonrasında alan araştırmasına dayalı sosyolojik inceleme pratiğinin üniversitede ana akım haline gelemediği söylenebilir (Bkz. Gökalp, Z. (2011). *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler*, Kaynak Yayınları).

³ Behice Boran (Sosyoloji), Mediha Berkes (Sosyal Antropoloji), Muzaffer şerif Başoğlu (Sosyal Piskoloji), Mübeccel B. Kıray (Sosyoloji), Niyazi Berkes (Sosyoloji) ve Pertev Naili Boratav (Halkbilimi)

tırma programı⁴ oluşturmuştur. Bu araştırma programının⁵ daha gelişme aşamasında iken 1947 yılında üniversite tasfiyeleri ile dağıtılması ülkemizde sosyal araştırmaların kurumsallaşmasına önemli zarar vermiştir⁶.

1950'li yıllara gelindiğinde tarımda makineleşme, kırsalda işgücü fazlasının oluşması, ithal ikameci politikalarla piyasa ekonomisinin kırsal bölgelere yayılması gibi etkenlere bağlı olarak gerçekleşen kırdan kente göçün aile açısından ortaya çıkardığı sorunlar ve değişmeler aile sosyolojisi çalışmalarının farklılaşmasına neden olmuştur. 1950 ile 1970'li yıllar arasında yapılan az sayıdaki ampirik çalışmanın odağında köy ve gecekondu aileleri yer almaktadır. İbrahim Yasa'nın (1966) Ankara'da Gecekondu Aileleri çalışması ve Devlet Planlama Teşkilatının (1970) Türk Köyünde Modernleşme Eğilimleri araştırması bu kapsamdaki ilk çalışmalardandır.

60'lı ve 70'li yıllarda ampirik araştırma yöntemleri yaygınlaşmış ve nicel araştırma yöntemlerini kullanan sosyologlar köylerde ve büyükşehirlerin gecekondu yörelerinde araştırmalar yapmışlardır (Öncü, 1986, s. 237). 65 ve 80'li yıllarda dernekler ve kamu kuruluşlarının da sosyolojik sosyal araştırmanın kurumsallaşmasında etkisi olmuştur. Bu dönemin başlangıcında ODTÜ, Hacettepe Üniversitesi (Sosyoloji ve Nüfus Etütleri Enstitüsü⁷), Devlet Planlama Teşkilatı, Test ve Araştırma Bürosu, DİE'nin yeniden düzenlenmesi gibi hamleler sosyolojik araştırmanın kurumsallaşması bakımından önemli adımlar olmuştur (Kıray, 1986, ss. 191). 1960'ların ilk yarısında Devlet Planlama Teşkilatının talebi ve desteği ile Mübeccel B. Kıray'ın yürütücülüğünde gerçekleştirilen "*Ereğli- Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası*" çalış-

4 Sosyolog Bahattin Akşit tarafından kullanılan "araştırma programı" kavramı için Bkz. Arlı, A. (2008). Bahattin Akşit ile Bilimsel Araştırmaları ve Türkiye'nin Sosyolojik Dönüşümü Üzerine, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 6 (11), 269-302

5 DTÇF öğretim üyeleri tarafından bu dönemde gerçekleştirilen ampirik sosyoloji yönelimli saha araştırmalarının tipik bir örneği için bkz. Berkes, N. (1942). *Bazı Ankara Köyleri Üzerine Bir Araştırma*, Dil ve Tarih -Coğrafya Fakültesi Felsefe Enstitüsü Neşriyatı, Sosyoloji Serisi No-2

6 Söz konusu araştırma programı ve tasfiyesi sürecinde yaşananları detaylı şekilde öğrenmek için Bkz. Berkes, N. (1997). *Unutulan Yıllar*, İletişim Yayınları

7 Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü (HÜNEE) tarafından 1968 yılından günümüze ulusal düzeyde gerçekleştirilen; Nüfus ve Sağlık Araştırmaları serisi (11 araştırma), 2008 ve 2014 Kadına Yönelik Şiddet Araştırmaları ve 1975-2016 arası gerçekleştirilen 7 göç araştırması için bkz. <https://hips.hacettepe.edu.tr/tr>.

ması daha sonraki yıllarda kamu-üniversite iş birliğinde gerçekleştirilecek çok sayıda araştırmanın öncüsü olması bakımından önemlidir (Kıray, 1964). Benzer şekilde 66-68 yıllarında Türk Sosyal Bilimler Derneği tarafından desteklenen İzmir araştırması programı da çok sayıda yeni kuşak sosyal bilimcinin/araştırmacının⁸ yetişmesini sağlamıştır (Kongar, 1982, s. 19).

Günümüze değin devam eden bu kurumsallaşmayla birlikte Tübitak, TÜİK, Üniversiteler (BAP, Araştırma ve Uygulama Merkezleri), Kamu-Üniversite ortaklıkları, Uluslararası kurumlar, araştırma ve danışmanlık firmaları ve çeşitli derneklerin de aktör olarak yer aldığı bir “sosyolojik sosyal araştırmalar ekosistemi” oluşmuştur. Yani sosyal araştırma artık çok aktörlü ve etkileşimli bir yapılanmada tasarlanmakta ve gerçekleştirilmektedir. 1970’li yıllarda sosyoloji de dahil olmak üzere sosyal bilimlerin çeşitli disiplinlerinde yürütölen araştırmalar, yöntembilim (araştırma tasarımı, veri toplama ve analiz teknikleri) bağlamında ele alınır ve tartışılır hale gelmiştir (Fişek, 1971; Keleş, 1976, ss. VII-XII). Bu dönemde sosyal araştırmacılar tarafından genel bir uzlaşa halinde ileri sürölen devletçe özerk bir “Sosyal Araştırmalar Kurumu” kurulması önerisi ise günümüze değin gerçekleşmemiştir.

80’lerin ortasında Bahattin Akşit (1986, ss. 197-204) tarafından gerçekleştirilen Türk sosyologlarının çalışmalarının incelendiği bibliyografik bir araştırma gerçekleştirmiştir. Bu araştırmanın bulgularına göre Türk sosyologları bu dönemde 15 farklı alanda çalışmalar gerçekleştirmektedir. Tespit edilen bu alanların çoğunluğunda saha araştırmalarının gerçekleştirildiği söylenebilir⁹. 88 yılında gerçekleştirilen “Kamuoyu Araştırmaları Birinci Uluslararası Sempozyumu” toplantısına Türkiye’den üniversite ve özel sektördeki sosyal bilim araştırmacıları bildirilere birlikte katılmışlardır. Bu sempozyumda katılımcıların gerek uluslararası gerekse ulusal düzeyde sosyal araştırmaları tahlil ettikleri, kamuoyu araştırmaları bağlamında sosyal araştırmaların yöntem ve tekniklerini tartışmışlardır (Dinçer, 1990).

⁸ Bu araştırmada yer alan sosyal araştırmacılar; Şerif Mardin, Mübeccel Kıray, Ruşen Keleş, Cevat Geray, Oğuz Arı, Ergun Özbudun, Deniz Baykal, Mete Tuncay, Şefik Uysal, Çiğdem Kağıtçıbaşı ve Emre Kongar (Kongar, 1982, s. 19).

⁹ Bu alanların “Sosyo-Ekonomik Yapı Değişmeleri, Modernleşme, Gelişme ve Az gelişmişlik”, “Din, Laiklik, İdeoloji ve Kültür”, “Toplumsal Tabakalaşma ve Siyaset”, “Köy”, “Kasaba ve Kent”, “İktisat ve Sanayi”, “Örgüt ve Bürokrasi”, “Sapma ve Suç”, “Kitle Haberleşmesi”, “Aile ve Kadın”, “Eğitim”, “Demografi ve Tıp”.

80'lerin ortasından günümüze değin farklı alanlarda sosyal araştırmalar ve özelde sosyolojik sosyal araştırmalar sayıca artarak devam etmektedir. 60'lı yıllarda DPT ve TODAİE gibi kurumların yanı sıra 89 yılında kurulan (sonrasında Bakanlıklara dönüşen¹⁰) Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Devlet İstatistik Enstitüsü (sonrasında Türkiye İstatistik Kurumu¹¹) ve HÜNEE¹² son kırk yılda kamu sosyoloji alanında ulusal düzeyde önemli araştırmaların gerçekleştirilmesini sağlamışlardır. İlaveten, 80'lerde sonra kurulan sosyoloji bölümlerine bağlı faaliyet yürüten yüksek lisans ve doktora programlarında, üniversitelerin uygulama ve araştırma merkezlerinde yürütölen çok sayıda sosyal araştırma çalışmaları bulunmaktadır¹³. Bununla birlikte halen uygulamalı sosyoloji tarafında eksiklikler bulunduğu gözlenmektedir. Bu eksikliklerin bir ölçüde üniversitelerin ve araştırmacıların tutumlarından kaynaklandığı, bir ölçüde de politika yapıcılarının bu tür araştırmaları talep etmemesi veya politika yapım sürecinde gerçekleştirilen araştırmaları dikkate almamalarından kaynaklandığı söylenebilir.

Sosyal Araştırmada Güncel Yaklaşımlar

Günümüzde sosyal araştırmalar bir araştırma ekosistemi içinde faaliyet yürüten birimler arasında iş birliği içinde yürütölmektedir (Şekil 3). Böylelikle araştırmanın tasarımıından saha uygulamasına, veri analizinden raporlamasına, sonuçların kullanıcılarla paylaşılmasına değin sosyal araştırma gerçekleştirme bileşenleri, paydaşların iş birliği sayesinde daha etkili ve kapsamlı bir şekilde gerçekleştirilmektedir. Böylelikle araştırmanın her aşamasında farklı uzmanlıklara sahip uzmanlar

¹⁰ Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı (2011), Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (2018) ve Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (2021). Bu kurumlar tarafından gerçekleştirilmiş sosyal araştırmaların rapor ve kitaplarına ulaşmak için bkz. <https://ekutuphane.aile.gov.tr/kategoriler/kitap/?pageSize=100>

¹¹ TÜİK tarafından gerçekleştirilen hanehalkı araştırmaları raporlarına ulaşmak için bkz. <https://kutuphane.tuik.gov.tr/yordambt/yordam.php> ve bu araştırmaların mikro verilerine ulaşmak için bkz. https://www.tuik.gov.tr/Kurumsal/Mikro_Veri

¹² HÜNEE, araştırma öncelik alanlarını; göç, nüfus ve sağlık, ev içi şiddet, yaşlılık, sürdürülebilir kalkınma amaçları ve sosyal araştırma yöntemleri olarak belirlemektedir bkz. https://fs.hacettepe.edu.tr/hips/dosyalar/Ara%C5%9Ft%C4%B1rmalar%20-%20raporlar/ArastirmaOncelikAlanlariCalismasi_HUNEE.pdf

¹³ Üniversitelerin yüksek lisans ve doktora programlarında üretilen sosyal araştırma kapsamındaki tez çalışmalarına <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/> adresinden erişilebilir.

bir araya gelerek daha doğru ve derinlemesine değerlendirmeler yapabilmekte, verileri daha iyi analiz edebilmekte ve sonuçların daha geniş bir kitleye aktarılmasını sağlamaktadır. Bu yaklaşım sosyal araştırmaların daha güvenilir, bilimsel ve toplumsal açıdan daha faydalı hale gelmesine katkı sağlamaktadır.

şekil 3. Günümüzde Sosyal Araştırma Ekosisteminin Temel Bileşenleri

Kaynak: Yazarlar tarafından hazırlanmıştır

İnsanların iletişim kurma, etkileşme ve ilişkilenme ortam ve aralarındaki köklü dönüşümler, sosyal araştırmanın da ele alması gereken nesne ve meselelerde çeşitlenmelere neden olmaktadır. Sosyal araştırmaların uygulanmasında kullanılan yöntemle ilişkin yaklaşımlar; nicel, nitel ve karma yöntemler başlıkları altında ele alınmaktadır (Tablo 1). Her bir yöntemle ilişkin farklı veri toplama ve analiz metotları yer almaktadır. Dijitalleşmeyle birlikte hayatımıza giren yeni araçlar ise sosyal araştırma pratiğine yönelik geniş spektrumlu yeni araştırma metotlarının da doğmasına aracılık etmektedir. Örneğin sosyal medya, sosyal etkileşime farklı boyutlar, derinlikler ve içerikler kazandırarak sosyolojik sosyal araştırmaların nesne, yöntem ve sorularında yeni açılımlar sağlayabilir. Bu etkileşimler, sosyal araştırma da yeni açılımlar yapma potansiyeli üretebilir.

Tablo 1. Sosyal Araştırmalarda Kullanılan Yöntemsel Yaklaşımlar ve Araştırma Metotları

	Nicel Yöntem	Nitel Yöntem	Karma Yöntem
Metotlar	Anket	Derinlemesine görüşme	Nicel ve nitel metotlar
	Gözlem	Odak grup	
	Ağ analizi	İçerik analizi	
	Nicel (ikincil) veri analizi	Katılımcı gözlem	
		Belge incelemesi	
	Dijital metotlar (hesaplamalı metotlar, büyük veri analizi, metin madenciliği, sosyal medya analizi, CBS, veri görselleştirme, makine öğrenmesi, AI destekli araştırma ve yazı araçları vd.)		

Kaynak: Yazarlar tarafından hazırlanmıştır

Araştırmacılar temel, kamu veya uygulamalı bir sosyolojik sosyal araştırma yürütürken yeni metotlar aracılığıyla araştırdıkları konuda farklı nitelikte bilgiler üretebilirler. Bu açıdan bakıldığında sosyal araştırmada dijitalleşme ile gündeme gelen çeşitli yeni metotların sosyolojik araştırmaya eklenmesi faydalı olacaktır. Bu metotlara; hesaplamalı metotlar, büyük veri analizi, metin madenciliği, sosyal medya analizi, CBS, veri görselleştirme, makine öğrenmesi, AI destekli araştırma ve yazı araçları, veri görselleştirme örnekleri verilebilir¹⁴ (Snee vd., 2016).

Dijitalleşmeyle birlikte hayatlarımıza giren veri kavramının önemi ve vurgulanışının giderek arttığı ortadadır. Sosyal araştırmanın ekonomi, pazarlama, vb. farklı disiplinlerinde veri bilimi kullanımına bakıldığında (Bkz. Sütçü ve Aytekin, 2019), sosyolojiye oranla halihazırda daha yoğun bir kullanım olduğu söylenebilir. Sosyolojik sosyal araştırmanın da bu beceri setine erişmesi bu tür araştırmaların pratiğinin dönüşen çağın gereklerine uyum sağlaması açısından gereklidir. Büyük verinin oluşturulmasında, sınıflandırılmasında, işlenmesinde ve sonuç olarak

¹⁴ Bu tür metotların Beşerî Bilimler alanındaki güncel kullanımına ilişkin kazanımları görmek üzere bakınız (Kuru, 2023), (Kuru ve Taşdemir, 2023), (Baş, 2023) ve (Öncel ve Akcan, 2023).

kullanılmasında sosyolojik tahayyül yeteneğine sahip sosyologların da bir alan bulması ve kendi çıktılarını üretmesi sosyal araştırmanın geleceği için de sağlıklı bir katkı sunacaktır. Söz konusu beceri seti gerek nicel gerekse nitel araştırma yöntemleri kullanılarak yapılan çalışmalara önemli katkılar yapma potansiyeline sahiptir.

Sosyal medya ve büyük veri devrimi sosyal bilimler alanındaki güncel anahtar gelişmeler olarak göze çarpmaktadır. Bu gelişmelerle birlikte sosyal bilimcileri iki temel soru beklemektedir. Bunlardan ilki dijital yöntemlerin sosyal araştırmanın halihazırda var olan yöntem ve metotlarına nasıl ilaveler yapabileceğidir. İkincisi ise, dijital yöntemlerin sosyal araştırmanın ana akımı olan konuların kavranması ve açıklanmasında ne kadar katkı veya dönüşüm sağlayabileceğidir (Snee vd., 2016).

Dijital ve hesaplamalı sosyal araştırma araçlarının sosyolojik sosyal araştırma süreçlerine entegre edilmesi süreci bu yönüyle sadece teknik değil aynı zamanda düşünsel bir hal de alır. Fakat bizce bu düşünsel tartışmaları sağlıklı yürütebilmek adına öncelikle bu metotlarla ve bunlara dayanan bilimsel çıktılarla haşır neşir olan, onlar aracılığıyla araştırma yürütüp kendi bilimsel çıktılarını ortaya koyan araştırmacıların sayısında bir artış olması da gereklidir.

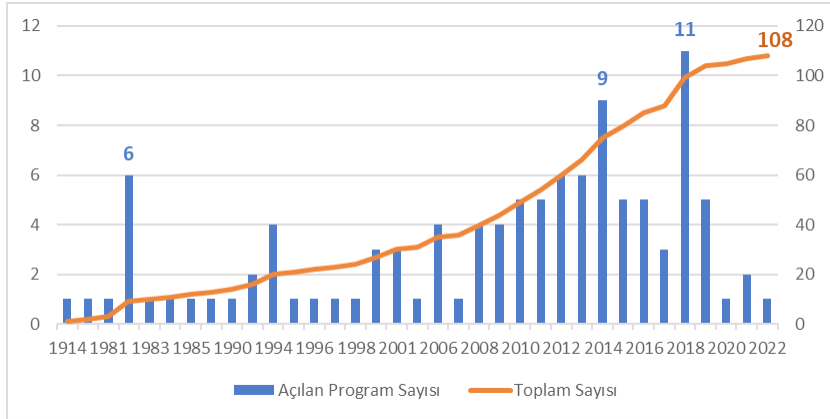
Cumhuriyetin 100. Yılında Sosyoloji ve Sosyal Araştırmanın Kurumsal Durumu

Türkiye’de sosyolojik sosyal araştırmanın üretildiği ve öğretildiği başta gelen kurumlar sosyoloji bölümleriyle üniversitelerdir. Sosyoloji disiplini Türkiye’de kurumsallaşırken uzun yıllar az sayıda üniversitede bulunan az sayıdaki bölümle varlık göstermiştir. 80’lerde artmaya başlayan bölüm sayısı esas olarak 2000’lerden itibaren ve özellikle de 2010 sonrasında büyük niceliksel artış yaşamıştır (Şekil-4). 2023 yılı itibarıyla toplam 126 sosyoloji bölümü bulunmaktadır (Ek-1).

Tablo 2. Türkiye’de Yıllara Göre Kurulan Sosyoloji Bölümü Sayıları¹⁵

Dönem	Program Sayısı	% Dağılım
1914-1999	24	22%
2000-2009	20	19%
2010-2019	60	56%
2020-	4	4%
Öğrenci olan	108	100,0%
Öğrenci olmayan	18	
Toplam	126	

Kaynak: Yazarlar tarafından, <https://istatistik.yok.gov.tr/>, <https://www.basarisiralamalari.com/>, <https://www.universitego.com/> verileri esas oluşturulmuştur.

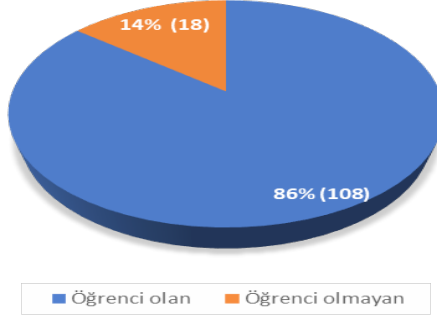

Şekil 4. Türkiye’de Yıllara Göre Kurulan, 2023 Yılında Öğrencisi Olan Sosyoloji Bölümleri

Kaynak: Yazarlar tarafından <https://istatistik.yok.gov.tr/>, <https://www.basarisiralamalari.com/>, <https://www.universitego.com/> verileri esas alınarak oluşturulmuştur.

¹⁵ Sosyoloji bölümlerinin Türkiye’deki üniversitelerdeki kurumsallaşma düzeyini gösteren bir gösterge olarak incelenmek üzere, araştırma kapsamında bu bölümlerin sayısı, coğrafi dağılımları ve öğrenci alımı yaptıkları yıllara ilişkin veriler toplanmıştır. Veri elde etmek için yükseköğretim bilgi yönetim sistemi üzerinden tüm potansiyel fakülteler seçilmiş ve elde edilen çıktılar daha sonra YÖKSİS verileriyle karşılaştırılarak doğrulanmıştır. Bunun ardından, daha önce benzer veri setleri hazırlayan ve bölümlerin öğrenci alım yıllarını belirleyen araştırmalar ile internet üzerinde başarı sıralamaları yayınlayan web sitelerinden elde edilen verilerle karşılaştırma yapılmıştır.

Türkiye’de bulunan toplam 126 sosyoloji bölümünden 108’inde 2023 yılı itibariyle aktif olarak öğrenci de bulunmaktadır (Şekil-5).

Şekil 5. Sosyoloji Bölümü Öğrenci Bulunan ve Bulunmayan Bölüm Sayı ve Oranları

Kaynak: Yazarlar tarafından <https://istatistik.yok.gov.tr/>, <https://www.basarisiralamalari.com/>, <https://www.universitego.com/> verileri esas alınarak oluşturulmuştur.

190

İller bazında incelendiğinde ise Şekil-6’da görünen 12 il dışındaki tüm illerde sosyoloji bölümünün bulunduğu görülmektedir. Sırasıyla en çok sosyoloji bölümü bulunan ilk üç ilimiz: 31 üniversite ile İstanbul (9’u devlet, 22’si vakıf), 8 üniversite ile Ankara (6’sı devlet, 2’si vakıf) ve 7 üniversite ile İzmir’dir (5’i devlet, 2’si vakıf). Sosyoloji bölümlerinin 95’i devlet üniversitelerindeyken 31’i vakıf üniversitelerde bulunmaktadır. Yani her dört bölümden biri vakıf üniversitelerindedir.

Sosyoloji Bölümü BULUNMAYAN iller
Adana
Amasya
Bilecik
Çorum
Hakkâri
İğdır
Kars
Kastamonu
Kocaeli
Osmaniye
Şirnak
Yalova

Şekil 6. Sosyoloji Bölümü Bulunmayan İller

Kaynak: Yazarlar tarafından <https://istatistik.yok.gov.tr/>, <https://www.basarisiralamalari.com/>, <https://www.universitego.com/> verileri esas alınarak Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Araştırmamız kapsamında müfredatlarını incelemek üzere üniversite-leri seçmek adına kuruluş yıllarına göre oluşturulmuş dört grup esas alınmıştır. İlk grup 1914-1999 yılları arasında kurulanlar, ikinci grup 2000-2009 yılları arasında kurulanlar, üçüncü grup 2010-2019 yılları arasında kurulanlar ve son grup da 2020-günümüz arasında kurulanlar şeklinde sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırma kapsamında ve yıl aralıklarına göre açılan üniversite sayısının ağırlıklı dağılımı göz önüne alınarak rastgele örnekleme metoduyla 17 farklı üniversite örneklem olarak belirlenmiştir (Tablo-3). Çalışmada kullanılan üniversite listesi (Ek-1)'de sunulmuştur.

Tablo 3. Dönemlere Göre Örneklem Olarak Kullanılan Üniversiteler

	1914-1999 kurulan	2000-2009 kurulan	2010-2019 kurulan	2020- kurulan
Örneklem (Kuruluş dönemine göre 17 Üniv.'deki Sosyoloji Programları) (Öğrenci alan programların 6'sında 1'i)	ORTA DOĞU TEKNİK	MARMARA	BARTIN	BİTLİS EREN
	ATATÜRK	ERÇİYES	MARDİN ARTUKLU	
	EGE	BAHÇEŞEHİR	ANKARA YILDIRIM BEYAZIT	
	SÜLEYMAN DEMİREL	MARMARA	KTO KARATAY	
			ARDAHAN	
			MANİSA CELÂL BAYAR	
			İSTANBUL AYDIN	
			UŞAK	
			AĞRI İBRAHİM ÇEÇEN	

Bu üniversitelerin web sayfalarından ulaşılan bilgileri esas alınarak müfredatları ve düzenledikleri etkinlikler incelenmiş ve aşağıdaki niteliklere göre bir değerlendirme yapılmıştır:

- Lisans seviyesinde araştırma yöntemleri dersine sahip olma
- Lisans seviyesinde giriş düzey istatistik dersine sahip olma
- Lisans veya lisansüstü seviyede ileri düzey istatistik dersine sahip olma
- Lisans veya lisansüstü seviyede kodlama dersine sahip olma
- Lisans veya lisansüstü düzeyde Dijital/Uygulamalı/Hesaplamalı sosyal araştırma içeriğinde derse sahip olma

- Lisansüstü düzeyde Dijital/Uygulamalı/Hesaplamalı sosyal araştırma içeriğinde lisansüstü programa sahip olma
- Dijital/Uygulamalı/Hesaplamalı sosyal araştırma içeriğinde atölye veya kursa sahip olma

Tüm bu nitelikler açısından örneklemeler incelendiğinde neredeyse tamamında lisans düzeyinde araştırma yöntemleri dersi ve giriş düzey istatistik dersinin müfredatta yer aldığı görülmüştür. Bununla birlikte, ileri seviye istatistik ve kodlama derslerinin ise neredeyse hiç bulunmadığı görülmüştür. Son olarak ise, Dijital/Uygulamalı/Hesaplamalı sosyal araştırma içeriğinde ders, lisansüstü program, atölye veya kursun ise hiçbirinde bulunduğu görülmüştür.

Web sayfa içerikleri temel alındığı için araştırmanın bu yönden bir sınırlılığı bulunmaktadır. Yine de karşılaşılan tablo değerlendirildiğinde dijital, uygulamalı ve hesaplamalı sosyolojik sosyal araştırmanın müfredattaki eksiliğinin açık olduğu söylenebilir.

Sonuç

Türkiye’de sosyoloji disiplini kuruluş yıllarında sosyolojik araştırmadan ziyade bir idealin düşünsel zeminini inşa etmek, yaşanan politik bunalıma çözüm olarak bilimsel şekilde temellendirilmiş bir söylem ortaya koymak ve dolayısıyla bir millet, milli-devlet, vatandaş ve birey yaratabilmek için kullanışlı bir araç olarak değerlendirilmiştir. İlerleyen yıllarda sosyoloji disiplini içerisinde sosyal araştırma temelli eğitimlerde artışlar olmuş, kurumsallaşmanın genişlemesi ve farklı kurumlar arası iş birliklerinin oluşmasıyla birlikte farklı alanlarda sosyal araştırma faaliyeti kuvvet kazanmaya başlamıştır.

Sosyal araştırmanın sosyoloji boyutunun yürütüldüğü en temel kurumlardan olan üniversiteler incelendiğinde, Türkiye’deki sosyoloji bölümlerindeki artışın önemli kırılım anları olarak 80’ler, 2000’ler ve 60 yeni bölümün kurulduğu 2010 sonrası dönemler göze çarpmaktadır. Bugün itibarıyla aktif öğrenci bulduran 108, öğrencisiz faaliyet yürüten 18 bölümle toplan 126 sosyoloji bölümü bulunmaktadır. 12 il dışında tüm illerdeki üniversitelerde sosyoloji bölümü bulunmakta olup, bu bölümlerinde dörtte üçü devlet üniversitelerinde yer almak-

tadır. Üniversite ve bölüm sayısının çokluğuna dair yürütülebilecek çeşitli eleştirel tartışmalar olmakla birlikte bu niceliksel genişlemenin sosyal araştırma boyutuyla "yerel" in bilgisini üretmek adına kıymetli fırsatlar sağlayacağı söylenebilir. Sosyoloji bölümü bulunmayan fakat sosyal araştırma için önemli fırsatlar sunabilecek olan Adana ve Kocaeli gibi sosyolojik sosyal araştırma yapma potansiyeli yüksek illerin varlığı da "yerel" in bilgisinin üretilmesine dair bir eksiklik olarak değerlendirilebilir.

Sosyolojik sosyal araştırmanın farklı yöntemler ve metotlarla yürütülmesi mümkündür. Bu metotların dijitalleşme ile yeni açılımlar yaşadığı aşıkardır fakat bu yeni metotların, bunlara ek olarak da uygulamalı ve hesaplamalı sosyolojik sosyal araştırmanın sosyal araştırmacı yetiştiren yegâne kurum olan üniversiteler müfredatında ne denli kapsandığı, ise bu araştırmanın esas sorusunu oluşturur. Bu kapsamda aktif öğrencisi bulunan 108 üniversiteden, kuruluş yıllarına göre oluşturulmuş dört grup esas alınarak ve rastgele örneklem metodu kullanılarak yapılan seçimler sonucunda elde edilen 17 farklı üniversitenin lisans ve lisansüstü müfredatları incelenmiştir. Bu incelemenin sonucunda başlangıç seviyesinde araştırma tekniği, istatistik vb. içerikli derslerin hemen her bölümde okutulduğu ancak günümüzün giderek önem kazanmakta olan yeni metotlarını içeren ileri istatistik, kodlama, dijital metotlara dair neredeyse hiçbir ders içeriğinin bulunmadığı görülmüştür.

Dijitalleşmenin hayatın her alanına hâkim yahut önemli olmaya başladığı bu dönemde, sosyolojik sosyal araştırmacıların dijital metotları da sosyal araştırmalarının bir parçası yapması gerektiğine ve uygulamalı-hesaplamalı sosyolojik araştırmaların eksikliğine dair sahip olduğumuz sağduyuyla başladığımız bu inceleme sonucunda söyleyebiliriz ki, güncel ve yenilikçi metotların benimsenmesi açısından önümüzde bir meydan okuma bulunmaktadır. Bu yeni metotları sosyal araştırmacı yetiştiren esas kurumlar olarak üniversitelerimizin nasıl kapsayacağı ve araştırma süreçlerine biz sosyologların nasıl dahil edeceğimiz soruları bizlerin yüzleşmesi gereken önemli bir soru olarak Cumhuriyetimizin ikinci yüzyılına girdiğimiz şu günlerde karşımızda durmaktadır.

KAYNAKÇA

- Akşit, B. (1986). "Türkiye'de Sosyoloji Araştırmaları: Bölmelenmişlikten Farklılaşma ve Çeşitlenmeye", *Türkiye'de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi* (Der. Sevil Atauz), Türk Sosyal Bilimler Derneği.
- Baş, G. (2023). "Dijital Beşeri Bilimler ve Geçmişin Haritalandırılması", *Toplumsal Tarih*, 352 (Nisan), 48-50.
- Çelebi, N. (2004). *Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları*. Anı Yayıncılık
- Dinçer, F. (1990). "Açılış Oturumu", *Kamuoyu Araştırmaları Birinci Uluslararası Sempozyumu Ankara, 17-19 Ekim 1988* (Edt. Dr. Muharrem Varol), Ankara Üniversitesi, Basın-Yayın Yüksekokulu Yayınları: 11.
- Fişek, N. H. (1971). "Önsöz", *Türkiye'de Sosyal Araştırmaların Gelişmesi*, Hacettepe Üniversitesi Yayınları D-11.
- Parin, S. & Demirci, E. Y. (2014). "Türkiye'de yükseköğretimde sosyoloji öğretimi: Bir dönemselleştirme denemesi (1914-2014)", *Sosyoloji Dergisi*, 3(29), 365-382.
- Henslin, J. M. (2017). *Sociology a-down-to earth approach* (13.baskı). Pearson.
- Snee, H., Hine, C., Morey, Y., Robert, S. & Watson, H. (2016). *Sosyal bilimler için dijital yöntemler: Yöntemsel yenilikler için disiplinlerarası bir kılavuz* (1.baskı). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Kaçmazoğlu, H.B. (2016). "Türk Sosyoloji Tarihinde Ankara Ekolü Tanımlamasından Nasıl Bir Sosyoloji Yapma Tarzı Anlaşılmalıdır?", *Türkiye'de Sosyoloji Üniversitelerde 101. Yıl, Sosyoloji Yıllığı 24*, Doğu Kitabevi.
- Kaçmazoğlu, H. B. (2019). "Türkiye'de Amerikan Sosyolojisinin Etkisi: Ankara Ekolü ve Köy-Şehir Çalışmaları", *Türk Sosyolojisinde Temalar 2 Kuram Uygulama Sosyalizm*, Sosyologca Kitapları Dizisi 13, Doğu Kitabevi.
- Karadaş, Y. (2016). "Türkiye'de Sosyolojik Alan Araştırmalarının Başlangıç Ve Gelişimi", *Sosyologca*, 11-12, 277-292.
- Keleş, R. (1976). "Giriş", *Toplum Bilimlerinde Araştırma ve Yöntem*, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü.
- Kıray, B. M. (1964). *Ereğli-Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası*. T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı.
- Kongar, E. (1982). "Türkiye'de Toplum Biliminin Gelişmesi", *Türk Toplum Bilimcileri 1* (Ed. Emre Kongar). Remzi Kitabevi.
- Köktürk, G. V. (2013). *Türk Sosyolojisinde Metodolojik Değişmeler 1980-2003* (1.baskı). Doğu Kitabevi.

- Kösemihal, N. Ş. (1968). "Önsöz", *Mehmet Ali Şevki Osmanlı Tarihinin Sosyal Bilimle Açıklanması* (Günümüz Türkçesine Çeviren Dr. Muzaffer Sencer), Elif Yayınları No:22.
- Kuru, M. (2023). "Dijital Beşeri Bilimler: Yapay Zeka ve Biz", *Toplumsal Tarih*, 352 (Nisan), 34-36.
- Kuru, M. & Taşdemir, E.B. (2023). "Bilgisayarlı Görü ve Osmanlı Çalışmaları", *Toplumsal Tarih*, 352 (Nisan), 38-42.
- Kıray, M. B. (1986). "Toplum, Bilgi ve Türkiye", *Türkiye'de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi* (Der. Sevil Atauz), Türk Sosyal Bilimler Derneği.
- Öncel, F. & Akcan, A. (2023). "Dijital Beşeri Bilimler Dersinde Ne Öğrenilir?", *Toplumsal Tarih*, 352 (Nisan), 52-57.
- Öncü, A. (1986). "Sosyoloji Araştırmaları Oturumu Üzerine Yorum", *Türkiye'de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi*. Türk Sosyal Bilimler Derneği.
- Sütcü, C.S. & Aytekin, Ç. (2019). *Veri Bilimi*. Paloma Yayınevi.
- YÖK. (2023, Ekim 9). *Yükseköğretim Bilgi Yönetim Sayfası*. <https://istatistik.yok.gov.tr/>

EKLER**Ek-1 2023 Yılında Türkiye'deki Üniversitelerde Sosyoloji Bölümleri ve Öğrenci Almaya Başladıkları Yıllar Tablosu**

Üniversite Adı	Birim Grubu	Öğrenci Almaya Başladığı Tarih	Üniversite Türü	Bölüm İli
ADİYAMAN ÜNİVERSİTESİ	FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ	2008	DEVLET	ADİYAMAN
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ	FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ	2001	DEVLET	AFYONKARA-HİSAR
AĞRI İBRAHİM ÇEÇEN ÜNİVERSİTESİ	FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ	2019	DEVLET	AĞRI
AKSARAY ÜNİVERSİTESİ	FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ	2014	DEVLET	AKSARAY
ANKARA ÜNİVERSİTESİ	DİL-TARİH-COĞRAFYA FAKÜLTESİ	1983	DEVLET	ANKARA
ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ	EDEBİYAT FAKÜLTESİ	2018	DEVLET	ANKARA
ANKARA SOSYAL BİLİMLER ÜNİVERSİTESİ	SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER FAKÜLTESİ	2019	DEVLET	ANKARA
ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ	İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ FAKÜLTESİ	2012	DEVLET	ANKARA
HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ	EDEBİYAT FAKÜLTESİ	1964	DEVLET	ANKARA
ORTA DOĞU TEKNİK ÜNİVERSİTESİ	FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ	1982	DEVLET	ANKARA
BAŞKENT ÜNİVERSİTESİ	FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ	2016	VAKIF	ANKARA
TED ÜNİVERSİTESİ	FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ	2018	VAKIF	ANKARA
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ	EDEBİYAT FAKÜLTESİ	2001	DEVLET	ANTALYA
ANTALYA BELEK ÜNİVERSİTESİ	İNSANİ BİLİMLER FAKÜLTESİ	2017	VAKIF	ANTALYA

ARDAHAN ÜNİVERSİTESİ	İNSANİ BİLİMLER VE EDEBİYAT FAKÜLTESİ	2017	DEVLET	ARDAHAN
ARTVİN ÇORUH ÜNİVERSİTESİ	FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ	2009	DEVLET	ARTVİN
AYDIN ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ	İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ FAKÜLTESİ	2000	DEVLET	AYDIN
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ	FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ	2006	DEVLET	BALIKESİR
BANDIRMA ONYEDİ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ	İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ FAKÜLTESİ	2021	DEVLET	BALIKESİR
BARTIN ÜNİVERSİTESİ	EDEBİYAT FAKÜLTESİ	2011	DEVLET	BARTIN
BATMAN ÜNİVERSİTESİ	FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ	2013	DEVLET	BATMAN
BAYBURT ÜNİVERSİTESİ	İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ FAKÜLTESİ	2018	DEVLET	BAYBURT
BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ	FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ	2010	DEVLET	BİNGÖL
BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ	FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ	2020	DEVLET	BİTLİS
BOLU ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ	FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ	2006	DEVLET	BOLU
BURDUR MEHMET AKİF ERSOY ÜNİVERSİTESİ	FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ	2018	DEVLET	BURDUR
BURSA TEKNİK ÜNİVERSİTESİ	İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ FAKÜLTESİ	2018	DEVLET	BURSA
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ	FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ	1990	DEVLET	BURSA
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ	İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ FAKÜLTESİ	2007	DEVLET	ÇANAKKALE
ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ	EDEBİYAT FAKÜLTESİ	2009	DEVLET	ÇANKIRI
PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ	İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ FAKÜLTESİ	2000	DEVLET	DENİZLİ

DİCLE ÜNİVERSİTESİ	EDEBİYAT FAKÜLTESİ	1996	DEVLET	DİYARBAKIR
DÜZCE ÜNİVERSİTESİ	FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ	2015	DEVLET	DÜZCE
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ	EDEBİYAT FAKÜLTESİ	ÖĞRENCİ YOK	DEVLET	EDİRNE
FIRAT ÜNİVERSİTESİ	İNSANİ VE SOSYAL BİLİMLER FAKÜLTESİ	1982	DEVLET	ELAZIĞ
ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ	FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ	2018	DEVLET	ERZİNCAN
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ	AÇIK VE UZAKTAN ÖĞRETİM FAKÜLTESİ	2010	DEVLET	ERZURUM
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ	EDEBİYAT FAKÜLTESİ	1987	DEVLET	ERZURUM
ANADOLU ÜNİVERSİTESİ	AÇIKÖĞRETİM FAKÜLTESİ	2009	DEVLET	ESKİŞEHİR
ANADOLU ÜNİVERSİTESİ	EDEBİYAT FAKÜLTESİ	1982	DEVLET	ESKİŞEHİR
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ	FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ	2006	DEVLET	GAZİANTEP
HASAN KALYONCU ÜNİVERSİTESİ	İKTİSADİ, İDARİ VE SOSYAL BİLİMLER FAKÜLTESİ	Öğrenci Yok	VAKIF	GAZİANTEP
GİRESUN ÜNİVERSİTESİ	FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ	2015	DEVLET	GİRESUN
GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ	EDEBİYAT FAKÜLTESİ	2016	DEVLET	GÜMÜŞHANE
HATAY MUSTAFA KEMAL ÜNİVERSİTESİ	FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ	Öğrenci Yok	DEVLET	HATAY
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ	FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ	1994	DEVLET	ISPARTA
BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ	FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ	1982	DEVLET	İSTANBUL
GALATASARAY ÜNİVERSİTESİ	FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ	2000	DEVLET	İSTANBUL
İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ	EDEBİYAT FAKÜLTESİ	2016	DEVLET	İSTANBUL

İSTANBUL TEKNİK ÜNİVERSİTESİ	FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ	Öğrenci Yok	DEVLET	İSTANBUL
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ	EDEBİYAT FAKÜLTESİ	1914	DEVLET	İSTANBUL
MARMARA ÜNİVERSİTESİ	İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ FAKÜLTESİ	2001	DEVLET	İSTANBUL
MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ	FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ	1984	DEVLET	İSTANBUL
TÜRK-ALMAN ÜNİVERSİTESİ	KÜLTÜR VE SOSYAL BİLİMLER FAKÜLTESİ	2021	DEVLET	İSTANBUL
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ	FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ	Öğrenci Yok	DEVLET	İSTANBUL
ACIBADEM MEHMET ALİ AYDINLAR ÜNİVERSİTESİ	İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ FAKÜLTESİ	2016	VAKIF	İSTANBUL
ALTINBAŞ ÜNİVERSİTESİ	İKTİSADİ, İDARİ VE SOSYAL BİLİMLER FAKÜLTESİ	2018	VAKIF	İSTANBUL
BAHÇEŞEHİR ÜNİVERSİTESİ	İKTİSADİ, İDARİ VE SOSYAL BİLİMLER FAKÜLTESİ	2006	VAKIF	İSTANBUL
BEYKOZ ÜNİVERSİTESİ	SOSYAL BİLİMLER FAKÜLTESİ	Öğrenci Yok	VAKIF	İSTANBUL
DOĞUŞ ÜNİVERSİTESİ	FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ	2018	VAKIF	İSTANBUL
IŞIK ÜNİVERSİTESİ	İKTİSADİ, İDARİ VE SOSYAL BİLİMLER FAKÜLTESİ	Öğrenci Yok	VAKIF	İSTANBUL
İBN HALDUN ÜNİVERSİTESİ	İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ FAKÜLTESİ	2018	VAKIF	İSTANBUL
İSTANBUL AREL ÜNİVERSİTESİ	FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ	2011	VAKIF	İSTANBUL
İSTANBUL AYDIN ÜNİVERSİTESİ	FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ	2013	VAKIF	İSTANBUL
İSTANBUL BEYKENT ÜNİVERSİTESİ	FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ	2012	VAKIF	İSTANBUL

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ	SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER FAKÜLTESİ	1997	VAKIF	İSTANBUL
İSTANBUL ESENYURT ÜNİVERSİTESİ	SANAT VE SOSYAL BİLİMLER FAKÜLTESİ	2017	VAKIF	İSTANBUL
İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ	İKTİSADİ, İDARİ VE SOSYAL BİLİMLER FAKÜLTESİ	2014	VAKIF	İSTANBUL
İSTANBUL NİŞANTAŞI ÜNİVERSİTESİ	İKTİSADİ, İDARİ VE SOSYAL BİLİMLER FAKÜLTESİ	2014	VAKIF	İSTANBUL
İSTANBUL OKAN ÜNİVERSİTESİ	İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ FAKÜLTESİ	2008	VAKIF	İSTANBUL
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ	İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ FAKÜLTESİ	2015	VAKIF	İSTANBUL
İSTANBUL TİCARET ÜNİVERSİTESİ	İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ FAKÜLTESİ	2013	VAKIF	İSTANBUL
İSTİNYE ÜNİVERSİTESİ	İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ FAKÜLTESİ	Öğrenci Yok	VAKIF	İSTANBUL
KOÇ ÜNİVERSİTESİ	İNSANİ BİLİMLER VE EDEBİYAT FAKÜLTESİ	1993	VAKIF	İSTANBUL
MALTEPE ÜNİVERSİTESİ	İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ FAKÜLTESİ	2008	VAKIF	İSTANBUL
ÜSKÜDAR ÜNİVERSİTESİ	İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ FAKÜLTESİ	2014	VAKIF	İSTANBUL
YEDİTEPE ÜNİVERSİTESİ	FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ	2008	VAKIF	İSTANBUL
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ	EDEBİYAT FAKÜLTESİ	2014	DEVLET	İZMİR
EGE ÜNİVERSİTESİ	EDEBİYAT FAKÜLTESİ	1982	DEVLET	İZMİR
İZMİR BAKIRÇAY ÜNİVERSİTESİ	İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ FAKÜLTESİ	2019	DEVLET	İZMİR

İZMİR DEMOKRASİ ÜNİVERSİTESİ	FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ	2019	DEVLET	İZMİR
İZMİR KATİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ	SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER FAKÜLTESİ	2014	DEVLET	İZMİR
İZMİR EKONOMİ ÜNİVERSİTESİ	FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ	2011	VAKIF	İZMİR
YAŞAR ÜNİVERSİTESİ	İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ FAKÜLTESİ	Öğrenci Yok	VAKIF	İZMİR
KAHRAMANMARAŞ İSTİKLAL ÜNİVERSİTESİ	İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ FAKÜLTESİ	Öğrenci Yok	DEVLET	KAHRAMAN- MARAŞ
KARABÜK ÜNİVERSİTESİ	EDEBİYAT FAKÜLTESİ	2010	DEVLET	KARABÜK
KARAMANOĞLU MEHMETBEY ÜNİVERSİTESİ	EDEBİYAT FAKÜLTESİ	2010	DEVLET	KARAMAN
ABDULLAH GÜL ÜNİVERSİTESİ	İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ FAKÜLTESİ	Öğrenci Yok	DEVLET	KAYSERİ
ERCİYES ÜNİVERSİTESİ	EDEBİYAT FAKÜLTESİ	2005	DEVLET	KAYSERİ
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ	FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ	1998	DEVLET	KIRIKKALE
KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ	FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ	2012	DEVLET	KIRKLARELİ
KIRŞEHİR AHİ EVRAN ÜNİVERSİTESİ	FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ	2022	DEVLET	KIRŞEHİR
KİLİS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ	İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ FAKÜLTESİ	2019	DEVLET	KİLİS
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ	SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER FAKÜLTESİ	2012	DEVLET	KONYA
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ	EDEBİYAT FAKÜLTESİ	1981	DEVLET	KONYA
KTO KARATAY ÜNİVERSİTESİ	İKTİSADİ, İDARİ VE SOSYAL BİLİMLER FAKÜLTESİ	2016	VAKIF	KONYA

KÜTAHYA DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ	FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ	1994	DEVLET	KÜTAHYA
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ	FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ	1985	DEVLET	MALATYA
MALATYA TURGUT ÖZAL ÜNİVERSİTESİ	SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER FAKÜLTESİ	Öğrenci Yok	DEVLET	MALATYA
MANİSA CELÂL BAYAR ÜNİVERSİTESİ	FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ	2015	DEVLET	MANİSA
MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ	EDEBİYAT FAKÜLTESİ	2011	DEVLET	MARDİN
MERSİN ÜNİVERSİTESİ	İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ FAKÜLTESİ	1993	DEVLET	MERSİN
TARSUS ÜNİVERSİTESİ	İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ FAKÜLTESİ	Öğrenci Yok	DEVLET	MERSİN
MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ	EDEBİYAT FAKÜLTESİ	1994	DEVLET	MUĞLA
MUŞ ALPARSLAN ÜNİVERSİTESİ	FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ	2012	DEVLET	MUŞ
NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ ÜNİVERSİTESİ	FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ	2013	DEVLET	NEVŞEHİR
KAPADOKYA ÜNİVERSİTESİ	BEŞERİ BİLİMLER FAKÜLTESİ	Öğrenci Yok	VAKIF	NEVŞEHİR
NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ	FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ	2009	DEVLET	NİĞDE
ORDU ÜNİVERSİTESİ	FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ	2015	DEVLET	ORDU
RECEP TAYYİP ERDOĞAN ÜNİVERSİTESİ	FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ	Öğrenci Yok	DEVLET	RİZE
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ	İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ FAKÜLTESİ	1994	DEVLET	SAKARYA

ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ	İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ FAKÜLTESİ	2011	DEVLET	SAMSUN
ŞİİRT ÜNİVERSİTESİ	FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ	2013	DEVLET	ŞİİRT
SİNOP ÜNİVERSİTESİ	FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ	2018	DEVLET	SİNOP
SİVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ	EDEBİYAT FAKÜLTESİ	1982	DEVLET	SİVAS
HARRAN ÜNİVERSİTESİ	FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ	2014	DEVLET	ŞANLIURFA
TEKİRDAĞ NAMIK KEMAL ÜNİVERSİTESİ	FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ	2014	DEVLET	TEKİRDAĞ
TOKAT GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ	ERBAA SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER FAKÜLTESİ	Öğrenci Yok	DEVLET	TOKAT
TOKAT GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ	FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ	Öğrenci Yok	DEVLET	TOKAT
KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ	EDEBİYAT FAKÜLTESİ	2012	DEVLET	TRABZON
AVRASYA ÜNİVERSİTESİ	FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ	Öğrenci Yok	VAKIF	TRABZON
MUNZUR ÜNİVERSİTESİ	EDEBİYAT FAKÜLTESİ	2010	DEVLET	TUNCELİ
UŞAK ÜNİVERSİTESİ	FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ	2013	DEVLET	UŞAK
VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ	EDEBİYAT FAKÜLTESİ	1995	DEVLET	VAN
YOZGAT BOZOK ÜNİVERSİTESİ	FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ	2018	DEVLET	YOZGAT
ZONGULDAK BÜLENT ECEVİT ÜNİVERSİTESİ	İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ FAKÜLTESİ	2014	DEVLET	ZONGULDAK

Kaynak: Yazarlar tarafından, Parin ve Demirci (2014), <https://istatistik.yok.gov.tr/>, <https://www.basarisiralamalari.com/>, <https://www.universitego.com/> verileri esas alınarak oluşturulmuştur.

CUMHURİYETİN 100. YILINDA TÜRKİYE’DE GÖÇ VE GÖÇ ÇALIŞMALARININ DÜNÜ, BUGÜNÜ VE GELECEĞİ

Şebnem KÖŞER AKÇAPAR*

Öz

Bu bildiri 1923’ten bu yana Türkiye’ye yönelik ve Türkiye’den yurtdışına göçlerin tarihi beş ayrı aşamada ele alınarak 100 yılda gelinen süreklilik ve değişim süreçleri değerlendirilecektir. Buna göre, 1923-1950 yıllarını kapsayan ilk aşama milliyetçi model; 1950-1980 yılları arasındaki ikinci aşama kalkınma dönemi; 1980-2000 arasındaki üçüncü aşama neoliberal modelin başlangıcı; 2000-2011 yılları arasında dördüncü aşama neoliberal modele tedrici geçiş dönemi; 2012-2023 arası son aşama ise neoliberal modelin yükselişi olarak neden ve sonuç ilişkisi açıklanarak adlandırılmıştır. Ayrıca, önümüzdeki yıllarda göç alanındaki en belirleyici ve önemli başlıklar irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, göç tarihi, nüfus mübadelesi, soydaşlar, göçmen işçiler, diaspora, sığınmacılar.

THE PAST, PRESENT AND FUTURE OF MIGRATION AND MIGRATION STUDIES IN TURKEY ON THE 100TH ANNIVERSARY OF THE REPUBLIC

Abstract

This presentation will analyze different migration flows into and out of Turkey throughout modern Turkish history within the last 100 years. Accordingly, five major different periods will

* Prof. Dr., Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi ve Küresel Göç Araştırmaları ve Uygulamaları Merkezi (ASBÜ-GAUM) Direktörü, E-posta: sebnem.akcapar@asbu.edu.tr , <https://orcid.org/0000-0003-2168-8871>

be taken up under processes of continuity and change in terms of major migration movements in conjunction with the international migration policies and laws that were formulated in line with the internal politics of each era. The first era between 1923-1950 is referred as the nationalizing model; the second era between 1950-1980 is defined as the developmental model; the third era between 1980-2000 is described as introduction into the neoliberal model; the fourth era between 2000-2011 is referred as the gradual entry into neoliberal model; and the final era between 2011-2023 is analyzed under the elevated neoliberal model. Furthermore, key issues that are destined to determine the next years and even decades in migration studies will be addressed.

Key Words: Türkiye, history of migration, exchange of populations, ethnic kin, migrant workers, diaspora, asylum seekers.

Giriş

Türkiye'nin kadim tarihinde göç, ülkemizin toplumsal ve sosyo-kültürel yapısını belirleyen bir faktör olarak karşımıza çıkmıştır. Bu durum elbette toplumumuzda çeşitliliği artırmış, ancak belli dönemlerde uygulanan homogenizasyon politikaları yoluyla da dini etnik yapıyı koruyan bir yol izlemiştir. İpek Yolu, Baharat Yolu, Asya – Avrupa'yı birleştiren köprü olmamız da göç yolları üzerinde olmamızın alt yapısını hazırlamıştır. Coğrafya dışında pek bahsedilmeyen bir unsur ise ekonomi politiktir. Bu makalede, Türkiye'de Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana son 100 yılı içeren süre zarfında göç hareketliliği ve göçmen çeşitliliği konuları ekonomi politik süreçlere vurgu yapılarak değerlendirilecektir.

Cumhuriyetin kuruluşundaki göç hareketleri toplumsal yapı açısından çok önemli yer tutar. Zira, Türkiye'nin de içinde bulunduğu coğrafyanın çokça tecrübe ettiği bir olgu da göç olgusudur. Cumhuriyet öncesi ve sonrası göç hareketlerine baktığımızda Türkiye'ye gelenler kadar Türkiye'den gidenleri de görmekteyiz. Cumhuriyetin ilk yüzyılımı göç hareketleri açısından kategorize etmek gerekirse, ülkemizin birbirinden farklı millet/milliyetleri içeren ve çok yoğun göç hareketlerinin bir parçası olduğu aşıkardır. O kadar ki, göç ve devlet ilişkisi de içiçe geçmiştir. Bu nedenle, göç alanında 1923'ten bu yana geçen 100 yılın

kapsamlı bir değerlendirmesini sunabilmek amacıyla Türkiye'ye yönelik ve Türkiye'den yurtdışına göçlerin tarihi beş ayrı dönemde ele alınacaktır. İlk yüzyılda yaşanan süreklilik ve değişim süreçleri bu tarihsel dönemler altında irdelenecektir. Ayrıca, Türkiye yeni yüzyılına ışık tutması hedefiyle, önümüzdeki yıllarda göç alanında ve dolayısıyla göç çalışmalarında en belirleyici ve önemli başlıklar da sunulacaktır.

Öncelikle, 100 yıllık Cumhuriyet tarihinin her döneminde Türkiye'nin yerli ve milli bir göç politikası izlediğinin altını çizmek gerekir. Kimin ülkeye gireceğine, hangi süreyle ya da hangi statüde kalacağına ve istenmeyen göçmen ya da makbul göçmen olduğuna dış politikamızdan ziyade o günkü iç politikamız belirlemiştir. Nüfus mübadelesi ile başlayan bu süreç, devlet eliyle desteklenen ve özendirilen işçi göçü ile 1960'lara damgasını vurmuştur. Tabii ilginçtir ki, Türkiye 1970'lerden sonra hemen hemen her 10 yılda bir büyük göç dalgalarıyla karşı karşıya kalmıştır. Bunlar:

- 1979 İran İslam Devrimi,
- 1980'lerin sonu ve 1990'ların başı Saddam Hüseyin'in Kürt nüfusunu hedef alan saldırıları ve Birinci Körfez Savaşı,
- 2000'lerin başında Amerika'nın Irak'ı ve Afganistan'ı işgali,
- 2011 Suriye iç savaşının başlaması,
- 2022 NATO and Amerikalı askerlerin Afganistan'ı Taliban'a teslim edip ülkeden ayrılması.

Bu zorunlu ve düzensiz göç hareketleri bölgeyi dönüştürdüğü gibi, Türkiye'nin kitlesel boyuttaki göçlere karşı tavrı dönemin iç dinamikleri doğrultusunda belirlenmiştir.

Türkiye'de Göç Dönemleri ve Göçü Şekillendiren Modeller

Türkiye'ye yönelik göç hareketlerinde son 100 yılı ülkedeki siyasi gelişmeler ve ekonomik kalkınma ekseninde aşağıdaki şekilde belirli dönemlere ayırıştırarak beş tarihsel dönemde irdelleyebiliriz:

- 1923-1950 yıllarını kapsayan ilk dönem,
- 1950-1980 yılları arasındaki ikinci dönem,
- 1980-2000 arasındaki üçüncü dönem,

- 2000-2011 yılları arasını içeren dördüncü dönem,
- 2012-2023 arası son dönem.

Ayrıca, yukarıda bahsi geçen bu beş dönemde gerçekleşen göç hareketlerini uygulanan göç politikaları açısından üç tipoloji altında irdelemek mümkündür (Adamson & Tsourapas, 2020). Elbette, bir modelden diğerine geçiş tedrici de olsa kolay olmamış; uygulanan ekonomik politikalar bazen geçişi yavaşlatmış bazen de hızlandırmıştır. Her durumda dönemler arası geçişkenlik ilk başta belirgin olmasa da ilerleyen yıllarda bariz bir şekilde ortaya çıkmıştır.

- 1923-1950 yıllarını kapsayan ilk dönemde devletçi model,
- 1950-1980 yılları arasındaki ikinci dönemde devletçi modelden kalkınma dönemine geçiş dönemi,
- 1980-2000 arasındaki üçüncü dönemde neoliberal modelin başlangıcı,
- 2000-2011 yılları arasını içeren dördüncü dönemde neoliberal modele tam geçiş dönemi,
- 2012-2023 arası son dönemde ise neoliberal modelin yükselişi.

Her bir dönem ve dönemleri şekillendiren siyasi ve ekonomik modeller aşağıda detaylı bir şekilde ele alınmaktadır.

I. Dönem (1923-1950): Homojen bir Toplum İdeali ve Devletçi Model

İlk dönem, ulus-devlet inşasının başladığı ve soydaşlık – Türk kimliği üzerinden değerlendirilen süreçtir. Bu nedenle, Türkiye'nin homojen bir yapıda kurulmak istendiği ve Türk ve Müslüman kimliklerinin öne çıkması olağan bir sonuçtur. Lozan Anlaşması altında nüfus mübadelesi bu dönemin en belirleyici unsuru olmuştur. Milletler Cemiyetinin de yardımıyla İstanbul dışında ikamet eden Ortodokslar Yunanistan'a, Yunanistan'da ve Ege Adaları'nda yaşayan Müslümanlar Türkiye'ye gönderilmiştir. Bu mübadelede dil ve kültürden ziyade din öne çıkmaktadır. Örneğin, Yunanca konuşmayan Karamanlılar ve Türkçe konuşmayan Girit Müslümanları da sürece dahil edilmiştir (Yıldırım, 2006). 2510 sayılı 1934 İskan Kanunu, Türk ve Müslüman olmayan göçmen grupları hedefleyen politikalar geliştirilmesi gereği sonucu

ortaya çıkan bir yasal düzenlemedir. Buna göre, muhacir, mülteci, göçebe ve Türkiye’ye nakolunanlar gibi farklı kategoriler altında tanım ve düzenlemeler yapılarak Dahiliye Vekilliği’nin (İçişleri Bakanlığı) hazırlayacağı talimatname çerçevesinde Hükümetin görevi olarak yer almış; ayrıca bu gruplar arasında Türk kültüre sahip vasıflı ve daha eğitilmiş olanların ayrı muamele göreceği belirlenmiştir (<https://resmigazete.gov.tr/arsiv/2733.pdf>). Aynı dönemde, Balkanlar ve Kafkaslardan da çok yoğun bir göç hareketi gerçekleşmiştir. Osmanlı döneminde *evlad-ı fatihan* denilen ve o zamanlar bölgeyi kontrol edebilmek için yerleştirilen nesiller de zulüm ve baskılar nedeniyle Türkiye’ye zorunlu göç etmek durumunda kalmışlardır (Kul, 2022). Yunanistan dışında Makedonya, Bulgaristan, Yugoslavya ve Romanya’dan da göçler gerçekleşmiş; o tarihlerde nüfusu savaşlar nedeniyle azalmış Türkiye gelen muhacirlere çeşitli ayrıcalıklar da tanımıştır (Karpas, 2015). Bir milyondan fazla kişinin bu dönemde Türkiye’ye yerleştirildiği ve ulusallaştırma süreçlerinde yerel halkla kaynaştığı kaynaklarda yer almaktadır.

II. Dönem (1950-1980): Devletçi Modelden Kalkınma Modeline Geçiş

İkinci dönemin en belirgin unsurlarından biri kırdan kente göç ve kır/kent dağılımının değişmesi olmuştur. Bir diğer unsur ise, Türkiye’den Batı Avrupa’ya yönelik işçi göçüdür. Her iki göç hareketi oldukça farklı olmasına rağmen kısmen iç içe geçmiştir ve kalkınmacı devlet modelinin göç politikalarına yansımaları görmek mümkündür. Bu döneme 5683 nolu 1950 Pasaport Kanunu ve 1961’de ilk olarak Almanya ve sonrasında Fransa, Belçika ve Hollanda gibi Batı Avrupa ile imzalanan ikili anlaşmalar damgasını vurmuştur. Kalkınma modeli çerçevesinde kentlere göç ile artan işsizliğin azaltılması, işçi dövizi yoluyla Türkiye’nin ekonomik kalkınmasına katkıda bulunması ve belirli alanlarda daha vasıflı hale gelip Türkiye’ye dönüş yapacak işçilerin ülke sanayileşme ivmesinde rol oynaması gibi beklentiler öne çıkmıştır. Çok geçmeden anlaşıldığı gibi, 1960’larda Avrupa’ya giden çoğunluğu erkek işçilerin pek çoğu geri dönmemiş, zaman içinde aile birleşimi ile eşlerini ve çocuklarını da yanlarına aldırarak ve yerleşik duruma geçmişlerdir (Abadan-Unat, 2011; Akcapar, 2007; Kaya, 2019; Sirkeci, 2003). 1970’lere gelindiğinde Türkiye’den ABD, Kanada, Avust-

ralya gibi ülkelere yönelik vasıflı göç hareketleri (Akcapar, 2009; Özçürümez, 2012; Senay, 2013) ve Libya, Katar, Ürdün gibi ülkelere kefil bulma yoluyla işçi göçleri de başlamıştır (Toksöz, Erdoğan, & Kaşka, 2012).

Aynı dönemde, Türkiye 1951 Mültecilerin Hukuki Durumuna dair Cenevre Sözleşmesi'nin ilk imzacılarından biri olmuş ve 1967 Protokolünü ise 1968 yılında onaylayarak taraf olmuştur. Bu uluslararası ve bağlayıcılığı olan anlaşmalar ile Türkiye iltica rejimini diğer devletler gibi yinelemiş olsa da hiçbir dönemde coğrafi kısıtlamayı çeşitli çekincelerle kaldırmamıştır. Coğrafi kısıtlamanın kaldırılması Türkiye'nin Avrupa dışından gelen sığınmacıları kabul etmesi ve mülteci statüsü vererek ülkeye yerleşmesi anlamına gelmektedir. Dönemin politika yapıcıları ve siyasi elitleri Orta Doğu, Afrika ve Güney Asya'dan kaynaklanan bu göçmen akımını kısıtlamaya çalışmış; böylece çoğu Müslüman da olsa Türk kültürünü taşımayanlara bir kısıtlılık getirerek hem demografik dengeyi gözeteceklerini düşünmüş hem de ülkenin Küresel Kuzey ülkelerine gidemeyen ve 'istenmeyen' mültecilerin barınağı haline gelmesini önlemeye çalışmışlardır. Bu durum, göç politikalarında hala devletçi modelin süregeldiği ama kalkınma modeline geçişin de yaşandığı bir dönemin altını çizer.

III. Dönem (1980-2000): Devletçi Modelin Sonu ve Neoliberal Modelin Başlangıcı

Üçüncü dönem göç hareketlerinin çeşitlenerek arttığı bir dönemdir. 1980 Askeri Darbesi ile Türkiye'den sığınmacılar Batı Avrupa'ya geçmiş; aynı zamanda Türkiye'ye yönelik sığınma taleplerinde de artış olmuştur. Bölgedeki istikrarsızlık, sosyal hareketler ve iç savaşlar – 1979 İran İslam Devrimi, 9 yıl süren İran-İrak Savaşı, Bulgaristan Türklerinin Jivkov Rejimi altında uğradığı zulüm, Afganistan'ın Sovyetler tarafından işgali, eski Yugoslavya'da iç savaşın patlak vermesi, Saddam Hüseyin'in Kuzey Irak'taki Kürtlere yönelik saldırıları – Türkiye'de sığınmacı sayısını artıran başlıca sebeplerdir (Akcapar, 2006; Kirişçi, 2007; Akcapar & İçduygu, 2016). İç dinamiklerle doğru orantılı olarak farklı etnik gruplar için farklı politikalar uygulanmıştır. Afganistan (Özbek and Kırgız Türkleri) (Akcapar, 2022a, ss. 596-606), Türkistan (Uygur Türkleri) (Kuşçu Bonnenfant, 2013), Kafkaslar (Ahıska Türkleri, Kırım Tatarları, and Çerkesler (Aydingün & Aydın-

gün, 2014; Karaman & Mursül, 2018; Aydın, 2021; Besleney, 2019; Kaya, 2005), Irak (Ihlamur-Öner, 2013; Danış-Şenyüz, et al. 2009), ve Balkanlar (Bulgaristan Türkleri ve Boşnaklar) (Vasileva, 1992) kaynaklı göçmenler Türkiye'ye sığınmış ve hatta etnik yakınlıktan dolayı bir bölümü kısa sürede Türk vatandaşlığına kabul edilmişlerdir. 17 Mart 1982 tarihli Resmi Gazete'de yer alan 2641 sayılı kanunla Pakistan'da mülteci kampında zor şartlarda kalan Afganistan'daki etnik gruplardan Özbek ve Kırgızlar Türkiye'ye transfer edilmiş, Van ve Hatay gibi şehirleri yurt edinmişlerdir. 1989'daki zulüm, baskı ve Slavlaştırma politikaları sonrası Türkiye'ye sığınan Bulgaristan Türkleri soydaşlarımız olarak değerlendirilmiş; Bursa, Balıkesir ve İstanbul civarına yerleşmişlerdir (Parla, 2003; Parla & Danış, 2009).

Devletçi modelin uzantısı olarak görülebilecek son bir uygulama, Türk soylu yabancıların Türkiye'de meslek ve sanatlarını rahatça yapabilmelerine ve hatta Türk Silahlı Kuvvetleri ve Güvenlik Teşkilatı hariç diğer kamu kuruluşlarında ve özel şirketlerde çalışabilmelerine yöneliktir (<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2527.pdf>). Özellikle Batı Trakya ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nden gelen göçmenlerin çektiği ekonomik zorlukları bertaraf etmek için getirilen bu uygulama, o dönemde Türkiye'ye göç eden Türk soyluları topluma daha kısa sürede entegre etmeyi de amaçlamaktadır (Saatçioğlu, 2021).

Soydaşlar dışında, 1991 yılında Irak'tan Türkiye'ye sığınan ve çoğunluğunu Kürt, Kaldani ve Süryanilerin oluşturduğu 450 bin sığınmacı için Türkiye açık kapı politikası izlememiş; sınırda ya geçici olarak koruma altına alınmışlardır ya da Irak'ın kuzeyinde güvenli bölge yaratılmıştır. 20 yıl sonra Suriyelilere uygulanan politikalardan oldukça farklı seyir izlenmesindeki en önemli neden, o dönem Türkiye'nin terörle verdiği savaştır ve iç dinamikler etkili olmuştur.

Bu dönem, özellikle 1990'lardan itibaren Türkiye'nin geçiş ülkesi olarak anılmaya başlandığı ve düzensiz göç hareketlerinde önemli bir kavşak olarak ortaya çıktığı bir zaman dilimidir. Daha önceleri de düzensiz göç olmasına rağmen, göçün küresel açıdan güvenleştirildiği, yerelde ise Doğu ve Güneydoğu sınırlarında terör örgütlerinin de işin içinde olduğu bir döneme denk gelmesi açısından Türkiye'nin bu rolü daha belirgin hale gelmiştir. Güvenlik güçlerinin daha sıkı kontrol

etmesiyle yakalanan düzensiz göçmen ve göçmen kaçakçısı sayılarında önemli bir artış olmuştur (Avcı & Kirişçi, 2006, s.154; Kirişçi, 1996, s.300). Bu durumla başa çıkmak amacıyla 1994 Yönetmeliği yürürlüğe konmuş, bu belge ile düzensiz göç ile mücadele, bireysel sığınma taleplerinin yanı sıra kitlesel göç yoluyla ülkeye gelen sığınmacılara yönelik düzenlemeler uygulamaya geçirilmiştir (<https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/22127.pdf>).

Neoliberal modelin başlangıcı olan bu dönem, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla Türkiye'nin eski Sovyet coğrafyasından göçmen işçi çekmeye başladığı tarihsel açıdan önemli bir başka dönemin habercisidir. Türkiye'nin hedef ülke haline gelmesinde en büyük etkenlerden biri kaynak ülkelerdeki ekonomik sistemin değişmesiyle yaşanan ücret eşitsizlikleri iken Türkiye'deki özelleştirme ile ivme kazanan kapitalist sistemin ucuz işgücüne duyduğu açlığı da göz ardı etmemek gerekir. Böylece, *soydaş muhacir* ile yabancı ve çoğu zaman geçici göçmen işçiler arasındaki uçurum aynı ülkeden gelseler bile açılmış; sığınmacılar, düzensiz göçmenler, göçmen işçiler küresel piyasalarla yarışabilmek amacıyla artık kayıtdışı ekonominin neferleri olmaya başlamıştır. Bu dönemde döngüsel göç hareketleri ve göçün kadınlaşması olgusu da ön plana çıkmıştır (Akcapar & Taner, 2021; Akcapar, 2022b).

IV. Dönem (2000-2011): Neoliberal Modele Tam Geçiş Dönemi

Dördüncü dönem altında, küresel hareketlere bağlı olarak Türkiye'de de düzensiz göç hareketlerinde bir artış görüyoruz. Bu dönem, aynı zamanda karma göç hareketlerinin başlangıcı olarak da ifade edilmektedir. Karma göç derken, farklı sosyo-ekonomik, kültürel profillerde, farklı milliyetlerden ve farklı kategorilerde göçmenleri kastedilmektedir. Bunların arasında uluslararası öğrenciler, transit göçmenler, düzensizler, vasıflı göçmenler, uluslararası emekli göçü, Amerika'dan ve Avrupa'dan geri dönüşler de yer almaktadır (Akcapar, 2009; Akcapar, 2017; İçduygu, Erder, & Gençkaya, 2014; Akcapar & Çalışan, 2023). Büyüyen ekonomi, iş olanakları, yüksek öğretimin yaygınlaşması, nispeten daha güzel iklim ve daha ucuz yaşam standartları çekici faktörler arasındadır.

Bu dönemde, düzensiz göç, insan ticareti ve göçmen kaçakçılığı ile mücadele için uluslararası kurumlar ile iş birliği ve uluslararası anlaş-

malara taraf olunması bir başka gelişmedir. Bunlar, düzensiz göç ile mücadelede 2002 yılında İnsan Ticareti ile Mücadele Görev Gücü oluşturulması, 2003 yılında imzalanan Palermo Protokolü, giderek artan sayıda yabancının çalışma izinlerini düzenlemek amacıyla 2003 yılında imzalanan 4817 sayılı kanun, 2009 yılında taraf olunan Avrupa Konseyi İnsan Ticaretine Karşı Eylem Sözleşmesi olarak sayılabilir. Elbette Avrupa Birliği'ne aday ülke olmanın etkisi bu süreçlerde yadsınmaz, ancak en önemlisi ulusal çıkarlarımızla doğru orantılı uluslararasılaşma görülmektedir.

Sermayenin uluslararasılaştığı, iş piyasaların giderek ucuz iş gücünü yeğlediği, cebri çalıştırma ve çalışma hayatında sömürünün sıradanlaşmaya başladığı, çevresel sorunların arttığı ve aynı zamanda popülizmin hayatın bir parçası olmaya başladığı bu dönem (Wise & Marquez, 2013), ekonomik gelişmelerle doğru orantılı olarak neoliberal modele geçişin yapıldığı bir dönemdir.

V. Dönem (2012-2023): Neoliberal Modelin Önlenemez Yükselişi

Beşinci ve son döneme iç savaştan kaçan Suriyeliler damgasını vurmuştur. Türkiye'de insani kriterler gözetilerek önceki yıllardan farklı olarak uzun zaman açık kapı politikası yürütülmüş; ancak geçici olacağı beklenirken kalıcılığa evrilen bir başka zorunlu göç olmuştur. Göç İdaresi Başkanlığı'nın sağladığı istatistiklere göre, 2012'de sayıları 14 bin olan geçici koruma statüsünde olan Suriyeliler yıllar içinde 3 milyonun üzerine çıkmış; 2012-2023 yılları arasında çoğunluğu Afganistan, Irak ve İran olmak üzere 620 bin'den fazla göçmen uluslararası korumaya başvurmuştur (Göç İdaresi Başkanlığı, 2024a). Türkiye artık dünyada en fazla sığınmacıya ev sahipliği yapan ülke konumundadır. Bu dönem karma göçün daha da çeşitlenerek arttığı bir döneme de denk düşer. Düzenli göç kapsamında ikamet izni ile Türkiye'de kalan göçmenlerin sayısı yükselmiş; düzensiz göç sayılarında ise özellikle 2014'ten sonra kademeli artış gözlenmekte olup 2019 yılında 454.662 ile tavan yapmıştır (Göç İdaresi Başkanlığı, 2024b).

Farklı milliyetleri ve farklı göçmen kategorilerini içeren bu yoğun göç hareketliliğinin demografik, ekonomik, siyasi ve sosyo-kültürel yansımaları da olduğundan yönetilmesi en önemli konulardan biri haline gelmiştir. Bu nedenle, 2013 yılında 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslara-

rası Koruma Kanunu ile (<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6458.pdf>) Göç İdaresi Genel Müdürlüğü kurulmuş; 2014 yılında geçici koruma yönetmeliği işleme konulmuş (<https://www.goc.gov.tr/kurumlar/goc.gov.tr/evraklar/mevzuat/Gecici-Koruma.pdf>); 2021 yılında ise Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi (no. 85) ile Genel Müdürlük, Başkanlık seviyesine çıkarılmıştır. Koruma statülerini veren ve uygulayıcı kurum olarak ortaya çıkan Göç İdaresi, uluslararası kuruluşların tekelinden bu yetkileri tamamen alarak en başından beri uygulanan 'yerli ve milli' iltica sisteminin damgasını bu son döneme de vurdu.

Gelişmiş Küresel Kuzey ülkelerini kendine örnek alan Türkiye, neoliberal modelin yükseldiği bu dönemde, birkaç yeni uygulama ile harekete geçti. Geçici koruma altındaki Suriyeli hariç tutularak, yatırım yoluyla ülke ekonomisine ve istihdama katkısı dikkate alınarak değerlendirilen ve eğitim düzeyi, mesleki deneyimi, bilim ve teknoloji açısından yeterliliği kadar kültür, sanat, spor alanlarında üstün başarıları kriter olarak belirlenen 2016 yılında 6735 sayılı Uluslararası İşgücü Kanunu'nun maddelerine dayanılarak hazırlanan Turkuaz Kart Yönetmeliği bunlardan biridir. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Uluslararası İşgücü Genel Müdürlüğü'nün bu uygulaması, vasıfları ve insan sermayesi yüksek kişilerin yanı sıra, ekonomik sermayesi yüksek göçmenlere ve yakın akrabalarına çalışma ve ikamet izinlerinde kolaylık sağlamak ve Türk vatandaşlığı kazanma yolunu da açmaktadır. (<https://www.mevzuat.gov.tr/File/GeneratePdf?mevzuatNo=23413&mevzuatTur=KurumVeKuruluyonnetmeligi&mevzuatTertip=5>)

Bir diğer uygulama ise, Türk Vatandaşlığı Kanunu'na (no. 5901) 9601 karar sayılı yönetmelikte yapılan değişikliğin 2016 yılında uygulamaya geçmesiyle gerçekleşmiştir (<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2017/01/20170112-24.pdf>). Buna göre, Türkiye'de yatırım yapan ya da gayrimenkul satın alan sermaye sahibi göçmenlerin kolayca Türk vatandaşlığına geçmesinin önü açılmıştır. 'Vatandaşlığın satılığa çıkarılması' olarak da görülebilecek bu düzenleme (Boatcă, 2015; Joppke, 2018), aslında vatandaşlığa neoliberal bir yaklaşımdır. Türk soylu olmasının ve Türk vatandaşıyla evlenmesinin dışında ekonomik sermayesi olanlar, vatandaşlık gibi özel bir statüye daha erken kavuşurlar; zira ulus-devletler de arz ve talebe dayalı piyasa ekonomisini taklit ederler. Suriyeliler de milli güvenlik ve kamu düzeni bakımından

engel teşkil etmeyecek hallerde istisnai vatandaşlık hakkında yararlanmakta; genellikle eğitim düzeyi yüksek geçici koruma statüsü altında ikamet eden ya da geçerli ikamet izni olanları kapsamaktadır. İçişleri Bakanlığı'nın medya ile paylaştığı bilgilere göre, Kasım 2023 itibarıyla 238 bin civarında Suriyeliye vatandaşlık verilmiş olup bunların 81 bini çocuklardan oluşmaktadır (Mülteciler Derneği, 2023). Yetkililerce belirlenen Suriyelilere vatandaşlık verilmesi, sosyal uyum çalışmalarında desteklerini almak ve vasıflı sığınmacıların diğer ülkelere geçmelerinden önce Türkiye'de kalmalarını özendirmek olabilir (Akca-par & Şimşek, 2018).

Tablo 1: Türkiye'de 5 Göç Dönemi (1923-2023): Göç Politikaları ve Göçmen Kategorileri

Dönem Arahıkları/Göç Modeli	Uygulanan Göç Politikaları ve Çıkarılan Kanunlar	Göçmen Kategorileri
1923-1950 Devletçi Model	1934 İskan Kanunu (No. 2510)	Nüfus Mübadelesi
	1950 Yabancıların Türkiye'de İkamet ve Seyahatleri Hakkında Kanun (No. 5683)	
1950-1980 Kalkınma Modeline Geçiş	1950 Pasaport Kanunu (No. 5682)	Kırdan Kente Göç Yurtdışına Emek Göçü
	1981 Türk soylu Yabancıların Çalışma Kanunu (No. 2527) 1994 İltica Yönetmeliği	
1980-2000 Neoliberal Dönemin Başlangıcı	1981 Türk soylu Yabancıların Çalışma Kanunu (No. 2527) 1994 İltica Yönetmeliği	Türkiye'den sığınmacılar Komşu ülkelerden sığınmacılar ve soydaşlar Türkiye'ye Emek Göçü Düzensiz Göç
2000-2011 Neoliberal Döneme Tam Geçiş	Türk Göç Politikalarında AB Süreci ve Uluslararasılaşma 2003 Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Kanun (No. 4817)	Düzensiz Göç + Karma Göç
2012-2023 Neoliberal Dönemin Yükselişi	2013 Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu (No. 6458) 2014 Geçici Koruma Yönetmeliği 2016 Turkuaz Kart Yönetmeliği 2016/9601 Türk Vatandaşlığı Kanununun (No. 5901) Uygulanmasına İlişkin Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik	Karma Göç + Sığınmacılar + Vasıflı göçmenlere kolaylık Yatırım yapan sermaye sahiplerine verilen istisnai vatandaşlık Vasıflı Suriyelilere verilen istisnai vatandaşlık

Kaynak: Mevcut kanun ve yönetmelikler dikkate alınarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Sonuç Yerine: Gelecek Öngörülerini Ekseninde Göç ve Temel Çalışma Alanları

Türkiye'nin ilk yüzyılı boyunca göç politikaları günün koşullarına hitap edecek şekilde şekillenmiştir. Bu durum değişimi işaret eder. Ancak, hangi dönemde olursak olalım, dış politikanın öncelikli olmadığı, yurtiçinde günün toplumsal şartları ve ekonomi politığının göç alanında belirleyici olduğu açıktır. Bu durum da sürekliliği işaret eder. Yukarıdaki Tablo 1 her bir dönemde öne çıkan göç politikalarının, yönetmelik ve kanunların yanı sıra göçmen kategorilerine yer vermektedir.

Cumhuriyetin ilk 100 yılındaki beş döneme uygun olarak, Türkiye'de göç çalışmaları da benzer konularla örtüşüp yoğunlaşmıştır. Suriyeli-ler üzerine yürütülen çalışmalar son dönemde baskın durumda iken, 1970'lerde Avrupa'ya yönelik işçi göçü ve yaşanan sorunlar, 1980'lerde aile birleşimi ile göçün aile yapısına etkisi, 1990'larda ikinci nesil ve entegrasyon konuları başat duruma gelmiştir. 2000'lerin başında Türkiye'de artık yerleşik duruma gelen etnik gruplar, döngüsel göç, göç hareketlerinde yeni rotalar, düzensiz göç, diaspora ve lobcilik, sonraki kuşakların anavatanına dönüşü konularına odaklanılmış; kimliğin dönüşümü, toplumsal kabul ve sosyal dışlanma, yeni vatandaşlık anlayışı, siyasi mobilizasyon, hak talepleri ve dernekleşme, aidiyet, göçün kadınlaşması olgusu araştırmalarda öne çıkan alanlar olmuştur. Önümüzdeki yıllarda, kısa vadede kısıtlı geri dönüşler, orta vadede sosyal uyum(suzluk), yapay zekanın göçün kontrolü kadar göç yönetimi üzerindeki etkileri ve uzun vadede ise iklim ve çevre sorunları, iklim ve afet kaynaklı göç başlıklarının öne çıkması öngörülmektedir.

KAYNAKÇA

- Abadan-Unat, N. (2011). *Bitmeyen Göç - Konuk İşçilikten Ulus-Ötesi Yurttaşlığa [Turks in Europe: From Guest Workers to Transnational Citizens]*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Adamson, F.B. & Tsourapas, G. (2020). "The Migration State in the Global South: Nationalizing, Developmental, and Neoliberal Models of Migration Management." *International Migration Review*, 54 (3): 853-882.
- Akçapar, S.K. (2007). "Health and Well-Being Away from Homeland: Turkish 'Imported' Brides in Western Europe and Bodily Expressions. (in

Turkish).”, In *Kökler ve Yollar: Türkiye’de Göç Süreçleri* (in Turkish) [*Roots and Roads: The Migration Processes in Turkey*]. A. Kaya & B. Şahin (Eds.). Bilgi University Publications.

Akcapar, S.K. (2006). “Conversion as a Migration Strategy in a Transit Country: Iranian Shiites Becoming Christians in Turkey”, *International Migration Review*, 40 (4): 817-853.

Akcapar, S.K. (2009). Turkish Associations in the United States: Towards Building a Transnational Identity. *Turkish Studies*, 10 (2): 165-193.

Akcapar, S.K. (2017). International Migration and Diplomacy. *Perceptions: Journal of International Affairs*, Special Issue: International Migration and Diplomacy, S.K. Akcapar (Ed.). Vol: XXII, (4): 1-34.

Akcapar, S.K. (2022a). Migration from Afghanistan to Turkey,” (in Turkish), *Afghanistan: State and Society* (pp. 535-625). O.E. Aslan (Ed.). Ankara: TIAV Publications.

Akcapar, S.K. (2022b). Human Mobility, Gender, and Conflict in the Caucasus and Central Asia. In *Conflict Areas in the Caucasus and Central Asia* (pp. 435-452). G. Tüysüzoğlu & A. Özkan (Eds.). London: Lexington Books.

Akcapar, S.K. and Çalışan, A. (2023). Mixed Migration Flows in Turkey and the Impact of Global Pandemic. In *The Palgrave Handbook on Global Social Problems*, R. Baikady, et al. (Eds.) Palgrave Macmillan/Springer.

Akcapar, S.K. & Taner, N. (2021). Women in Migration. (in Turkish) In *Migration in Turkey: Interdisciplinary Perspectives* (pp. 103-150). A. Özkan & G. Taşçı (Eds.) Ankara: Nobel.

Akcapar, S.K. & Şimşek, D. (2018). The Politics of Asylum Flows and Syrian Refugees in Turkey: A Question of Inclusion and Exclusion,” *Social Inclusion*, Special Issue: The Constitutive Powers of Migration: Refugees and the Transformation of Migration Societies, U. Hamann & G. Yurdakul (Eds.), 6 (1): 176-187.

Akcapar, S.K. & İçduygu, A. (2016). Migrant Smuggling in Turkey. In *Migrant Smuggling Data and Research: A Global Review of the Emerging Evidence Base* (pp. 137-160). M. McAuliffe, M. & F. Laczko (Eds.). International Organization for Migration: Geneva.

Avcı, G. & Kirişçi, K. (2006). “Turkey’s Immigration and Emigration Dilemmas at the gate of the European Union.” *Migracion y Desarrollo*, 7: 123-173.

Aydın, F.T. (2021). *Émigré, Exile, Diaspora, and Transnational Movements of the Crimean Tatars*. Preserving the Eternal Flame of Crimea. Palgrave Macmillan.

- Aydınğün, A. & Aydınğün, İ. (2014). *Ahıska Türkleri: Ulusötesi Bir Topluluk - Ulusötesi Aileler*. Ahmet Yesevi Üniversitesi.
- Besleneş, Z. (2019). *The Circassian Diaspora in Turkey: A Political History*. NY: Routledge.
- Boatcă, M. (2015). Commodification of citizenship: Global inequalities and the modern transmission of property. In *Overcoming Global Inequalities* (pp. 13-28). NY: Routledge.
- Danış Şenyüz, A.D., Perouse, F. & Taraghi, C. (2009). Integration in Limbo: İraqi, Afghan and Magrebi Migrants in İstanbul. In *Land of Diverse Migrations: Challenges of Emigration and Immigration in Turkey* (pp. 443-637), A. İçduygu & K. Kirişçi (Eds.). İstanbul Bilgi University Publications.
- Göç İdaresi Başkanlığı (2024a). Uluslararası koruma: <https://www.goc.gov.tr/uluslararasi-koruma-istatistikler>; Geçici Koruma: <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638>
- Göç İdaresi Başkanlığı (2024b). Düzensiz Göç: <https://www.goc.gov.tr/duzensiz-goc-istatistikler>; İkamet izinleri: <https://www.goc.gov.tr/ikamet-izinleri>
- Ihlamur-Öner, S.G. (2013). "Turkey's Refugee Regime Stretched to the Limit? The Case of İraqi and Syrian Refugee Flows." *Perceptions: Journal of International Affairs*, XVIII (3): 191-228.
- İçduygu, A., Erder, S. & Gençkaya, F.O. (2014). *Türkiye'nin Uluslararası Göç Politikaları*. (in Turkish) [International Migration Policies of Turkey] https://mirekoc.ku.edu.tr/wp-content/uploads/2017/01/Turkiyenin-Uluslararasi-Goc-Politikaları-1923-2023_.pdf
- Karaman, Z.T. & Mursül, D. (2018). "Meskhetian (Ahıska) Turks in Turkey and their Perception of Spatial Belonging", *Open Journal of Social Sciences*, 6: 88-103.
- Karpat, K. (2015). Önsöz. In *Türkiye'nin Göç Tarihi: 14. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Türkiye'ye Göçler* (xxiii-xi), M. M. Erdoğan & A. Kaya (Eds). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kaya, A. (2005). "Cultural reification in Circassian diaspora: Stereotypes, prejudices and ethnic relations." *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 31 (1): 129-149.
- Kaya, A. (2019). *Turkish Origin Migrants and their Descendants: Hyphenated Identities in Transnational Space*. Palgrave Macmillan.

- Kirişçi, K. (2007). "Turkey: A country of transition from emigration to immigration." *Mediterranean Politics*, 12(1): 91-97.
- Kirişçi, K. (1996). "Is Turkey Lifting the 'Geographical Limitation'? The November 1994 Regulation on Asylum in Turkey." *International Journal of Refugee Law*, 8 (3): 293-317.
- Kul, E. (2022). "Makedonya'da Evlad-ı Fatihan Torunları: Sorunlar-Çözüm Önerileri.", *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, 11 (2): 191-221.
- Kuşçu Bonnenfant, I. (2013). "The Origins of Uyghur Long Distance Nationalism: The First-Generation Uyghur Diaspora in Turkey." *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi*, 8 (16): 73-94.
- Mülteciler Derneği (2023). <https://mülteciler.org.tr/turkiyedeki-suriyeli-sayisi/#:~:text=Bu%20kişilerin%20130%20bin%20914,ise%20110%20bin%20olarak%20açıklanmıştı>
- Özçürümez, S. (2012). Immigrant Associations in Canada: Include, Accommodated or Excluded? In *Turkish Identity Formation and Political Mobilization in Western Europe and North America* (pp. 139-147), S.K. Akcapar (Ed.). NY: Routledge.
- Parla, A. (2003). "Marking Time along the Bulgarian-Turkish border.", *Ethnography*, 4 (4): 561-575.
- Parla, A. & Danis, D. (2009). "Nafile Soydaşlık: Irak ve Bulgaristan Türkleri örneğinde göçmen, dernek ve devlet.", *Toplum ve Bilim*, 114: 131-158.
- Saatçioğlu, O. C. (2021). "Türk Soylu Yabancıların Çalışma Haklarına İlişkin Ayrıcalıklı Sisteme Yeniden Bakış: Amaç ve Konu Yönünden Değişim Sorunu.", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 70 (4): 1083-1130.
- Senay, B. (2013). *Beyond Turkey's Borders: Long-distance Kemalism, State Politics and the Turkish Diaspora*. London: I.B. Tauris.
- Sirkeci, İ. (2003). Migration from Turkey to Germany: An Ethnic Approach. *New Perspectives on Turkey*, 28-29: 189-208.
- Toksöz, G., Erdoğan, S., & Kaşka, S. (2012). *Irregular Labour Migration in Turkey and Situation of Migrant Workers in the Labour Market*. Ankara: International Organization of Migration Publications.
- Vasileva, D. (1992). "Bulgarian Turkish Emigration and Return.", *International Migration Review*, 26 (2): 342-352.

Wise, R. D. & Marquez, H. (2013). "Neoliberal Globalization and Migration." In *The Encyclopedia of Global Human Migration*, I. Ness (Ed.). Blackwell Publishing.

Yildirim, O. (2006). *Diplomacy and Displacement: Reconsidering the Turco-Greek Exchange of Populations, 1922-1934*. NY: Routledge.

TARİHÇİLİĞİMİZİN TARİHİNE GENEL BİR BAKIŞ (1923-2023)

Ahmet ÖZCAN*

Öz

Bu çalışma yüzüncü yıldönümüne ulaştığımız Cumhuriyet Döneminin yüzyıllık sürecinde tarih araştırmaları, kurumları, yayıncılığı ve tarihçiler üzerine genel hatlarıyla bir değerlendirmeyi içermektedir. Tarihçiliğin gelişiminde öncü rolü olan kurum, tarihçi ve yayınlara odaklanılarak yapacağımız değerlendirmenin amacı tarihçiliğin tarihinin de ayrı bir tarih araştırması ele alınması konusunda dikkat çekmek ve bu konuda katkı sağlamaktır. Burada "Tarihçilik" kavramı tarih yazıcılığı, tarihyazımı gibi kavramlara göre daha kapsayıcı bir tercih olarak görülmüştür. Türkiye'de tarihçiliğin gelişimi bakımından ana mecrayı temsil eden İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi ve Türk Tarih Kurumu gibi akademik kurumlar esas olarak alınmış bahsi geçenlerin dışında kalan kurumsal yapı ve akademik faaliyetler metnin akışına göre yeri geldiğinde değerlendirmeye dâhil edilmiştir.

Cumhuriyetin ilk çeyrek yüzyılı Osmanlı son dönemindeki modern yöntemlerle tarih yazma tecrübesini miras alarak, çeyrek yüzyıl sonrasında fark edilir derecede ivme kazanacak tarih araştırmalarının arka planını oluşturmuştur. Cumhuriyetin ilk elli yıllık sürecinde tarih araştırmalarının mecrasını teşkil eden kurumların dinamizmi ikinci elli yıllık süreçte azalmıştır. tarihçilik ve tarih yayıncılığı konusunda merkezi konumlarını nicelik

* Prof. Dr., Milli Savunma Üniversitesi, E-posta: ahmet.ozcan@kho.msu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-6224-5977>

ve nitelik açısından kaybetmişlerdir. Bu durum belki yeni üniversiteler ve üniversite dışı akademik kurum sayısının artışıyla merkezin çevreye doğru genişlemesiyle ilişkilendirilebilir. İlk elli yılın imkânlarına bağlı olarak, bu dönemde etkin olmuş kurumlar dışında faaliyet yürütmek için fazla fırsat bulunmamış olduğu açıktır. İlk kurulan üniversitelerin köklü akademik yayıncılığının zamanın ruhuyla uyumlu bir dönüşüm yaşayamamış olmasının nedenleri de ayrıca değerlendirmeye muhtaçtır. İlk elli yılda aktif görünen üniversitelerin kitap yayıncılığı, modern yayıncılık faaliyetlerinin dışında kalmış ve profesyonelleşememiştir.

Anahtar Kelimeler: Tarihçilik, tarihyazımı, cumhuriyet, sosyal bilimler, akademik yayıncılık.

AN OVERVIEW OF THE HISTORY OF OUR PROFESSION OF HISTORIOGRAPHY (1923-2023)

Abstract

This study provides an overview of historical research, institutions, publishing and historians in the century-long period of the Turkish Republic, the 100th anniversary of which we have reached. The aim of this review, which will focus on the institutions, historians and publications that played a pioneering role in the development of historiography, consists of drawing attention to the fact that the history of historiography is also a separate historical research and contributing to this issue. Here, the concept of “historicism” is seen as a more inclusive preference than concepts such as history writing and historiography. In terms of the development of historiography in Turkey, academic institutions such as Istanbul University Faculty of Letters, Ankara University Faculty of Language and History-Geography, and the Turkish Historical Society are taken as the basis, and institutional structures and academic activities other than the aforementioned ones are included in the evaluation when necessary according to the flow of the text.

The first quarter of the Republic created the background for the field of historical research that would gain a notable momentum a quarter of a century later, having inherited the experience of writing history with modern methods in the last period of the Ottoman Empire. The mobility of the institutions that provided

the ground for historical research in the first fifty years of the Republic diminished in the second fifty years. They lost their centred position in terms of quantity and quality in the field of historiography and historical publishing. This may be attributed to the enlargement of the centre towards the periphery with the rise in the number of new universities and non-university academic institutions. Depending on the possibilities of the first fifty years, it is apparent that there were not many opportunities to carry out studies outside the institutions that were efficient during this period. The reasons why the well-established academic publishing of the first universities did not survive a transformation in tune with the spirit of the time also need to be evaluated. The universities' book publishing, which seemed to be active in the first fifty years, has remained outside of modern publishing activities and could not be professionalised.

Keywords: Historicism, historiography, republic, social sciences, academic publishing.

Giriş

Sosyal Bilimler Üniversitesi'nde 19-21 Ekim 2023 arasında düzenlenen *Cumhuriyetin 100.Yıldönümünde Sosyal Bilimler: Süreklilik ve Dönüşüm Sempozyumu*'nda sunduğumuz bildirinin geliştirilmiş hali olan bu bölüm, Cumhuriyet dönemini kapsayan yüzyıllık süreci, tarihçiliğin gelişiminde öncü rol oynamış kurum, isim ve yayınlar üzerinden eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirmek amacındadır. "Süreklilik ve dönüşüm" kavramına referansla kullanılan başlık kapsamında Türkiye'deki tarihçiliğin genel çizgilerini ele aldığımız bu yazıya başlarken şu tespiti ortaya koymamız gerekmektedir. Tarih yazımının nicelik ve niteliksel gelişiminde "tarihçiliğin tarihi" şeklinde çalışmaların daha doğrusu buradaki sunum itibarıyla Cumhuriyet dönemi tarihçiliğinin tarihinin yazılması konusunda mevcut literatüre bakıldığında açıkça görünen bir zafiyet olduğu anlaşılmaktadır. Tarihçiliğin tarihinin yazılması her şeyden önce mevcut görünüm ve gelecekteki tarihçiliğin gelişimi, mesleki profesyonelliğin ve entelektüel kapasitesinin güçlenmesine ve niteliğin artmasına katkı sağlayacaktır.

Tarihçiliğimizin günümüzdeki durumuna bakıldığında maalesef başta tarihçiler ve tarih bölümleri olmak üzere tarihle ilgili kurumlar bu yönde yapılacak çalışmalarını, yıldönümü, anma, hatıra kitabı, sempo-

yum, çalıştay ve protokol konuşmalarıyla sınırlandırmışlar ve yukarıda bahsettiğimiz profesyonelleşme ve entelektüel kapasite ihtiyacını karşılayabilecek metin üretiminde yeterince imkân sunmamışlardır. Tarihçilik etrafında yapılacak çalışmaların bir anabilim dalı etrafında şekillenememesi de bu türden araştırmalara kurumsal kapıları kapatmıştır. Akademik tarihçilerin bağlı oldukları kurum olmasından dolayı unvan ve anabilim dallarını belirleyen Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı zaman çizelgesi üzerine şekillendirdiği anabilim dalı ayrımlarını tarih araştırmalarındaki gelişmeyle ilişkilendirme ve alanı açma konusunda üzerine düşene yapmakta muhafazakâr bir tutum sergilemeye devam ederken, tarih disipliniyle ilgili uluslararası ve ulusal düzeydeki gelişme ve ihtiyaçları göz önünde bulundurma konusunda açılım sağlayamamıştır. Hakeza tarih bölümleri ve akademisyenler de içinde buldukları durumun üyelerine sağladığı konforu zamanın ruhuyla uyumlu hale getirme yönünde çaba göstererek konformizmden vazgeçme eğilimi göstermemektedirler.

Türkiye’de tarihe ilişkin toplumsal ilgi ve tarih öğretiminin ilk-orta ve yükseköğretimdeki yaygınlığı ve maişet anlamındaki profesyonel tarihçi sayısı birçok ülkeyle kıyaslanamayacak derecede fazlalığıyla dikkat çekmektedir. Buna rağmen araştırma alanı tarihçilik olan tarihçi kariyeriyle ilgili bir alan açılmaması tarihçilik kapsamında araştırma yapmak isteyenlerin önünü kesen nedenler arasındadır. Bundan dolayı tarih yazıcılığı olgular ve bağlamla ilişkisi olmayan, romantik veya eleştirel genellemelerle geçiştirilmeye devam ederken, tarih tartışmalarının kitlesel ve politik boyutlarındaki yoğunluğunun tarihçiliğe yansıyan negatif etkisi dikkatlerden kaçmaktadır. Yukarıda yapılan tespit ve eleştiriler bize yüzyıllık sürece bütüncül bir şekilde açıklama denemesi olan bu metnin zayıf kalan yanlarını bir şekilde telafi edecek gerekçelerden birini sunmaktadır. Çalışmamızda tarihyazımı veya tarih yazıcılığı gibi kavramlar yerine daha kapsayıcı olduğunu düşündüğümüz tarihçilik terimi kullanılmıştır.

Bu yazının hazırlandığı günlerde Ortadoğu’da yaşanan yeni gelişme akademik faaliyetlerdeki konuşmalara ve akademisyenlerin sosyal medya hesaplarına büyük ölçüde yansdı. Genellikle İsrail’in Hamas saldırısı bahanesiyle Gazze’ye düzenlediği askerî harekâtın insani açıdan oluşturduğu drama dikkat çekilmesi şeklinde bir yansımaydı. Burada öncelikle Ortadoğu’daki gelişmeler üzerinden çekilen bu dik-

kati başta tarihçiler olmak üzere akademik kurum yöneticilerine yönelik bir soruyla farklı bir mecrada akademik sorumluluk ve meşruiyet üzerinden sorgulamak istiyorum. Acaba Türkçe literatürde telif bir eser olarak “Eskiçağdan Bugüne Filistin Tarihi” adlı bir çalışma bulunmakta mıdır? Burada bir yanlış anlama olmaması için şunu ifade etmeliyiz: Eskiçağdan günümüze kadar Filistin ve çevresinin farklı dönemlerini konu edinmiş değerli araştırmalar elbette bulunmaktadır. Burada kastımız doğrudan Filistin tarihini bütüncül bir bakışla ele alan, genel bilgi sunacak akademik telif bir kitap olmamasıdır. Esasında bir ironiye işaret eden bu soru diğer disiplinlerle de ilişkilendirilecek şekilde sorulabilir. Elbette Filistin Sorununu ele alan eserlerde bir tarihsel arka plana değinilmektedir; fakat yüzyıllık uluslararası bir sorun ve bu sorunun mağduru olarak yaşamak zorunda bırakılmış bir halk ve coğrafya ile ilgili yapılması gereken düşünsel, politik ve akademik faaliyetin niteliğinin öncelikle tarihi sürecin bütüncül akademik bir bakışla değerlendirilmesine fırsat verecek tarih metinlerinin ortaya konulmasına bağlı olduğu açıktır. Dolayısıyla sorumuza verilecek cevap, tarihçiliğimizin, Türkiye ile ilgili birtakım sorunlara dair, ilgililerin başvurabileceği, kayda değer eserler üretip üretmediğini anlamamıza yardım edecektir. Nitekim soruya verilebilecek olumlu bir cevap bulunmaması tarihçiliğimizin zafiyet alanlarından birini göstermektedir. Yine de Cumhuriyet’in ilk yıllarıyla mukayese edildiğinde tarihçilik açısından gelinen noktanın bir olumsuzluk tablosu olarak gösterilmesinin haksızlık olacağını da belirtmemiz gerekmektedir.

Cumhuriyet dönemi tarihçiliğinin başlangıçtaki ve bugünkü görünümü kurumsal ve yayıncı ile ilgili verilerle mukayese edildiğinde yüz yıllık bir sürecin birikimi olarak geldiğimiz noktanın olumlu taraflarını görmemizi kolaylaştıracaktır. Burada nicelik üzerinden olsa da günümüzdeki durumun geçmişle karşılaştırılmasında sonucun tarih bibliyografyasına dâhil ürünler üzerinden anlaşılması gerektiğini savunuyoruz. Bunların alanlara göre dağılımı, konu başlıkları, yazıldığı dönem, kapsamı gibi tasnifleri dün ile bugün arasında alınan akademik mesafeyi açıkça ortaya koyacaktır. Yüzyıllık bir süreçteki gelişim ile dün ve bugün arasındaki karşılaştırmayı rafine bir sunuma döndürmenin zorluğundan dolayı burada belirli bir sınırlamaya gitmemiz gerekmektedir. Bu süreci tarih araştırmalarında yerleri açısından belirli kurumlar, bunlarla ilişkili tarihçiler ve tarih araştırmalarının artış

gösterdiği dönüm noktaları üzerinden sınırlandırabiliriz. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi ve Türk Tarih Kurumu kurumsal sınırlarımızdır. Fethin 500. Yıldönümü, Osmanlı Devleti'nin kuruluşunun 700. Yıldönümü Balkan, Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadelenin yıldönümleri tarih araştırmalarındaki artışa neden olan dönüm noktalarıdır. Ayrıca ulusal ve uluslararası düzeydeki aktüel politik gelişmeler ile sorunlar tarih araştırmalarının yönünü belirleyen faktörlerdir. Bu türden yön belirleyiciler, bahsi geçenlerin dışında kalan kurumsal yapı ve akademik faaliyetler ile bunların tarihçiliğimize katkısı metnin akışına göre yeri geldiğinde değerlendirmeye dâhil edilmiştir. Cumhuriyetin ilk çeyrek yüzyılı Osmanlı son dönemindeki modern yöntemlerle tarih yazma tecrübesini miras alarak, çeyrek yüzyıl sonrasında fark edilir derecede ivme kazanacak tarih araştırmalarının arka planını oluşturmuştur.

Cumhuriyet'in İlk Çeyrek Yüzyılı: Süreklilik ve Değişim

Cumhuriyet dönemi tarihçiliğimiz, 1909'da kurulan Tarih-i Osmanî Encümeni (Yazgan, 2023) ile İstanbul Darülfünunu Edebiyat Fakültesi'nin faaliyetleri ve yayınları olmak üzere modern tarihçilik yolunda atılmış adımları içeren bir mirası devralmıştır. Osmanlıdan tevarüs edilen bu tarihçilik tecrübesi, tarih araştırmalarıyla ilgili az sayıdaki kurum, tarihçi ve yayını Cumhuriyet'e miras bırakmıştır. Bu mirasın içinde yükseköğretimi temsil eden İstanbul Darülfünununa bağlı tarih bölümü, resmi tarih kurumu niteliğindeki Tarih-i Osmanî Encümeni dışında spesifik olarak tarih disipliniyle ilişkili resmi kurumsal bir yapı bulunmadığı gibi doğrudan tarih başlığıyla yayımlanan Encümen mecmuasından başka bir süreli yayın da bulunmamaktadır. Ancak, Türk Ocaklarının yayın organı *Türk Yurdu* başta olmak üzere süreli yayınların birçoğunda tarih yazılarına yer verilmiş, sivil ve resmi yayınlar vasıtasıyla tarihe ilgiyi artıracak çok sayıda yayın yapılmıştır (Özcan, 2012). Buna modern tarihçiliğin gelişim mecralarından biri olan ve tarih yazıcılığıyla ilgilenenlerin dikkatinden kaçmış veya hiç çekmemiş olan Genel Kurmay Başkanlığı'na bağlı Harp Tarihi Dairesi ve yayıncılık faaliyetini de eklememiz gerekmektedir. İlk olarak Birinci Dünya Savaşı sırasında kurumsallaşmaya başlayan bu daire günümüzde Arşiv ve Askeri Tarih Daire Başkanlığı adıyla Milli Savunma Bakanlığı'na bağlı bir birim olarak faaliyetlerini sürdürmektedir.

Askeri Tarih kapsamında süreli yayın ve kitap yayıncılığının yanı sıra arşiv hizmetleri sunmaya devam etmektedir. Bu kurum ve faaliyetleri tarihçiliğimiz çerçevesinde ayrıca ele alınması gereken bir tecrübeye sahiptir (Akgül, 2018, s. 929-958).

Yukarıdaki bilgilerden anlaşılacağı üzere Cumhuriyet ilan edildiğinde kurumsal faaliyetlerin dışında bazı dergi, yayınevi ve kişiler üzerinden yürütülen modern tarih araştırmaları henüz emekleme devresindeydi. Dönemin süreli yayınlarının hemen hepsi tarihe dair amatör veya popüler nitelikli yazılar yayımlanmaktaydı. *Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası* ("İslam Ansiklopedisi, Dârülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası," t.y.) nitelik açısından diğer yayın organlarından ayrılmaktadır. Burada Türkiyat Enstitüsü'nün öncüsü niteliğindeki Âsâr-ı İslâmiyye ve Milliyye Tetkik Encümeni adıyla 1915'te kurulan, fakat ömrü uzun süreli olmayan kurumu da zikretmemiz gerekmektedir. Bu kurum tarafından yayımlanan *Millî Tettebular Mecmuası* ("İslam Ansiklopedisi, Millî Tettebbûlar Mecmuası," t.y.) ile kazanılan tecrübe Cumhuriyetin ilk akademik nitelikli kurumlarından olan Türkiyat Enstitüsü'nün *Türkiyat Mecmuası*'na aktarılmıştır. 1924'te kurulan Türkiyat Enstitüsü, modern tarihçiliğimiz ve Türkiyat araştırmalarında tarih dışındaki disiplinlerin gelişimi açısından önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bu Enstitünün tercüme ve telif şeklindeki kitapları ile mecmuası tarih yayıncılığında önemli bir mecra haline gelmiştir. Türkiyat Enstitü ve *Türkiyat Mecmuası* günümüzde de varlığını İstanbul Üniversitesi bünyesinde sürdürmektedir ("İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Enstitümüz," t.y.). Cumhuriyetle birlikte Tarih-i Osmanî Encümeni Türk Tarihi Encümeni adını almış, mecmuasının adı da buna göre değiştirilmiştir. Tarih-i Osmanî Encümeni, Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti kuruluna kadar ülkenin tarih araştırmalarında merkezi bir kurum niteliğindedir. Encümenin esas misyonu Osmanlı tarihinin modern usullerle yazılmasıdır. Nitekim yayımladığı mecmua bu yönde hazırlanmış makaleleri içermektedir (Yazgan, 2023).

Kısaca belirtmek gerekirse Cumhuriyet döneminin 1920'li yıllarında tarih araştırmalarında merkez konumunda yukarıda adı geçen biri askeri olmak üzere üç kurum ve yükseköğretime bağlı bir tarih bölümü mevcuttu. Bu yıllara Enver Koray'ın (1959) hazırladığı *Türk Tarih Yayınları Bibliyografyası* üzerinden baktığımızda Cumhuriyetin ilk yıl-

larındaki tarih araştırmalarına dair bibliyografik verinin niceliksel durumunu somut bir şekilde görmek mümkündür. Koray'ın bibliyografyasına göre 1729-1929 arasında yayımlanan tarihe dair matbu eserlerin sayısı 2000 civarındadır. Bu bibliyografyadan Cumhuriyet'in ilk yıllarına ait tarih yayınları birikimini tespit edebiliyoruz; gunumuzdeki sayı üzerine elimizde somut bir delil bulunmamakta, ancak farklı basılı ve dijital kataloglar bu yönde oldukça fazla sayıda ürün verildiğini göstermektedir. 1932 yılında yapılan Türk Tarih Kongresi ile belirgin hale gelen Türk Tarih Tezi, tarihçilikte Cumhuriyet ile Osmanlı dönemi tarih anlayışındaki değişimi gösteren bir dönüm noktası olmuştur. Bilimsel tarihçiliğe olumsuz etki yapmış gibi görünse de bu tezle aynı dönemde ortaya çıkan Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti-Türk Tarih Kurumu ve faaliyetleri, tarih araştırmaları ile tarihe yardımcı alanlardaki çalışmalara büyük bir ivme kazandırmıştır.

Türk Tarih Tezinin kamuoyu, okullarda tarih eğitimi ve matbuata yansıyan popüler etkisine rağmen akademik araştırmalar Fuat Koprulu'nün onculuğu belirgin olan farklı mecralarda devam etmiştir. 1930'lu yayın hayatına başlayan ve 1931 ve 1939 yıllarında iki sayı ıkarılan *Türk İktisat ve Hukuk Tarihi Mecmuası* buna or­nektir. Bu dergi, Türk tarihçiliğinde Türk hukuk ve iktisat tarihiyle ilgili araştırmaların ilk akademik mecrasıdır. 1938'de üniversite dışı tarih yayıncılığının köklü dergisi *Vakıflar Mecmuası* yayımlanmaya başlamıştır; yayın hayatını gunumuzde de sürdür­mektedir. Bu dergi hukuk, iktisat, kültür, sosyal ve sanat tarihi açısından tarih araştırmalarına kaynak olabilecek nitelikte yazılar yayımlamaktadır. Vakıflar Genel Müdür­lüğü'nün yayınları arasında bu dergi dışında farklı süreli yayın ve kitap tür­runden eserler de bulunmaktadır. *Milli Tetebbular, Türkiyat Mecmuası, Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası, Ul­ku, Belleten, Vakıflar Dergisi* gibi süreli yayınlarda kurucu rolü ve yayınlarıyla öne çıkan Fuat Koprulu 1944'te *Türk Hukuk Tarihi* adıyla tek bir sayı çıkarılan bir dergi de yayımlamıştır. 1930'lu yıllarda adı geçen dergilerin dışında *Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi (1932), Tarih Semineri Dergisi (1937), İktisat Fakültesi Mecmuası (1939), Halkevlerinin merkez yayın organı Ul­ku(1933)* başta olmak üzere yerel düzeydeki Halkevleri dergileri tarih araştırmalarının yayımlandığı başlıca süreli yayınlardır. Süreli yayınların hemen hepsi bir kurumsal kimliğe bağlı olarak çıkarılmıştır. Bunlara 1941'de Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yayımlanan *Tarih*

Vesikaları dergisini de dâhil edebiliriz. Adı geçen dergilerin bağlı olduğu kurumlardan bazılarının yayınladığı kitaplar konunun dağılmaması için burada teker teker zikredilmemiştir. Milli Eğitim Bakanlığı tarih yayıncılığı konusunda örnek kurumlardan biridir.

1930'lu yılların başında Türk Tarih Kurumu ve Türk Tarih Tezi ile başlayan, Cumhuriyetin inkılap ideolojisini belirginleştiren bir yaklaşımı yansıtan tarih coşkusuyla, zaman içinde geniş bir akademik kurumsallaşmanın tarihe ilgiyi artıracak temelleri atılmıştır. Cumhuriyetin ilk çeyrek yüzyılında yayımlanan süreli yayınların bir kısmı hala aynı adla yayın hayatını sürdürürken bir kısmı da alandaki gelişme ve kurumsallaşmaya göre farklı adlarla devam etmiştir. 1923'ten 1940'lı yıllara kadar olan yayıncılık sürecinde üniversite dışı kurumsal yapıların etkinliği göze çarpmaktadır. Ancak Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi ve üniversite reformu sonrasında yeniden şekillenen İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nin 1940'lı yıllardan itibaren kurumsal tarih yayıncılığında ana mecrayı temsil etmeye başladıkları görünmektedir. Türk Tarih Kurumu'nun yayınları ve dergileri de bu mecranın Üniversite dışındaki akademik kurumu olarak tarih araştırmalarındaki artış ve zihniyet değişimine uygun yayıncılığının temsilcisi olmuştur. Yükseköğretim kurumları ve akademik araştırmaların artışı, o yıllarda özel yayınevlerinin azlığı üniversite yayıncılığını zorunlu hale getirmiştir. Tarih yayıncılığının uzun yıllar merkezi konumu İstanbul ve Ankara'daki iki fakülte ve İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi ile ilişkili yürümüştür. Daha sonra Atatürk Üniversitesi yayıncılığı da başarılı örnekler vermiştir. Aşağıda İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi ve İktisat Fakültesi'nin bu yöndeki faaliyeti ortaya konulacaktır.

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

İstanbul Darülfünunu Edebiyat Fakültesi'nde 1919 yılında disiplinler arasında ayrı şube ayırımına gidilmesiyle Türkiye'nin ilk tarih bölümü kurulmuş oldu. Türkiye'nin alanında öne çıkmış birçok tarihçisi bu bölümden mezun olmuştur. Edebiyat Fakültesi tarih bölümünde yaptırılan lisans ve lisansüstü tezler ile Fakültenin kurumsal yayıncılığı Türk tarih yazımına büyük katkı sundu. Edebiyat Fakültesi özellikle Osmanlı tarihinin kaynakları konusunda edisyon kritik yöntemiyle yapılmış eserlerle öne çıkarak Tarih-i Osmanî Encümeni ile atılan temelleri ileriye taşıdı. Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi'nin kaynak eser

yayımları ise Osmanlı tarihinden ziyade Orta Çağ Türk tarihi üzerinden oldu. İstanbul Üniversitesinin tarih araştırmalarındaki katkısı sadece tarih bölümüne bağlı kalmadı; İktisat Fakültesi Ömer Lütfi Barkan öncülüğünde Türk iktisat tarihçiliğinin gelişiminde merkezi bir yer işgal etti. İstanbul Üniversitesi, Türkiyat Enstitüsü, Türk İnkılabı Enstitüsü, İktisat Fakültesi ve Edebiyat Fakültesi'ne bağlı Tarih Enstitüsü Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Enstitüsü ve sonraki yıllarda eklenecek birimleriyle uzun yıllar kurumsal tarih araştırmalarının merkezi konumunda oldu. Bu merkezi konumunu hala sürdürüp sürdüremediği konusu tartışmaya açıktır. Özellikle sosyal ve beşeri bilimlerdeki disiplinlerin birçoğunun kurucusu olmasına rağmen bu alandaki yayıncılığın temsilcisi olma özelliğini günümüzde sürdürebildiği söylenemez.

Türk tarihinin bütününe bakıldığında kaynak ve arşive dayalı tarih yazıcılığının büyük kısmını oluşturan Osmanlı tarihi çalışmaları henüz ayrı bir anabilim dalı altında toplanamamıştır. Ancak, Edebiyat Fakültesinde Tayyip Gökbilgin öncülüğünde Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti kürsüsü adıyla özel olarak Osmanlı Tarihini kapsayan bir alan açılabilmiştir. Bu alanın ülke genelindeki tarih bölümleriyle birlikte ele alındığında özellikle Medeniyet kısmıyla ilgili ortaya koyduğu ürünlerin alanın ismiyle müsemma olup olmadığı konusu ayrıca ele alınmalıdır. *Türkiyat Mecmuası, Tarih Semineri Dergisi, Tarih Enstitüsü Dergisi, Tarih Dergisi, İslam Tetkikleri Dergisi, İktisat Fakültesi Mecmuası, Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, Osmanlı Bilimi Araştırmaları, Anadolu Araştırmaları* gibi süreli yayınlar ve tarihin farklı anabilim dallarıyla ilgili kitaplar yayımlayan İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi ve öğretim üyeleri, Cumhuriyet dönemi tarihçiliğinin gelişiminde birçok yönden öncü olmuş ve tarih disiplininin temsilinde öne çıkmışlardır. Bir yükseköğretim kurumunu üniversite kavramı ve fikriyle buluşturmanın, bunu bilimsel üretime dönüştürmenin şartı özellikle beşeri ve sosyal bilimler açısından kütüphane mevcudiyetini şart kılmaktadır. İstanbul Üniversitesinin tarihçiler için büyük imkân niteliğinde bir nadir ve yazma eserler kütüphanesine sahip olması da Edebiyat Fakültesini tarihçiliğin gelişimindeki öncü rolünü etkilemiştir. Zeki Velidi Togan, Tayyip Gökbilgin, Cengiz Orhonlu, Cavit Baysun, Bekir Kütükoğlu, Ömer Lütfi Barkan, Mehmet Genç, Halil Sahillioğlu, Fikret İşıltan, İ.Hakkı Uzunçarşılı, Ahmet Refik, Yusuf Akçura, Münir

Aktepe, İbrahim Kafesoğlu, Mübahat Küçüköğlü ve daha adını yazmadığımız birçok isim Cumhuriyet dönemi tarihçileri arasında alanlarında öne çıkmış ve tarihçiliğin gelişimine katkıda bulunmuşlardır. Edebiyat Fakültesi'nin akademik tarihçiliğin merkezini oluşturan kurumsal öncülüğü Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin kuruluşuyla birlikte bu Fakültenin tarih bölümüyle paylaşılmaya başlamıştır.

Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü

Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Ankara'da henüz bir üniversite yokken kuruldu. (1935) Türkiye'nin ikinci tarih bölümü bu Fakültede açıldı, 1936'da öğretime başladı ve Türk tarihçiliğinin tanınan isimleri olan ilk mezunlarını 1940'ta verdi. Lisans mezunu vermekle kalmadı, birkaç yıl içinde doktora lisansüstü programından Türkiye'de yapılan ilk tarih doktorlarını da mezun etti. Osman Turan, Halil İnalçık, M. Altay Köymen, Mustafa Akdağ, Hilmi Akın gibi isimler ilk lisans ve doktora mezunlarındandır. Bu Fakültenin Hungoroloji bölümünün ilk mezunlarından olup tarihçilik yapan tanınmış isimler de bulunmaktadır. Tayyip Gökbilgin, Şerif Başstav ve İbrahim Kafesoğlu bunlar arasındadır (Çadırcı, Elibüyük ve Koç, 2023, s.147). İslam Tarihi çalışmalarıyla bilinen Neşet Çağatay da ilk mezunlarındandır. Ayrıca tarihe yardımcı bilimlerin, lisans ve lisansüstü öğretiminin ilk programları ve öncüleri de bu Fakülte bünyesinden ortaya çıkmıştır. 1942'de Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi adıyla bir dergi yayınına başlanmış, Fakültede programı olan bütün disiplinlerdeki araştırmaları içeren yayınlar yapılmıştır. Türk akademik hayatına rüzgâr gibi girerek birinci sayısından itibaren dikkat çeken tarih makalelerine yer veren bu dergi daha sonra ilklerden olmanın avantajını kullanamamış, yaşadığı dizin karmaşasının da etkisiyle olması gereken yerde duramamıştır.

Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, yayımladığı araştırma kitapları ve tezlerle üniversite yayıncılığının da ilk örneklerini verdi. DTCF'de tarih adıyla ve tarih bölümü tarafından yayınlanan ilk dergi 1957'de bir tek sayı olarak çıkarıldı. Ardından kısa bir süre sonra aynı adla bugün de yayın hayatına devam eden *Tarih Araştırmaları* dergisi süreli olarak yayımlanmaya başladı. DTCF'nin kitap ve dergi yayıncılığının İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi ile mukayese edildiğinde nicelik olarak daha zayıf kaldığı söylenebilir. DTCF'de tarih araştırmalarıyla ilgili ikinci dergi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi (OTAM)

tarafından 1990 yılından itibaren yayımlanmaya başlamıştır. Fakültenin Türkiye’de yayıncılığın zayıf olduğu dönemlerde doktora, doçentlik tezlerini yayınlaması tarih bibliyografyasını oluşturan akademik tarih yayınları arasında DTCF tarih bölümünün önemini ortaya koymaktadır. Fakültenin tarih bölümü özellikle Beylikler ve Anadolu Selçuklu Tarihçiliği başta olmak üzere Selçuklu tarihi ile Osmanlı Tarihinde ufuk açan tez, makale, monografi türünden yayınlar konusunda etkin olmuştur. Osmanlı tarihinin kaynaklarını yayınlayan İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi’ne göre bu alanda zayıf kalmıştır. Diğer yandan, Türkiye’deki tarih bölümlerinin şekillenmesinde İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi tarih bölümü gibi DTCF tarih bölümünün de öncü rolü olmuştur. İlki gibi DTCF tarih bölümünün de geçmişte tarih alanında üstlendiği misyonu sürdürüp sürdüremediği konusu, ayrı bir tartışma konusu olarak ele alınmalıdır. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesini ele aldığımız bu başlık altında, Siyasal Bilgiler Fakültesi’nin ilgili anabilim dallarıyla tarihçiliğimize dolaylı katkısı üzerinde durulmadı. Ancak burada 1942’de kurulan Türk İnkılap Tarihi Enstitüsünün en azından adını zikretmeden geçemeyeceğiz.

Ankara ve İstanbul Üniversiteleri Dışındaki Üniversitelerin Lisans ve Lisansüstü Programları

Türkiye’de tarih lisans ve lisansüstü programı olarak uzun yıllar boyunca sadece İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi ve AÜ. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi tarih bölümleri faaliyet göstermiştir. 1970’li yılların başına kadar bu iki tarih bölümü dışında tarih bölümü bulunmuyordu. Günümüzde ise bu sayı 100’ün üzerine çıkmıştır. Tarih bölümlerinin hemen hemen hepsinde yüksek lisans, büyük çoğunlukta da doktora programı bulunmaktadır. Sosyal Bilimler Enstitüleri bünyesinde lisansüstü öğretim veren tarih bölümleri dışında İnkılap Tarihi, Türkiyat Enstitüsü ve bazı bölge çalışmaları merkez veya enstitüleri de lisansüstü tarih öğretimi vermekte ve tez yazdırmaktadır. 1950 ve 1960’lı yıllarda açılan üniversiteler, tarih bölümlerini bünyelerine daha geç bir dönemde katmıştır. Tarih bölümü sayısı 1970’li yılların başından itibaren üniversite sayısı ile paralel artışa geçmiş, 1980 sonrası kurulan üniversitelerde ilk açılan bölümlerin arasında tarih dikkat çeken bir yer almıştır. 1972-1975 arasında servis dersler

veren Hacettepe Üniversitesi tarih bölümü, tarih öğretiminde Kıta Avrupası'ndan Anglosakson sistemine geçişin ilk örneği sayılabilir. Kuruluşundan bugüne gelen süreçte iki dünya arasında kendine özgü bir çizgi izlemiştir.

Müfredat ve kuruluş bakımından Türkiye'nin iki tarih bölümü diğerlerinden açık bir şekilde ayrılmaktadır. Bunlar 1980 sonrasında kurulan Boğaziçi ve OTDÜ tarih bölümleridir. Sonraki yıllarda özel üniversitelerde açılan tarih bölümleri bu gelenekle ilişkilendirilebilir. Bu geleneğe ayrıca Bilkent Üniversitesinin lisansüstü tarih programı da dâhil edilebilir. 2013'te kurulan Sosyal Bilimler Üniversitesi'nin tarih bölümü ise genel görünüm itibarıyla Boğaziçi-ODTÜ-Bilkent geleneğinden gelenlere kapılarını açmıştır. Bunda burada istihdam edilmek için öncelikli şartın yabancı üniversite veya yabancı dille öğretim yapan Türkiye üniversitelerinden mezun olunmasının etkisi olmuştur. Bahsi geçenlerin dışında 1980 sonrasında açılan üniversitelerin hemen hepsinde kurulan tarih bölümleri İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi ve Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi tarih bölümlerinin tecrübesini takip etmişlerdir. Kısacası tarih bölümlerinin iki büyük şehir dışındaki görünümü ana hatlarıyla bu iki fakültenin tarih anlayışı ve müfredatlarını taklit ederek şekillenmiştir. Tarih araştırmalarında bölgesel etki yaratan Atatürk Üniversitesi, Ege Üniversitesi, Fırat, Selçuk, Dicle, Erciyes gibi üniversitelerin tarih bölümleri kendilerinden sonra çevre illerde açılan bölümlere akademik personel, müfredat ve zihniyet kaynağı olma konusunda Ankara ve İstanbul Üniversiteleri'ni örnek alırken araştırma alanlarında bölgesel faktörleri de gözetmişlerdir. 1990'dan bugüne kadar açılan tarih bölümleri ise akademik personel kaynağının yurtdışı öğrenim kaynaklı da olmak üzere çeşitliliğini, araştırma alanları ve metodolojik açıdan farklı yaklaşımları kurumsal yapılarına aktarabilecek bir avantaj olarak değerlendirme konusunda yetersiz kalmışlardır. Bu yetersizlikte akademik nitelikte öğretim elemanı eksikliğinden ziyade idari tasarrufların yansımalarının görmezlikten gelinemeyecek bir etkisi bulunmaktadır. Özellikle yeni açılan üniversitelerin bilimsel araştırmaların merkezi olmaları gerekmesine rağmen bilginin sevk ve idaresi konusunda yeteneksiz idarecilerin eline bırakılması, bu sonucu kaçınılmaz kılmıştır.

Tarih Araştırmalarında Üniversite Dışı Kurumlar

Türk Tarih Kurumu

Cumhuriyetin yaklaşık ilk elli yılında İstanbul ve Ankara'daki iki tarih bölümünde yetişen tarihçiler ile bunların akademik faaliyet ve yayınlarına lojistik destek vermesi açısından tarihçiliğimizin gelişimini izleyebileceğimiz diğer bir akademik yapı, Türk Tarih Kurumu'dur. Türk Tarih Kurumu da özerk olarak tanımlanmasına rağmen diğerleri gibi devlet kurumu niteliğindedir. Türk tarihinin kaynakları ve arkeolojik çalışmalara odaklanmış bilimsel bir merkez olarak Türk Tarih Kurumunun tarih araştırmalarına katkısı üzerinde durulmadan Cumhuriyet dönemi tarihçiliği anlaşılabilir. Türk Tarih Kurumu kuruluşundan itibaren kuruluş amacıyla uyumlu olarak yayıncılık, sempozyum, kongre, tarih bilincinin oluşmasında toplumsal fayda sağlayan bilgi üretimi, burs, araştırma ve araştırmacılara maddi yardım ve devlet kurumlarına ulusal-uluslararası alanda karşılaşılan tarihsel problemlerle ilgili bilgi desteği alanlarında boy göstermiştir. Son yıllarda bu yöndeki faaliyetleri dikkat çeken şekilde artmıştır. Tarihçiliğin gelişimi için sunduğu imkânlar, özellikle tarihçiler ve araştırmaları için lojistik destek niteliğindedir. Tarih yayıncılığının hala devlet teşebbüsüyle ayakta kalabildiği bir dönemde başladığı yayıncılık faaliyeti, az sayıda üniversitenin bulunduğu yıllarda tarihçilerin araştırmalarını yayınlama yavaşlığı yayınevi boşluğunu doldurmuştur.

Başkanının 19'ncü Türk Tarih Kongresi'nde yaptığı açıklamaya göre kuruluşundan günümüze dergiler de dâhil olmak üzere TTK tarafından 2100 eser yayımlanmıştır. Bu sayı, Kurumun faaliyete başladığı zaman az sayıda tarihçiyle araştırılan konuların artık binlerce araştırmacının dâhil olduğu kurumsal yayıncılığın ürünü olarak ilgililerin hizmetine sunulduğunu göstermektedir. Kurumun dergi içeriği basılı ve eski yayınlar da dâhil olmak üzere dijital şekilde resmi sitesinden görüntülenebilmektedir. TTK'nin ilk süreli yayını *Bellekten* günümüzde ulusal ve uluslararası düzeydeki tanınmışlığı ile alanında önde gelen prestijli dergileri arasında bulunuyor. İçeriği itibarıyla ilk yayın döneminde Maarif Vekâleti tarafından yayımlanmış *Türk Tarih, Arkeolojya ve Etnografya* Dergisi'ni andıran *Bellekten* 1937 yılında çıkan birinci sayısından itibaren 2022 yılına kadar kesintisiz olarak yayımlandı. *Bellekten* dergisi tarihle beraber arkeoloji makalelerine de yer vermiştir. 1964 yılında adından anlaşılacağı üzere belge yayımına dayanan *Belgeler* dergisini çıkarmaya başladı. Bu derginin 2022 yılında 41.

sayısı yayımlandı. Kurumun yayın hayatına soktuğu diğer bir dergi de arkeoloji içerikli *Höyük*'tür. Dergi sayısındaki çeşitlenmenin Türkiye'de tarih ve arkeoloji alanındaki bilimsel araştırmaların artışıyla paralellik arz ettiği değerlendirilmelidir. Türk Tarih Kurumu tesis edildiğinde tek bir üniversitenin bulunduğu Türkiye'de, günümüzde iki yüzü aşan üniversite bulunmaktadır; bunların büyük çoğunluğunda tarih araştırmalarına ilişkin bölüm, enstitü ve araştırma merkezleri vasıtasıyla kitap ve dergi yayıncılığı yapılmasına rağmen Türk Tarih Kurumu, yayın alanıyla ilgili ilk tercih edilen kurumların başında gelmektedir.

Diğer Akademik Kurumlar

1950'li yıllarda tarih yayıncılığı ve yayınlarının artışında fetih kutlamalarının etkisinin yanı sıra çok partili sistem ve II. Dünya Savaşı sonrası dünyadaki gelişmelerin de katkısı büyüktür. Özellikle popüler tarih dergilerinin altın çağı yaşanmıştır. DTCF ve İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nden çıkan, ülkedeki tarihe ilgiye koşut olarak artan araştırma ve yayınların, gelişmelere kayıtsız kalmayan Türk Tarih Kurumu'nun artan kongre ve yayınlarının aynı yönde hareket ettiğini görmek mümkündür. Vakıflar Genel Müdürlüğü, hem bünyesinde bulunan arşiv hem de vakıf konulu araştırmalara verdiği destek ve yayınlarıyla üniversite dışı bilimsel resmi kurumlardandır. 1962'de yayın faaliyetine başlayan Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü Türk kültür ve tarihiyle ilişkili kitap ve dergi yayıncılığının resmi kurumlar dışındaki ilk örneklerindedir. Bunları ilerleyen yıllarda IRCİCA, İSAM, ATAM, AKM, TÜBİTAK, TÜBA gibi devletle bir şekilde ilişkili araştırma kurumlarının ortaya çıkışı ve faaliyetleri izlemiştir. İslam Tarih, Sanat ve Kültür Merkezi olarak kurulan IRCICA da adından belli olacağı üzere bu yönde yayın ve faaliyetler yapmıştır. Özellikle Türk bilim tarihine katkı sunacak bibliyografya çalışmaları dikkat çekmektedir. İSAM Türkiye Diyanet Vakfına bağlı İslam Araştırmaları Merkezidir. İslam Ansiklopedisi hazırlayarak Türk ve İslam Tarihi, Kültürü, Medeniyeti konusunda temel müracaat eserlerinden birini oluşturmuştur. Ayrıca ihtisas kütüphanesiyle Türkiye'de ihtisas kütüphaneleri konusunda öne çıkan bir yere sahiptir. ATAM, Atatürk Araştırma Merkezidir. Kültür Bakanlığı'na Atatürk, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu üzerinden bağlı olan bu kurum ağırlıklı olarak Cumhuriyet dönemi olmak üzere yakın tarihle ilgili yayın, sempozyum, konferans, kongre faaliyetleri ve lisansüstü araştırma bursları vererek tarihçilere destek vermektedir. Ata-

türk Kültür Merkezi'nin faaliyet ve yayınlarının Türk kültür tarihi araştırmalarına doğrudan ve dolaylı katkısı bulunmaktadır. TÜBİTAK destekleri, bursları sosyal bilimler alanında yapılan proje ve yayınlara önemli bir imkân sunmuştur. TÜBA yayıncılık ve teşvik ödülleriyle benzer bir imkânı tarihçilerin de faydalanacağı şekilde kullanmaktadır. El Yazmaları Başkanlığı'nın yürüttüğü yazma eserlerin tıpkıbasım, tercüme, transkripsiyon şeklinde yayımlanması ve kütüphane hizmeti de tarihçiler için önemli bir destek olarak görülmelidir. Kültür Bakanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı gibi kurumların tarih araştırmalarına ve yayıncılığına katkısı ayrıca değerlendirilmelidir.

Tarihçilerin erken dönemde Türkiye Tarihçiler Derneği adlı bir dernek kurma girişimleri olmasına rağmen akıbeti ve uygulama konusunda şimdilik elimizde bir bilgi bulunmamaktadır (*Türkiye Tarihçiler Derneği Ana Tüzüğü*, 1959). Günümüzde de sosyal medya grupları üzerinden tarihçi farklı birlikler oluşturmuşlardır. Ancak bir vakıf bünyesinde faaliyete geçen, yerel yönetimler, bazı sivil kurumlar ve uluslararası desteklerden yararlanan Türkiye Toplumsal ve Tarih Vakfı tarih anlayışı ve yayın faaliyetleriyle tarihçiliğimizde farklı bir etki yaratmıştır. Bu vakıf çevresinde buluşan tarihçiler ayrıca kitap ve dergi yayınında tarih yazıcılığına sivil alandan farklı bir dinamizm kazandırmışlardır. Yapılan yayın faaliyeti özellikle Türkiye'de kimlik sorunuyla bağlantılı gündemi besleyen etnik ve dini azınlıklar üzerinde durması ile dikkat çekmektedir. Bu vakfın, tarihçilik tartışmaları ile yurtdışı kaynaklı yerli ve yabancı tarihçilerin eserlerini Türkçeye kazandırması da ayrıca önemlidir. 1990'lı ve 2000'li yıllarda sonraki yıllara göre aktif faaliyet gösteren bu vakıf, 1990'lı yıllar sonrasının yerel yönetimlerin tarih merakı ve kültürel endüstri çerçevesinde değerlendirilebilecek faaliyetlerine entegre olma konusunda zorluk çekmedi. Yerel yönetimlerin yerel tarih yönündeki ilgisi ülke geneline dağılan tarih bölümlerinin açılmasıyla paralel bir artış gösteren araştırma ve bilgi üretimine katkı sağladı. 1960'lı yıllarda meslekten tarihçi olmayanların, özellikle Marksist anlayıştan esinlenen tarihçi profili, bu vakfın faaliyetlerinin düşünsel arka planını hazırlamıştır.

1960'lı yıllarda Asya Tipi Üretim Tarzı ile başlayan tartışmalar, solun Türk tarihinin daha erken dönemlerine ilgisini gösteren farklı alanları açmıştır. Türk solunun tarihe ilgisi, Doğan Avcıoğlu'nu *Türkiye'nin*

Düzeni (1968) ve *Türklerin Tarihi*'ni (1978-81) ikinci el kaynaklar üzerinden yazacak kadar etkilemiştir. *Tarih ve Toplum* ile *Toplumsal Tarih* dergilerine ve nihai olarak Tarih Vakfına gidecek sürecin kökleri bu dönemde aranmalıdır. Tarih Vakfı, *Tarih ve Toplum* çevresinin ağırlıklı olarak yakın tarihe endeksli yaklaşımının ötesine geçmiş, Osmanlı öncesi Anadolu ile Osmanlı klasik ve modern dönemleri üzerine birçok yabancı ve telif eseri Türkçe literatüre kazandırmıştır. Tarihçilik tartışmaları ve metodolojisi üzerine telif ve tercüme eserler de ağırlıklı olarak Tarih Vakfının ürünüdür. Ayrıca sekiz ciltlik *Dünden Bugünden İstanbul Ansiklopedisi* adıyla bir ansiklopedi çalışması da yapılmış ve yayımlanmıştır. Bir arşiv de oluşturan vakfın sözlü tarih kavramı ve metodu konularındaki katkısı da dikkat çekmektedir. Kısacası ülke dışında ortaya çıkan tarih akımı ve metodolojisiyle ilgili gelişmelerin Türkiye'ye girişi ve entegrasyonu konusunda bu vakıf çevresinin etkisi, diğer kurumsal yapılardan çok daha fazla olmuştur. Türkiye'deki tarihçiliğin genel durumuna bakışı ise eleştireldir. Herhangi bir anket ve saha çalışması yapılmamış olsa da Türk tarihçilerinin büyük çoğunluğunun milliyetçi, muhafazakâr düşünceye sahip olduğu söylenebilir. Solla ilişkisi belirgin olan tarih vakfı ve toplumsal tarih çevresindeki Türkiye'deki tarihçiliğe eleştirel bakmasında, ideolojik referansların etkisi bulunmaktadır.

Yukarıda verilen bilgiler tarih araştırmalarının gelişiminde kurumsal desteğin göz ardı edilemeyeceğinin göstergesidir. Günümüzde hemen her üniversitede açılmış bulunan tarih bölümleri, enstitüler ve devlet destekli ulusal ve uluslararası araştırma burslarının katkısı, halkın güncel siyasal ve toplumsal gelişmelere göre gelişen tarih ilgisine koşut, yoğun bir tarih üretim ve tüketimini teşvik etmektedir. Şüphesiz tarihçiliğimizin ana mecrasını temsil eden üniversite ve diğer akademik kurumlar ile bunların yayın faaliyetleri, tarihçiliğimizin yüz yıllık serüvenin somut göstergesidir.

Tarihsel Olayların Yıldönümleri ve Tarih Araştırmalarına Etkisi

Yerel, ulusal ve uluslararası tarih araştırmalarındaki nicel artışın iç ve dış politik gelişmelerin yanı sıra milli tarihin dönüm noktası niteliğindeki yıldönümleriyle de doğrudan ilişkisi bulunmaktadır. Örneğin İstanbul'un Fethi'nin 500. Yıldönümü bu konudaki akademik ve popüler literatürde büyük artış sağlamıştır. İstanbul Enstitüsü ve Fetih

Cemiyeti örnekleri, resmi kurumların dışında araştırma merkezleri kurulduğunu göstermektedir. Tarih araştırmalarının yaygınlaşması ve toplumsal ilgi görmesinde etkili bir faktör olan dönüm noktalarını, çalışmanın sınırlarını aşmamak bakımından burada kısaca anabiliriz. 1953'te İstanbul'un Fethi'nin 500.yıldönümüyle tarih araştırmalarında popüler ve akademik üretimdeki yükselişi gösteren yayıncılık faaliyetleri, Malazgirt Zaferi'nin 900. Yıldönümünde sınırlı etki yaratırken, Cumhuriyetin 50.yıldönümü, Osmanlı'nın 700. Kuruluş yıldönümü, Cumhuriyetin 75.yıldönümü, Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı, Milli Mücadelenin Yıldönümü ve Cumhuriyetin 100.yıldönümü tarihe ilgi ve yayın sayısında büyük artış yaratmıştır. Muhtemelen bu yayınlar önümüzdeki yılda da artarak devam edecektir.

Genel Değerlendirme ve Sonuç

Yüzyıl önce Fuat Köprülü'nün modern tarih araştırmalarında açtığı yolla aşılın mesafe sonrasında geleceğe umutla bakmamızı sağlayan bir noktaya geldiği aşikârdır. En azından Köprülü'nün ve Mükrimin Halil'in bizde tarihçiliğin durumu üzerine yaklaşık yüz yıl önce yaptıkları eleştirilerin artık ortadan kalktığını gösteren sayıda ürün ortaya konulmuş durumda. Ancak Türk tarihinin erken devirleriyle bugün arasında devleti merkeze alan bir inşayla süreklilik kurulmasına rağmen bu tarihin Türkiye sınırları dışından kalan safhaları hakkında bilgi üretimi ve telif eser yayını hâlâ zayıf kalmış görünmektedir. Örneğin Akhunlardan Babürlere Türk tarihinin Hindistan coğrafyası ve safhası önemli bir konu başlığı olsa da Türkçede bu dönemlerle ilgili akademik eser yok denecek kadar azdır. Avrupa Hunları hakkındaki çalışmalar, Attila ve onunla ilgili yegâne birincil kaynak olan Priscus'un eseri etrafında dönen araştırmaların dışında, yeni bilgi ve yorumları barındırmamaktadır. İskitlerin Türklüğü iddia edilir, ama İskitlere dair bilgi üretiminde Türk tarihçilerin yeri, tercüme ve tekrarlarla beslenen taklit mesabesinin ötesine geçememiştir. İran'ın bin yılı Türklerle ilişkilidir, ama İran-Türk tarihi de yakın tarihe doğru geldikçe daha az araştırmaya konu olmuştur. Türk tarihine dair en fazla belge, defter ve kaynak eserine sahip Osmanlı İmparatorluğu'nun onlarca devleti ve halkı ilgilendiren tarihine dair ortaya konan çalışmalar da, konu Milli Misak sınırları ve Balkanların ötesiyle ilgili telif eser üretimine geldiğinde, siyasal sınırların düşünsel ve bilimsel sınırları ne kadar fazla belirlemiş olduğunu göstermektedir: Uzun yıllar Türk hâkimiyetinde

kalan Ortadoğu ve Afrika ülkeleri üzerine gerek Türkiye’de gerek de ilgili ülkelerde yapılan tarih araştırmaları, Osmanlı İmparatorluğunun bu bölgelerdeki etkinliğini henüz arzu edilen sayı ve nitelikte telif eserlerle ortaya koyacak boyutlara gelmemiştir. Türkiye açık hava müzesi görünümüyle birçok uygarlığa ait kültür gelişmelerinden zengin örneklerle sahip olmasına rağmen buradaki arkeoloji ve sanat tarihi disiplinleri, tarih araştırmalarını güçlendirecek bilimsel imkânları sunamadığı gibi tarihçiler de sunulan imkânlarla kendi disiplinlerinin sınırlarını zorlayacak entelektüel kapasite ve akademik yeterliliği sergileyememişlerdir. Antropoloji ve halkbilimi gibi disiplinlerin bu ülkenin kültürel zenginliğiyle doğru orantılı bilgi üretimi yapamamasının yanı sıra arşiv odaklı tarihçiliğin arşiv dışı kaynaklarla ünsiyetinin yokluğu da tarihçilikle ilgili yeni yaklaşımların sunduğu yeni imkânları az sayıda örnekle sınırlamıştır. Tarihsel kaynakları kullanma konusunda tarihçilere göre daha rahat metodolojik imkânlarla sahip olan siyaset bilimciler ve sosyologlar, her ne kadar düşünsel evrenleri Batılı kuramların hâkimiyetinden kurtulmasa da en azından yakın tarihin anlaşılması ve açıklanması için devlet arşivi dışındaki kaynaklara karşı fazla muhafazakâr ve şüpheli bir tutum sergileyen tarihçilere göre daha fazla girişimde bulunmuşlardır.

Özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra Batı merkezli tarih araştırmalarının odaklandığı konuların devlet merkezinden sivil alanlara yayılmasıyla birlikte disiplinler arası çalışmalara ihtiyaç zamanla daha fazla artmıştır. Tarih metodolojisi kitaplarında bazı disiplinler tarihe yardımcı bilimler olarak tanımlanır, ancak nasıl yardımcı olacağı konusunda pratik örneklere pek rastlanmaz. Sosyoloji, antropoloji, arkeoloji vb. disiplinler tarihsel yöntemi kullandığı gibi bu disiplinlerin ürettiği bilgiler de tarihçiler tarafından kullanılmaktadır. Fakat bu durumda şu soru karşımıza çıkıyor: Bu disiplinler tarihçiliğimize katkı sunacak derecede gelişkinlik gösterebilmiş midir? Bu sorunun cevabı ayrıca ele alınması gereken bir konudur. Beşeri ve sosyal Bilimlerin diğer disiplinlerindeki üretimle mukayese edilmesi durumunda, tarih eserleri öne çıkmaktadır. Bu durum tarihyazımı geleneğinin diğer disiplinlere nazaran daha köklü bir geçmişe sahip olmasının da etkisiyle ortaya çıkmıştır. Tarih dışındaki disiplinlerdeki sayısal artış ve çeşitlilik ise Batı dillerinden tercümeleme öne çıkarmaktadır. Fakat Türk tarihi başlığı altında sınıflandırabileceğimiz eserlere bakıldığında Türk tarihine

yüklenen anlam, zaman ve coğrafyanın kapsamıyla örtüşen bilgi üretiminin, tarihçiliğimizin niteliğini göstermesi açısından yeterli olmadığını iddia edebiliriz. Bununla beraber yayın çeşitliliği diğer alanlarla kıyaslandığında artışın belirgin olduğu görünüyor. Modern tarih araştırmalarının başlangıç yıllarında ilgi duyulan konular oldukça sınırlıyken günümüzde Türk tarihinin özellikle Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerini kapsayan kısımlarıyla ilgili, disiplinlerarası imkânları da kullanan ve konu sınırları geniş lisansüstü tez, monografik çalışma, makalelerin sayısı her geçen gün artmaktadır. Mevcut durum, akademik ve popüler tarih alanındaki yayın hareketliliği ile ortaya konan ve önceki yılların hâkim paradigma ve yöntemlerinin sınırlarını aşabilen çok sayıda esere işaret etmektedir.

Cumhuriyetin ilk elli yıllık sürecinde tarih araştırmalarının mecrasını teşkil eden kurumların dinamizmi ikinci elli yıllık süreçte azalmıştır. Tarihçilik ve tarih yayıncılığı konusunda merkezi konumlarını nicelik ve nitelik açısından kaybetmişlerdir. Bu durum belki yeni üniversiteler ve üniversite dışı akademik kurum sayısının artışıyla merkezin çevreye doğru genişlemesiyle ilişkilendirilebilir. İlk elli yılın imkânlarına bağlı olarak, bu dönemde etkin olmuş kurumlar dışında faaliyet yürütmek için fazla fırsat bulunmamış olduğu açıktır. İlk kurulan üniversitelerin köklü akademik yayıncılığının zamanın ruhuyla uyumlu bir dönüşüm yaşayamamış olmasının nedenleri de ayrıca değerlendirmeye muhtaçtır. İlk elli yılda aktif görünen üniversitelerin kitap yayıncılığı, modern yayıncılık faaliyetlerinin dışında kalmış ve profesyonelleşmemiştir.

Açıkçası Cumhuriyetin yüzüncü yıldönümünde tarih başta olmak üzere diğer sosyal ve beşeri bilimlerde görmezlikten gelinmeyecek gelişmeler olsa da Türk tarihinin sınırlarıyla ve Türklere toplumsal ve kültürel zenginliğiyle doğru orantılı, araştırmacıları tatmin edecek düzeyde bir bilgi ve entelektüel kapasite zenginliğinden bahsetmek mümkün değildir. Akademik tarihçilikte, birkaç eski tarihçinin adına referansla inşa edilmiş bir kült üzerinden varoluş ve gelişim alanlarını daraltan bir muhafazakârlığın hâkimiyeti dikkat çekmektedir. Toplumun geçmişi bir inanç alanı olarak algılama olarak tezahür eden eğilimi, geçmişteki tarihçileri bu inanç alanında aşılması mümkün olmayan kutsal varlıklar haline getirmiş, onların ortaya koyduğu kanaat ve kavramlar sürekli artan bilgiye rağmen işlevselliğini kaybetmemiştir.

Bu sorunların tarih bilgisiyle aşinalığımızın ilk kapısı olan popüler tarihçilerin eserlerine yansması da toplumun tarihle kurduğu sağlıklı ilişkinin kaynağı olmaya devam etmektedir. Akademik tarih araştırmalarının ve tarihçilerin kurumsal olarak bünyesinden çıktığı üniversitelerin ve diğer resmi kurumların geçmişteki her dönemden fazla bir devlet desteğine ve toplumsal ilgiye mazhar olmalarına rağmen tarihçiliğimizin bilginin üretimi ve paylaşımı konusunda henüz belirli bir entelektüel kapasite ve standarda ulaşamamış olması ve bunun nedenleri, ayrıca üzerinde durulmayı gerektirmektedir. Bilimin sevk ve idaresinden sorumlu akademik kurum yöneticilerinin yetersizliği de bu tartışmaya dâhil edilmelidir.

Bu yazının girişinde Enver Koray'ın Tarih Yayınları Bibliyografyası'nın birinci cildine referansla, 1729-1929 arasında kadar yayınlanmış eser sayısının 2000 civarında olduğunu belirtmiştik. Günümüzdeki durum için ise Hacettepe Üniversitesi Tarih bölümü tarafından internet imkânları kullanılarak hazırlanan bibliyografya ("Hacettepe Üniversitesi, Türkiye Kaynakçası," t.y.) üzerinden yüz yıl öncesiyile bugün arasındaki gelişme hakkında somut bir kanaat elde edinilebilir. Tarih yayınları bibliyografyası ve diğer kaynakçaların sunduğu verilerin yanı sıra şahsi gözlemlerimizden çıkan sonuç; Latin harflerinin kabulünden günümüze kadar geçen yaklaşık yüzyıllık zaman diliminde telif ürünler bakımından piyasayı dolduran araştırma kitaplarının başında tarihe dair eserlerin geldiği şeklindedir. Tarih eserlerinin yüzyıllık süreç içinde Cumhuriyet'in ilk yıllarıyla kıyaslanamayacak derecede bir sayıya ulaşması, tarihçiliğimize ve tarihe ilgiyi göstermesi bakımından dikkat çekici bir gelişmedir. Tarihçiliğimizin araştırma alanlarını oluşturan mirasın ihtiva ettiği konu çeşitliliği, coğrafi genişliği, kronolojik derinliği disiplinlerarası ve karşılaştırmalı tarih çalışmalarını ve bu çalışmalar üzerindeki düşünsel etkinlik ihtiyacını her geçen gün artırmaktadır. Bu ihtiyacın bilincinde olacak yeni kurumlara ihtiyaç vardır ve mevcutların ise vizyonlarını bu ihtiyaca göre düzenlemeleri gerekmektedir. Yükseköğretimde büyük ölçüde dedelerinin müfredatı üzerinden faaliyet yürüten tarih bölümlerinden, bu ihtiyaca dönük tarihçi çıkması oldukça zordur. Süreklilik ve dönüşüm kavramları açısından bakarsak sürekliliğin sağlandığı, dönüşümün ise resmi kurumsal yapılardan ziyade bireysel gayretlerle sınırlı olduğu anlaşılmaktadır.

Özellikle son yıllarda sadece matbu yayıncılık değil televizyon, sinema, belgesel ve sosyal medya üzerinden tarihe ilginin yoğunlaştığı görülmektedir. Bu yoğunlaşmanın olumlu yanlarının yanı sıra olumsuz yanları da ayrıca ele alınması gereken bir konudur ve bu çalışmanın eksik yanlarından olmuştur.

KAYNAKÇA

Akgül, S. (2018). "Askeri Bilgi Kaynağı Olarak Harp Tarihi Çalışmaları ve Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı.", (Ed. O. Neçare), *Türkiye'de Bilgi Üretimi ve Bilim Politikaları Uluslararası Sempozyumu* (s. 929-958) içinde. Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Avcıoğlu, D. (1968). *Türkiye'nin Düzeni*. Bilgi Yayınevi.

Avcıoğlu, D. (1978-81). *Türklerin Tarihi*. Tekin Yayınevi.

Çadırcı, M., Elibüyük, M., Koç, Bekir. (2023). *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Hacettepe Üniversitesi. (t.y.). Türkiye Kaynakçası. <http://kaynakca.hacettepe.edu.tr>.

İslam Ansiklopedisi. (t.y.). Dârülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası. <https://islamansiklopedisi.org.tr/darulfunun-edebiyat-fakultesi-mecmuasi>.

İslam Ansiklopedisi. (t.y.). Millî Tettebbûlar Mecmuası. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/milli-tettebbular-mecmuasi>.

İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü. (t.y.). Enstitümüz. Erişim adresi: <https://turkiyat.istanbul.edu.tr/tr/content/enstitumuz/tarihce>.

Koray, E. (1959). *Türk Tarih Yayınları Bibliyografyası*, 2. Basım. İstanbul: Maarif Basımevi.

Özcan, A. (2012). II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türkiye'de Tarihçiliğe Bir Bakış (1908-1931). *Türk Yurdu*, 101, 25-29.

Türkiye Tarihçiler Derneği Ana Tüzüğü. (1959). Baha Matbaası.

Yazgan, M. (2023). *Tarih-i Osmanî Encümeni*. Çınaraltı Yayınları.

ESKİ YAKINDOĞU TARİHİ ÇALIŞMALARINDA YENİ(LİKÇİ) YAKLAŞIMLAR: YÖNTEMLER, KONULAR, EĞİLİMLER VE GELECEK ÖNGÖRÜLERİ

Gökhan KAĞNICI*

Öz

Son yıllarda bilim ve teknolojiadaki atılımlar, sosyal bilimler merkezli disiplinler arası iş birliğinin gerekliliği ve geliştirilen yeni araştırma metodolojileri, eski Yakındoğu tarihi araştırmalarının gelecekte ne türden yeni perspektif kazanımları elde edebileceğine dair birtakım öngörülerde bulunma konusunda araştırmacıları teşvik etmektedir. Bu çalışma insanlık ve kültür tarihinin ortak mirasının adeta bir potası olan Yakındoğu'nun antik dönemlerinin tarihiyle ilgili çalışmalardaki yeni araştırma yaklaşımlarını ve yöntemlerini, yeni çalışma alanlarını ve eğilimlerini genel hatlarıyla değerlendirecektir. Bu bağlamda beş temel başlık üzerinden bir değerlendirme yapılacaktır. Bunlar, (1) duygular-hisler, (2) iklim, iklim değişikliği ve çevre, (3) alımlama (resepsiyon), (4) cinsiyet, engellilik ve marjinal gruplar ve (5) dijital beşerî bilimler ve araçlarla ilgili araştırmalardır. Her biri eski Yakındoğu tarihi çalışmaları bağlamındaki etkileri, katkıları ve alanı dönüştürme potansiyelleri çerçevesinde ele alınacaktır. Böylece bu yeni(likçi) yaklaşımların eski Yakındoğu tarihi çalışmalarını dönüştürücü etkilerinin olup olmayacağı anlaşılmaya çalışılacaktır. Bir gelecek öngörüsünde bulunmak adına eski Yakındoğu tarihi araştırmalarının geleceği dijital imkanlar ve araçlardan yararlanan, farklı disiplinlerin alış-verişlerinden kaynaklı çapraz gübrelemeden melez tohumların yeşermesine yol açan ve daha geniş bir katılım-etkileşim

* Doç. Dr., İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal ve Beşerî Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü. E-posta: gokhan.kagnici@ikc.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-8357-6624>.

ve dinamizm ağı kuran yenilikçi bir disipline evrilecek gibi durmaktadır. Aslında tüm bu yeni(likçi) yaklaşımların berabesinde getirdiği ortak vaadi eski Yakınoğu uygarlıklarının kültürel birikiminin dinamik bir aktarım, uyum ve bütünlüşme süreçleriyle kolektif bir evrensel kültürel birikime dönüştürülebileceğidir. Bu, ortak-kültürel mirasın korunması ve sürdürülebilirliği hususunda yeni bir kolektif taahhüt içermektedir.

Anahtar Kelimeler: Eski yakınoğu tarihi, yenilikçi yaklaşımlar, dijital beşerî bilimler.

NEW(ISH) APPROACHES TO THE STUDIES OF THE ANCIENT NEAR EAST: METHODS, ISSUES, TRENDS AND FUTURE PREDICTIONS

Abstract

In recent years, breakthroughs in science and technology, increased emphasis on interdisciplinary cooperation centred on social sciences, and new research methodologies have encouraged researchers to make predictions about what kind of new perspectives the study of ancient Near Eastern history can gain in the future. This study will evaluate new research approaches and methods, new fields of study and trends in the study of ancient Near Eastern history, which is a melting pot of the common heritage of humanity and cultural history. In this context, an analysis will be made under five main headings. These are (1) studies on the history of emotions and senses, (2) climate, climate change and environment, (3) reception, (4) gender, disability, and marginalized groups and (5) the digital humanities and tools. Each will be discussed in the context of ancient Near Eastern historical studies in terms of their impact, contribution and potential to transform the field. Thus, it will be tried to understand whether these innovative approaches will have transformative effects on the study of ancient Near Eastern history. To make a prediction for the future, the future of ancient Near Eastern historical studies seems to evolve into an innovative discipline that takes advantage of digital possibilities and tools, that creates hybrid seeds from the cross-fertilization of different disciplines, and that establishes a wider network of participation-interaction and dynamism. In fact, the

common promise of all these innovative approaches is that the cultural heritage of the ancient Near Eastern civilizations can be transformed into a collective universal cultural heritage through dynamic processes of transmission, adaptation and integration. This involves a new collective commitment to the preservation and sustainability of the common cultural heritage.

Keywords: Ancient near eastern history, innovative approaches, digital humanities.

Giriş: Lance Et Licio

Bu makalenin temel amacı, eski Yakınoğu tarihi çalışmalarındaki yeni(likçi) çalışma alanlarının ve konularının neler olduğu ve bunlarla ilgili araştırmaların disiplinin mevcut gidişatının ve geleceğinin muhtemel rotasını ne şekilde belirleyebileceğine dair genel bir çerçeve çizmek ve disiplinin geleceğiyle ilgili bir takım ön görülerde bulunmaya çalışmaktır. Burada söz konusu yeni(likçi) çalışma alanlarında yapılan güncel çalışmaların neler olduğu hakkında ayrıntılı bilgi verilmeyecektir. Zira bu çalışmaların sayısı çok fazladır ve zaten bu makalenin amacı da ne bu çalışmaları tek tek tanıtmak ne de onlarla ilgili bibliyografik bir listeleme yapmak değildir.

Eski Yakınoğu tarihi çalışmalarının büyük bir ivme kazanması hiç kuşkusuz 19. yüzyılın ikinci yarısına doğru olmuştur. Bu dönemde Batılı araştırmacılar tarafından hiyeroglif (Mısır) ve çivi yazısının (Mezopotamya) deşifre edilmesiyle birlikte Ortadoğu'nun antik dönemlerine dair o zamana kadar yalnızca Kutsal Kitap'taki birkaç kısa kayıt, antik Yunan-Latin edebi yazınındaki sınırlı genel bilgiler ve Ortaçağlar ve sonrasındaki dönemlerdeki Doğu'yu gezen Batılı seyahatlerin tartışmalı anlatıları haricinde haklarında çok fazla şey bilinmeyen gizemli Doğu'nun kadim uygarlıklarının zengin bilgi birikiminin kapıları aralanmış oldu. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Mısır, Mezopotamya, Orta Anadolu ve Doğu Akdeniz bölgelerinde yapılan bir dizi arkeolojik keşif sayesinde ele geçen eski Yakınoğu kültür ve uygarlıklarına ait sayısız arkeolojik buluntu ve bilhassa epigrafik malzeme bu alandaki çalışmaların daha önce eşi benzeri görülmemiş bir hızda ilerlemesine ve Ejiptoloji, Sümeroloji, Asuroloji ve Hititoloji gibi farklı arkeo-filolojik disiplinlerin kurulmalarına yol açtı ve katkı sağladı. Ancak ilerleme bu gelişmelerle sınırlı kalmadı. Antik

dillerin deşifreleri ve arkeolojik keşiflerin kümülatif etkisiyle derin bir dönüşümün yaşandığı eski Yakınoğu araştırmalarının Rönesans'ı-Aydınlanma Çağı olarak değerlendirilecek bu keşif ve araştırma döneminin akademik sonuçlarının görünürlüğü, İkinci Dünya Savaşı'nın etkisiyle bir yavaşlama sürecine girse de sonrasında çok hızlı bir şekilde muazzam bir tarih yazımı literatürü oluşturulmaya devam edildi (Frahm, 2006).

Günümüzde bu alanlar ve dolayısıyla Eski Yakınoğu tarihi çalışmaları halen dinamikdir. Arkeolojik ve epigrafik materyal akışı devam etmekte, müzeler halen çalışılmayı bekleyen sayısız yazılı ve yazısız malzemeye ev sahipliği yapmakta ve üniversiteler, araştırma enstitüleri ve yetkin uzmanlar akademik araştırmalara ve alanda uzmanlaşacak yeni araştırmacılar yetiştirmeye yönelik eğitim-öğretim faaliyetlerini tüm hızıyla sürdürmektedir.

Eski Yakınoğu tarihi çalışmalarının gidişatını genel olarak şu birkaç temel unsur şekillendirmiştir: ele geçen materyalin muhtevası, bilimsel ve teknolojik yenilikler, güncel sosyo-politik gelişmeler ve bunlarla ilişkili olarak tartışılan kuramlar ve/ya paradigmlar. Tarihsel anlatıyı şekillendiren bu unsurlar arasındaki dinamik etkileşim, uluslararası ve disiplinler arası iş birliklerinin yaygınlaşmasıyla daha da ivme kazanmıştır. Eski Yakınoğu'nun güncel tarih yazımı yalnızca tarihsel olguların kaydedilmesi değil, tarihsel anlatılara kaynaklık eden yöntemlerin, önyargıların ve farklı bakış açılarının da araştırılması ve geliştirilmesi anlamına gelmelidir. Zira tarih yazımı kaçınılmaz olarak tarihçilerin dünya görüşü, kültürel bağlamı ve amacı tarafından şekillendirilmektedir. Ayrıca güncel olaylar ve gelişmeler de tarih yazımı üzerinde önemli bir etkiye sahiptir ve çoğu zaman tarihin incelenme ve yorumlanma biçimini şekillendirir ve yenilikçi bir şekilde dönüştürür. Bu açıdan değerlendirildiğinde günümüzde eski Yakınoğu tarihi çalışmalarının farklı ve yeni(likçi) konulara yer verdiği, yeni araştırma yöntemlerinden ve diğer sosyal ve beşerî disiplinlerin kuramlarından yararlandığı ve dijital araçların yardımıyla alana yeni perspektifler kazandırmaya çalıştığı gözlemlenmektedir.

Gelişme: Sorgulamanın Yeni Sınırları

Son yıllarda bu bağlamda beş yeni(likçi) çalışma alanının ön plana çıktığı görülmektedir. Bunlar, (1) duygu-his tarihi, (2) iklim, çevre ve

ekoloji çalışmaları, (3) dijital beşerî bilimler merkezli çalışmalar ve projeler, (4) alımlama (resepsiyon) çalışmaları ve (5) cinsiyet, engellilik ve marjinal gruplarla ilgili araştırmalardır. Eski Yakındoğu tarihi çalışmaları bağlamında bu yeni(likçi) perspektiflerin her birinin etkileri ve katkılarıyla alanı dönüştürme potansiyeline sahip olduğu açık bir şekilde görülebilmektedir.

Eski Yakındoğu tarihi çalışmaları genellikle ve uzun yıllar boyunca antik doğu uygarlıklarının idarecilerinin siyasi-askeri ve dini başarılarını, uygulamalarını ve yönlerini anlamaya yönelik araştırmalara ağırlık vermiştir. Bu durum, çoğu zaman eldeki malzemenin siyasi ve güç yapılarıyla ilişkinin çok fazla olmasıyla açıklanmıştır. Mezopotamya ve/ya Mısır gibi antik uygarlıklarından günümüze ulaşan birincil kaynakların genellikle siyasi ve dini konulara vurgu yaptığı, kraliyet yazıtları, dini metinler ve idari kayıtların, yöneticilerin faaliyetleri ve politikaları hakkında zengin bilgiler sağladığı bir gerçektir. Ancak hem sosyo-kültürel ve iktisadi konular gibi hayatın gündelik yönlerine ışık tutan başkaca kaynaklar da hatırı sayılır oranda mevcuttur ve hem de mevcut tüm kaynaklar içerisinde, söz gelimi kralların güç ilişkilerinin aktarıldığı kayıtlarda bile insanın duyu dünyasına, yaşadığı doğal çevreyle ilişkisine, ötekine karşı bakışına ve uygulamalarına dair izlenimler edinebilmek her zaman mümkündür (Mieroop, 1999).

Duyguların Tarihi: Tarihi İnsanileştirmek

Son yıllarda, tarihi olaylarda duyguların rolünü vurgulamaya yönelik önemli bir değişim yaşanmıştır. Bu değişim, geleneksel olarak antik dünyanın incelenmesine odaklanan tarihsel araştırma alanlarda da bir dönüşümü beraberinde getirmiştir. “Duygulara dönüş”, duyguların antik çağda nasıl deneyimlendiği, ifade edildiği ve insanların yaşamlarını nasıl şekillendirdiğinin yeniden değerlendirilmesine yol açmıştır.

Eski Yakındoğu, duyguların tarihiyle ilgili araştırmalar için son derece zengin, çeşitli ve ilgi çekici sayıda yazılı (Mezopotamya'nın çivi yazılı metinlerinde olduğu gibi) ve görsel (eski Mısır tasvirlerinde ve sanat eserlerinde olduğu gibi) kaynak materyal içerse de, duyguların incelenmesinin disiplinin kendi içinde bir tarihsel araştırma alanı olarak kendini kabul ettirmesi son 15 yıllık bir sürede mümkün olabilmiştir. Buna göre, eski Yakındoğu'daki duyguların tarihiyle ilgili çalışmalar

temelde, antik çağlarda anlaşıldıkları ve hissedildikleri şekliyle duygular ile duygulara dair çağdaş algılarımız ve beklentilerimiz arasındaki farkları ayırt etmeye ve açıklamaya çalışmaktadır. Neticede günümüzdeki duygu anlayışları ile eski Yakındoğu'daki insani duygulara ve hislere ilişkin çeşitli görüşler arasındaki farklılıklara, duyguların kültürlere göre farklı temsil ve ifade biçimleri olmasına ve duygusal deneyimlerinin kültürel çeşitliğine rağmen, duyguların tüm insan deneyimlerinin ortak bir olgusu olabileceği üzerinde durulmuştur. İnsanoğlu duygularını genellikle yüz ifadeleriyle, ruhsal durumlarıyla ve fiziksel veya sözlü yollarla ifade ederler. Bundan dolayı duyguların kültürleri, medeniyetleri ve dilleri aşabildiği ve zaman içinde değişmez olarak kaldığı yaygın bir görüştür (Radua, 2021, s. 17).

Eski Yakındoğu tarihi çalışmaları bağlamında duyguların tasvirler, kabartmalar, heykeller ve sanat eserleri gibi araçlarla görselleştirilebilmesi ya da yazılı ifadelerin duyguları anlaşılır bir biçimde aktarabilmesinin mümkün olabileceği düşünülmüştür. Ancak bu yöndeki yazılı-görsel kayıtların ve temsillerin, temsil edilenlerin ya da haklarında bilgi verilenlerin herhangi bir duygu halini yansıtmak yerine öncelikle kültürel rollerini ya da siyasi-askeri-dini bağlamlardaki ritüel düzenlemeleri tanımlamış olabileceği türünden kuşkular, farklı disiplinlerin araç-yöntemlerinin perspektiflerinden yararlanmayı gerekli hale getirmiştir.¹ Çok sayıda karmaşık ve ileri düzey çalışma, duyguların hem bireysel hem de kolektif insan deneyimindeki yaygın etkisini vurgulamıştır. Araştırmacılar ayrıca kültürel, coğrafi, kronolojik, dilsel ve diğer parametrelere özgü duygu sistemlerini tanımlamaya odaklanmışlardır. Ayrıca duyguların yazılı ve görsel temsillerde etkili bir şekilde nasıl iletildiğini ve siyasi, ideolojik ve diğer çeşitli amaçlar için nasıl kullanıldığını anlamaya yönelik artan bir yönelim de vardır (Sonik-Steiner, 2023, ss. 1-2).

Kültürel kökleri olan ve tarihsel ve toplumsal olarak da şekillendirilen duyguları oldukları gibi analiz etmek ve ilişkili görsel, edebi, filolojik ve maddi temsillerin kanıtlarına hemen ulaşabilmek zor ve hatta kimi

¹ Örneğin *Die Welt des Orient* dergisinin 51/1. sayısının özel teması olarak belirlenen Eski Yakındoğu'da "korku" duygusunun farklı disiplinlerin perspektiflerinden işlenişi bu yönelişi açık bir şekilde göstermektedir. Bkz. *Die Welt des Orient* 51/1, 2021: ("Coping with and Preventing Collective Fear in the Ancient Near East: Perspectives from Texts and Material Culture").

zaman imkânsız olduğu için kültürel duyarlılık, dramatik, travmatik ve trajedik bağlamlar ve bu belgelerin oluşturulduğu tarihi ve kültürel bağlamların derinlemesine anlaşılması gerekmektedir. Bundan dolayı yazılı ve görsel ifadeler ve temsillerde biyo-psikolojik süreklilikler, kültürel çeşitlilik, kolektivizm-bireycilik, beden-zihin ilişkisi ve evrenselcilik-görecelilik gibi farklı perspektifler duygu hallerinin belirlenebilmesinde önemli bulunmuştur. Hem yazılı metinlerde hem de görsel tasvirlerde duygu hallerinin her zaman söz gelimi ritüel yası, erotik sahneler, saldırganlık, şiddet, zafer ve sevinç gibi belirli bir olay bağlamıyla iç içe aktarıldığı için eski Yakındoğu'da duyguların sadece "içsel hislere" indirgenemeyeceği, aksine eylemi de içerdiği ve bu nedenle anlatılardaki olay örgüsü için kurucu ve gerekli olduğu unutulmamalıdır (Kipfer. 2017, ss. 1-10).

İklim, İklim Değişikliği ve Çevre: Uygarlığı Yaşatmak

Son yıllarda iklim, iklim değişikliği ve çevresel faktörlerin, devletler, toplumlar ve fertler üzerindeki tesirlerinin tarihselliği bir ilgi konusu haline gelmeye başladı. Yapılan araştırmalar tarihteki iklim hareketliliklerinin doğal-akıp giden yaşama etkilerinin boyutlarını göstermesi bakımından dikkat çekicidir. İklim ve çevre faktörlerinin devletlerin zayıflaması ve çöküşünden ekonomik kalkınma süreçlerine ve ticari faaliyetlerine kadar geniş bir olgu ağının gidişatını şekillendirmede oldukça önemli olduğu daha iyi anlaşılmaya başlandı. Eski Yakındoğu kültürlerinin yazılı kaynakları insanların çevreyle ilişkilerini, yaşam alanlarının ekolojik ortamını ve iklimin yaşam olanaklarını doğrudan etkilediğine yönelik siyasi kayıtlardan edebi anlatılara kadar geniş bir çerçevede ele almaktadır. Söz gelimi, bir edebi metin ekolojik bir tahribatın gelişim sürecine dair kayıtlar içerebilmeleri açısından bilinen tarihsel gerçekliklere yeni bir pencere açabilmektedir. Örneğin çivi yazılı edebi literatürün en klasik anlatılarından birisi olan Gılgamış Destanı'ndaki bazı kayıtlar, Doğu Akdeniz'deki (Lübnan bölgesi) sedir ağaçlarının yoğun bir şekilde kesilmesinin erozyona yol açarak bir felakete zemin hazırladığı şeklinde gerçek bir ekolojik tahribatı önceden haber vermektedir (Hughes, 1994, ss. 33-35).

Eski Yakındoğu'daki iklim değişikliklerinin izini sürmek, genellikle uzun vadeli iklim eğilimlerinin analizine ihtiyaç duyulacağını göstermiştir (Garcia, 2021, s. 208). Uzun vadeli iklim eğilimi analizi, genellikle

le on yıllara, yüzyıllara ve hatta bin yıllara yayılan uzun dönemler boyunca tarihsel iklim verilerinin incelenmesini içerir. Şiddetli kuraklıklar, aşırı sıcak hava dalgaları veya uzun süreli soğuk dönemler gibi tarihsel iklim aşırılıklarını tespiti bizleri bazı yeni sonuçlara götürmektedir. Eski Yakınoğu’da bu tür iklim değişimlerinin, devletlerde iç isyanlara yol açmış, bölgesel veya geniş katımlı şiddet olaylarını tetiklemiş ve hatta devletlerin yıkılmasının nedeni bile olabileceği düşünülmektedir (Ludlow ve diğerleri, 2023). Örneğin Anadolu’nun orta ve güney hattı, Mezopotamya havzası ve Doğu Akdeniz bölgesinin neredeyse tamamına hâkim olan Yakınoğu’nun en güçlü imparatorluklarından birisi olan Yeni Asur devletinin (MÖ 912-609) yıkılışının en temel nedenleri arasında iklim-hava değişimlerinin olabileceği ileri sürülmüştür. Uzun süreli iklim dalgalanmalarının, paleoklimatolojik araştırmalar, modellemeler ve vekil veri (proxy-data) analizlerinden yola çıkarak büyük bir imparatorluğunun sonunu getirebileceği iddia edilmiştir.² Oysa yakın bir zamana kadar Asur devletinin çöküş senaryoları arasında yalnızca toprakların aşırı genişlemesine bağlı olarak yaşanan siyasi-askeri ve ekonomik gerilemeler ve başarısızlıklar gösterilmekteydi. Ancak yeni araştırmalar ve bulgular MÖ yedinci yüzyıldan itibaren başlayan bölgedeki (Irak merkezli) büyük kuraklıkların tarımsal verimlilikte bir düşüşü tetiklediğini ve böylece bu durumun nihai anlamda siyasi ve ekonomik bir çöküşüne katkı sağlamış olabileceğini göstermiştir (Sinha ve diğerleri, 2019; Schneider-Adalı, 2014).

Eski Yakınoğu’daki iklim ve iklim değişimleri üzerine yapılan araştırmaların yanı sıra son yıllarda iklimle doğrudan ya da dolaylı bağlantıları olan insan-çevre/doğa ilişkisi, insan-havyan/bitki ilişkisi ve siyasi ekoloji konularına da yoğunlaşmaya başlanmıştır. Bu konulardaki çalışmaların eski Yakınoğu tarihi bağlamındaki artışının temel nedeninin insanın tarihi ile yaşadığı ve etkileşimde bulunduğu ekolojik ortamın birbiriyle derinden bağlantılı olduğunun giderek daha fazla kabul edilmesi olduğu ifade edilmiştir (Schliephake, 2017; Schliephake, 2020). Zira çevre, iklim, ekoloji ve insanoğlu arasındaki ilişki kar-

² “Geçmişteki iklim değişikliklerinin araştırılması çok büyük oranda jeoloji (tortuların doğası ve dağılımı), jeokimya (tabakaların kimyasal ve izotopik bileşimi), biyoloji (botanik ve faunal topluluklar, ağaç halkaları), arkeoloji (geçmiş kültürlerin maddi kalıntıları) ve tarihi kayıtlar gibi diğer kaynaklardan elde edilen geniş vekil verilere dayanmaktadır.” Bkz. Issar- Zohar, 2007, s. 14.

maşık ve birbirine bağlıdır. Örneğin bazı çivi yazılı metinler ekoloji bilgisi ile siyaset anlayışı arasında kurulan yakın ilişkiyi açık bir şekilde göstermektedir (Dolcerocca, 2019; Kağnıcı 2020). Anlaşılan yeni çalışmalar bir doğal çevreye yönelişi işaret eden “ekolojik dönüş”ü müjdelemektedir. Bu ekolojik dönüş, “botanik, bitki fizyolojisi, arkeobotanik, paleoekoloji bilgisini tarih, filoloji ve arkeoloji disiplinlerininle bütünleştiren melez yaklaşımı” yeni bir metodolojik yaklaşım olarak konumlandırmaktadır. Buna göre tüm bu çalışmalar sadece insanların doğal çevreyi, hayvanları ve bitkileri nasıl algılayıp kullandıklarını araştırmayı değil, aynı zamanda tüm bu ekolojik unsurları ve canlıları insan topluluklarını etkileyebilen aktif aktörler olarak tanımayı amaçlamaktadır.

Alımlama (Resepsiyon) Çalışmaları: Osiris Rezonansı³

Eskinin kültürel unsurlarının modern dönemlerin kendine özgü kültürel değerleriyle ve araçlarıyla tekrardan yorumlanması şeklinde tanımlanabilen alımlama (resepsiyon) çalışmaları, günümüzün kendine özgü kültürel değerlerini ve araçlarını kullanarak kültürel geçmişten gelen unsurları yeniden değerlendirmekte ve yeniden keşfetmektedir. Medya ve kültürel analiz alanında derin bir paradigma değişimine işaret ettiği anlaşılan alımlama çalışmaları, alımlanan verinin tarihsel üreticilerini değil onların modern muhataplarının kültürel metinleri yorumlama ve bunlarla etkileşime girmedeki aktif rollerini ön plana çıkarmaktadır. Böylece, yeniden dolaşıma sokulan yeni bilgi, muhataplara kültürel metinlerle etkileşiminden ortaya çıkan yorumların zenginliğini ve çeşitliliğini keşfetmek için bir çerçeve sağlar ve nihayetinde medya ve kültürel analiz alanında yaratıcılar, metinler ve muhataplar arasındaki karmaşık etkileşimi gösterir.

Tarihçiler, eski Yakındoğu tarihinin belirli temalarının ve yönlerinin günümüzde nasıl alımlandığını, anlaşıldığını ve bağlamsallaştırdığını çeşitli şekillerde araştırmaya başlamıştır. Bu çalışmalar, kökleri antik geçmişe dayanmakla birlikte, tarihsel analizle sınırlı kalmayıp modern çağın kültürel değerleri ve araçlarıyla aktif bir şekilde ilgilenmekte ve eski Yakındoğu tarihinin günümüz dünyasındaki kalıcı önemine ve değişen yorumlarına ışık tutmaktadır. Buna göre resim, fotoğraf ve

³ Eski Mısır’da Osiris, diriliş, tekrar hayat bulma, yaşam ve üretkenlik tanrısıdır.

çizim gibi görsel sanatlar, opera, tiyatro ve sinema gibi sahne sanatları, roman, hikâye ve çizgi roman gibi edebi sanatlar ve mimari, müzik, reklam, arkeolojik tasarım gibi diğer kültür üretim alanlarında eski Yakınoğu temaları, motifleri ve görselleri yeniden yorumlanmıştır (Droß-Krüpe, 2020; Rosa, 2022; Verderame & Garcia-Ventura, 2020). Eski Yakınoğu kültürel unsurlarının yeniden yorumlanmaları yalnızca günümüze özgü bir kültür üretim biçimi değildir. Uzak ve yakın tarihin her döneminde daha önceki dönemlerin kültürel deneyimlerinden esinlenilmiş ve bu deneyimler yeni yazılı ve görsel bağlamlar içerisinde tekrardan kurgulanmıştır (Viano, 2016; McGeogh, 2015; Droß-Krüpe ve diğerleri, 2023). Tarihsel ve kültürel unsurların aktüel bağlantılarla ilişkili bir şekilde yeniden ele alınması söz konusudur. Eski Yakınoğu kültürel motiflerinin popüler kültürde yaygın bir şekilde kabul görmesi ve temsil edilmesi, bu motiflerin eski Yakınoğu'nun çağdaş yaratıcılık ve modern kültürel ifade biçimleri üzerindeki kalıcı etkisinin bir kanıtını sunması açısından da kayda değer bir gelişmedir. Popüler ve çağdaş kültür, kendi değerleri ve araçlarının aracılığıyla bu kültürel motifleri benimseyerek, onları yeniden inşa ederek ve onlara yeni anlamlar atfederek, bu eski uygarlıkların dinamizmini canlı tutmaya hizmet etmektedir. Eski Yakınoğu tarihinin yazımı açısından bakıldığında, bu tür alımlama çalışmalarının, bir metodolojik perspektif genişlemesi bağlamında olaylara dair anlayışlara derinlik kattığı, varsayımların ve öngörülerin yeniden değerlendirmesine katkı sağladığı, tarihsel kabulleri tekrar sorgulamaya açtığı, kuşatıcı bir tarih anlayışını beslediği görülmektedir. Eski Yakınoğu tarihinin ve kültürünün motiflerinin alımlandığı çalışmalar, odak noktasını tarihsel yapıp-etmeleri belgelemekten, bu deneyimlerin ve gelişmelerin aktüel alanlarda nasıl tekrardan yorumlandığını ve sürdürüldüğünü anlamaya kaydırarak, disiplinin kendi tarihi açısından yeni(likçi) bir tarih yazım biçimi oluşturmaktadır.

Toplumsal Cinsiyet Ve Dezavantajlı Gruplar: *Mişaru* Harmonisi⁴

Eski Yakınoğu tarihi içerisinde kadın ve toplumsal cinsiyetle ilgili çalışmaların tarihi çok daha eskileri gitmesine rağmen (Asher-Greve &

⁴ Akadca *mişaru* sözcüğü temelde adalet anlamına gelmekte olup, aynı zamanda adaleti, toplumsal bütünleşmeyi ve herkese adil davranmayı temsil eden bir eski Mezopotamya tanrısının da adıdır.

Wogec, 2002) son 20 yıllık süreçte bu çalışmalar, son yıllarda küresel ölçekte sosyal bilimlerin tüm dallarında görünür biçimde yaşanan paradigma değişiminin bir yansıması olarak toplumsal cinsiyet bağlamında (Garcia-Ventura & Zisa, 2017; Svärd & Garcia-Ventura, 2018) genellikle şiddet, cinsellik, beden, kimlik, dişilik-erkeklik ve dezavantajlı gruplarla ilgili konulara yönelmeye başlamıştır. Ötekileştirilmenin etik dışılığı, tarih yazımının klasik tematik çerçevelerinin ve normatif belirlenimciliğin eleştirel vurgusunun yapıldığı ve yeni bir anlam alanı inşasının arayışlarının gerçekleştirildiği, toplumsal cinsiyet eşitliği, insan hakları ve sosyal adalet konularında günümüzdeki tartışmalara katkılarda bulunabilecek nitelikteki bu yeni yönelimli çalışmalar, eski Yakındoğu tarihine dair klasik/geleneksel anlayışımızı yeniden tanımlamakta ve biçimlendirmektedir (Budin ve diğerleri, 2018; Budin, 2023). Toplumsal cinsiyet ile ilgili yeni çalışmalar, eski Yakındoğu kültürlerinin en azından MÖ 2. binyıla tarihlendirilen tarihi kaynaklarında keskin bir cinsiyetçilik anlayışı kendisini gösterse de ve her iki cinsiyetle özdeşleştirilen roller keskin çizgilerle birbirlerinden ayrılmış, erkeklik kimliği daha fazla ön plana çıkarılmış olsa da, erkeklerin siyasi-askeri ve dini alanlardaki hakimiyeti ile kadınların sosyal-ev içi hayatlarındaki varlıkları arasındaki belirlenmiş toplumsal rollerden yola çıkarak bu kültürlerdeki dişilik-erkeklik hallerini tek bir cinsiyet paradigması çerçevesinde ele alınamayacağını göstermektedir (Budin, 2023, ss. 28-29).

Dezavantajlı olarak tanımlanan gruplarla ise burada sadece eski Yakındoğu tarihi çalışmaları içerisinde henüz yeni bir araştırma alanı olarak görülmeye başlayan fiziksel-zihinsel engelli kimseler kastedilmiştir (Pittl, 2016; Kağnıcı, 2018a, 2018b, 2020; Kellenberger, 2017, 2020, 2021). Zira muhtaç ve yoksul kadınlar, çocuklar, yaşlılar veya azınlıklar, suçlular, fahişeler ve benzeri gibi diğer dezavantajlı, marjinalleştirilmiş ya da ötekileştirilmiş toplumsal gruplarla ilgili çalışmalar hem daha eski tarihlidir hem de fazladır (Hass, 1992). Eski Yakındoğu'daki engellilik olgusu ve halleriyle ilgili şimdiye kadar yapılan çalışmalarda, siyasal-dinsel kurumlar ve bireysel cemaatler başta olmak üzere farklı toplumsal hiyerarşiler ve yapılar tarafından engelli insanların kimi zaman oldukça sert olan dışlanma süreçlerine maruz kalma biçimlerinin analizine odaklanma her zaman öncelikli olarak değerlendirilmiştir. Bu çalışmalarda kültürel ötekileştirilme ve ayırım-

cılık politikaları önemli bir eşik olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü dışlanmanın, damgalanmanın ve ötekileştirilmenin çerçevesi ve bu yöndeki uygulamaların ve önyargıların en şiddetli yaşandığı durumlar ve seviyeler tespit edilebilirse toplumların engellilik olgusuna yaklaşımı ile siyasi, dini ve sosyo-kültürel yapıların, uygulamaların, beklentilerin ve yaptırımların çerçeveleri arasındaki ilişkileri belirleyebilme konusunda mesafe kat etmek daha kolay olabilmektedir. Bununla birlikte eski Yakındoğu tarihinin yazılı kaynakları engellilik olgusunu siyaset, din, hukuk, sosyo-kültürel alanlar, ekonomi, biyoloji ve tıp gibi çoklu alanlardan bağımsız olarak ele alınamayacağını göstermektedir. Bundan ötürü tarihteki engellilik deneyimlerine odaklanan çalışmalar “multi-disipliner” ve kimlik, azınlık, beden, estetik, siyaset, güç ilişkileri, toplum, kültür, dil/anlatı ve cinsiyet ile ilişkili “multi-kuramsal” yaklaşımların birlikteliğinden kaçınılmaz olarak istifade etmektedir.

Dijital Beşerî Bilimler: Baytlardan İlgörülere

Ham verilerin bilgiye dönüştürülmesinde bir katalizör görevi görerek sosyal-beşerî bilimler çalışmalarının dinamik evrimine önemli ölçüde katkıda bulunan Dijital Beşerî Bilimler, hümanistik sorgulama ve bilişimsel metodolojilerin birleşimi sayesinde araştırma ve analiz için özgün bir çerçeve sunma yolunda güven vermektedir. Eski Yakındoğu tarihiyle ilgili sayısız yazılı, arkeolojik ve mimari kaynak materyalin araştırılması, toplanması, arşivlenmesi, derlenmesi, sınıflandırılması ve nihayetinde analiz edilmesi süreçlerini hızlandırmadaki rollerinin farkına varılması nedeniyle yeni dijital yöntemler ve araçlardan yararlanılma kaçınılmaz hale gelmiştir. Tüm sosyal ve beşerî bilimlerdeki “dijital dönüşüm”, eski Yakındoğu tarihi ve arkeolojisiyle ilgili çalışmaları da etkilemiştir. Böylece bu alandaki tarihi, arkeolojik ve filolojik malzemelerin yapay zekâ modellemeleri, mekân-alan görselleştirme veya sanal rekonstrüksiyonlar oluşturma teknikleri, bilgisayar kodlama, programlama ve algoritma yöntemleri, sosyal ağ analizi, veri madenciliği yaklaşımları, metin kodlama ve analizi yöntemleri gibi teknik, yöntem ve araçlarla ele alınması mümkün hale gelmiştir. Böylece büyük oranda tarihsel veriye erişim ve bunları analiz etmek daha da kolaylaşmıştır.

Örneğin, yazılı metinlerdeki ifadelerin ve sözcüklerin semantik arka planlarına dair analizler, mühür ve seramik gibi arkeolojik objelerin

coğrafi dağılımlarına ya da tipolojilerine dair değerlendirmeler veya devletlerin devasa idari kayıtlarının tasnif edilerek birbirleriyle tematik ve nicelik olarak ilişkilendirilmelerinin söz konusu yöntem ve araçlarla ele alınmaları özgün bilgiler elde edebilmemize olanak sağlayacaktır (Juloux ve diğerleri, 2018). Doğası gereği büyük oranda disiplinlerarasılığa gerek duyan bir alan olduğu için veri ve/ya bilgiyle ilişki kurma biçimleri dönüştürme gücüne sahip Dijital Beşerî Bilimlerin araç ve yöntemleri, yazılı ve yazısız veriyi değerlendirme noktasında klasik araştırma yöntemlerinininkinden farklı olarak yeni araştırma ve yorumlama imkanlarına olanak sağlayarak bilgi üretim sürecine muazzam katkılar yapabilecektir. Böylece antik metinlerin, eserlerin ve arkeolojik alanların dijitalleştirilmesi, büyük oranda insanlığın ortak kültürel mirasının kümülatif verilerine erişimi demokratikleştirebilecektir.

Sonuç: Bir Janus Mirası⁵

Eski Yakındoğu tarihiyle ilgili çalışmalar yakın bir zamana kadar alanın sınırları kalın çizgilerle çizilmiş yöntem, araç ve konuları çerçevesinde yürütülmekteydi. Bu durum bir yandan söz konusu dönemler ve konular oldukça ayrıntılı hatta zaman zaman mikro düzeylerine kadar çalışıldığı için oldukça bilgilendirici ve eski Yakındoğu tarihi alanına katkı sağlayıcı nitelikte akademik çalışmaların ortaya çıkmasına yol açıyor, ancak diğer taraftan belirli temalar dışına pek çıkılmayan, adeta kemikleşmiş bir yöntembilim ve araçlarla yürütülmüş benzer çalışmaların yapılmasına yol açıyordu. Bunda hiç şüphesiz kaynak materyalin içeriğinin sınırlarının, güncel küresel-bölgesel gelişmelerin veya yeni çalışma araçlarının, yöntemlerinin ve kuramlarının alan tarafından benimsenme biçimlerinin etkisi vardır. Ancak temelde eski Yakındoğu tarihini çalışan tarihçilerin, arkeologların veya filologların bilim ve teknoloji alanındaki atılımlara, disiplinler arası iş birliklerine ve geliştirilen yeni araştırma metodolojilerine ve kuramlara mesafeli yaklaşımları, yerleşik bir disiplin kanonunun temellenmesine zemin hazırlamaktaydı.

⁵ Janus ya da Janus, genellikle çift yüzlü bir şekilde tasvir edilen bir antik Roma tanrısıdır. Bir yüzüyle geçmişe, diğer yüzüyle ise geleceğe bakarak bir süreklilik içerisindeki değişimi ve dönüşümü sembolize etmektedir.

Neyse ki eski Yakındoğu tarihi araştırmalarındaki bu gidişat son yıllarda sevindirici bir şekilde değişmeye başladı. Son zamanlarda oldukça ivme kazanan yukarıda beş başlık altında kısaca özetlediğimiz yeni(likçi) çalışma alanları eski Yakındoğu tarihi araştırmalarının dijital imkanlar ve araçlardan yararlanan, farklı disiplinlerin zenginliğinden tamamen yararlanmaya çalışan ve daha geniş bir katılım-etkileşim ve dinamizm ağı kuran yenilikçi bir disipline evirileceğinin habercisi gibi gözükmektedir. Disiplinin, dijital beşerî bilimlerin araçları ve yöntemleriyle kısa sürede entegre olması ve tarihi, arkeolojik, filolojik ve görsel kaynak materyallerin bu dijital yaklaşımlardan daha fazla yararlanması ve hatta doğrudan disiplinlerarası bir yöntembilim kaynaşma ağı oluşturulması eski Yakındoğu tarihi çalışmalarının geleceğini öngörebilmek açasından oldukça bilgilendiricidir. Eski Yakındoğu tarihiyle ilgili çalışmaların her geçen gün giderek daha fazla dijital beşerî bilimlerin olanaklarına ihtiyaç duyacağı ve hatta bu alanda çalışmayı düşünen genç araştırmacılarından gelecekte dijital teknolojilerin araç ve yöntemleri bilgisine vakıf olmalarının bekleneceği açaıkça anlaşılmaktadır.

256

Makalede söz konusu edilen tüm yeni(likçi) çalışma alanlarının farklı disiplinlerin kuramlarından ve yöntemlerinden faydalanmış olduğu açaık bir şekilde görülebilmektedir. Örneğin eski Yakındoğu tarihi temelli duygu tarihi çalışmalarının sanat tarihi ve iletişim bilimleri; iklim çalışmalarının, botanik, bitki fizyolojisi ve paleoekoloji; alımlama (resepsiyon) çalışmalarının, kùltür, edebiyat ve sinema teorileri ve toplumsal cinsiyet ve dezavantajlı gruplarla ilgili çalışmaların ise feminizm, post-yapısalcılık ve engellilik sosyal-tıbbi model gibi farklı kuram ve düşünce modellerinden faydalandığı gör÷lmektedir. Tüm bu çalışmalar klasik ve genellikle salt filolojik ve tarih araştırmalardan oluşan eski Yakındoğu tarihi çalışmalarının mahiyetini, çerçevesini ve yaklaşımını dönüştürmeye devam etmekte ve diğer disiplinlerin perspektifleriyle bütünleşmenin yolunu açaarak kapsayıcı bir tarihi anlayışına katkı sağlamaktadırlar. Bu çalışma alanları birbirlerini de beslemekte ve bir "fikirler hibritleşmesine" adeta bir Kunga'nın⁶ doğuşuna

⁶ Eski Mezopotamya'dan ve Suriye'den varlığı bilinen at familyasına ait bir 'otorite statüsü' göstergesi de olan melez bir hayvan.

yol açmaktadır. Örneğin, toplumsal cinsiyet ve kimlik çalışmalarının önem kazanması, duyguların tarihsel ifadelerinin toplumsal cinsiyet, ırk, cinsellik ve kimliğin diğer yönleriyle nasıl kesiştiğine yönelik ilgiyi de tetiklemiştir. Ya da iklim-çevre tarihi çalışmalarında yeni yeni karışımıza çıkan çevresel etkilerin psikolojik tesirleri olarak tanımlanabilecek, “eko-anksiyete” kavramı üzerine yoğunlaştıkça duygu tarihi çalışmalarının teorik ve metodolojik paradigmalarından yararlanılmasının gerekliliği daha kesin bir şekilde kendini göstermiştir. Kısacası aktüel paradigmalara ilişki, daha yoğun ve daha görünür hale gelmiştir. Antik olanın çağdaş olanın canlı bir parçası haline gelmesiyle sosyal bilimlerdeki güncel tartışmalara ve yeni açılımlara daha fazla katkı sağlanabilmiştir. Hatta dijital beşerî bilimlerin teknolojilerinden yararlanmanın ve onların geliştirilmesinin yanı sıra disiplinlerarasılığın kaçınılmaz bir metodolojik yaklaşım olarak belirlenmesi, tarih yazımında yeni bir norm olarak temellenmeye başlamıştır.

Sonuç olarak bu tür çalışmaların çoğalmasıyla eski Yakındoğu uygarlıklarının bölgesel tarihi kültürel birikiminin aktüel alanlara doğru dinamik bir aktarım, uyum, bütünleşme ve karışma süreçleriyle birlikte kolektif bir evrensel kültürel birikimi zenginleştireceği tahmin edilebilir. Tarih yazımının bu yeni(likçi) yaklaşımlarının, insanlığın ortak kültürel mirasının inşası ve korunması ile sürdürülebilirliği hususundaki kolektif taahhütlere ve taleplere nasıl cevap vereceğini veya ne derece katkı sağlayacağını ise zaman gösterecektir.

KAYNAKÇA

- Asher-Greve, J. M. & Wogec, M. F. (2002). “Women and Gender in Ancient Near Eastern Cultures: Bibliography 1885-2001.”, *NIN: Journal of Gender Studies in Antiquity*, 33-114.
- Dolcerocca, Ö.N. (2019). “Gılgamış Destanı ve Siyasi Egemenliğin Ekolojik Temelleri.”, *Cogito* 93, 24-34.
- Droß-Krüpe, K. (2020). *Semiramis, de qua innumerabilia narrantur: Rezeption und Verargumentierung der Königin von Babylon von der Antike bis in die opera seria des Barock*. Harrassowitz Verlag.
- Droß-Krüpe, K. vd. (2023). *Orientalist Gazes: Reception and Construction of Images of the Ancient Near East since the 17th Century*. Zaphon.

- Frahm, E. (2006). Images of Assyria in Nineteenth-and Twentieth-Century Western Scholarship. *Orientalism, Assyriology and The Bible* (Ed. Steven W. Holloway). Sheffield Phoenix Press, 74-94.
- Garcia-Ventura, A. & Zisa, G.(2017). Gender and Women in Ancient Near Eastern Studies: Bibliography 2002-2016. *Akkadica* 138/1, 37-67.
- Garcia, J.C. M. (2021). "Climate, State Building and Political Change in Egypt During the Early Bronze Age: A Direct Relation?." *Climate Change and Ancient Societies in Europe and the Near East*, (Editörler: Paul Erdkamp ve diğerleri). Palgrave Macmillan, 201-213.
- Hass, V.(1992). "Soziale Randgruppen und Außenseiter altorientalischer Gesellschaften in Alten Orient." *Außenseiter und Randgruppen: Beiträge zu einer Sozialgeschichte des Alten Orients* (Ed: Volkert Hass), Xenia 32. Universitätsverlag Konstanz, 29-51.
- Hsu, S.-W. & Radua, J. L. (2021). "The Expression of Emotions in Ancient Egypt and Mesopotamia: An Introduction.", *The Expression of Emotions in Ancient Egypt and Mesopotamia* (Editörler: Shih-Wei Hsu-Jaume Llop Radua). Brill, 1-22.
- 258 Hughes, J. D. (1994). "Ecology in Ancient Mesopotamia.", *Green History: A Reader in Environmental literature, philosophy and politics*, (Ed: Derek Wall). London and New York: Routledge, 33-35.
- Issar, A. S. & Zohar, M. (2007). *Climate Change: Environment and History of the Near East*. 2. baskı. Springer.
- Juloux, V. B. vd. (2018.). *CyberResearch on the Ancient Near East and Neighboring Region: Case Studies on Archaeological Data, Objects, Texts, and Digital Archiving*. Brill.
- Kağnıcı, G. (2018a). "Insights from Sumerian Mythology: The Myth of Enki and Ninmah and the History of Disability.", *Tarih İncelemeleri Dergisi* XXXIII/2, 429-450.
- Kağnıcı, G. (2018b)." Mental Disability (?): On the Akkadian Word Lillu.", *Archivum Anatolicum* 12/1, 49-70.
- Kağnıcı, G. (2020). "Asur Kral Yazıtlarında Hayvanlar: Siyasi ve Edebi Kayıt Geleneği Üzerine Bir Değerlendirme.", *History Studies* 12/6, 2895-2918.
- Kağnıcı, G.(2020). "Çivi Yazılı Metinlerde Engelliler: Eski Mezopotamya'da Fiziksel ve Zihinsel Yeti Yitimleri.", *Engellilik Tarihi Yazıları* (Editörler: A. Resa Aydın ve diğerleri). İstanbul Üniversitesi Yayınları, 45-70.

- Kellenberger, E. (2017). "Mesopotamia and Israel.", *Disability in Antiquity*, (Ed: Christian Laes). Routledge, 47-60.
- Kellenberger, E. (2020). "Learning Difficulties: Intellectual Disability in Ancient Near East, Classical, and Late Antiquity.", *A Cultural History of Disability in Antiquity 1* (Ed: Christian Laes). Bloomsbury Academic, 117-136.
- Kellenberger, E. (2021). "The Understanding of Intellectual and Sensorial Impairment in the Hebrew Bible.", *The Routledge Handbook of the Senses in the Ancient Near East*, (Editörler: Kiersten Neumann-Allison Thomason). Routledge, 517-529.
- Kipfer, S. (2017). "Visualizing Emotions in the Ancient Near East: An Introduction.", *Visualizing Emotions in the Ancient Near East*, (Ed: Sara Kipfer). Academic Press Fribourg, 1-23.
- Ludlow, F. vd. (2023). "Climate, Violence and Ethnic Conflict in the Ancient World.", *The Cambridge World History of Genocide: Genocide in Ancient, Medieval and Premodern Worlds*, Vol: 1, (Editörler: Ben Kiernan ve diğerleri). Cambridge University Press, 150-181.
- Budin, S. L. ve diğerleri (2018). *Gender and Methodology in Ancient Near East*. University of Barcelona.
- Budin, S. L. (2023). *Gender in the Ancient Near East*. Routledge.
- McGeogh, K. (2015). *The Ancient Near East in the Nineteenth Century: Appreciations and Appropriations I (Claiming and Conquering), II (Collecting, Constructing, Curating), III (Fantasy and Alternative Histories)*. Sheffield Phoenix Press (3 cilt).
- Pittl, S. (2016). "Methodological Considerations on Disability in the Ancient Near East", *Cross-Cultural Studies in Near Eastern History and Literature*, (Editörler: Saana Svärd-Robert Rollinger). Ugarit Verlag, 203-213.
- Rosa, M. de F. (2022). *Reception of Mesopotamia on Film*. Wiley Blackwell.
- Schliephake, C. (2017). *Ecocriticism, Ecology, and the Culture of Antiquity*. Lexington Books.
- Schliephake, C. (2020). *The Environmental Humanities and the Ancient World: Questions and Perspectives*. Cambridge University Press.
- Schneider, A. W & Adalı, S. F. (2014). " 'No Harvest was Reaped': Demographic and Climatic Factors in the Decline of the Neo-Assyrian Empire.", *Climatic Change* 127, 435-446.

- Sinha, A. vd. (2019). "Role of Climate in the Rise and Fall of the Neo-Assyrian Empire.", *Science Advances* 5/11, 1-10.
- Sonik, K. & Steiner, U. (2023). "Introduction: Emotions in the Ancient Near East: Foundations for a Developing Field of Study.", *The Routledge Handbook of Emotions in the Ancient Near East*, (Editörler: Karen Sonik-Ulrike Steinert). Routledge, 1-24.
- Svärd, S. & Garcia-Ventura, A. (2018). *Studying Gender in the Ancient Near East*. Eisenbrauns.
- Van De Mieroop, M. (1999). *Cuneiform Texts and Writing History*. Routledge.
- Verderame, L. & Garcia-Ventura, A. (2020). *Receptions of the Ancient Near East in Popular Culture and Beyond*. Lockwood Press.
- Viano, M. (2016). *The Reception of Sumerian Literature in the Western Periphery*. Edizioni Ca'Foscari.

TARİH EZELİ BİR TEKERRÜR MÜDÜR?

İlgın Yağmur EKER*

Öz

Tarih, kabaca geçmişte yaşanmış olayların toplumsal, siyasi, ekonomik ve kültürel yönden incelenmeleri sonucu ortaya çıkan bir (b)ilim dalı olarak tanımlanabilir. Doğu'da modern sosyolojinin babası olarak kabul edilen İbn Haldun ile başlayıp ülkemizde Osmanlı döneminde filizlerini veren aydınlanmayla birlikte tarihle alakalı pek çok detay gibi onun sürekliliği, döngüsellliği, başka bir deyişle dairesel mi yahut çizgisel mi ilerlediği de daimi bir tartışma konusu olagelmıştır. Bu tartışmanın örneklerine yalnız tarih ya da sosyoloji alanında değil, edebiyatta da rastlamak mümkündür. Osmanlı döneminin meşhur edebiyatçılarından biri olan Ömer Seyfettin, 1911 yılında Tarih Ezeli Bir Tekerrürdür başlıklı hikayesini yayımlar. Adından da anlaşılacağı üzere temelinde tarihin devamlı bir tekrar halinde olduğu fikri yatan bu hikayede ana karakter Bidar ile milattan önce yedinci yüzyılda yaşamış bir Lidya kralı olan Kandaules özdeşleştirilmiş, ikilinin başından geçen veya Herodotos'un aktarımına atıfta bulunularak böyle olduğu varsayılan aynı olay, çok benzer bir örgü içerisinde okuyucuya sunulurken hikayenin temelinde yatan mevzubahis fikir desteklenmiştir. Benzer şekilde Ömer Seyfettin ile aynı zaman diliminde eser veren Mehmet Akif Ersoy da Kısadan Hisse adını verdiği dört dizelik şiirinde daha ziyade tarihin tekerrür edişindeki insan faktörünü vurgulamışsa da görünen o ki aynı görüşü paylaşmıştır. Tarihçilerin görüşleriye daha az radikal olmakla beraber yine incelenmeye değerdir. Biz de bu

* İstanbul Üniversitesi, Doktora Öğrencisi, E-posta: ilginyagmureker@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-3392-4790>.

çalışmamızda ülkemizde tarihin tekerrür edip etmediğine yönelik geçmiş yüzyılın başlangıcından günümüze uzanan genel görüşleri inceleyerek kendi fikrimizi inşa etmeye ve örneklerle aktarmaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Tarih, süreklilik, tekerrür.

IS HISTORY AN ETERNAL RENEWAL?

Abstract

History can be briefly defined as a discipline that emerges as a result of the social, political, economic and cultural analysis of past events. Along with the enlightenment that started with Ibn Khaldun, who is accepted as the father of modern sociology in the East, and sprouted in our country during the Ottoman period, its continuity, cyclicity, in other words, whether it progressed circular or linear like many other historical details, has always been a matter of debate. It is possible to encounter examples of this debate not only in the field of history or sociology, but also in literature. Ömer Seyfettin, one of the famous writers of the Ottoman period, published his story titled *Tarih Ezeli Bir Tekerrürdür* in 1911. As the name suggests, in this story, which is based on the idea that history is constantly repeating, the main character Bidar is identified with Candaules, a Lydian king who lived in the seventh century BC, the same event that happened to each other or assumed to be so with reference to the account of Herodotos in a very similar plot. Thus the idea underlying the story was supported by being presented to the reader. Similarly, Mehmet Akif Ersoy, who produced works in the same time period as Ömer Seyfettin, emphasized the human factor in the renewal of history in his four-lined poem, which he named *Kissadan Hisse*, and it seems that he shared the same view. Historians' views, though less radical, are still worth examining. In this work, we will try to make our own idea and convey it with examples by examining the general views on whether history repeats itself from the beginning of the last century to the present in our country.

Keywords: History, continuity, renewal.

Giriş

“Tarih”, çoğunlukla özelde bireyi, genelde bireyin meydana getirdiği toplumu etkileyen birtakım olayların zaman, mekan ve nedensellik çerçevesi içinde incelenmesi işini üstlenen bir (b)ilim dalı olarak tanımlanır. Bana göre etraflıca irdelendiği takdirde, uzak geçmişten beri büyük değişikliklere uğramamış olan bu özet tanımın ne kadar yetersiz olduğu anlaşılacaktır, zira bugünün dünyasında tarihin nesnesi salt insan değildir; canlı veya cansız olması fark etmeksizin, ki bu bir karınca olabileceği gibi meşhur bir markanın ürettiği bir çanta da olabilir, herhangi bir varlığın tarihini kaleme almak mümkündür. Fakat tarih, konusu her ne olursa olsun ancak insan algısının uzanabileceği bir erimde yazılabileceğinden, yine insana mahkumdur. En azından günümüz teknolojisinde.

“Tarih”, dolayısıyla da bir uzantısı olarak ortaya çıktığı “zaman” kavramı, insanın varoluşundan itibaren farklı şekillerde algılanmıştır. Başlangıçta bu algılanımı şekillendiren başat etmen, tabii olarak doğanın akışıdır: İnsanın doğada yaşanan değişimlere periyodik olarak tanıklık edebildiği gün ve mevsim döngüsünün tahayyülüne etki etmesi kaçınılmazdır, bu etkinin en bilindik örneklerinden birini Nil nehrinin yöre halkının neredeyse tüm yaşamını organize eden yıllık taşmaları oluşturur (Toynbee, Smart, Markowitz 2023).

Zaman düşüncesi, dairesel ve çizgisel veyahut farklı bir adlandırmayla döngüsel ve ilerlemeci olmak üzere iki temel kategoriye ayrılmıştır. Bunlardan döngüsel zaman; sonsuz döngü, bir kezlik döngü ve kültür döngüsü olmak üzere kendi içinde üç farklı kategoriye daha ayrılır. En ilkel olan sonsuz döngü, doğada ve insanda sürekli bir deveranı ifade eder; bu döngüde yaşanmış olan, yaşanmakta olan, yaşanacak olan her şey birbirinin aynıdır. Kiliseyle paralel bir çizgide ilerleyen ve temellerini Hippolu “Aziz” Augustinus’un attığı bir kezlik döngüde insan, ahlaki bir çöküş içine girecek, bu çöküşü takip eden, “Mesih” İsa’nın öncüsü olduğu bir aydınlanma süreciyle ideale, yani tanrısal olana yaklaşacaktır; denebilir ki döngü, Hristiyanlıkla birlikte kırılmış ve böylece ilerlemeci tarih anlayışını sistemleştirmeye giden ilk adımlar atılmıştır (Dias 1996; Augustinus, çev. 1887, 12:11-20). Prototipini “sosyolojinin babası” olarak tanınan İbn Haldun’un ortaya koyduğu kültür döngüsünde ise insanın yanı sıra devlet, kurum ve

gelenekler de özde aynı kuruluş, gerileyiş ve yıkılış evrelerinden geçerek dairesel bir gelişim kaydederler (Aysevener, 1992, ss. 81-89).

Dünyayı ortasından bir çizgiyle “doğu” ve “batı” olarak ikiye ayırmak doğru olmasa gerektir. Öte yandan bu iki kavramın, zihnimizde yer etmiş belli başlı kültür karinelerini uyandırdığı da inkar edilemez. Bu açıdan bakıldığında yukarıda farklı tarih ekollerinin öncüsü olarak sunduğum iki karakter, Augustinus ve İbn Haldun, iki düşünsel ucun birer temsilcisi sayılabilirler. Peki, Türkiye Cumhuriyeti veya evveliyatında Osmanlı Devleti, bu iki uç arasında bir yere konumlandırılabilir mi? Burada yalnız coğrafya değil, inançlar ve inançların beraberlerinde türeyen etik normlar da devreye girerler, bence kaideyi bozan istisnaları bir kenara bırakırsak Augustinus’un temsil ettiği batıyı Hristiyan, İbn Haldun’un temsil ettiği doğuyu ise İslam toplumlarıyla ve kültürleriyle tanımlamak, aslına en yakın faraziye olacaktır. Nitekim, bizler 1937 Anayasası’ndan itibaren resmen “laik” bir ülkede yaşıyor olmamıza rağmen aynı koşullar, öncesi için geçerli değildir ve toplumun belleğinde, dolayısıyla da algılanımında yer alan İslami kökler açıkça gözlenebilir.

264

Bu İslami köklerin nihai tohum yatağı, elbette dinin “kutsal” kitabı Kur’an-ı Kerim’dir. Kur’an-ı Kerim’de insan yaradılışının aynılığından bahsedilir, inançsız görülen Lut gibi kavimlerin ve firavun gibi tarihsel karakterlerin başlarına gelenler anlatılarak geçmişte yaşananlardan “ibret” alınması gerektiği vurgulanır (Ceran 2016, ss. 15-20, ayrıca bkz. Söylemez 2017). Yani Kur’an-ı Kerim’de yine döngüsel bir tarih anlayışı söz konusudur fakat eğer kişi, geçmişte yaşanmış olaylardan ders çıkarıp nefsinin törpüleyebilirse tekrarın parçası olmaktan kurtulur.

Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşundan önce topraklarımızda bulunan Osmanlı Devleti’nde de bu tür bir perspektifin hakim olması beklenecektir, ki Osmanlı Devleti, geç döneminde belirginleşen fikri akımlar neticesinde yaşanan aydınlanma sürecinde Türklük bilincinin ve modern Türk aydın tabakasının ve düşüncelerinin alt yapısının inşasına sahne olmuştur.

Ben de bu çalışmada, başlıktan da kısmen tahmin edilebileceği üzere Türk aydınlarının tarih anlayışlarına ve tarihin tekerrür edip etmediğine dair görüşlerine temas edeceğim. Fakat belirtmem

gerekiyor ki bu konu daha önce tarih felsefesinin kapsamı altında benden çok daha yetkin isimler tarafından çokça kez incelenmiş olduğu için benim tercihim, bir farklılık yapıp konuyu, tarihle edebiyatın iç içeliğinden ve iyi bir tarihçinin aynı zamanda iyi de bir edebiyatçı (bir nevi hikayeci, kurgucu) olması gerekliliğinden yola çıkarak modern Türk edebiyatçıları özelinde ele almak ve aydınlar arasından bilhassa onların görüşlerini değerlendirmek olacaktır.

Geç Dönem Osmanlı Yazınında Tarihin Tekerrürü

Yurdumuzda tarih düşüncesinin ilk modern işaretlerini Ahmed Cevdet Paşa'nın eserinde bulabiliriz. Ahmed Cevdet Paşa, 1774 ila 1826 yılları arasında yaşanan olayları kapsayan ve tamamı yaklaşık 1884 yılı civarında yayımlanan on iki ciltlik bir Osmanlı tarihini, *Tarih-i Cevdet*'i kaleme almıştır (Arıkan 2011). Ahmed Cevdet Paşa, genel itibarıyla İbn Haldun'un görüşlerini benimsemiş olmasına karşın devletlerin sürekli aynı akıbete uğrayarak yıkılmaya mahkum olmadıklarını, bu farazi akıbetin tarih bilinciyle aşılabileceğini savunmuş ve okuyucusuna Osmanlı Devleti örneğini sunmuştur (Ergün, 2013, s. 69). Onun tarihin tekerrürü meselesine büsbütün kaderci bir bakışla yaklaşmadığı açıktır fakat toplumda umduğu tarih bilincine ulaşılamamış olacak ki örnek gösterdiği Osmanlı Devleti, yakın denebilecek bir zaman diliminde ömrünü tamamlamıştır.

Ahmed Cevdet Paşa'nın düşünsel ardılı olarak nitelendirebileceğimiz isimlerden biri, Mehmed Arif Bey'dir. Dine ve felsefeye merak salmış bir hukukçu olan Mehmed Arif Bey, tarihi meselelere eğilen bir edebi eser kaleme almış olmasıyla bu çalışma için ayrıca mühim bir şahıstır. Bizzat tanıklık ettiği, 93 Harbi olarak da bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus harbinin Anadolu'daki safhalarını konu alan ve ölümünün ardından, 1910'da oğulları tarafından bastırılan *Başımıza Gelenler* başlıklı hatıratında onun kendi tarih felsefesinin izlerini bulmak mümkündür (Akyıldız 2003). Bu tarih felsefesi, esasında hem dairesel hem çizgisel tarihe eşit mesafede duran, İbn Haldun ile Montesquieu'nun fikirleri üzerinde bina edilmiş bir sentezdir; mevzubahis devletler ve kurumlar olduğunda yaşanan süreçlerin tekerrürü doğal bir kanunken, tekerrürdeki insan unsuruyla ilintili olarak çizgisel ilerleyiş de tarihin bir parçasıdır (Görkaş, 2010, s. 290).

Fakat bu çalışmaya ilham olan asıl isim, edebiyat yazarı Ömer Seyfettin'dir. Çalışmanın başlığı da Ömer Seyfettin'in ilk olarak 1911 yılında, *Düşünüyorum (Piyano)* dergisinde yayımlanan ve kısa süre içinde kitaplaştırılan ilk eseri olan *Tarih Ezeli Bir Tekerrürdür* hikayesine bir atıftır. Bu hikaye, yayımlandığı dönemde o kadar rağbet görmüştür ki Ömer Seyfettin üç baskı yaptığından ve hatta kendisi için bir nüsha bulamadığından bahsetmiştir. Kapsamlı bir Ömer Seyfettin külliyatı hazırlayan Nazım Hikmet Polat'a göre hikayenin okuyucu tarafından böyle benimsenmiş olmasının altında yatan sebep, o yıllarda revaçta olan natüralizm akımına uygun olmasıdır; bu natüralizm, farklı zaman, mekan ve şartlar altındaki insanların da salt insan olarak, insan oldukları için aynı veya benzer davranışlarda bulunacakları varsayımına dayanmaktadır (Seyfettin, 2020, s. 13-14).

Hikaye, anonim bir başkarakterin ağzından, S. Bey olarak takdim edilen bir müverrihe yazılmış bir mektup olarak kurgulanmıştır. Müverrih S. Bey, tarihe olan bakışını daha evvel şu sözlerle dillendirmiştir:

266

“Yeni bir şey yoktur. Her şey eskidir, eskiden cereyan etmiş bir vakanın aynı esbap ve şerait dahilinde tekerrürüdür. Ulum ve fünun bile eskidir. Mesela fiziğin, tıbbın ilk kaideleri mazide vaz olunmuş, yalnız bazı teferruatında keşfiyat ve teceddüdat vuku bulmuştur. Asırlarca evvel gelen Buda, bütün edyanın, bütün felsefelerin, o yekahenk efsane-i hikmet ve faziletini teganni etmiş; sonrakiler, hatta şimdikiler hep onun efkarını tekrar etmişlerdir.”

Başkarakter, buradan hareketle kendi görüşlerini belirtir; bazı gençler, geçmiş ölü bir şey, tarihiye faydasız ve değersiz bir uğraş olarak görme eğilimindedirler ve daha önceleri kendisi de gençlerin bu düşüncelerini paylaşmıştır. Gelgelelim, başından geçen elim bir olayın ardından tarihle alakalı düşünceleri değişmiş, artık tarihin “ezeli bir tekerrür” olduğuna kanaat gelmiş ve herhalde bu yüzden, son beş senedir yalnızca tarih kitapları okumuş, o kadar ki artık neredeyse bir tarihçi olmuştur.

Başkarakterin başından geçen ve tarihe bakışını değiştiren olayın fitilini ateşleyen, İtalya'da heykeltıraşlık öğrenimi gören kuzeni Ahmed Bidar Bey'in misafir olarak gelişidir. Başkarakterin Efser adında, büyük bir hayranlık beslediği, ruhen ve fiziken güzel, entelektüel bir

eşi vardır; onun gözünde bu kadının vücudu, Yunan-Roma heykellerininkinden bile güzel ve muntazamdır. Başkarakter, bu güzelliği Bidar'a teşhir etmek, adeta kanıtlamak ve onayını almak ister, Bidar'ın çekincelerine aldırmayarak onun da Efser'i "tüm çıplaklığıyla" görebilmesi için gizlice yatak odalarına sokar. Ne var ki Efser, belli etmediği halde durumun farkına varmıştır. Bu, hikaye boyunca ahlakıyla yüceltilerek idealize edilen Efser için yutulmaz bir hakarettir ve kendisine yönelen bu hakaretin intikamını evi terk edip eşinden boşanarak alır. Bundan sonra yazmış olduğu mektupta, gerçek aşkı "ar sahibi" gördüğü Bidar ile tattığının ve onunla evleneceğinin haberini verir, mektupta ayrıca "tarihin babası" Herodotos'a atıfta da bulunmuştur (Altundaş, 2020, s. 184).

Efser'in Herodotos'a atıfta bulunması tevekkeli değildir. Öyle ki Herodotos, eseri *Historiai*'da başkarakterin ve dolayısıyla Efser ile Bidar'ın yaşamış oldukları olaya çok benzer bir tarihsel olayı aktarmıştır. Buna göre milattan önce sekizinci yüzyılda yaşamış olan Lidya kralı Kandaules, tıpkı başkarakter gibi aşırı bir tutkuyla bağlı olduğu eşini dünyanın en güzel yarattığı zannetmekte ve onun bu güzelliğiyle, belki de bu güzelliğe "sahip olmakla" övünmektedir. Bir gün yakinen tanıdığı ve sevdiği bir askeri olan Gyges'e eşinin bu emsalsiz güzelliğini kanıtlamak ister ve onu gizlice yatak odalarına sokar ama kraliçe, Gyges'i odadan çıkarken görmüştür. Onu yanına çağırır ve iki seçenek sunar; ya Kandaules'i öldürüp tahtı ele geçirecek ve kendisiyle evlenecektir, ya da yapmış olduğu ahlaksızlık yüzünden infaz edilecektir. Neticede canı canana tercih eden Gyges, istemeyerek de olsa efendisi Kandaules'i öldürmek zorunda kalır (Herodotos, 1973, 1:8-12).

Herodotos'un Kandaules'i, Ömer Seyfettin'in başkarakteriyle, Gyges'i ise Bidar'ıyla özdeşleştirilmiştir. Başkarakter, hikayenin başında hayata bakışının değişmiş olduğundan söz etmesine karşılık, sonunda yaşadıklarının aslında pek de bilincinde olmadığı çıkarımında bulunmak işten bile değildir, zira ona kalırsa yaptığı harekette bir kötülük, bir çirkinlik yoktur, Efser'in ahlaksızlık olarak kabul ettiği çıplaklık, "ileri" Hint ve Yunan medeniyetlerinde kutsanmış olduğu halde kendi "barbar" toplumu gün geçtikçe daha da cahilleştiğinden, tarihin bu şekilde gayet doğal ve önlenemez olan tekerrürünü dahi bir cinayet edasıyla ele almaktadır.

Osmanlı Devleti'nde yaşayan Müslüman kökenli bir Türk olduğunu farz ettiğimiz başkarakter, bariz biçimde içerisinde yaşadığı toplumun ve toplumun kalıplaşmış normlarının ayırında değildir ve iç dünyası, çevresinden kopuktur. O, tarihin tekerrürünü ne Hristiyani bir kezlik döngü anlayışıyla ne de İslami kültür döngüsü anlayışıyla kavrar; onun yönelimi, arkaik dönemin insandan ve insanın eylemlerinden bağımsız, kaçınılmaz ve kırılmaz bir döngünün doğal sonucu olan bir tarihedir. Onun, Efser'in aksine mantıktan uzak, sorumluluk almaktan ve hatalarını telafiden kaçan, dürtüsel davranan ve düşünen "maddeci" bir profil çizmesi, Ömer Seyfettin'in onu kasten, toplumsal yozlaşmanın bir tezahürü olarak kurgulamış olmasından kaynaklanabilir. Bence Ömer Seyfettin, kendi fikirlerini, bunların zıddı olan başkarakterle aktarmak istemiştir; yani o, tarihin ancak insan eliyle, insanın hatalarıyla tekerrür edebileceğine inanır.

Ömer Seyfettin'in *Tarih Ezeli Bir Tekerrürdür* hikayesindekini anımsatan bir tekerrür anlatımına Primo Türk Çocuğu hikayesinde de rastlamamız mümkündür. Hikayenin yan karakterlerinden Kenan Bey, başlangıçta Türklüğünü ve Türk anelerini hakir gören, bu yüzden Avrupa ülkelerinin temsil ettikleri "batı" dünyasına dahil olmak isteyen bir "mason"dur ve içinde yaşadığı toplumdaki kopuk, bir nevi kimlik karmaşası halinde olması bakımından bence *Tarih Ezeli Bir Tekerrürdür*'ün başkarakterleriyle özdeştir (Turna 2020, s. 475, ayrıca bkz. Burcu 2004).

Kenan Bey, daha sonra eşi olacak İtalyan Grazia'yı da ilk kez Roma tarzı kıyafetlerin içinde görmüş ve ikinci yüzyıl Roma imparatorlarından Hadrianus'un gözdesi Antinous'a benzetmiştir. Roma tarihiyle ilgilenenleriniz, Antinous'un Anadolulu genç bir erkek olduğunu bilirler. Kenan Bey'in bu benzetmesinden yola çıkarak onun, belki de "özentiliğinden" kaynaklanan bastırılmış eşcinsel arzularının olduğu ve yine natüralizme; insanın çok başka bir zaman diliminde, çok başka koşullar altında dahi olsayradılışı gereği aynı duyguları hissedebileceği duygusal bir tekerrür düşüncesine yaklaşıldığı söylenebilir (Seyfettin, 2015, s.375).

Öte yandan Ömer Seyfettin'in *Primo Türk Çocuğu* hikayesinde idealize ettiği karakter, Kemal Bey'in İtalyan bir anneden, farklı bir kültürün içine doğan, evlerinde Türkçe bile konuşulmadığı halde "Türk"

köklerine dönmeyi seçmiş olan Primo'dur. Ömer Seyfettin, böylece tarihin döngüsellikinin kalıtsal olup bozulamayacağı düşüncesine karşı çıkmış da olacaktır. Bunda, onun milliyetçilik anlayışının etkisi büyük olmalıdır; ona göre millet kavramı, ırksal olmaktan ziyade kültürel bir aidiyete işaret etmektedir ve dolayısıyla aynı dili konuşan, aynı dini ve gelenekleri paylaşan insanlar, aynı millettendir sayılmalıdırlar (Turna 2020, s.132-133). Onun dini ön plana çıkaran bu milliyetçilik anlayışına bakarsak süregelen bir döngüsellik modeline mesafeli durması, Kur'an-ı Kerim'in tarihe bakışı da göz önünde bulundurulduğunda gayet doğal olsa gerektir.

Ömer Seyfettin, çalışmam için son derece mühim olmakla beraber, tarihin tekerrürüyle alakalı yazmış tek Türk edebiyatçı değildir. Mevzubahis edebiyatçıların bir diğeri de İstiklal Marşı'mızın şairi Mehmed Akif Ersoy'dur. Onun 1908 ila 1910 yılları arasında İslamcı kimliğiyle tanınan *Sırat-ı Müstakim* dergisinde yayımlanmış manzumeleri, 1911 yılında *Safahat* adıyla yedi cilt halinde basılmıştır (Okay 2008). Eserin yedinci cildi olan *Gölgeler*'de yer alan "Kıssadan Hisse" şiirinde Mehmed Akif, aynen şunları yazmıştır:

Geçmişten adam hisse kaparmış... Ne masal şey!Beş bin senelik kıssa yarım hisse mi verdi? "Tarih"i "tekerrür" diye tarif ediyorlar; Hiç ibret alınsaydı, tekerrür mü ederdi? (Ersoy, 2021, s. 918).

Görüreceği üzere Mehmed Akif, tarihin tekerrür edip etmediğiyle ilgili düşüncesini belirtirken daha dolaysız bir dil kullanmayı seçmiştir. Gerçi, onunki bir şiir, Ömer Seyfettin'inkiyse bir hikayedir ve en nihayetinde ikisinin de birleştiği nokta aynıdır; yine Kur'an-ı Kerim'de ortaya konduğu gibi tarih tekerrür eder fakat bu tekerrür, her zaman müdahale edilemez bir gidişatın gereği olmak zorunda değildir, tekerrürde aslanan doğa kanunları değil, insandır ve insan, tekerrürün olumsuz yönde gerçekleşmemesi için hatalarından ders çıkarmalıdır.

Türkiye Cumhuriyeti Yazınında Tarihin Tekerrürü

Cumhuriyet dönemi, Türk toplumunda elbette her alanda gerçekleştirilen atılımların etkisiyle düşün dünyasının genişlemesine neden olmuş, böylece tarihin tekerrürü meselesine bakış da detay kazanmaya, belirginleşmeye başlamıştır.

Cumhuriyeti dönemi için ilk olarak bahsini edeceğimiz Refik Halid Karay, 1953 yılında yayımlanan *Dişi Örümcek* romanında kadın-erkek ilişkilerinin benzerliğine şu sözlerle vurgu yapar: “Tarih, belki tekerrür etmez ama karakterlerine göre insanların hareketleri, birbirinin eşi olarak tekrarlanıp gidiyor.” (Karay, 1964, s. 197).

Görünen o ki Refik Halid Karay’ın anlayışınca tekerrür eden şey tarih değil, insan tabiatıdır ve bence de bu böyledir; kişi hangi dönemde, hangi toplulukta, hangi şartlar altında yaşarsa yaşasın özünde barındırdığı temel duyguları, hedef ve arzuları ilkel ve içkindir.

Gerçi şair Cemal Süreya, bu insan tabiatını farklı bir biçimde yorumlamış ve bu yorumunu, 1987 ila 1990 yılları arasında *2000’e Doğru* dergisinde yayımlanan yazılarının toplanmasıyla oluşturulan *99 Yüz: İzdüşümler-Söz Senaryosu* isimli eserinde bizlere sunmuştur: “Ne demiş adam: Tarih tekerrür etmez; çünkü tarihsel dönemler art arda geldikçe, tutkular aynı kalsa da düşünceler değişip durur.” (Süreya, 2010, s.58). Onun bu izahından hareketle, benzer düşüncelerin farklı çıkarımlar doğurabileceğini de görmüş oluruz.

Mesela Oğuz Atay, 1973 yılında yayımlanan *Tehlikeli Oyunlar* romanında, Mısır’ın son firavunu Kleopatra (VII) ile Marcus Antonius’un yaşamış oldukları aşk üzerinden tarihin tekerrürüyle alakalı “bulanık” bir yorum yapar. Ona göre Kleopatra’nın tüm gücüne, güzelliğine ya da zenginliğine aldırılmaksızın kendini Antonius’a adanmış olmasının nedeni, yaradılışıdır; iki aşık da tarihten ders çıkarmayı akıl edememiştir. Oğuz Atay, meseleyi şöyle sorgular:

“Acaba tarih, hakikaten bir tekerrürden mi ibarettir? Kanaatimce tarih, muayyen nisbette tekerrür olsa bile bu tekerrür, gittikçe zayıflayan ve kaybolan bir hayalden ibarettir, tıpkı Antonius ile Kleopatra’nın, yaşadıkları her günden sonra, onlar için elim bir tarih olan aşklarının gözyaşları arasında her gün biraz daha buğulanan hayali gibi...” (Atay, 2019, s. 87).

Elbette ülkenin çalkantılı siyasi olayları arasında konunun daima Oğuz Atay’ın yapmış olduğu gibi romantize edilerek ele alınmasını bekleyemeyiz, zaten edebiyat da yalnız romantizmden ibaret değildir. Bu bakımdan sivri kalemiyle Aziz Nesin, herhalde konuya değinen yazarlar arasında en açık sözlü ve en cüretkar olanıdır.

Aziz Nesin, İlk baskısı 1971 yılında yapılan derleme bir kitap olan *Merhaba*'da dönemin muhalif gazetecilerinin tutuklanmasını eleştirirken özellikle tarihin tekerrürü üzerinde durur. Ona göre tarihin tekerrür ettiği yargısı, bir olay tekrar gerçekleşemeyeceği için bilim dışıdır fakat bu yargı, bizim tarihimiz mevzubahis olduğunda ilginç bir şekilde doğru olur. Aziz Nesin, bu çelişkinin sebebini şöyle açıklar:

“Her oluş akıp gider, ne durdurulur ne de geriye çevrilir. Ama bu gerçekte böyledir. Bir toplum gerçeklere aykırı, gerçek dışı bir yaşayış içindeyse biteviyelik sürer, yerinde sayar durur. Yaşamak, ilerlemek, yürümek demektir. Bir toplumda 'tarih tekerrür' ediyorsa o toplum ilerlemiyor, başka bir deyişle yaşamıyor demektir.” (Nesin, 2019a, s. 42-44).

Düşünce özgürlüğünün kısıtlanmasıyla birlikte geride kalmışlığı açığa çıkan toplumun içinde bulunduğu bu vaziyet, tarihin çizgisel bir akış yerine dairesel bir akışla cereyan etmesinden kaynaklanmaktadır. Aziz Nesin'e göre tarihin evrensel bir düzeni yoktur ve zaman, farklı toplumlarda farklı yönlerde akabilir. Bunun hangi yön olacağıysa tamamen topluma; toplumun eğitim düzeyine ve gelişmişliğine bağlıdır.

Aziz Nesin, halihazırda 1960'ların başında kaleme almış olduğu ve fakat ancak 1982'de bastırabildiği *Suçlanan ve Aklanan Yazılar* kitabının içeriğinde de bulunan, daha evvel Tanin gazetesinde yayımlanmış yazıları yüzünden sıkı yönetim askeri mahkemesince tutuklanmış ve üç ay sonra salıverilmiştir, kitabın adı da buradan gelmektedir. Aziz Nesin, bu yazıları yazdığından beri yirmi bir sene geçmiş olmasına rağmen ülkedeki koşulların hala değişmemiş olmasından yakınır, ki pek de haksız sayılmaz, zira geçen yirmi bir yılda iki askeri darbe ve dolayısıyla iki sıkıyönetim görmüş, bunların yarattığı buhranlı ortamda bir gazeteci, bir edebiyatçı olmanın sıkıntılarıyla karşılaşmıştır. Hatta bana kalırsa Aziz Nesin bugün, 2023 yılında yaşıyor olsaydı da aynı değişimsizlikten yakınacaktı.

Aziz Nesin, bu değişimsizlikten duyduğu hoşnutsuzluğu Mehmed Akif Ersoy'un daha önce atıfta bulunduğum sözünü kinayeli bir şekilde alıntılıyarak ortaya koyar ve yazdıklarına “Mehmed Akif'in dediği gibi, hiç ibret alınsaydı tarih tekerrür eder miydi? Tarih tekerrür mü eder,

yoksa toplum takır tukur mu eder?” notunu ilişitirir (Nesin 2019b, ss. 9-10). O, böyle demekle Mehmed Akif’in düşüncesini paylaştığını, sadece daha nükteli bir dille belli etmiştir, yani o da tarihin tekerrürünün doğal değil yapay bir akışta “takır tukur” ettiğini düşünmektedir.

Sonuç

Türk aydınının, edebiyatçılar özelinde tarihin tekerrürü meselesine ilişkin görüşleri, Osmanlı döneminden başlayarak belirli bir doğrultuda ilerlemiştir, ne ironiktir ki bu doğrultuda bile bir döngüsellik sezilebilir. Söz konusu görüşlere bakıldığında, bunların yer yer tam tersi şekilde aksettirilmelerine rağmen çizgisel tarih düşüncesinden ayrı bir noktada durdukları anlaşılacaktır.

Bence yazılıp çizilenlerin alt meninde tarihin tekerrürü hep vardır, tartışılan yahut karşı çıkılan şey tekerrürün kendisi değil, tetikleyicisidir ve bu tetikleyici, en başta belirttiğim üzere algılarıyla toplumu ve dolayısıyla da tarihi şekillendiren insandır. Burada tarih, yalnız geleceğe dair çıkarımlarda bulunulacak, ders alınacak bir örnekler bütününe teşkil eder. Oysa bunun yanı sıra insanın özündeki kusurlar değişmedikçe tarih de değişemez ve kısır bir döngüye girmiş olur.

Örneğin Ömer Seyfettin’in bu çalışmaya esin olan *Tarih Ezeli Bir Tekerrürdür* hikayesinde tarihin tekerrür ettiği düşüncesine boyun eğerek kendi sivri köşelerini törpülemesi gerektiğinin ayırına bile varamayan başkarakter, tarihin değil, yaşananlara kadercilikle yaklaşmayı, yani bir bakıma kolay yolu tercih eden insanın tam olarak kendi tercihleri yüzünden ezeli bir tekerrür içinde olduğunun eleştirel fakat didaktik de olmayan bir üslupla ele alınmış bir tasviridir.

Sözünü ettiğimiz şahıslar arasında esasen tekerrür fikrine en mesafeli yaklaşan, öyle ki bunu bilim dışı bulan yazar Aziz Nesin olmasına karşın o bile yaşadığımız toplumda tekrarlılığın kaçınılmaz olduğunu kabullenmiştir. Bu durumu geri kalmışlığın bir işareti olarak değerlendiren Aziz Nesin, serzenişinde bence inanılmaz bir haklılık payına sahiptir. Zaten onun serzendiği şeylerin altında yatan sebeplerin en büyüğü, halkımızda bir türlü yerleşemeyen tarih bilincidir.

Halkımız, özellikle son on-on beş yılda televizyon dizileriyle, sinema filmleriyle tarihe belirgin bir ilgi duyar hale gelmişse de yine de

çoğunluk için tarih, *Tarih Ezeli Bir Tekerrürdür*'ün başkarakterinin de bahsini ettiği üzere gereksiz bir uğraştır; bunu, üniversitelerdeki tarih bölümlerinin ana akım medyasında görünmeyen emekçilerinin toplumdaki yerinden veya “yersizliğinden” de anlayabiliriz. Kaldı ki eğer tarihin tekerrürü meselesi hala tartışılıyorsa, buradaki insan faktörünün ve tarih bilincinin önemini çok acıdır ama hala kavrayamamışız demektir.

KAYNAKÇA

- Akyıldız, A. (2003). “Mehmed Arif Bey.,” *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/mehmed-arif-bey>
- Altundaş, C. (2020). “Ömer Seyfettin'in Hikayelerinde Mutsuz Son.,” *Hars Akademi Uluslararası Hakemli Kültür-Sanat-Mimarlık Dergisi*, Özel Sayı, 177-191.
- Arıkan, Z. (2011). “Tarih-i Cevdet.,” *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/tarih-i-cevdet>
- Atay, O. (2019). *Tehlikeli Oyunlar*. İletişim.
- Augustinus, içinde. *From Nicene and Post-Nicene Fathers, First Series, 2*. Dods, M. (Çev.). Schaff, P. (Ed.), 1987, Buffalo, Christian Literature Publishing Co.
- Aysevener, K. (1992). Tarih ve Döngüsellik. *Felsefe Dünyası*, 3, 81-89.
- Ceran, Z. (2016). “Kur'an Ayetleri Işığında Tarihin Tekerrürü Probleminin Değerlendirilmesi.,” *Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4, 9-31.
- Dias, V. (1996). St. Augustine on the Structure and Meaning of History. Concordia University, Yüksek Lisans Tezi.
- Ergün, C. (2013). Ahmed Cevdet Paşa'nın Tarih Tasavvuru. İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi.
- Ersoy, M. A. (2021). *İstiklal Marşı'nın 100. Yılında Mehmet Akif Ersoy Şiir Külliyyatı, Safahat*. Turinay, N. (Yay. haz). Türkiye Büyük Millet Meclisi.
- Görkaş, İ. (2010). “Tarih Yazıcılığından Tarih Felsefesine: Mehmet Arif'in 'Muhakemeli Tarih' Anlayışı.,” *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 28, 261-293.
- Herodotos (1973). *Herodot Tarihi*(Çev.Ökmen, M.). Remzi Kitabevi.
- Karay, R. H. (1964). *Dişi Örümcek*. İnkılap ve Aka Kitabevleri.

- Nesin, A. (2019a). *Merhaba*. Nesin Yayıncılık.
- Nesin, A. (2019b). *Suçlanan ve Aklanan Yazılar*. Nesin Yayıncılık.
- Okay, M. O. (2008). "Safahat.", *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/safahat>.
- Seyfettin, Ö. (2015). *Bütün Hikayeleri* (Yay. Haz Polat, N. H.).Yapı Kredi Yayınları.
- Seyfettin, Ö. (2020). *Tarih Ezeli Bir Tekerrürdür* (Yay. Haz Polat, N. H.). Ötüken.
- Söylemez, M. M. (2017). "Kur'an-Tarih İlişkisi Üzerine.", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4/7, 13-44.
- Süreya, C. (2010). *99 Yüz*.Yapı Kredi Yayınları.
- Toynbee, A. J., Smart, J. J. C. ve Markowitz, W. (2023). Time. *Encyclopedia Britannica*. Erişim adresi: <https://www.britannica.com/science/time>
- Turna, M. (2020). "Makale ve Günlüklerinden Hareketle Ömer Seyfettin'in Görüşleri Üzerine Bir Değerlendirme.", *Dil ve Edebiyat Araştırmaları*, 22, 127-157.
- Turna, M. (2020). "Ömer Seyfettin'in Hikayelerine Psikobiyografik Bakış.", *Mediterranean Journal of Humanities*, 10, 459-482.

ATATÜRK DÖNEMİNDEN YÜZÜNCÜ YILA TÜRK EDEBİYATININ GELİŞİMİ

S. Dilek YALÇIN ÇELİK*

Öz

Cumhuriyet dönemi Türk edebiyatında, yüz yıllık dönemde, şiir, roman, hikâye, tiyatro, eleştiri, röportaj ve mülakat, deneme, makale yazısı, fıkra, gezi yazısı, anı ve günlük türlerinde inanılmaz gelişmeler olmuş, kişileri, kitapları aşan zengin ve yoğun bir birikim oluşmuştur. Bu dönemde yazar ve şair sayısı çok, eser ve edebiyat alanına giren her türlü metin sayılamayacak derecede fazladır. O nedenle bu bildiri kapsamında bir sınırlamaya gidilmiş, dönem olarak Atatürk devri Türk edebiyatı, yani 1923-1940 yılları ele alınmış, örnekler ise roman türünün gelişimi üzerinden verilmiştir. Çünkü edebî türler içerisinde roman, bireyi merkeze alarak, bir toplumun içinde yaşadığı sosyal ve siyasi değişimleri / olayları, kültürel oluşumları, ekonomik durumu, ahlakî ve değer yargılarını takip edebilmek için en ideal örnekleme oluşturmaktadır. Edebiyatta sanatkarların doğum ölüm tarihleri, eser basım (kitap, gazete, dergi gibi) tarihleri dışında neredeyse hemen her şey kaygan bir zemine oturmakta, değerlendirme ölçütleri sabit tutulamamaktadır. Edebiyat tarihlerini anlatmak için yazar merkezli bakış açıları, metin merkezli bakış açıları ve eser merkezli bakış açılarından yola çıkılabilmektedir. Burada gerçekçi roman kurgusu izleği takip edilmiştir. Türk edebiyatında romanların gelişimi takip edildiğinde, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan 1940'lı yıllara gelene kadar Türk edebiyatının gelişip değişimini takip edebilmek mümkün olabilecektir. 1923-1940 yılları arasında

* Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, E-posta: sdilek@hacettepe.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-9366-8194>.

oluşturulan Türk edebiyatının en önemli özelliği yapısında milli olma ve modernleşme unsurlarını barındırmış olmasıdır. Gerçi ülkemizde, modernleşme ve milli değerlere yönelme süreci, XVIII. yüzyıldan beri devam etmektedir. Cumhuriyet edebiyatı öncelikle bu temel unsurlar üzerine yerleşmiştir. Her ne kadar, bu iki anahtar kavram (“modernleşme” ve “millilik” zaman içerisinde farklı biçimlere dönüşmüş olsalar bile) Cumhuriyet dönemi edebiyatının düşünsel, kültürel ve sanatsal temelini oluşturur.

Anahtar Kelimeler: Cumhuriyet dönemi Türk edebiyatı, roman, milli edebiyat.

DEVELOPMENT OF TURKISH LITERATURE FROM THE TIME OF ATATURK TO THE 100TH ANNIVERSARY

Abstract

In the Turkish literature of the Republican period, in the hundred-year period, there have been incredible developments in the genres of poetry, novels, stories, theatre, criticism, interviews essays, articles, jokes, travel writings, memoirs and diaries, and a rich and intense culture that goes beyond people and books. A rich and intense accumulation has emerged that goes beyond people and books. In this period, the number of writers and poets was high, and all kinds of works and texts within the field of literature were innumerable. For this reason, a subject limitation was made within the scope of this paper, the Turkish literature of the Atatürk era, that is, the years 1923-1940, was discussed as a period, and examples were given through the development of the novel genre. Because, among the literary genres, the novel, by focusing on the individual, constitutes the ideal example to follow the social and political changes / events, cultural formations, economic situation, moral and value judgments of a society. In literature, almost everything except the birth and death dates of artists and the publication dates of works (such as books, newspapers, magazines) falls on slippery ground, and evaluation criteria cannot be kept constant. To explain literary histories, author-centered perspectives, text-centered perspectives, and work-centered perspectives can be used. Here, the theme of realistic novel fiction will be followed. When the development of novels

in Turkish literature is followed, it will be possible to follow the development and change of Turkish literature from the foundation of the Republic of Turkey to the 1940s. The most important feature of Turkish literature created between 1923 and 1940 is that it contains elements of nationalism and modernization in its structure. Although in our country, the process of modernization and turning to national values began in the 18th century. It has been going on for a century. Republican literature is primarily based on these basic elements. Even though these two key concepts (“modernization” and “nationality” have transformed into different forms over time) form the intellectual, cultural and artistic basis of the literature of the Republican period.

Keywords: Republican era Turkish literature, novel, national literature.

Giriş

Çalışma için seçilen ‘Atatürk Döneminden Yüzüncü Yıla Türk Edebiyatının Gelişimi’ başlığı, çok genel bir konu olup bu yazının sınırlarını fazlasıyla aşmaktadır. Cumhuriyet’in yüzüncü yılına erişebilmek heyecanı ile bildiri için böyle bir adlandırma yapılmışsa da bu yazıda sınırlama yapıp kuşbakışı bir değerlendirmeye gidilmesi plânlanmıştır.

Bir makale kapsamında yüz yıllık bir dönemi anlatabilmek gerçekten zordur. Yüz yıl boyunca edebiyatımızda yazar ve şair sayısı çok, eser miktarı sayılamayacak derecede fazla ve edebiyat alanına giren her türlü metin epeyce bir yekûn tutmaktadır. Bu dönemde, şiir, roman, hikâye, tiyatro, eleştiri, röportaj ve mülakat, deneme, makale yazısı, fıkra, gezi yazısı, anı ve günlük türlerinde de inanılmaz gelişmeler olmuş, kişileri, kitapları aşan zengin ve yoğun bir birikim oluşmuştur. Dolayısıyla tüm bunları değil bir makale, ciltler dolusu kitapla bile birlikte değerlendirebilmek imkansızdır. Amacımız konuya ve Türk edebiyatına ana hatlarıyla bir yaklaşım sergilemek olacaktır. Burada bir sınırlama yapılmış, konu anlatımında örnekler tek bir tür üzerinden verilmiş, romandan yola çıkılarak bir izlenim sunulmuştur. Ayrıca sunum için zaman aralığı olarak özellikle 1923-1940 arası seçilmiş olup bu meselenin de ana hatlarıyla ele alınması söz konusu olmuştur. Öncelikle bu konunun altı çizilmelidir.

Edebiyat tarihleri ve konu ile ilgili olarak kitap halinde basılmış başlıca yayınlara bakıldığında, dönemi anlatmak / tanımlamak için “Yeni Türk Edebiyatı”, “Çağdaş Türk Edebiyatı”, “Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı”, “Modern Türk Edebiyatı”, “50 Yılın Türk Edebiyatı”, “Yirminci Yüzyıl Türk Edebiyatı”, “Atatürk Devri Türk Edebiyatı” gibi isimlendirmeler yapıldığı görülmektedir.

Ayrıca, yüz yıllık Türk edebiyatı, asırlar, dönemler, edebiyat olayları, edebî topluluklar / gruplar, edebî türler, yazar ve şairlerin biyografileri (sanatkâr merkezli) gibi ölçütlerle değerlendirilmiş olup bu bakış açılarından dönemsel olarak sınıflandırmalara tabi tutulmuştur. Kronolojik olarak bir sınıflama yapıldığında ise zaman olarak da dönem edebiyatını anlatmak için 1839-2000 Dönemi, 1920-1960 Arası, 1923-1940 Yılları, 1923-1950 Dönemi, 1940’tan Günümüze, 1980 Sonrası, 1923-2020.... Türk edebiyatı şeklinde sınırlılıklar getirilmiştir.

Yukarıdaki terminolojinin kullanıldığı ve dönemsel sınıflamaların yapıldığı Cumhuriyet Dönemi Türk edebiyatını kitap halinde takip edebileceğimiz akademik alanda yazılmış ana kaynaklar ise şöyle sıralanabilir: Prof. Dr. Mehmet Kaplan, Prof. Dr. İnci Enginün, Prof. Dr. Zeynep Kerman, Prof. Dr. Necat Birinci, Prof. Dr. Abdullah Uçman (1982), Prof. Dr. Şerif Aktaş (1996), Yard. Doç. Dr. Hüseyin Tuncer (1996), Doç. Dr. Şuayip Karakaş ve Yard. Doç. Dr. Fatih Kirişçioğlu (1999), Ramazan Korkmaz (2005), Prof. Dr. İnci Enginün (2006), Prof. Dr. Ali İhsan Kolcu (2008), Prof. Dr. Alemdar Yalçın (1992) ve (2011), Prof. Dr. Osman Gündüz ve Prof. Dr. Tacettin Şimşek (2018), Dr. Erol Gökşen (2019), Prof. Dr. Nurullah Çetin, Prof. Dr. Fatih Sakallı ve Dr. Öğretim Üyesi Cengiz Karataş (2021) vd.

Konu ile ilgili olarak popüler alanda yazılmış diğer kaynak yazarları arasında şu isimler bulunmaktadır: Nihat Sami Banarlı (1948), Ahmet Kabaklı (1965), Rauf Mutluay (1973), Şükran Kurdakul (1987), Mahir Ünlü ve Ömer Özcan (1990), Ahmet Oktay (1993), Rauf Mutluay (1973) ve diğer yazarlar ...

Yukarıda görüldüğü gibi Cumhuriyet dönemi Türk edebiyatını çok farklı sınıflandırmalar ile ele alındığını görüyoruz. Çalışmaların içeriğine bakıldığında da dönem edebiyatı anlatılırken farklı bakış açıları ve metotlardan yararlanılmıştır. Bu farklılık edebiyat tarihi yazımında yazar merkezli, metin merkezli ve okur merkezli yaklaşımlardan kay-

naklanmaktadır. Yazar merkezli bakış açıları, metin merkezli bakış açıları ve eser merkezli bakış açıları açık uçludur. Sınırsızdır. Her türlü yeniliğe / yoruma / değerlendirmeye açıktır. Çünkü edebiyatta sanatkarların doğum ölüm tarihleri, eser basım (kitap, gazete, dergi gibi) tarihleri dışında neredeyse hemen her şey kaygan bir zemine oturmakta, değerlendirme ölçütleri sabit tutulamamaktadır. Dolayısıyla konuyu ele alındığı çalışmalar da birbiri ile aynı olmayıp ya da birbirinin devamı ve tamamlayıcısı durumunda bulunmayıp farklılıklar göstermektedir.

Biz bu çalışmada Cumhuriyet dönemi edebiyatı için tarihi değerlendirmeler yaparken edebiyatı, kurgu açısından sınıflandırmak ve değerlendirmek yolu tercih edilmiştir. Kurgu dışında değerlendirmeler yapıldığında, çoklukla dönem edebiyatı ya yazar merkezli (devri içerisinde yazarı değerlendirme eğilimi ve yazarın şahsiyeti gibi) ya da içerik açısından (metinlerin konusu, motif incelemeleri, akımlar vd.) sınıflandırılmak durumunda kalınmaktadır. Yazıda kullanılan ikinci sınırlama ölçütü, dönemi daraltmak olmuştur. Bunun için yazı kapsamında, 1923-1940 arası ele alınmış ve tür olarak roman üzerine odaklanılmıştır.

Roman bir toplumun içinde yaşanan sosyal ve siyasi değişimlerden / olaylardan, kültürel oluşumlardan, ekonomik durumundan, ahlâk ve değer yargılarından... uzak tutulamaz. Ele alınana değerlendirme ölçütleri sayıca çoğaltılabilir. Roman, insanı temel olarak ele aldığı için insan da toplumun çok yönlü ilişkileri içerisinde bulunduğu için bu gerçeklikten yola çıkıldığında edebî tür olarak roman ve ülkelerin edebiyattaki gelişimi birbirine paralel unsurları içerir demek yanlış olmayacaktır.

1923-1940 arası Cumhuriyet dönemi Türk edebiyatının en önemli özelliği, yapısında “millî olma” ve “modernleşme” unsurlarını barındırmış olmasıdır. Gerçi modernleşme ve ulus devlet olma süreci, ülkemizde, XVIII. yüzyıldan XX. yüzyıla gelene kadar bir süreklilik göstermektedir. Bu süreçte sözünü ettiğimiz kavramlar, Türk toplum yaşamında gelişimini, dönüşümünü tamamlayan bir evreden geçmiştir. Cumhuriyet rejimi ve onun edebiyatı bu temel üzerine yerleşmiştir. Bu iki anahtar kavram, “modernleşme” ve “millilik” zaman içerisinde farklı biçimlere dönüşmüş olsalar bile bu iki temel unsur, Cumhuriyet

dönemi edebiyatının düşünsel, kültürel ve sanatsal temelini oluştururlar.

XVIII. yüzyıldan XX. yüzyıla uzanan iki yüzyıllık süreç, özellikle Tanzimat'ın ilanı ile başlayan dönem Türkiye genel yapısında olduğu gibi Türk edebiyatı için de özel bir zaman dilimidir. Çünkü İmparatorluğun son yüzyılı, aslında modernleşmenin, Batılılaşmanın gerçek anlamda kendini hissettirdiği ilk yüzyıldır. “Batılılaşma”, “modernleşme”, “yenileşme” ... adına her ne dersek diyelim, bu kavramı besleyen, bu kavrama karşılık gelen, bu kavramı tanımlayan dünya görüşü, kültürel atmosfer, siyasi ve ekonomik yapı, eğitim ve teknolojik alandaki yenilikler ile çağın gerekleri, 1923-1940 Dönemi Cumhuriyet edebiyatının alt yapısını oluşturmaktadır. Cumhuriyet dönemi Türk edebiyatı, büyük oranda Cumhuriyet öncesi dönemde temelleri atılmış anlatı geleneği üzerine inşa edilmiştir.

Özellikle Ali Canip Yöntem, Ömer Seyfettin ve Ziya Gökalp'in *Genç Kalemler* dergisinde savundukları *Yeni Lisan Hareketi* ile başlatılan ve II. Meşrutiyet ilanı olan 1908 yılı ile 1923 yılları arasında kapsayan Milli Edebiyat dönemi Türk edebiyatının genel ilke ve değerlerinin çoğu büyük bir birikim halinde Atatürk Devri Türk edebiyatına aktarılmıştır. Öyleyse 1923-1940 yıllarını kapsayan Atatürk dönemi Türk edebiyatının en önemli özelliği, “millî romantik duyuş tarzı” ile kaleme alınmış olmasıdır (Aktaş, 1996). Çünkü yeni Türk devleti milliyetçidir ve sınırları “Misâk-ı Millî” ile çizilmiştir.

“Millî romantik duyuş tarzı” dönemin karakteristik özelliğidir ve bu dönem edebiyatında ele alınan konular, yaratılan tipler, baş vurulan anlatım tarzları özetle edebiyata dair ne varsa bu duyuş tarzı ile değerlendirilebilirler. Bu bakış açısı için bir noktada okuruna yeterli veriyi sunarlar.

Yine bu dönem Türk edebiyatının bir diğer önemli karakteristiği, edebiyat eserleri aracılığıyla “yeni insan” ve “yeni dil inşası” meselelerine ağırlık verilmesidir. Her ne kadar bu meseleler de Cumhuriyet öncesi dönemde kurulmaya ve tartışılmaya başlamışsa da bu dönemin de temellendirdiği ana noktalar arasında yer almaktadır. Cumhuriyet devri ile birlikte, bu kavramlara yenileri eklenmiştir: “Yeni bir benlik şuuru”, “millî irade”, “yaratıcı hamle”, “devrin ruhu”, “yeni dünya görüşü” gibi.

Milli Mücadele yılları ardından da Cumhuriyet'in kuruluşu ve Mustafa Kemal Atatürk'ün cumhurbaşkanı oluşu ile birlikte, Türkiye, politik, askerî, sosyo-kültürel ve ekonomik alanlarda büyük bir ilerleme içerisine girmiştir. Bir "altın devir" olarak adlandırabileceğimiz bu dönem edebiyatının düşünsel ve felsefî tabanında, "İstiklâl Savaşı'nın kan ve ateşi içinde kazanılan yeni bir benlik şuuru, bir tarih, dünya ve insan görüşü vardır." (Kaplan, 1982, s. XXI).

1923-1940 arası Türk edebiyatında destanî bir ruh ve devrin tipik değerleri ile oluşan edebiyat anlayışının en önemli türleri roman ve şiir olmuştur. 1920-1980 yılları arasında yaklaşık 7000 romanın (popüler roman dahil) yazılmış olması dikkat çekicidir. Şiir, dönemin nabzını tutan bir diğer önemli türdür. Yukarıda sıralanan bu özellikler tüm edebiyatı kapsamaktadır.

Türk edebiyatı üzerine yukarıda verilen değerlendirmeler roman üzerinden okunduğunda iki temel unsur dikkati çekmektedir. 1923-1940 arası Türk romanı, "gerçekçi ya da romantik bir bakış açısı" ve "geleneksel kurgu" üzerine temellenmektedir. Devrin genel özelliklerinin tümü bu çerçeveye sıkıştırılmış olarak verilmektedir. Bu saptama yani gerçekçi ya da romantik bakış açısı ile geleneksel kurgu, dönemin diğer tüm edebî türlerini de kapsamaktadır. "Yeni", "modern" ya da "çağdaş" ... adına her ne dersek diyelim bu isimlerle adlandırdığımız romanların kurgusal özelliklerinin tümü çizgisel bir anlatı üzerinden ilerlemeleri, sebep sonuç ilişkilerine bağlı olmaları, dış gerçekliğe uyum sağlamaları açısından birbirlerine benzerlik göstermektedirler. Öte yandan kimi yazarların millî romantik duyuş tarzını benimsemele-ri, idealizmi öne çıkartmaları, geleneksel gerçekçi kurguyu çoklukla tezli bir edebiyat biçimine dönüştürmektedir.

Bu bakış azısından dönem romanlarını sınıflandırdığımızda istisnaları olmakla birlikte romanda dört ana kol karşımıza çıkmaktadır:

1. 1923-1940 Arası Türk Edebiyatında Milli Edebiyat Anlayışını Ele Alan Romanlar
2. 1923-1940 Arası Türk Edebiyatında Bireyin İç Dünyasını Ele Alan Romanlar
3. 1923-1940 Arası Türk Romanında Toplumcu Gerçekçi Eğilim
4. 1923-1940 Arası Türk Edebiyatında Popüler Roman Anlayışı

Çalışma, Türk romanının gelişiminde görebildiğimiz bu dört ana kol üzerinden yürütülecektir. Bu yazıda eser tahliline yer verilmemiş, konu ile ilgili temel örnekler isim olarak verilmiştir. Konu ile ilgili olarak daha kapsamlı inceleme yapmak isteyenler 1923-1940 arası Cumhuriyet dönemi romanları ve bu romanların tam listesi hakkında iki temel çalışmaya bakabilirler: Alemdar Yalçın 1992 ve Erol Gökşen 2019.

1923-1940 Arası Türk Edebiyatında Milli Edebiyat Anlayışını Ele Alan Romanlar

1923-1940 arasındaki dönemin edebiyat anlayışı büyük oranda Cumhuriyet öncesi temelleri atılmış anlatı üzerine inşa edilmiştir. Bu yıllarda da Milli Edebiyat dönemi olarak adlandırdığımız edebiyat anlayışı içerisinde eser vermiş olan yazarların edebiyat alanında olduğunu görürüz. Milli edebiyat dönemi sanatçıları Cumhuriyet'in ilk yıllarında da eser vermeye devam etmişlerdir. Memduh Şevket Esenal (1883-1952), Halide Edip Adivar (1884-1964), Aka Gündüz (1884-1958), Refik Halit Karay (1888-1965), Reşat Nuri Güntekin (1889-1956), Yakup Kadri Karaosmanoğlu (1889-1974) bu dönemin en önemli yazarları arasındadır.

Cumhuriyet Dönemi'nin ilk yıllarında daha çok gözlemci gerçekçi kurgular şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bu romanlarda yaratılan tipler idealist ve Atatürkçü düşünceye bağlı kişiler olarak kurgulanmışlardır. Ele alınan romanların neredeyse hemen hepsinde Mustafa Kemal Atatürk ve onun şahsında doğrudan ya da dolaylı olarak anlatılan tipler bulunmaktadır.

Romanların içerikleri açısından konuya yaklaştığımızda bütün olarak Türk tarihine yönelme esas ise de özelde Birinci Dünya Savaşı, Millî Mücadele, Kurtuluş Savaşı dönemleri, Türkiye Cumhuriyeti'nin sınırları ve ülke bütünlüğü ile Atatürk ilke ve inkılapları ile ilgili meseleler ağırlıklı olarak romanlarda¹ yer almaktadır. Cumhuriyet dönemi dev-

¹ Burada tipik romanlar örneklendirilmiştir: Halide Edip Adivar, *Ateşten Gömlek* (1922), *Kalp Ağrısı* (1924), *Vurun Kahpeye* (1926), *Zeyno'nun Oğlu* (1928); Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Yaban* (1932), *Ankara* (1934), *Panorama* (1953-1954); Refik Halit Karay, *Çete* (1939); Peyami Safa, *Bir Tereddüdün Romanı* (1933); Memduh Şevket Esenal, *Ayaşlı ve Kiracıları* (1934); Müfide Ferit Tek, *Aydemir* (1918), vd.

rimleri, yeni kurumlar ve yeni Türkiye'nin değerleri de edebiyatın konuları arasında yer almaktadır.

1923-1940 arası Türk edebiyatında milli edebiyat anlayışını ele alan romanlarda, dönem edebiyatının düşünsel yapısı ve ruhu, Mustafa Kemal Atatürk ve devrimleri ile özdeşleşmiştir. Atatürk'ün şahsiyeti ve inkılapları romanların temelini oluşturan ana konulardan birisidir. Çağdaş medeniyet, laiklik, bilimsel düşünce ve ilerleme fikri bu temayı destekleyen diğer alt başlıklar olarak görülmektedir.

Doğu Batı karşıtlığı² ve bunun bir sorunsal olarak ele alınması bir diğer önemli konu olarak romanlarda işlenmektedir. Yanlış Batılılaşma, Batı taklitçiliği, değerlerin farklılaşması önemli temalar arasındadır. Mehmet Kaplan (1982, s. XXI) bu dönem romanında geçmiş dönemlerden farklı olarak konuyu ele alış tarzı açısından bir farklılık olduğunu altını çizmektedir. Bu devir romanlarında yazar ve eser kahramanları açısından asırlardan beri Batı karşısında sürekli mağlubiyetlerin doğurduğu aşağılık kompleksinin sona erdiği, onun yerine kendine güvenen ruh halinin romanlara yansıdığı görülmektedir.

1923-1940 arası Türk edebiyatında milli edebiyat anlayışını ele alan romancılar³ eserlerinde, bir başka konu alanı olarak Anadolu gerçekliklerine yönelmişlerdir. Bu eserlerde savaşlardan yorgun düşmüş Anadolu ve Anadolu insanları ile onların gerçekleri, insanımızın sıkıntıları dile getirilmiştir. Bu romanlarda, Anadolu coğrafyası ve Anadolu insanı çok yönlü olarak ele alınmıştır. Uzun yıllar yaşanan savaşlardan sonra insanı yoran, onu acıtan Anadolu'nun haşın tabiatı bu kez başka başka sorunları barındıran bir yer olmuştur. Uzun süren hastalıklar, salgınlar, tarımın verimli hale gelememesi, cehalet içinde bulunan köylüler, bir de yerleşmemiş düzen içerisinde zulüm gören insanlar bu dönem edebiyatında kendisine yer bulmuştur. Böylesi bir gerçekliği gözlemleyen ve Anadolu'nun durumunun farkında olan yazarlar, Anadolu'nun geri bırakılmışlığının suçunu aydınlara yüklemektedirler.

² Burada tipik romanlar örneklendirilmiştir: Halide Edip Adivar, *Sinekli Bakkal* (1936); Müfide Ferit Tek, *Pervaneler* (1924) vd.

³ Burada tipik romanlar örneklendirilmiştir: Reşat Nuri Güntekin, *Çalıküşu* (1922), *Yeşil Gece* (1928); Sabahattin Ali, *Kuyucaklı Yusuf* (1937) vd.

Öte taraftan halk ve halk kültürü meselesi de bu dönem romanın ağırlıklı meselelerinden birisidir. Halka yönelmek ve onun kültüründen yararlanmak romanların içeriğini belirleyen bir mesele olduğu kadar roman dilinin gelişimini de tamamlayan bir meseledir. Dilde Türkcülük ve dilde sadeleşme hareketi Cumhuriyet dönemi Türk edebiyatında da süreklilik halinde gelişerek ve değişerek yoluna devam etmiştir.

Romanda anlatı açısından gerçekçi çizgi devam etmektedir. Romancılarımız realizm ve natüralizm akımına bağlı kalmışlar, gözlemci gerçekçi bir tutum içerisine girmişlerdir.

1923-1940 Arası Türk Edebiyatında Bireyin İç Dünyasını Ele Alan Romanlar

1923-1940 arası Türk edebiyatındaki en önemli açılımlardan birisini bireyin iç dünyasını ele alan romanlar ve romancılar oluşturmaktadır. 1940 sonrası modernist romanın öncülleri olan bu anlayış, romanda, Cumhuriyet döneminin belirleyici üslûp açılımını sağlayan en önemli alanlardan birisi olarak dikkatimizi çekmektedir. Yenilikçi bir bakış açısı, deneysel bir anlatı bulunmaktadır. Estetik ve sanatsal kurgunun temsili olan bu romanlarda yaratıcılık ön plâna çıkmaktadır.

Bu anlayışa bağlı romancılarımız şunlardır: Nahit Sırrı Örik (1895-1960), Abdülhak Şinasi Hisar (1887-1963), Peyami Safa (1899-1961) ve Samiha Ayverdi (1905-1993).

1923-1940 yılları arasında yazılan ve bireyin iç dünyasını anlatan romanların⁴ ele aldıkları konular şöyle sıralanabilir: Yeni bir anlayışla yazılan dönem romanları kültürümüz ve hayat arasında yeni bir bakış açısından bağ kurmaktadır. Bu tarzda kaleme alınan romanlarda medeniyet, kültür, toplum karşısında bulunan birey, içsel bir çatışma halindedir.

1923-1940 arası Türk edebiyatında bireyin iç dünyasını ele alan romanlarda, dış gerçekçiliğin ve dış dünyanın anlatımından çok içsel bir yolculuk kurgulanmaktadır. Roman kişinin içsel yolculuğunda

⁴ Burada tipik romanlar örneklendirilmiştir: Peyami Safa, *Dokuzuncu Hariciye Koşuşu* (1930), *Biz İnsanlar* (1937), *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu* (1949); Abdülhak Şinasi Hisar, *Fahim Bey ve Biz* (1941); Samiha Ayverdi, *Batmayan Gün* (1939) vd.

yalnızlık, yabancılaşma, bunalım, iç sıkıntısı, bireyin toplumla çatışması ana konular olarak dikkatimizi çekmektedir.

Romanda anlatı teknikleri açısından öne çıkan unsurlar arasında dikkati çeken en önemli alan psikoloji ve psikiyatri disiplininin roman ile kurduğu birlikteliktir. Bireyin ruh hali, iç çatışmaları psikolojik betimlemelerle okura aktarılmıştır.

Öte yandan bu romanlar derin bir felsefi bakış açısı ile okunabilmektedir. O nedenle de bu tarz roman, kendisini yetiştiren iyi bir okur gereksinimi duymaktadır.

Bireyin iç dünyasının anlatımı söz konusu olduğu için romanlarda olay örgüsü (merak unsuruna bağlı akış) geri plânda bırakılmıştır.

1923-1940 Arası Türk Romanında Toplumcu Gerçekçi Eğilim

Cumhuriyet'in ilk yıllarında gözlemci gerçekçiliğe dayanan anlayış, zaman içerisinde 1930-1940'lı yıllarda toplumcu gerçekçiliğe⁵ doğru bir değişim ve dönüşüm içerisine girmiştir. Türk edebiyatında, bu dönemin belirleyici bir özelliği de toplumcu gerçekçi tarzda roman ve hikâyeler yazılmaya başlamasıdır. Edebiyatımızda 1925 yılından itibaren izini sürdüğümüz bu algı biçimi, günümüze kadar romanda ağırlıklı olarak yer almıştır. Toplumcu gerçekçi anlayış 1940 sonrasında da Türk edebiyatının önemli kaynaklarından birisidir. Örneğin toplumcu gerçekçilik roman için söz konusu olduğunda farklı kurgular, farklı konular ve farklı yazarlarla birlikte 1980'li yıllara kadar varlığını güçlü bir şekilde hissettirmiştir (Çelik, 2006, s. 252).

1923-1940 arası Türk edebiyatında toplumcu gerçekçi eğilim açısından özellikle roman ve hikâyede öne çıkan yazarlar şöyle sıralanabilir: Sadri Ertem (1898-1943), Suat Derviş (1905-1972), Sabahattin Ali (1907-1948) ve Reşat Enis Aygen (1909-1984) Sabahattin Ali (1907-1948) bu eğilimin öncüleri arasında yer almaktadır.

Bu dönem toplumcu gerçekçi anlayış ile yazılan romanlarda realizm ya da natüralizmin izleri bulunmaktadır. Kurgu, 1970'li yıllara gelene kadar geleneksel gerçekçi yapıdadır.

⁵ Burada tipik romanlar örneklendirilmiştir: Sadri Ertem, *Çıkrıklar Durunca* (1930), *Bir Varmış Bir Yokmuş* (1933), *Düşkünler* (1935); Reşat Enis Aygen, *Afrodite Buhurdanında Bir Kadın* (1939), *Toprak Kokusu* (1944) vd.

Toplumcu gerçekçi yazarlar, çocuklukla, eserlerinde kendi dünya görüşleri ile birlikte sahip oldukları ideolojileri de kurgularına yansıtmışlardır. Dolayısıyla bu romanlar genel olarak değerlendirildiğinde tezli roman kapsamına girmektedir. Sanatın bir amacı olduğunu düşünen yazarlar, eleştirel bakış açılarını ve yer yer de ideolojilerini eserlerine yansıtmaktadırlar. Bu eğilim dolayısıyla romanlarda içerik aktarımı ön plânda yer almıştır.

1923-1940 Dönemi Türk roman ve hikâyesinde toplumcu gerçekçi romanların çoğunun ana konusunun toplum sorunları olduğu söylenebilir. Halkçı bir edebiyat anlayışı benimsenmiştir. Anadolu köy ve kasabalarında yaşanan sosyal hayata odaklanılmıştır. Köy halkının doğayla mücadelesi, devlete duyulan güvensizlik, ağa-eşraf-devlet-köylü ilişkileri detaylı olarak işlenmiştir. Ayrıca din, batıl inançlar, gelenekler, ağalık sorunu, eşkıyalık, yoksulluk, işsizlik vb. meseleler ele alınmıştır.

Yine bu anlayış ile yazılan romanlarda kişiler de bireysel özelliklerinden çok toplum içindeki konumları ve birer toplumsal varlık olmaları nedeniyle ele alınmaktadır. Kadın ve kadın sorunu, kadının toplum içindeki konumu sıklıkla sorgulanmıştır. Romancılar çocuklukla küçük insanlar ve onların yaşamları üzerine odaklanmıştır. Bu yönüyle de edebiyatın genel yapısı içerisinde yeni bir bakış açısı, yeni bir dünya anlatılmaya başlanmıştır.

Bu romanlarda eğer insan detaylı olarak anlatılıyorsa çocuklukla çevresi ile birlikte verilmekte, düzene karşı bir eleştiri yapılmaktadır.

1923-1940 Arası Türk Edebiyatında Popüler Roman Anlayışı

1923-1940 arası Türk edebiyatında popüler roman anlayışının devam ettiği ve bu alanda ağırlıklı olarak eserler verildiği görülmektedir. Tanzimat döneminde Ahmet Mithat Efendi, II. Meşrutiyet ve sonrası dönemde Ahmet Rasim, Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın tipik örneklerini verdiği popüler roman, basın yayın dünyasının ve gazete tefrikacılığının da desteğiyle 1923 öncesinde olduğu gibi çok sayıda yazarın yetişmesine çok sayıda eserin basılıp okuruna ulaşmasına vesile olur. Piyasa romanı olarak da adlandırabileceğimiz bu tarz romanlar, dönemin popüler kültürünün izlerini taşımaktadır. Popüler anlayışla yazılan romanlar bu dönem edebiyatında ciddi bir birikim oluşturmuşlardır. Günümüz açısından bakıldığında bu romanlar, estetik kaygı gü-

medikleri ve edebî değer taşımadıkları için dönemin kültürü, sosyal yaşamı ve zevkini yansıtan metinler olarak değerlendirilebilirler.

Bu evrede popüler roman dört ana damar şeklinde ilerler (Yalçın Çelik, 2006, s.379-389):

1. Duygusal Aşk Romanları
2. Halk Romanları
3. Popüler Tarih Romanları.
4. Polisiye Romanlar

Dönem edebiyatında popüler aşk romanlarında çoğunluğunu kadın yazarların oluşturduğu bir alan bulunmaktadır. Hissi ve romantik duyarlıkla kaleme alınmış romanlar bir furya halinde yazılır. Yazarlar hem sayıca çok eser vermişlerdir hem de bu romanlar çok sayıda (beş milyona ulaşan baskı sayıları bulunmaktadır) baskıya ulaşmışlardır. Eğlenceli, özellikle genç kız ve kadınları okur profiline alan, kimi zaman Fransız aşk romanlarını taklit eden, birbirine benzer konuları ele alarak duygusallığı öne çıkartan bu romanlar dönem edebiyatının art alanında belirleyici unsur olmuşlardır. Popüler aşk romanları ileride Türk sinemasının başlangıç ve gelişme dönemlerinde Yeşilçam filmleri için önemli kaynaklar arasında yer alacaktır. Bu tarz eser yazan romancılarımız arasında öne çıkan isimler şunlardır: Aka Gündüz (1884-1958), Güzide Sabri Aygün (1886-1946), Nezihe Muhittin (1889-1958), Burhan Cahit Morkaya (1892-1949), Orhan Mithat Barbaros (1894-1964), Mahmut Yesari (1895-1945), Şükûfe Nihal Başar (1896-1973), Selami İzzet Sedes (1896-1964), Muazzez Tahsin Berkant (1899-1984), Halide Nusret Zorlutuna (1901-1984), Esat Mahmut Karakurt (1902-1977), Etem İzzet Benice (1903-1967), Suat Derviş (1905-1972), Mükerrerem Kamil Su (1906-1997), Mebrure Sami Koya (1907-1992), Cahit Uçuk (1909-2004), Peride Celal (1916-2013), Kerime Nadir (1917-1984).

1923-1940 arası Türk edebiyatında popüler romancılık açısından ele alınacak ikinci açılım halk romanları alanında görülmektedir. Genellikle eski zaman İstanbul'unu merkeze alan, abartılı serüvenleri çoğunlukla mizahi tarzda anlatan, yer yer toplumsal meselelere değinen kimi zaman da külhanbeyi edası taşıyan bu romanlar ve romancılar, Ahmet Rasim ve Hüseyin Rahmi Gürpınar izini sürmüşlerdir. Temsilci-

leri arasında dikkati çeken isimler şunlardır: Sermet Muhtar Alus (1887-1958), Ercüment Ekrem Talu (1888-1956), Osman Cemal Kaygılı (1890-1945), Burhan Cahit Morkaya (1892-1949).

Popüler tarih romanları, Cumhuriyet'in ilk yıllarında çokça ilgi görmüş, geniş kitleler arasında en fazla okunan türler arasında yer almıştır. Popüler tarih romanlarında bir yandan tarih bilgisi kısmi olarak kurguya aktarılırken bir yandan da aşk, serüven ve macera gibi unsurlar metne dahil edilmiştir. Bu romanlarda İslamiyet öncesi Türk tarihi, Türk İslam tarihi, Osmanlı tarihi Türkler ve ilişkide buldukları devletlerin tarihi (Bizans, Çin, İran vd.), Osmanlı padişahları, harem ve kadın sultanlar, Kurtuluş Savaşı, I. Dünya ve Çanakkale Savaşı gibi Türk tarihinin hemen her dönemi bir biçimde ele alınmıştır (Yalçın Çelik 2006: 384). Bu tarz romanların temsilcileri arasında: Turhan Tan (186-1939), Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu (1901-1970), Abdullah Ziya Kozanoğlu (1906-1966), Murat Sertoğlu (1910-1989), Ragıp Şevki Yeşim (1910-1971), Feridun Fazıl Tülbentçi (1912-1982), Oğuz Özdeş (1920-1979), Bekir Büyükarkın (1921-1998).

288

Polisiye roman açısından dönemin önemli iki yazarı bulunmaktadır: Server Bedi (Peyami Safa 1899-1961) ve Vedat Örfi Bengü (1900-1953). Peyami Safa yarattığı Cingöz Recai tiplmesi ile Türk polisiye edebiyatında çok sevilmiştir. Yazar bunun üzerine Cıva Necati, Çekirge Zehra, tilki Leman, Kartal İhsan gibi tipler de yaratarak yerli polisiyenin tipik örneklerini vermiştir. Polisiye çevirileri de yapan Vedat Örfi Bengü yönettiği filmler için senaryo çalışmaları yaparken aynı zamanda polisiye romanlar da kaleme almıştır.

KAYNAKÇA

- Aktaş, Ş. (1996a). "Millî Romantik Duyuş Tarzı ve Türk Edebiyatı-I", *Türkiye Günlüğü*, Sayı: 38, Ocak-Şubat: 170-176.
- Aktaş, Ş. (1996b). "Millî Romantik Duyuş Tarzı ve Türk Edebiyatı-II", *Türkiye Günlüğü*, Sayı: 39, Mart-Nisan: 104-107.
- Banarlı, N. S. (1948). *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*. Yedigün Neşriyat.
- Çelik, Y. (2006). "Roman 1920-1960", *Türk Edebiyatı Tarihi 4*. (Ed. Talat Sait Halman, Osman Horata). TC Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 215-174.

- Çetin, N., Sakallı, F., ve C. Karataş (2021). *Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı*. İlbilge Yayıncılık Eğitim.
- Enginün, İ. (2006). *Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı*. Dergâh Yayınları.
- Gökşen, E. (2019). *Erken Cumhuriyet Dönemi Türk Romanında Eğlence Hayatına İktidar Odaklı Bir Bakış*. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi.
- Gündüz, O. & T. Şimşek (2018). *Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı*. Grafiker Yayınları.
- Kabaklı, A. (1965). *Türk Edebiyatı*. Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları.
- Kaplan M., Enginün, İ., Kerman Z., Birinci, N. ve A. Uçman (1982). *Atatürk Devri Türk Edebiyatı*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Karakaş, Ş. & F. Kirişçioglu (1999). *Cumhuriyet Dönemi Edebiyatı*. Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.
- Kolcu, A. İ. (2008). *Cumhuriyet Dönemi Edebiyatı*. Salkımsöğüt Yayınevi.
- Korkmaz, R. (2005). *Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı (1839-2000)*. Grafiker Yayınları.
- Kurdakul, Ş. (1987). *Çağdaş Türk Edebiyatı - Cumhuriyet Dönemi*. Broy Yayınları.
- Mutluay, R. (1973). *100 Soruda Çağdaş Türk Edebiyatı*. Gerçek Yayınevi.
- Mutluay, R. (1973). *50 Yıllık Türk Edebiyatı*. İş Bankası Yayınları.
- Oktay, A. (1993). *Cumhuriyet Dönemi Edebiyat-1923/1950*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Tuncer, H. (1996). *Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı I ve II*. İzmir.
- Ünlü, M. & Ö. Özcan (1990). *Yirminci Yüzyıl Türk Edebiyatı II (1923-1949)*. İnkılap Kitabevi.
- Yalçın, A. (1992). *Cumhuriyet Dönemi Türk Romanı*. Günce Yayınları.
- Yalçın, A. (2011). *Cumhuriyet Dönemi Çağdaş Türk Romanı Siyasal ve Sosyal Değişimler Açısından (1946-2000)*. Akçağ Yayınları.
- Yalçın Çelik, S. D. (2006). "Popüler Roman", *Türk Edebiyatı Tarihi* 3. (Ed. Talat Sait Halman, Osman Horata). TC Kültür Ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 359-392.
- Yalçın Çelik, S. D. (2021). "1940'tan Günümüze Türk Romanı", *Türk Edebiyatı Tarihi II* (Ed. Öztürk Emiroğlu). İdeal Kültür Yayıncılık, 1021-1114.

MEŞRUTİYET’İN VE CUMHURİYET’İN İKİ PROMETESİ

Dinçer APAYADIN*

Öz

Prometheus, Yunan mitolojisinin öne çıkan ve modern edebî metinlerde sembolik biçimde sıklıkla anılan karakterlerinden biridir. İnsanoğlunun yaşam mücadelesindeki zayıflığına üzüldüğünden, tanrılardan ateşi çalarak onlara armağan eden, böylelikle aydınlanmanın doğrudan bir simgesi hâline gelen Prometheus, bu davranışından ötürü tanrı Zeus tarafından cezalandırılır. Prometheus insanları aydınlatmanın bedelini sonsuz bir azaba mahkûm olmakla öder. Anlatı, bu yönüyle tam bir aydın tipolojisi temsiline dönüşmüş ve özellikle toplumsal problemlerin yoğunlaştığı dönemlerde bir benzetme unsuru olarak kullanılmıştır. Türk şiirinde Prometheus’un bir imaj biçiminde kullanıldığı meşhur şiirlerden akla ilk geleni Tevfik Fikret’in “Promete”sidir, denilebilir. Bu şiir tüm göstergeleriyle birlikte Osmanlı İmparatorluğu’nun yirminci yüzyıl başlarındaki toplumsal ve siyasi koşulları karşısında aydın duyusuna sahip bir zihniyetin kendi durumu üzerinde düşündüğü bir metindir. Bununla birlikte II. Meşrutiyet döneminin toplumsal içerikli şiirlerindeki hâkim zevk ve anlayışın yansıdığı bir şiir olarak beliren “Promete”, imajın kaynağına bağlanmak açısından iyi bir örnek teşkil eder. Cumhuriyet döneminin bir iddiayla ortaya çıkan şiir topluluğu Yedi Meşaleciler arasında şairlikte ısrarcı ve başarılı isimlerinden Ziya Osman Saba da *Meşale* dergisinde aynı başlıklı bir şiir yayımlar. *Meşale* şairleri, mitolojik kaynaklardan da beslenmeye çalışan bir anlayışı

* Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi, E-posta: dincer.apaydin@hbv.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-8045-0786>.

benimsediklerinden, böylesi bir şiirle karşılaşmak anlaşılırdır. Ancak bu şiir, Promete'yi toplumsal bağlamından ziyade estetik tarafıyla önceleyen ve böylelikle Cumhuriyet'in ilk yıllarında sade dille sürdürülen saf şiir zevkinin özellikleri hakkında da bilgi veren bir metin mahiyetindedir. Bu çalışmada, söz konusu iki şiir karşılaştırmalı biçimde incelenecek ve ait oldukları tarihî devrenin özellikleriyle Promete imajının kullanımı ve dönüşümü bağlamında değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Tevfik Fikret, Ziya Osman Saba, Prometheus.

TWO PROMETHEUS OF THE CONSTITUTIONAL MONARCHY AND THE REPUBLIC

Abstract

Prometheus is one of the prominent characters of Greek mythology and frequently mentioned symbolically in modern literary texts. Prometheus, who was sorry for the weakness of mankind in the struggle for life, stole fire from the gods and gave it to them, thus becoming a direct symbol of enlightenment, was punished by the god Zeus for this behavior. Prometheus pays the price of enlightening people by being condemned to eternal torment. With this aspect, the narrative has turned into a representation of a typology of intellectuals and has been used as an element of simile, especially in the periods when social problems intensified. It can be said that Tevfik Fikret's "Promete" is the first poem that comes to mind among the famous poems in which Prometheus is used as an image in Turkish poetry. This poem, with all its indications, is a text that reflects on the situation of a mentality that has an intellectual sense in the face of the social and political conditions of the Ottoman Empire at the beginning of the twentieth century. However, it appears as a poem that reflects the dominant taste and understanding in the constitutional period poems, is a good example in terms of connecting to the source of the image. Ziya Osman Saba, one of the persistent and successful poets among the Yedi Meşaleciler, which emerged with a claim in the Republican period, also writes a poem with the same name in the Meşale magazine. It is understandable to encounter such a poem as the poets of Meşale adopt an understanding that uses mythological elements in their poems. However, this poem is in

the nature of a text that prioritizes Prometheus with its aesthetic side rather than its social context and thus gives information about the characteristics of the poetic taste in the first years of the Republic. In this study, the two poems in question will be examined comparatively and evaluated in the context of the use and transformation of the image of Prometheus with the characteristics of the historical period they belong to.

Keywords: Tevfik Fikret, Ziya Osman Saba, Prometheus.

Giriş

Türk şiirinin doğal gelişim seyri içinde benimsediği benzetme unsurları teşbihten mazmuna, mazmudan sembole ve nihayet sembolderin imgeye doğru ilerleyen bir yol izler. En eski Türk şiirinden, uzun soluklu bir imparatorluğun temellendirdiği divan şiirine, on dokuzuncu yüzyılın romantik sonrası söyleminden etkilenip önce topluma; yirminci yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren sanata bakışın modernleşmesiyle bireyin kendi dünyasına yönelen şiirimize bakıldığında, bu dönüşümün izlerini sürmek mümkündür. Diğer milletlerin edebiyatlarında, başka sanat dallarının gelişim evrelerinde de gözlemlenebilecek bu dönüşüm süreci sanatın insan idrakindeki istikameti hakkında fikir vericidir: Sanatın bireyselleşmesi, anlamın soyutlaşmasıyla ve göstergelerin dönüşmesiyle birlikte yürümektedir.

Türk şiirinde, Edebiyat-ı Cedide şairlerinin bireyin iç dünyasını şiire taşımak bağlamında önemli katkıları vardır. Batılı kaynaklardan beslenen ve yaşam koşullarının kendileri için zorlaştığı bir devrede eser veren Edebiyat-ı Cedide şairleri, daha içe dönük ve sembolik bir söylemi benimseyerek edebiyattaki eski-yeni cephelerinin sınırlarını keskinleştirecek bir şiir anlayışının sürdürücüsü olurlar. Bu grubun önde gelen şairlerinden Tevfik Fikret'inse Edebiyat-ı Cedide tarzı şiirin kimi taraflarıyla örtüşmeyen, topluma dönük bir dikkati bireysel hassasiyetleri üzerinden işleyen, hatta içselleştiren bir mizaçla şiir yazdığı bilinir. *Rûbab-ı Şikeste*'de karşılaşılan Fikret, Edebiyat-ı Cedide'nin zevk ve şiir anlayışına daha yakın bir portre çizerken; II. Meşrutiyet'in ilanı sonrasında daha ümitvar bir söylemle beliren Fikret'in topluma dönük hassasiyetinin üzerine daha çok eğildiği söylenebilir.

Fikret'in *Haluk'un Defterinden* adlı kitabında yer alan "Promete" adlı şiiri, işte bu ikinci devrenin ürünlerindedir. Oğlu Haluk'un yurtdışına gidişinden sonra ona ithafen kaleme alınan çeşitli manzumelerin arasındaki "Promete"; Mehmet Kaplan tarafından Fikret'in olgunluk çağı eserleri arasında değerlendirilirken, şu ibarelerle açıklanır:

"Promete" şiirinde Fikret, oğluna, Tanrılara baş kaldıran mitoloji kahramanını örnek olarak gösteriyor. Bu sembol ile Fikret, *Rûbab-ı Şikeste*'deki hülyaları içine kapalı, âciz insan tipinin tam zıddı olan yeni bir insan fikrine ulaşmış oluyor (2017, s. 161).

Promete, mitolojik anlatılar içinde kazandığı anlam değeri bakımından şiirsel bir sembole dönüştürülmeye çok uygun bir karakterdir. Bilindiği gibi, öyküsündeki olağanüstülük hem insanlığın yaratılışına vesile olması hem de onlar için tanrılardan ateşi çalmasıyla ilişkilidir:

Prometheus: İnsanı çamurdan yaratan ve göklerden ateşi çalıp insanlara veren kurtarıcı. Bu meydan okuma eylemi nedeniyle Zeus onu bir kayaya zincirledi ve burada otuz bin yıl boyunca bir kartal ya da akbaba, her gece yenilensin diye gündüzleri karaciğerini gagaladı. Sonunda kuşu vuran Herakles tarafından serbest bırakıldı (Coleman, 2007, s. 846).

Ateşi tanrılardan çalarak ondan mahrum insanlara getirmenin ve karşılığında bir bedel ödemenin sembolik anlamı, cahil toplumları eğitmek, ileri götürmek için çabalayan aydınların karşılaştıkları zorluklara benzerlik gösterir. Bu benzetme yönünden hareketle kurulan "Promete" şiiri de II. Meşrutiyet döneminin aydınlar için ümitvar görünen havasının belirginleştirdiği bir söylemle ortaya çıkar:

PROMETE

Kalbinde her dakika şu ulvî tahassürün
Minkâr-ı âteşini duy, dâimâ düşün:
Onlar niçin semâda, niçin ben çukurdayım?
Gülsün neden cihan bana, ben yalnız ağlayım? ...
Yükselmek âsmâna ve gülmek ne tatlı şey!
Bir gün şu hastalıklı vatan canlanırsa... Ey
Müştâk-ı feyz ü nûr olan âtî-i milletin
Meçhul elektrikçisi, aktâr-ı fikretin

Yüklen, getir -ne varsa- biraz meskenet-fiken,
 Bir parça rûhu, benliği, idrâki besleyen
 Esmâr-ı bünye-hîzini; boş durmasın elin.
 Gör dâimâ önünde esâtîr-i evvelin
 Gökten dehâ-yı nârı çalan kahramânını...
 Varsın bulunmasın bilecek nâm-ü şanı. (Polat, 2021, s. 675)

Kabaca iki anlam biriminden meydana geldiği söylenebilecek “Promete”de, şair-özne, sanki karşısında Promete karakteriyle konuşuyormuş ve ona yaptığı işin ve yüklendiği sorumluluğun yüceliğini anlatıyormuş gibi görünür. Ancak sonraki birimden anlaşıldığı üzere konuştuğu kişi Promete’nin kendisi değildir. Şair-öznenin Promete’nin bilincinin içinden seslenmesine imkân sağlayan durum, kendi hayat tecrübesini Promete ile özdeşleştirilmesi olmalıdır. Bu duygusal özdeşliği ifade eden şair-özne, söylediklerini Promete’nin -veya onunla işaret ettiği muhatabının- ümitsizliğe düşmesini engellemek; ona nasihat etmek için kurgulamıştır. Muhatap hem diğer tanrılara/tanrısal varlıklara hem de insanlara bir arada bakarak “bütün cihan gülerken yalnız neden kendisinin acı içinde” olduğunu sorgular. Şair özne ise bu acıyı bir “ulvî tahassür” olarak nitelendirmiştir.

İkinci birimde kendisine seslenilenin, Promete ile özdeşlik ilişkisi önceki birimde kurulmuş aydın tipi olduğu anlaşılır. Bu birimde ayrıca “vatan” ve “millet” kavramlarıyla karşılaşılır. Böylelikle şiirin sürdürülen hayatla ve yazıldığı dönemin gerçekliğiyle ilişkisi kurulur. Şair özne, vatani ve millete hizmet eden, milletin geleceğinin parlak olması için çalışan kim olursa olsun, yapıp etmelerinin arka planında Promete’den kalan bir ilham bulunacağını ifade etmektedir. Böylelikle Promete’yi bir sembol hâline getiren şair, ödenecek bedeli meşrulaştırır; aydına da aynı bağlamda seslenir: Yapıp ettikleri unutulsa, kimse adını hatırlamayacak olsa bile önemli olan yapılanlardır. Akılda tutulması gerekense Promete’nin çektiği zahmettir.

Fikret’in böylesi bir metinle görünmesi, Türk kültür hayatının önde gelen aydınlarından biri olarak, onun duyuş tarzındaki umut ve coşkuyu gözlemlemek açısından önemlidir. Aynı şairin sadece birkaç yıl önce, yine oğluna ithafen kaleme aldığı “Hayat” adlı metninde şu mısralarla karşılaşılıyordu:

Hayır, bu zehrime sen varis olma evladım;
 Yarın ümit ediyorlar ki, bir genişçe adım,
 Bir atlayış, -ne diyorlardı pek de anlamadım-
 Hayatı kurtaracak;
 Beşer... Bu şimdi muazzeb sürüklenen meflûc
 Adım adım edecek zirve-i halasa urûc...
 İnan Haluk, ezeli bir şifadır aldanmak! (Polat, 2021, s. 522)

Şiirden yansıyana bakıldığında, neredeyse bütün insanlardan ümidini kesen aydın zümrenin, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra geleceğe dair umutlarının yeşerdiği; çalışmak azminin kuvvetlendiği görülmektedir. Dolayısıyla Tefvik Fikret'in Promete'yi şiire konu etmesi bir tesadüften ya da fanteziden ibaret değil, son derece bilinçli bir tercihtir.

Cumhuriyet'in ilanından sonra kültür-edebiyat sahasında yaşanan yenilikler; Türk şiirinin çeşitli paradigmlar etrafında zenginleşmesine imkân sağlar. Dünyevî bir dikkatle beliren Nâzım Hikmet'in şiirinin kendisini göstermesi, Ahmet Hâşim'in şiire dair görüşlerini ifade etmesinden sonra, şiirle ilgilenen birkaç gencin ortak bir beyanname etrafında 1928'de bir araya gelmesi, Cumhuriyet'in ilk beş yılında öne çıkan önemli poetik tutumlarından.

Yazılarımızı tetkik ediniz; kendi dar hususiyetimize, aşkımıza, sevinç ve kederlerimize ne kadar az yer verilmiş olduğunu göreceksiniz. Hem artık bugünkü nesil hislerin aynen terennümünden zevk almıyor. Mesela ıztrâbı niçin bir kahkaha şeklinde anlatmayalım. Bazen öyle tebessümler vardır ki en derin hıçkırıklardan fazla elem ifade ederler (Sabri Esat, vd., 2012, s. 3).

Yedi Meş'alecilerin ortaya çıkışı iddialı olmuştur. Ne var ki aynı hız ve kararlılıkla şiir serüvenlerini sürdürdüklerini söylemek mümkün değildir. Bunun çeşitli nedenleri olsa da belki de en önemlisi, aslında "Ayşe Fatma terennümü"nden sıkıldıklarını ifade eden ve şiirde yeniliği zaman zaman gülmece zaman zaman da daha önce değinilmeyen türden konularla sağlayacaklarını iddia eden grubun, aslında sade dille sürdürülen saf şiir anlayışına eklemlenen ve tam olarak kaçınmaya çalıştıkları şiir anlayışına uygun metinler üreten kimseler olmalarıdır. Bu grubun kalıcı şairlerden biri Ziya Osman Saba'dır. Yalnızca günümüzden bakıldığında değil, 1920 ve 30'lara daha yakın yayınlarda

da Ziya Osman'ın şiirdeki başarısı aynı kalıcılık vurgusuyla işaret edilmiştir:

Şiirlerini “Sebil ve Güvercinler” adlı bir kitapta toplayan Ziya Osman Saba, Yedi Meş’aleciler arasında şiire en çok sadık kalan sanatkârdır. Onun hemen bütün şiirlerinde hâkim olan ruh şöylece hülâsa edilebilir: Dünyayı daima iyi ve güzel taraflarıyla sevmek... Tanrıya ve eserlerine saygı ile hayran kalmak... Çocukluk denilen saf, temiz ve mesut çağın daima hasretini çekmek... (Ediboğlu, 1944, s. 142)

Yedi Meş’alecilerin bir arada görüldüğü diğer yayın *Meş’ale*, aynı duyuş ve anlayışla sürdürülen kısa süreli bir edebiyat dergisidir. Hem bu dergide hem de ortak kitaplarında farklı konu arayışlarını zaman zaman mitoloji ekseninde sürdüren şairlerin, bazı şiirlerinde kimi mitolojik karakterlerden ya da egzotik mekânlardan söz ettikleri görülür. Ziya Osman Saba'nın “Promete”si de bu bağlamda yazılmış şiirlerdendir. *Meş’ale* dergisinin beşinci sayısında karşılaşılan şiirde, Fikret'in çizdiğinden daha farklı bir Promete portresi vardır:

PROMETE

Altında bir uçurum, üstünde bir uçurum.
Burada diz bükmeden ömrün işkencesine,
Simsiyah bir boşluğa derdimi inliyorum.

Neden sesim varmıyor bu dağın gecesine?
Cılız olan ses mi yoksa âlem mi sağır?
Tekrar göğüs gererim bir kartal pençesine.

Tırnakları etime batarken ağır ağır,
Acıyla gerilirdi ayağımda bir zincir,
Haydi derim, kalbime, haydi kuvvetle bağır!

Kanıımı seven kartal bir gün son defa gelir,
Son defa, katılaştan vücudumu gagalar...
Şimdi, bir alkış gibi yeryüzünden yükselir,
Kargalar, sevincinden haykırıştan kargalar! (Ziya Osman, 1928, s. 16)

Bu şiirde ilk fark edilen, şair öznenin bir başkası değil Promete'nin kendisi olmasıdır. Aynı mitolojik anlatıya referansta bulunmasına karşın halkı aydınlatmak ve bu işlevinden ötürü gururlanmaktan hayli

uzaktaki Promete, etrafında kimseler olmadığı için kendi kendine konuşmaya başlamıştır. Her gün yinelenen azabıyla bir hesaplaşmaya girişen şair öznenin sonunda artık pes etmesi, hatta bir gün öleceğini veya hayatına son vereceğini düşündürmesi, Fikret'in idealize ettiği Promete'den başkasıdır.

Şu hâlde, Promete'nin pişmanlığı, ümitsizliği hakkında ne söylenebilir? Meşrutiyet devri aydınlarının gelecekte daha umutlu ve iyimser, Cumhuriyet dönemindekilerinse daha karamsar olduğu çıkarımına mı varmak gerekir? Oysaki Cumhuriyet'in kuruluşu ve özellikle ilk yıllarında yarattığı heyecan atmosferi son derece yenilikçi, gelecek vaat eden ve aydınlarına sorumluluklar yükleyen bir söyleme sahiptir.

Burada değişenin zihniyetle ilgili değil, imajın algılanış biçimiyle ilişkili olduğunu söylemekte yarar vardır. II. Meşrutiyet döneminde yazılmış ve kısmen toplumsal fayda gözettiği ileri sürülebilecek bir metinle aynı mitolojik figürü konu edinen ve Cumhuriyet döneminde yazılan bir başka metnin bakış açısı bakımından ayrışması şiir anlayışında değişen bir özelliğin habercisi olur. Promete, bir aydın sembolünden yalnızlık imgesine dönüşmüştür. Böylelikle hemen her şairin kendi duyusuyla şekillendirebileceği, kendi içsel ıstırapıyla ilişkilendirebileceği bir imaj belirir. Elbette bu dönüşümün izahında, Cumhuriyet sonrası sade dille sürdürülen saf şiir anlayışıyla Tevfik Fikret'in II. Meşrutiyet devrindeki şiire bakışı arasındaki farkın da bir yeri vardır.

Aşağıdaki şiiri yazmadan çok daha öncesinde edebiyat dünyasına giren ve özellikle manevi duyarlılıkları konu edindiği felsefi dörtlükleriyle bilinen Abdullah Cevdet'in de, kendi dergisi *İctihad*'da Promete'yle ilişkili bir şiiri bu yıllarda yayımlanır. Abdullah Cevdet, özellikle ömrünün son yıllarında kendi aydın pozisyonunun ziyadesiyle farkında olan, hatta bunu ifade ediş biçiminden ötürü de eleştirilen (Gündüz, 2007, s.133) bir entelektüeldir. Dolayısıyla kendisini Promete yerine kolaylıkla koyabilecek, Fikret'tekine benzer bir duyuş sergileyebilecek bir bilince sahip olduğu söylenebilir. Buna rağmen, Abdullah Cevdet de devrin değişen şiir anlayışı gereği, kendi iç dünyasından hareketle, Ziya Osman'ın şiirine benzer bir duyarlılığı sürdürür:

PROMETE'NİN ŞİARİ SÖYLÜYOR

Alır mazlumlar ilk ateş-i isyanı ruhumdan,
Peşimandır beni halk ettiğinden zalim Allah'ım,
Dikenden tacımı insanlığın hüsranı örmüştür
Mesih'in çarmıh üstünden uçan son ahıdır, ahım. (Abdullah Cevdet, 1929, s. 5147)

Şiirdeki öznenin yine Promete'nin kendisi olduğu görülmektedir. Bununla beraber Promete kendisini zaman ötesi bir referansla Hz. İsa ile özdeşleştirmiş, insanlığa karşı iyilik göstermesine rağmen hüsrana uğramanın yarattığı hayal kırıklığını ifade etmiştir.

Sonuç olarak bu bildiride, şiirdeki bir benzetme unsurunun sembolden imaja dönüşmesine örnek gösterilebilecek iki metin üzerinde durulmuştur. Şiir incelemesinde bir metnin ait olduğu dönemi gündem etmek ve metni o günlerin koşullarını gözeterek değerlendirmek işinin, Türk şiirinin gelişim safhalarını takip edebilmek için yeterli bir çaba olamayacağı gösterilmeye çalışılmıştır. Üstelik yazılışları arasında yirmi sene kadar fark bulunmasına rağmen, benzer siyasal motivasyonların yarattığı yenilik havası içinde kaleme alınan bu metinlerin şiirsel bir göstergeye bakışı ve onu kullanma biçimi farklılık gösterebilmektedir. Eğer yirmi yıl yerine periyodu çok daha uzatacak olsaydık, bazı benzetme unsurlarının izi sürülemez ölçüde değişip dönüştüğünü ve çeşitlendiğini de söylemek imkânımız olacaktı. Bu bağlamda Türk şiirinde gerek imgenin arkaizmini takip edebilmek gerekse siyasal boğumlanmaların edebî metinler üzerindeki etkilerini daha somut gösterebilmek için, böylesi birkaç kelime ve/veya kavramın izlenmesi gerektiğini düşünüyorum.

KAYNAKÇA

Abdullah Cevdet [Karlıdağ]. (1929). "Promete'nin Şiari Söylüyor." *İçtihad*, S. 270, s. 5147.

Coleman, J. A. (2007). "Prometheus", *The Dictionary of Mythology*. Arcturus Publishing Limited.

Ediboğlu, B. S. (1944). *Türk Şiirinden Örnekler 1920-1944*. Berkalp Kitabevi.

Gündüz, M. (2007). "Ömrü Ateş Bir Şairin Feryadı: Abdullah Cevdet'in Şiirinde Soyolojik Temalar C. 13, S. 52, s. 127-139.

Kaplan, M. (2017). *Tevfik Fikret Devir-Şahsiyet-Eser*. Dergâh Yayınları.

Polat, N. H. (2021). *Tevfik Fikret – Bütün Eserleri Eleştirel Basım*. Yapı Kredi Yayınları.

Sabri Esat, Yaşar Nabi vd. (2012). *Meşale* (Haz. Mehmet Can Doğan). Kurgan Edebiyat.

Ziya Osman [Saba]. (1928). "Promete.", *Meşale*, S. 5, s. 16.

EDEBİYAT SOSYOLOJİSİ ÇALIŞMALARINDA YAKLAŞIM DEĞİŞİMLERİ

Olgun GÜNDÜZ*

Öz

Edebiyat Sosyolojisi, edebi çalışmaların sosyolojik çözümleme ve analizlere yaptığı katkı üzerine şekillenmektedir. Bu anlamda kullanılan edebi dil ve yapılan çıkarsamalar sosyoloji disiplinine bir bilgi türü olarak da aktarılabilir. Edebiyat Sosyolojisi içinde inceleme konusu edilen edebi metinler her ne kadar toplumsal gerçeklikle dolaylı bir ilişki kursa da bu gerçekliği yansıtma özelliği güçlü eserlerdir. Türkiye’de Edebiyat Sosyolojisi çalışmaları görece yeni olmakla birlikte iki disiplinin birbiri ile olan teması oldukça eskiye dayanmaktadır. Tanzimat sonrası edebiyatından Cumhuriyet dönemi eserlerine dek uzun bir aralıkta üretilen edebi eserler toplum ve ona dair unsurların geniş bir panoramasını sunar. Sosyoloji disiplinin bu eserlere yönelmesi yakın dönemde mümkün olsa da bu eserler içerikleriyle sosyoloji için önemli birer kaynak olma özelliğini korumaktadır. Bununla birlikte Edebiyat ve Sosyoloji ilişkisinde gerek metot ve ölçütlerin ne olacağı, gerekse bilgi toplama araçlarının nasıl kullanılacağı, ne tür çalışmaların bu interdisipliner yaklaşımla ele alınacağı yeterince ele alınmış bir konu değildir. Günümüzde, dijital teknolojilerin kullanımının yaygınlaşmasıyla, yapay zekâ ve dijital yazılımlar da çeşitlenmiş ve bu enstrümanların gerek edebi eserlerin üretimine gerekse üretilen eserlerin incelenmesine getirdiği yenilikler söz konusudur. Bu çalışmada Edebiyat Sosyolojisi çalışmalarının tarihsel bir değerlendirmesi yapılarak yakın dönem çalışmalarında gözlemlenen çeşitlen-

* Doç. Dr., Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, E-posta: gunduzolgun@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-6749-5808>.

melere yer verilecek ve geleceğe yönelik disiplinin gelişim imkanları tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Edebiyat sosyolojisi, disiplinlerarasılık, dijital dönüşüm, yapay zekâ.

SHIFTS OF APPROACHES IN SOCIOLOGY OF LITERATURE STUDIES

Abstract

Sociology of Literature is shaped by the contribution of literary studies to sociological analysis. In this sense, the literary language used and the inferences made can be transferred to the discipline of sociology as a type of knowledge. Although the literary texts analyzed in Sociology of Literature establish an indirect relationship with social reality, they are still powerful works that reflect this reality. Even though Sociology of Literature studies in Türkiye is relatively new, the contact between the two disciplines with each other is quite old. Literary texts produced over a long period of time, from post-Tanzimat literature to Republican literature, present a wide panorama of society and its elements. Despite the fact that it has only recently been possible for the discipline of sociology to turn to these works, they remain an important source for sociology with their content. However, what the methods and criteria should be in the relationship between Literature and Sociology, how information-gathering tools should be used, and what kind of studies should be handled with this interdisciplinary approach is not a subject that has been sufficiently addressed. Today, with the increasing use of digital technologies, artificial intelligence and digital software have diversified and these instruments have brought innovations to both the production of literary texts and the analysis of these texts. In this study, a historical evaluation of the Sociology of Literature studies is made, the diversifications observed in recent studies are given and the possibilities for the future development of the discipline are discussed.

Keywords: Sociology of literature, interdisciplinarity, digital transformation, artificial intelligence.

Giriş

Disiplinlerarası çalışmaların çoğaldığı günümüz yazın alanında edebiyat eserlerinin de sosyoloji, psikoloji, felsefe, tarih, iktisat gibi alanların araştırma konularına dahil olduğu görülmektedir. Sosyoloji ve Edebiyat alanlarının yakınlaşmasıyla mümkün hale gelen Edebiyat sosyolojisi de bu birlikteliğin tezahürlerinden biridir. Sosyoloji disiplininin insan ve topluma dair gerçekleştirdiği okuma ve analiz biçiminde edebi eserlerin önemli bir işlevi vardır. Dönemin özelliklerini anlamada kullanılacak araştırma yöntemleri belli sınırlılıklar ihtiva edeceğinden bu anlamaya dönemin edebiyat eserlerini de dahil etmek daha gerçekçi, üretken ve zenginleştirici okumaları mümkün hale getirmektedir. Edebiyat sosyolojisi dört ana unsur üzerinden edebi eserleri çalışma konusunda dahil eder. Bunlar; eser, yazar, basım, yayım ve dağıtım unsurları ile okuyucu alanlarıdır. Eser alanında, eserin türü, muhtevası, ele aldığı dönem gibi özellikler üzerinden analiz konusu edilirken yazar alanı, yazarın konumu, perspektifi, sosyalleştiği dönem özellikleri, karakteri ve kişiliği gibi özellikleri irdeler. Eserin basım, yayım ve dağıtım unsurları ile okuyucuda karşılık bulma biçimi de yine edebiyat sosyolojisinin ilgilendiği alt alanlardan diğer ikisidir. Teknoloji ile birlikte Edebiyat sosyolojisinin çalışma konusu olan bu dört ana unsurun da değiştiği görülmektedir. Dijitalleşme ile birlikte edebi eserler dijital ortamlarda üretilirken, yazarın konumu da yapay zekanın varlığı ile birlikte makine ile rekabet etmek zorunda kalacağı bir dönemi beraberinde getirmektedir. Edebi eserlerin de yapay zeka teknolojileri tarafından üretilme ihtimali bir dizi tartışmayı da beraberinde getirmektedir. İnsan yazar karşısında makine yazar veya yapay zeka yazarın varlığı, yapay zeka tarafından üretilen eserin ancak bir kopya olabileceği ve yapay olacağı, bu eserlere ancak çıktığı denebileceği, soğuk, mekanik ve ruhsuz olmalarıyla asla insan tarafından üretilen edebi eserlerin taşıdığı duygusal derinlik ve etkileyicilik gibi özellikleri bünyelerinde barındırmayacağı bu tartışılan hususlardan bir kaçıdır. Teknoloji ile birlikte gerek yazarın gerekse edebiyat eserlerinin konumunu incelemeye çalışan bu çalışma bir yönüyle Edebiyat sosyolojisinin çalışma nesnesinin değişen muhtevasını diğer yönüyle de gelecekte bu alanda yapılacak çalışmaların nasıl şekilleneceğine ışık tutma amacı taşımaktadır.

Edebiyat ve Sosyoloji İlişkisi

Edebiyat sosyolojisi, edebi çalışmaların sosyolojik çözümleme ve analizlere yaptığı katkı üzerine şekillenmektedir. Bu anlamda kullanılan edebi dil ve yapılan çıkarsamalar sosyoloji disiplinine bir bilgi türü olarak da aktarılabilir. Edebiyat ve Sosyolojisi çalışmalarının temeli edebiyat ve toplum arasında var olan etkileşimin karakterini açığa çıkarmaktır. Bu çalışmada söz konusu etkileşim ilişkisi belli başlıklar altında ele alınacaktır.

Edebiyat, gerçek ya da kurmaca fark etmeksizin sıradan dilin dönüştürülmüş, yoğunlaştırılmış, estetize edilmiş metinler alanıdır. Bu anlamda Edebi eser için söylenebilecek şey, onun gerçeği yansıtma gücünün olup olmaması değil bu gücün nasıl kullanıldığıdır (Eagleton, 2004, ss.17-18). Burada dil devreye girmektedir. Edebi dil, yer yer retoriğe dayalı, dolaylı, mecazlar, istiareler, kapalı anlamlar, yan anlamlar, ironi, estetik gibi daha bir çok unsurun bir araya getirilmesi ile meydana gelir. Bütün bunlar Edebi eserlerin toplumsal gerçekliğin çok uzağında oldukları anlamına gelmemelidir. Ortaya çıktıkları toplumun değer sistemi, dönemin siyasi yapısı, yazarın yönelimi gibi belirleyici etkenler edebi eserlerin muhtevaları hakkında ipuçları verir. Edebi eserlerin kurmaca dahi olsa tekabül ettiği bir sosyal zemin mutlaka vardır, dolayısı ile toplum gerçeklerinden tümüyle soyutlanmış değildirler (Kayalı, 2003, s.79). Toplumsal yapıya dair, din, gelenek, kültür, değer sistemi, ideolojik algılar, örf ve adetler gibi daha bir çok unsur edebi eserde mutlaka yansıma biçimi bulur (Wellek ve Varren, 1993, s.82).

Sosyoloji disiplinin oluşma sürecine bakıldığında bilimsel bir bilgi türü olarak konumlandığı dikkat çeker. Sosyoloji için açıklayabileceği, tanımlayabileceği olgular bilimsel yöntem ve analizlerle ele alınmalıdır. Bu çerçevede sosyolojinin ana işlevi toplumsal gerçekliği ortaya çıkarmaktır. Ancak, gelenek, kültür, dil gibi içinde bulunulan topluma has unsurlarla birlikte düşünüldüğünde söz konusu gerçekliğin genel geçer, evrensel bir gerçeklik olduğunu söylemek imkânsızlaşmaktadır. Tam tersine gerçeklik sosyal bir inşadır (Berger ve Luckmann, 2008). Edebiyat ve sosyoloji disiplinlerinin birbirine yaklaştığı yer tam da burasıdır. Her ikisinin de ortak paydası, toplumsal olarak üretilen sosyal bir karakter taşımalarıdır.

Edebiyat Sosyolojisi ve Disiplinlerarasılık

Edebiyat Sosyolojisi her şeyden önce iki disiplinin iç dinamiklerinin bilgi türü ve yöntem biçimlerinin birbirinden karşılıklı istifade etmesi sonucunda ortaya çıkmaktadır. İki bilgi türü arasındaki disiplinlerarasılık ilişkisi sosyal bilimlerin son zamanlardaki çerçeveyici, sınırları çok katı belirleyici dolayısı ile daraltıcı etkilerini aşmak anlamında da önemli bir imkandır.

Edebiyat sosyolojisi, edebi metinlerin içerdiği analiz ve çözümlemelerin edebi bilgi türü olarak sosyoloji çalışmalarına kaynaklık etmesiyle ortaya çıkmıştır. Edebi metinler, sıradan yazılar değildir. Edebiyat bir aydın uğraşdır. Yazarın eserini ortaya çıkarma sürecine bakıldığında önce yazacağı konu üzerine dikkatli bir araştırma yaptığı, bilgi topladığı görülür. Yazarın beslenme kaynakları bile edebi eserin niteliği hakkında bize önemli bilgiler verebilir (Escarpit, 1968, s.10). Yazar kendi ilgisi ile seçtiği herhangi bir konuyu belli bir perspektiften okuyucuya yansıtır. Yazarın yansıttığı perspektifin sosyal yönü, içinde bulunduğu toplumun dil, kültür, din, gelenek gibi unsurları tarafından biçimlenmesidir. Dolayısı ile yazar önce sosyallikten etkilenir yazdığı eserle de yine sosyalliğe yön verir. Edebi eserler bu anlamda refleksif bir yapıdadırlar. Başka bir şekilde söylemek gerekirse, edebi eserler ortaya çıkma serüvenlerinde içinde bulunulan toplumsal ve tarihsel koşulların izlerini taşıırken diğer yandan yazar duyarlılığı ve birikimi olayların ele alınış tarzını biçimlendirmekte ve oluşan eserler yeniden okuyucuya etki ve yankı bularak dönmektedir (Millas, 2000, s.8).

Edebiyat Sosyolojisi ve Roman

Sosyoloji için edebi eserler toplumsal kabullerin, toplumsal yapıyı oluşturan iç dinamiklerin yazar perspektifinden yansıma biçimi ile önem kazanırlar. Özellikle toplumsal değişim, gelenek ve geleneğin dönüşüm mekanizmalarını anlamak açısından edebi metinler dikkat çekicidir. Edebiyat disiplini içinde her ne kadar şiir ve hikaye türleri yer alsa da sosyolojiye kaynak teşkil etmek bakımından roman öne çıkmaktadır. Edebiyat sosyolojisi bir anlamda roman sosyolojisi olarak da okunabilir. Türkiye’de özellikle köy sosyolojisi çalışmaları köy romanları üzerinden takip edildiğinde ancak belli bir anlam kazanmaktadır.

Kemal Tahir, çoğu konuların sosyolojik ve tarihsel anlamda çözümlenmediği bir toplumda romancılara toplumun sosyolojik ve tarihsel gerçeklerini anlamlandırmak, çözümlmek görevi düştüğünü söyleyerek roman türünün önemine dikkat çeker (aktaran Kayalı, 2003, s.80). Edebiyat sosyolojisi içinde romana en çok vurgu yapan, Fransız sosyolog Lucien Goldmann olmuştur. Goldmann (1974) romanı “çürümüş, bozulmuş, düzey ve değerini yitirmiş bir arayışın tarihi” olarak görür. Ona göre roman bir anlamda yaşam öyküleri ve tarihsel olaylar dizini olarak ele aldığı toplumun karakterini yansıtabilir. Romanı, edebiyat sosyolojisi çalışmalarında önemli bir veri alanı görüp öne çıkaran Goldmann, daha ileri giderek roman sosyolojisinin olması gerektiğinden söz etmiştir. Goldmann, salt yazarın bilinci olarak değil toplumsal bir bilinç olarak değerlendirdiği edebi eser analizini ‘anlama’, ‘açıklama’ gibi safhalara ayırmıştır. Bu şekilde eserin iç tutarlılığına yönelerek metnin oluşumu açıklanmalıdır.

Edebiyat sosyolojisi, edebi eserlerin sosyolojik analizini yapmaya çalışırken, eserlerin ortaya çıktıkları zaman dilimi, toplumsal yapı, toplumsal bilinç gibi unsurlarını da açıklama hedefi taşır. Böylece sosyolojik veri ve yöntemlerle ulaşılamayan alanlar hakkında daha açıklayıcı yaklaşımlar ortaya konabilir.

Türkiye’de Edebiyat Sosyolojisi Çalışmaları

Türkiye’de Edebiyat Sosyolojisi çalışmaları görece yeni olmakla birlikte iki disiplinin bir biri ile olan teması oldukça eskidir. Tanzimat sonrası edebiyatından Cumhuriyet dönemi eserlerine dek uzun bir aralıkta üretilen edebi eserler toplum ve ona dair unsurların geniş bir panoramasını sunar. Sosyoloji disiplinin bu eserlere yönelmesi yakın dönemde mümkün olsa da bu eserler muhtevalarıyla sosyoloji için önemli birer kaynak olma hüviyetini korumaktadır. Bu alanda yapılan çalışmalara bakıldığında Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu’nun 1950’de yaptığı “Bayburtlu Zihni: Bir Edebiyat Sosyolojisi Denemesi”ni bu alanda yapılan ilk eser saymak mümkündür. Yine Nurettin Şazi Kösemihal’in 1967’de kaleme aldığı “Edebiyat Sosyolojisine Giriş” adlı makalesi alanın şekillenmesine katkı sunan temel çalışmalardan biridir. Edebiyat eserlerine, kendi tarihsel ve toplumsal okumalarına dayalı eserlerinde yer veren başlıca isimler arasında Berna Moran, Şerif Mardin,

Baykan Sezer, Kemal Karpat, Taner Timur, Kurtuluş Kayalı, Nurdan Gürbilek gibi isimler ilk akla gelenlerdir.

Türkiye’de edebiyat sosyolojisi alanının gelişmesine katkı sunan önemli eserlerden bir kısmı da gerek sosyoloji bölümlerinde gerekse Türk dili ve edebiyatı bölümlerinde, romancılar, şairler ve edebi eserler üzerine yapılan lisansüstü tezlerdir. Son dönem bu tezlerin romanla birlikte şiire ve hikayeye de yönelmesi alanın çeşitlenmesine ve gelişmesine önemli bir katkı olarak değerlendirilebilir.

Edebiyat Eserlerinin Sosyolojiye Konu Olma Biçimi

Edebiyat eserleri, ortaya çıktıkları dönemin sosyal kültürel, siyasi ve ekonomik yapısından etkilenmekle birlikte, ihtiva ettikleri sosyal olgular, olaylar ve insan hikayeleriyle sosyolojinin çalışma konusu olarak değerlendirilmektedir. Sosyolojisi disiplinin çalışma nesnesi olarak seçtiği toplumsal değişim ve dönüşüm, toplumsal ve kültürel yapı, sosyal sınıf ve kimlik, gelenek, kuşak çatışması vb. bir dizi konu edebi eserlerde işlenen konulardan sadece bir kaçıdır. Sosyoloji içinde bu olguları araştırmak toplumun kendisine gidilerek yapılabileceği gibi bu eserleri temel alarak da yapılabilmektedir. “Edebiyat sosyolojisi, edebiyatı üretim ve dolaşım şartlarına tabi olan ve değerlerle bir ‘dünya görüşü’yle hep ilişkili bir toplumsal faaliyet olarak görür. Dolayısıyla edebiyat sosyolojisi, metin ile bağlam arasındaki ilişkilerin incelenmesini gerektirir ve bu da metodolojik düzlemde, eserlerin yapısıyla ilgilenen iç analiz ile eserlerin toplumsal işlevini vurgulayan dış analiz arasındaki gerilim meselesini ortaya koyar. Bu yarılmayı aşma çabalarıysa, dikkatleri eser ile eserin üretim şartları arasındaki aracılıklara odaklanmıştır” (Sapiro, 2019, s.20).

Edebi Bilgi Türünün İmkanları

Bilgi sosyolojisinin konularından biri olan bilimsel bilgi, alan yazında fazlaca kritik edilmiş ve sınırlılıkları ortaya konmuş bir bilgi türüdür. Bununla birlikte bilimsel bilginin nesnelliği, geçerliliği gibi konular da bilgi sosyolojisi içinde tartışılmalı alanlar arasındadır. Edebiyat ürünleri arasında roman, hikaye, şiir gibi türlerde üretilen eserlerin de bir bilgi türü olarak ele alınması toplumsal gerçekliği anlamada diğer bilgi türleri kadar değerli ve anlamlıdır. Daha da ötesi edebi bilgi bize bilimsel bilgi türünün veremeyeceği bilgileri de verebilme gücü ile

yansıttığı dönemin tarihsel toplumsal koşullarını, sosyal karakterini anlamada önemli bir referans olarak görülebilir.

Örneğin bir tarihsel dönemin temel özelliklerini tarih disiplini içinden yapılacak araştırmalar ve okumalar sayesinde öğrenmek mümkündür. Otobiyografik eserler, günlükler gibi metinler de bunu sağlayabilir. Ancak dönemin gündelik hayatı, toplumsal yapısı, bireyin içinde bulunduğu psikolojik durum gibi unsurların açığa çıkarılması daha başka metinlere ihtiyaç duyar. Başta roman olmak üzere, hikaye ve şiir türünde üretilen metinler bu alanın anlaşılmasında önemli birer bilgi kaynağıdır. Edebi eserlere bu yönelim toplumu anlamaya ve bilginin zenginleşmesine daha çok hizmet eder.

Elbette edebi bilginin de sınırlılıkları söz konusudur. Her şeyden önce bu bilgi yazarın bakış açısına göre şekillenmiş, onun dikkati ve ilgisi doğrultusunda ortaya konmuştur. Yazarın dünya görüşü, duyguları ve bir dizi sübjektif unsur bu bilgi türünün geçerliliğini ve güvenilirliğini tartışma konusu yapabilir. Ancak bu ihtimal bilimsel bilgi türü için de söz konusu olabilmektedir. Bu sebeple şimdiye değin çoğunlukla edebiyat disiplini içinde tür özellikleri üzerinden değerlendirme konusu edilen metinler diğer disiplinlerle ilişkisellik içinde başka okumalara imkan tanıyacak şekilde ele alınabilecektir.

Edebi eserler epistemolojik açıdan ele alındığında konu ettiği olay, kişi ve durum hakkında başka türlü sağlanamayacak birçok detayı da sunabilme gücü ile öne çıkarlar. Bu sebeple edebi eserler estetik değeri ile edebi zevk almanın yanında okura önemli bilgiler de sağlarlar.

Teknoloji ve Edebiyat

Teknolojik gelişmeler günümüzde hiç olmadığı kadar bir çok alan için önemli meydan okumaları beraberinde getirmektedir. Gerek toplum tasavvuru ve toplumsal ilişkilerin seyri gerekse toplumun teknoloji ile birlikte yaşamaya başlamasıyla alışmak durumunda kaldığı yeni sosyal yapılar bir çok açıdan sosyolojik çözümleme ve analize muhtaç hal almıştır. İnternet teknolojileri ile birlikte yaşamın sürekli bir çevrimiçi durumda oluşu, iletişim kanallarının çokluğu, dijital platformlarla birlikte oluşturulan profillerin görünüm ve paylaşım hızı takip edilmesi güç bir değişimi ve sürekliliği beraberinde getirmektedir. Bununla birlikte internette açılan kişisel hesaplar, blog sayfaları, özel hayata

dair pek çok unsuru paylaşım trafiğine dahil ederken, artık herkesin kendi hikayesinin yazarı olduğu bir dönemin işaretlerini vermektedir. Edebiyatın dijital mecralara doğru evrimiyle basılı olmayan sadece dijital üretilen ve takip edilen, tüketilen bir edebiyat ortamından bahsetmek mümkün hale gelmiştir. Dijital yayıncılık sektörüyle birlikte e-kitaplar, fanzinler, Wattpad paylaşım platformları ve blog sayfaları, içeriğin sadece dijital ortamlarda üretilip tüketildiği alanlardan sadece bir kaçıdır. Teknoloji ile birlikte edebiyatın etkilendiği bir diğer alan da yazar ve okur etkileşimidir. Kitle iletişim araçlarının çoğalması ve dijital platformlar sayesinde yazar - okur etkileşimi hiç olmadığı kadar artmıştır. Dijitalleşme ile birlikte bir eserin okura ulaşma hızı ve okurun esere dair geribildirimini yazara iletme hızı ve kanalları çoğalmıştır.

Yapay Zeka ve Edebi Eser Üretimi

Dijital teknolojilerin kullanımının yaygınlaşmasıyla, yapay zeka ve dijital yazılımlar da çeşitlenmiş ve bu enstümanların gerek edebi eserlerin üretimine gerekse üretilen eserlerin incelenmesine getirdiği yenilikler olmuştur. Alan Turing'in 1936'da yazdığı "Makineler Düşünebilir mi? (Computing Machinery and Intelligence)" isimli makale ile birlikte makinelerin kendi kararlarını düşünerek verip veremeyecekleri tartışılır olmaya başlamıştır. Türk Matematikçi Cahit Arf'in de 1959 tarihinde yazdığı "Makine Düşünebilir mi ve Nasıl Düşünebilir?" adlı makale de yine aynı meseleyi irdeleyen ilk çalışmalardan biri olma özelliği taşımaktadır. Bununla birlikte 1955'te yapay zeka terimini ilk kullanan matematik profesörü John McCarty olmuştur. Bu tarihten bugüne 'makine öğrenmesi', 'algoritmalar', 'robotlar' gündelik hayatın bir çok alanında kullanılan yapay zeka teknolojilerini var eden anahtar kavramlar olarak dolaşımındadır.

Yapay öğrenme teknolojileri, insan ve makine iletişimi sürecine her geçen gün yeni gelişmelerle katkı sağlamaya devam etmektedir. Bu gelişmelerden biri, yapay zekâ araştırma şirketi OpenAI'nin, 30 Kasım 2022'de kullanıma sunduğu ve 5 gün içinde 1 milyon kullanıcıya ulaşan, GPT-3.5.5 dil modeline sahip yapay zekâ sohbet robotu ChatGPT'dir (Karakoç Keskin, 2023). Bu teknolojilerden en çok kullanılanlardan biri olan ChatGPT insan benzeri metin üretmek için derin öğrenmeyi kullanan üçüncü nesil bir dil modelidir. Başka bir deyişle bir kaynak

girdiden başlayarak kelime, kod veya diğer veri dizilerini üretmek için tasarlanmış bir hesaplama sistemidir. Bilgi derleme, çeviri yapma, dil-bilgisi düzeltme, soru yanıtlama gibi özellikleriyle pek çok alanda kullanılan bu uygulama özellikle sosyal bilimler alanında önemli bir kolaylaştırıcı işlev görmektedir.

Bu yapay zeka teknolojileri ile birlikte edebiyat eserlerinden roman, şiir, hikaye gibi türlerin veya bunlara benzer içeriklerin de bu teknolojilerle üretilmesinin mümkün olmaya başlaması bir çok tartışmayı da beraberinde getirmektedir. Yapay zeka, bir yandan doğal dil işleme ve derin öğrenme gibi teknikleri kullanarak, insan benzeri metinler oluşturabilmekte yine büyük bir veri kümesi üzerinde eğitildiğinde, edebi eserlerin dil yapısını ve stilini anlayabilmekte ve bu bilgileri kullanarak benzer tarzda metinler üretebilmektedir. Ancak, yapay zeka tarafından üretilen edebi eserlerin kalitesi ve orijinalliği tartışmalı bir konudur. Yapay zeka, insan yaratıcılığının karmaşıklığını ve duygusal derinliğini tam olarak taklit etmekten uzaktır. Bu nedenle, yapay zeka tarafından üretilen edebi eserler, genellikle insan yazarların eserlerine kıyasla daha sınırlı bir değere sahip olabilir.

310

Diğer yandan bir edebi metnin yapay zeka tarafından mı yoksa insan tarafından mı yazıldığı ayırt etmek her zaman o kadar kolay olmayabilir. Yapay zeka teknolojisi, insan dilini anlama ve kullanma konusunda giderek daha yetenekli hale geldiğinden ve bazı durumlarda, yapay zeka tarafından yazılan metinler insanlar tarafından yazılan metinlerle benzerlik gösterebilmektedir. Ancak, insanlar tarafından yazılan edebi metinler, insan duygularını, deneyimlerini ve hayal güçlerini yansıtırken, yapay zeka tarafından yazılan metinler, genellikle programlanmış kurallara veya algoritmaların kombinasyonuna dayanmaktadır. Bu nedenle, insanlar tarafından yazılan metinlerin daha organik ve duygusal bir hissiyatı vardır ve bu, insanlar tarafından yazılan metinlerin yapay zeka tarafından yazılan metinlerden ayırt edilmesini sağlayabilmektedir. Ayrıca, edebi metinlerin yazarları, kendi kişisel tarzlarını, seslerini ve dil kullanımlarını geliştirirler. Bu nedenle, bir yazarın diğer eserlerine benzer bir tarzda yazdığı bir metin, yapay zeka tarafından yazılan bir metinden daha kolay bir şekilde ayırt edilebilir. Sonuç olarak, yapay zeka tarafından yazılan bir edebi metnin insanlar tarafından yazılan bir metinden ayırt edilmesi mümkündür,

ancak bu ayırt etme süreci bazı zorluklarla karşılaşabilir ve her zaman kesin olmayabilir.

GPT-3.5'ün tanıtılmasıyla birlikte, yapay zekâ ve karşısında konumlanan insana, çeşitli sektörlerle yönelik endişeler ve fırsatlar özellikle haber kaynaklarında tartışılmaya devam etmiştir. “The New York Times’tan Manjoo (URL-10), GPT-3.5’yi “şimdiye kadar yazılmış en güçlü dil modeli” olarak ifade etmiş ve bu yazılımın gazetecilik açısından faydalarına odaklanmak gerektiğini vurgulamıştır. BBC’den Cellan-Jones (URL-3) ise GPT-3.5 teknolojisi ile yapay zekânın faydalarına odaklanırken eğitildiği veri kümeleri bağlamında oluşturacağı önyargılara da dikkat çekmiştir. The Telegraph’tan Pagmenta (URL-13) da internette okunan yazılı metinlerin çoğunun algoritmalar tarafından üretildiği distopik bir gelecek ihtimalini gündeme getirmiş; GPT-3.5 ile oluşan, yanlış bilgilendirmeden, akademik intihale uzanan bir dizi endişeye dikkat çekmiştir” (Karakoç Keskin, 2023).

Sonuç ve Değerlendirme

İnternet teknolojileriyle birlikte edebiyat eserlerinin yapay zeka ile üretiminin gündeme gelmesi, gerek yazarın gerekse üretilen eserin konumunu tartışılır hale getirmiştir. Dijital teknolojiler genellikle edebi eserlerin analizinde yardımcı olarak kullanılırken, yapay zeka destekli yazılımlar ve uygulamalarla birlikte eserin de bu teknolojilerle üretimi mümkün hale gelmektedir. Yazarın özneliği, hayal gücü, duygusal derinliği, yaratıcılığı gibi faktörler dikkate alındığında yapay zeka teknolojilerle üretilen metinlerin bu yönleriyle edebi eser sayılıp sayılamayacağı tartışmalı bir konudur. Bu açıdan bakıldığında bu teknolojilerle üretilen eserlerin edebi özelliklerinin sınırlı kalacağını kabul etmek gerekir. İnsan teknoloji/yapay zeka ilişkisi yazarın ölümü, yazarın ortadan kalkması gibi bir tehdidi beraberinde getirmektedir. Bir edebi eseri var eden yazar olduğundan Onun tarafından üretilmeyen hiçbir metnin edebiyat eseri değeri olamayacağını en iyi ihtimalle onun iyi bir kopyası olabileceğini söylemek mümkündür. Teknolojinin yarattığı açmazları çözecek olan yapay zekanın algoritmaları değil, yine insan ruhunun, aklının, tecrübesinin ve duygularının eseri olan edebiyat yapıtları olacaktır denebilir.

KAYNAKÇA

- Berger, P. L. & Luckmann, T. (2008). *Gerçekliğin Sosyal İnşası*. Paradigma Yayınları.
- Karakoç Keskin, E. (2023). "Yapay Zekâ Sohbet Robotu Chatgpt Ve Türkiye İnternet Gündeminde Oluşturduğu Temalar", *Yeni Medya Elektronik Dergisi*, 7 (2), 114-131.
- Escarpit, R.(1968). *Edebiyat Sosyolojisi*. Remzi Kitabevi.
- Eagleton, T.(2004). *Edebiyat Kuramı*. Ayrıntı Yayınları.
- Goldmann, L. (1974). *Towards A Sociology of the Novel*. Tavistock Publication lim.
- Kayalı, K. (2003). "Siyaset Kıskaçından Biçimsellik Kıskaçına Tarihsel ve Sosyolojik Damarını Kaybetme Tehlikesi Sınırlarında Gezinen Türk Edebiyatı", *Doğu Batı*, Sayı: 22.
- Millas, H. (2000). *Türk Romanı ve 'Öteki'*. Sabancı Üniversitesi Yayınları.
- Sapiro, G. (2019). *Edebiyat Sosyolojisi*. Doğu Batı Yayınları.
- Wellek, R. & Varren, A. (1993). *Edebiyat Teorisi*. Akademi Kitabevi.

19. YÜZYILDAN GÜNÜMÜZE TÜRKİYE'DE MUKAYESELİ EDEBİYAT ÇALIŞMALARI

Murat CANKARA*

Öz

Bu tebliğin amacı, 19. yüzyılın sonundan itibaren Türkiye'de edebiyata mukayeseli yaklaşımın belli başlı duraklarını seçici bir tutumla gözden geçirmektir. Bu amaçla, Ahmet Mithat (1844-1912), Mehmet Fuat Köprülü (1890-1966) ve İnci Enginün (d. 1940) gibi önemli edebiyatçı, tarihçi ve eleştirmenler üzerinden, karşılaştırmalı yöntemin ve yöntemin bazı merkezî kavramlarının ağırlıklı olarak nasıl temellük edildiğine dikkat çekeceğim. Görüleceği üzere, 1880 ve 90'lardaki romantizm ve gerçekçilik tartışmalarından başlayarak; kültürleri, edebiyatları ve tek tek eserleri karşılaştırmak son derece siyasî bir mesele olmuştur. Karşılaştırmalı yaklaşımın günümüzde vaat ettiği potansiyelden tam manasıyla yararlanabilmek için, onun siyaset tarafından nasıl belirlendiğini anlamak gerekir.

Anaktar Kelimeler: Karşılaştırmalı edebiyat, Türk edebiyatı, Edebiyat eleştirisi.

COMPARATIVE LITERATURE STUDIES IN TURKEY FROM THE 19TH CENTURY TO THE PRESENT

Abstract

The aim of this paper is to present a selective survey of comparative approach to literature in Turkey from the late 19th century onwards. To this aim, through pivotal literary figures, historians and critics such as Ahmet Mithat (1844-1912),

* Dr. Öğr. Üyesi., Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, E-posta: murat.cankara@asbu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-6675-5615>.

Mehmet Fuat Köprülü (1890-1966) and İnci Enginün (b. 1940), I will highlight how comparative method and some of its key concepts have been predominantly appropriated. As will be seen, beginning with the discussions on literary romanticism and realism in the 1880s and 90's, comparing cultures and literatures, as well as individual works, has been a highly political issue. In order to be able to fully exploit the potential comparative method offers today, one has to understand ways in which it has been shaped by political agenda.

Key Words: Comparative literature, Turkish literature, Literary criticism.

Giriş

Bu tebliğde, "Cumhuriyetin 100. Yılında Sosyal Bilimler: Süreklilik ve Dönüşüm Sempozyumu"nun içeriğine uygun bir şekilde, Osmanlı İmparatorluğu'nun son on yıllarından günümüze kadar Karşılaştırmalı Edebiyat yaklaşımının geçtiği belli başlı duraklara değinilecektir. Bir sempozyum tebliği için ayrılan süre içerisinde söz konusu meselenin tarihini kuşatmak mümkün olmayacağından, seçmeci bir yaklaşımla, yazarın bu konuda hazırlamakta olduğu kitabın önemli bazı odak noktaları ele alınarak bir sonuca varılmaya çalışılacaktır. Son olarak, her ne kadar tartışmalı ve bugün artık geçerliliği iyiden iyiye sorgulanan bir ayrım olsa da, çalışmanın sınırları Türkoloji (diğer bir deyişle, Türk Dili ve Edebiyatı) bölümlerinde "Yeni Edebiyat" olarak adlandırılmalı alan içerisinde yer almaktadır.

Yukarıda değinilen duraklara gelmeden önce bir ayrıma değinmek yararlı olacaktır. Bugün Karşılaştırmalı Edebiyat dendiğinde akla çoğunlukla şu iki faaliyet alanı gelmektedir: 1) Antik kültürden, yazılı kültürün ilk örneklerinden itibaren sık sık karşımıza çıkan; insanı, toplumu anlama çabasının temel yöntemlerinden biri olarak "karşılaştırma" (Yengoyan, 2006, s. 1). Bu geniş perspektiften bakıldığında, Aristoteles'in *Poetika*'sını ya da Alman Aydınlanması'nın önde gelen edebiyatçılarından Gotthold Ephraim Lessing'in (1729-1781) *Laokoon oder über die Grenzen der Mahlerey und Poesie* (1766) başlıklı incelemesini, edebiyat alanında karşılaştırmalı yöntemin şaheserlerinden saymak şaşkırtıcı olmayacaktır. 2) Her ne kadar günümüzde haklı olarak sorgulanmaya başlamış olsa da, Batı'da ortaya çıkmış olduğu kabul

edilen Karşılaştırmalı Edebiyat disiplini. Burada genellikle şu dönüm noktalarının altı çizilmektedir: 19. yüzyılın ilk çeyreğinin sonunda Alman şair Goethe'nin kullandığı *Weltliteratur* (dünya edebiyatı) kavramı, aynı yıllarda Fransa'da edebiyat eğitiminde kullanılan "Karşılaştırmalı Edebiyat Dersleri" başlıklı antolojiler, 20. yüzyılın başlarında yine Fransa'da Fernand Baldensperger'in (1871-1958) karşılaştırmalı edebiyata hasredilmiş bir dergi kurması, Nazi zulmünden kaçan ve/ya göçen Avrupalı (Yahudi) bilim insanlarının öncülük ettiği ve İkinci Dünya Savaşı sonrasında Amerika Birleşik Devletleri'nde yaygınlaşıp güçlenen Karşılaştırmalı Edebiyat bölümleri vb. (Bassnett, 1993, ss. 12-30; Parla, 2008, s. 85). Bu tebliğde bu iki faaliyet alanından, birbirlerinden ayırmadan, sanki aynı zincirin halkalarıymışçasına söz edilecektir. Bu tutumun sebebi, bir disiplin olarak Karşılaştırmalı Edebiyatın ülkemizde görece geç bir tarihte kurumsallaşmış olmasıdır. Nitekim Türkiye'deki ilk müstakil Karşılaştırmalı Edebiyat bölümü, 1996 yılında bir özel üniversite bünyesinde, İstanbul Bilgi Üniversitesi'nde kurulmuştur. Öte yandan, geniş bağlamda düşünüldüğünde, "edebiyat ürünlerini karşılaştırmak" fiili için aynı şeyi söylemek güçtür. Zira adına ne dersek diyelim, Yeni Türk Edebiyatı (Batı etkisinde Türk Edebiyatı, Modern Türk edebiyatı vb.), başlangıcından itibaren kendini, açık ya da örtük bir biçimde, model aldığı ve/ya itiraz ettiği Batı kültürünün ürünleriyle karşılaştırmıştır.

Böyle bir çerçeve çizildiğinde, birinci durak olarak, Batı Edebiyatıyla (bilhassa da Fransız edebiyatıyla) karşılaşan Türk edebiyatının ilk kapsamlı polemiklerinden biri olan "Hayaliyûn-Hakikiyûn" tartışmasının seçilmesi makul olacaktır. M. Orhan Okay'ın adlandırmasıyla "ilk Türk Pozitivist ve Naturalisti" Beşir Fuad'ın (1852-1887) *Victor Hugo* monografisi (1885) etrafında şekillenen bu tartışmanın Türk Edebiyatı tarihi bakımından dikkate değer meyveleri olmuştur (İnci, 1999). Batılı roman türünün tarihine Türk edebiyatından ilk bakışlar bu tartışma tarafından tetiklenmiş ve/ya onun etrafında şekillenmiştir. Ahmet Mithat Efendi'nin (1844-1912) *Ahbar-ı Asara Tamim-i Enzar* (1890) başlıklı incelemesi ya da Halit Ziya'nın (1866-1945) *Hikâye'si* (tefrika tarihi 1887-1888, kitap olarak basım tarihi 1891-1892) bu ürünlerin başlıcalarıdır. Her ne kadar bu iki eserdeki meselenin aslı gerçekçilik-romantizm karşılaştırması olsa da, yazarlar bu vesileyle "biz" ve "onlar"ın edebiyatları ve/ya Şark-Garp edebiyatları arasında

da karşılaştırma yapmaktadır. Aslında bu tartışma Osmanlı'ya özgü bir tartışma da değildir. Bilhassa Émile Zola'nın (1840-1902) eserleri ve edebiyat görüşü, Meksika'dan Japonya'ya kadar dünyanın dört bir yanında edebiyat-ahlak ilişkisi, iyinin/kötünün ve güzelin/çirkinin temsili vb. konularda hararetli tartışmaları tetiklemiştir. İşte burada Osmanlı'dan günümüze ülkemizde edebiyata mukayeseli yaklaşımın ilk basamağı olarak seçilen bağlam budur.

Osmanlı edipleri ve münevverleri arasında Zola etrafında kopan fırtınanın yukarıda değinilen iki esere kıyasla daha az bilinen ürünleri arasında, Ahmet Mithat'ın, tartışmanın patlamasının üzerinden on yıldan fazla zaman geçtikten sonra kaleme aldığı dört yazı bulunmaktadır: "Makale-i İntikadiye 1 (Emil Zola'yı Niçin Okumuyorum)"; "Makale-i İntikadiye 2 (Emil Zola'yı Kimler Beğenebilirler?)"; "Makale-i İntikadiye 3 (Mesalik-i Edebiye ve Emil Zola)"; "Makale-i İntikadiye 4 (Mukayese-i Mesalik)". 1896'da *Tercüman-ı Hakikat*'te yayınlanan bu yazılar, Ahmet Mithat'ın aktardığına bakılırsa; onun Zola'nın çok tartışma yaratan son iki romanını (*Lourdes* ve *Rome*) okumamış olmasını hayretle karşılayan, "zekâlarına hayran olduğu" iki gençle arasında geçen tartışma üzerine yazılmıştır. Zola'yla başlayan tartışma bir süre sonra edebiyat ve gerçeklik ilişkisine dair daha genel bir tartışmaya dönüşmüş, zaman zaman şiddetlenerek çeşitli retorik aygıtların kullanıldığı hatta bazı gerçeklerin bilerek veya bilmeyerek çarpıtıldığı bir hal almıştır. Burada Ahmet Mithat'ın Zola'ya ve onun üzerinden naturalizme yönelttiği eleştiriyi kapsamlı bir biçimde ele almak ne yazık ki mümkün değildir. Öte yandan, henüz edebiyat eleştirisinin ölçütlerinin netleşmemiş olduğu ve edebiyata ilişkin bilginin, tartışmaların yüksek okul düzeyinde yeni yeni ele alınmaya başladığı bir ortamda onun bazı gözlemleri oldukça dikkate değerdir. Tartıştığı gençleri Zola'ya niçin mesafeli olduğunu anlatmaya ve bunu sağlam gerekçelere dayandırmaya çalışan Ahmet Mithat, bir yandan estetiğe ilişkin kavramları kullanırken diğer yandan da itirazlarını sınıfsal ve dinsel bir temele oturtmayı denemiştir. Meselenin romantizm-gerçekçilik karşılaştırmasından çıkıp Fransa/Batı-Osmanlı karşılaştırmasına döndüğü şu satırlar bu bakımdan çok çarpıcıdır:

Emile Zola'nın bahsettiği sarhoş, tembel ve aklıktan helak olan sınıf-ı fukara bizde yoktur. Aklıktan helak olan fukaraya merhametsiz ve hodkâm erbab-ı sefahet dahi bizde yoktur. Irz hususunda kayıtsız ve

zevi'l-kurbâya merhametsiz, ihtisat-ı beşeriye hususunda gayretsiz adam dahi bizde yoktur. Elhasıl Emile Zola'nın bahis ve intikat ve muahaze eylediği avalimin hiçbirisi bizde olmadığına göre âsârı bilküllüye yabancımızdır(Ahmet Mithat, 2018, s. 384).

Tartışma boyunca Ahmet Mithat; Zola'nın siyasi görüşlerini, potansiyel okur kitlesini ve Fransa'daki mezhep meselesini, edebiyat piyasasının reklam ve pazarlama tekniklerini, hatta başka milletlerin Zola'ya nasıl baktığını -yukarıda da belirtildiği üzere zaman zaman çarpıtarak da olsa- gündeme getirerek tartıştığı gençleri Zola'nın "biz"de, Osmanlı'da, burada niçin pek de makbul olmadığına ikna etmeye çalışmıştır. Burada önemli olan Ahmet Mithat'ın veya tartıştığı gençlerin haklı olup olmadığı değildir. Burada konumuz açısından dikkate değer olan, Ahmet Mithat'ın edebiyat üzerine tartışırken ve karşılaştırma yaparken başvurduğu kavram ve kategorilerdir ki bu da onun çabasının geç dönem Osmanlı'sından günümüze edebiyata karşılaştırmalı yaklaşımın tarihçesini sunarken önemli bir kavşak olarak değerlendirilmesine neden olmuştur.

Bu tebliğ çerçevesinde seçilen ikinci durak, Türk Edebiyatı tarihyazımının kurucu figürü sayılan Mehmet Fuat Köprülü'dür (1890-1966). Şüphesiz, Ahmet Mithat'tan Köprülü'ye geçerken önemli bir dönemin, Servet-i Fünun'un üzerinden atlanmaktadır. Ancak yukarıda da belirtildiği üzere, bu tebliğin sınırları çerçevesinde sınırlı sayıda kavşağa uğramak mümkündür. Türk Edebiyatı tarihi söz konusu olduğunda Köprülü'nün çok daha temel metinleri olmakla birlikte (örneğin *Türk Edebiyatı Tarihi*, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, "Türk Edebiyatı Tarihinde Usûl"), burada, yazarın genellikle bu bağlamda daha az değinilen bir makalesi gündeme getirilecektir: "Türk Edebiyatı'nın Ermeni Edebiyatı Üzerindeki Te'sirleri" (1999 [1922]). Bunun nedeni, söz konusu makalenin Karşılaştırmalı Edebiyat çalışmalarının merkezî kavramlarından biri, bilhassa Türkiye'de çok uzun yıllar edebiyat alanındaki karşılaştırmalı çalışmaların en sık başvurdukları kavramlardan olan "tesir" (*influence*) üzerine inşa edilmiş olmasıdır. Bununla birlikte, makalede açıkça dile getirilmeyen ancak örtük bir biçimde de olsa bu çalışmanın ortaya çıkmasında belirleyici olduğu görülen ve tıpkı "tesir" gibi Karşılaştırmalı Edebiyat çalışmalarında merkezî bir konuma sahip olan bir kavram daha bulunmaktadır: "sahiplenme" (*appropriation*). Zira Köprülü, makalesini, Osmanlı'nın son dönemin-

deki önemli Ermeni ediplerinden Arşak Çobanyan'ın (1872-1954) 1906 yılında Paris'te yayınlanan *Les Trouvères Arméniens* [Ermeni âşıkları] başlıklı risalesi ve söz konusu risalenin Fransız arkeolog ve Mısır bilimci Jacques de Morgan (1857-1924) tarafından 1919 yılında yayınlanan Ermeni tarihi üzerine bir kitapta alıntılanması üzerine kaleme almıştır (Cankara, 2011, ss. 225-252). Çobanyan'ın, söz konusu risalesinde, Ermeni milletinin el değmemiş ruhunun temsilcisi olarak üzerinde durduğu âşıklar, aslında, Köprülü'nün Türk milletinin en saf ifadesini bulduğu Türk âşıklarıyla büyük benzerlik göstermektedir. Belki ilk yayınlandığında Köprülü'nün dikkatini çekmeyen bu çalışma, bir Fransız âlimin bilimsel çalışmasında -üstelik hiç sorgulanmadan alıntılanınca mesele paylaşılabilen kültürel miras (*contested heritage*) meselesine dönüşmüştür. Bunun üzerine Köprülü de, kendisinin de itiraf ettiği üzere, Ermenice bilmemesine ve Ermeni edebiyatı hakkında malumat sahibi olmamasına rağmen, Çobanyan'ın yapmak istediğini "tesir" kavramını kullanarak tersine çevirmeyi hedefleyen bir yazı kaleme almıştır. Zaten, Köprülü'ye göre, "zayıf ve mağlûp Ermeni harsının, İslâm medeniyetini kabûl etmiş olan gâlip bir millet üzerinde ne kadar te'sirsiz kalacağı" aşikârdır (Köprülü, 1999, s. 249). Bu tebliğ açısından bakıldığında, sonuç itibarı ile ortaya çıkan durum şudur: Çobanyan, millî Türk edebiyatının tarihini inşa etmeye çalışan Köprülü'nün elindeki en önemli yapıtaşlarından birini, Türk âşıklık geleneğini, hem de aynen, Ermeni millî kimliğine mal etmeye çalışmış; bunun üzerine Köprülü, pek de iyi bilmediği bir alana girmek zorunda hissederek, edebiyat alanında "karşılaştırmalı çalışmalar"a referansla ve merkeze "tesir" kavramını yerleştirerek bir makale kaleme kalmıştır. İşin dikkat çekici yanı, bugün hâlâ, Ermenilerle Türkler arasındaki kültürel alışverişten söz edilirken bile aslında hangisinin diğerine "tesir" ettiğinden söz edilmektedir. Köprülü'nün makalesi, 20. yüzyıl boyunca, Osmanlı Ermenileri ve Türkleri arasındaki ilişki üzerine çalışanların da temel başvuru kaynaklarından biri olmuş ve ne yazık ki çok da geliştirilememiştir (Göyünç, 2001; Türkmen, 1992). Oysa, gerek bir akademik disiplin olarak Karşılaştırmalı Edebiyatın gerekse daha geniş anlamda edebiyata karşılaştırmalı bakışın siyasî boyutunu son derece çarpıcı bir biçimde örneklendiren bu kurucu diyebileceğimiz makalenin yazarının da, daha makalesinin en başında, bize hatırlattığı üzere, "[b]iribirleriyle uzun müddet temasta bulunan millette-

rin, bütün içtimaî müesseseleri gibi, edebiyatlarını tedkikte de bu mukâyese (*comparaison*) usûlü çok faydalıdır” (Köprülü, 1999, s. 239).

Bu tebliğ kapsamında son olarak, Türkoloji bölümlerinde çalışmalarını “Mukayeseli Edebiyat” başlığı altında toplayan ilk akademisyen olan İnci Enginün’e (d. 1940) değinilecektir. Şüphesiz, kısacık bir tebliğ kapsamında Enginün’ün bu bağlamda değerlendirilebilecek çalışmalarının tümünü ele almak mümkün ve gerekli değildir. Bununla birlikte şu genel hususların altını çizmekte yarar vardır: Enginün, Shakespeare tercümeleri üzerine hazırladığı doktora teziyle, Zeynep Kerman’la birlikte hazırladığı “Türkçede Maupassant” bibliyografyası ve benzeri çalışmalarıyla, Halide Edip’in Türkçe ve İngilizce olarak kaleme aldığı eserleri arasındaki farklılıklara dikkat çekmesiyle Türk Dili ve Edebiyatı bölümlerindeki çalışmaların ufkunun Karşılaştırmalı Edebiyatın ilgi ve kavramlarına doğru genişletilmesinde öncü bir rol oynamıştır. İlk kez 1992 yılında yayınlanan ve yıllar içerisinde genişletilip gözden geçirilerek yeniden yayınlanan *Mukayeseli Edebiyat* başlıklı derlemesi de, burada kurulan bağlam açısından bilhassa önemlidir. Örneğin bu derlemede yer alan “Mukayeseli Edebiyat” başlıklı çerçeve yazısında sorduğu şu sorular, ülkemizde özellikle Türk Dili ve Edebiyatı bölümlerinde gerçekleştirilen karşılaştırmalı çalışmaların ezici bir ağırlıkla “tesir” kavramının uygulamasına ya da iki farklı dilden edebiyatçının eserlerinin yan yana ele alınmasına indirgendiği düşünülürse, çok önemlidir:

Yabancı edebiyatlar denince anlaşılın nedir? Dil farkı mı, yoksa siyasi alan farkı mı önemlidir? Siyasi hudutlar dışında kalan Avusturya edebiyatı, Alman edebiyatı içinde midir, yoksa Alman Edebiyatı ile Avusturya edebiyatı iki ayrı saha mıdır? Aynı durum Arapçanın, İngilizcenin konuşulduğu devletler için de geçerlidir. Bu durumu Türkiye için düşündüğümüzde, siyasi birliğimizin dışında kalan diğer siyasi birliklerde Türkçe vücuda getirilen eserler millî edebiyat araştırmaları içine mi alınmalıdır, yoksa mukayeseli edebiyat sahasına mı aittir? Benzer soruları, eski edebiyat için de şöyle sormak mümkündür: Üç dilde divan düzenleyecek kadar usta olan Divan şairlerinin Türkçe divanları millî edebiyat içinde ele alınırken, Arapça veya Farsça divanlarını veya mesnevilerini mukayeseli edebiyat alanına mı sokmak gerekir? Siyasi birliklere göre ele alınması hâlinde, bu dillerde Türk yazarlarının meydana getirdikleri eserler hangi disiplin içinde incelenecektir? Gün-

müzde bu sorulara yenileri de eklenmektedir. Almanya'da doğup büyüyen ve Almanca yazmayan Türklerin edebiyat ürünleri Alman edebiyatının sınırlarına mı girer? İletişim araçlarının gücüyle gündengüne küçülen ve siyasi yapıların sürekli değişiklik gösterdiği dünyamızda bu tür soruların sayısı artacaktır. Mukayeseli edebiyatın 19. yüzyılın ilk çeyreği için geçerli olabilecek kuralları bugün artık anlamlarını kaybetmiş görünmektedir(Enginün, 2011, s. 19).

Bununla birlikte, bu soruların çağının Türkiye'sindeki olası karşılıklarını da çok kurcalamaz Enginün. Almanya'da yaşayan Türklerin Türkçe veya Almanca yazmaları ve eserlerinin hangi kategoride değerlendirileceği nasıl Karşılaştırmalı Edebiyatın ilgilendiği bir konuysa; Osmanlı/Türkiye vatandaşı olup Türkçe veya Ermenice yazan Ermenilerin, bugün Türkçe veya Kürtçe yazan Türkiye vatandaşı Kürt yazarların eserlerinin de hangi kategoride değerlendirileceği söz konusu disiplinin ilgi alanına girmelidir. Buna benzer bir sorun, kitaba alınan bazı makalelerde de mevcuttur. Örneğin "Abdülhak Hâmit'in Oyunlarında İngilizler", "Ömer Seyfettin'in Hikâyelerinde Yabancılar", "Ahmet Haşim'de Yabancı Ülkeler ve Yabancılar", "Halide Edib'in Eserlerinde Amerikalılar", "Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun *Sodom ve Gomore*'sinde Yabancılar", "Romanlarımızda Ermeni Tipleri", "Edebiyatımızda Yunanlılar", "Yahya Kemal ve Yunanlılar", "Romanımızda Yabancı Okullar" başlıklı incelemelerin niçin *Mukayeseli Edebiyat* başlığı altında toplanan makaleler arasına alındığı sorusu ilginçtir. Türk romanlarındaki Ermeni karakterlere odaklanan bir yazı niçin Karşılaştırmalı Edebiyat çalışması sayılsın ki? Burada elbette bir ortaklık, "yabancı"lık vurgusu dikkat çekmektedir. Ancak bu durumda da Osmanlı ya da Türkiye vatandaşı Ermeni ve Rumların niçin yabancı kategorisine sokuldukları sorusunu sormak gerekir. Burada Karşılaştırmalı Edebiyattan ziyade Millî Edebiyat paradigmasının ölçüt ve kaygılarının baskın olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Nitekim yazılar okunduğunda arkalarında -kimi zaman güncel- siyasi bir gündem olduğunu görmek zor değildir. Halbuki bu tebliğin daha ilk durağında Zola'nın eserlerini "bize külliyen yabancı" bulan Ahmet Mithat, ana karakterlerinden birinin Ermeni olduğu *Müşahedat* (2000 [1890-1891]) romanına yazmış olduğu önsözde, okurlarına millî değil ancak "yerli" bir roman sunduğunu belirtiyor, eğer romanı millî olsaydı bazı renklerden mahrum kalacağını, diğer bir deyişle bir bakıma eksik kalacağını ima

ediyordu: “Bu romanı karilerime ‘tabî’ romanlardan bir numune olmak üzere takdim eyliyorum. Hatta millî de değildir. Öyle olsa sırf cemâat’i İslâmiyye meyannında güzeranı lâzım gelir ki bunda mûcib-i letâfet olacak renkler dahi içtima edemez. [...] Binaenaleyh bu romanı ‘yerli’ olarak tasvir ettim” (s. 7).

Sonuç

İnci Enginün, yukarıda adı geçen *Mukayeseli Edebiyat* derlemesinin üçüncü baskısına yazdığı önsözde şu dikkat çekici tespitte bulunur:

Mukayeseli Edebiyat disiplinler arası bir alan olduğu ve lisanstan çok lisansüstü eğitimde işlendiği için de dünya üniversitelerinde oranın ana dil bölümlerinden başlayarak ele alınmıştır. Ne yazık ki ülkemizde mukayeseli edebiyat alanı, yabancı dil bölümlerinde, yetiştikleri yabancı ülkelerdeki örneklerinden hareket eden bilim adamlarımız tarafından kendi bölümlerinde başlatılmıştır. (Enginün, 2011, s. 11)

Haklıdır Enginün bu tespitinde. Üstelik, derlemenin ilk baskısına yazdığı önsözde dile getirdiği, Karşılaştırmalı Edebiyatın disiplinlerarası ve dil bilmeyi gerektiren bir alan olmasının yarattığı güçlükler konusunda da haklıdır. Türkiye’deki mevcut yönetmelik ve uygulamalar da, her ne kadar aksi yönde bir çaba varmış gibi görünse de, disiplinlerarası çalışmalara yönelenlerin akademik hayatını ne yazık ki güçleştirmektedir. Akademik atama ve yükseltme kriterlerine bakmak bile yeterlidir bu gerçeği teslim etmek için. Öte yandan, bu tebliğde sınırlı sayıda örnek üzerinden gösterilmeye çalışıldığı üzere, modern Türk edebiyatı / tarihi / eleştirisi, filizlendiği yıllardan beri siyasetle son derece iç içedir ve gerek yazarlar gerekse eleştirmenler / tarihçiler bunun bilincindedir. Dolayısıyla halihazırda Türkoloji bölümlerinin Karşılaştırmalı Edebiyat çalışmalarına mesafeli yaklaşımıyla Batı Dilleri ve Edebiyatları bölümlerinin bu tür çalışmaları sahiplenmelerinde açıklanmaya muhtaç bir dengesizlik bulunmakta, disiplin bilhassa devlet üniversiteleri bünyesinde bir türlü tutunamamaktadır. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi gibi, eğitim verdiği dil ve kütürlerin çeşitliliği bakımından muazzam bir fakültede bile, bırakın Karşılaştırmalı Edebiyat bölümü olmamasını, bölümler arasında her türden alışverişin ve geçişliliğin asgari düzeyde olmasını nasıl açıklayabiliriz? Oysa Karşılaştırmalı Edebiyat disiplini, kabul de gören bir

yaklaşımına göre, 1930'larda İstanbul'da "icat edilmiştir" (Apter, 2003; Parvulescu, 2020). Tanpınar Tanzimat'ın yüzüncü yıldönümü şerefine kurulan kürsüye atandıktan sonra meşhur *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*'ni (1949) yazarken, Nazi zulmünden kaçıp onun bulunduğu üniversiteye sığınan Erich Auerbach (1892-1957), aynı yıllarda, kimilerince Karşılaştırmalı Edebiyatın cisimleştiği *Mimesis*'ini (1946) yazıyordu. Bugün, eğer Türkiye'de sağlıklı bir Karşılaştırmalı Edebiyat geleneği kurulmak / başlatılmak isteniyorsa, her iki kitabı ve ardıllarını yan yana koyarak aralarındaki farklar üzerine kafa yormak elzemdir. Belki böylece, büyük geleneğin/yazarın küçüğüne "tesir" ettiği, "yabancı unsurlar"ın bir edebî eseri millî olmaktan çıkardığı, ancak ve ancak iki farklı ulusal dile ait iki eserin/yazarın karşılaştırılabildiği, Batı edebiyatı denince belli başlı iki üç Avrupa dilinin edebiyatının ve Doğu edebiyatı denince Arap/Fars klasiklerinin kast edildiği "mukayeseli millî edebiyatlar" yaklaşımı yerine; edebiyat-siyaset ilişkisini deşme konusunda daha cesur, tek yönlü ilişkilerden ziyade çok boyutlu ve karmaşık ilişkilerin peşinde koşan, türler ve disiplinler arasında dolaşmaktan çekinmeyen, aynen uygulamak yerine kavram ve teorileri ustalıkla kullanıp sorgulayabilen bir Karşılaştırmalı Edebiyat anlayışını yaygınlaştırmak mümkün olacaktır.

KAYNAKÇA

- Ahmet Mithat. (2018). *Edebiyat Yazıları 2*. (Eds. H. H. Durgun ve F. Gökçek). Dergâh Yayınları.
- Ahmet Mithat. (2000 [1890-1891]). *Müşahedat*. N. Birinci (Ed.). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Apter, E. (2003). Global "Translatio": The 'Invention' of Comparative Literature, 1933. *Critical Inquiry*, 29, 253-281.
- Bassnett, S. (1993). *Comparative Literature: A Critical Introduction*. Blackwell Publishers.
- Cankara, M. (2011). *İmparatorluk ve Roman: Ermeni Harfli Türkçe Romanları Osmanlı/Türk Edebiyat Tarihyazımında Konumlandırılmak* [Yayınlanmamış doktora tezi]. İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi.
- Enginün, İ. (2011). *Mukayeseli Edebiyat* (Gözden geçirilmiş ve genişletilmiş 3. basım). Dergâh Yayınları.

- Göyünç, N. (2001). Turkish-Armenian Cultural Relations. (Ed.T. Ataöv), *The Armenians in the Late Ottoman Period* içinde (ss. 23-42). The Council of Culture, Arts and Publications.
- İnci, H. (1999). Şiir ve Hakikat Üzerine. (Ed. H. İnci), *Şiir ve Hakikat: Yazılar ve Tartışmalar* içinde (ss. 15-31). Yapı Kredi Yayınları.
- Köprülü, M. F. (1999). Türk Edebiyatı'nın Ermeni Edebiyatı Üzerinde Te'sirleri. *Edebiyat Araştırmaları* içinde (ss. 239-269). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Parla, J. (2008). "Kuruluşundan Bugüne Karşılaştırmalı Edebiyat.", *Kitap-lık*, 115, 85-91.
- Parvulescu, A. (2020). Istanbul, Capital of Comparative Literature. *MLN*, 135 (5), 1232-1257.
- Türkmen, F. (1992). *Türk Halk Edebiyatının Ermeni Kültürüne Tesiri*. Akademi Kitabevi.
- Yengoyan, A. A. (2006). Introduction: On the Issue of Comparison. (Ed. A. A. Yengoyan), *Modes of Comparison: Theory and Practice* içinde (ss. 1-27). The University of Michigan Press.

BİR ÖYKÜ MOTİFİNİN DÖNÜŞÜMÜ: “YÜKSEK ÖKÇELER” VE “İSKARPİNLER”

Merve AKBAŞ*

Öz

Türk edebiyatı tarihinde Maupassant tarzı öykünün kurucu isimlerinden kabul edilen Ömer Seyfettin'in *Zaman* gazetesinin 24 Temmuz 1919 tarihli 435. sayısında yayımlanan “Yüksek Ökçeler”i, hem yapı hem de anlatım bakımından tam bir modern kısa öykü, olay öyküsü örneğidir. Kıssadan hisse bağlamında ele alınan ve insanın ahlaki davranışlarını eleştirmeyi konu edinen öyküde sözü edilen yüksek topuklu ayakkabı motifi bir işaretçi, bir uyarıcı mahiyetinde metne yerleştirilmiştir. Öykü yayımlandıktan yaklaşık on yıl kadar sonra, *Çankaya* adlı bir sanat mecmuasında Aka Gündüz tarafından yazılan “İskarpinler” başlıklı başka bir metnin “Yüksek Ökçeler”i çağrıştırması hayli ilginçtir. Her ne kadar fantezi alt başlığıyla yayımlanan deneme mahiyetinde gibi görünse de “İskarpinler”de öne çıkan anlatım tutumu, metnin bir çeşit öykü olarak da ele alınabileceğini düşündürmektedir. Aka Gündüz'ün Selanik çevresinde ve özellikle *Genç Kalemler* dergisinde olgunlaşan edebî kişiliği göz önünde bulundurulduğunda, Ömer Seyfettin'den etkilenmesi, onu takip ve taklit etmesi de tabii karşılanabilir. “İskarpinler”, “Yüksek Ökçeler” adlı öyküde bir motif olarak kullanılan yüksek topuklu ayakkabıların gündelik yaşamdaki, modadaki karşılığına ilişkin övgüler içeren bir söylemle belirir. Bu sırada “Yüksek Ökçeler”i çağrıştıracak ve metinler arası ilişkiler bağlamında değerlendirilebilecek bir dizi gösterge de sunar. Bu çalışmada

* Dr. Öğrt. Üyesi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, E-posta:merve.akbas@hbv.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-3635-3361>.

sözü edilen her iki edebî metin, anlatım tutumları bakımından karşılaştırılacak, barındırdıkları yüksek topuklu ayakkabı motifi- nin yapı ve anlatımlarını nasıl etkilediği tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ömer Seyfettin, Aka Gündüz, kısa öykü, yüksek ökçeler.

TRANSFORMING A STORY MOTIF: “YÜKSEK ÖKÇELER” AND “İSKARPİNLER”

Abstract

“Yüksek Ökçeler” by Ömer Seyfettin, who is accepted as one of the founding names of the Maupassant-style story in the history of Turkish literature, which was published in the 435th issue of *Zaman* newspaper dated 24 July 1919, is a complete example of a modern short story, an event story in terms of both structure and expression. The high-heeled shoe motif mentioned in the story, which comes with a subject that criticizes the moral behavior of people by being handled in the context of the story, is placed in the text as a pointer. About ten years after the story was published, it is quite interesting that another text called “İskarpinler”, written by Aka Gündüz in an art periodical called *Çankaya*, evokes “Yüksek Ökçeler”. Although it appears as an experimental text published with a fantasy subtitle, the prominent narrative style in “İskarpinler” makes us think that the text can also be considered as a kind of story. Considering Aka Gündüz’s literary personality, which has matured around Thessaloniki and especially in *Genç Kalemler* magazine, it can be considered natural that he was influenced by, followed and imitated Ömer Seyfettin. “İskarpinler” appears with a discourse that praises the fashion equivalent of high-heeled shoes used as a motif in the story called “Yüksek Ökçeler”. At the same time, it also presents a series of indicators that will evoke “Yüksek Ökçeler” and can be evaluated in the context of intertextual relations. In this study, both literary texts will be compared in terms of their narrative attitudes, and how the high-heeled shoe motif they contain affects their structure and expressions will be discussed.

Keywords: Ömer Seyfettin, Aka Gündüz, short story, high heels.

Giriş

Kısa ömrüne farklı edebî türlerde kaleme aldığı çok sayıda eser sığdıran Ömer Seyfettin, Yeni Lisan hareketine öncülük ederek Türk diline; kısa öyküleriyle de -bu türün gelişimi ve benimsenmesine katkı sağlarken- Türk edebiyatına kıymetli bir hizmet sunmuştur. Aka Gündüz’le ilk gençlik yıllarına uzanan arkadaşlıkları vardır, Edirne’de başladıkları askerî lise eğitimini Kuleli’de birlikte tamamlarlar. *Genç Kalemler*’deki yazı faaliyetlerinde yine birliktedirler. Aka Gündüz’ün metinlerinde, kimi zaman, öykü yazması için kendisini cesaretlendiren Ömer Seyfettin’den izlere rastlanmaktadır. Öykülerinde işledikleri sosyal meselelerdeki, mekânlardaki ortaklığı, Mehmet Güneş, hem dostluklarındaki samimiyetle hem de fikrî yakınlıklarıyla ilişkilendirir (2020, s. 39). Bu çalışmaya konu edilen “Yüksek Ökçeler” öyküsünde ve “İskarpinler” başlıklı metinde, yazarların bir motif olarak kullandıkları yüksek topuklu ayakkabıya farklı anlamlar yüklediği görülmektedir.

“Yüksek Ökçeler”¹

Ömer Seyfettin’in vefatından birkaç ay önce *Zaman* gazetesinde yayımladığı “Yüksek Ökçeler”, Hatice Hanım’ın ev içi çalışanlarıyla ilişkisinin konu edildiği bir öyküdür. On üç yaşındayken altmış altı yaşında bir adamla evlendirilen Hatice Hanım, genç yaşta dul kalmış, zengin bir kadındır. Bir erkeğin hayali ve evlilik fikri, Hatice Hanım’da tiksinti uyandırmaktadır. Ömer Seyfettin’in öykücülüğündeki güçlü taraf burada belirir. Hasta ve yaşlı bir erkekle evlendirilen genç kadına karşı cinsin, pamuk, tentürdiyot gibi medikal tedavi malzemeleri ve ifrazatı hatırlatması; kocasının ölümünden sonra Hatice Hanım’da temizlik ve namusluluk takıntısının ortaya çıkması öyküde kuvvetli bir nedensellik ilişkisinin kurulduğunu gösterir. Bu takıntıların neticesinde Hatice Hanım, ev içi çalışanlarını ve evlatlığını daima temiz olmaya ve köşkü temiz tutmaya, kendisi gibi hayatlarını sadece köşkle sınırlandırmaya zorlar. Sıkı gözettiği çalışanlarına nefes aldirmayan Hatice Hanım, köşkü kilerden tavana teftiş ederken bir karış ökçeli iskarpinler giyer. Kısa boylu Hatice Hanım’ın evdeki hâkimiyetini artırma arzusuyla iliş-

¹ Bu çalışmada, Nâzım H. Polat’ın yayına hazırladığı Ömer Seyfettin Külliyyatından *Uçurumun Kenarında* cildi esas alınmıştır. Bkz. Ömer Seyfettin (2019). *Yüksek Ökçeler*. N. H. Polat (Yay. haz.). *Uçurumun Kenarında* içinde (s. 300-303). İstanbul: Ötügen Neşriyat.

kilendirilebilecek bu merakı, baş dönmesi şikâyetleri üzerine çağırdığı doktorun ökçeli iskarpinlerden vazgeçme tavsiyesiyle sonlanır. Genç kadının rahatsızlığı geçerken köşkün düzeninde ve çalışanların ahlakında bozulma baş gösterir. Hatice Hanım, hırsızlıktan pislige, dedikoduculuktan gayrimeşru ilişkilere tasvip etmediği türlü eylemlerin topuk tıkırtısı sebebiyle gizlice sürdürüldüğünü anlar, çalışanları ve evlatlığını köşkten gönderir. Ne var ki işe aldığı herkes “kötü ahlaklı” çıkmaktadır. Nihayet baş dönmelerine razı gelerek yüksek ökçeli iskarpinlerini yeniden ayağına geçirir, hırsızlıkların hiçbirini görmez olur.

Kuruluş, işleniş ve nedensellik açısından tam bir modern kısa öykü özelliği gösteren “Yüksek Ökçeler”, aynı zamanda Ömer Seyfettin’in üslup özelliği olarak benimsediği toplumsal mesaj verme işlevini de taşır. Yazarın bu nesneyi seçmesi tesadüfi değildir; esasen dönemin modası hâline gelen topuklu ayakkabıya karşı da mesafelidir. Sağlığı bozan yüksek topuklu ayakkabılar, ahlaki sapmanın bir perdeleyicisi gibidir. Otorite hissedilmediğinde ahlaki çözümler başlamaktadır. Bu itibarla, Hatice Hanım, bedenlen rahatsızlık çekmeyi “namussuzluğa” şahitlik etmeye yeğler.

“İskarpinler”

1 Mayıs 1928 tarihinde, ayda bir yayımlanacağı ilanıyla çıkan; ancak tek sayıyla sınırlı kalan, zengin içerikli *Çankaya*² mecmuasında Aka Gündüz imzalı, “fantezi” diye nitelendirilerek sunulmuş “İskarpinler”, deneme özelliği gösteren ve topuklu ayakkabılarla kadınların estetik görüntüsü arasında ilişki kuran bir metindir. Ömer Seyfettin’in de bazı tahkiyeli metinlerini başına eklediği fantezi ibaresiyle yayımladığı bilinmektedir (Polat, 2019, s. 24). Bu itibarla, Aka Gündüz’ün çalışmaya konu edilen yazısına, yalnızca bir deneme demek isabetli olmayacaktır. Zira “İskarpinler”, yazarın öykücülüğünden kaynaklandığı sezilen birtakım mizahi üslup özellikleri ve benzetmeleri de barındırmaktadır. Sözgelimi, Ömer Seyfettin hakkında vefatından sonra süreli yayınlarda yazılanlar içinde hayli bilinenlerden, “Ömer Seyfettin’in

² Doç. Dr. Dinçer Apaydın tarafından Latin harflerine aktarılarak kitaplaştırılan *Çankaya* mecmuası 2023 yılında yayımlanacaktır. Bu çalışmaya konu edilen “İskarpinler”, *Çankaya*’nın son okumaları sırasında dikkatimi çekmişti. Metni yayımlanmadan önce kullanmama müsaade ettiği için kendisine teşekkür borçluyum.

Yumurğu”³, Aka Gündüz’ün lise yıllarına dair bir hatırasını mizahi üslupla öyküleştireyerek aktardığı, anı yazısıdır. Nitekim Âbide Doğan, Aka Gündüz’ün kimi zaman öykü kahramanlarına verdiği isimlerle kimi zaman da başlık seçimleriyle mizah unsuruna sıkça başvurmasına dikkat çeker (2014, s. 32). Anlaşıyor ki Aka Gündüz, deneme, anı, öykü gibi edebî türleri birbirine yakınlaştıran/karıştıran tarzda bir üsluba sahip. Bu sebeple muasırınca eleştirildiği de bilinmektedir. Ali Canip [Yöntem]’in, “Türk’ün Kitabı İçin” başlıklı yazısındaki kanaati şöyledir:

“Aka Gündüz’ün mevzuları esas itibarıyla cidden “iptidai original”dir; fakat bu mevzuların bir de “eda” ciheti vardır ki muvaffakiyetsizliği bu noktadadır; mesela ‘Sulh Mürekkebi’ esas itibarıyla cidden nefis; bu nefasete şairin selikası da yardım ediyor, okuduktan sonra müteheyyiç olmamak kabil değil; ne çare ki yazılıştta bir ahenk yok; eser şimdi bir hikâyeye benzerken şimdi bir fanteziye tahavvül ediyor, sonra yine hikâyeleşiyor” (1329 [1913], s. 777).

Aka Gündüz’ün *Türk’ün Kitabı* içindeki öykülerinden “Sulh Mürekkebi”ni, anlatım bakımından başarısız bulan Ali Canip, metni, öykü ve fantezi arasında bir yere konumlandırır. Bu durum, Aka Gündüz’ü eleştirmesinin sebebiyken aynı zamanda “İskarpinler” adlı metnin var oluş biçimini de açıklar.

“İskarpinler”, topuklu ayakkabıyı beden sağlığı için zararlı bulan doktorlara yönelik bir eleştiriyle başlar: “Yüksek ökçe kadınlara muzırdır diyen doktor, eğer doktorların en ihtiyarı değilse, mutlaka düz Osmanlı nalına alışmış kötü bir nalbanttır” (Aka Gündüz, 1928, s. 40). Yazar, bu doktorun, ya modern giyim kuşam karşıtı, geleneksel kalıplara bağlı bir yaşlı ya da yüksek zevkleri bulunmayan, sıradan biri olduğunu düşünür. Moda nesnesi olarak yüksek topuklu ayakkabıyı doğrudan güzel bir kadınla özdeşleştirirken topuksuz ayakkabı giyen kadınları kafiyesiz kötü bir şiire benzettir. Siyah-gri karışımı saten ayakkabının arasından görünen çorabın betimlemesi ne kadar erotik ise, topuksuz ayakkabı giyen kadınlar için kullanılan benzetmeler çekicilikten bir o kadar uzaktır. Düz ökçeyle silikleşen kadın, zalim bir doktor tarafından

³ *Guguk*’ta yayımlanan yazının künye bilgisi şu şekildedir: Aka Gündüz. Ömer Seyfettin’in Yumurğu. *Guguk*, S. 3, 9 Ağustos 1340 [1924] Cumartesi, s. 4.

midye kabuğuna bindirilmiş gibi görülmektedir. En güzel kadın ayağı dahi düz ökçeli ayakkabı içinde bir ördeği anımsatır. Elli sene boyunca giyildiğinde sağlığı bozacağı söylene de hem giyeni hem de giyenin bastığı yeri güzelleştirdiğinden topuklu ayakkabılar için çekilen zahmet değerlidir. Yazara göre, topuksuz ayakkabı, sadece genç kız ayağına yakışmaktayken hamile bir kadın, dünya güzeli de olsa topuklu ayakkabılarla süt güğümünü andırmaktadır. Bu benzetme, yukarıda sözü edilen karşıtlığı sürdürür.

Aka Gündüz'ün "Heykeltıraş" öyküsünde karşılaşılan Güzel Hanım'ın evlilik öncesi Ankaralı nişanlısıyla ailesini modernleştirmeye yönelik girişimleri neticesinde görüncesi, mercan terliklerini atarak ev iskar-pini giymeye başlar. Buradan anlaşılıyor ki "İskarpınler"deki değini bir rastlantı değildir. Aka Gündüz'ün kadınların moda-ya uygun giyinmesine dair düşünceleri Ömer Seyfettin'inkine göre farklılık göstermektedir.

Yüksek topuk meselesi, yalnızca kurgusal bir unsur değil aynı zamanda 20. yy. başlarının yaygınlık gösteren bir halk sağlığı sorunudur. Erken Cumhuriyet döneminde yüksek topuklu ayakkabıların ayak sağlığını bozduğu bilgisinin görsel malzemelerle desteklenmiş sağlık bilgisi kitaplarının içinde yer alması dikkat çekicidir. Refik Saydam'ın 1926 yılında yayımladığı *Sıhhi Müze Atlası*'nda⁴ salgın hastalıkları anlattıktan sonra bu halk sağlığı sorununa yer vermesi, rahatsızlığın toplumda giderek yaygınlık kazandığını da göstermektedir.

Sonuç

Yıllarca aynı mekânı paylaşan, birlikte kalem faaliyetleri sürdüren iki dostun, Ömer Seyfettin ve Aka Gündüz'ün eserlerinde işledikleri konuları çoğunlukla toplumsal meselelerden aldıkları bilinmektedir. Çalışmaya kaynaklık eden iki metnin yazıldığı yıllarda topuklu ayakkabı giymenin popülerleşmesi, süreç dâhilinde bir halk sağlığı sorununa dönüşmesi sözü edilen durumun bir göstergesidir. Bununla beraber, topuklu ayakkabı motifine bakışta farklılık bulunmaktadır. Ömer Sey-

⁴ Bu kitap ve kitabın yüksek topuklu ayakkabının halk sağlığına olumsuz etkilerinin anlatması hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Tokaç, M. ve Topçu, İ. (2011). Cumhuriyetin İlk Yıllarına Ait Bir Halk Sağlığı Sorunu: "Yüksek Ökçeler". *Lokman Hekim Journal*, 1(2), 28-32.

fettin, yüksek topuklu ayakkabıyı ahlaki çözülmenin ortaya çıkışında bir nedensellik ilişkisi kurmak için kullanırken, Aka Gündüz, kadının modernleşmesine katkı sunan bir estetik nesne gözüyle değerlendirmektedir. “Yüksek Ökçeler”de sezdirilen “sağlığınız için topuklu ayakkabı giymeyin” uyarısı bulunsa da tıktırtısıyla otoritenin temsili hâline gelen yüksek topuklu ayakkabılar ahlaki düzenin sürdürülmesi için katlanılan sıkıntıyı sembolize eder. “İskarpinler”de ise kadın giyim kuşamının bir parçası olarak topuklu ayakkabılar modern kadın imajıyla doğrudan ilişkilendirmekte, doktorların önerisi mizahi bir dille alaya alınmaktadır.

KAYNAKÇA

- Aka Gündüz. (1928). İskarpinler. *Çankaya*, S. 1, 1 Mayıs 1928, 40-41.
- Aka Gündüz. Ömer Seyfettin’in Yumruğu. *Guguk*, S. 3, 9 Ağustos 1340 [1924] Cumartesi, s. 4.
- Ali Canip [Yöntem]. “Türk’ün Kitabı İçin”, *Türk Yurdu*, Y. 2, S. 22, 8 Ağustos 1329 [21 Ağustos 1913]. s. 771-778.
- Doğan, Â. (2014). *Aka Gündüz*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Güneş, M. (2020). ‘Önden Giden Ahbaba Selam Olsun’ Aka Gündüz’ün Eserlerinde Ömer Seyfettin. *Türk Dili*, 828, 36-39.
- Ömer Seyfettin (2019). Yüksek Ökçeler.(Yay. Haz. N. H. Polat). Uçurumun Kenarında içinde (s. 300-303). Ötüken Neşriyat.
- Tokaç, M. ve Topçu, İ. (2011). “Cumhuriyetin İlk Yıllarına Ait Bir Halk Sağlığı Sorunu: ‘Yüksek Ökçeler.’”, *Lokman Hekim Journal*, 1(2), 28-32.
- Polat, N. H. (2019b). Ömer Seyfettin Hakkında. *Ömer Seyfettin – Bütün Hikâyeleri* (s. 17-36) içinde. Yapı Kredi Yayınları.

“ROMANTİKLER NEDEN ÖNEMLİDİR?”: BEŞİR FUAD’DAN HALİT ZİYA’YA, HALİT ZİYA’DAN GEÇ ROMANTİKLERE BİR ROMANTİZM CEVELANI

Esra Nur AKBULAK*

Öz

19. yüzyıla hasredilen romantizm meselesi, 19. yüzyıl Osmanlı edebiyatında da büyük yankı uyandırmıştır. Fransız edebiyatı etkisiyle Osmanlı edebiyatında yükselen romantizm etkisine karşı Beşir Fuad, Victor Hugo biyografisiyle natüralizm tartışmalarının fitilini ateşler; “hayaliyûn-hakikiyûn” tartışmalarını başlatır. Pozitivizmin ışığında, gerçekçi bir edebiyat tahayyülü ortaya koyan ve romantizmin ölümünü Victor Hugo’nun ölümüyle eşitleyen Beşir Fuad, romantizmin sonuna geldiğini dönem edebiyatçılarına ihtar eder. Öte yandan kendi yazdıkları dahil olmak üzere dönemin gerçekçi edebiyat tasnifine dahil edilen eserler, dünyada olduğu gibi romantizmin belli bir devre, döneme hasredilmeyeceğini, romantizmin realizmle ve sonraki dönemlerde moderniteyle dahi iç içe olduğunu gösterir. Halit Ziya Uşaklıgil’in ilk gerçekçi romanları verdiği iddia edilirken Mai ve Siyah’ta ya da Aşk-ı Memnu’da romantik tahayyülün izdüşümlerine rastlanır; bu romanlarda facia fikrinin, tesadüflerin, romantik özneliğin ne düzeyde merkezde olduğu görülür. Tanzimat edebiyatı ve romantizmden kopuşu, tamamen yeni bir başlangıç fikrini askıya alan bu iç içelikler, modernite deneyimiyle şekillenen metinlerdeki romantik özneliği ve tahayyülü de tartışmayı mümkün kılar. Özneliği Kartezyen mantığın dışında arayan, büyüü bozulmuş dünyada zaman zaman sürre-

* Arş. Gör., Samsun Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Araştırma Görevlisi. Boğaziçi Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Doktora Öğrencisi, E-posta: esra.akbulak@samsun.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-5658-3581>.

alizm gibi tekniklerle bu alanı yaratan modernist Türk edebiyatında dahi romantizmin etkilerini görmek mümkündür. Bu bildiride Tanzimat edebiyatı sonrasında ilk defa Beşir Fuad'ın gündeme getirdiği romantizmin miadını doldurduğu argümanının geçerliliği ve "Modern edebiyatçılar birer geç romantik midir?" sorusundan yola çıkılarak romantizmin Türkiye modernleşmesindeki rolü Türk edebiyatı odağında tartışmaya açılacaktır. Bu odakta Batı-dışı modernlikleri özgün nitelikleriyle, kendi edebiyatlarıyla tartışmayı Türkiye modeli özelinde mümkün kılmayı hedefleyen bu bildiride estetik modernizmle romantizmin iç içeliği ve romantizmin sürekliliği, 19. yüzyılın ikinci yarısından 1950'lerin modernist edebiyatına uzanan hatta tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Romantizm, Beşir Fuad, estetik modernizm.

"WHY ROMANTICIS ARE IMPORTANT?": A ROMANTICISM WANDERING FROM BEŞİR FUAD TO HALİT ZİYA, FROM HALİT ZİYA TO THE LATE ROMANTICS

Abstract

The romanticism issue, which was devoted to the 19th century, had a great impact in 19th century Ottoman literature as well. Against the rising influence of romanticism in Ottoman literature under the influence of French literature, Beşir Fuad ignites the naturalism discussions with his biography of Victor Hugo; It starts the "hayaliyûn-hakikiyûn" discussions. Beşir Fuad, who put forward a realistic literary imagination in the light of positivism and equated the death of romanticism with the death of Victor Hugo, warns the writers of the period that romanticism has come to an end. On the other hand, the works included in the classification of realistic literature of the period, including his own writings, show that romanticism will not be limited to a certain period, as in the world, and that romanticism is intertwined with realism and even with modernity in later periods. While it is claimed that Halit Ziya Uşaklıgil wrote the first realistic novels, projections of romantic imagination are found in *Mai ve Siyah* or *Aşk-ı Memnu*; In these novels, it is seen to what extent the idea of disaster, coincidences and romantic subjectivity are at the center. This intertwining, which suspends

the break with Tanzimat literature and romanticism, and the idea of a completely new beginning, makes it possible to discuss the romantic subjectivity and imagination in the texts shaped by the experience of modernity. It is possible to see the effects of romanticism even in modernist Turkish literature, which seeks subjectivity outside of Cartesian logic and creates this field from time to time with techniques such as surrealism in a disenchanting world. In this paper, the validity of the argument that romanticism, which was brought to the agenda by Beşir Fuad for the first time after the Tanzimat literature, is outdated and the question "Are modern writers are late romantic?" Starting from the question, the role of romanticism in the modernization of Turkey will be discussed in the focus of Turkish literature. In this paper, which aims to make it possible to discuss non-Western modernities with their own literature in this focus, specifically for the Turkish model, the intertwining of aesthetic modernism and romanticism and the continuity of romanticism will be discussed, even from the second half of the 19th century to the modernist literature of the 1950s.

Keywords: Romanticism, Beşir Fuad, aesthetic modernism.

Giriş

Romantizmin ne zaman ve nerede başladığından kapsamına kadar birçok hususta belirsizlikle malul olduğunu söyleyebiliriz. Marksist perspektif, romantizmi Endüstri Devrimi'nden bir kaçış olarak yorumlar, Taine ise romantizmi 1789'dan sonra aristokrasiye karşı bir burjuva ayaklanması olarak görür. Ona göre romantizm, toplumun ve tarihin eski, tutucu değerlerine karşı, yeni burjuvazinin itici, diri güçlerinin anlatımıdır. Schlegel romantizmin insanda sonsuzluğa uçmak için doyurulmamış müthiş bir tutkunun, bireyliğin dar sınırlarını aşmak için ateşli bir özlemin ürünü olduğunu söyler (Aktaran Berlin, 2004). Isaiah Berlin'e göreyse romantizm, Hugo'nun yetkeden nefretidir, gizemciliğidir, enerjidir, güçtür, iradedir, bununla birlikte otantik olduğu kadar züppedir, süslü giyinme arzusudur. Büyük imparatorlukların sarsılmasıdır, çılgın bir teşhirciliktir, savaşlar, kısımlar ve dünyaların ezilmesidir. Kısacası ilkelle züppeyi aynı düzlemde buluşturan birlik ve çoğulluktur. Temelde ne kadar farklı romantizm tahayyülü ve tanımı olsa da Berlin'e göre tüm çağlarda romantikleri bir araya getiren

hayal kırıklığı, dünyaya güvensizlik, mevcut dünyanın dışına itilmiş olmaktır. Dolayısıyla mevcut dünyada var olmaya dayanamayan insanların buluşturan bağdaşmaz çoğullukların bir aradalığıdır. Berlin, romantizmi tek bir coğrafyaya hasredilemeyecek, aynı dünyada, farklı koşullarda benzer haletiruhiyeleri paylaşan insanların oluşturduğu bir müşterek bilinç olarak tanımlar (Berlin, 2004).

Buradan Osmanlı modernleşmesi bağlamında Türkçe edebiyatta romantizmin izlerine baktığımızda da romantik tahayyülle ilgili benzer bağdaşmazlıklar ve çoğullukların var olduğunu görebiliriz. Kavramın müphemliği, belli bir zaman ve mekâna hasredilemezliği bilhassa yerel bağlam üzerinden ele alınmaya oldukça müsaittir. Bu bağlamda Namık Kemal'le başlayan eski edebiyat-yeni edebiyat tartışmalarında romantizmin kurucu rolüne ve bu kavram konusunda nasıl bir uyumsuzluğun hüküm sürdüğüne bakmak isabetli olacaktır. Yeni edebiyat kurucularından Namık Kemal, eski edebiyatı değersizleştirmek için sıklıkla "hakikat" kavramına atıf yapar ve klasik divan şiirinin görünümünün ötesindeki alemin alegorisini yapan şiir anlayışına hakiki bulmadığı için itiraz eder. Yeni bir öznellik arayışındaki Namık Kemal, burada da Batılı öznellik modelini esas alır ve eski edebiyatı hayali olmakla itham eder. Klasik şiiri durağan, sabit ve olduğu haliyle tümüyle hayalci bulan Namık Kemal, yeni dünyayı algılamak ve temsil etmek için bu şiir anlayışının yetersizliğinden dem vurur. Öte yandan şairin hayal karşısına hakikati koymasına karşın hakikati "tahayyül" ve "tasavvur" kelimeleriyle eşleştirdiği görülür. Esasen hakikat olarak tanımladığı şey realist değil, son derece romantik bir hakikattir. Basit gerçekliğe muhayyilesiyle şekil veren, verili olanı reddeden şairlik tasarısı, şairin özerk ve romantik bir öznelliğe sahip olduğu bir şiir anlayışına atıf yapar (Öztürk, 2010). Aynı şekilde Namık Kemal ne kadar çok saf gerçekliğe atıf yapsa ve mevcut klasik şiir anlayışının günün şartlarına uymadığını iddia etse de aslında hakikilikten beklediği dış dünyayla çatışmayan, şairin kendi muhayyilesiyle biçim alan bir hakikiliktir. *Mukaddime-i Celal*'de de divan şiirindeki gerçek dışı hayalleri sıralar ve zellileştirirken bunları okuyanların kendilerini devler, gulyabaniler aleminde sanacağını vurgular. Yine ona göre gerçeklik algısından bu denli uzak bir edebi üretim olduğu için bizde roman yoktur. Bir yandan Batılı özneye ve modelle karşı karşıya kalan Osmanlı öznenin yaşadığı şok halinin onu mücbir şekilde paradigmatik bir dönüşüme

zorladığını söyler, öte yandan hakikilik olarak vurguladığı yeni şiir anlayışıyla aslında romantik bir öznelliğe atıf yapar. Nitekim Abdülhak Hamid Tarhan da şiirlerinde doğrudan Namık Kemal'in önerileri ve beklentileriyle şekillenen bir şiir anlayışını benimser ve romantik öznelliğinin, şairin yaratıcı özerkliğinin açığa çıktığı bir şiir evreni kurar. Burada hayal karşısına konan hakikilik, edebiyatın katı gerçekliğe teslim olmadığı, yazar ve şairin hakikati kendi tahayyül ve tasavvuruyla biçimlendirdiği bir idealle biçimlendirilir ancak son kertede bu hakikilik tasarısının da yepyeni bir hayal modeli sunduğu görülür (Öztürk, 2010). Nitekim *İntibah*'ın açılış sahnesi, Namık Kemal'in gerçeklik tasarısını belirleyen romantik tahayyülü sunması ve yazar üzerinde Victor Hugo'nun yoğun etkisini göstermesi bakımından son derece önemlidir.

Sonrasında yeni edebiyat önerisinde bulunan söz konusu yazar ve şairleri hedef haline getiren Beşir Fuad da gerçeklik vurgusuyla hayal-hakikat tartışmalarını edebiyat kamusuna yön verecek şekilde şiddetlendirir. Victor Hugo'nun ölümü üzerine yazdığı Victor Hugo biyografisinde Namık Kemal ve onu destekleyen edebiyat kamusunu hayalcilikle itham eden Beşir Fuad, Victor Hugo'nun ölümüyle eski devrin kapanmasının zaruri olduğu ve yepyeni, pozitivizmin ışığında şekillenen bu edebiyatın eski edebiyat karşısında konumlanması gerektiği üzerinde durur (Beşir Fuad, 2011). Burada akla Beşir Fuad'ın hakikat ve hayalle kastettiği nedir sorusu gündeme gelir. Çünkü o da tıpkı Namık Kemal gibi hayalin karşısına hakikati koyarken ve onun ötesinde romantizmi hedef haline getirirken metodolojik olarak son derece romantik bir güzergâhta hareket eder. Beşir Fuat, bu biyografide pozitivizmi romantik bir bilinçle aşkınlaştırırken bir yandan da Victor Hugo'nun hayatı ve ölümüne dair son derece romantik tasvirlerle baş vurur, arzu ettiği ve yeni edebiyat için vazettiği pozitivist kavrayışının uzağına düşer. Dolayısıyla Türkçe edebiyatta romantizmin alımlanışının son derece muğlak ve çelişkili olduğunu söylemek mümkündür. Zelilleştirilen ancak her defasında gerçeklik, hatta katı realizm tasarısıyla tuhaf biçimde iç içe geçen romantik bir tahayyülle karşı karşıya kalınır. Söz gelimi, Halit Ziya da bu tartışmalara dahil olur *Hikâye* metniyle ve romantizm-realizm tartışmalarında realizmden taraf olduğunu iddia etse de romantizmden ne anladığı ya da metinlerinde ne denli romantik tahayyülden uzak durduğu tartışma konusudur.

Burada Tanpınar'dan itibaren ilk gerçekçi yazar olarak bahsedilen, kurduğu nedensel ağla realist edebiyatın ilk örneklerini sunan bir yazar olarak ele alınan Halit Ziya Uşaklıgil ne denli realist bir edebiyat ortaya koymuştur sorusu gündeme gelir. Karakterlerin determinist koşullarla belirlenen psikolojilerini ve eylemlerinin arka planını sunması bakımından gerçekçi bir yazardan söz etsek de sayfalarca karakterlerin iç dünyasının dökümünü yapar, bunu yaparken karakterin iç dünyasını belirleyen dış dünyayı zaman zaman tamamen unuttur, yoğun benzetmelerle ve sanatsal kaygılarla anlatıyı -kendisinin tanımladığı ve tahayyül ettiği- dış gerçeklikten uzaklaştırır. Öte yandan realist kaidelerle kurgulandığında faciaya ihtiyaç duymayan roman sonlarının neden bu denli faciayla örüldüğünü gerçekçi edebiyat kategorisine hapsedilmiş bir Halit Ziya edebiyatı okumasıyla çözümlenmek de mümkün görünmemektedir. Isaiah Berlin'in de ifade ettiği gibi yoğun bir hayal kırıklığını hissettiren romantik tahayyül (Berlin, 2004), en şiddetli biçimde Halit Ziya'nın *Aşk-ı Memnu* ve *Mai ve Siyah* romanlarında gösterir kendini. Gerçekliğin ağırlığı karşısında sürekli simgesellikler yaratma oyunu da romantik tahayyülden ayrı düşünülemez. Halit Ziya bunu yaparken güvenli bağları kaybetmeyi her defasında romanlarında ev metaforuna başvurarak aktarır. Toplumun dayattığı ideal yaşantı dışında kalan, mevcut düzene ayak uyduramayan Ahmet Cemil'in trajedisi, en nihayetinde sürgünle sonuçlanır. Onun karakterlerinin trajik özneliği kendinden sonraki edebiyatın romantik ironiyle şekillenen içeriğini de belirler. Ahmet Hamdi Tanpınar'ın kendi kronotopunda var olamayan, zaman ve uzamla uyuşamayan karakterleri, mistik özlemlerle her defasında ebediliği arayan karakterleri, aynı şekilde Oğuz Atay'ın Ahmet Cemil gibi bir türlü mevcut dünyaya ayak uyduramayan, düzen dışında kalmış karakterleri de nasibini alır bu romantizmden. Nurdan Gürbilek'in de ifade ettiği gibi Atay kendini romantizmin ikilikleriyle ifade eder; "akla karşı duyguyu, gelişmişliğe karşı saflığı, topluma karşı bireyi, resmiyete karşı oyunbazlığı, yetişkinliğe karşı çocukluğu, nihayet Batı'ya karşı Doğu'yu tercih eder, yakın bulur gibidir" (Gürbilek, 2005).

Buradan hareketle Türkçe edebiyatta romantikliğin izdüşümlerini varoluşçu edebiyat izleği üzerinden de düşünmek mümkündür. Nitekim Isaiah Berlin de ne denli uyuşmaz görünse de varoluşçuluğun romantikliğin en büyük kalıntısı olduğunu iddia eder (Berlin, 2004).

1950'lerin mevcut dünyaya güvenini kaybetmiş, bireysel kurtuluşun imkansızlığını kabul eden ancak buna rağmen arayışa devam eden, ötekini, marjda kalanı içerik ve biçimsel çeşitlemelerle sunmaya çalışan, aktarılamaz olanı aktarma derdinde olan 1950 Kuşağı da bu bağlamda romantik tahayyülle iç içe bir avangard estetik ortaya koyarlar. Hakikatin olmadığı yerde hakikati arama uğraşı, fantastik ve gerçek üstü unsurların metne dahilini beraberinde getirir. Mevcut dünyaya yönelik güvenin sarsılması, mevcut dünyada var olma halinin tamamıyla bir külfete dönüşmesi biçim ve içerik dolayımında yepyeni varlık âlemlerini metinlerde görünürleştirir. Türkiye'ye özgülünen modernite deneyimiyle karşı karşıya kalan öznenin dünyanın sürekli değişim dönüşüm içinde olduğunu kabul ederek onunla birlikte devinime ayak uydurma gayreti bilinçdışının, dürtülerin, duyguların daha faal olduğu bir metinselliği, tıpkı romantik öznelikte olduğu gibi dış dünyanın farklı içselliklerle temsilini mümkün kılan yoğun imgelemi de 1950 kuşağı edebiyatının vazgeçilmez unsurlarından biri haline getirir. Sait Faik Abasıyanık, Leylâ Erbil, Onat Kutlar, Orhan Duru, Feyyaz Kayacan ve Bilge Karasu'nun özne-nesne, gerçek-düş, hayal-gerçek sınırlarını ortadan kaldıran metinleri, bütünlüğün kaybedildiğinin idrakinde olan ama o bütünlüğü bambaşka gerçeklik tahayyülleriyle arayan bilinci somutlar. Katı gerçekliğin, Kartezyen mantığın vazettiği ikilikleri, kalıplaşmış edebi konvansiyonelleri yıkma teşebbüsüyle metinlerde sürreel ve fantastik yeni dünyalar inşa etme pratiği iç içe geçer. Yıkıcılığın, yozlaşmışlığın karşısına içsel duyuş ve kavrayışla, duygulanımlarla inşa edilmiş mevcut gerçekliği ve dünyeviliği aşan yeni dünyevilikler ve âlemler koyma, bunu daha iyiye gitme ve ilerleme doktrinlerine yönelik itirazlarla şekillendirme tam da bu romantik tahayyülle iç içe geçmiş estetiğin ürünüdür. Hiçbir zaman tam anlamıyla özdeşleşmesi mümkün olmayan, mimetik olanın sınırların dışındaki bu dünyalarda ötekilerin, nesnelere, şeylerin, duyguların, madunların failliğini temsil etme çabası, bir yandan dünyanın büyüsunün ve bütünlüğünün bozulduğunun ilanıdır, diğer yandan bambaşka âlemleri metin düzlemine taşıyarak, seküler bir formda farklı dünyevilikler yaratma gayreti, romantik bilinçten bağımsız düşünülemez. Dolayısıyla Tanzimat'tan itibaren netameli bir konu olan ve türlü müphemliklerle malul romantizmin Türkçe Edebiyat dolayımında her dönemde bir geçerliliğinin olduğunu, belli bir döneme, edebi temayüle hasredil-

lemeyecek bir kapsamı olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim Peter Gay de modernistleri “geç romantikler” olarak tanımlar ve romantiklerin kendiliğin keşfine yönelik içten arzularını üst noktaya taşıyan modernistlerin her ne kadar uçarı görünseler de yüksek dozda geri dönüştürülmüş romantizmin felsefesiyle hareket ettiklerini ifade eder. Bu yeni romantizm, yeni tür dinlere, dünyeviliklere ve zevklere göre uyarlanmıştır (Gay, 2023). Dolayısıyla bugün “kendilik kültürü”yle, içsellik kazandığı değerle, yeni dünyevilikleri arayan ve yaratan romantik bir estetikten söz etmek ve romantizmin Türkçe Edebiyat için de zamanlar üstü bir niteliğe sahip olduğunu iddia etmek mümkündür. Öte yandan bu süreklilik, romantik tahayyülün gerçeklik ilişkisiyle karşıtlık içinde olmadığını, tam tersine mevcut gerçekliği aşmak için sürekli onunla ilişkilendiğini, onun tarafından onu aşmak üzere biçimlendiğini de gösterir.

KAYNAKÇA

Beşir Fuad (2011). *Victor Hugo Yaşam Öyküsü*. Özgür Yay.

340

Berlin, I. (2004). *Romantikliğin Kökleri*. (Çev. Mete Tunçay). Yapı Kredi Yay.

Gay, P. (2023). *Romantikler Neden Önemlidir?* (Çev. Kerime Dalyan). Yapı Kredi Yay.

Gürbilek, N. (2004). *Yer Değiştiren Gölge*. Metis Yay.

Öztürk, V. (2010). *Türk Şiirinin Romantik Kökleri: Abdülhak Hâmid'in Şiirinde Romantik*

Özellik. (Yayımlanmamış Doktora Tezi.) Boğaziçi Üniversitesi.

TANIMA, KARŞILAŞTIRMA VE KONUMLANDIRMA: TANZİMAT EDEBİYATINDA ROMAN TARTIŞMALARI

Kaan KURT*

Öz

Türkiye'deki romanın tarihi ve türün serüveni "romanın yokluğu" tartışmaları üzerinden okunmaya oldukça müsaittir. Yıllar içinde tekrar eden bu tartışmada her seferinde türe dair bir eksikliğe vurgu yapılırken bu eksiklikle birlikte romana dair yeni kriterler de ortaya atılmaktadır. Romana dair geliştirilen yokluk tespitlerini, bu tespitler etrafında şekillenen tartışmaları, tespitlerle ilişkili olarak ortaya konulan romanları takip etmek türün Türkiye'deki tarihinin takip edilebilmesini, türe dair geliştirilen yasaların/kriterlerin/konvansiyonların değişiminin izlenebilmesini sağlayacaktır. Romana dair geliştirilen yokluk tespitlerinin ve bu tespitler çevresindeki tartışmaların içeriği değişse de Tanzimat döneminden 1980'li yılların sonuna kadar bu tespit biçiminin eleştiride sabit kalması anlamlıdır. Bu yönden romanın yokluğu tartışmasının Türkiye'deki edebiyat eleştirisi için "süreğen/sabit" ve aynı zamanda "değişen/dönüşen" tarafları olduğu söylenebilir. Bu bildiride dört farklı döneme odaklanarak "romanın yokluğu" tartışmalarının nasıl bir seyir aldığı takip edilecektir. Tanzimat döneminde Ahmet Mithat Efendi ile Nabizade Nazım arasında başlayan ve birçok farklı ismi içine dahil eden bizde roman tartışması, Tanpınar'ın 1936 yılında yazdığı "Bizde Roman" makalesi, 1950'li yıllarda Kemal Tahir'in mevcut roman geleneğiyle hesaplaşarak kurmaya çalıştığı "yerli roman" teorisi ve son olarak 1980'lerde Fethi

* Arş. Gör., Samsun Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Araştırma Görevlisi. Boğaziçi Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Doktora Öğrencisi, E-posta: kaan.kurt@samsun.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-3659-021X>.

Naci'nin yazısıyla başlayıp birçok farklı ismi içine sürükleyen bizde roman tartışması takip edilecek, bu tartışmanın bu kadar geniş bir zaman diliminde sabit kalışının Türkiye'deki roman eleştirisi geleneği için ne anlama geldiği tartışılacaktır. Tartışmanın sabit kalmasının ne anlama geldiği anlaşılmaya çalışılırken, bu tartışmalarda zaman içerisinde romana dair ortaya atılan kriterlerin nasıl dönüştüğü, roman türünün Türkiye'deki konumlandırılmasında ne gibi değişimler/kırılmalar yaşandığı, aynı tartışmanın farklı bağlamlarla ne gibi ilişkiler kurduğu ve bunun türün/türün eleştirisinin Türkiye'deki seyri için ne anlama geldiği de tartışmaya açılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Roman teorisi, roman eleştirisi, Türkiye'de roman eleştirisi.

DEFINING, COMPARING, AND PLACING: THE DISCUSSIONS ON THE NOVEL IN THE LITERATURE OF "TANZIMAT"

Abstract

The history of the novel in Turkey and the adventure of the genre are quite suitable to be read through the "absence of the novel" discussions. In this debate, which has been repeated over the years, each time a deficiency in the genre is emphasized, new criteria for the novel are also put forward with this deficiency. Following the absence of determinations developed about the novel, the discussions shaped around these determinations, and the novels put forward about these determinations will enable us to follow the history of the genre in Turkey and to follow the changes in the laws/criteria/conventions developed regarding the genre. Although the content of the absence determinations developed about the novel and the debates around these determinations have changed, it is meaningful that this form of determination remained constant in criticism from the Tanzimat period to the end of the 1980s. In this respect, it can be said that the debate about the absence of the novel has "continuous/fixed" and also "changing/transforming" sides for literary criticism in Turkey. In this paper, focusing on four different periods, the course of the "absence of the novel" discussions will be followed. The discussion of the novel in our country, which started between Ahmet Mithat Efendi and Nabizade Nazım during the Tanzimat

period and included many different names, Tanpınar's article "The Novel in Us" written in 1936, the "national/local novel" theory that Kemal Tahir tried to establish by coming to terms with the existing novel tradition in the 1950s and finally the novel debate in Turkey, which started with Fethi Naci's writing in the 1980s and dragged many different names into it, will be followed. It will be tried to understand what it means for this discussion to remain stable. In these discussions, it will also be discussed how the criteria for the novel have transformed over time, what changes/breakages have occurred in the positioning of the novel genre in Turkey, what kind of relations the same debate has with different contexts, and what this means for the course of the criticism of the genre/criticism of genre in Turkey.

Keywords: Novel theory, novel criticism, novel criticism in Turkey.

Giriş

Roman türünün Türkiye coğrafyasında ilk kez ortaya çıkmaya başladığı dönemdeki, Tanzimat dönemindeki roman tartışmalarını incelemek, aynı zamanda "romanın yükselişi"ne dair mevcut açıklamaların, geliştirilen teorik çerçevelerin dışına çıkma imkânını da beraberinde getirecektir. Edebiyat eleştirisinde roman türüne dair tartışmalar ve geliştirilen yaklaşımlar, "romanın yükselişi"ne yönelik açıklamalarla iç içedir. Bu açıklamalara dikkat edildiğindeyse Avrupa-merkezciliğin roman ve romanın yükselişi teorilerini büyük ölçüde belirlediği fark edilir. Roman gibi birçok farklı coğrafyada birçok farklı biçimde ortaya çıkan bir türün daha kapsamlı bir tanımını yapmak, Batı dışındaki romanın özelliklerine ve bu roman etrafında gelişen tartışmalara göz atmakla mümkün olabilir.

Batı-dışı modernleşme yaşayan toplumlardaki roman ve roman etrafında dönen tartışmalar incelendiği zaman, bu toplumlarda türün en baştan farklı şekilde kurulduğu ve farklı tartışmalar/krizler etrafında örüldüğü fark edilir. Örneğin, Ian Watt'ın 1956 yılında yayımladığı ünlü *Romanın Yükselişi* romanında türe dair sunduğu belli başlı özelliklerin Türkçe romana doğrudan uygulanması mümkün değildir. Bunun sebebi Watt'ın tıpkı Lukacs ve çoğu zaman Bakhtin gibi roman teorisini geliştirirken Avrupa'daki tarihsel gelişmelerin seyrini takip

etmesi ve bu yazarların metinlerinin referanslarını da Avrupa'daki tarihsel gelişmeler ve Avrupa romanlarından almalarıdır. Örneğin, kabaca söylemek gerekirse Avrupa-merkezci roman teorilerine göre romana giden yolu burjuva sınıfının yükselişi, Kilise merkezli hayattan piyasa merkezli hayata geçiş, bununla birlikte gelen kapitalizm, sekülerleşme, bireyleşme ve hatta Protestanlığın ve Pürütenizmin yükselişi açmıştır. Bu tarihsel ve toplumsal gelişmelerin bir kısmının Batı dışı modernleşme yaşayan toplumlarda yaşanmaması veya aynı şekilde/hızda gerçekleşmemesi, bu toplumlardaki romanı mercek altına almak için farklı türde bir roman teorisi geliştirmeyi de zorunlu kılar.

Türkçe romanın yükselişine dair geliştirilen kurgulara göz atıldığında da sunulan çerçevelerin bir kısmının Avrupa-merkezci olduğu söylenebilir. Romanın Batı'dan ithal bir tür olduğu, Batı'dan alınan diğer teknik, askeri, siyasi reformların bir parçası olduğu vurgulanır. Oysa bu romana aynı anda hem Batı ile kurulan ilişki ihmal edilmeden hem de "etki/etkilenen", "kaynak/kaynaktan yararlanan", "öz/türemiş", "orijinal/taklit" gibi hiyerarşik ikililiklerin dışında bakmak da mümkündür. Osmanlı/Türkiye modernleşmesi ve bunun romana yansımalarının kendine has tarafları ve krizleri özellikle romanın yeni yeni ortaya çıktığı dönemdeki roman tartışmalarında görünürleşmektedir.

Roman türüne dair yazılan ilk eleştiri metinlerinde, türü tanıma ve tanımlandırma çabasının belirgin olduğu söylenebilir. Örneğin, Namık Kemal'in yazılarında bu yeni türü tanımlama ve önceki anlatı geleneğinden ayırma çabası dikkat çeker. "Mukaddime-i Celal"de Namık Kemal sözlerine "bizde kalemin gösterdiği terakkî; Garb'ın bedâyi'-i irfanına kıyâs olunursa bir allâmenin iktidarına nisbet yeni lâkırdıya başlamış bir çocuğun söyleyeceği üç beş kelime hükmünde kalır" (s.341) diyerek başlar. Bu ifade farklı kelimelerle ve farklı bağlamların etkisiyle de olsa birçok yazar, eleştirmen ve teorisyen tarafından uzun yıllar boyunca Türkçe roman için kurulacaktır. Türkçedeki kurmaca üretimle Batı romanı farklı dönemlerde kıyaslanmakta, Türkçe romana dair bir eksiklikler dizisi tespit edilmektedir. Nurdan Gürbilek'in *Kötü Çocuk Türk* (2001) kitabındaki ifadesiyle "yokluk tespiti" Türkçe romana dair tartışmalarda karakteristik bir özellik olarak karşımıza çıkar denilebilir. Namık Kemal'in Türkçedeki romana dair yazdığı bu yazıdaki yokluk, romana dair ortaya koyulan çerçevelerde hâkim bir bakışı hatırlatır.

Namık Kemal, romanı önceki anlatı geleneklerinden ayırır. Bu ayrımı yaparken de temel vurgusu önceki anlatıların ya olağanüstü ve abartılı olaylara yer vermesi, “koca karı masalı nev’inden” olması ya da tasavvufi ahlak hikâyelerinden kopamamasıdır (s.348). Namık Kemal sıklıkla yazıda Batıyla “bizdeki romanı” karşılaştırma yoluna gider ve özellikle de birçok Tanzimatçı gibi referans noktası Victor Hugo olur. Ona göre “bizde ise hikâye kısmı mahsûlât-ı edebiyemizin en nâkis cihetidir” (s.348). Kendisi *İntibah* ile belli bir belli bir yol katetmeye çalıştığını ama onu da tam “gönlünün istediği dereceye” götüremediğini belirtir ve daha çok lisanda sadeleşme vurgusu yapar. Yazının genelinde ise Avrupa ile Osmanlı modern edebiyatını kıyaslayıp eksikliklerin tespit edilmesiyle karşılaşılır. Belli bir yokluk tespiti üzerinden romanı tanımlama çabasının sonraki yıllarda da devam ettiği söylenebilir.

Beşir Fuad’ın 1885 yılında yazmış olduğu *Victor Hugo Biyografisi* Osmanlı romanı tartışmaları için bir kırılma noktası olur ve bu biyografiden sonra uzun süre Osmanlı romanı ve genel olarak roman türü üzerine şiddetli tartışmalar ve iyi romana dair ölçüt belirleme çabaları devam eder. Beşir Fuad’ın *Victor Hugo Biyografisi*’nin kırılma yaratmasının sebebi bu metnin o güne dek az çok kararlılıkla verilen roman üretimini ve bu roman üretiminin dayandığı metinlerarası ilişkiyi yıkıcı bir şekilde tartışmaya açmasından ileri gelmektedir. Metnin o dönemki Osmanlı yazarlarının birçoğunda tepki oluşturmasının sebebi de o güne dek iyi kötü sürdürdükleri kendi yazınsal pratiklerini boşa çıkartacak iddialar içermesidir. Beşir Fuad, Victor Hugo’nun hayatı ve Fransız edebiyatında tuttuğu yer üzerinden artık onun devrinin geçtiğini; realistlerin/Flaubert’in devrinin başladığını ve Osmanlı romanının Hugo’yu/Hugo’nun romantik edebiyatını bir model olarak benimsemesinin Osmanlı coğrafyasında üretilen romanın bir kusuru/geri kalmışlığı olarak belirlediğini vurgular. Fuad, doğrudan Osmanlı romanına yönelik bir yokluk tespitinde bulunmasa da bir yetersizlik/eksiklik/kusur/geç kalmışlık vurgusu yapmıştır ve kendisinden sonraki “bizde roman” tartışmasının da başlatıcısı olmuştur. Bu sırada da “tecrübe”, “gözlem”, “nedensellik”, “bilimsellik”, “gerçekçilik” gibi romana dair yeni ilkeler ortaya atar.

“Bizde roman yoktur”u doğrudan ifade eden ise *Victor Hugo Biyografisi*’nden beş yıl sonra 1890 yılında yazdığı yazıyla Ravi takma

adını kullanan Nabizade Nazım olmuştur. “Bizde yazılmış veya tercüme olunmuş bulunan romanların hiçbirisi, ama hiçbirisi roman ıtlak olunacak şeyler olmadığını” (s.70) hükmetmesiyle Nabizade Nazım ile Ahmet Mithat Efendi arasında büyük bir tartışma başlar. Ravi-Ahmet Mithat Efendi tartışmasını, bu tartışmanın sonucunda Ahmet Mithat Efendi’nin *Ahbar-ı Asara Tamim-i Enzar* (1890) adlı roman tarihini ve Türkçe romanı bu tarih içerisinde konumlandırmaya yönelik denemesini ve Halit Ziya’nın *Hikâye* (1887) incelemesini de düşünürsek 1890’lı yıllarda “romanın varlığı/yokluğu” yani “bizde roman var mı” tartışmalarının artık hararetle bir şekilde başladığını ve bu tartışmaların başlatıcısı olarak görülebilecek kaynak metnin de *Victor Hugo Biyografisi* olduğu söylenebilir.

Ahmet Mithat Efendi’nin *Ahbar-ı Âsâra Tamim-i Enzar* başlıklı metni roman kuramına/tarihine dair Türkçe edebiyatta yazılmış ilk metin olmasıyla ayrıca önemlidir. Ahmet Mithat Efendi, bu metninde romanı dünya edebiyatında “bir kırılma” olarak ele almaz, kendisinden önceki anlatı tipleriyle arasındaki devamlılığa vurgu yapar. Bu aslında yine “bir iddia” sonucu yazılmış bir metindir. Nabizade Nazım’ın “bizde roman” olmadığına dair görüşlerine tepki olarak bu metni kaleme alan Ahmet Mithat Efendi bu meseleye de metninde değinir. Dikkat edilmesi gereken esas nokta ise Ahmet Mithat Efendi’nin Batı’daki kurmacanın tarihi ile romanın ortaya çıkışını bir arada, kesintisiz bir şekilde düşünmesidir. Bu tarz bir bakışın Türkçe edebiyattaki romanın ortaya çıkışına dair de imaları mevcuttur. Böylece Türkçe roman da tıpkı Batı romanı gibi kendisinden önceki anlatı geleneği ile ilişki içerisinde olabilir ve Ahmet Mithat Efendi, Nabizade Nazım’ın “eksiklik” vurgusunu bir kenara bırakarak aslında roman türünün çok da yeni, kendinden öncekini hiçleyen bir tür olmadığını, kendinden önceki gelenekle iç içe olduğunu, bu açıdan Batı romanıyla Türkçe romanı kıyaslayarak eksiklik tespit etmektense eski anlatı gelenekleriyle ilişki de kurarak roman verilebileceğini ima etmiş olur. Roman türünün “bize” o kadar da uzak, yabancı bir tür olmayabileceğini, Osmanlı coğrafyasında da evrensel standartlarda roman verilebileceğini ima eder. Öte yandan bu metinde romana dair “lisan”, “ahlak”, “okur beğenisi” gibi kriterler de ortaya atar. Ahmet Mithat Efendi’nin romanı önceki geleneklerle bir arada düşünme ve tarihini o şekilde yazma eğilimi kendisinden sonra roman tarihi/Türkçe roman tarihi meselesine eğilen diğer yazar ve eleştir-

menlere de etki etmiştir. Bu tartışmalar ve eleştiriler kimi zaman ardından yazılan bir romanı da doğurur: Yazılan eleştiri metninin ardından bu eleştiri metnine itiraz veya destek amaçlı yazılmış bir romanla karşılaşılır. Örneğin, Nabizade Nazım'ın Ahmet Mithat Efendi ile tartışmalarından sonra yazdığı *Karabibik* (1890) ve *Zehra* (1894), Ahmet Mithat Efendi'nin "natüralist bir roman yazmak" iddiasıyla kaleme aldığı *Müşahedat* (1890) birer "kanıtlama romanı" olarak da düşünülebilir ve yazarların romana dair yazmış oldukları düşüncelerinin kanıtlanması romanlar aracılığıyla sağlanmaya çalışılmıştır.

Aynı şekilde Halit Ziya'nın yazmış olduğu romanları, sözgelimi *Sefile* (1886-1887) *Mai ve Siyah* (1897) ve *Aşk-ı Memnu*'yu (1900) da onun *Hikâye* (1887) adlı metnindeki iddialardan ayırmak güçtür. *Hikâye* metni 1887 yılında, Beşir Fuad'ın *Victor Hugo Biyografisi*'nden iki yıl sonra yazılmış bir metindir ve aslında Türkçe romana yönelik Fuad kadar yıkıcı ve pozitivist olmasa da onun önerilerini daha fazla açmakta, belli ölçüde inceltmekte ve romancılık alanına daha fazla uyarlamaktadır. Halit Ziya'nın daha sonrasında yazdığı romanları ve genel olarak Servet-i Fünûn romanını bu *Hikâye* metni üzerinden düşünmek oldukça yararlıdır çünkü Tanzimat edebiyatına mesafe almış yeni dönem romancılığının dönemdeki teorik karşılığı bu metin gibi gözükmektedir.

Tanzimat dönemindeki bu roman tartışmalarının sonrasında Servet-i Fünûn edebiyatına ciddi etkilerinin olduğunu söylemek yanlış olmaz. Bu etki hem Halit Ziya ve Mehmet Rauf gibi yazarların romanlarının dayandığı belli özelliklerde karşımıza çıkar hem de Servet-i Fünûn döneminde devam eden tür tartışmalarında kendisini gösterir. Halit Ziya ve Mehmet Rauf'un edebî üretimlerinin çoğu zaman bireyi iyi ve kötü, güzel ve çirkin özellikleriyle sakınmadan yansıtması; bireyin failliğinin deterministik bir şema içerisinde sunulması, bu yazarların romanlarında bireyin kendisi dışındaki etkenlerin yine aynı insanı nasıl ve ne şekilde belirlediğini konu edinmeleri ve son olarak ahlakçı ve yargılayıcı anlatıcı profilden uzaklaşmış olmaları aslında Tanzimat dönemindeki roman tartışmalarında katedilen belli bir mesafeye birlikte düşünölmeye müsaittir. Dönemin romanının romantik unsurlarının roman tartışmaları sırasında eleştirel bir gözden geçirme sürecine tabi tutulması, bu gözden geçirme sürecinin belli roman denemeleriyle somutlanması bahsettiğim türde bir geçişi de anlamlandırmayı

mümkün kılar. Diğer yandan Servet-i Fünûn dergisinde de roman türündeki tartışmalar devam eder.

Hüseyin Cahit'in şiirde iyi olduğumuz hâlde, hikâyede aynı beceriyi gösteremediğimize dair fikirler içeren yazısı üzerine Mehmet Rauf "Bizde Hikâye" (1897) metniyle bunun aksini kanıtlamaya çalışmıştır. Bu yazısında Mehmet Rauf'un verdiği örnekler ve romana dair geliştirdiği ölçütler incelenirse Tanzimat dönemindeki ölçütlerin artık farklılaştığı ve Beşir Fuad'ın *Biyografi* metni ve sonrasında ortaya çıkan tartışmalarla birlikte romanın konvansiyonlarının yeniden belirlendiği görülmektedir. Romanda gerçekçiliğin nasıl sağlanabileceği, tabiat yansıtılırken nasıl bir orantı kullanmak gerektiği, yazarın metninde nasıl bir amaç izlemesi gerektiği, gerçekliğe bağlı kalınırken yazarın özgünlüğünü nasıl kuracağı özellikle tartışılan konular arasına girmiştir. Halid Ziya ve metinleri tartışmalarda genellikle referans verilen metinler arasındadır. Bunun yanında Hüseyin Cahit'in Servet-i Fünûn dergisindeki *Hikmet-i Bedayi* serisi de estetik/sanat üzerine yazılmış olsa da romana dair kriterlerin dönüşümüyle ilgili de önemli veriler sunar. Romana/iyi romana dair ortaya atılan kriterler Beşir Fuad'ın *Victor Hugo Biyografi*'sini yazdığı dönemden itibaren gerçekçi edebiyatın ilkeleri yönünde değişse de "Türkçe romanın varlığı/yokluğu" tartışması Mehmet Rauf/Hüseyin Cahit Yalçın tartışması örneğinde görüldüğü gibi sabit kalmıştır. Bu bildirinin kapsamına sığmasa da bu tartışmanın Türkçe roman için sonraki yıllarda da devam ettiği ve tür için kurucu/süreğen bir öge olduğu söylenebilir.

Türkiye'de roman türünün ilk ortaya çıktığı yıllarda başlayan, sonrasında da devam eden, "yokluk tespiti" etrafında ilerlediği görülen bu tartışmanın Türkiye'deki roman eleştirisinin temel unsurlarından biri olduğu söylenebilir. Tanzimat döneminde eksikliği/yokluğu tespit ederek başlayan türü tanıma çabası Batı romanıyla karşılaştırmayı ve bunun ardından da Türkiye'deki romanı dünya edebiyatı içerisinde konumlandırma çabasını beraberinde getirir. Bu tartışmanın aynı zamanda belli roman üretimlerini doğurduğu, kimi zaman belli iddiaları kanıtlamak ya da boşa çıkarmak için kaleme alınan bu romanların önsözlerinde de tartışmalardan izler bulunduğu hesaba katılırsa, Türkiye'deki romanın yükselişinin süreğen bir eksiklik hissiyle iç içe olduğu ve bunun da Türkiye'deki romanın/roman eleştirisinin ayırıcı yanı olabileceği söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Ahmet Mithat Efendi. (2021). *Ahbar-ı Asara Tamim'i Enzar: Roman Tarihine Genel Bir Bakış*. Dergâh Yay.
- Ahmet Mithat Efendi. (2016). *Edebiyat Yazıları I*. Dergâh Yay.
- Ahmet Mithat Efendi. (2018). *Edebiyat Yazıları II*. Dergâh Yay.
- Bahtin, M. M. (2020). *Karnavaldan Romana: Edebiyat Teorisinden Dil Felsefesine Seçme Yazılar*. Ayrıntı Yayınları.
- Beşir Fuad. (1999). *Şiir ve Hakikat: Yazılar ve Tartışmalar*.Yapı Kredi Yay.
- Gürbilek, N. (2001). *Kötü Çocuk Türk*. Metis Yay.
- Lukacs, G. (2019). *Roman Kuramı*.Metis Yay.
- Namık Kemal. (1989). "Mukaddime-i Celal.", *Ölümünün 100. Yıldönümü Münasebetiyle Nâmık Kemal'in Türk Dili ve Edebiyatı Üzerine Görüşleri ve Yazıları* içinde, 341-379. Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Yalçın, H.C. (2021). *Servet-i Fünûn Yazıları-I: Estetik (Hikmet-i Bedayi)*. Ötüken Neşriyat.
- Uşaklıgil, H. Z. (1998). *Hikâye*. Yapı Kredi Yay.
- Watt, I. (2018). *Romanın Yükselişi: Defoe, Richardson ve Fielding Üzerine İncelemeler*. Metis Yay.

TÜRKİYE’DE ULUSLARARASI İLİŞKİLER EĞİTİMİ: ARAŞTIRMA VE YÖNTEM DERSLERİ ÜZERİNDEN BİR İNCELEME

Hakan AYDIN*

Öz

Uluslararası İlişkiler (Uİ) disiplini ve eğitimi 20.yüzyılda ortaya çıkmış, dünyada yaşanan gelişmeler disiplinin içerisindeki konu başlıklarını etkilemiştir. Uİ, sosyal bilimlerin büyük tartışmalarıyla gelişen metodolojik yaklaşımların da etkisi altında kalmıştır. Zaman içerisinde çeşitlilik gösteren derslerin Uİ eğitiminin bel kemiğini oluşturduğu söylenebilir. Uİ disiplini içerisinde araştırma ve yöntem meselesi ötelenen/geçştirilen bir anlam taşımıştır. Bu durumun altında yatan sebeplerden birisi çalışmalarda tanımlayıcı yaklaşımın daha çok benimsenmesidir. Halbuki siyaset bilimi, ekonomik, hukuk ve tarih gibi disiplinlerden etkilenerek disiplinler arası bir nitelik taşıyan Uİ’nin araştırma ve yöntem çerçevesinin çok geniş olduğu söylenebilir. Alan çalışmaları, nicel araştırmalar gibi yöntemlerle bu çerçeve genişletilebilir. Öte yandan Uİ’nin bilimsel zeminini güçlendirmek için yöntem meselesi oldukça önem taşımaktadır. Zira metodoloji eğitimi, akademik bilgi birikiminin gelişimine katkı sağlayacaktır. Özellikle lisans eğitimi sonrasında lisansüstü düzeydeki çalışmalarla birlikte alanla ilgili bilgi havuzu genişlemektedir. Lisans düzeyinde alınan eğitim lisansüstü düzeydeki eğitim sürecini de etkilerken, uzmanlıkların oluşumu açısından lisansüstü eğitim kritiktir. Bu doğrultuda her üniversitenin kendine özgü müfredatı bulunurken, benzeşen içeriklerin olması doğaldır. Lisans eğitiminin ders odaklı yapısıyla lisansüstü eği-

* Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi, E-posta: hakanaydin@klu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-5061-5631>.

timden ayrıştığı görülmektedir. Lisansüstü eğitim sürecinde tez çalışmasına hazırlık aşamasında araştırmanın nasıl yapılacağı ve araştırma yöntemiyle ilgili sorular daha belirgin hale gelmektedir. Dolayısıyla araştırma yöntem ve teknikleriyle ilgili eğitim önem kazanmaktadır. Bu çalışmanın konusunu Türkiye’de mevcut durumda lisans ve lisansüstü düzeydeki Üİ eğitimi müfredatının araştırma ve yöntem dersleri üzerinden incelenmesi oluşturmaktadır. Çalışmanın hipotezi ise Türkiye’de lisans ve lisansüstü Üİ eğitiminde araştırma ve yöntem dersleri yönünden niceliksel yetersizlikler bulunduğuudur.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası ilişkiler, metodoloji, müfredat.

TEACHING INTERNATIONAL RELATIONS IN TURKEY: AN ANALYSIS OF RESEARCH AND METHODOLOGY COURSES

Abstract

The discipline and education of International Relations (IR) emerged in the 20th century, and developments in the world have affected the topics within the discipline. IR has also been influenced by the methodological approaches developed through the great debates of the social sciences. It can be said that courses that diversify over time constitute the backbone of IR education. The issue of research and methodology has been deferred within the discipline of IR. One of the reasons underlying this situation is that the descriptive approach is adopted more in the studies. However, it can be said that the research and methodological framework of IR, which has an interdisciplinary character by being influenced by disciplines such as political science, economics, law and history, is very broad. This framework can be extended with methods such as case studies and quantitative researches. Moreover, the issue of methodology is crucial for strengthening the scientific basis of IR. Likewise training in methodology will contribute to the accumulation of academic knowledge. Especially after undergraduate education, the pool of knowledge about the field is expanding with postgraduate studies. While the education received at undergraduate level also affects the education process at postgraduate level, the importance of postgraduate education in terms of the formation of specialisations can't be denied. While each university has its own curriculum, it is

natural to have similar contents. Undergraduate education is fundamental in the development process of research in social sciences. It is seen that undergraduate education differs from graduate education with its course-oriented structure. During the postgraduate education process, questions about how the research will be conducted and the research method become more apparent in the preparation phase of the thesis study. Therefore, training on research methods and techniques gains importance. The subject of this study is to examine the curriculum of undergraduate and graduate level international relations education in Turkey through research and methodology courses.

Keywords: International relations, methodology, curriculum.

Giriş

Bir asırlık geçmişiyle 20.yüzyıl başında Birinci Dünya Savaşı'nın bitiminde Uluslararası İlişkiler (Uİ), Siyaset Bilimi'nden ayrı bir kürsü olarak kurulmuştur. Türkiye özelinde Uİ'nin gelişiminde tarihsel süreçte okulların etkisi esastır. Bu hususta mevcut ismi Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi olan Mekteb-i Mülkiye'nin önemi yadsınamaz. Öte yandan 1970'li yıllarda Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Boğaziçi Üniversitesi ve İstanbul Üniversitesi'nde Siyaset Bilimi ve Kamu Yöntemi/Uİ bölümlerinin açılmasıyla birlikte Uİ alanında eğitim çeşitliliği ortaya çıkmıştır. 1980-90'lı yıllar ve sonrasında ise hem lisans hem de lisansüstü bölüm sayısındaki artış söz konusu olmuştur.

Sosyal bilimler nesnellik ile ilgilenirken insanların maddi hal ve koşulları doğrultusunda öznel olanla da bağlantılıdır. Daha çok kavramsallaştırma temelinde düşünülmesi ve sosyal ilişkilerin karmaşıklığı, sosyal bilimler alanında yöntemleri sınırlayıcı bir etki yaratmıştır. Öte yandan nedensel açıklamalara duyulan ihtiyaç sosyal nesnelere ve ilişkilerin nitel yönü doğrultusunda düşünmeyi öne çıkarmaktadır (Sayer, 2019, s.25). Ancak sosyal bilimlerdeki araştırma süreçlerinde tek bir yöntemden bahsedilemeyeceği ve yöntemin konuya bağlı olarak ortaya çıktığı da çok açıktır.

Yöntemler kendine özgü nitelikleriyle farklı araştırma sorularına uygunluk taşımaktadırlar. Yöntem seçimi araştırmanın nasıl yapılacağına ve yaklaşıma ışık tutmaktadır. Zira konunun nasıl seçildiğinden

başlayıp verilerin toplanması ve çözümlenmesine giden süreci yöntem belirlemektedir. Ayrıca disiplinler arası tartışmaların gelişmesi metodolojik çeşitliliği de etkileyecektir. Metodolojik tartışmaların rekabet olarak değil, birbirlerini tamamlayıcı bir nitelik taşıması gerekir. Hiç şüphesiz yöntemler Uİ disiplinini anlamlandırmayı sağlamaktadır. Uİ disiplininin gelişiminde tarih ve hukuk disiplinlerinin etkilenmesi kullanılan yöntemlere de yansımıştır. Tanımlayıcı/betimleyici çalışmaların sayısının fazlalığı bunun göstergesidir.

Teoriler olguların yorumlanması konusunda bakış açısı sunarken, yöntem somut adımların olduğu sistemli bir süreci yansıtmaktadır. Teorinin yöntemin yerine kullanılması kavramların birbirlerine karışmasına yol açmaktadır. Bir anlamda metodoloji teorinin test edilmesini mümkün kılmaktadır. Uİ’de nitel, nicel ve karma yöntemler kullanılmaktadır. Nicel araştırma kişisel değer ve düşünceler katılmadan matematiksel hesaplamalar üzerine kurulmaktadır. Nicel araştırmaların eleştirilen yönü; vakaların kendine özgü değerlerini, özelliklerini gözden kaçırabilmesidir. Pozitivist anlayıştan beslenen nicel araştırmalarda salt gözlemlerle elde edilen verileri kullanarak cevaplar bulunmaya çalışılır. Uİ gündeminde konu çeşitliliğinin artmasıyla birlikte post pozitivist düşünce yaklaşımının gelişmesi; tek bir sosyal gerçeklik olamayacağını ve Uİ’de değişimin sürekliliğini ifade etmektedir. Pozitivist yaklaşımda anlaşılacak istenen olgunun nasıl açıklanacağı üzerinden hareket edilirken, postpozitivist yaklaşımda gerçekliği anlama temelli bir perspektif bulunmaktadır. Nitel yöntemin kullanıldığı çalışmalarda sosyal bir olay altındaki nedenler irdelenirken, hukuki durum ve söylemlere dayanarak yorumlar yapılır. Uİ disiplininin daha çok normatif bilgi ürettiğinin düşünülmesi nitel çalışmalarını ön plana çıkarmıştır. Ancak Uİ’nin konu kapsamının genişlemesi, nicel araştırma yöntemlerinin kullanımını beraberinde getirmiştir.

Uİ çalışmalarında metod/yöntem eksikliği eğitimle giderilebilecektir. Müfredat, Türkiye’de lisans ve lisansüstü düzeyde Uİ eğitim öğretim sürecini şekillendiren en önemli malzemedir. Hiç şüphesiz Uİ disiplininin gelişimiyle ilgili bakılması gereken alanlardan birisi verilen derslerdir. Müfredat üzerinde değişiklikler olabilmesi eğitim sürecini dinamik kılmaktadır. Ayrıca bölüm kurulu kararları doğrultusunda üniversiteden üniversiteye bölümde çalışan öğretim üyelerinin akademik uzmanlıkları/ilgileri doğrultusunda ders planlarında farklılıklar

gözlemlenmektedir. Araştırma kapsamında Uİ bölümlerinin müfredatları üniversitelerin web sayfaları üzerinden incelenmiştir. Derslerin zorunlu/seçmeli durumları, AKTS değerleri değerlendirilmeye dahil edilirken, nicel bir şekilde içerik analizi kullanılmıştır. Gerçekleştirilen eğitimin derslerin içerikleri açısından nitel olarak ele alınması ayrı bir çalışmanın konusu olabilir. Türkiye’de lisans ve lisansüstü düzeyde ders planlarının araştırma ve yöntem dersleri yönünden yetersiz olduğu hipotezi doğrultusunda hareket edilmiştir.

Türkiye’de Uluslararası İlişkiler Eğitiminin Kısa Tarihi

Osmanlı Devleti döneminde Mülkiye şeklinde örgütlenen yıllar içerisindeki değişimlerle birlikte Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi olarak adlandırılan eğitim kurumu, Türkiye’de Uİ eğitimi konusunda başlangıç noktası niteliği taşımaktadır. 1859’da İstanbul’da açılan Mülkiye üniversite gibi değil, bürokratların eğitimi için meslek okulu olarak ortaya çıkmıştır. 1926’da Mülkiye’de ilk Uluslararası İlişkiler dersi “Hukuk-i Düvel ve Diplomatik Muharebe” adıyla verilmiştir (Aydın, 2005, s.53). 1935’te Mülkiye Mektebi’nin adı Siyasal Bilgiler Okulu’na çevrilmiştir. 1946’da kurulan Ankara Üniversitesi’ne bağlanarak Siyasal Bilimler Fakültesi’ne dönüşmüştür. İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra siyaset biliminden ayrışan bir disiplin olarak Uİ’nin gelişimi ulusal ve uluslararası gelişmelere göre şekillenmiştir (Ergun vd., 2023, s.12). Uluslararası İlişkiler dersine 1956’da Ankara Üniversitesi’nin Siyaset Bilimi Bölümü’nün üçüncü yılında yer verilmiştir (Yazgan, 2012, s.110). 1966’da Diploması ve Dış Münasebetler Şubesi’nin adı Uİ Bölümü olarak değiştirilmiştir (Özcan, 2023, s.45).

1970’li yılların ikinci yarısından itibaren Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi ve Ortadoğu Teknik Üniversitesi’nin açılmasıyla birlikte Uİ alanında eğitim faaliyetinden bulunan kurum sayısında artış yaşanmıştır. 1980 askeri darbesinden sonra Yükseköğretim Kurulu’nun (YÖK) kurulmasıyla birlikte tüm alanlarda olduğu gibi Uİ alanındaki eğitim faaliyetleri de değişime uğramıştır. 1990’larda başlayıp 2000’li yıllarla birlikte açılan bölüm sayılarındaki artışla Uİ alanındaki eğitim faaliyetleri yoğunlaşmıştır (Yazgan, 2012, s.115). Soğuk savaş sonrası atmosfer, Uİ bölümlerinin kurulmasını daha popüler hale getirmiştir. Nitekim 1990-2000 yılları arasında 29 yeni Uİ bölümü açılmıştır. Türkiye’de 2006’da 93 olan devlet ve vakıf üniversitesi sayısı 2011’de

165'e çıkmıştır (Günay ve Günay, 2011, s.7). Halihazırda 129 devlet, 75 vakıf üniversitesi bulunmaktadır. Lisans düzeyindeki Uİ bölümleri İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi ve Siyasal Bilgiler Fakültesi altındayken, lisansüstü düzeyde ise Sosyal Bilimler Enstitüsü ve Lisansüstü Eğitim Enstitüsü içerisinde faaliyet göstermektedir.

Uİ disiplininin gelişimi hususunda I.Dünya Savaşı sonrasındaki ortam bir faktör niteliği taşıırken, popüler hale gelmesi soğuk savaş döneminde mümkün olmuştur. Uİ eğitimi siyasi konjonktürden etkilenmiştir. Soğuk savaş döneminde ABD'nin hegemonik güç olarak belirmesi, Uİ literatüründeki etkinliğiyle de paralellik taşımıştır (Smith, 2002). Hatta bu husus Uİ'deki teorik tartışmalara da yansımıştır. Uİ; Tarih, Hukuk, Ekonomi ve Siyaset Bilimi disiplinlerinden beslenmiştir. Bu durum müfredata da yansımıştır. Türkiye'de Uİ eğitiminin kurumsal olarak ayrışması, alana özgü yeni derslerin açılması, Türkçe yayınların yapılması 1950'li yıllarda başlayan bir süreçtir (Özcan, 2023, s.19). Siyaset Bilimi ve Milletlerarası Münasebetler derslerinin okutulması Uİ disiplininin temellerinin atılmasında kritik bir anlam taşımıştır (Özcan, 2023, s. 22; Sezer, 2005, s. 38). Soğuk savaş sonrasında uluslararası ortamdaki değişim Türkiye'de Uİ literatüründeki tartışmaları etkilemiştir. 2000'li yıllarda Türk dış politikasındaki yönelimler Uİ disiplindeki çalışmalardaki temaların çeşitlenmesine yol açmıştır.

Müfredatın gelişimi dünya değişip farklılaşırken bunun anlamlandırılması ve alternatif okumalar yapılması açısından önemlidir. Ayrıca akademik alan içerisinde uluslararası düzeydeki rekabetin gelişimi de bu hususa bağlıdır. 1950'lerde araştırma yöntemleriyle ilgili Türkiye'deki Uİ literatürünün sınırlı olduğu görülmüştür. 31 Mart-1 Nisan 1961 tarihlerinde düzenlenen "Milletlerarası Politika Öğretim Sempozyumu'nda" Uİ eğitimi sürecinde disiplin nasıl adlandırılmalı, temel dersler nasıl yürütülmeli gibi sorulara cevap aranmıştır (Özcan, 2023, s. 40). 2000'li yıllarda araştırma yöntemleriyle ilgili literatürde gelişme yaşanmıştır (Yazgan, 2012, s. 160-161). Tanımlayıcı/açıklayıcı makalelerle birlikte nicel ve nitel yöntemlerin kullanıldığı makalelere rastlanmıştır. Nitekim 2007'de Uİ alanında eğitim faaliyetinde bulunan akademik personelle yapılan ankete katılanların %3'ünün araştırma ve yöntemle ilgili ders verdikleri görülmüştür (Aydın, 2007). Bu oran Uİ bölümlerinde yürütülen araştırma ve yöntem derslerinin niceliksel yetersizliğini yansıtmaktadır.

Uluslararası İlişkiler Disiplininde Araştırma ve Yöntem

Sosyal bilimlerde metodolojiyle birlikte nasıl biliriz sorusuna cevap aranmaktadır. Pek tabii metodolojiye giden yol ontoloji ve epistemolojiden geçmektedir (Moses ve Knutsen, 2020, s.22). Fen bilimleriyle karşılaştırıldığında araştırma yöntem ve teknikleriyle ilgili sosyal bilimlerde standardizasyonun kurulması zordur. Ancak çalışma tekniklerinin güvenilir sonuçlar üretmesi hususunda standardizasyon temel bir gerekliliktir ve belirli çerçevede kurulmaktadır. Sosyal bilimlerdeki yöntem çeşitliliği pek çok yönden çalışma yapmayı mümkün kılmaktadır. Önce soru, sonra yöntem doğrultusunda araştırmanın sorusu üzerinden uygun yöntemin seçilmesi beklenmektedir.

Uİ disiplininde uygun araştırma yöntemi tartışması mevcut durumda da söz konusudur (Sokullu, 2018). Teorik ve tanımlayıcı çalışmalarla birlikte alanda derinlikli tartışmaların gelişebilmesi için çeşitli yöntemlerin kullanıldığı çalışmalar önem taşımaktadır. Öte yandan metodoloji konusundaki eğitimin yetersiz oluşu hem akademik uzmanlaşma konusunda hem de akademik çalışmalarda karşılaştırma yapılması ve genellemeler üretilmesi açısından olumsuz sonuç üretmektedir (Aydınlı ve Mathews, 2008, s.707). Zira araştırma yöntemleriyle ilgili derslerin olmasına rağmen Uİ alanında metodoloji eğitimi yeterince gelişmemiştir (Yazgan, 2012, s.165). Araştırma ve yöntem teknikleri eğitiminin yüzeysel kalması bu hususun önündeki engeldir.

Türkiye'de Uİ disiplinindeki metodolojik yaklaşımları inceleyenlerin gözlemi, mevcut çalışmalarda araştırma yöntemleri çeşitliliğinin düşük olduğu ve nitel yöntemlerin kullanıldığıdır (Aydınlı ve Biltekin, 2017, ss. 267-268). Bu durumun aşılabilmesi, Uİ eğitim öğretim programlarında işlenen araştırma ve yöntemle ilgili nicel yöntemlerin tartışılmasıyla mümkündür. Aydınlı ve Biltekin'in (2017) çalışmasında metodolojik çeşitlilik oluşturması açısından nicel yöntemlerin kullanıldığı araştırmaların artmasının önemi vurgulanmaktadır. 2008-2014 yılları arasında esas alan araştırmada Türkiye'deki makalelerin %80'inden fazlasının nitel, %6'sının nicel yöntemlerle ele alındığı ifade edilirken, ABD'de nicel yöntemlerin kullanıldığı makale sayısı toplam içerisinde %32'lik bir orana ulaşmaktadır (Aydınlı ve Biltekin, 2017, s. 274). Türkiye'de Uİ makalelerinin temel reddedilme nedenle-

ri arasında makalenin iddiası üzerindeki anlaşmazlık ve yöntemle ilgili hususlar gösterilmektedir (Aydın ve Yazgan, 2010, s. 32).

Türkiye’de Uİ disiplininde betimleyici vaka ve alan çalışmalarına rastlanmakta politika analizi ve ayrıntılı anlatım niteliği taşımaktadır. Türkiye’deki Uİ çalışmalarında olay eksenli, betimlemeci ve anlatıya dayalı tarihsel yaklaşım, analitik (nicel) yaklaşımlardan daha ön plandadır (Aydınlı vd. 2014, s.121). Uİ alanındaki meseleler analitik ve kuramsal yaklaşım yerine, olgusal temelli tarihsel bir yaklaşımla ele alınmaktadır (Aydınlı vd. 2014, s.89).

Nicel yöntemi konu alan derslerin sınırlı olması yöntemin yaygınlaşması önünde engeldir. Türk Uİ disiplini açısından bu durum Uİ ile ilgili dünya literatüründeki çalışmalardan ayrışmasını ortaya çıkarmaktadır. (Sezer, 2005, s.35-36). Yapılan araştırma sonuçlarına göre araştırma yöntemleri ve istatistik derslerinin hemen hemen tüm uluslararası ilişkiler bölümlerinin müfredatında olmasına rağmen bahsi geçen derslerin içerik ve etkinliği bakımından Uİ akademik topluluğunun eleştirileri bulunmaktadır (Aydın, 2005; Keyman ve Ülkü 2007, s.10; Aydın ve Matthews 2008). Öte yandan Aydın (2022,s.12), Uİ alanında verilen eğitimin yetersiz olduğuna ders sayısının azlığına dikkat çekerken, metodolojik yaklaşım ve araçların uygulanması konusunda genel bilgi ve yetkinlik eksikliği olduğunu vurgulamaktadır. Neticede Uİ’de nitel yöntemlerin ağırlık kazanmasının nedenlerinden biri, lisansüstü programlarda nicel ve nitel araştırma yöntemleri üzerine verilen ders çeşitliliğinin yetersizliğidir (Çin, 2023, s.58).

Çalışmanın Bulguları

Türkiye’deki uluslararası ilişkiler eğitimi lisans, yüksek lisans ve doktora düzeyindeki müfredatlarda yer alan metot/yöntem ve araştırma başlıklarıyla ilgili dersler üzerinden incelenmiştir. Araştırmanın amacı söz konusu eğitim düzeylerinde araştırma ve yöntem hususlarında hangi başlıklarda derslerin olduğu, sayısı, zorunlu veya seçmeli durumları ve AKTS ağırlıklarının tespit edilmesidir. Araştırma içerik analizi yöntemi kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

Tablo 1: Üİ Bölümü olan Lisans ve Lisansüstü Kurum Sayısı

Üniversite Niteliği/Eğitim Düzeyi	Lisans	Yüksek Lisans	Doktora
Devlet	52	44	29
Vakıf	18	17	7

YÖK'ten alınan veriler doğrultusunda Üİ lisans programına sahip toplam üniversite sayısının 70 olduğu görülürken, yüksek lisansta bu sayı 61, doktorada ise 36'dır. Tablo 1'de yer aldığı üzere toplam 167 programın 125'i devlet üniversitelerindeyken, 42'si vakıf üniversitelerindedir. Lisans eğitimi olup da yüksek lisans eğitimi olmayan devlet üniversitelerinin sayısının vakıf üniversitelerine kıyasla daha fazla olduğu gözlemlenmektedir. Doktora eğitiminde bulunan üniversitelerin toplamı düşünüldüğünde devlet üniversitelerinin ağırlığı söz konusudur.

Tablo 2: Üİ Bölümü Olan Üniversiteler ve Eğitim Düzeyi

Üniversite/Eğitim Düzeyi	Lisans	YL	DR
ADANA ALPARSLAN TÜRKER BİLİM VE TEKNOLOJİ ÜNİVERSİTESİ (İngilizce)	X	X	
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ	X	X	X
AKSARAY ÜNİVERSİTESİ	X	X	
ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ & (İngilizce)	X	X	X
ANKARA SOSYAL BİLİMLER ÜNİVERSİTESİ (İngilizce)	X	X	X
ANKARA ÜNİVERSİTESİ	X	X	X
ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ (İngilizce)	X	X	X
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ	X	X	
AYDIN ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ & (İngilizce)	X	X	
BANDIRMA ONYEDİ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ	X	X	X
BATMAN ÜNİVERSİTESİ	X		
BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ	X		
BOLU ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ	X	X	X
BURSA TEKNİK ÜNİVERSİTESİ	X	X	X
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ	X	X	X
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ & (İngilizce)	X	X	X
ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ	X	X	

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ (İngilizce)	X	X	X
DÜZCE ÜNİVERSİTESİ	X	X	
EGE ÜNİVERSİTESİ	X	X	X
ERCİYES ÜNİVERSİTESİ	X	X	
ESKİŞEHİR OSMANGAZİ ÜNİVERSİTESİ	X	X	
GALATASARAY ÜNİVERSİTESİ (Fransızca)	X	X	X
GİRESUN ÜNİVERSİTESİ	X	X	X
GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ	X		
HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ (İngilizce)	X	X	X
HATAY MUSTAFA KEMAL ÜNİVERSİTESİ	X		
HİTİT ÜNİVERSİTESİ (İngilizce)	X		
İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ & (İngilizce)	X	X	X
İZMİR DEMOKRASİ ÜNİVERSİTESİ (İngilizce)	X		
İZMİR KATİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ	X	X	X
KARABÜK ÜNİVERSİTESİ & (İngilizce)	X	X	X
KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ & (İngilizce)	X	X	X
KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ	X	X	
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ	X	X	X
KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ	X	X	
KIRŞEHİR AHI EVRAN ÜNİVERSİTESİ	X	X	X
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ	X	X	X
MARMARA ÜNİVERSİTESİ	X	X	X
MERSİN ÜNİVERSİTESİ	X	X	
NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ ÜNİVERSİTESİ & (İngilizce)	X	X	
ORTA DOĞU TEKNİK ÜNİVERSİTESİ (İngilizce)	X	X	X
OSMANİYE KORKUT ATA ÜNİVERSİTESİ	X		
RECEP TAYYİP ERDOĞAN ÜNİVERSİTESİ & (İngilizce)	X	X	
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ	X	X	X
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ & (İngilizce)	X	X	X
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ	X	X	X
TEKİRDAĞ NAMIK KEMAL ÜNİVERSİTESİ	X	X	
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ	X	X	X
VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ	X		

YALOVA ÜNİVERSİTESİ (İngilizce)	X	X	X
YOZGAT BOZOK ÜNİVERSİTESİ	X	X	
ALTINBAŞ ÜNİVERSİTESİ (İngilizce)	X	X	X
ATILIM ÜNİVERSİTESİ (İngilizce)	X	X	
BEYKENT ÜNİVERSİTESİ (İngilizce)	X	X	X
ÇAĞ ÜNİVERSİTESİ (İngilizce)	X	X	
DOĞUŞ ÜNİVERSİTESİ (İngilizce)	X	X	
IŞIK ÜNİVERSİTESİ (İngilizce)	X	X	
İHSAN DOĞRAMACI BİLKENT ÜNİVERSİTESİ (İngilizce)	X	X	X
İSTANBUL AREL ÜNİVERSİTESİ (İngilizce)	X	X	X
İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ (İngilizce)	X	X	
İSTANBUL KÜLTÜR ÜNİVERSİTESİ (İngilizce)	X	X	
İSTANBUL OKAN ÜNİVERSİTESİ & (İngilizce)	X	X	
İSTANBUL RUMELİ ÜNİVERSİTESİ	X		
İSTİNYE ÜNİVERSİTESİ (İngilizce)	X	X	
KADİR HAS ÜNİVERSİTESİ (İngilizce)	X	X	X
KOÇ ÜNİVERSİTESİ (İngilizce)	X	X	X
NİŞANTAŞI ÜNİVERSİTESİ (İngilizce)	X	X	X
ÖZYEĞİN ÜNİVERSİTESİ (İngilizce)	X	X	
YAŞAR ÜNİVERSİTESİ (İngilizce)	X	X	

Lisans düzeyinde 34 üniversitede Türkçe, 35'inde İngilizce ve 1 üniversitede ise Fransızca eğitim yapılmaktadır. Tablo 2'de de görüldüğü üzere lisans eğitime sahip olan vakıf üniversitelerinin yüksek lisans eğitime de imkan sağlama oranları devlet üniversitelerine göre yüksektir. Buna karşın doktora eğitimi hususunda devlet üniversiteleri lehine bir sonuçla karşılaşmaktadır. Yöntem ve araştırmayla ilgili lisans, yüksek lisans ve doktora düzeyinde okutulan dersler Tablo 3, 4 ve 5'te gösterilmektedir. Dersler listelenip içerik analizi yapılarak zorunlu ve seçmeli durumları doğrultusunda kaç üniversitede okutuldukları içerik analizine tabi tutulmuş, öne çıkanlar tespit edilmiştir. Üniversitelerin eğitim süreçlerinde her ne kadar seçmeli havuzu bulunsa da havuzda yer alan derslerin seçilme durumu dışında açılmama ihtimali de göz ardı edilmemelidir.

Tablo 3: Araştırma Yöntemleriyle İlgili Üniversitelerde Lisans Düzeyinde Okutulan Dersler

Dersler / Ders Türleri ve Sayısı	Zorunlu	Seçmeli	Kaç Üniversitede Okutulduğu
Research Methods in Social Sciences	X		3
Statistics for Social Sciences	X		4
Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri	X	X	16
Araştırma Projesi I	X		1
Araştırma Projesi II	X		1
Araştırma Yöntemleri	X		12
İstatistik	X	X	14
Uluslararası İlişkilerde Araştırma Yöntemleri	X	X	9
Research Methods	X		2
Applied Research Methods		X	1
Applied Research: Software		X	1
Sosyal Bilimlerde Yöntem	X	X	7
Araştırmacılar İçin İstatistik		X	1
Araştırma Tasarımı Ve Yönetimi		X	1
Rapor, Bilimsel Makale, Tez Yazma, Poster Hazırlama, Sözlü Sunum Hazırlama Ve Literatür Tarama		X	1
Introduction to Statistics	X		1
Research in International Relations	X		1
Methodology in Social Sciences	X		1
Anket Raporlama		X	1
Sosyal Bilimlere Giriş	X		2
Sosyal Bilimlerde İstatistik	X	X	4
Araştırma Teknikleri	X		1
Araştırma Yöntemleri ve Temel İstatistik	X		1
Araştırma Yöntem ve Teknikleri	X		1
İstatistiğe Giriş	X		1
Metodoloji I	X		1
Metodoloji II	X		1
Sosyal Bilimlerde İstatistik Yöntemleri	X		1
Bilimsel Araştırma Tasarımı ve Yöntemleri	X		1

İstatistik I	X	X	2
Introduction to Social Sciences	X		1
Bilimsel Araştırma Yöntemleri	X		2
Social Science Research Methods	X		2
Proje Yönetimi		X	1
Proje Döngüsü Yönetimi		X	1
Statistics	X		1
Uluslararası İlişkilerde Araştırma Yöntemleri I	X		1
Akademik Araştırma ve Yazım Teknikleri		X	1
Uluslararası İlişkilerde Örnek Olay Araştırma Yöntemleri 1		X	1
Uluslararası İlişkiler Biliminde Metodoloji		X	1
Information and Data Literacy		X	1
Uluslararası İlişkilerde Araştırma Esasları	X		1
Research Project		X	1
Statistics for Economics and Administrative Sciences	X		1
Creative Thinking and Problem Solving	X		1
Computing Methods	X		1
Sosyal Bilimler için Analitik Teknikler	X		1
Hesaplamalı Düşünme	X		1
Araştırma Yöntemleri I	X		1
Araştırma Yöntemleri II	X		1
Araştırma Kültürü	X		1
İstatiksel Analiz		X	1
Quantative Methods II		X	1
Research Methods In International Relations	X		1

Lisans düzeyinde 70 üniversiteden elde edilen veriler doğrultusunda muhteva bakımından benzerlikler olsa da isim bakımından 54 farklı derse ulaşılmıştır. Lisans Bölümünde okutulan yöntem ve araştırma yöntemleriyle ilgili dersler içerisinde “Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri”, “Araştırma Yöntemleri”, “İstatistik”, “Uluslararası İlişkilerde Araştırma Yöntemleri” ve “Sosyal Bilimler Yöntemleri” dersleri ön plana çıkmaktadır.

Tablo 4: Araştırma Yöntemleriyle İlgili Üniversitelerde Yüksek Lisans Düzeyinde Okutulan Dersler

Dersler / Ders Türleri ve Sayısı	Zorunlu	Seçmeli	Kaç Üniversitede Okutulduğu
Araştırma Metodları ve Bilimsel Etik	X		1
Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri	X	X	8
Sosyal Bilimlerde İstatistik		X	1
Araştırma Teknikleri ve Yayın Etiği	X		2
Research Methods and Publication Ethics	X		1
Applied Research Methods		X	1
Araştırma Yöntemleri	X		7
Research and Methodology in Social Sciences	X		1
Scientific Research Methods and Science Ethics	X		1
Bilim Eğitim ve Etik	X		1
Bilimsel Araştırma Teknikleri ve Bilim Etiği	X		3
Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri ve Yayın Etiği	X		3
Uluslararası İlişkilerde Araştırma Yöntemleri	X		3
Bilimsel Araştırma Yöntemleri ve Yayın Etiği	X		2
Uluslararası İlişkiler Araştırmaları Metodolojisi	X		1
Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği	X		4
İleri Araştırma Teknikleri ve SPSS		X	1
Nitel Araştırma Yöntemleri		X	1
Bilimsel Araştırma Teknikleri ve Yayın Etiği	X		3
Bilimsel Araştırma Yöntemleri ve Etik	X		3
Araştırma Metodları ve Etiği	X		1
Araştırma Yöntemleri - I	X		1
Araştırma Yöntemleri - II	X		1
Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Teknik ve Yöntemleri		X	1
Sosyal Bilimlerde Nicel Araştırma Uygulamaları-I		X	1
Bilimsel Araştırma Yayın Etiği	X		2
Uluslararası İlişkilerde Yöntem		X	1

Uluslararası İlişkilerde Nitel Çalışmalar		X	1
Bilimsel Araştırma Yöntemleri	X		3
Sayısal Yöntemler		X	1
Uluslararası İlişkilerde Etik ve Araştırma Yöntemleri	X		1
Bilimsel Araştırma Teknikleri ve Seminer	X		1
Uluslararası İlişkilerde Kuram ve Yöntem Sorunu	X		1
Kantitatif(Niceliyici) Araştırma Metodları		X	1
Uluslararası İlişkilerde Araştırma Teknikleri Ve Etiği-I	X		1
Uluslararası İlişkilerde Araştırma Teknikleri Ve Etiği II	X		1
Bilimsel Etik ve Araştırma Yöntemleri	X		1
Research Methods and Academic Publication Ethics	X		1
Fundamentals of Social Research Design	X		1
Sosyal Bilimler Metodolojisi	X		1
Methodology in Social Sciences		X	1
Araştırma Teknikleri ve Etik	X		1
Research Methods	X		1
Araştırma ve Sunum Teknikleri			
Research Methods In Social Science		X	1
Araştırma Yöntemleri ve Etiği	X		1
Sosyal Bilimlerde İleri Nitel Yöntemler	X		1
Sosyal Bilimlerde İleri Nicel Yöntemler	X		1
Research Methods in International Relations	X		1

Yüksek lisans düzeyinde 61 üniversiteden elde edilen veriler doğrultusunda içerik bakımından benzerlikler olsa da isim yönünden 49 farklı derse ulaşılmıştır. Yüksek lisansta okutulan yöntem ve araştırma yöntemleriyle ilgili dersler içerisinde “Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri”, “Araştırma Yöntemleri” ve “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği” okutulduğu üniversite sayılarına göre önde gelmektedir.

Tablo 5: Araştırma Yöntemleriyle İlgili Üniversitelerde Doktora Düzeyinde Okutulan Dersler

Dersler / Ders Türleri ve Sayısı	Zorunlu	Seçmeli	Kaç Üniversitede Okutulduğu
Sosyal Bilimlerde İleri Araştırma Yöntemleri I		X	1
Sosyal Bilimlerde İleri Araştırma Yöntemleri II		X	1
Sosyal Bilimlerde İleri İstatistik		X	1
Araştırma Teknikleri ve Yayın Etiği	X		1
Research Methods and Publication Ethics	X		1
Advanced Research Methods		X	1
Araştırma Yöntemleri	X		1
SCIENTIFIC RESEARCH METHODS AND SCIENCE ETHICS		X	1
Bilimsel Araştırma Yöntemleri I	X		1
Bilimsel Araştırma Yöntemleri II	X		1
Bilimsel Araştırma Yöntemleri ve Yayın Etiği	X		3
Uluslararası İlişkilerde Araştırma ve Metodoloji		X	2
Metodoloji		X	1
Sosyal Bilimlerde Yöntem ve Bilgi Kuramları	X		1
Uluslararası İlişkiler Çalışmalarında Metodoloji		X	1
Bilim Felsefesi ve Etiği	X		1
Bilimsel Araştırma Yöntemleri ve Etik	X		2
Araştırma Teknikleri ve Yöntemleri	X		1
İleri Araştırma Yöntemleri	X		1
Uluslararası İlişkilerde İleri Araştırma Yöntemleri	X		2
Bilimsel Araştırma Teknikleri ve Bilim Etiği	X		1
Bilimsel Araştırma ve Proje Hazırlama Eğitimi	X		1
Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği	X		3
Teoride Gelişmiş Konular ve Uluslararası İlişkilerde Yöntemler	X		1
Uluslararası İlişkilerde Etik ve Uygulamalı Araştırma Yöntemleri	X		1
Bilimsel Araştırma Teknikleri ve Seminer	X		1
Uluslararası İlişkilerde Yöntem	X		1

Bilimsel Araştırmalarda Etik	X		1
Bilimsel Araştırma Yöntemleri Ve Yayın Etiği-I	X		1
Bilimsel Araştırma Yöntemleri Ve Yayın Etiği-II	X		1
Uluslararası İlişkilerde Araştırma Yöntemleri	X		1
Sosyal Bilimlerde İleri Araştırma Yöntemleri ve Yayın Etiği	X		1
Kavramsal ve Olgusal Okuma ve Araştırma	X		1
Uluslararası İlişkilerde Etik ve Uygulamalı Araştırma Yöntemleri	X		1
Araştırma Yöntemleri ve Bilimsel Etik	X		1
Research Methods	X		1
Quantitative Research Methods	X		1
Qualitative Research Methods	X		1
Scientific Research Methods and Ethic	X		1
Bilimsel Araştırma Teknikleri ve Etik Değerler	X		1
Bilimi Felsefesi ve Uluslararası İlişkilerde Metodoloji		X	1
Uluslararası İlişkilerde Sayısal Yöntemler		X	1

Doktora düzeyinde ise 36 üniversiteden elde edilen veriler doğrultusunda içerik bakımından benzerlikler olsa da isim bakımından 42 farklı derse ulaşılmıştır. Doktora düzeyinde yöntem ve araştırma yöntemleriyle ilgili dersler içerisinde “Bilimsel Araştırma Yöntemleri ve Yayın Etiği”, “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği”, “Uluslararası İlişkilerde Araştırma ve Metodoloji”, “Uluslararası İlişkilerde İleri Araştırma Yöntemleri” daha fazla okutulmaktadır. Doktora eğitiminde yüksek lisansstan farklı olarak ileri araştırma teknikleri dersine rastlanmaktadır.

Tablo 6: Ders Türü ve Öğrenim Düzeyine Göre Ortalama Ders Sayıları

Ders Türü / Öğrenim Düzeyi	Lisans	Yüksek Lisans	Doktora
Zorunlu	1,31	1,07	1,06
Seçmeli	0,48	0,23	0,31
Toplam	1,79	1,30	1,36

Araştırma ve yöntemle ilgili zorunlu ve seçmeli derslerin müfredatta yer alma sayısı ortalama olarak lisans düzeyinde daha yüksek seyretmektedir. Lisansüstü eğitimde araştırma ve yöntem konusunda seç-

meli derslerin sayısının azlığı zorunlu derslere ağırlık verildiğini göstermektedir. Şu husus da belirtilmelidir ki; tüm öğrenim düzeylerinde seçmeli ders sayısı oldukça düşük kalmaktadır. Zorunlu olarak ise ortalama 1 derse yer verildiği sonucuyla karşılaşılmıştır.

Tablo 7: Lisans Düzeyinde Araştırma ve Yöntem Derslerinin Zorunlu, Seçmeli ve AKTS Durumları

Üniversite/Eğitim Düzeyi	Zorunlu	Seçmeli	AKTS/Toplam AKTS ¹
ADANA ALPARSLAN TÜRKİŞ BİLİM VE TEKNOLOJİ ÜNİVERSİTESİ (İngilizce)	2	0	10/240
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ	3	0	17/240
AKSARAY ÜNİVERSİTESİ	1	1	8/240
ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ & (İngilizce)	1	1	11/240
ANKARA SOSYAL BİLİMLER ÜNİVERSİTESİ (İngilizce)	1	2	15/240
ANKARA ÜNİVERSİTESİ	1	3	13/240
ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ (İngilizce)	3	0	15/240
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ	0	3	9/240
AYDIN ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ & (İngilizce)	2	2	15/240
BANDIRMA ONYEDİ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ	1	0	5/240
BATMAN ÜNİVERSİTESİ	1	0	5/240
BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ	1	0	4/240
BOLU ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ	1	1	10/240
BURSA TEKNİK ÜNİVERSİTESİ	2	0	10/240
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ	1	0	5/240
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ & (İngilizce)	1	0	4/240
ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ	1	1	10/240
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ (İngilizce)	2	0	9/240
DÜZCE ÜNİVERSİTESİ	1	0	6/240

1 AKTS (Avrupa Kredi Transfer Sistemi): Avrupa Yükseköğretimi'nde derslerin kredilendirilmesinde kullanılan sistemdir. Esas itibarıyla AKTS başarı ölçümlemesini sağlamakta ve öğrencilerin üniversiteler arası geçişte bir ölçüt olarak kullanılmaktadır.

EGE ÜNİVERSİTESİ	1	1	13/240
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ	1	0	5/240
ESKİŞEHİR OSMANGAZİ ÜNİVERSİTESİ	1	1	10/240
GALATASARAY ÜNİVERSİTESİ (Fransızca)	3	0	7/240
GİRESUN ÜNİVERSİTESİ	1	1	6/240
GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ	1	0	4/240
HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ (İngilizce)	1	0	5/240
HATAY MUSTAFA KEMAL ÜNİVERSİTESİ	2	0	8/240
HİTİT ÜNİVERSİTESİ (İngilizce)	1	0	5/240
İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ & (İngilizce)	2	0	9/240
İZMİR DEMOKRASİ ÜNİVERSİTESİ (İngilizce)	1	0	3/240
İZMİR KATİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ	1	2	15/240
KARABÜK ÜNİVERSİTESİ & (İngilizce)	1	0	4/240
KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ & (İngilizce)	0	1	4/240
KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ	1	0	5/240
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ	1	0	5/240
KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ	1	2	12/240
KIRŞEHİR AHİ EVRAN ÜNİVERSİTESİ	1	0	5/240
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ	1	0	3/240
MARMARA ÜNİVERSİTESİ	2	0	8/240
MERSİN ÜNİVERSİTESİ	1	0	4/240
NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ ÜNİVERSİTESİ & (İngilizce)	2	0	8/240
ORTA DOĞU TEKNİK ÜNİVERSİTESİ (İngilizce)	1	0	8/240
OSMANİYE KORKUT ATA ÜNİVERSİTESİ	1	1	13/240
RECEP TAYYIP ERDOĞAN ÜNİVERSİTESİ & (İngilizce)	1	0	5/240
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ	1	1	10/240
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ & (İngilizce)	1	2	15/240
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ	0	1	5/240
TEKİRDAĞ NAMIK KEMAL ÜNİVERSİTESİ	1	1	10/240
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ	1	1	8/240

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ	1	0	3/240
YALOVA ÜNİVERSİTESİ (İngilizce)	2	0	12/240
YOZGAT BOZOK ÜNİVERSİTESİ	0	1	5/240
ALTINBAŞ ÜNİVERSİTESİ (İngilizce)	1	0	7/240
ATILIM ÜNİVERSİTESİ (İngilizce)	1	0	6/240
BEYKENT ÜNİVERSİTESİ (İngilizce)	3	1	22/240
ÇAĞ ÜNİVERSİTESİ (İngilizce)	1	0	3/240
DOĞUŞ ÜNİVERSİTESİ (İngilizce)	3	1	24/240
IŞIK ÜNİVERSİTESİ (İngilizce)	3	0	15/240
İHSAN DOĞRAMACI BİLKENT ÜNİVERSİTESİ (İngilizce)	3	0	15/240
İSTANBUL AREL ÜNİVERSİTESİ (İngilizce)	1	2	11/240
İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ (İngilizce)	3	0	18/240
İSTANBUL KÜLTÜR ÜNİVERSİTESİ (İngilizce)	1	0	5/240
İSTANBUL OKAN ÜNİVERSİTESİ & (İngilizce)	1	0	6/240
İSTANBUL RUMELİ ÜNİVERSİTESİ	1	1	10/240
İSTİNYE ÜNİVERSİTESİ (İngilizce)	1	0	5/240
KADİR HAS ÜNİVERSİTESİ (İngilizce)	1	0	5/240
KOÇ ÜNİVERSİTESİ (İngilizce)	2	0	6/240
NİŞANTAŞI ÜNİVERSİTESİ (İngilizce)	0	1	5/240
ÖZYEĞİN ÜNİVERSİTESİ (İngilizce)	2	0	12/240
YAŞAR ÜNİVERSİTESİ (İngilizce)	2	1	16/240

Lisans eğitimi süreci 4 yıl, 8 yarıyılı bulmaktayken mezuniyet için 240 AKTS'ye ihtiyaç duyulmaktadır. Tablo 7'de görüldüğü üzere yöntem hususunda zorunlu veya seçmeli dersi olmayan üniversiteler varken, genel eğilim hem zorunlu hem de seçmeli derslerin olması yönündedir. Lisans eğitiminde araştırma ve yöntemle ilgili ders sayıları sınırlı kalmıştır. Öte yandan seçmeli derslerin zorunlu dersten daha fazla AKTS'si olduğu üniversiteler de bulunmaktadır.

Tablo 8: Yüksek Lisans Düzeyinde Araştırma ve Yöntem Derslerinin Zorunlu, Seçmeli ve AKTS Durumları

Üniversite/Eğitim Düzeyi	Zorunlu	Seçmeli	AKTS/ Toplam AKTS
ADANA ALPARSLAN TÜRKEŞ BİLİM VE TEKNOLOJİ ÜNİVERSİTESİ (İngilizce)	1	0	6/120
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ	0	2	16/120
AKSARAY ÜNİVERSİTESİ	1	0	6/120
ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ & (İngilizce)	1	0	9/120
ANKARA SOSYAL BİLİMLER ÜNİVERSİTESİ (İngilizce)	1	1	15/120
ANKARA ÜNİVERSİTESİ	1	0	8/120
ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ (İngilizce)	2	0	18/120
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ	1	0	6/120
AYDIN ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ & (İngilizce)	1	0	5/120
BANDIRMA ONYEDİ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ	2	0	12/120
BOLU ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ	1	0	6/120
BURSA TEKNİK ÜNİVERSİTESİ	1	0	6,5/120
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ	1	0	4/120
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ & (İngilizce)	1	0	6/120
ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ	1	2	23/120
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ (İngilizce)	1	0	5/120
DÜZCE ÜNİVERSİTESİ	1	0	9/120
EGE ÜNİVERSİTESİ	1	0	8/120
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ	1	0	6/120
ESKİŞEHİR OSMANGAZI ÜNİVERSİTESİ	1	0	6/120
GALATASARAY ÜNİVERSİTESİ (Fransızca)	0	0	/120
GİRESUN ÜNİVERSİTESİ	1	0	6/120
HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ (İngilizce)	1	0	8/120
İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ & (İngilizce)	1	0	7/120
İZMİR KATİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ	1	0	6/120

KARABÜK ÜNİVERSİTESİ & (İngilizce)	0	0	0/120
KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ & (İngilizce)	3	2	37,5/120
KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ	0	1	7,5/120
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ	1	2	23/120
KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ	1	0	8/120
KIRŞEHİR AHI EVRAN ÜNİVERSİTESİ	1	0	5/120
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ	0	0	0/120
MARMARA ÜNİVERSİTESİ	0	2	14/120
MERSİN ÜNİVERSİTESİ	2	0	13/120
ORTA DOĞU TEKNİK ÜNİVERSİTESİ (İngilizce)	1	0	8/120
RECEP TAYYIP ERDOĞAN ÜNİVERSİTESİ & (İngilizce)	1	0	5/120
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ	1	0	6/120
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ & (İngilizce)	1	0	5/120
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ	1	0	6/120
TEKİRDAĞ NAMIK KEMAL ÜNİVERSİTESİ	1	0	10/120
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ	1	1	12/120
YALOVA ÜNİVERSİTESİ (İngilizce)	2	0	12/120
YOZGAT BOZOK ÜNİVERSİTESİ	1	0	5/120
ALTINBAŞ ÜNİVERSİTESİ (İngilizce)	1	0	8/120
ATILIM ÜNİVERSİTESİ (İngilizce)	1	0	5/120
BEYKENT ÜNİVERSİTESİ (İngilizce)	1	0	6/120
ÇAĞ ÜNİVERSİTESİ (İngilizce)	1	0	8/120
DOĞUŞ ÜNİVERSİTESİ (İngilizce)	1	0	6/120
IŞIK ÜNİVERSİTESİ (İngilizce)	1	0	3/120
İHSAN DOĞRAMACI BİLKENT ÜNİVERSİTESİ (İngilizce)	2	0	9/120
İSTANBUL AREL ÜNİVERSİTESİ (İngilizce)	1	0	8/120
İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ (İngilizce)	1	0	9/120
İSTANBUL KÜLTÜR ÜNİVERSİTESİ (İngilizce)	0	1	6/120
İSTANBUL OKAN ÜNİVERSİTESİ & (İngilizce)	1	0	6/120
İSTİNYE ÜNİVERSİTESİ (İngilizce)	1	0	8/120

KADİR HAS ÜNİVERSİTESİ (İngilizce)	1	0	3/120
KOÇ ÜNİVERSİTESİ (İngilizce)	1	0	3/120
NİŞANTAŞI ÜNİVERSİTESİ (İngilizce)	1	1	18/120
ÖZYEĞİN ÜNİVERSİTESİ (İngilizce)	3	0	22,5/120
YAŞAR ÜNİVERSİTESİ (İngilizce)	1	0	8/120

Yüksek lisans eğitimi 2 yıl, 4 yarıyla yayılmışken, 1 yılı dersler, 1 yılını da tez süreci oluşturmaktadır. Uı yüksek lisans eğitiminde araştırma ve yöntemle ilgili seçmeli ders sayısının az olduğu görülmüştür. Tablo 8'de görüldüğü üzere Galatasaray, Karabük ve Kocaeli Üniversiteleri'nde yüksek lisans eğitiminde araştırma ve yöntem dersine rastlanmazken, Akdeniz, Kastamonu, Marmara ve İstanbul Kültür Üniversiteleri'nde konuyla ilgili seçmeli dersler bulunmaktadır. Yüksek lisans eğitiminde mezuniyet için 120 AKTS'ye gereksinim vardır. 120 AKTS'nin 60'ını dersler, 60'ını ise tez süreci meydana getirmektedir. Lisans eğitimine kıyasla yüksek lisans eğitiminde araştırma ve yöntem derslerinin AKTS ağırlığı daha yüksektir.

Tablo 9: Doktora Düzeyinde Araştırma ve Yöntem Derslerinin Zorunlu, Seçmeli ve AKTS Durumları

Üniversite/Eğitim Düzeyi	Zorunlu	Seçmeli	AKTS/ Toplam AKTS
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ	0	3	30/240
ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ & (İngilizce)	1	0	9/240
ANKARA SOSYAL BİLİMLER ÜNİVERSİTESİ (İngilizce)	1	1	15/240
ANKARA ÜNİVERSİTESİ	1	0	10/240
ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ (İngilizce)	0	1	8/240
BANDIRMA ONYEDİ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ	1	1	12/240
BOLU ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ	2	0	6/240
BURSA TEKNİK ÜNİVERSİTESİ	1	1	13/240
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ	1	0	4/240
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ & (İngilizce)	1	1	11/240
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ (İngilizce)	1	0	5/240

EGE ÜNİVERSİTESİ	1	0	7/240
GALATASARAY ÜNİVERSİTESİ (Fransızca)	1	0	6/240
GİRESUN ÜNİVERSİTESİ	1	0	6/240
HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ (İngilizce)	1	0	15/240
İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ & (İngilizce)	1	0	7/120
İZMİR KATİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ	1	1	12/240
KARABÜK ÜNİVERSİTESİ & (İngilizce)	1	0	8/240
KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ & (İngilizce)	2	0	15/240
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ	1	0	9/240
KIRŞEHİR AHİ EVRAN ÜNİVERSİTESİ	1	0	10/240
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ	0	0	0/240
MARMARA ÜNİVERSİTESİ	0	1	7,5/240
ORTA DOĞU TEKNİK ÜNİVERSİTESİ (İngilizce)	2	0	16/240
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ	1	0	6/240
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ & (İngilizce)	1	0	6/240
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ	1	0	6/240
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ	1	0	/240
YALOVA ÜNİVERSİTESİ (İngilizce)	2	0	12/240
ALTINBAŞ ÜNİVERSİTESİ (İngilizce)	1	0	8/240
BEYKENT ÜNİVERSİTESİ (İngilizce)	2	0	15/240
İHSAN DOĞRAMACI BİLKENT ÜNİVERSİTESİ (İngilizce)	1	0	7/240
İSTANBUL AREL ÜNİVERSİTESİ (İngilizce)	1	0	6/240
KADİR HAS ÜNİVERSİTESİ (İngilizce)	1	0	6,5/240
KOÇ ÜNİVERSİTESİ (İngilizce)	3	0	/240
NİŞANTAŞI ÜNİVERSİTESİ (İngilizce)	1	0	6/240

4 yıllık doktora eğitiminin 2 yılını dersler, 2 yılını tez süreci oluşturmaktadır. Doktora mezuniyeti 240 AKTS ile gerçekleşmektedir. Tablo 9'da yer aldığı gibi Kocaeli Üniversitesi'nde doktora düzeyinde araştırma ve yöntem dersine rastlanmazken, Akdeniz, Ankara Yıldırım Beyazıt ve Marmara Üniversiteleri'nde araştırma ve yöntemle ilgili sadece seçmeli derslere yer verildiği görülmüştür. Ankara Sosyal Bilimler, Bandırma Onyedi Eylül, Bursa Teknik, Çanakkale Onsekiz Mart ve

İzmir Katip Çelebi Üniversiteleri hem seçmeli hem de zorunlu derslere yer vermiştir. Konuyla ilgili genel eğilim zorunlu derslerin müfredatta bulunması şeklindeyken hem zorunlu hem de seçmeli derslerin olduğu üniversite sayısı azdır.

Tablo 10: Araştırma ve Yöntem Derslerinin AKTS ortalaması ve Ağırlıkları

Eğitim Düzeyi / AKTS Ortalama ve Ağırlıkları	Lisans	Yüksek Lisans	Doktora
Toplam AKTS Üzerinden Ortalama	8,77	8,52	8,88
Ders Esası Üzerinden AKTS Ağırlıkları (%)	%3,65	%14,20	%14,80

Üniversite eğitimi sürecinde AKTS sayıları genel kabulde mezuniyet ölçütü olarak görülmektedir. Lisans düzeyinde 240 AKTS ile mezun olunurken araştırmada elde edilen sonuç araştırma ve yöntem derslerinin tüm dersler içerisinde ortalama 8,77 AKTS'ye karşılık geldiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu durum 120 AKTS ile tamamlanan yüksek lisans eğitimi için 8,52 iken 240 AKTS gerektiren doktora için 8,88 şeklindedir. Şu hususu belirtmek gerekir ki; yüksek lisans ve doktora eğitiminde 60 AKTS'yi dersler oluşturmaktadır. Yüzdeler biçimde AKTS ağırlıklandırılması yapıldığında yüksek lisansda toplam AKTS'nin %14,20'sini, doktorada ise %14,80'ini araştırma ve yöntem dersleri teşkil etmektedir.

Tablo 11: Eğitim Düzeylerine Göre Araştırma ve Yöntem Derslerinin Seçmeli/Zorunlu Durumları

Eğitim Düzeyleri / Ders Türleri	Lisans	Yüksek Lisans	Doktora
Sadece Zorunlu Dersleri Olan Üniversiteler	43	51	27
Sadece Seçmeli Dersleri Olan Üniversiteler	5	5	4
Hem Zorunlu Hem de Seçmeli Dersleri Olan Üniversiteler	22	5	5

Araştırma ve yöntem konusunda lisansüstü eğitime göre lisans eğitiminde seçmeli derslerin sayısı daha fazladır. Lisansüstü eğitimde seçmeli ders yaklaşımı yerine zorunlu ders uygulamasının tercih edildiği görülmüştür. Yüksek lisans ve doktora sürecinde öğrencilerin araştırma ve yöntem teknikleriyle ilgili derinlikli bilgiye sahip olabilmeleri konusunda seçmeli derslerin önemi vurgulanmalıdır. Bu yönde alınan eğitimin tez süreçlerine olumlu anlamda yansıtacağı söylenebilir.

Sonuç

Türkiye’de lisans ve lisansüstü düzeyde Uİ eğitiminde araştırma ve yöntem dersleri üzerinden niceliksel yetersizliğin olduğu açıktır. Öncelikle bu anlamda ders sayısında artışa gidilmesi gerekmektedir. Zira ders sayısının/çeşitliliğinin düşüklüğü Uİ disiplinindeki tartışmaları/üretilen çalışmaları olumsuz etkileyeceği söylenebilir. Her ne kadar bu çalışmanın konusu olmasa da araştırma ve yöntemle ilgili ders içeriklerinin zenginleştirilmesi de elzemdir. Dolayısıyla yöntem derslerinin içeriklerine bakılarak, derslerin uygulama ile öğrenmeye imkan sağlayacak ölçüde olup olmadığı değerlendirilebilir.

Araştırma ve yöntemle ilgili Uİ eğitiminde lisans düzeyinde ders sayısının düşük kaldığı söylenebilirken, yüksek lisans ve doktora karşılaştırıldığında doktora düzeyinde daha fazla sayıda ders olması gerekmektedir. Özellikle lisans düzeyinde derslerin eğitim süreçlerindeki önemini gösteren AKTS değerlerinin de yükseltilmesi/gözden geçirilmesi gerekmektedir. Ayrıca lisansüstü eğitimde konuyla ilgili derslerin zorunlu olması yaklaşımı bulunurken seçmeli derslerin sayısının artmasına ihtiyaç vardır. Lisans sosyal bilimlerde yöntemin ne olduğu, araştırmanın nasıl yapıldığı ve teknikleri gibi daha temel derslerle dizayn edilmeliyken lisansüstü düzeydeki eğitimde nitel ve nicel yöntemlerin detaylandırıldığı bir müfredata ihtiyaç duyulacaktır. Özellikle sayısal yöntemlerle araştırma yapabilmek için bilgi, yeterlik ve bilimsel tutumun lisansüstü eğitim alan öğrencilerine kazandırılmaması yöntemlerin uygulanması hususunda sınırlılık ortaya çıkarmaktadır.

2005 yılından bugüne Uluslararası İlişkiler Konseyi tarafından iki yıllık periyotlarla Uluslararası İlişkiler Eğitimi ve Çalışmaları Kongreleri yürütülmektedir. Kongrelerde tematik ve bölgesel çerçevede konular tartışmaya açılmaktadır. Mevcut durumda Uİ alanında müfredatla ilgili ulusal düzeyde bir çalıştay yapılması gerekliliği ortadadır. Çalıştayda lisans ve lisansüstü düzeyde ayrı ayrı ele alınmak suretiyle ders isimleri üzerinden yapılacak değerlendirmenin yanında zorunlu ve seçmeli durumları, AKTS değerleri gibi hususlar da tartışılmalıdır. Derslerin içerikleri itibariyle derinlemesine analiz edilmesi ise başka bir çalışmanın konusu olabilir.

KAYNAKÇA

- Aydın, M. (2005). "Türkiye'de Uluslararası İlişkiler Çalışmaları ve Eğitimi Toplantı Tutanakları", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt.2, Sayı.6, ss.108-124.
- Aydın, M. (2007). "Türkiye'de Uluslararası İlişkiler Akademisyenlerinin Bilimsel Araştırma ve Uygulamaları ile Disipline Bakış Açıkları ve Siyasi Tutumları Anketi", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt.4, Sayı.15, ss.1-31.
- Aydın, M. & Yazgan, K. (2010). "Türkiye'de Uluslararası İlişkiler Akademisyenleri Araştırma, Eğitim ve Disiplin Değerlendirme Anketi", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt.7, Sayı.25, ss.3-42.
- Aydınlı, E. (2022). *Uluslararası İlişkilerde Metodoloji*. Koç Üniversitesi Yayınları.
- Aydınlı, E. & Biltekin, G. (2017). "Time to Quantify Turkey's Foreign Affairs", *International Studies Perspectives*, 18(3), ss.267-287.
- Aydınlı, E. & Mathews, J. (2008). "Periphery Theorising for a Truly Internationalised Discipline: Spinning IR Theory out of Anatolia", *Review of International Studies*, Vol.34, No.4, ss.693-712.
- Aydınlı, E., Kurubaş E. ve Özdemir, H. (2014). *Yöntem Kuram Komplo*. Küre Yayınları.
- Bazoğlu Sezer, D. (2005). "Türkiye'de Uluslararası İlişkiler Çalışmalarının Bilim Dalı Olarak Gelişmesine Güncel ve Tarihsel Bir Bakış", *Uluslararası İlişkiler*, Vol.2, No.6, ss.30-53.
- E. Fuat Keyman, E.F. & Ülkü, N.E. (2007). "Türkiye Üniversitelerinde Uluslararası İlişkiler Ders Müfredatı", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt.4, Sayı.13, ss.99-106.
- Ergun, A., Üstün, Ç. & Akgül Açıkmeşe, S. (der.) (2023). *Türkiye'de Uluslararası İlişkiler Çalışmaları Alt Alanlar ve Bölgesel Odaklar*. İmge Kitabevi Yayınları.
- Günay D. & Günay A. (2011). "1933'ten Günümüzde Türk Yükseköğretiminde Niceliksel Gelişmeler", *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, Sayı.1, ss.1-22.
- Kentmen Çin, Ç. & Saraçoğlu, B. (2023). "Türkiye'deki Uluslararası İlişkiler Çalışmalarında Metodolojik Yaklaşımlar, Ayça Ergun, Çiğdem Üstün ve Sinem Akgül Açıkmeşe (der.)", *Türkiye'de Uluslararası İlişkiler Çalışmaları Alt Alanlar ve Bölgesel Odaklar*, İmge Kitabevi Yayınları, ss.57-81.
- Moses, J.W. & Knutsen T.L. (2020). *Bilmenin Yolları Toplumsal ve Siyasal Araştırmalarda Rakip Metodolojiler*, (Çev. Kıvılcım İlbaşı ve Ekrem Berkay Ersöz). Küre Yayınları.

- Özcan, G. (2023). "Türkiye'de Uluslararası İlişkiler Eğitiminin Gelişimi", Ayça Ergun, Çiğdem Üstün ve Sinem Akgül Açıkmeşe (der.), *Türkiye'de Uluslararası İlişkiler Çalışmaları Alt Alanlar ve Bölgesel Odaklar*. İmge Kitabevi Yayınları, ss.19-55.
- Sayer, A. (2019). *Sosyal Bilimde Yöntem Realist Bir Yaklaşım*. Küre Yayınları.
- Smith, S. (2002). The United States and the Discipline of International Relations: "Hegemonic Country, Hegemonic Discipline", *International Relations and the New Inequality*, Vol.4, No.2, ss.67-85.
- Sokullu, E.C. (2018). Türkiye'de Uluslararası İlişkiler Eğitimi Yeni Yaklaşımlar Yeni Yöntemler. İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Yazgan, K. (2012). *The Development of International Relations Studies in Turkey* (Doctorate Thesis), University of Exeter, England.

SON DÖNEM TÜRK YAPIMI TARİHİ TV DİZİLERİNİN MİSYONU ÜZERİNE (MEDYA, KÜLTÜR VE KÜLTÜRLER ARASI İLETİŞİM ÜZERİNE BİR İNCELEME)

Ayşegül DOĞRUCAN*

Öz

Bir önceki yüzyıla damgasını vuran teknolojilerden biri ve hatta belki de en önemlisi, kitle iletişim teknolojileriydi. Geride bıraktığımız çağın hemen bütün alanlarında olduğu gibi, kitle iletişim araçlarını belirleyen temel özellik, bu teknolojinin gelişimindeki “hız” oldu. Hızla değişen ve gelişen kitle iletişim teknolojileri, beraberinde küreselleşme tartışmalarını, tüketim olgusunun yeni boyutlarını, yeni pazarlama stratejilerini, siyasi seçme faaliyetinin algısal özelliklerini, diplomasinin yeni boyutlarını gündeme getirdi. Kitle iletişim teknolojilerinin mesafeleri kısaltan yapısına bağlı olarak, farklı kültürler ve bu kültürler arasındaki ilişkiler de daha görünür oldu. Bir taraftan söz konusu hızlı teknolojik değişimle görsel-işitsel iletişim araçları gelişirken, diğer taraftan görsel-işitsel “içerik”lerin, içerik alanının, “sembolleştirme” teknikleri de gelişmeye başladı. Bilgisayar teknolojilerinin medya içeriklerinde kullanımı, insan hayal gücünü zorlayan yaratımlara imkân verdikçe, içerik geliştirmek için kaynak arayışı, teknolojinin gelecek hayalleri kadar, kaynağını tarihten alan mitik, mistik, fantastik vb içeriklere kadar genişledi. Böylece basit bir ifadeyle tarihi içerikli dizi ve sinema filmleri, ilk örneklerinin gelişmiş formları olarak ortaya çıkmaya başladı. Teknoloji, tarihi görselleştirmeleri bilgisayar tekno-

* Doç. Dr., Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, İletişim Fakültesi, E-posta: aysegul.dogrucan@asbu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-0735-9281>.

lojileri ve kullanımının maliyetine indirirken, aynı zamanda hem kitle iletişimin araçlarının yaygınlaşması hem de içeriklerin gelişmesi farklı kültürlerle ilgiyi de beraberinde getirdi. İlk kuşak kitle iletişim tek tipleşme ve hegemon bir kültür üzerinden bir küreselleşme tartışmasını ortaya çıkarmışken, mesafeleri kısaltan teknolojilerin son dönem etkisi farklı kültürlerin hem görünür olmasını sağladı hem de ilgili teknolojiye sahip olan ülkelerin kendi kültürel kodlarıyla oluşturdukları içeriklerle sınırlarının dışına çıkmasıyla sonuçlandı. Hint, Çin, Güney Kore yapımı filmler bu duruma örnektir. Bu çalışmada, yukarıda bahsettiğimiz tablo içerisinde, Türkiye’de yapılan görsel-ışitsel medya içeriklerinin yerini tespit etmek amaçlanmaktadır. Bu bağlamda çalışma, son yıllarda yurt dışına satışı gerçekleşmiş olan, konusunu tarihten alan Türk dizileriyle sınırlandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Medya, kültür, kültürler arası iletişim.

ON THE MISSION OF LATEST TURKISH HISTORICAL TV SERIES

(A STUDY ON MEDIA, CULTURE AND INTERCULTURAL COMMUNICATION)

Abstract

One of the technologies that left its mark on the previous century, and perhaps even the most important, was mass communication technologies. As in almost all areas of the age we left behind, the main feature that determined mass media was the “speed” in the development of this technology. Rapidly changing and developing mass communication technologies have brought about globalization debates, new dimensions of the phenomenon of consumption, new marketing strategies, perceptual features of political election activity, and new dimensions of diplomacy. Due to the nature of mass communication technologies that shorten distances, different cultures and the relations between these cultures have become more visible. While, on the one hand, audiovisual communication tools are developing with this rapid technological change, on the other hand, audiovisual “content”, content area, and “symbolization” techniques have also begun to develop. As the use of computer technologies in media content enables creations that challenge the human imagination, the search for

resources to develop content has expanded to mythical, mystical, fantastical, etc. contents originating from history, as well as future dreams of technology. Thus, in simple terms, historical TV series and movies began to emerge as advanced forms of their first examples. While technology has reduced historical visualizations to the cost of computer technologies and their use, at the same time, both the spread of mass media tools and the development of contents have brought interest in different cultures. While the first generation of mass communication brought about a discussion of globalization through uniformization and a hegemonic culture, the recent effect of technologies that shorten distances has made different cultures visible and resulted in countries with the relevant technology going beyond their borders with the content they created with their own cultural codes. Indian, Chinese and South Korean films are examples of this situation. This study aims to determine the location of audiovisual media contents made in Turkey within the table mentioned above. In this context, the study is limited to Turkish TV series that have been sold abroad in recent years and are based on history.

Keywords: Media, culture, intrecultural communication.

Giriş

Kitle İletişim Teknolojilerinin gelişmesi, iletişimin farklı boyutlarında belirgin sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Mesajların kitlesel üretim ve dağıtımını gerçekleştiren araçlar (Metin, 2005: 17) olarak kitle iletişim araçlarına başlangıçta bir tür haber alma sistemi olarak yaklaşılmış, bu sistemler geliştikçe, haberleşmenin yanında bilgi edinme kaynağına dönüştüğü gibi, insanoğlunun eğlence gibi farklı ihtiyaçlarını karşılama boyutuna da geçmiştir. Başlangıçta basit sesli haberleşme sistemi ya da yazılı basın olarak karşımıza çıkan bu teknolojiler, görsel-ışitsel teknolojilerin, bilgisayar sistemlerinin ve internetin gelişmesinin ardından, deyim yerindeyse, sınırları ortadan kaldırmış; böylece bu teknolojiler haber alma, bilgi edinme, eğlence gibi misyonlarının da ötesinde kullanılmaya başlanmıştır. Öncelikle radyo-televizyonun gelişimiyle, o zamana kadar yaşam alanlarının en mahremi ve ulaşılması zor görülen hanelerin içine kadar girilebildi. Bu durum ideal boyutunda hedef kitlenin ihtiyaçlarını temele alırken, pratikte farklı sistemle-

rin de ihtiyaçlarına göre şekillenmesini ve güncellenmesini, başka bir ifadeyle reklam-tanıtım faaliyetlerinden siyasal iletişime farklı alanlarda kendini güncelleme gereksinimini getirdi.

Kitle İletişim Araçlarının insanlara ulaşmayı kolaylaştırması, bu kolaylığı kullanabilecek yeni yaklaşımları ve kitle iletişiminin işlevlerinin farklı boyutlarıyla ele alınmasını beraberinde getirdi. Mevcut geniş kitlelere ulaşabilir olma özelliğine bağlı olarak, “toplumun eğitilmesi, bilgilendirilmesi, haberdar edilmesi, boş zamanlarının en iyi şekilde değerlendirilmesi, sağlıklı bir kamuoyunun oluşturulmasına katkı sağlama” (Karadağ, 2012, s. 6), “toplumda hangi fikrin kabul gördüğünü ve benimsendiğini, hangi fikrin reddedildiğini” (Güz, 2008, s. 19) söyleyen bir vasıta olması gibi işlevleri tespit edildi.

Böylece başta ekonomi ve siyaset olmak üzere, bu işlevlere dayalı araçlar farklı sistemlerin kullanım alanı oldu. Bu kullanım alanlarının tespiti ise yeni çalışma alanlarını elbette beraberinde getirdi. Sosyoloji, Psikoloji, Politikbilim, Ekonomi gibi alanlarda yeni ortak çalışmalar yapıldı ve başlı başına disiplin olarak ortaya çıkan yeni alanlar da kendini gösterdi. Başka bir ifadeyle reklamcılıktan, sinema-televizyon alanlarına geniş bir yelpazede spesifik çalışma alanları ortaya çıktı. Hem teknolojik hem de sosyal çalışmaların birlikte ilerlediği bu tabloda esas dikkat çekici olan, teknoloji üretiminin ve çalışmaların merkezine bağlı olarak, sınırların dışına çıkan bir fikir dünyasının kendini göstermesiydi. Bu başlangıçta sadece bir ekonomi-politik eleştiri şeklinde kendini gösterirken (ilgili teknolojinin içerik üretiminin ve maliyetini karşılayan yer olmasından dolayı ideal anlamından ve ideal eylemlerden uzaklaşma), ilerleyen süreçte kültür endüstrisinin misyonu açısından değerlendirildi. Böylece son küreselleşme dönemi –yine kitle iletişim araçlarının da kullanımıyla- en çok tartışılan konulardan biri oldu. Kitle iletişim teknolojileri gelişip ekonomik sistemin bir parçası oldukça, kaynak ülkelerden alıcı (hedef) ülkelere ulaşan bu teknolojiler, ülkelerin kendi kültürel kodlarıyla oluşturdukları farklı içerikleri sınırlarının dışına çıkardı. Aslında her ne kadar eleştirel kuramlar, kitle iletişim araçlarının ekonomi-politik açıdan bağlayıcı ve belirleyici özelliğine vurgu yapsa ve bir tür özgürlük problemine işaret etseler de, yine aynı kitle iletişim araçlarının, tek tipleşmeye karşı çeşitliliği de gündeme getiren bir etkiye sebep olduğu aşikardır. Denilebilir ki

kitle iletişimi, kitleler üzerindeki etkisiyle diyalektik bir süreci meydana getirmektedir. Bilhassa internetin belirleyici olmasıyla konu salt bir özgürlük ya da tek bir kültürün kendini dayatmasının ötesine geçip, merkezi yapıların kontrolünün zayıfladığı bir kitleler arası etkileşim sürecini getirmiştir. Her ne kadar sürecin merkezinde yer alan teknoloji üretiminin hali hazırda belirleyici ve yönetici olduğu kabulü hala etkin olsa da farklı teknoloji merkezlerinin oluşması ve teknoloji kullanımının yaygınlaşmasıyla, teknolojinin “farklı kullanım şekillerinin” de keşfedilmiş olması bu kabulü zayıflatmakta ya da en azından farklı seçeneklerin imkanına işaret etmektedir.

Belirli bir kültür dairesinde üretilen sinema filmleri ve dizi filmler bu imkanın örneklerindedir. Öncelikle ilgili teknolojinin merkezi olması açısından, sinema ve dizi filmlerde de karşımıza Batı yapımı (özellikle Amerika) eserler çıkar. Ancak, teknolojinin kullanımının farklı coğrafyalarda yaygınlaşması ve hem iletişim bilimi içinde akademilerde yerini alması hem de sanatla ilişkili olması nedeniyle yaygınlaştı ve her bir ülkenin kendi “yerli” yapımlarını beraberinde getirdi. Yerli sinema ve yerli dizi film sektörü, gelişmeye daha erken başlamış Batı (özellikle Amerika) karşısında, başlangıcı itibariyle yerelde kalmış olsa da küresel ekonominin bir parçası olarak farklı ülkeler arasında bir ihracat nesnesine dönüşmesi uzun sürmedi. Televizyonların yaygınlaşması ve TV kanallarının her zevke hitap edecek şekilde çeşitlenmesinden önce sinema filmleriyle başlayan bu süreç, televizyonun yaygınlaşmasıyla dizi film sektörünün gelişmesini ve dizilerin ihraç edilmesini de beraberinde getirdi. Yine internetin yaygınlaşması ve ortaya çıkan yeni internet platformlarında, bu filmlerin de yerini alması dizi filmlerin daha da yaygınlaşmasını sağladı. Üstelik yeni platformlarda, belirli bir zamanda yayınlanma, sık reklamla karşılaşma, TV ile aynı mekanda bulunma gibi kısıtlılıkların olmaması, izleyicilerin bu yapımlara daha rahat ulaşmasını ve kısıtlılıkların ortadan kalkması nedeniyle tercih etmesine neden oldu. İnternet platformlarında, alt yazı seçeneklerinin artmasıyla da herhangi bir ülkede yapılan yerli bir dizinin, herhangi bir kurum ya da kuruluşun onayı ya da sansürüne girmeden, internet üzerinden izlenebilmesine imkan sağladı. Dolayısıyla tıpkı yeni medyanın diğer konularında olduğu gibi, bu konuda da yaygınlaşma, internet kullanıcısının tercihlerine bağlı olarak şekillen-

meye başladı. Bu tür bir yaygınlaşma ise dizi filmler üzerinden kültürel etkileşimlerin de artmasına neden oldu. Başka bir ifadeyle iletişim teknolojileri ve özel konu olarak da dizi film sektörünün bu sektörde yaygınlaşması kültürel etkileşim ve kültürler arası iletişimi hızlandırdı.

Türk yapımı dizi filmler de bu sistem içinde yerini aldı. Özellikle 2000'li yıllarda Türk dizi film sektörü yurt dışına en çok dizi film ihraç eden ülkeler arasına girdi (Anadolu Ajansı-2019). Bu durum sadece sektörün gelişmesi açısından değil, aynı zamanda Türkiye'nin yurt dışında tanıtımı, yüksek maliyetler gerektiren birçok tanıtım faaliyetinin dizi filmler üzerinde yapılabilmesi, dolayısıyla Türk malı ürünlerin tanıtımından turizm merkezlerinin tanıtımına kadar geniş bir alanda sektörel katkının sağlanması anlamına gelmektedir. Üstelik, iletişim kaynağın kendini açma süreci olarak ele alındığında, Türk dizileri üzerinden bir kültürün kendini diğer kültürlerle açması anlamına gelmekte, yani kültürel iletişimin de bir parçası olmaktadır. Güncel senaryolarla mevcut özellikler hakkında detaylar dizi filmlerde yer alırken, kendisine tarihi bir olayı, tarihi bir kişiyi, tarihin bir noktasını konu edinen yapımlar, maziye ilişkin veriler taşır.¹ Bu da kendini açmanın bir parçası haline dönüşür. Bir senaryo üzerinden bu şekilde kendini açma, özellikle ortak maziye ya da mazide yakınlık olan kültürlerle ulaşma açısından etkilidir. Sonuç olarak dizi filmlerin geniş izleyici kitlelerine ulaşması reklam tanıtım faaliyetlerine katkı sağlarken ve hatta bu konuda reklam-tanıtım filmlerinden daha etkili olabilirken aynı zamanda kültürel diplomasinin bir parçası haline gelmektedir.

Bu bağlamda hem bir kitle iletişim içeriğinin üretim ekosistemine hem de kültürel etkileşimler açısından kitle iletişim araçları ve medya içeriklerine bakmak faydalı olacaktır.

Kitle Mesajlarının Üretim Süreci

İletişimin formüle edilmiş en basit şekli “Kaynak → Mesaj (İleti) → Alıcı (Hedef)” şeklindedir. Bu iletişimin üç ana unsurunu ifade eder. Kaynak

¹ Buradaki ana mesele senaryonun bire bir gerçeği yansıtması ya da “doğruluğundan” ziyade, tarihin bir döneminde bir toplumun yaşamışlığına dikkat çekmesi ve merak uyandırmasıdır.

anlatmak istediği şeyi bir mesaj haline getirerek Alıcıya gönderir. Mesajın kodlanması, iletişim kanalının belirlenmesi, alıcıya gönderilmesi ve alıcının aldığı mesajı kod çözme sürecine tabi tutmasına imkan veren alt yapı bütün sürecin parçalarıdır. Bu kompleks yapı bireyler arası iletişimde daha basit ve anlaşılması kolayken, kitle iletişim süreci daha karmaşık özelliktedir.

İletişimin etkisi altında olduğu ortam, mesaj içeriklerini belirlemektedir. Bu kitle iletişimi düzeyinde gerçekleştiğinde, teknolojiden, sosyo-ekonomik özelliklere ve politik ortama kadar geniş bir etki alanı kendini göstermektedir. Çünkü, “kitle iletişim araçları daima ülkelerin sosyal, ekonomik ve siyasi yapılarıyla ilişkiye girmekte ve onlara göre biçim almaktadır” (Işık, 2012, s. 10). Bu bağlamda, bir kitle iletişim içeriğinin üretim süreci, üretim sahasının teknolojik ve sosyo-ekonomik özellikleriyle şekillenmekte ve her iki özellikle de üretildiği ortamın siyasi iklimiyle de bağlantılı olmaktadır.

Kitle iletişimin modern manada ilk ve basit örneği diyebileceğimiz gazeteler, belirli bir teknolojik düzey neticesinde mümkün olmuştur. Yazı dilinin gelişim seviyesi ve baskı teknolojisiyle birleşmesi, bu kitle iletişiminin doğmasına imkan sağlamıştır.² Kitle iletişimi, teknolojik gelişim süreciyle bağlantılı ele alınabilir ve bugün “çok basit” gördüğümüz teknolojik aletlerin gelişimine kadar götürebilir. Ancak modern manada çalışmalara konu olan içerik üretiminin, başlangıç noktası elbette matbaanın yaygınlaşmasıdır. Görsel ve işitsel teknolojilerin gelişmesi kitle iletişimde farklı bir döneme girilmesini sağlamış, internetin kullanımı ise bu dönemi hem hızlandırmış hem de yeni bir boyuta taşımıştır. Çalışmanın konusu itibarıyla dikkat çekeceğimiz nokta, içerik üretiminde bu teknolojilerin kullanılması ve bu kullanımın bir ekonomik boyutunun olduğudur. Bu boyut ilgili teknolojinin üretilmesinden başlayıp iletişim sürecinde içerik üretimine hazır hale gelinceye kadar ki birbiriyle bağlantılı silsileyi ifade eder. Çünkü bir teknolojinin kullanıma hazır hale gelinceye kadar gerektirdiği sermaye, o hazır olup kendi pazarına sunulduğunda hem maliyeti çıkarma hem de kâr elde etme amacıyla hareket eder. Dolayısıyla bir teknolo-

² İletişimde dil daimi unsur olarak kültürle ilişkilidir. Dilin içerik üretimindeki başat rolü malum olmakla birlikte, çalışmanın çerçevesinde teknoloji kısmı ön plana alınmıştır.

jinin bir iletişim sürecine dahil ediliyor, bu bağlamda kullanılmasının maliyeti daha teknolojinin üretim aşamasında ortaya çıkacaktır.

Bilgi-İletişim Teknolojileri olarak ifade edilen bu teknolojiler, bilgisayarlar ve ilgili birimleri, yazılım ve telekomünikasyon cihazları olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır ve dijital platformda çeşitli bilgi türlerini dönüştürerek işleyen, kaydeden ve aktarımını gerçekleştiren bütün teknik araçları (bilgisayar, radyo, telefon, televizyon, çeşitli kablolu iletişim teknolojileri ve benzeri) da içermektedir ve sektörün ekonomideki payının artması, yeni istihdam alanları oluşturmakla birlikte verimliliği de artıracaktır (Aydınbaş, 2023, s. 24); aynı zamanda teknolojik alt yapının gelişmesi, beşeri sermayenin de önemini arttıracaktır (Aydınbaş, 2023, s.25).

İçerik üretiminde yer alan bir diğer boyut, söz konusu teknolojiyi kullanabilecek yetişmiş elemanlardır. Bu boyut, iletişim içeriğinin anlamsal boyutunun teknolojik alana aktarımıyla ilgilidir. Başka bir ifadeyle genel olarak gündelik dille bağlantılı ele aldığımız anlamın, yeni bir dile, işitsel-görsel bir dile dönüştürülmesidir. Burada anlam doğrudan bir görsel ya da işitsel materyale dönüşebileceği gibi, gündelik dili de içine alan görsel-işitsel-yazılı bir materyale de dönüşebilir. Bu boyutta esas olan ise, dönüşümü sağlayan elemanın, hem ilgili teknolojiyi kullanma becerisindeki seviyesi hem de içeriğin taşıdığı anlamı kavrama becerisidir. Bu beceri İletişim Fakültelerinde, üç sac ayağında (teknoloji-sanat-teori) dizayn edilen öğretimle sağlanmaktadır.³ Salt bilgisayar teknolojileriyle üretilmiş içeriklerin dışında, içerik üretiminde başka uzmanlık alanlarının da dahil olduğu görsel-işitsel içeriğin üretileceği ortamlar söz konusudur. Bu haber kanallarında olduğu gibi canlı yayın ortamı -doğal ya da kısmi doğal ortam- olabileceği gibi, daha kompleks çalışma alanını ifade eden kayıt-çekim stüdyoları ya da çekim platolarını da gerektirir. Bu noktada teknik elemanlar önem kazanır. Çünkü ortamın ışık özelliklerinden ses kayıt sistemine kadar detaylar bütünü kalitesi açısından önemlidir. Yine bir başka boyut,

³ Elbette İletişim Fakültesi dışında, ilgi alanları doğrultusunda bu becerileri kazananlar da vardır ve sektörde yer almaktadır; ancak sistemi bir bütün olarak değerlendirdiğimizde, bu istisnai kişisel çabalar bir tarafa bırakıldığında, bu ihtiyacı sistemin bir parçası olan fakülteler ve alt yapısını yine fakültelerin oluşturduğu meslek okulları, sertifika programları vd. karşılamaktadır.

özellikle sinema filmi ya da dizi filmler açısından kostüm ve dekordur ki bunlar da yine kendi alanlarının uzmanlıklarıyla şekillenir. Bu alan gerçekle-sanatın bulunduğu alanlardan biridir.⁴ Tarihi içeriklerde gerçek-sanat ikilisine tarih okuması da eşlik eder.

Yine içerik üretimlerinde bu ortamın oluşturulmasını mümkün kılan ve başlangıç noktası diyebileceğimiz kurgunun oluşturulması; başka bir ifadeyle ilk kaynak diyebileceğimiz içeriği düşünceden metne aktararak süreci başlatan kadro vardır. Bu kadro özellikle, belgesel, sinema ya da dizi film, ya da herhangi bir program türünün aynı zamanda format yaratıcısıdır. Sinema filmi ve dizi filmlerde bu senaryo öncesi öykü aşaması olarak karşımıza çıkar. Bir bütün olarak senaryo aşamasında, yazarların dili kullanım becerilerinden hayal gücüne, ilgili konuya hakimiyetlerine kadar farklı özelliklerini ortaya koyarlar. Konunun özelliğine göre senaryo ekibi, konunun sunumunda hata yapmamak için konu uzmanlarından danışmanlık alırlar. Son süreçte bilgisayarlı kurgu aşamasında, yani metin-görsel-işitsel bütünlüğü bir araya getirerek içeriğe son halinin verildiği aşamada, kurgucu bu başlatıcı metin ile bu metin doğrultusunda elde edilen görsel-işitsel verileri bir araya getirerek son halini verir. Yine bu aşamada, bilgisayar teknolojilerinin kullanımından renk ve ses ayarlarının yapılışına kadar, bir ekip tarafından yapılır. Dolayısıyla kitle iletişim içeriklerinin üretiminde, teknolojiye ulaşımdan o teknolojiyi kullanma becerisine, içeriği tasvir ve sunum biçimini belirleyen kültürel özelliklere ve bunları şekillendiren uzmanlıklar ve destekleyen teknik elemanlara kadar uzanan büyük bir yapıyı ifade eder.

Bu büyük yapının işleyişinde, her ne kadar konumuz dışında olsa da, dikkat edilmesi gereken belki de en önemli husus, geride bıraktığımız çağın “hızlı” değişiminden onun da payına düşeni almasıdır. Ki bu değişim de yine teknolojik gelişmelere paralel yaşanmış, ancak sabit bir işleyiş ortamında sadece gelişmiş teknoloji kullanılarak yapılan

⁴ Örneğin, Bozdağ Film tarafından yapılan Diriliş Ertuğrul dizisinin bilinen hazırlık sürecinde, 5 ay hikaye ve çizimler, 4 ay 60 kişilik ekip tarafından sanat ve dekor, 3 ay oyuncuların at binme, kılıç kullanma, ok atma dersleri yer almıştır. Bunlara ek olarak kostümler ve dekor için 4000 metre kumaş kullanılmış, bütün aksesuar ve dekorlar sıfırdan yapılmıştır. (https://tr.wikipedia.org/wiki/Diriliş_Ertuğrul) Sadece buraya kadar olan kısmı bile, henüz çekim, kurgu, tanıtım kısmına geçmeden ciddi bir maliyet ve çok farklı alan ve sektörlerden insan kaynakları yönetimini işaret etmektedir.

içerik üretimi olarak kalmayıp, “pasif izleyici” algısından “aktif izleyici” düşüncesine geçildiği gibi, yeni nesil içerik üreticileri ve platformlar da kendilerini medya şirketinden ziyade “teknoloji şirketi” (Enli ve Syvertsen, 2016, s. 145) olarak tanımlama eğiliminde olmuşlardır. Yine gelişen teknoloji ve özellikle dizi izleme alışkanlıklarında TV kadar dijital platformların da ön plana çıkması, özellikle “reklam izleme zorunluluğundan”⁵ kaçma eğilimiyle dijital platformları ön plan çıkarmıştır. Bu da yukarıda bahsettiğimiz, sistemin bütünlüğü içerisinde, reklam ve tanıtım unsurlarının dizi ve sinema filmlerinin kurgularının içine yerleştirilmesini destekleyen zorunlu bir yöntemi beraberinde getirebilmektedir.

Kültürel Etkileşimler Bağlamında Medya ve Medya İçerikleri

Kitle iletişim araçlarının yaygınlaşmasıyla, medya içeriklerinin etkinliği farklı alanlarda arttı ve önem kazandı. Çünkü kitle iletişim araçlarının insanlara ulaşmada verdiği kolaylık, eğitsel faaliyetlerden ürün tanıtımlarına kadar çok farklı alanlarda içerik üretimine neden oldu. Bu durum başlangıçta ideal formunda haber alma ve bilgilenme düzeyinde, pratikte ise özellikle propaganda düzeyinde ele alındı. Bir taraftan bilgilenme imkânını zaman-mekan sınırlılıklarını aşarak sunduğundan demokratik seçme davranışı ve demokratik katılımın sağlanmasında önemli olduğu gündeme gelirken, öte taraftan içerik oluşturucu ve sunucuların egemen yapılar olmasından dolayı, içeriklerin davranışları belirlemesi, tek tipleşmeyi hedeflemesi boyutuyla eleştirel yaklaşımları beraberinde getirdi.

Birden fazla misyonu bir arada aynı anda gerçekleştirilebileceğinin fark edilmesi, içerik üretiminde yeni arayışları gündeme getirmiş ve deyim yerindeyse eğlence içerikleri bile bir propaganda aracına dönüşmüştür. Bu tarz yapımlar sadece ulusal düzeyde kalmamış, farklı toplumlara iletmeye başlamıştır. Bu noktada kitle iletişim araçlarının küreselleşmeyle ilişkisi gündeme gelmiş ve kitle iletişim araçlarıyla hızlanan küreselleşme olgusu tartışılmıştır. Burada kitle iletişim teknolojilerinin üretici ve kullanıcı toplumlarının kendi yerellikleri

⁵ Yıldırına Önk ve Dabak Özdemir’in yaptığı çalışmanın verilerine göre, “Yerli dijital platformlarda yerli dizi seçerken aşağıdaki teknik özelliklerden hangileri sizi etkiler?” sorusuna cevaben, katılımcıların %76’sı “Reklamsız olması” cevabını işaretlemiştir(2022,s.364).

üzerinden bir küreselleşme başlattığı ve bunun nihayetinde tek tip insan yaratılmaya çalışıldığı fikri ve eleştirisi ortaya çıkmıştır. Öte taraftan bu yerellik-küresellik denkleminde, diğer yerel kültürlerin aslında pasif olmadığı, bu küreselleşmenin yerelleri bünyesine dâhil ederek bir küreselleşme süreci yaşattığı görüş olarak ortaya çıkmıştır. Hangi görüş olursa olsun, hemfikir olunan konu iletişim teknolojilerinin üreticilerinin –Avro-Amerikan dünya görüşünün- baskınlığıdır. Bir süreç olarak küreselleşme ve kitle iletişim araçlarının, toplumsal ve ekonomik kullanım amaçlarının ötesine geçmesi, bütün kültürel öğelerin hızla sisteme dahil olmasını ve bu öğeler arasında hızlı etkileşimleri, geçişleri ve değişimleri de beraberinde getirmiştir. Taylan ve Arkan bu durumu şöyle ifade etmektedir:

“20. yüzyılın son çeyreğinden itibaren özellikle kitle iletişim araçlarının devasa nitelikte yaygınlaşmasıyla birlikte uluslararası ilişkiler –bağılantılı olarak kültürler arası ilişkiler- iç içe geçerek yoğunlaşmaktadır. Söz konusu yoğunlaşma, homojenliği ifade ettiği gibi, heterojenliği de içine alan bağlam içinde gelişmektedir. Önceki dönemlerden farklı olarak, sermayenin, yaşam tarzlarının, fikirlerin ve inançların daha hızlı akışkanlık göstermesi bir yana, hiç olmadığı kadar farklılıkların ve ötekinin kendisini temsil etmesi söz konusudur.” (2008, s. 86)

Etkileşim ve değişimin hem sebebi hem de devamlılığını sağlayan şey ise ortaya çıkan kültür endüstrisidir. Bu endüstrinin işleyişindeki dinamik de küreselleşmenin yerellikleri bünyesine katan doğasındaki gibidir. Bu noktada belki de iyi örnek küresel bir marka olan Coca Cola'nın reklam stratejisidir. Ürünün tüketimi küresel bir hal alırken, markanın reklam içeriklerinin kültürel kodlarla oluşturulması ve bu kodların kitle davranışı etkisinde yeniden şekillendirilmesi buna örnektir. Ramazan ayında Türkiye ve diğer Müslüman ülkeler için tasarlanan reklam filmleri ve Christmas reklam filmleri tasarımında olduğu gibi.

Yeni küreselleşme dalgasında yerellikler ve küreselleşmeyi başlatan egemen kültür iç içe geçmektedir. Her ne kadar yerellikler, bu küresel dalganın odağına alınsa ve sunumda baskın kültür kadar yer edinse de bu yer egemenin bakış açısından, görüşünden bir sunum olarak kendini göstermektedir. Başka bir ifadeyle, kültür endüstrisi yerel kültürleri kendi gördüğü veya görmek istediği şekliyle sunmaktadır. Dolayısıyla

tek tipleşme karşısında yerel kültürlerin varlığı, bir duruş olarak değil, tek tipleşmeyi kültürel çeşitlilikle besleyen bir araçlar olarak değerlendirilmektedir. Bu durum ana akım medya kuramlarıyla değerlendirildiğinde, görsel-işitsel medya sunumlarını izleyen kitlenin en zayıf, en kontrolsüz ya da hazırlıksız olduğu –çünkü medyaya yönelmenin önemli nedenlerinden biri eğlenme, zaman geçirme, kafa dağıtma, dinlenme vb.dir- istenilen mesajın verilebileceği anlamına gelmektedir. Hatta içerik hazırlama aşamasında, son dönem sosyal psikolojik verilerin de etkisiyle, ağırlıklı olarak reklamlarda kullanılan ve tartışma konusu olan subliminal mesaj hazırlama tekniklerinin ya da bir ürün yerleştirme gibi bir kültüre ilişkin kanaat yerleştirme de mümkün olabilmektedir. Nitekim önceki bölümde bahsettiğimiz güncel izleyici eğilimleri -reklamsız izleme- de ekonomik ilişkiler bağlamında ele alındığında, bu yöntemi zorunlu ortaya çıkarmaktadır. Bu ihtimaller –hatta uygulamalar- neticesinde medya, çok kültürlüğü öven ve destekleyen bir model sunsa da aslında küreselleşmeye uyum sağlayan/sağlayabilecek kültürler ve bu kategoriye giremeyecek kültürlerle ilişkin bir kanaat oluşturuyor gibi görünmektedir. Bu kanaatin arka planını, küresel kültürün yönlendirici gücünün Batı teknolojisi, sermayenin ve tekniğin yoğunlaşması (Taylan ve Arklan, 2008, s. 89) oluşturmaktadır ve güncel eğilimlerle de birleşince “medya yoluyla sağlanan hegemonya zora değil, rızaya dayanan” (Taylan ve Arklan, 2008, s. 91) şekilde ortaya çıkmaktadır.⁶ Nitekim, bu durum kamu diplomasisi bağlamında da yeni gelişmeleri beraberinde getirmiş, medya içeriklerinin yaygınlaşmasıyla, medya içerikleri “yumuşak güç” bağlamında ele alınmaya başlamıştır. Hollywood bu bağlamda öncü görünmektedir. Indiana Jones gibi, farklı bir kültürün gizemleriyle açılanmasından, Rambo ya da Rocky gibi, içinde dost-düşman algısını barındıran sinema filmleri gibi örneklerle, Hollywood’un bu özelliği görünebilir. Yine sinema filmlerinin yanında dizi filmlerde aynı göreve hizmet

⁶ Kitle iletişimi üzerinde somutluk kazanan bu durum, esasında sosyal bilimlerin birçok alanında kendini göstermiş, kültürel yakınlaşmaların, “ötekini” tanıma ve “kendini ötekine açma” şeklinde, modernitenin başından beri var olduğu düşünülen eşitsizlik ve hegemonik durumun, “kültürler arası çalışmalarla” “kültürler arası iletişimi” bir arada düşünmeye ve teoriden iletişim çalışmalarıyla pratiğe geçişine bir örnek alan teşkil etmektedir. Nitekim Kimmerle de “Apel, Habermas ve Fonet-Betancourt gibi düşünürlerin çalışmaları, kültürlerarası iletişimin somut problemlerine eğilmeyi amaçlıyor: (Kimmerle, 2017, s. 15) tespitiyle bu duruma dikkat çekiyor.

etmiştir. 80'lerde yayınlanan arkası yarınlar ve 90'larda yaygınlaşan gençlik dizilerinin kültür değişmelerindeki etkisi bunlara örnektir.

Görsel ve grafik sanatların gelişmesi ve kitle iletişiminde dikkat çekici unsurları ön plana çıkarması, farklı kültürel göstergeleri tek görsel içerik içinde -daha az maliyetle- birleştirebilmesi ve dijital platformlarda -yine teknolojik gelişmelerle- yabancı dil engelinin en aza indirgenmesiyle, "rızaaya dayalı" etkileşimlerin arttığı, dolayısıyla farklı kültür dairelerinin birbiri hakkında daha çok bilgilenip, birbirlerinden daha çok haberdar olmaları mümkün olmuştur.⁷ Sonuç olarak, kitle iletişim araçları üzerinden özellikle eğlence amaçlı yayınların ve ortamların kültürel yakınlaşmaları arttırdığı söylenebilir.

Kitle İletişimi ve Kültürler Arası İletişim Bağlamında: Türk Yapımı Tarihi Diziler

İletişim sektöründeki gelişmeler, bütün dünyada olduğu gibi Türkiye'de etkili olmuş ve mevcut teknolojileri entegre olarak sinema ve dizi film sektöründe gelişmeler yaşanmıştır. Hatta yine dünya genelinde gelişmelerle paralel olarak sektör gelişmiş ve özellikle 90'ların sonlarında sektörel çalışmaların hız kazanmasıyla Türkiye'de etkin bir dizi film sektöründen bahsedilir olmuştur.

Türk dizi sektörünün gelişmesi, teknolojik yaygınlığın 2000'lerde hız kazanmasıyla Türk dizileri sadece bir eğlence aracı olarak görülmeyip, yukarıda bahsettiğimiz farklı sektörel düzeyler arasında ilişkinin geliştiği ve kültürler arası iletişimin -hem Türk turizmi ve ürünler açısından hem de kamu diplomasisi açısından- etkinlik alanı olarak ortaya çıkmaya başlamıştır. Türk dizilerinin özellikle yurt dışında yayılması ve sosyal medya platformları üzerinden yurt dışında izlenmesi, sadece sektörün devamlılığını ve gelişmesini sağladığı gibi, ülkenin farklı düzeylerindeki faaliyetlerinin de görünürlük alanı olmuştur.

Dizi sektörünün gelişmesinin ve sınırlarının dışına çıkmasının bir sonucu olarak, "Türk dizilerinin Ortadoğu'dan Balkanlar'a, Afrika'dan

⁷ Her ne kadar dizi ve sinema filmi ya da diğer video içerikleri üzerinden konuyu ele alıyor olsak da, grafik üretimlerin diğer gelişmelerle birleşmesiyle, bu yakınlaşmada -özellikle Z kuşağı için- önemli olan diğer alan "dijital oyun"lardır. Video içerikleri için bahsettiğimiz konular, etkileşim alanının genişlemesi ve yabancı dil dahil iletişim engellerinin, online çeviri ile engel olmaktan çıkması, etkileşim sahasını aynı platform da oyun oynayan, oyunun niteliğine göre de aynı tarafta olma ya da rakip olma düzeyinde eylemlerle genişletmiştir.

Orta Asya'ya, Uzak Doğu'dan Güney Amerika'ya kadar birçok kıtada yayınlanmakta ve yaklaşık 156 ülkede 700 milyon kişi tarafından" (Mohammed ve Ahmed, 2023: 374) izlendiği tahmin edilmektedir. Söz konusu sayı oldukça yüksektir ve bu kadar insan sadece bir dramayı değil aynı zamanda bir kültürün kendini sunuşunu da izlemektedir ve sunucunun görünürlüğüne katkı sağlamaktadır. Bununla beraber, sektörün kendini geliştirmesi için gerekli olan ekonomik devamlılığa da yurt dışı izlenmeler ciddi katkı sağlamaktadır. Her ne kadar dizi ihracatından elde edilen gelire dair net bir bilgi mevcut olmasa da, Anadolu Ajansında 2019'da yer alan haberde, dizi ihracatından elde edilen gelirin 2023 yılında 1 milyar dolara ulaşacağına dair beklentiyi, 2022 yılında Takvim gazetesinde yer alan haberde de dizi ihracatından elde edilen gelirin 1 milyar 300 milyon doları aştığı haberleştirilmiştir. Her ne kadar haberlerde ve internet sitelerinde yer alan gelir bilgileri farklılık gösterse de sonuç olarak ciddi bir gelir kaynağı olduğu ve sektörün başlangıçta belirttiğimiz kullanılan teknolojiden insan kaynaklarının geniş bir alanın geliştirilmesine kaynak sağlayacağı görülmektedir.

Bu ekonomik katkıyı sağlayan ve devamlı kılan içinde taşıdıkları göstergelerdir. Bu görünürlük alanlarının ilki kültürel tanıtım ve turistik alanların görünürlüğü bağlamında gerçekleşmiştir. Dizi çekimlerinin yapıldığı bölgeler, bilinen turizm bölgelerinin yanında dikkat çekmeye ve bu bölgelerin turistik faaliyetlerinde artış görülmektedir.⁸ Mardin, Urfa, Adıyaman, Ürgüp, Karadeniz vd bu kapsamda değerlendirilebilir. Hatta sinema ya da dizi filmlerde kullanılan mekanların, turizm tanıtım faaliyetlerinden daha etkili olduğunu düşünmekte de bir sakınca yoktur. Çünkü kurguların içinde canlandığı mekanlar da tıpkı "ürün yerleştirme" de olduğu gibi, bireylere bilinçli bir değerlendirme imkanından ziyade, bir kurgu içinde aşinalık-hoşluk vb yaratmaya olanak sağlar. Dolayısıyla bu mekanların kullanımı da dolaylı bir tanıtım faaliyetine dönüşür ve bölgenin turistik tanıtımı sorumluluk alanında olan kurumlar da sektörel yakınlaşma gerçekleşir. Günümüzde reklam, en basit anlamıyla "dikkati bir şeye çekmek veya birisini bir şeyden

⁸ Film etkili turizm uygulaması destinasyon pazarlamada, dizi filmlerin etkililiğini ve bunu dizilerde kullanılan destinasyonlarla inceleyen Koçer, turizm faaliyetlerindeki artışa işaret etmiş, ancak yurt dışından giriş yapan turist sayılarına ulaşılabilirken, illere gelen turist sayısı konusunda resmi bir rakama ulaşmanın mümkün olmadığına işaret etmiştir(2021, s. 134).

haberdar etmektir” (Dyer, 2010, s. 3). Günümüzde reklam ve tanıtım faaliyetlerinde sinema ve dizi filmler aktif kullanılmaktadır. Ahmed ve Ünüvar’ın da belirttiği gibi, film ve dizilere dayalı turistik destinasyonlar giderek artıyor ve turist çekmek için bu yöntemin kullanılması oldukça rasyonel görünüyor (2022, s.102).

Bu bağlamda, sinema ya da dizi filmlerde, farklı ürün ve turistik yerlerin reklam ve tanıtımı yer almakta ve bu yöntem hem izleyici oranları hem de izleyicilerin reklam-tanıtım izlemeyi istememesinden dolayı akıllıca bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu da sadece sektörler arası ilişki bağlamında ele alındığında, sektörel alanın genişliğini ve iç içeliğini, birbirini destekleyen niteliğini göstermektedir. Yine bu yapımlar sadece bir bölgenin mekânsal görünürlüğüne değil aynı zamanda kültürel özelliklerini de sunması açısından önemlidir. Böylece, özellikle Türkiye gibi, tarihi kökenleri itibarıyla kültürel etkileşimlerin yoğun yaşandığı ve hali hazırda Anadolu coğrafyası dışında da kültürel bağların bulunduğu bölgelerle kültürel yakınlıkları hatırlatmakta ya da tamamen yabancı olan bölgeler için bir kültür tanıtım misyonu yüklenmektedir.

Türk yapımı tarih dizileri de aynı özellikleri bünyesinde barındırmaktadır. Öncelikle tarih dizilerindeki mekanlar kurgusal mekanlardır ve geniş platoları gerektirir. Bu platolar, onu oluşturan ekiplerin profesyonelliği ve yetenekleri ölçüsünde gerçeğe yaklaşır ve izleyiciyi de döneme yaklaştırır. Kurguyu gerçeğe yakın olarak desteklemesinin yanında, oluşturulan platolar da bir adım sonrasında turizm faaliyetlerinin bir parçasına dönüşebilir. Son dönem tarih dizilerinden Diriliş Ertuğrul, Kuruluş Osman, Destan gibi dizilerin çekildiği platolardan olan Beykoz Platosunun son dönem izleyicilere kapılarını açması ve ziyaretçilerine canlandırmalarla dönem havasını yaşatması da bu turizm faaliyetleri içerisinde değerlendirilebilir. Dizi sektöründen turistik faaliyete geçişin Türkiye’deki örneklerinden biridir.

Mekânsal özelliklerin yanında kültürel etkileşim açısından da Tarih dizileri, tıpkı diğer dizi film yapımlarında olduğu gibi, kültürler arası etkileşimi canlandırma misyonuna sahiptir. Bu yapımlar bir taraftan bir toplumun tarihi hakkında “kurgusal” da olsa bir bilgilendirme, haberdar etme misyonuna sahipken aynı zamanda tarihsel olarak, tarihin bir ya da birkaç noktasında yakın temasta bulunmuş toplumlara

ra da hatırlatma misyonunu yerine getirmektedir. Nitekim en çok izlenmeye sahip diziler yabancı basına da konu olmuş ve basın Türk dizilerinin izlenme nedenleri gündeme taşınmıştır. Uluslararası basında yer alan haberler üzerinden bir ülke markalaması incelemesi yapan Özarlan, ABD, Çin, İngiltere, Etiyopya, İspanya, Bulgaristan, Slovakya, Yunanistan, İsrail ve Dubai merkezli yayınlarda Türk dizilerinin sunumunu incelemiştir. Bu çalışmada birçok örneğin yanında, Amerikan Foreign Policy'nin Türk dizilerinin etki alanına ve kültürel olarak geçmişle ilişkin yorumu da yer almıştır:

“Yüzyıllarca Türklerin ataları tarafından yönetilmiş olan Arap topraklarında insanlar Türkiye’yi kucaklıyor ve oturma odalarını onlara açıyor. 140’dan fazla Türk dizisi Arap dünyasında izleniyor.” (Özarlan, 2020, s. 225).

Farklı ülkelere ihraç edilen ve dijital platformlardan çok sayıda insana ulaşan Türk dizilerinin izlenmesinde farklı etkenler söz konusudur. Bu etkenler içinde, senaryonun konusu ve taşıdığı ana içerikten (tarih, aşk vb), oyuncuların popülerliğine, imajına kadar birçok etken vardır. Bununla birlikte kültürel yakınlığın olduğu bölgelerde izlenirlik ve sadık izleyici profili daha fazla olabilmektedir. Doğanay ve Aktaş, Türk dizi sektörünü inceledikleri çalışmalarında, bu durumun Balkanlar’daki yansımalarına, özellikle Osmanlı tarihi ile ilgili yapılan diziler üzerinden işaret etmiştir:

“Balkanlar için de kültürel yakınlıktan söz edilebilir. Balkan ülkeleri de çok uzun bir süre Osmanlı İmparatorluğu’nun bir parçasını oluşturmuştur. Bu nedenle, özellikle, Balkan ülkelerinde geçen Osmanlı tarihi ile ilgili konuları içeren Türk dizileri bu ülkelerde ilgi ile izlenmektedir. Diğer Türk dizileri de kültürel yakınlıktan dolayı Balkan ülkelerinde talep görmektedir.” (Doğanay ve Aktaş, 2021, s. 863).

Türk dizilerinin tarihsel ve kültürel bağların olduğu ülkelerdeki etkisine ve Türkçenin yaygınlaşmasına ilişkin yapılan benzer çalışmalarda da, Balkanlar örneğine benzer sonuçlar elde edilmiştir (Arık, 2023; Bilis vd, 2018; Yağbasan, 2020; vd.). Balkanlar ve Türk Cumhuriyetleri örneklerinde olduğu gibi, Ortadoğu ülkelerinde de benzer bir durum söz konusudur (Yazar, 2020; Arslan, 2022; Cengiz ve Çakın, 2022; Özarlan, 2023; vd). Özellikle tarihi ve kültürel yakınlığın olduğu ülkeler açısından, Türk yapımı tarihi diziler, bu bağların ve kültürel yakın-

lıgın bir aracı olarak görülmektedir. Bu durumda, yukarıda bahsettiğimiz ve dizilerin teknik kısımlarını ifade eden unsurların başarılı kullanımıyla mümkün görünmektedir. Dizinin oluşumunda, dilden kostüme, mekandan müziklere kadar bu tarihi ve kültürel yakınlıkları ön plana çıkaran birer göstergeye dönüşmektedir. Yine aynı şekilde diğer ülkeler için de kendi kültürel kimliğinin bir taşıyıcısı misyonunu ortaya koymaktadır.

Yurt dışına ihraç edilen ve 70 ayrı ülkede 500 milyondan fazla izleyiciye ulaşan Muhteşem Yüzyıl dizisi, bahsettiğimiz unsurların hepsine sahip bir dizidir ve farklı kültür dairesinden birçok ülkeye ulaşmış bir dizidir. Yine benzer şekilde Elveda Rumeli, Diriliş Ertuğrul, Kuruluş Osman gibi diziler de aynı özelliklerle, Türkiye için bir yumuşak güç unsuruna dönüşmüştür.

Bu diziler genel özellikleri itibarıyla Türk kültürünün taşıyıcısı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dizilerde, karakterler, karakterlerin kökleri ve bu köklerle teması, kökenler, geleneksel değerler, toplumsal cinsiyet rolleri gibi konular ele alınmaktadır. Bununla birlikte dizilerin sunumunda Türk kültürünü ve tarihini içeren sanatsal öğeler yer almaktadır. Türk dizilerinin, özellikle bu dizilerin Batı dillerine çevrilmeye başlanması, Türk kültürünün uluslararası kamuoyunda daha yüksek bir algıyla takip edilmesini sağlamıştır (Medin ve Yeğin, 2023, s. 249).

Sonuç

Kitle iletişim araçları üzerinden inşa edilen kültür endüstrisinde yapılan şey, ötekine “yabancı” olan ve bu yabancılıktan dolayı ortaya çıkan temkin, korku, ürkme, önyargı vb. ortadan kaldıracak şekilde, “yabancılık”ın yerine, endüstri ürünü bir “aşinalık” yerleştirmektir. Bu aşinalık, ne kadar “iyi” niyetli olursa olsun, yabancılığın dönüşümünde kendi durduğu yere göre belirlediğinden, “ben-merkezli” bir aşinalık, başka bir ifadeyle “kendi-yanlısı” bir aşinalık yaratma ihtimalini de beşerin doğası gereği bünyesinde barındırmaktadır ve doğaldır. Çünkü en keskin, en evrensel, en tarafsız bilgi arayışlarında dahi, bugün öznenin etkisini epistemolojik olarak konuşurken, bilgi-bilimsel zemin kadar kesin ve keskin bir objektivizm arayışının olmadığı kültürel alanda öznellik, yanlılık ya da kendinden yana bir duygusallık olağan görünmektedir.

Bu noktada, medya üzerinden yabancıнын kendini anlatmaya başlaması, “yabancıнын ‘ben’e etik bir talebi’ olarak ortaya çıkar. Çünkü, epistemolojik olarak, öncelikle nesne yani öznenin dışındaki olarak incelenmiş bir yabancı, nüfus edilememiş özne özelliğini kendi söylem tarzıyla anlatmaya başlar. Kültür endüstrisine malzeme oluşturan ve hakim merkez tarafından sunulan içeriklere konu olan “başkası/yabancı olarak ben” senin gözlem noktandan ve kendi özneliğininle gördüğün bendir. Ancak benim sana sunduğum içerik, senin gördüklerinin bir özne olan bana hissettirdiklerini de içeren bir sunumdur. Başka bir ifadeyle senin gördüklerine ek olarak benim kendimi sana ve beni anlattığın diğer yabancılara anlatma şeklimdir. Bu bağlamda genel olarak Türk dizileri özel de ise Türk yapımı tarih dizileri aynı zamanda bir kültürün kendini anlatış biçimi olarak ortaya çıkmaktadır. Bilhassa yurt dışına satışı gerçekleşmiş olan diziler de bu misyon daha fazladır. Bununla birlikte bu dizilerin satıldığı ve reyting yaptığı ülkelerle de dizilerin niteliğine ve içeriğine dayalı olarak kültürel yakınlıklar ya da etkileşimler üzerine çıkarımda bulunmak mümkündür. Yine bu dizilerin dijital platformlarda tekrar tekrar izlenebilir olması ve bunlara ek olarak bu platformların çoğunun farklı yabancı dil seçeneklerini sunması, etkileşimin artmasına ve tek merkezli bir sunumdan ziyade her içerik üreticisinin kendini kendi durduğu noktadan anlatmasına ve bu bağlamda da kendini sunum biçimiyle bu ekosistemde karşılık bularak tek eli kırmasına imkan vermektedir.

KAYNAKÇA

- Ahmed, Y. & Ünüvar, Ş. (2022). “Film Tourism and Its Impact On Tourism Destination Image”, *International Journal of Turkey and Social Research*, 8, 102-117.
- Aktürk, O. & Yağbasan, M. (2020). Türk Dizilerinin Azerbaycan Vatandaşları Üzerindeki Etkisi ve Türkçenin Yaygınlaşmasına Katkısı, 7 (12), 33-46.
- Arık, İ. (2023). *Orta Asya’da Türk Dizilerini İzleme Eğilimleri*. Eğitim Yayınevi.
- Arslan, Ş. (2022). *Kamu Diplomasisi ve Yumuşak Güç Oluşturmada Türk Dizileri*. Eğitim Yayınevi.
- Aydınbaş, G. (2023). “Bilişim Teknolojileri ve Türkiye Ekonomisindeki Yeri Üzerine Bir İnceleme”, *Uluslararası Sosyal Siyasal ve Mali Araştırmalar Dergisi*, 3 (1), 18-32.

- Bilis, P. Ö., Bilis A. E. & Sydygalieva M. (2018). "Türkiye-Türk Cumhuriyetleri Kültürel İlişkilerinde Televizyon Dizileri Faktörü: Kırgızistan Örneği", *Manas Journal of Social Studies*, 7 (1), 403-425.
- Cengiz, M. F. & Çakin, Ö. (2022). "Fas Krallığı'nda Türk Dizileri Üzerine Nicel Bir Araştırma", *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24, 15-33.
- Doğanay, M. M. & Aktaş, M. K. (2021). "Türkiye'de Televizyon Dizi Sektörü", *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, 16 (56), 852-878.
- Dyer, G. (2010). *İletişim Olarak Reklamcılık*. Beya Yayınları.
- Enli, G. & Syvertsen, T. (2016). "The End of Television—Again! How TV Is Still Influenced by Cultural Factors in the Age of Digital Intermediaries", *Media and Communication*, 4 (3), 142-153.
- Işık, M. (2012). *Kitle İletişim Sistemleri*. Eğitim Kitabevi.
- Kimmerle, F. (2017). *Kültürler Arası Felsefeye Giriş*. Gündoğan Yay.
- Koçer, S. (2021). "Film Etkili Turizm Kapsamında TV Dizilerinde Destinasyon Tanıtımı Üzerine Örnek Olay İncelemesi", *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20 (40), 121-137.
- Medin, B. & Yeğin, M. O. (2023). "Kültürel Diplomasi Bağlamında Tarihi Türk Dizilerinin Sunumu Üzerine Bir İnceleme", *The Journal of Academic Social Science*, 138, 228-253.
- Yazar, F. (2020). "Kamu Diplomasisi Aracı Olarak Türk Dizi Sektörünün Değerlendirilmesi", *Journal of Strategic and Social Researches*, 4 (3), 529-541.
- Yıldıran Önk, Ü. & Dabak Özdemir, B. (2022). "Gençler Yerli Dizileri Nasıl İzliyor? Türkiye'de Ywni Televizyon Ekosistemi Çerçevesinde Eleştirel Bir İzleyici Araştırması", *Intermedia International e-Journal*, 9(17), 357-378.
- Mohammed D. S. A. & Ahmed, Y. (2023). "Turizm Destinasyonlarının Pazarlamasında Türk TV Draması", *International Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 10 (92), 367-377.
- Özarlan, K. (2020). "Ülke Markalaması Bağlamında Uluslararası Basında Türk Dizileri ve Türkiye İmajı", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22 (1), 215-238.
- Özarlan, K. (2023). "Küresel Başarının Sırrı: Uluslararası Basında Türk Dizileri", *International Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 10 (100), 2573-2578.

<https://www.aa.com.tr/tr/kultur-sanat/abdden-sonra-en-fazla-dizi-ihrac-eden-ulke-turkiye/1641524#:~:text=T%C3%BCrkiye%20ayr%C4%B1ca%20%C4%B0ngiltere%2C%20ABD%2C%20Fransa,5%20%C3%BClke%20aras%C4%B1nda%20yer%20al%C4%B1yor.> (Erişim: 26.09.2023)

https://tr.wikipedia.org/wiki/Dirili%C5%9F_Ertu%C4%9Frul (Erişim: 30.09.2023)

<https://www.takvim.com.tr/saklambac/2022/10/28/dizi-turkiyede-cekilir-5-kitada-izlenir-155-ulkeye-ihrac-edilen-turk-dizilerinden-dudak-ucuklatan-gelir> (Erişim: 26.09.2023)

SOSYAL BİLİMLERİN YENİDEN ŞEKİLLENMESİNDE YAPAY ZEKÂ VE CHATGPT: FIRSATLAR VE ZORLUKLAR

Ali POLAT*
Ömer Faruk TEKDOĞAN**

Öz

Yapay zekâ (YZ) ve büyük dil modelleri, özellikle ChatGPT, geleneksel araştırma alanlarında devrim yaratma potansiyeli taşımaktadır. Bu çalışma, YZ ve ChatGPT'nin sosyal bilimler alanındaki rolünü, disiplini nasıl dönüştürebileceğini ve ne tür yeni olanaklar sunabileceğini ele almaktadır. Bu çalışma, ilk olarak YZ'nin sosyal bilimlerdeki kullanım alanları ile ilgili fırsat ve zorluklara odaklanmaktadır. YZ, büyük veri analizi, duygusal analiz, sosyal medya analitiği gibi konularda araştırmacılara derinlemesine kavrayış sağlayabilir. ChatGPT gibi dil modelleri ise belirli araştırma sorularını yanıtlamak, teorileri sorgulamak ve hatta yeni hipotezler geliştirmek için kullanılabilir. Ancak, bu teknolojilerin getirdiği fırsatlar kadar dikkat edilmesi gereken zorluklar da vardır. Özellikle önyargı, etik ve güvenilirlik gibi konular, YZ'nin sosyal bilimler araştırmalarındaki gelişimini şekillendirecektir. Bu bağlamda, insana özgü yaratıcılığın ve değerlendirmenin teknolojinin yanında nasıl var olabileceği önemlidir. Sonuç olarak, bu çalışma yapay zekâ ve ChatGPT gibi teknolojilerin sosyal bilimler alanında nasıl bir dönüşüm yaratabileceğini ele almakta, fırsatlarını ve zorluklarını tartışmaktadır. Sosyal bilimler araştırmacıları için, bu teknolojilerin etkili

* Prof. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, İktisat Bölümü, Ankara, Türkiye, E-posta:alipolat@aybu.edu.tr; <https://orcid.org/0000-0001-6041-5003>.

** Doç. Dr., Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Ankara, Türkiye, E-posta: omerfaruk.tekdogan@asbu.edu.tr; <https://orcid.org/0000-0002-4397-1718>.

ve sorumlu bir şekilde nasıl kullanılabileceği önemli bir adımdır.

Anahtar Kelimeler: yapay zekâ, chatGPT, sosyal bilimler, büyük dil modelleri, veri analizi, etik.

RESHAPING SOCIAL SCIENCES WITH ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND CHATGPT: OPPORTUNITIES AND CHALLENGES

Abstract

Artificial intelligence (AI) and large language models, such as ChatGPT, have the potential to revolutionize traditional research fields, particularly in the realm of social sciences. This study delves into the role of artificial intelligence and ChatGPT in the realm of social sciences, exploring how these technologies can transform the discipline and offer new possibilities. This paper primarily focuses on the opportunities and challenges regarding the applications of AI in the field of social sciences. AI can provide researchers with profound insights in areas like big data analysis, emotional analysis, and social media analytics. Language models like ChatGPT can be employed to answer specific research questions, challenge theories, and even develop new hypotheses. However, along with the opportunities brought about by these technologies, there are challenges that need attention. Issues such as bias, ethics, and reliability will shape the ethical framework of AI in social science research. In this context, it is vital to consider how human creativity and judgment can coexist alongside technology. In conclusion, this paper discusses how technologies like artificial intelligence and ChatGPT can potentially revolutionize the field of social sciences, elaborating on their opportunities and challenges. For social science researchers, understanding how to effectively and responsibly utilize these technologies marks an essential step forward.

Keywords: Artificial intelligence, chatGPT, social sciences, large language models, data analysis, ethics.

Giriş

Teknolojik devrim, modern dünyada hızla gelişmekte ve günlük yaşamımızın neredeyse her yönünü dönüştürmektedir. Bu dönüşüm, sadece teknolojik cihazları veya iş süreçlerini değil, aynı zamanda toplumsal

yapıları, kültürel normları ve bireysel davranışları da etkilemektedir. Bu nedenle, teknolojik ilerlemenin toplum ve birey üzerindeki etkilerini anlamak ve yorumlamak için sosyal bilimlerin kritik bir rolü vardır. Özellikle YZ ve büyük dil modelleri ile oluşturulan yazılımlar (ChatGPT gibi) geleneksel araştırma yöntemlerinde devrim yaratma potansiyeli taşımaktadır. Bu taşımış olduğu potansiyele rağmen, YZ temelli teknolojilerin sosyal bilimler ve belirli teorik temelleri olan diğer disiplinlerin sınırları dışında geliştiğini söyleyebiliriz. Engströmün (2022) yaklaşımı ile, YZ yayılımında inisiyatif yapay zekanın doğal savunucuları olabilecek geliştiriciler, tedarikçiler ve pazarlayanlar olmakta ve YZ'nın gelişimin birazda onların belirlediği piyasa koşullarına bırakılmaktadır. Dolayısı ile daha çok geliştirici firma tekelinde olan çok serbest ve geniş bir alanın akademi ve kamu regülasyonları aracılığı ile kontrollü bir alana çekilmesi gerekmektedir.

YZ ile ilgili her gün bir yenisi çıkan uygulamaların kimi ve ne şekilde etkileyeceği üzerine giderek artan bir endişe oluşmaktadır. Bu endişelerin ortak paydası, geçmişteki durum, şu andaki durum ve YZ ile ilgili gelecekteki olası gelişmeler konusunda kolektif bir hoşnutsuzluk olarak ortaya çıkmaktadır (Hanemaayer, 2022). Eleştiri ve karşı çıkmalara rağmen YZ tüm bilim alanlarında ve toplumlarda genel bir kabul görme noktasına gelmektedir. Bu kabul görme noktasından hareketle yeni bir toplum ve bireyin oluştuğunu, oluşan “yapay toplum” için yeni teorik ve metodolojik çerçeveler geliştirilmesi gerektiği ifade edilmektedir (Rezaev & Tregubova, 2018).

Bu çalışma, YZ ve ChatGPT'nin sosyal bilimler alanındaki rolünü, disiplinini nasıl dönüştürebileceğini ve ne tür yeni olanaklar sunabileceğini ele almaktadır. Sosyal bilimler ile ifade edilen bilim dalları (disiplinlerarası alanları hariç tuttuğumuzda) bir anlamda mühendislik alanı dışında kalan tüm alanları kapsayan oldukça geniş bir disiplin kümesini ifade eder¹. Tabii olarak, tüm disiplinler için aynı hız ve kapsamda

---

¹ Kuper ve Kuper (2004) 'in sosyal bilimler ansiklopedisindeki ana başlıklar ele alındığında şu disiplinler sosyal bilimler olarak tanımlanmaktadır. Antropoloji, işletme çalışmaları, endüstri ilişkileri ve yönetim çalışmaları, iletişim ve medya çalışmaları, kültür çalışmaları, demografi, ekonomi, eğitim, aile ve akrabalık, feminizm, cinsiyet ve kadın çalışmaları, coğrafya, hükümet, politika ve kamu politikası, tarih, hukuk, kriminoloji, penoloji, dilbilim, sosyal araştırma yöntemleri, felsefe, politik teori, psikiyatri, psikanaliz ve klinik psikoloji, psikoloji, sosyal idare, sosyal hizmet, 'sosyal problemler', sosyoloji.

gelişme olmayabilir, ancak dönüşümün çok hızlı olduğunu ve bu tartışmalar için geç bile kalındığını söyleyebiliriz.

Bu çalışma, ilk olarak YZ'nın sosyal bilimlerdeki kullanım alanlarına odaklanmaktadır. YZ, büyük veri analizi, duygusal analiz, sosyal medya analitiği gibi konularda araştırmacılara derinlemesine kavrayış sağlayabilir. ChatGPT gibi dil modelleri ise belirli araştırma sorularını yanıtlamak, teorileri sorgulamak, hatta yeni hipotezler geliştirmek için kullanılabilir. Ancak bu teknolojilerin getirdiği fırsatlar kadar dikkat edilmesi gereken zorluklar da vardır. Özellikle önyargı, etik ve güvenilirlik gibi konular, YZ'nın sosyal bilim araştırmalarındaki gidişatını şekillendirecektir. Bu bağlamda, insana özgü yaratıcılığın ve değerlendirmenin teknolojinin yanında nasıl var olabileceğinin tartışılması önemlidir. YZ ve ChatGPT gibi teknolojilerin sosyal bilim alanında nasıl bir dönüşüm yaratabileceğini ele alan bu çalışma aynı zamanda bu teknolojilerin fırsatlarını ve zorluklarını tartışmaktadır. Sosyal bilim araştırmacıları için, bu teknolojilerin etkili ve sorumlu bir şekilde nasıl kullanılabilceğinin tespiti ve geçişin mümkün olduğunca krize dönüşmeden fırsatlarından yararlanılması optimum bir geçiş stratejisi olarak düşünülebilir.

1940'lar ve 1950'lerde YZ teması, matematik teoremlerini ispatlamak, nesnelere manipüle etmek, diller arası çeviri yapmak ve farklı türlerde pratik hesaplamaları tamamlamak gibi araçsal problemleri çözmeye odaklanmıştı. Ancak günümüzde, YZ, insanlar arasındaki etkileşimin ortamı ve katılımcısı haline gelmektedir (Rezaev & Tregubova, 2018). Yani YZ gelişimindeki ana eğilimlerden birinin, giderek daha sosyal hale gelmesi olduğunu söyleyebiliriz.

ChatGPT Kasım 2022'de OpenAI isimli bir firma tarafından kullanıma açılmış bir uygulamadır. Arkasında GPT (Generative Pre-trained Transformer) mimarisine sahip bir yapı bulunmakta olup aslında YZ'nın daha çok Doğal Dil İşleme (NLP, Natural Language Processing) kısmında yer alan uygulamaları içermektedir. ChatGPT, kendisine verilen yazılı ifadeye (input veya prompt) insana benzeyen yanıtlar verebilmektedir. Birçok dili anlayabilme ve bu farklı dillerde cevap verebilme kapasitesine sahip olup, bu anlamda girdinin (input) yani sorulan sorunun özelliğine göre tavsiyelerde bulunabilir, açıklamalar yapabilir, yaratıcı metinler üretebilir. Modelde yapılan değişikliklerle hatalarını

kabul edebilme, uygun olmayan istekleri reddetme gibi dönütler de sağlayabilmektedir. Bu teknolojinin müşteri hizmetleri, sağlık, eğitim, elektronik ticaret ve basın-yayın faaliyetlerinde öncelikli değişimler sağlayacağı öngörülmektedir (Fui-Hoon Nah vd., 2023). Ancak, kapasitesine ve GPT'lerin ilerleyen günlerde daha farklı teknolojiler ve domainlerle birleşmesi ile çok geniş alanda, endüstrileri ve uygulamaları şekillendiren bir hale dönüşmesi mümkün görülmektedir.

2023 Mart itibarıyla OpenAI'nin üçüncü parti uygulamalara ChatGPT'ye entegre olmaya izin vermesi ile aslında ChatGPT'nin kapasitesi olanın ve beklenenin çok üzerinde bir hal almıştır (Lambert & Stevens, 2023). Buna ek olarak, ChatGPT'nin internete erişiminin de açılması ve diğer modellerle birlikte çalışabilir hale gelmesi (resim, ses ve görüntü işleme) gibi hususlarla birlikte yeni bir dünyanın kapıları açılacaktır. Akademik dürüstlük, bilginin doğruluğu veya yanlışlığı, tarafsızlık, ayrımcılık ve basamaklılık, kötüye kullanım, suiistimal ve diğer etik konuları, gizlilik ve güvenlik gibi konular hem akademik anlamda hem de genel olarak bu yeni teknolojinin tehlikelerini kapsamaktadır. Bununla birlikte, çok yenilikçi öğrenme yaklaşımları, yeni değerlendirme ve ders içerikleri, kişiselleştirilmiş öğrenme ortamları YZ'nin vaatleri arasında yer almaktadır. Bu çalışma, bu konuları tartışarak okuyucunun daha derin bir anlayışa sahip olmasını, konunun avantaj ve dezavantajlarını tartışacak sosyal bilimler için bir gelecek projeksiyonu yapmayı planlamaktadır.

Bu çalışma Giriş bölümünden sonra çok kısa bir şekilde gelişmekte olan literatüre ilişkin bir bilgi vermektedir. İzleyen bölümlerde ise YZ ve ChatGPT ile ilgili fırsatlar ve zorluklar tartışılmakta ve Sonuç bölümü ile değerlendirmede bulunmaktadır.

Literatür Çalışması

1980'lerden beri, bilim insanları YZ'nin sosyal bilimler için tam olarak nasıl ve hangi anlamda bir araştırma problemi olabileceği/olması gerektiği üzerine tartışmaktadır (Schwartz, 1989; Wolfe, 1994; Woolgar, 1985). Farklı bağlamlarda bu tartışmalar ilerlemekte olup konuya felsefi açıdan yaklaşanlar olduğu kadar teknik ve uygulama anlamında ele alan disiplinler de bulunmaktadır. Ancak ChatGPT'nin Kasım 2022 tarihinde duyurulması ile birlikte akademik camia bu konuda farklı

görüşler belirtmeye başlamıştır. Bir yandan sınıf ortamında yardımcı bir araç olarak kullanabilme, sorulara hızlı cevaplar verebilme ve bir yardımcı öğrenme aracı olarak değerlendirilebilme potansiyeline sahipken, diğer yandan etik sorunlar da içermektedir (Sallam, 2023).

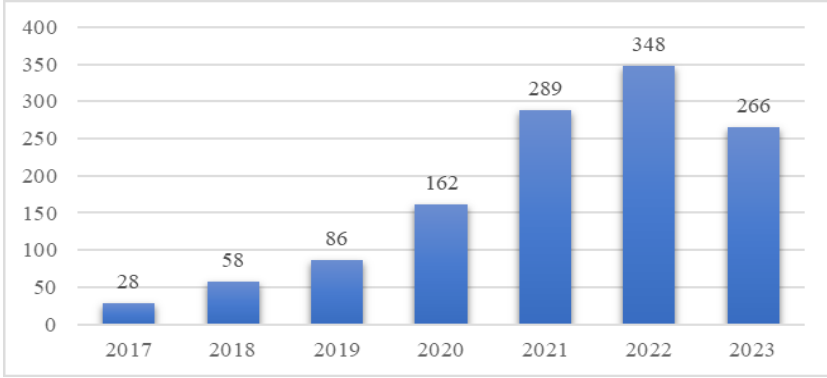
Türkiye’de akademik camianın özellikle sosyal bilimler alanındaki YZ ile ilgili literatüre yansıyan ilgisi bazı disiplinlerde daha da yoğun bir şekilde görülmektedir. Çalışmaların büyük bir kısmının doğal dil işleme ve büyük dil modellerini anlamaya veya kullanmaya yönelik olduğu görülmektedir. DergiPark üzerinden “ChatGPT” ile arama yapıldığında 42 adet makale olduğu tespit edilmiştir. Tablo 1’de de görüleceği üzere, 2022 yılında birer tane olan makale sayısı 2023 yılında 15 tanesi İngilizce, 25 tanesi Türkçe olmak üzere 40 makaleye çıkmıştır. Belirtilen bu çalışmalara bakıldığında, genel olarak, akademik araştırmalarla ilgili genel değerlendirmeler, Denetim (Şentürk, 2022), Dil Bilimi, Dini Bilimler, Eğitim, İletişim/Dijitalleşme, Hukuk, Öğretmenlik, Medya, Dijital Dönüşüm, Muhasebe/Finans, Psikoloji, Sağlık, Tıp, Turizm, Veri Analizi, Yabancı Dil Öğrenimi ve Yükseköğretim ile ilgili olduğu görülmektedir.

Tablo 1: DergiPark’ta Yıl ve Dil’e Göre “ChatGPT” Konulu Makale Sayısı

Birincil Dil	2022	2023	Genel Toplam
EN	1	15	16
TR	1	25	26
Genel Toplam	2	40	42

Kaynak: DergiPark

Dergipark’ta yer alan veritabanı “yapay zekâ” ifadesi için tarandığında 1273 adet makale bulunduğu tespit edilmiştir. 2001 yılında 2016 yılına kadar araştırma dağılımı en az 1 ile en fazla 6 makale olarak değişmektedir. 2017 yılı ve sonrası için başlığında “yapay zekâ” ifadesi geçen makale sayısı ise Şekil 1’deki gibi gelişmiştir. Buradan da görüleceği üzere, ChatGPT gibi modeller çıkmadan önce de YZ birçok disiplin ile ilişkilendirilecek şekilde akademik ilgi alanlarına girmiştir. Yine DergiPark kayıtlarına göre YZ ile ilgili 36 dergi ve 3745 araştırmacı bulunmaktadır.

Şekil 1: DergiPark'ta Başlığında “Yapay Zekâ” İfadesini İçeren Makale Sayısı (2017-2023)

Kaynak: DergiPark

ChatGPT yeni bir çağın başlangıcı olarak kabul edildiği için hep ona referans verilmektedir. Aslında, ChatGPT büyük dil modellerinin nereye yöneldiğini ifade etmesi bakımından jenerik bir isim gibi düşünülebilir. Baldassarre vd. (2023)'nin belirttiği gibi Geniş Dil Modelleri -şimdilik- üç başlık altında toplanabilir. Literatürde bu modeller üzerinden de (görüntü, ses, metin vs.) gibi ayrı ayrı modellere yönelik çalışmalar bulunmakla birlikte, modellerin birlikte çalışabileceği tek bir ortama doğru evrildiği de görülmektedir.

Temel Modeller	Görev Spesifik Modeller	Alan Spesifik Modeller
<ul style="list-style-type: none"> •GPT-4 •PaLM •GPT-JT •LLaMA	<ul style="list-style-type: none"> •InstructGPT •Bard •LaMDA •Jasper Chat •Claude •Dall-E •Stable Diffusion •PhotoSonic Art Generator •Runway •Make-A-Video •Imagen Video •Phenaki	<ul style="list-style-type: none"> •BloombergGPT •SlackGPT •BioGPT •CoPilot

Şekil 2: Geniş Dil Modelleri

Kaynak: (Baldassarre vd., 2023)

Temel modeller sadece metin değil medya türlerini de girdi olarak kabul edebilmektedir. Ancak görev temelli modellere bakıldığında doğruluklarının arttığı, daha az negatif veya toksik duyguların yer

aldığı ve kullanıcının ihtiyaçları ile daha iyi konumlanmış modeller oldukları görülmektedir. Kullanıcının verdiği girdiye göre resim üreten modellere ek olarak video oluşturan modeller de ortaya çıkmaktadır. Bu modellerin özel bir alan için eğitilmiş olanlarına ise domain spesifik modeller denilmektedir. Bu domain spesifik modeller eklenti veya API üzerinden bağlantıya ihtiyaç duyabilmektedir (Baldassarre vd., 2023). Finans Teknolojilerine (FinTek) ek olarak Hukuk Teknolojileri (LegalTech) de bir alan olarak ortaya çıkmış ve YZ imkanlarından yararlanmanın farklı yöntemlerini keşfetmeye başlamıştır. Hukuk, biyoloji ve sağlık belki de en kesin ve net bilginin gerektiği alanlar olarak bu modellerden yararlanmaya başladığında daha güvenilir ve değer üreten bir dönüşümün gerçekleşeceği söylenebilir.

Livberber ve Ayvaz (2023) ile yapılan araştırmada katılımcılara ChatGPT'nin akademi ve eğitim süreçlerinde nasıl kullanılacağı, avantaj ve dezavantajları, ayrıca akademik etik ve akademik dünyanın geleceği anlamında görüşleri sorulmuştur. Katılımcı sayısının azlığına rağmen, sonuçlar, ChatGPT'nin bilimsel araştırma ve eğitimde güçlü bir yardımcı araç olarak hizmet edebileceğini ve yeni konular veya araştırma alanları için ilham kaynağı olabileceğini ortaya koymuştur. Çalışma aynı zamanda, ChatGPT'nin akademisyenler arasında intihal ve yanıltıcı bilgi gibi etik endişelere neden olduğunu da göstermiştir.

Aşkun (2023), sosyal bilimlere ilişkin ChatGPT'nin kullanımına ilişkin bir çalışma yaparak teorik olarak konunun anlaşılmasına katkı sağlamakta, gelecekte yapılacak çalışmalar için bir yol haritası sunmaktadır.

Baldassare vd. (2023), Atlas.ti ile yapmış oldukları içerik analizlerinde ChatGPT'nin eğitim, müşteri hizmetleri ve gerçek zamanlı cevap üretme konularında pozitif etkisinin olduğunu, yanlış bilgi ve ifade özgürlüğüne negatif bir etkisi olduğunu ve taraflılık endişelerinin yer aldığını görmüşlerdir. YZ piyasasının artan bir şekilde etkili olacağı, patent haklarındaki belirsizlik ve üretim başarısızlıklarında oluşabilecek belirsizlik konuları gelişmekte olan trendler olarak belirtilirken, uygun mevzuatın gerekliliği, GDPR (General Data Protection Regulation) uyum konuları ve YZ Kanunu kapsamındaki sınıflandırmada belirsizlikler geliştirilmesi gereken alanlar olarak ortaya çıkmıştır.

ChatGPT ve Fırsatlar

Yazma Faaliyetlerinde Getirdiği Kolaylıklar

İnsana özgü en entelektüel becerilerden birisi olan yazma becerisinin eğitimi, öğretimi, kullanımına ilişkin bugüne kadar elde ettiğimiz tecrübeleri temelden sarsacak bir teknolojik devrim gerçekleşmektedir. ChatGPT gibi YZ teknolojileri, bu hususları yeniden düşünmemizi gerektirmektedir. Ayrıca, entelektüel bir faaliyet olarak elde edilen “yazı” ile ilgili telif hakkı ve intihal konularını da yeniden değerlendirmemiz gerekmektedir. ChatGPT, bir öğrencinin sormuş olabileceği hemen her soruya anında cevap verebildiği için, bu konunun karmaşıklığını gösteren birçok soruyu gündeme getiriyor. ChatGPT’yi kullanmak, öğrencilerin çevrimiçi yazma araçları (örn., Grammarly veya ProWritingAid) kullanmasından farklı mıdır? ChatGPT’nin ürettiği metin, bilginin başlangıçta internetten geldiği düşünülse bile telif hakkıyla korunan bir içerik midir? Öğrenciler ChatGPT’nin çıktısını kullanırsa, bu teknolojiyi bir referans olarak belirtmeliler mi? Bu metin alıntı olarak kabul edilmeli mi? Öğrencilerin ChatGPT’den gelen metni kendi özgün çalışmaları olarak sunmaları etik midir? ChatGPT, öğretmenlerin temel yazma becerilerini öğretme yeteneğini zayıflatıyor mu? Bu gibi sorulara hem kişisel olarak hem de kurumsal olarak (üniversite, YÖK, MEB) işe yarayan cevaplar üretmemiz gerekmektedir.

Örneğin, bir öğrencinin kendi yazdığı metni ChatGPT’ye yapıştırarak görüş sorması bir tür danışmanlık gibi düşünülebilir. Tashih isteme, gramer hatalarını düzeltme, belirli kalıpları kullanma ve tavsiye isteme, kullanılan kelimelerin çeşitliliğini ve kalitesini artırma gibi standart ama çok vakit alacak birçok yazım konusu iyileştirilebilir. Belirli konuları özetleme, parçalara bölme, tasnif etme gibi faydalar da söz konusu olmaktadır. Öğrenciler modele soru sorarak ve bu sorulardan cevap elde ederek de ilerleyebilirler. Talsma (2023) ‘nın tavsiye ettiği bir yöntem olarak ChatGPT’nin oluşturduğu metnin internetten veya farklı kaynaklardan teyidine yönelik bir doğrulama ve güvenilirlik çalışması da yapılabilir. Bu şekilde öğrencilerin bilgi ve medya okuryazarlık kabiliyetleri gelişecektir.

Yazım Görevleri/Ödevleri

ChatGPT veya benzeri YZ modelleri yazım görevlerinin bir kısmını bir kabiliyet veya başarı göstergesi olmaktan çıkarabilir. Öğrencilerin parmaklarının ucunda yer alan bu teknolojinin kapasitesine ve vadettiği geliştirme imkanlarına bakıldığında, yazım ile ilgili bir değerlendirmeyi yeniden ele almak gerekmektedir. Yazılı ödevlerden daha çok konuşma, gözlem ve kritik düşünme üzerine bir takım notlanabilir görevler verilmesi gerekecektir.

Kişiselleştirilmiş Öğrenme

Kişiselleştirilmiş Öğrenme (Personalized Learning) her öğrencinin düzeyine ve ihtiyacına göre şekillenebilen bir yaklaşımı ifade etmektedir. Bu konudaki en güncel örneklerden birisi Khan Academy'nin yeni aracı Khanmigo'dur. GPT-4 üzerine geliştirilen bu bot ile öğrenciler matematik, yazılım, biyoloji ve dil bilimleri öğrenebilmektedir. Bu bot, öğrencinin yaptığı hataları anlayarak, öğrenciye doğru cevabı vermek yerine, doğru cevaba nasıl ulaşacağına yönelik bir yönlendirme yapmaktadır. Bunun dışında farklı senaryolarda da kullanılabilen Khanmigo, öğrenci modundan öğretici moduna geçildiğinde, öğretici için de bir konuyu nasıl öğreteceğine ilişkin bir bota dönüşebilmektedir (Khan, 2023).

Quizlet, Q-Chat, Century gibi farklı teknolojiler de benzer işler için tasarlanmış olup öğrencilerin bilgi eksikliklerini özelleştirilmiş içerikler üzerinden ve karşılıklı iletişim içinde çözebilecek bir altyapı sunmaktadır. Bu sistemler öğrencilerin nerelerde daha zayıf olduğunu anlayarak müdahale edebilmekte ve o kısımlara yönelik daha fazla materyal sunabilmektedir (Lambert & Stevens, 2023).

Genel Analiz Kapasitesi Artışı

ChatGPT ile birçok disiplindeki mevcut uygulamalar daha kolay ve hızlı bir şekilde yapılabilecektir. GPT modellerinin daha da büyümesi, öğrenmesi ve hızlanması ile daha kompleks sorunlar da çözülebilir. Ekonomik senaryolar verilerek birtakım tahminler oluşturması, makroekonomik modellemeler yapması veya bazı indikatörlere ilişkin tahminlerde bulunması mümkün olabilir. Müşteri davranışları ve piya-

sa analizleri de dil işleme kabiliyetleri ile yapılabilecek şeyler arasında yer almaktadır. Ya da farklı dilleri rahat bir şekilde birbirine çevirebilme özelliği ile uluslararası ticaretteki iletişimi artırıcı bir etki sağlayabilir (Aggarwal, 2023). Mevcut durum itibarıyla ChatGPT'nin teknik kapasitesini arttıran hususlardan birisi, plus versiyonu olan ChatGPT4'ün sadece yazı değil, fotoğraf, grafik, imaj vs. gibi girdileri de kabul ediyor olması ve bu çok modelli GPT'nin girdi ve çıktı olarak 25,000 kelimeye kadar işlem yapabilmesi gibi güçlü yönleri bulunmaktadır. 2023 sonlarına doğru versiyon 5'in çıkarılması da konuşulmaktadır (Lambert & Stevens, 2023).

ChatGPT ile İlgili Zorluklar

Akademik Doğruluk

ChatGPT'nin testlerde edindiği başarı ile hukuk sınavlarında (Choi vd., 2023) ve tıp lisans sınavlarındaki başarılarına (Kung vd., 2023) ilişkin ispatlanmış durumu öğrenciler için baştan çıkarıcı düzeyde bir imkân sunmaktadır. Intelligent'in (2023) ABD'de lisans öğrencileri üzerinde yaptığı bir araştırmada 1000 öğrencinin yüzde 30'u ödevlerini yapmada kullanırken yüzde 60'ı verilen tüm ödev ve projelerin yarısında kullandıklarını belirtmiştir. Öğrencilerin yüzde 75'i bunun bir tür aldatma olduğunu düşünmekle birlikte yine de kullanmaya devam etmiştir. Özellikle özel hoca yerine ChatGPT'nin kullanılıyor olması ve bu yöntemle notlarını artırıyor olmaları da diğer bir kullanım alanını göstermektedir. Bu tür bir gelişmeler normalde milyar dolarlık bir sektör olan geleneksel sayılabilecek yöntemlerin işlerini de bozmaktadır. Chegg firması 7/24 öğrencilere hizmet veren, veritabanında 46 milyon ders kitabı ve soru bulunan bir işletme olarak gerçek zamanlı (Hindistan'dan dış kaynak kullanımı ile) bir şekilde öğrencilere yardım etmekte iken, bu şirketin hisse değerinde yüzde 46'luk bir düşüş gerçekleşmiştir (Bohannon, 2023). ChatGPT'nin sınavlarda bu şekilde kullanılma korkusu ile ABD'deki bazı okullarda erişimi engelleme veya kullanımı yasaklama gibi politikalara giderken bazıları da akademik doğruluk politikalarını ChatGPT'nin nasıl kullanılacağı ile ilgili güncellemelerle uyum sağlamaya çalışmışlardır. Yasaklamayı tercih eden okullar veya kurumlar için ise, yasagın tespitini yapabilecek başka

yazılımlara (Writer, GPTZero, Copyleaks vs.) ihtiyaç duyulmaktadır (Lambert & Stevens, 2023)².

Bilginin Doğruluğu/Yanlışlığı Sorunu

ChatGPT, birçok soruya farklı cevaplar verebilecek kapasitede olmasına rağmen, Rosenberg'in (2023) ifade ettiği üzere, aslında hiçbir şey bilmemektedir. Gerçek ile sahte olanı ayırt etmeye yarayacak bir mihenktaşı bulunmamaktadır. Sahte hikayeler oluşturabilir ve konuya vakıf olmayan kişiler tarafından gerçekten doğru olduğu ve bir otoritenin bu konuda bilgi verdiği gibi bir sonuca ulaşılabilir³. Şu anki kullanımı ile eğitim verisinin 2021 yılında sona ermiş olması ile bu tarihten sonraki olaylara ilişkin bir şey söyleyemiyor olması veya soru sorulduğu anda dış kaynaklardan inceleme yaparak bir cevap sunma gibi özellikleri barındırmadığı için bu tür doğruluk sorunları yaşıyor olabilir. Tabii ki bunu aşmak için çalışmalar devam ederken, ChatGPT 4.0 versiyonunun eklentiler üzerinden bu sınırlamalardan kurtulabileceğini belirtmek gerekir. Son olarak, ChatGPT'nin arkasındaki model, bir insan gibi akıl yürütemeyeceği için kompleks konularda düzgün cevap verme kapasitesi daha da sınırlı olmaktadır. (Lambert & Stevens, 2023)

Tarafılık, Ayrımcılık ve Klişe Bilgi

ChatGPT'nin ve diğer modellerin eğitiminde kullanılan bilgilerin de içinde tarafılık, ayrımcılık ve klişe bilgilerin olması, ChatGPT'nin bu tür çıktılar üretmesine imkân sağlamaktadır. Bunu Open AI'nin CEO'su Sam Altman da kabul etmektedir (Tamim, 2023). Ancak bu tür taraflılıkların ciddi sorun doğurma potansiyeli bulunmaktadır. Örneğin, bir kullanıcının, sadece cinsiyet ve ırk verisine bağlı olarak yazılımcının bulunması gereken derecesi sorması üzerine model, siyah bayan

² Tüm dilbilgisi hatalarını tespit edebilecek, standart dil bilgisi kural setlerine hâkim bir yazılımı iyi kullanabilen bir öğrenci, mükemmel bir metnin insani hatalar içerecek şekilde yeniden yazılmasını chatGPT'den talep edebilir. Böylece verilen talimat gereği eksiksiz bir metin değil, hatalı bir metin de elde edilebilir.

³ Sahte hikâye ile kastedilen, gerçekte olmamış bir olayı, bir kurgu verilerek o kurguya uygun yazması istenebilir. Bunun dışında halüsinasyon diye ifade edilen başka bir kavram da bulunmaktadır. Doğal Dil İşleme'de bu kavram daha çok "saçma veya sağlanan kaynak içeriğe sadık olmadan oluşturulan içerik" olarak tanımlanabilir. Bu veri veya eğitim aşamasından kaynaklı bir durum olabilir (OpenAI, 2023).

bireylerin başlangıç düzeyinde bir pozisyon sahibi olurken beyazların ise tecrübeli olması gerektiğini söylemiştir⁴. Hartmann vd. (2023) tarafından yapılan araştırmada 630 politik ifade üzerinden ChatGPT'nin verdiği cevapların çevreci ve sol-liberal ideolojiye sahip olduğu görülmektedir. Dolayısıyla, eğitim verisi veya yapılan sonraki ince düzenlemeler sonrasında liberal politikaları destekleyen ve konservatif yaklaşımlardan uzak bir cevap potansiyeli yüksek görülmektedir.

Kötüye Kullanım/Suistimal ve Etik

ChatGPT'nin standard ayarına bakıldığında zararlı içerikten uzak kalacak bir ayarlama olduğu görülmektedir. Bununla birlikte "jailbreaker" denilen talimat ve girdilerle bu sınırlamalardan kurtulmak mümkündür.

Modelin kendisinden kaynaklı olan toksik karşılıklar alınabileceği gibi, kullanıcının kötü niyetinden kaynaklanmış bir şekilde hırsızlık, bomba yapımı, phishing e-postaları düzenlenmesi gibi konularda da manipüle edilebilmektedir.

Kötüye kullanım ve suistimal gibi konular denetim ve regülasyonla ilgili olduğu için Avrupa Komisyonu Dijital Servis Kanunu ve Dijital Piyasalar Kanunu isimlerinde iki yasayı hazırlamış ve bu şekilde içeriklerin üretilmesinde bir moderasyon gerekliliği oluşmuştur (Ryan-Mosley, 2023).

Gizlilik/Güvenlik

ChatGPT ve benzeri modellerin eğitim verisinde kişisel bilgilerin olması ve bu kişilerin isimleri, eposta adresleri, telefon numaraları veya sağlık kayıtları gibi bilgilere ulaşılma ihtimali gizlilik ve güvenlik için bir tehdit oluşturmaktadır.

Diğer ilginç bir konu ise, YZ ile güçlendirilmiş kodlama asistanı olan GitHub Copilot (Microsoft'a ait) sebebiyle Microsoft ve Open AI'ya toplu dava açılmasıdır. Bu Copilot uygulaması ile görülmemiş büyüklükte bir yazılım korsanlığı yapıldığı ifade edilmiş olup YZ patentleri ile ilgili ciddi sonuçlar doğuracağı öngörülmektedir (Vincent, 2022).

⁴ <https://twitter.com/abhi1thakur/status/1600016676052996099>

Gal (2023) tarafından ChatGPT gibi YZ uygulamaları için gizliliğin neden bu kadar büyük bir endişe kaynağı olduğu şu şekilde belirtilmiştir:

1. Kamuoyuna, OpenAI'nin verilerini kullanıp kullanamayacağı sorulmalıdır.
2. Veri internet üzerinde kamuya açık olsa bile, bu, bireylerin bilgisinin ilk üretildiği bağlamda tutulmasını gerektiren hukuki tartışmalardaki temel bir ilkeyi ihlal edebilir.
3. ChatGPT'nin eğitildiği veri telif hakkına sahip olabilir.
4. OpenAI, internetten elde ettiği veriler için bireylere, web site sahiplerine veya bilgiyi üreten şirketlere ödeme yapmamıştır.
5. Kullanıcılar ChatGPT'ye soru sorduğunda, bilmeden hassas bilgileri kamuya açık hale getirebilirler.
6. Gizlilik politikalarına göre, OpenAI, bir kullanıcının IP adresi, taramacı türü ile ayarları ve siteyle etkileşimleri hakkında geniş kapsamlı bilgi toplar.
7. OpenAI, kullanıcıların tarama aktiviteleri hakkında bilgi toplar ve bu bilgileri belirtilmemiş üçüncü taraflarla kullanıcılara bilgi vermeden paylaşabilir.

Etik Sorunlar

YZ sistemleri daha komplike ve her yere nüfuz etmiş bir duruma geldikçe, bu sistemlerin kullanımına ilişkin etik değerlendirmeler de daha kompleks hale gelmektedir. Gizlilik, şeffaflık, hesap verebilirlik konuları açıklığa kavuşturulmalı, aynı zamanda deepfake⁵ gibi teknolojiler, manipülatif algoritmalarla içerik tanıtımı/reklamı ciddi etik zorluklar içermektedir (Ray & Das, 2023).

Yıkıcı inovasyonlar toplumların ahlaki sınırlarını yeniden şekillendirecek kapasiteye sahip olmaktadır. Teknolojik ilerlemelerin, araştırmanın nasıl yapılması gerektiğinden bunların sonuçları ile ne yapılacağına ilişkin çok farklı etik çıkarımları bulunabilir (MOOR, 1985). Her ne

⁵ Dijital yazılım, makine öğrenimi ve yüz değiştirme kullanılarak oluşturulan sahte video-lara denmektedir.

kadar sağlık bilimleri ve tıp alanlarında bu etik yönetişimi öne çıkmış olsa da aynısı insan ve toplum bilimleri için de gerçekleşmektedir. Bir yönü ile YZ'nın etik ve moral değerler yönünden nasıl geliştirildiğine ilişkin güçlü bir tartışma yapılırken diğer yandan bu teknolojinin etik olarak insanlar arasında nasıl kullanıldığına yönelmektedir (Tiunova & Muñoz, 2023).

ChatGPT aslında etik ve ahlak konularında düşünce sistemimizi değiştirecek ve devrim yapacak bir yapıya sahiptir (Frackiewicz, 2023). Normal şartlarda okullarda bu anlamda bir etik eğitimi verilmemekle birlikte gelişmeler özellikle gençler için dilin kullanımı, YZ teknolojilerinin kullanımındaki için ahlaki sorumluluklar gibi konularda birtakım talimatlar verilmesi gerekmektedir. Hem öğrencilerin hem de öğrencilerin ChatGPT'nin kullanımı ile ilgili potansiyel sorunları tespit edip bunlarla ilgili eğitim verilmesi gerekmektedir (Mackleod, 2023).

Tablo 2: Tablo: Bilgi Çağı'nda Dört Etik Konu

Privacy Mahremiyet	ML algoritmalarının ihtiyaç duyduğu büyük ve yaygın veri, tahmin yapabilmek ve bazı örüntüleri ortaya çıkarabilmek için gerekmektedir. Kişilerin mahremiyeti ve güvenliği ve potansiyel ayırimcılık sorunu ortaya çıkmaktadır.
Accuracy Güvenilirlik	YZ, çıktısını üretirken tahmin veya olasılık temelli algoritmalar kullandığında aslında bu çıktı, çok yoğun verinin kullanıldığı bir tahmin olmaktadır.
Property Mülkiyet	YZ ile geliştirilen farklı paydaşların katkılarının ne olduğuna ilişkin sınırları muğlak hale getirmiştir.
Accessibility Ulaşılabilirlik	Bilgiye kim ulaşacak, kim ulaşamayacak sorunu bilgi çağının petrolü olan veriden kim yararlanacak kim yararlanamayacak tercihine dönüşmektedir.

Kaynak: (Mason, 1986)

Mahremiyet konusu, veriye şirketlerin, devletlerin veya kişilerin ulaşımının sağlanması durumunda ne tür sorunlara yol açacağı ile ilgilidir. Örneğin tüketicilerin tercihlerinin “büyük veri” formatında şirketler tarafından elde edilmesi ve YZ modelleri ile analiz edilmesinin dolaylı birçok sonucu olacaktır.

Bilgilerin doğruluğu, güvenilirliği sorunu aynı zamanda bu bilgiye ulaşan için sunum, yorum ve sonuçların etkileri anlamında bir sorumluluk yüklemektedir.

Mülkiyet konusu giderek daha da artan bir sorun olacaktır. Örneğin, ChatGPT ile üretilmiş bilgi kime aittir. OpenAI, algoritmalar ve öğrenme kendi modellerinden geldiği için ChatGPT'nin kaynak olarak gösterilmesini isteyebilir. Ancak bu bir sorumluluk doğurduğunda ve zarara sebep olduğunda ne olacaktır? Artistik ve bilimsel yeni çıktılar üreten YZ teknolojileri fikri mülkiyetle ilgili kanuni düzenlemelerde de değişime ihtiyaç doğurmaktadır.

Bilgilere kimin ulaşım ulaşamayacağı konusu ise toplumda bilgiye ulaşma ve kullanmada bir açığın oluşmasına sebep olabilecektir. Bilgiye ulaşım ne şekilde regüle edilmelidir. Hükümetler bilgiye ulaşmada genel bir izin mi vermelidir⁶?

Hangi disiplin olursa olsun Meyer vd. (2023)'nin fırsatlar ve zorluklara ilişkin yapmış olduğu değerlendirmede vardıkları sonuç şu şekildedir.

414

---

1. LLM (Large Language Models) modellerini etkin bir şekilde yapmanın yolları bulunmalıdır.
2. Bu ürünlerin kullanımı intihal anlamına gelmez (intihal olabilecek metinler üretebilirler) .
3. Bu uygulamaların ürettiği (tarafılık, önyargı) ölçebilmeliyiz.
4. Kullanıcılar bu uygulamaların zayıf olan doğrulukları hakkında dikkatli olmalıdır.
5. Bir akademik araç ve araştırma uygulaması olarak geleceğin çok parlak olduğunun farkında olmalıyız.

Ma vd (2023), ChatGPT'nin karar alma deseni olup olmadığını incelemiş ve insan karar alma desenlerini yansıttığını tespit etmişlerdir. Hatta standart iktisat teorisinde yer alan "irrasyonel" insan ile ilgili

---

⁶ Covid-10 sürecinde aşı üretimi için kamuya açık olmayan sağlık bilgisine ihtiyaç duyulması buna bir örnek olarak sunulabilir. Hassas kişisel bilgiler içeren bu veri seti toplumun güvenliği ve mahremiyeti için önem arz etmektedir. Bu veri kamu malı sayılabilir mi? Eğer önemine binaen böyle bir paylaşım yapılacak ise, kiminle ve hangi miktarda paylaşım yapılacak ve buna kim karar verecek soruları ortaya çıkmaktadır.

kalıpları da takip ettiği tespit edilmiştir. Bu durumda, her ne kadar algoritmik bir tabiatı olsa da bu tür yazılımlar insanların kognitif tarafılığını insan rollerini simüle ederken de sürdürmekte ve YZ ile ilgili anlayışımıza farklı bir boyut getirmektedir. Kısacası, sadece dili değil insanlığın kognitif süreçlerini de taklit edebilmektedir. Bu durum bize dizayn, şeffaflık ve etik konularını daha da derinden ele almamız gerektiğini işaret etmektedir.

YZ ve Eğitim

ChatGPT'nin eğitim alanındaki kullanımında öğrenci ve araştırmacı perspektifi ile yazarlık, bilginin güvenilirliği veya araştırma faaliyetlerine gerçek katkı sağlayanın kim olduğuna ilişkin etik tartışmalar öncülük etmektedir.

YZ teknolojileri, üretilen akademik çıktının mülkiyeti sorununu doğurmaktadır. Bu teknolojiler intihale kadar gidecek şekilde sorunlar oluştururken aynı teknoloji intihal eylemini tespit etmek için de kullanılabilir (Dehouche, 2021). YZ ile oluşan sorunlar veya çözümlerin ücretli olup olmaması da başka bir sorun teşkil etmektedir. İntihale sebep olacak araştırma ortamları ücretsiz iken, intihal tespiti ücretli uygulamalar üzerinden gerçekleşmektedir.

Öğrenciler, tüm insanlar gibi, doğal oyun teorisyenleridir. Yani, sadece kendi eylemleri hakkında değil, aynı zamanda diğerlerinin eylemleri hakkında da düşünebilirler ve bunu kendi çıkarları doğrultusunda yaparlar. Sınırlı konu yelpazesinde makaleler yazma görevi verildiğinde, birçok öğrenci, rasyonel ajanlar oldukları ölçüde, sınıf arkadaşlarının aynı yazılımı kullanacağını bildiklerinden, çalışmalarını yazmak için bu araca güvenmekten kaçınacaktır (Ndzendze, 2023).

Öğretim görevlileri, müfredatlarını ve değerlendirmelerini sadece içerik değil, aynı zamanda prensipler ve teknikleri ortaya çıkarmak üzere tasarlanmış şekilde oluşturmalıdır. Deneyimli uzmanlar olarak öğrencilerinin “önüne geçmeliler”. Bu, sadece disiplinlerimiz ve öğrettiklerimiz hakkındaki araçlarımızı ve varsayımlarımızı rafine etmemize yardımcı olabilir (Ndzendze, 2023).

ChatGPT halüsinasyon da denilen, çok net ve belirli bir argümanı olan bir ifade üretirken, bu ifade tamamen gerçek dışı ve yanlış olabilmektedir. Öğrenci veya araştırmacıların bu detaylara dikkat etmeden YZ

ürünlerini kullanması aynı zamanda yanlışın da yayılmasına ve bunun da başkaları tarafından referans olarak kullanılmasına, böylece yanlış ve kalitesiz bilginin yayılmasına sebep olması muhtemeldir.

YZ ve Regülasyon

Yapılan birçok uluslararası akademik çalışma ve rapor YZ ile ilgili düzenlemeler yapılması gerektiğine vurgu yapmaktadır. Politika yapıcılar teknoloji uzmanları, etik uzmanları ve diğer paydaşlar ile birlikte etik ve sorumlu bir YZ kullanımı için birlikte çalışmalıdır (Ray & Das, 2023). Regülasyon konusu her ne kadar YZ ürünlerinin toplum yararına bir şekilde üretimi ve kullanımını içerse de aslında iki ilgili konu YZ okur-yazarlığı ve sürdürülebilir YZ konuları da ancak regülasyonların itekleyici gücü ile ortaya çıkacaktır. Eğitim sisteminin YZ sistemleri ile iletişim kurabilecek ve onları anlayacak bilgi ve kabiliyette insanlar yetiştirmesi gerekmektedir. YZ sistemlerinin eğitim ve kullanımında daha sürdürülebilir metotlar da gerekmektedir. Daha enerji tasarruflu veya yenilenebilir enerji kaynaklarını kullanan bir YZ arzı sağlanmalıdır.

YZ günümüzde mevcut olan sorunları daha da artırma ve yeni riskler doğurma potansiyeli ile de ayrıca önem arz etmektedir. İşgücü piyasasında oluşturacağı sorunlar başlı başına bir çalışma konusu iken, bilgi kirliliği ve İnternette temin edilen bilginin daha az güvenilir hale gelmesi, YZ destekli siber güvenlik sorunlarının artışı, YZ'ya bağımlı hale gelen sosyolojik bir yapı, donanım, yazılım ve veri anlamında YZ'nın belirli uluslararası şirketlerin tekelinde konsantre hale gelmesi (OECD, 2023), bu başlıklar arasında yer almaktadır. Regülasyonlar ele alınırken etik çerçeve, teknik YZ standartları, denetim ve model geliştirme, piyasa yayılma stratejileri gibi konular birlikte ele alınmalıdır (OECD, 2023). Regülasyona yönelik perspektif oldukça makul kalmaktadır çünkü 11 Mart 2023'te 1000'in üzerinde YZ lideri sayabileceğimiz kişinin "Future of Life Institute" web sitesinden YZ ile ilgili gelişmelerin en az 6 ay durdurulması, bu süreç içinde kamuya açık ve teyit edilebilir bir şekilde güvenlik protokolleri belli, ortak olarak geliştirilen ve uygulanan ve aynı zamanda dizayn ve geliştirme aşamalarında denetlenebilen bir YZ için talepte bulunmuşlardır (Blake, 2023). Mektupta, "İnsanla rekabet edebilecek YZ sistemlerinin topluma ve insanlığa büyük bir risk oluşturduğu" ifade edilmektedir (Future of Life,

2023). YZ'daki ilerlemeler İnsan-YZ etkileşimini ayrı bir noktaya taşıyacaktır. Literatürde İnsan-Robot etkileşimi daha çok bir takım özel hizmetleri gerçekleştiren Sosyal Robotlar için tartışılan bir konu olsa da internete bağlı, söylenenleri anlayan bir GPT modelinin LLM yerine çoklu modellerle kısa sürede insanlığı çok yeni bir noktaya getirebilir. Bu anlamda YZ modelleri ile desteklenmiş, mobil robotların "insanlaştırılma" olasılığı bulunmaktadır (Veling, 2017)⁷.

Sonuç

Sonuç olarak, ChatGPT ve benzeri YZ teknolojileri, eğitimden yazılım geliştirmeye, dil çevirisinden bilimsel araştırmaya kadar birçok alanda devrim niteliğinde değişiklikler sunmaktadır. Ancak bu teknolojilerin sunduğu fırsatlar, aynı zamanda yeni zorlukları ve etik ikilemleri de beraberinde getirmektedir.

Eğitim alanında, ChatGPT'nin kullanımı öğrenciler ve öğretmenler için yeni bir paradigma sunarken, akademik dürüstlük, telif hakkı ve özgün çalışma kavramlarına dair soruları da gündeme getirmektedir. Öğrencilerin yazım becerilerini geliştirmede bu araçlardan yararlanmaları mümkünken, aynı zamanda bu sistemlerin sağladığı bilginin doğruluğu ve güvenilirliği konusunda bilinçli olmaları gerekmektedir.

Ayrıca, ChatGPT'nin eğitimdeki kullanımı, öğretmenlerin öğrencilere bilgi aktarımı yöntemlerini yeniden değerlendirmelerini gerektirebilir. Geleneksel ödev ve sınavların yerini, öğrencilerin kritik düşünme, yaratıcılık ve problem çözme becerilerini değerlendiren alternatif yöntemler alabilir.

Kişiselleştirilmiş öğrenme konusunda, teknolojilerin bireysel öğrenci ihtiyaçlarına daha iyi yanıt verme potansiyeli bulunmaktadır. Ancak, bu sistemlerin önyargı, taraflılık ve klişe bilgiler içermesi riski de göz önünde bulundurulmalıdır. Bu, özellikle çeşitli sosyal ve kültürel bağlamlarda, eğitimde eşitliği ve kapsayıcılığı teşvik etme çabaları açısından önemlidir.

⁷ Kullanıcılar, YZ modelleriyle etkileşime girdiklerinde, bu modellere insan özellikleri, duyguları veya niyetleri atfetme eğilimindedirler. Bu, kullanıcıların YZ ile daha doğal ve anlaşılması kolay bir şekilde etkileşime girmelerini sağlar. "Anthropomorphized" olarak ifade edilen bu durum kullanıcıların YZ'nin gerçekte sahip olmadığı duygusal veya zihinsel yeteneklere sahip olduğunu düşünmelerine yol açabilir. (Veling, 2017)

ChatGPT ve benzeri teknolojilerin kötüye kullanımı, özellikle gizlilik ve güvenlik konularında ciddi endişelere yol açmaktadır. Kullanıcıların kişisel bilgilerinin korunması ve bu sistemlerin etik kullanımı, düzenleyici kurumlar ve politika yapıcılar için öncelikli konulardır.

Sonuç itibarıyla, YZ teknolojilerinin eğitim ve diğer alanlardaki etkileri, fırsatlar ve zorluklar sunmaktadır. Bu teknolojilerin etik, adil ve verimli kullanımını sağlamak, eğitimciler, politika yapıcılar ve teknoloji sağlayıcıları arasında süregelen bir diyalog ve iş birliği gerektirmektedir. Ayrıca, sürekli değişen teknolojik manzara, düzenleyici çerçevelerin ve eğitim pratiklerinin sürekli gözden geçirilmesini ve güncellenmesini zorunlu kılmaktadır. Bu, sadece mevcut zorluklarla başa çıkmakla kalmayacak, aynı zamanda geleceğin eğitimcileri, öğrencileri ve profesyonelleri için daha adil, erişilebilir ve yenilikçi bir öğrenme ve çalışma ortamı yaratılmasına yardımcı olacaktır.

KAYNAKÇA

418

- Aggarwal, S. (2023). "A Review of ChatGPT and its Impact in Different Domains", *International Journal of Applied Engineering Research*, 18(2), 119-123. <https://doi.org/10.37622/IJAER/18.2.2023.119-123>
- Aşkun, V. (2023). "Sosyal Bilimler Araştırmaları İçin ChatGPT Potansiyelinin Açığa Çıkarılması: Uygulamalar, Zorluklar ve Gelecek Yönelimler", *Erciyes Akademi*. <https://doi.org/10.48070/erciyesakademi.1281544>
- Baldassarre, M. T., Caivano, D., Fernandez Nieto, B., Gigante, D., & Ragone, A. (2023). "The Social Impact of Generative AI: An Analysis on ChatGPT", *Proceedings of the 2023 ACM Conference on Information Technology for Social Good*, 363-373. <https://doi.org/10.1145/3582515.3609555>
- Blake, A. (2023, Mart 29). *Tech leaders call for pause of GPT-4.5, GPT-5 development due to 'large-scale risks'*. digitaltrends. <https://www.digitaltrends.com/computing/pause-ai-development-open-letter-warning/>
- Bohannon, M. (2023). *Chegg—Education Company Criticized For Helping Students Cheat—Says More Turning To ChatGPT As Stock Plunges*. <https://www.forbes.com/sites/mollybohannon/2023/05/02/chegg-education-company-criticized-for-helping-students-cheat-says-more-turning-to-chatgpt-as-stock-plunges/?sh=102dbf706f00>

- Choi, J. H., Hickman, K. E., Monahan, A., & Schwarcz, D. B. (2023). "ChatGPT Goes to Law School", *SSRN Electronic Journal*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.4335905>
- Dehouche, N. (2021). "Plagiarism in the age of massive Generative Pre-trained Transformers (GPT-3)", *Ethics in Science and Environmental Politics*, 21. <https://doi.org/10.3354/esep00195>
- Engström, E. (2022). *AI's Fast and Furtive Spread by Infusion into Technologies That Are Already in Use—A Critical Assessment* (ss. 63-82). https://doi.org/10.1007/978-3-030-88615-8_4
- Frackiewicz, M. (2023). *ChatGPT and the Future of Moral Philosophy: Implications for Ethics and Values*. <https://ts2.space/en/chatgpt-and-the-future-of-moral-philosophy-implications-for-ethics-and-values/>
- Fui-Hoon Nah, F., Zheng, R., Cai, J., Siau, K., & Chen, L. (2023). "Generative AI and ChatGPT: Applications, challenges, and AI-human collaboration", *Journal of Information Technology Case and Application Research*, 25(3), 277-304. <https://doi.org/10.1080/15228053.2023.2233814>
- Future of Life. (2023). *Pause Giant AI Experiments: An Open Letter*. <https://futureoflife.org/open-letter/pause-giant-ai-experiments/>
- Gal, U. (2023). *ChatGPT is a data privacy nightmare, and we ought to be concerned* | *Ars Technica*. <https://arstechnica.com/information-technology/2023/02/chatgpt-is-a-data-privacy-nightmare-and-you-ought-to-be-concerned/>
- Hanemaayer, A. (2022). *Introduction: Critical Insights—Bringing the social sciences and humanities to AI* (ss. 1-20). https://doi.org/10.1007/978-3-030-88615-8_1
- Hartmann, J., Schwenzow, J., & Witte, M. (2023). "The political ideology of conversational AI: Converging evidence on ChatGPT's pro-environmental, left-libertarian orientation", *SSRN Electronic Journal*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.4316084>
- Intelligent. (2023). *Nearly 1 in 3 College Students Have Used ChatGPT on Written Assignments*. <https://www.intelligent.com/nearly-1-in-3-college-students-have-used-chatgpt-on-written-assignments/>
- Khan, S. (2023). *Sal Khan: How AI could save (not destroy) education* | *TED Talk*. TED Talk. https://www.ted.com/talks/sal_khan_how_ai_could_save_not_destroy_education
- Kung, T. H., Cheatham, M., Medenilla, A., Sillos, C., De Leon, L., Elepaño, C., Madriaga, M., Aggabao, R., Diaz-Candido, G., Maningo, J., & Tseng, V.

(2023). Performance of ChatGPT on USMLE: Potential for AI-assisted medical education using large language models. *PLOS Digital Health*, 2(2). <https://doi.org/10.1371/journal.pdig.0000198>

Kuper, A., & Kuper, J. (2004). "The social science encyclopedia", içinde *The Social Science Encyclopedia*. <https://doi.org/10.4324/9780203496169>

Lambert, J., & Stevens, M. (2023). ChatGPT and Generative AI Technology: A Mixed Bag of Concerns and New Opportunities. *Computers in the Schools*, 1-25. <https://doi.org/10.1080/07380569.2023.2256710>

Livberber, T., & Ayvaz, S. (2023). The impact of Artificial Intelligence in academia: Views of Turkish academics on ChatGPT. *Heliyon*, 9(9), e19688. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2023.e19688>

Mackleod, D. (2023). *The Impact of AI and ChatGPT in Education | ThoughtExchange*. <https://thoughtexchange.com/the-impact-of-ai-and-chatgpt-in-education/>

Ma, D., Zhang, T., & Saunders, M. (2023). *Is ChatGPT Humanly Irrational?* <https://www.researchsquare.com/article/rs-3220513/v1>

420

Mason, R. O. (1986). Four ethical issues of the information age. *MIS Quarterly: Management Information Systems*, 10(1). <https://doi.org/10.2307/248873>

Meyer, J. G., Urbanowicz, R. J., Martin, P. C. N., O'Connor, K., Li, R., Peng, P.-C., Bright, T. J., Tatonetti, N., Won, K. J., Gonzalez-Hernandez, G., & Moore, J. H. (2023). ChatGPT and large language models in academia: opportunities and challenges. *BioData Mining*, 16(1), 20. <https://doi.org/10.1186/s13040-023-00339-9>

MOOR, J. H. (1985). WHAT IS COMPUTER ETHICS? *Metaphilosophy*, 16(4). <https://doi.org/10.1111/j.1467-9973.1985.tb00173.x>

Ndzendze, B. (2023, Ocak 27). *Humanities and social science educators must embrace ChatGPT (for now). Here's why*. <https://mg.co.za/thoughtleader/opinion/2023-01-27-humanities-and-social-science-educators-must-embrace-chatgpt-for-now-heres-why/>

OECD. (2023). *INITIAL POLICY CONSIDERATIONS FOR GENERATIVE ARTIFICIAL INTELLIGENCE*.

OpenAI. (2023). *GPT-4 Technical Report*.

Ray, P. P., & Das, P. K. (2023). Charting the Terrain of Artificial Intelligence: a Multidimensional Exploration of Ethics, Agency, and Future Directions.

Philosophy & Technology, 36(2), 40. <https://doi.org/10.1007/s13347-023-00643-6>

- Rezaev, A. V., & Tregubova, N. D. (2018). Are Sociologists Ready for 'Artificial Sociality'? Current Issues and Future Prospects for Studying Artificial Intelligence in the Social Sciences. *The monitoring of public opinion economic&social changes*, 5, 0. <https://doi.org/10.14515/monitoring.2018.5.10>
- Rosenberg, S. (2023). *What ChatGPT can't do*. <https://www.axios.com/2023/01/24/chatgpt-errors-ai-limitations>
- Ryan-Mosley, T. (2023, Mart 6). *The internet is about to get a lot safer*. MIT Technology Review.
- Sallam, M. (2023). ChatGPT Utility in Healthcare Education, Research, and Practice: Systematic Review on the Promising Perspectives and Valid Concerns. *Healthcare*, 11(6), 887. <https://doi.org/10.3390/healthcare11060887>
- Schwartz, R. D. (1989). Artificial Intelligence as a Sociological Phenomenon. *Canadian Journal of Sociology / Cahiers canadiens de sociologie*, 14(2). <https://doi.org/10.2307/3341290>
- Şentürk, Ö. (2022). EXPECTATIONS FROM ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN INTERNAL AUDIT ACTIVITIES: CHATGPT APPLICATION EXAMPLE. *Journal*, 4(2), 51-82.
- Talsma, B. (2023). *ChatGPT in school? Embrace it*. - Chalkbeat. <https://www.chalkbeat.org/2023/1/6/23542142/chatgpt-students-teachers-lesson-ai>
- Tamim, B. (2023). *Bias inherent in ChatGPT's database says OpenAI CEO Sam Altman*. <https://interestingengineering.com/culture/bias-inherent-in-chatgpts-database-says-openai-ceo-sam-altman>
- Tiunova, A., & Muñoz, F. (2023). *ChatGPT: Using AI in Social Studies Academic Research*. <https://doi.org/10.2139/SSRN.4451612>
- Veling, L. (2017). *Becoming Real: An Anthropological Approach to Evaluating Robots in the Real World* (ss. 638-646). https://doi.org/10.1007/978-3-319-70022-9_63
- Vincent, J. (2022). *The lawsuit against Microsoft, GitHub and OpenAI that could change the rules of AI copyright*. <https://www.theverge.com/2022/11/8/23446821/microsoft-openai-github-copilot-class-action-lawsuit-ai-copyright-violation-training-data>

- Wolfe, A. (1994). "The Human Difference: Animals, Computers, and the Necessity of Social Science.", içinde *Journal of the History of the Behavioral Sciences* (Sayı 2). Berkeley: University of California Press., [https://doi.org/10.1002/1520-6696\(199604\)32:2<188::aid-jhbs2300320205>3.0.co;2-p](https://doi.org/10.1002/1520-6696(199604)32:2<188::aid-jhbs2300320205>3.0.co;2-p)
- Woolgar, S. (1985). "Why not a sociology of machines? the case of sociology and artificial intelligence.", *Sociology*, 19(4). <https://doi.org/10.1177/0038038585019004005>

CUMHURİYETİN 100. YILINDA SOSYAL BİLİMLER: SÜREKLİLİK VE DÖNÜŞÜM SEMPOZYUMU BİLDİRİLERİNİN “UYGULAMALI SOSYAL BİLİM ÇALIŞMALARI” EKSENİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ

Zehra Sema DEMİR*

*“... üniversitelerin elinde çok imkan var:
Anlatacak, teoriyi verecek, ondan sonra da o
kapsamda iş yapan adamı çağırarak, anlattırarak.
Ama o kişi eğitmen değil. Usta olarak nasıl
davrandığını anlatacak, belki şantiyeye götürecek.
Bu bağlantıyı kuramazsanız, eğitim olmuyor.
Ben yaz okulunu bu nedenle düşündüm.
Önceleri mavi yolcuğuluğu kullandım.
Sonra yeşil yolculuk yaptım. Anadolu'nun
her tarafına götürdüm arkadaşlarımı.
Örneğin İstanbul'da Teknik Üniversiteyi
bitiriyor bir arkadaş, Süleymaniye'nin
içine girmiyor. Böyle bir eğitim olmamalı.”*

Cengiz Bektaş

423

Cumhuriyetimizin 100. yılında Türkiye’de sosyal bilim çalışmalarının değerlendirmesini, muhasebesini yapıp sosyal bilimci olarak kendimizle yüzleşmek, kendimizi değerlendirmek üzere üniversitemizin düzenlediği bu anlamlı sempozyumda Ankara, Kırıkkale, Konya, Uşak, Bursa, İzmir, İstanbul, Samsun, Mersin ve Girne’den saygın akademisyenlerle bir araya geldik. 21.yüzyılın insanlık suçlarından en ağırını

* Doç. Dr., Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, E-posta: zehrasema.demir@asbu.edu.tr; <https://orcid.org/0000-0002-2730-7745>.

işlenirken gerçekleşen bu sempozyumun sosyal bilimciler olarak omuzlarımıza ağır bir sorumluluk yüklediğini düşünüyorum.

Alman halk bilimci Diether Kramer, 23 Eylül 1969 tarihinde Alman Folklor Derneğinin kongresinde bir bildiri sunmuştu. Bildiride genelde insanlığın özelde ülkenin ve toplumun karşılaştığı sosyal, kültürel, siyasî, ekonomik, diplomatik ve eğitime dair meselelerin çözümünde halk bilimcilerin sorumluluk ve rol üstlenmesini talep ediliyordu. Kramer bu sorunu “halkbilim çalışmalarından kim istifade eder?” sorusuyla tartışmaya açmıştı (Aktaran Çobanoğlu, 1999: 312-326).

Bir sosyal bilim olarak halk bilimin gayesini Kramer, sosyal değişme, sosyal ilişkiler ve şartlar üzerinde insanî tesir bırakmak olarak tanımlıyordu. Bu nedenle kendisine göre halk bilimi çalışmalarının sonuçlarından insanlığın son derece aktif bir şekilde istifade etmesi gerekiyordu (Aktaran Çobanoğlu, 1999: 312-326). Sosyal bilimler gittikçe hızlanan coğrafi ve sosyal hareketlilik göz önünde bulundurulduğunda toplumsal, kültürel karışıklıkları ve çatışmaları çözmede uygulamalı hâle gelmeliydi. Kuramsal çalışmalar uygulama projelerine katkıda bulunmalı bilimsel çalışmalar hayatın içinde yer almalı, toplumla kucaklaşmalıydı. Bu yaklaşım, eş zamanlı olarak Avrupa ve Amerika’da 1970 sonrası uygulamalı halk bilimi(applied folklore) veya halk hayatı (folk life) olarak yaygınlaştı. Kısa tarihçesini paylaştığım ve benim de temsilcisi olduğum halk bilimi disiplini açısından uygulamalı çalışmalar, geleneğin bilgisinin günümüz insanının kullanımına, pratik, estetik, etik, ekolojik, sağlık, politik, diplomatik, ekonomik ve eğitim bağlamında sunulması anlamına geliyor. Bu katkının gerçekleşmesi, kültürün sürdürülebilirliğini mümkün kılacağından yerel halklar, kimlikler, kültürel çeşitlilik ve sosyal gelişme koruma altına alınmış oluyor. Halk bilimciler olarak uygulamalı çalışmalar için kullandığımız metodoloji saha çalışması, etnografya, sözlü tarih, literatür tarama sonrası elde edilen bilginin nasıl, nerede ve hangi amaçla kullanılacağını belirlemek ve ortaya çıkan konuyu projelendirip hayata geçirmek safhalarından oluşuyor. Böylece geleneksel bilgiyi oluşturan uygulamalar, yöntemler, düşünceler, inançlar, ritüeller, danslar, müzikler, sanatlar, zanaatlar, anlatılar yeniden keşfediliyor, canlanıyor, yeniden değerlendiriliyor, kullanılıyor. Geleneksel bilgi ise kültür dağarcığının içinden çirkin

adetlerden¹, geleneklerden uzaklaşıp halk bilgeliğini, erdemini, beceriyeye yönelik bilgi birikimini temsil edenlerin seçilmesiyle gerçekleşiyor. Amerikalı halk bilimci Richard Dorson, uygulamalı halk bilimi çalışmalarını kullanımına göre iki anlama gelecek şekilde değerlendirir. Bunlardan ilki gelişmiş toplumda sosyal bilimlerden fen bilimlerine bilimsel çalışmalara katkı sunma, diğeri ise halkın kaderini iyileştirme yükümlülüğüdür. İlkine halk bilgisinin tarih bilimini zenginleştirilmesi ya da modern tıbbın halk hekimliğinden beslenmesi örneklerini verir. İkincisini somutlaştırmaya da kolayca anlaşılabileceği üzere çarpık şehirleşme, ormansızlaşma, fosil yakıt kullanımı, küresel ısınma, iklim değişikliği ve kültürel çevre tahribatı dünyada geniş ölçekte insanlığın geleceği açısından tehdit oluşturmaktadır. Bu apokaliptik senaryoların yazımını yavaşlatmada, bunlarla baş etmede insanoğlu kendisiyle hesaplaşır ve kendisine destek verenler arasında geleneksel bilgi ve bilgeliği bulur.

İki gün süren "süreklilik ve dönüşüm" temalı sempozyumda benim özellikle dikkatimi çeken konuşmacıların açık ya da örtülü olarak ülkemizde sosyal bilimlerin uygulamalı çalışmalara evrilmesi, uygulamalı sosyal bilim çalışmalarının ihmal edilmemesi gerektiğine dair söylemlerinin varlığı oldu. Sempozyuma ilişkin değerlendirmem de doğal olarak bu yönde olacak. Değerlendirmemin belki algıda seçicilik olarak uygulamalı sosyal bilimlere odaklanmasında benim halk bilimi çalışmalarında teorik ve pratik yönü birleştirme tasarılarım, arayışlarım, çabalarım, deneme ve deneylerimin olduğunu da belirtmem gerekir. Sempozyumda uygulamalı sosyal bilimlerin varlığına, ülkemizde bu yaklaşıma duyulan ihtiyaca, uygulamalı sosyal bilim çalışmalarının var olan örneklerine nasıl açılımlar getirildiğini katılımcıların konuşmaları üzerinden değerlendirmeye çalışacağım.

YÖK Başkanı Erol Özvar'ın açılış konuşması ile uygulamalı sosyal bilimler, sempozyumun başında tartışma konusu olarak belirdi. Yök Başkanı Özvar, sempozyumun açılış konuşmasında sosyal bilimlerin

---

¹ "Çirkin adet" tamlamasını Dostoyevski, Karamazov Kardeşler'de Staretz Zosima'nın gençlik anılarını anlatırken diğeri bir deyişle keşif olmadan önceki hayatını hikâye ederken kullanır. Bu dönemde kendisine âşık olduğunu düşündüğü bir kadının başka bir adamla nişanlı olduğunu öğrenir ve kadının ona aşkının kendi kuruntusu olduğunu fark eder. Öfkeyle kadının nişanlısına düello teklifinde bulunur (399). Dostoyevski "çirkin adet" deyişini düello adeti için kullanır.

güncel sorunları çözmeye katkı vermesi gerektiğini belirtti. Bu düşüncesini Türkiye'nin dünya sosyal bilim çalışmaları alanında fark yaratacak bir karaktere bürünebileceğini dile getirerek vurguladı.

Hacettepe Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde öğretim üyesi olan Dilek Yalçın ise konuşmasında Cumhuriyet Devri Türk edebiyatını kurgusal izlek üzerinden değerlendirirken aslında edebiyatın uygulamalı sosyal bilim çalışmalarından biri olarak nasıl kullanıldığını da anlatmış oldu. Uygulamalı sosyal bilim, teoriyi toplumsal sorunların çözümünde pratik olarak değerlendirir. Bu anlamda temel ya da teorik sosyal bilim çalışmalarına göre daha pragmatik ve sorun odaklıdır. Sorunları çözmek üzere mevcut bilgiyi, bilimsel verileri kullanır; bunları deneysel, disiplinlerarası yaklaşımlarla toplumsal soruna yöneltir. Edebiyatın yeni kabulleri toplumda nasıl yerleştirdiği, zihni değişimleri gerçekleştirirmede nasıl araçsallaştığı Gökalp'in edebiyat tarihini kurgusal sınıflama ile yorumladığı tasnifte daha belirgin bir biçimde ortaya çıktı.

Cemal Çakır'ın dil bilim çalışmalarını açıklamada köprü metaforunu kullandı. Mikrodilbilim ile makrodilbilim çalışmaları arasına edim bilimi yerleştirtti. Edimbilim tanımı gereği uygulamalı sosyal bilim araştırmaları çerçevesinde değerlendirilebilir.

Edimbilimin dile, iletişime işlevsel, bilişsel, kültürel ve bağlamsal yaklaşımı onun disiplinlerarası çalışmaya açık yönünü ortaya koyuyor. Bu bağlamda edimbilimi uygulamalı sosyal bilimler alanı içinde değerlendiriyoruz.

Abdülvahit Çakır'ın Osmanlıda ve Türkiye'de dil öğreniminin geçmişine dair sunduğu tarihçe ise bir anlamda uygulamalı sosyal bilimler alanında verilen mücadelenin de tarihi gibi görünüyordu.

Uygulamalı sosyal bilim çalışmalarının Türkiye'deki örnekleri arasında önemli bir yerde duran çeviri faaliyetleri üzerine sunum gerçekleştiren Hilal Erkazancı Durmuş, Cumhuriyet'in ilk yıllarında MEB'e bağlı çalışan çeviri bürosunun çeviriyi hümanizmin bir parçası kılma niyetinden söz etti. Bugün uygulamalı sosyal bilim çalışmalarının merkezinde duran kavram "barış" tır. Uygulamalı sosyal bilimler temelde insanlığa barışı getirmeyi amaçlar.

Uygulamalı sosyal bilimler, insanlığın ilerlemesinde Hüseyin Sarıoğlu'nun ifade ettiği gibi bilimsel çalışmalara değer katmaya odaklıdır. Örneğin 19.yüzyıl sonundan 20. yüzyılın ilk yarısına kadar tarih salt büyük anlatılara yönelik yapılıyordu. Küçük insanların, nesnelere tarihi İlgin Yağmur Eker'in de işaret ettiği gibi yapılmıyordu.

Hilal Erkazancı Durmuş'un çeviri çalışmaları üzerinden de gösterdiği gibi uygulamalı sosyal bilim çalışmaları ve disiplinlerarasılık yaklaşımı ile 2000 sonrasında çeviri çalışmalarında çevirmenlerin tarihine yönelmenin mümkün olduğunu öğreniyoruz. Böylece makrotarih anlayışı ile beraber mikrotarih anlayışının sesi de çeviri çalışmalarında duyulur oluyor.

Hukukun uygulamalı sosyal bilimler konusunda hayati rolü olduğu açıktır. Hayrinisa Özdemir, evlilik kurumunun hukukî temellerini Osmanlı Aile Kararnamesi'nin modern Cumhuriyet medenî hukukunu da belirleyen yönleriyle sergiledi. Kendisinin konuşması sayesinde sosyal bilimlerin uygulamalı hâle geldiği zamandan bağımsız hakkaniyeti, adaleti, barışı, huzuru tesis eden yönünü idrak etmek mümkün oldu. Özdemir, Osmanlı'nın toplumun tüm katmanlarını kuşatıcı kararnameyi 1917'de kabulünden önce Osmanlı mahkemelerinin aslında Müslüman tebaa ve özellikle de hanefilerin sorunlarına çözüm getirmek amacıyla işlediğini, gayri müslümlerin ve diğer mezheplerin de kendilerine özgü mahkemeleri olduğu halde gayrimüslümlerin Osmanlı Şerriye mahkemelerini tercih ettiğini belirtti. Bunun nedeni ise Osmanlı şerriye mahkemelerine halkın tüm katmanlarının duyduğu güvendi. Bu açıdan Osmanlı Şerriye mahkemelerinin uygulamalı sosyal bilim çalışmaları için ilham vermesi gerekir, diye düşünüyorum.

Sutay Yavuz ise Uygulamalı sosyalbilim çalışmalarının sosyoloji disiplini içindeki yeri hakkında bizi aydınlattı. Kendisinin verdiği bilgilere göre temel ve uygulamalı sosyoloji çalışmaları arasında yer alan kamu sosyolojisidir ve sosyolojinin söz konusu bu üç alanı bugün Türkiye'de dengeli bir biçimde dağılarak iş görmez. Terazinin ağır basan tarafı hâlâ temel sosyoloji yani kuramsal sosyolojidir. Sorunları analiz etmek, çözümler önermek ve çözümleri uygulamak anlamına gelen klinik sosyoloji ise henüz yeterince işlevsel değildir.

Tuba Durmuş ise bize uygulamalı sosyalbilim örneği olarak iki proje sundu. Edebiyatın, kültürel mirasın dijitalleştirilmesi kütüphanelerin

tozlu raflarında kalmış metinlerin görünürlüğüne sağlamış, onları kıymetlendirmiş görünse de Murat Cankara'nın sunumu ile bu uygulama projesindeki gri alanların varlığı uygulamalı sosyal bilimlerin ülkemizde yeterince kuşatıcı ve bütünsel düzeye ulaşamadığını gösteriyor.

Cumhuriyetin 100. Yılında Sosyal Bilimler: Süreklilik ve Dönüşüm Sempozyumu süresince sunulan bildiriler uygulamalı sosyal bilim çalışmaları merkezinde değerlendirildiğinde uygulamalı sosyal bilimin her toplum için toplumsal ve her insan için bireysel bir proje olarak algılanması gerektirdiğini düşündürür. Bu görüş ise insanların, toplumların kendi inançlarını, düşüncelerini kısaca seçimlerini, yaşamlarını sürmelerine insan hak ve hukuku dolayımında fırsat sunulması anlamına gelir. Bununla beraber insan toplumsal, kültürel ve bireysel bir varlık olduğu kadar aynı zamanda doğal bir varlıktır. Doğanın, toplumun, kültürün, bireyin sesinin duyulması ve bunların arasında diyologların gerçekleşmesi insanî yaşamı inşa eder.

Sempozyum, daha çok toplumsal, kültürel-teknolojik ve bireysel anlamda Cumhuriyet'in yüz yılında uygulamalı sosyal bilim çalışmalarının dile gerildiği bir mecra olmuştur. İki günün sonunda ortaya çıkan tabloda uygulamalı sosyal bilim açısından kültürel çeşitlilik, sürdürülebilirlik, katılımcı demokrasi, barış koşullarının yaratılması konularında sosyal bilimciler olarak kendimizle, çalışmalarımızla tekrar yüzleşmeyi, aynaya bakmayı deneyip Gustav Carl Jung'un kavram dünyasıyla gölge tarafımızla hesaplaşmayı tekrar tekrar denememiz gerekliliği ortaya çıkmış görünüyor. İnsan olmamızın bir parçası olan doğal yönün ihmal edildiği, tabloda bu alana dair bırakılan boşluktan anlaşılıyor. Sosyal bilimlerde toplumsal ve bireysel alan sesini duyurmuş ancak ekolojik değerlendirmelerin sesi cılız da olsa duyulamamıştır. Sosyal bilimlerde ekoeleştirel yaklaşımların, sürdürülebilir yaşam temasının da kendi sesini duyurabileceği bir başka bilimsel toplantının gerçekleşmesi temennisiyle ve uygulamalı sosyal bilimin dünya barışına katkı sunduğu örneklerin en kısa zamanda güçlü olarak kendini göstermesi umuduyla sözlerime son veriyorum. Hepinize teşekkür ediyorum.

KAYNAKÇA

- Erkaslan, E. Ö. (2001) "Ağa Han Mimarlık Ödülleri Çevresinde: Cengiz Bektaş ile Bir Söyleşi" , *Mimarlık Dergisi*, Aralık, 302, 18-22.
- Çobanoğlu, Ö. (1999). *Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş*. Akçağ Yayınları.
- Dostoyevski, F. M. (2007) *Karamazov Kardeşler*. İş Bankası Yayınları.
- Dorson, R. (1971) "Applied Folklore." *Folklore Forum Bibliographic and Special Series*, No. 8, *Papers on Applied Folklore*, 40-42.
- Jung, C. G. (1997). *Analitik Psikoloji*. Payel Yayınları.

CUMHURİYETİN 100. YILINDA SOSYAL BİLİMLER: SÜREKLİLİK VE DÖNÜŞÜM SEMPOZYUMU

Sempozyum Programı

19-20-21 Ekim 2023

19 EKİM 2023

Açış (09.00)

Açış Konuşmaları

I. OTURUM (10.00-10.55)

Oturum Başkanı

Prof. Dr. Mehmet Hilmi DEMİR

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi

Doç. Dr. Hulki CEVİZOĞLU

TBMM İstanbul Milletvekili

*Osmanlı'dan Günümüze Sosyal Bilimlerin Değişim Süreci ve
Serüveni*

Prof. Dr. Sıddıka Dilek YALÇIN ÇELİK

Hacettepe Üniversitesi

Atatürk Döneminden 100. Yıla Türk Edebiyatının Gelişimi

Prof. Dr. Ahmet ÖZCAN

Milli Savunma Üniversitesi

Cumhuriyet Döneminde Tarihçiliğin Gelişimi

ARA (10.55-11.10)

II. OTURUM (11.10- 12.05)

Oturum Başkanı

Prof. Dr. İsmail ÇAKIR

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi

Prof. Dr. Abdülvahit ÇAKIR

Ufuk Üniversitesi

Türkiye’de Yabancı Dil Öğretimine Tarihsel Bir Bakış

Prof. Dr. Cemal ÇAKIR

Gazi Üniversitesi

Dilbilimi ve Dil Öğretimi

Doç. Dr. Hilal ERKAZANCI DURMUŞ

Hacettepe Üniversitesi

Türkiye’de Çeviribilim Çalışmaları

ARA 12.05-12.20

III. OTURUM (12.20-13.15)

Oturum Başkanı

Prof. Dr. Mehmet Emin BİLGE

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi

Prof. Dr. Mustafa ÇEVİK

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi

*Yerli Sosyal Bilim Mümkün mü? -Akademik Bağımlılıktan
Antropolojik Özcülüğe-*

Prof. Dr. Hayrunnisa ÖZDEMİR

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi

Evlilik Müessesesinin Zaman İçerisindeki Değişimi

Doç. Dr. Ayşegül DOĞRUCAN

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi

*Son Dönem Türk Tarihi Dizilerinin Misyonu Üzerine (Medya,
Kültür ve Kültürlerarası İletişim Üzerine Bir İnceleme)*

Arş. Gör. Fatih BAŞ

Aksaray Üniversitesi

***Türkiye’de Sosyal Bilimler Metodolojisinin Gelişiminde İki Kurucu
Sosyolog: Ziya Gökalp ve Prens Sabahattin***

ÖĞLE YEMEĞİ (13.15-14.00)

IV. OTURUM (14.15-15.00)

Oturum Başkanı

Prof. Dr. Mustafa ÇEVİK

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi

Prof. Dr. Şebnem AKÇAPAR

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi

***Türkiye ve Göç: Cumhuriyetin 100. Yılında Göç Çalışmalarının
Dünü, Bugünü ve Geleceği***

Prof. Dr. Sutay YAVUZ

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi

Arş. Gör. Doğucan BAYRAM

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi

***Türkiye’de Sosyal Araştırma Boyutuyla Sosyoloji Öğretiminde
Süreklilikler ve Dönüşümler***

Prof. Dr. Tuba Işınsu İSEN DURMUŞ

TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi

Sosyal Bilimlerin Dijital Alana Uyarlanması: TEİS ve TEES Örneği

Kübra ŞAHİN

Çağ Üniversitesi- Güney Güvenlik Okulu Göç Masası Sorumlusu
Cumhuriyetin 100. Yılında Türkiye’nin Değişen Göç Politikası

ARA 15.00-15.15

V. OTURUM (15.15-16.10)

Oturum Başkanı

Prof. Dr. Abdullah Şevki DUYMAZ

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi

Prof. Dr. Aliye ÇINAR
Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
100 Yıllık Deneyimde Felsefenin Serüveni

Doç. Dr. Nur Yeliz GÜLCAN
Girne Amerikan Üniversitesi
Cumhuriyet Dönemi'nde Türkiye'de Felsefenin Gelişim Süreci

Doç. Dr. Mehmet Fatih ELMAS
Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
Değişme Sorunu ve "Biz" (Ya Da Süreklilik)

Dr. Öğr. Üyesi Emrullah KILIÇ
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
*Epistemik Kesinlikten Öznelerarası İşleyişe: Cumhuriyet
Türkiyesi'nde Süreklilik ve Dönüşüm Arasında Bir Sosyal Bilim
Olarak Felsefe*

434

AKŞAM YEMEĞİ (17.30)
Musiki Muallim Mektebi

20 EKİM 2023

VI. OTURUM (10.00-10.55)

Oturum Başkanı
Prof. Dr. Hüseyin SARIOĞLU
Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi

Doç. Dr. Gökhan KAĞNICI
İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
*Eski Yakın Doğu Tarihi Çalışmalarında Yeni(likçi) Yaklaşımlar:
Yöntemler, Konular, Eğilimler ve Gelecek Öngörüler*

Dr. Öğr. Üyesi Leyla AKSU KILIÇ
Uşak Üniversitesi
*Osmanlı Tarihi Araştırmaları Defteroloji Alanında Metodolojik
Araştırmalar – Tartışmalar (Lisansüstü Tezler Üzerinde)*

Dr. Öğr. Üyesi Fatih İPEK
Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
*İlahiyat Fakültesi Müfredatlarında Sosyal Bilimlerin Değişimi
Üzerine Bazı Tarihsel Analizler*

İlgin Yağmur EKER
İstanbul Üniversitesi, Doktora Öğrencisi
Tarih Ezeli Bir Tekerrür Müdür?

ARA 10.55-11.10

VII. OTURUM (11.10-12.05)

Oturum Başkanı

Prof. Dr. Turan KARATAŞ
Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi

Doç. Dr. Olgun GÜNDÜZ
Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı
Edebiyat Sosyolojisi Çalışmalarında Yaklaşım Değişimleri

435

Doç. Dr. Dinçer APAYDIN
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Meşrutiyet'in ve Cumhuriyet'in İki Prometesi

Dr. Öğr. Üyesi Murat CANKARA
Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
*19. Yüzyıldan Günümüze Türkiye'de Mukayeseli
Edebiyat Çalışmaları*

Arş. Gör. Dr. Merve AKBAŞ
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Bir Öykü Motifinin Dönüşümü: "Yüksek Ökçeler" ve "İskarpinler"

ARA 12.05-12.20

VIII. OTURUM (12.20-13.15)

Oturum Başkanı

Doç. Dr. Murat BOYSAN

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi

Prof. Dr. Onur Ender ASLAN

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi

100. Yılda Türk Kamu Yönetimi: Süreklilik, Kırılma ve Değişim

Prof. Dr. Muhittin ATAMAN

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi

***Cumhuriyetin Yüzüncü Yılında Türk Dış Politikasının Yeniden
Değerlendirilmesi***

Dr. Öğr. Üyesi Yunus ŞAHBAZ

Kırıkkale Üniversitesi

***Ulusal ve Uluslararası Trendler Arasında Türkiye'deki Siyaset
Bilimi Çalışmaları: Popülizm Örneği***

Dr. Öğr. Üyesi Hakan AYDIN

Kırklareli Üniversitesi

***Türkiye'de Uluslararası İlişkiler Eğitimi: Araştırma ve Yöntem
Dersleri Üzerinden Bir İnceleme***

ÖĞLE YEMEĞİ 13.15-14.00

IX. OTURUM (14.15-15.10)

Oturum Başkanı

Prof. Dr. Selçuk COŞKUN

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi

Prof. Dr. Füsun ÇINAR ALTINTAŞ

Bursa Uludağ Üniversitesi

Çeşminaz ŞAFAK KUMBASAR

Bursa Uludağ Üniversitesi, Doktora Öğrencisi

***Örgütsel Davranış Alanında Türkiye'de Yazılmış Doktora
Tezlerinin Bibliyometrik Analiz Yöntemi İle İncelenmesi (2000-2022)***

Arş. Gör. Esra Nur AKBULAK

Samsun Üniversitesi

***“Romantikler Neden Önemlidir?”: Beşir Fuad’dan Halit Ziya’ya,
Halit Ziya’dan Geç Romantiklere Bir Romantizm Cevelanı***

Arş. Gör. Kaan KURT

Samsun Üniversitesi

***Tanıtma, Karşılaştırma ve Konumlandırma: Tanzimat
Edebiyatında Roman Tartışmaları***

ARA (15.10-15.25)

X. OTURUM (15.25-16.20)

Oturum Başkanı

Prof. Dr. Bilal ÇAKICI

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi

Prof. Dr. Altuğ YALÇINTAŞ

Ankara Üniversitesi

Doç. Dr. Özgür KIZILYURT

İzmir Bakırçay Üniversitesi

Kardelen KAYA ERMAN

Bağımsız Araştırmacı

Türkiye Politik İktisat Veritabanı: 1800’lerden Günümüze

Prof. Dr. Coşkun TAŞTAN

Polis Akademisi

***Yapay Zekâ Alanındaki Gelişmelerin Sosyal Bilimler Üzerindeki
Etkileri: Suç Tahmin Uygulamalarından Bir Örnek***

Doç. Dr. Ali POLAT

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Doç. Dr. Ömer Faruk TEKDOĞAN

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi

***Sosyal Bilimlerin Yeniden Şekillenmesinde Yapay Zekâ ve
ChatGPT: Fırsatlar ve Zorluklar***

Dr. Hülya YÜREKLİ
Yıldız Teknik Üniversitesi
***Veri Biliminin Sosyal Bilimlere Kazandırdığı İmkânlar: Ulusal ve
Uluslararası Araştırmalardan Örnekler***

DEĞERLENDİRME OTURUMU (16.20-17.15)

Oturum Başkanı
Prof. Dr. Erol KAHVECİ
Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi

Doç. Dr. Hasan ÇAĞATAY
Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi

Doç. Dr. Selim TEZCAN
Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi

Doç. Dr. Zehra Sema DEMİR
Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi

438

AKŞAM YEMEĞİ (18.00)

**21 EKİM 2023
GEZİ PROGRAMI**

10:30-12:00

ASBÜ'nün tarihi binaları: Başvekâlet (Maliye Vekâleti), Sümerbank,
Hükûmet Konağı

12:00-13:30

Roma'nın Ankarası: Augustus Tapınağı, Iulianus Sütunu, Roma Yolu

CUMHURİYETİN YÜZÜNCÜ YILINDA SOSYAL BİLİMLER:
SÜREKLİLİK VE DÖNÜŞÜM SEMPOZYUMU

CUMHURİYETİN YÜZÜNCÜ YILINDA SOSYAL BİLİMLER:
SÜREKLİLİK VE DÖNÜŞÜM SEMPOZYUMU

CUMHURİYETİN YÜZÜNCÜ YILINDA SOSYAL BİLİMLER:
SÜREKLİLİK VE DÖNÜŞÜM SEMPOZYUMU

CUMHURİYETİN YÜZÜNCÜ YILINDA SOSYAL BİLİMLER:
SÜREKLİLİK VE DÖNÜŞÜM SEMPOZYUMU

